LEIPZIGER STUDIEN

ZUR

CLASSISCHEN PHILOLOGIE

HERAUSGEGEBEN

VON

O. RIBBECK H. LIPSIUS C. WACHSMUTH

—10

NEUNTER BAND.

(1886-87)

LEIPZIG
VERLAG VON S. HIRZEL
1887.

INHALT.

CONSOLATIONUM
A GRAECIS ROMANISQUE SCRIPTARUM
HISTORIA CRITICA.

SCRIPSIT

CAROLUS BURESCH.

Luctum qui acerrimum morbum censerent, innumeris autem molestiis totam uitam ita occupatam esse quererentur ut inire omnino esset malum: eos antiquitus id egisse ut illorum malorum inuenirent medicinas nemo mirabitur. Spectant autem haec quae dixi cum ad ueteres omnino tum ad Graecos in quorum uel antiquissimis carminibus eiusmodi sententias offendimus.

Plato [1]) primus adeo statuit uocem *λύπην ἀπὸ τῆς διαλύσεως τοῦ σώματος ἐπονομασθῆναι ἣν ἐν τούτῳ τῷ πάθει ἴσχει τὸ σῶμα*, et proni hanc simul etymologiam simul sententiam amplexi sunt Cleanthes [2]) et Chrysippus [3]) stoici.

In prouerbii uero usum abierat uox quaedam qua furori adsimulatur luctus quae apud posterioris aetatis comicos passim invenitur:

Λύπη μανίας ὁμότοιχος εἶναί μοι δοκεῖ [4]),

et omnium humanae uitae malorum summum uocare luctum identidem non dubitauit Menander [5]). Cui perniciosae aegritudini succurrere et mederi potest consolantis amici uox, nam

Ὀργῆς νοσούσης εἰσὶν ἰατροὶ λόγοι siue

Ἄλλ' ἐπ' ἄλλῃ φάρμακον κεῖται νόσῳ·
λυπουμένῳ μὲν μῦθος εὐμενὴς φίλων [6]).

Moralis philosophiae partis locus qui est de consolatione nescio an sit praecipue aptus ad pernoscendam ueterum litte-

---

1) Cratyl. p. 419 C. 2) Stob. Flor. CVIII, 59. 3) Cic. Tusc. III, 25, 61. 4) Antiphanis: Com. III, 154 M. cf. Alexidem ib. III, 522. Philemonem IV, 43. Cleaeneti tragici frg. 2 N. 5) Frg. inc. 121. 123. IV, 263.

6) Aesch. Prom. 378 D (Scen. ed. V). Eur. frg. 954 N. Plut. cons. ad Ap. 102 B. cf. Eur. frgg. 1049. 1064. Soph. frg. 239. Philem. frg. IV, 42.

rarum arcanam illam gratiam quae ni fallor efficitur uirtutum specie diuersarum conspiratione consensuque sine quo tamen uera artis opera non nascuntur. Sed ut haec quae in commune paulo obscurius fortasse indicaui, de hoc certo artis genere explanem: in his scriptionibus quibus luctus non tam singulorum quam cunctorum mortalium curatur, diuersas artis species ad unum idemque perficiendum pulchra concordia sociatas deprehendimus. Philosophiae sublimem grauitatem, suauitatem blandam poesis, artis rhetoricae magnificum impetum in partes suas uocat qui consolandi et difficili et ambiguo munere fungitur. Et optima quaeque poetae suppeditabant, plurimosque locos philosophi antiquitus e poetis excerpebant quos aut disertis uerbis exscribebant aut disiectis metri membris ad sermonem adcommodabant. Sic Axiochus Socraticus ille dialogus poetarum locis et apertis et opertis refertus est; sic in Phaedone Plato *πανταχοῦ παρῳδεῖ τὰ τοῦ Ὀρφέως*[1]); sic Crantoris libellus uariatus erat Homeri et Euripidis[2]) praecipue sententiis quarum complures certo possumus eruere; sic Epicurus haud dubie consolationem non minus quam ceteros suos libellos poetarum locis quasi consarcinauit, maxime Euripidi addictus[3]) quem quidem ipse Chrysippus saepe laudauit[4]); nec aliter — uno excepto Seneca — ceteri omnes, cuius rei aptissima exempla supersunt Ciceronis et Plutarchi quae huc pertinent scripta. Ceterum mirifice in eisdem fere locis coloribus luminibus uersabantur hae scriptiones, denique eisdem regionibus circumscriptae erant, ex quo Crantor primus ut uidetur hoc peculiare litterarum genus constituit.

Poetae autem quamquam — id quod consentaneum est et hodie quoque demonstrari potest — praeierunt in hoc genere philosophis (multi erant hac in materia Orphici[5]), et epicedio-

1) Olympiod. ad Phaed. p. 70 C. 2) Diog. IV, 26.

3) Sext. Emp. adv. gram. 1, 13, 273 Bkk.

4) Plut. Mor. p. 1040 B. cf. Cic. Tusc. III, 25, 59.

5) Plat. Phaed. p. 61 B cum scholio. Philolaus apud Iamblich. Protr. VIII, 134. Cic. Hort. frg. 88 Bait. cf. Lobeckii Agla. p. 795 sqq. Eur. Alc. 967. Clem. Alex. Strom. III, 16 (II p. 253 D.).

rum et threnorum genus antiquissimum [1]) non solum mortuos deflebat sed etiam superstites consolabatur) [2]), tamen florentibus quidem litteris in eo minus quam rhetores et philosophi se exercebant. Qui quidem tam accurate totam materiam conlegerant et pro uariis lugendi occasionibus disposuerant, ut mox separatim certae scholae existerent, quae non solum de morte sed de exilio, de interitu patriae, de seruitute, de debilitate, de caecitate, de omni casu in quo nomen poni solet calamitatis, dicerent et scriberent [3]). Itemque illi diligenter consolationi locum suum in philosophia tribuerant. Scimus

---

1) Il. Ω 721 *ἀοιδοὶ θρήνων ἔξαρχοι* memorantur quorum *θρῆνος* excidit, nam secuntur Andromachae Hecubae Helenae *γόοι* fortasse substituti.

2) Lucian. de luct. XX *ἀλλ' ὅμως οἱ μάταιοι καὶ βοῶσι καὶ μεταστειλάμενοί τινα θρήνων σοφιστὴν πολλὰς συνειλοχότα παλαιοὺς συμφοράς, τούτῳ συναγωνιστῇ καὶ χορηγῷ τῆς ἀνοίας καταχρῶνται, ὅπῃ ἂν ἐκεῖνος ἐξάρχῃ, πρὸς τὸ μέλος ἐπαιάζοντες.* Cf. Il. Ω 723 *Ἀνδρομάχη ἦρχε γόοιο* et 746 *ἐπὶ δὲ στενάχοντο γυναῖκες.* — Etenim malorum socios habere miseris semper magnum solacium et fuit et est. Nec mirum, si quidem maxime humanum est. Itaque haud dubie antiquissimum argumentum et in consolationibus grauissimus locus est 'alienorum malorum conmemoratio'. Threnorum autem genus, ut fit in talibus, per saeculorum decursum nullam fere mutationem passum est, ut discimus Luciani illo grauissimo testimonio et ex hoc loco epicedii a Statio in patrem scripti quem mihi uideor tandem restituisse (Silu. V, 3, 54 sqq.):

non arua rigaret
Sudor equum, aut putri sonitum daret ungula campo,
Sed Phoebi simplex chorus hic frondentia uatum
Praemia laudato, genitor, tibi rite ligare*t*.
Ipse madens oculis, umbrarum animaeque sacerdos
Praecinerem gemitum e. q. s.

'Praemia tibi (scil. statuae tuae coronam) ligaret' dicit ut Phaedr. IV, 6, 5 M. 'qui capitibus cornua suis ligarant'. — Inprudenter ut saepe in Statii siluis hunc locum conrupit Baehrens. Ceterum in illo uno argumento uersata est Antimachi consolatio quae *Λύδη* inscripta fuit. Hic enim Lyda coniuge mortua *παραμύθιον τῆς λύπης αὑτῷ ἐποίησε τὴν ἐλεγείαν τὴν καλουμένην Λύδην, ἐξαριθμησάμενος τὰς ἡρωικὰς συμφοράς, τοῖς ἀλλοτρίοις κακοῖς ἐλάττω τὴν ἑαυτοῦ ποιῶν λύπην.* Plut. cons. ad Ap. 106 B. cf. Athen. XIII, 597 A. Pariter Pindari Simonidis Bacchylidis atque adeo Statii threni passim ad consolationem spectant.

3) Cic. Tusc. III, 34, 81.

Posidonium stoicum in parte morali non tantum praeceptionem sed etiam suasionem et consolationem et exhortationem necessariam iudicasse[1]). Quamquam quae una nobis tradita est diligentior definitio Eudori Alexandrini qui nouae Academiae philosophus et Straboni Augustoque aetate suppar fuisse uidetur[2]), ad satis recentem pertinet aetatem. Is in opere quod inscripsit *Διαίρεσις τοῦ κατὰ φιλοσοφίαν λόγου*[3]) cum moralis partis tres locos fecisset, unum *περὶ θεωρίαν τῆς καθ᾽ ἕκαστον ἀξίας, περὶ τὴν ὁρμήν* alterum, tertium *περὶ τὴν πρᾶξιν*, tertii loci fecit speciem *περὶ τῶν ἀλλοτριούντων ἀπό τινων πράξεων* quae adpellatur *παραμυθητικός*, a quibusdam autem *παθολογικός**). Itaque hoc genus arte cognatum est *προτρεπτικοῦ* siue 'exhortationis' generi quocum ab antiquis et rhetoribus[4]) et philosophis[5]) passim conponitur.

Verum omnium illorum consolationis generum longe praestantissimum et grauissimum plurimisque modis uariatum et elaboratum est ut facile intellegitur id quod mortis tractat solacia, ut consolationem quae est de morte liceat uocare consolationem *κατ᾽ ἐξοχήν, τὸν παραμυθητικὸν λόγον*. Cuius speciei in litteris initia incrementa, florem exitum hac critica disputatione persequi in animo est; altera libelli parte quam edituri sumus, ipsius consolationis indolem et naturam quantum hodie fieri potest delineare et singula argumenta locosque quibus utebantur ueteres conligere et a primitiis usque ad extrema antiquitatis tempora recensere conabimur. Non igitur licuit subsistere in paucis illis operibus quae consolationis nomine nunc inscribuntur, sed undique conquirenda erant quae ad restituendam deperditorum scriptorum indolem rationemque aliquo modo apta esse uiderentur. Pertinet autem, ut hoc

1) Sen. epist. 95, 65.

2) De Eudori aetate quem in Pythagoreis recensuit Mullachius (in frgg. phil. gr. II, 102 sqq.), nondum liquebat Heusdio, in diatribe in locum philosophiae moralis qui est de consolatione apud Graecos, Trai. ad Rhen. 1840, p. 8. cf. Strab. XVII, 1, 5. Zelleri gr. philos. III, 611 adn. 3.

3) Stob. Ecl. eth. 46 sqq. u. Mull. l. l. 4) Cic. de or. II, 12, 50. 15, 64. Quint. X, 1, 46. 5) Eudorus l. l. 52. Sen. epist. 95, 65.

*) Excursus I.

statim addam, ad genus consolatorium *ὁ ἐπιτάφιος λόγος*[1]) siue laudatio funebris ex ipsius Platonis definitione[2]) e qua eius postremus et quartus locus est *πατέρας δὲ καὶ μητέρας καὶ εἴ τινες τῶν ἄνωθεν ἔτι προγόνων λείπονται, τούτους δὲ παραμυθούμενος* — licet ipsa floris Atheniensium aetate degenerauerit fere in meram cum defunctorum tum totius Atheniensium nominis laudationem.

Inter philosophos primus in genere consolatorio uidetur uersatus esse DEMOCRITUS qui cum summum bonum statueret *εὐθυμίαν* siue *εὐεστώ*[3]), quomodo hic animi status posset parari conpluribus libris quaesiuit, quales sunt *περὶ εὐθυμίας, Εὐεστώ, ὑπομνήματα ἠθικά*[4]); libello autem qui fuit *περὶ τῶν ἐν Ἅιδου* mortis metum uanum esse uidetur demonstrasse[5]).

---

1) Hic primum ad milites solos pertinebat qui pro patria mortui erant; qualis oratio solis Atheniensibus in morem uenit, ex a. 479 quo Aristides post Plataeensem pugnam laudationem dixit primus, si credis Westermanno (in quaestt. Dem. 1831, II, p. 24). Sed moris origo tenebris obuoluta est: Persicorum bellorum temporibus morem ortum esse crediderim. Cf. Thuc. II, 34, 5. — Apud Romanos inter mulieres prima laudata est Popilia a Catulo filio primo a. Chr. n. s. Cic. de or. II, 11, 44.

2) Menex. p. 236 E. cf. Menandri *περὶ ἐπιδεικτικῶν* c. XI (Rh. gr. III, 421 Sp.). Pseudodion. art. rhet. VI, 4 init. *εἶτα οὕτως ἐπὶ τὸ παραμυθητικὸν τῶν πατέρων . . . ἀναγκαιότερον δὲ ὁ παραμυθητικὸς παραμυθουμένων ἡμῶν τοὺς προσήκοντας.*

3) Diog. La. IX, 45.

4) Diog. IX, 46. Infelicissime Heusdius p. 14. Fabricii coniecturam secutus Democriti opus inscriptum fuisse censet: *Ἀμαλθείας κέρας ἢ περὶ εὐθυμίης ὑπομνημάτων ἠθικῶν η'*. Probabilius conicias perperam in moralibus scriptis enumerari *Ἀμαλθείας κέρας* et fuisse opus quo 'uariam et miscellam et quasi confusaneam doctrinam' conquireret *πολύτροπος* ille philosophus. Inter eiusmodi librorum inscriptiones illa certe a Gellio praef. 6 memoratur; et Sotionis Peripatetici *Ἀμαλθείας κέρας* 'liber multae uariaeque historiae refertus' ab eodem laudatur 1, 8, 1.

5) Creauit enim Democritus consolationis locum qui est 'de uano inferorum metu'. *Ἔνιοι* — ait apud Stob. Flor. CXX, 20 — *θνητῆς φύσιος διάλυσιν οὐκ εἰδότες ἄνθρωποι, συνειδήσι δὲ τῆς ἐν τῷ βίῳ κακοπραγμοσύνης, τὸν τῆς βιοτῆς χρόνον ἐν ταραχῇσι καὶ φόβοισι ταλαιπωρέουσι, ψεύδεα περὶ τοῦ μετὰ τὴν τελευτὴν μυθοπλαστέοντες χρόνου.* Epicurus

Certum est non pauca consolatoria ad eum redire; historiolam autem quae de Democrito Dareum regem consolante traditur a Iuliano [1]), indicatur a Plinio [2]), olim in aliquo Democriti scriptorum narratam fuisse, tum in unam alteramue consolationem — gaudet enim hoc genus mythis allegoriis fabulis [3]) — migrasse crediderim, praesertim cum Iulianus qui ipse eam in consolatione adfert, reconditam et minus diuulgatam esse adfirmet. Nimirum Lucianus [4]) quod eandem fabulam narrans inducit pro Democrito et Dareo Demonactem cynicum et Herodem Atticum sophistam illum tum clarissimum, aut ioci gratia aut in maiorem amici gloriam hoc fecisse putandus est.

Hipparchum Pythagoreum Lysidi aequalem si inter huius generis scriptores hoc loco enumero, commoditatis causa facio, non quod contra consensum recentiorum philosophorum fragmentum illud consolatorium pulcherrimum id quidem quod ex Hipparchi libro *περὶ εὐθυμίας* exhibet Stobaeus [5]), antiquo illi Pythagoreo ausim tribuere [6]). Attamen recentiorem eiusdem scholae sectatorem quisquis haec scripsit et propter sermonis Graeci bonam notam et propter argumentorum probitatem haud posuerim post I a. Chr. n. saeculum.

Non praetereundus est Prodicus Ceus quippe qui oratione quam de morte et de uitae miseriis habebat multum contulerit ad excolendum genus, ut eum potissimum posterioribus consolationibus certam notam inpressisse certumque colorem dedisse cogamur statuere [7]). Cuius orationis summam debemus auctori Axiochi dialogi; ualde tamen cauendum est ne eo progrediamur ut omnia fere, praecipue illam de animi inmortalitate doctrinam (p. 370 B sqq.), quae illic proferuntur Prodico

---

hunc locum pluribus explanatum omnium ori inseruit; eundem legimus pulcherrime adornatum apud Lucr. III, 978 sqq. L.

1) Epist. 36 H. 2) Nat. hist. VII, 189. cf. Zellerum l. l. III 1, 765.

3) De sententia cf. Democr. frgg. 20 et 41 Mull.; eodem spectat de Luctu fabula in Plutarchi cons. ad Ap. 111 F et ad ux. c. VI.

4) Demonax c. XXV. 5) Flor. CVIII, 81. 6) Iam Meinersius spurium esse contendit hoc fragmentum. Cf. Heusdium p. 30 et Zellerum III 2, 99. 101. 7) Sic iam Welcker in opusc. II, 497 sqq.

deberi cum Geelio et Welckero [1]) putemus. Nam oratio illius sophistae certis finibus a Socrate qui narrat ita circumscribitur, ut incipiat a p. 366 D ubi postquam Axiochus interrogauit: *Τίνα δὲ ἦν τὰ λεχθέντα;* Socrates respondet: *Φράσαιμι ἄν σοι ταῦτα ἃ μνημονεύσω· ἔφη γάρ·* — et pertineat usque ad p. 369 D ubi Axiochus narrantem indignatus interpellat: *Σὺ μέν* inquit *ἐκ τῆς νῦν ἐπιπολαζούσης λεσχηνείας τὰ σοφὰ ταῦτα εἴρηκας.* Tum Socrates sua ipsius de animi inmortalitate doctrina illum mirum quantum consolatur. Nec maiore iure Gobryae narratio Prodico uindicatur. Ceterum quod p. 366 B extr. Socrates fatetur *ταῦτα δὲ ἃ λέγω Προδίκου ἐστί,* innuit locum illum 365 D qui p. 369 C repetitur. Et uideo me in hac re cum Zellero [2]) consentire.

Ipsarum consolationum quae quidem ad nos peruenerint et haud dubie earum quae apud ueteres ferebantur, antiquissimam censeo esse libellum illum aureum qui inscribitur *ΑΞΙΟΧΟΣ ἢ περὶ θανάτου.* Itaque accidit ut ipso initio huius disputationis in quaestiones spinosissimas mergamur simulque grauissimas a quibus iudicium de conplurium huius generis scriptorum fonte faciendum pendeat. Atque perlustranti mihi Graecas Romanasque litteras uix ullius in mentem uenit operis, de cuius auctore tempore pretio tam diuersae et dissonae sententiae a uiris doctis et iis partim horum studiorum principibus in medium latae sint; paene dixerim cum Cicerone: 'Harum sententiarum quae uera sit deus aliqui uiderit; quae ueri simillima magna quaestio est.' Sed altius repetendum est et historia ratioque totius quaestionis quam breuissime explicandae sunt.

De auctore Axiochi qui iam Laertii Diogenis temporibus [3]) inter Platonis dialogos *νοθευομένους* ferebatur et hodie quoque plerumque in eiusdem codicibus inuenitur, iam pridem a multis multum dubitatum est [4]), cum alii quorum dux uidetur

1) Vide Welckerum l. l. p. 499. 2) l. l. 1, 1003 adn. 6.
3) Diog. III, 62.
4) Vide I. Fr. Fischeri epistulam ad Gernhardum in ed. III Aeschinis

esse Marsilius Ficinus cogitarent de Xenocrate academico cuius inter scripta Diogenes (IV, 12) librum *περὶ θανάτου* recenset — satis inepte et plane nullo fundamento nixi —, alii multi [1]) Clementem Alexandrinum Stobaeum, Thomam Magistrum codices secuti eum Platoni adscriberent, alii et ii quidem summi uiri uelut Casaubonus Gesner, Hemsterhusius Ruhnkenius libellum esse Aeschinis Socratici suspicarentur — permoti testimoniis quibusdam Diogenis Athenaei, Harpocrationis Suidae. Atque sub Aeschinis nomine Axiochum cum dialogis qui inscribuntur *Ἐρυξίας* et *περὶ ἀρετῆς* primus edidit Ioannes Clericus Amstelodami p. Chr. n. MDCCXI. Cui suspicioni praeter ipsum sermonem qui non semel posterioris sermonis graeci prae se fert uestigia obstare uidebantur grauissima argumenta: cum enim Pollux (I, 35) ex Aeschinis Axiocho *ἀλεκτρυονοτρόφοι* uocem adferat et Athenaeus (XIII, 611 D) Alcibiadem in hoc dialogo ut moechum et hominem uinolentum perstringi testetur, neutrum in eo de quo agitur Axiocho inuenitur. Et Stephanus quidem olim aut illum ad quem isti spectarent Aeschineum dialogum ab eo quem legimus distare aut duos eiusdem nominis sed diuersi argumenti dialogos ab illo esse scriptos statuit; et in eandem suspicionem uideo incidisse Welckerum [2]) qui 'maiorem' Aeschinis Axiochum periisse, 'minorem' seruatum esse censuit. Primus Meinersius [3]) magno impetu cum in ceteros illos duos dialogos tum in Axiochum sic inuectus est: 'Aeschinis' inquit 'qui feruntur dialogi tantum abest ut illum aliumue Socratis discipulum auctorem habeant, ut ne ab uno quidem auctore profecti sint. Scribendi enim genus quo III dialogi siue Axiochi auctor usus est ab illo sermone qui in duobus prioribus (Eryxiam et de uirtute dialogum dicit) tantum abest ut quiuis Graecae linguae non pror-

---

dialogorum, Lips. 1786, p. 193 sqq. cf. C. Fr. Hermanni qui inscr. Gesch. u. Syst. d. Platon. Philos., Heidelb. 1839, 1, 584.

1) Enumerat eos Fischer l. l. p. 194. 2) Unächtheit der Rede des Lysias gegen den Socratiker Aeschines, in op. I, 422. 3) In 'iudicio de quibusdam Socraticorum reliquiis', Gotting. 1782, in Fischeri ed. III p. XXXV sqq.

sus ignarus auctorum etiam diuersitatem agnoscere et possit et debeat.' In Axiocho autem adgnouit putidam et barbaram orationem, pestiferas et inter se pugnantes sententias, intempestiuum declamandi furorem, sermonis sordes et rursus meretricium fucum, immo totum libellum quod a posterioris aeui sophista fictum esset portentosum scriptum ausus est uocare.

Eis quae de ceteris illis dialogis disputauit nemo dubitabit subscribere, si quidem toto caelo distant ab Axiocho fetus isti quorum altero Platonis quaedam doctrinae quam potest maxime inepte atque perperam referantur[1]), altero uero dum legimus sopiamur[2]), uterque insuper iam a ueteribus tamquam spurius damnatus sit[3]). Iudicio autem illi de Axiocho iniquissimo se adplicauit Matthiaeus[4]) eatenus ut dialogum cuius quosdam locos etiam in Ciceronis Tusculanis disputationibus et in Plutarchi ad Apollonium consolatione reperiri obseruasset, ex eodem atque illos fonte Crantore inrigatum itaque post CXX fere olympiadem siue post annum CCXCVII ponendum esse censeret. Idem de libelli aetate quamuis illius ignarus statuit argumentis non additis Wyttenbachius[5]). Tandem defensores nactus est dialogus ille Boeckhium[6]) qui eum uocauit 'inter spurios istius farinae dialogos facile principem, qui plura prorsus diuina et Platone haudquaquam indigna' haberet — et Welckerum[7]) qui notato Meinersii iudicio 'nimis leui' ad pretium tempus rationem statuenda plura adtulit argumenta quae ipse inueneram, priusquam eius disputatio mihi nota esset. Postremo Car. Fred. Hermannus l. l. p. 416 sqq. Meinersii iudicio credo praeoccupatus et abreptus studio dialogi a Platone suo abiudicandi minus recte illum uituperauit inclinauitque

1) Meiners l. l. Hermannus p. 414. 2) Sic etiam Meiners. In contrarium sane iudicat Herm. p. 416 et 'de Aeschinis reliquis', Gott. 1850, p. 9; quamquam hunc quoque dialogum spurium esse censet. 3) Diog. II, 60 conl. Suid. s. u. *Αἰσχ.* 4) 'Loci nonnulli libri I Tusc. disp. cum locis Aeschinis et Plutarchi conparati', 1808, in opusc. p. 51.

5) Animadu. in Plut. II p. 699. 6) 'Simonis Socratici, ut uidetur, dialogi e. q. s.', Heidelb. 1810, praef. p. X. 7) In Mus. Rhen. a. 1832 siue in opusc. II, 393: 'Prodikos von Keos, Vorgänger des Sokrates'.

in Matthiaei de tempore sententiam. Sed aliquot annis post aliquantum eum loco cessisse infra uidebimus. — Hodie uero lite posita dialogum illum et ab Aeschine et ab eius aetate uidentur abiudicare [1]). Iamiam quo ego peruenerim integro ut opinor animo diu meditatus tandem licet explanare.

De Aeschinis dialogis testimonia haec sunt: Diogenes (II, 61) VII eius dialogos genuinos Miltiadem Telaugem Rhinonem Calliam Axiochum Aspasiam Alcibiadem; eosdem enumerat s. u. Suidas. Nec discrepat Athenaeus etsi V tantum memorat dialogos, quia nimirum non id egit ut plenum catalogum conponeret — Telaugem Aspasiam Calliam Axiochum (V, 220 A—C), Alcibiadem (XIV, 656 F). Accedunt Harpocratio (I, 41 Dind.) et Pollux (I, 135 Bkk.) qui Aeschinis dialogum *Ἀξίοχος* inscriptum laudant. Certa igitur et constans memoria est de genuinis dialogis inter quos semper Axiochum adparere notato; adde quod Panaetius ex omnibus Socraticorum dialogis genuinos esse censuit Platonis Xenophontis, Antisthenis Aeschinis, ceteros omnes repudiauit [2]).

De huius Socratici scriptis unum fere iudicium est ueterum: longos et urbanos (*μακροὺς καὶ ἀστείους*) dialogos eius esse Lucianus testatur [3]); *τὸ δὲ ἰδίως καλούμενον εἶδος Σωκρατικὸν μάλιστα ζηλῶσαι* praeter Platonem Aeschinem auctor libri *περὶ ἑρμηνείας* qui Demetrii Phalerei fertur [4]), superare eundem Xenophontei sermonis tenuitatem (*λεπτότερος*), Platonici simplicitatem Hermogenes [5]) praedicat; Phrynichus [6]) uero *εἰλικρινοῦς καὶ καθαροῦ καὶ Ἀττικοῦ λόγου κανόνα καὶ στάθμην καὶ παράδειγμα* cum Platonem et Xenophontem tum Aeschinem Socraticum memorat. Equidem omnia illa quae adtuli testimonia persuasum habeo prohibere non posse quominus Axiochum aetati Aeschinis immo huic ipsi tribuamus.

---

1) Vide Zellerum [3] II 1, 204 adn. 4 et Gerckium in exigua disputatione quae est 'de consolationibus' exstatque in conlectaneo libello qui inscribitur 'Tirocinium philologum sodalium regii seminarii Bonnensis', Berol. 1883, p. 30. 2) Diog. II, 64. 3) Lucian. de paras. c. XXXII.

4) Apud Fischerum p. 8. cf. Cic. Brut. 85. 5) *Περὶ ἰδεῶν* p. 419 Sp.

6) Phot. Bibl. p. 101[b], 5 B.

At nec uocem *ἀλεκτρυονοτρόφοι* neque Alcibiadis commemorationem in hoc dialogo inuenimus. Optime. Sed in Axiocho quem legimus procul dubio conplures lacunae et satis amplae insunt [1]). Quarum una quidem in oculos incurrit uel obiter legenti, eam dico quae post p. 369 B hiat. Socrates in perpulchra illa et longa uitae molestiarum descriptione postquam regendae reipublicae artem et ipsam miseram esse Axiocho adsentiente demonstrauit, ita pergit l. l.: 'Quoniam igitur' inquit 'etiam omnium artium maxime liberalem putas detestandam esse, *τί τὰς λοιπὰς ἐπιτηδεύσεις ἐννοήσομεν; οὐ φευκτάς;* * * * *ἤκουσα δέ ποτε καὶ τοῦ Προδίκου λέγοντος ὅτι ὁ θάνατος οὔτε περὶ τοὺς ζῶντάς ἐστιν οὔτε περὶ τοὺς μετηλλαχότας.*' Quis umquam ad rem diuersissimam tam praeruptum transitum facere sustinuit, a regendae rei publicae arte ad mortem? Accedit quod tam inmane uitium cur Axiochi auctori cum Hermanno inputemus ne umbram quidem habemus causae. Etenim fluit usque ad hunc locum sermo plano alueo nullis salebris interrumpentibus cogitationum sanam seriem. Et quod grauissimum est: sententiam quam tum p. 369 B usque ad D inlustrat, eadem ad amussim est quam supra p. 365 D eodem modo eisdemque coloribus Socrates protulit. In quam Axiochus supra nihil respondit: hoc loco subito uehementissime inuehitur et uituperat acerbis uerbis Socratem 'ineptias illas hodie celebratas et ad adulescentulos adcommodatas pronuntiantem.' Haec amplam textus confusionem indicant quam ut statuam praeterea moueor hoc grauissimo quod iam indicauit Hermannus (p. 583) argumento: Axiocho p. 365 C querenti fore ut morte et priuaretur 'hac luce et bonis' et corpus foedaretur Socrates rectissime responderat: *Συνάπτεις γάρ,* inquit, *ὦ Ἀξίοχε, παρὰ τὴν ἀνεπιστασίαν ἀνεπιλογίστως τῇ ἀναισθησίᾳ αἴσθησιν* e. q. s.

Repetenti tum illi p. 369 D partem prioris querellae responsurus Socrates iterum praefatur p. 369 E extr. *Συνάπτεις γάρ, ὦ Ἀξίοχε, ἀνεπιλογίστως τῇ στερήσει τῶν ἀγαθῶν ἀντεισάγων κακῶν αἴσθησιν* e. q. s.

1) Tennemanni eandem suspicionem quamuis nulla certa obseruatione fultam non debuit uno uerbo repellere Herm. p. 584.

Alteram lacunam, non praeruptum transitum cum Hermanno l. l., adgnosco p. 370 B ubi Socrates postquam explanauit Axiochum perperam putare se sensurum esse nihil sentientem: *πρὸς τῷ πολλούς*, inquit, *καὶ καλοὺς εἶναι λόγους περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς*. Sic opinor nemo sanus argumentatione satis inplicata ex inopinato abrupta ad positionem contrariam potest pergere. Esse uero utique inter p. 369 E et p. 370 D med. lacunam statuendam uel inde elucet, quod fieri non potest ut Axiochus cum p. 369 D nihil se accepisse adhuc solacii increpet, paucis uersibus ita commutetur ut 370 D med. sese iam in contrariam peruenisse sententiam atque adeo cupere mori praedicet!

His et talibus pridem adductus sum ut Axiochum qui temporibus satis antiquis *ἀδέσποτος* factus esse uidetur (qua de causa in Platonis scripta aberrauit), nescio quo tempore ita tractatum esse statuerem ut — fortasse in scholarum usum — summa eius excerperetur; quare scilicet mordaces illae de Alcibiadis lasciuia adnotationes et sine dubio multa alia omittebantur. Vestigia tamen acerbae Aeschinis linguae quam notat Athenaeus (XIII, 611 D) nunc quoque adgnoscimus p. 368 D et rationis Socraticae in ironia (quam ego haud solus contra Hermannum [p. 583] bene Socraticam esse puto) qua totum per dialogum perstringitur Prodicus. Quem prae ceteris carpendum sibi sumpsisse Aeschinem etiam in Callia dialogo testatur Athenaeus V, 220 B.

Eodem modo explico posterioris aetatis illa uestigia quae in sermone uere Attico in uniuersum et Socratico, id quod ipse Hermannus concedit, inueniuntur iuxta antiqua et perrara uerba insolentesque elocutiones. Velut passiuam uerbi *εὐσεβεῖν* constructionem (p. 364 C) praeter Axiochi auctorem unus admisit Antipho (III γ 11); *ὑπέρ τινα διαφέρειν* (= aliquem superare p. 366 B), *ἀπήχημα* (= dictum p. 366 C), *παρ' ἀκαρῆ* (= propemodum ibid.), *περιψυγμός* (= frigus p. 366 D), *ἐπίκαυσις* (= frumenti rubigo), *κνώδαλον* (= uermis p. 365 C) alias non inuenio; uocem *δέμεσθαι* Homerus eumque secutus solus Hesiodus usurpauit; similem metaphoram uocis *σφυγμα-*

τώδης (p. 368 C) unus Plutarchus (Mor. p. 1088 D), uocis *ποππύζειν* unus Aristophanes (Vesp. 626) ausi sunt usurpare. Ubi uero in hoc dialogo meretricium fucum animaduerterint mihi non liquet: contra legentem puto inuenturum esse adstrictam haud raro praegnantem breuitatem, quali quantum scio haud ita excellebant 'posterioris aeui sophistae'. Item obseruo imaginum metaphorarum comparationum acrem proprietatem, quae tamen a posteriorum istorum sophistarum artificiis cincinnisque longissime absit, uelut p. 365 D *ὥσπερ εἰς ἕτερον ζῆν ἀποθανούμενος*; p. 368 C *ὅλον, ὥς φασιν, ἕλκος . . . κλᾶον νυνὶ μὲν αὐχμόν* e. q. s.; E *κατεχειροτόνησαν τῶν ἀνδρῶν ἄκριτον θάνατον*; p. 371 E *τὸ θάρσος τῆς ἐκεῖσε πορείας* (sc. in Orcum) *παρὰ τῆς Ἐλευσινίας ἐναύσασθαι* (sc. mysteriorum facibus! nisi hoc potius merum poetae fragmentum esse mauis censere). Sed plerumque regnat suauis quaedam dictionis simplicitas quam Aeschineam testantur quos adtuli ueteres iudices quamque per totum libellum clarum antiquitatis colorem fundere mihi uideor recte sentire, si quidem eadem de causa olim Casaubonus obiter huius libelli auctorem uocauit 'disertissimum et antiquissimum'. Verum ironiam Socrate dignam utrum debeamus adgnoscere necne p. 366 BC et alias, ipse iudicet lector: post summos uiros equidem ea delector. Contra nusquam conspicio pinguem Platonicorum dialogorum imitationem quam in dialogi personis eligendis, in prooemii indole, in illis fabulis quas in fine inseruit scriptor, grassari Hermannus p. 416 sq. contendit. Nam quasdam compositionis artes, quosdam locos, quaedam lumina omnibus Socraticis communia fuisse sumas necesse est quatenus ex uno omnes fonte hausisse concedis. Quid quod consuetudo inserendi fabulas utique Platone antiquior est? Quid? Platonis pinguis pedisequus inferos describens num ita discrepuerit plane a Platonis notissimis narrationibus [1]) et in uniuersum et in singulis [2]) atque, id quod grauissimum est, sibi ita placuerit in pingendis Tartari et Acheruntis terroribus quos utpote uanos

1) In Phaed. fine et in Gorg. p. 523 C sqq. 2) Cf. Welckerum l. l. p. 500. Duos iudices Minoem et Rhadamanthum etiam Cicero (Aeschinemne secutus?) habet Tusc. 1, 5, 10.

et ad perterrendos homines fictos uel memorari idem Plato tam acriter uetuit?[1]) Sed omnino non inueniuntur in Axiocho loci qui cum illius locis ita concinant, ut ex eo fluxisse censendi sint: rursus totum colorem Socraticum esse nec doctrinas quae de mortis natura proferuntur cum Platonis de eadem re praeceptis pugnare iam Geelius et Welcker[2]) adnotauerunt.

Venimus ad grauissimum argumentum, quo Axiochum utique ante Crantoris aetatem scriptum esse euincitur: exstant apud quosdam scriptores loci quos ad exemplum Axiochi expressos esse concedendum est. Primum malorum humanorum descriptionem exprimi a Cratete Thebano siue cynico[3]) cuiuis uacua mente contemplanti rem liquebit. Videtur autem hoc a me non temere contendi, quandoquidem primus Welcker[4]), tum huius ignarus Reisacker[5]), tum ego idem animaduertimus. Immo ipse Hermannus cognationem uidit, ita tamen ut Teletem[6]) (a quo illud Cratetis fragmentum exhibetur) exprimi ab Axiochi auctore statueret. Perperam haud dubie: nam in Cratete potius deprehendimus imitatorem ducis sermonem simplicem exprimentem amplificantem exornantem. — Neque alia ratio intercedit inter Axiochi auctorem et Crantorem: si enim mihi concesseris Cratetem potius ex Axiocho pendere quam hunc ex illo, facere uix poteris quin concludas item Crantorem ex Axiocho hausisse, cum Cratete compluribus olympiadibus minor natu fuerit. Atque supersunt quaedam uestigia quibus probabile fiat Crantorem Axiochi hic illic fuisse imitatorem. Fuit enim in eius consolatione haud exigua pars qua uitae miseriae deflerentur, qua in re se *τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν* sequi ipse fassus est[7]). Principem autem locum inter hos ueteres philo-

1) In Republ. III p. 386 sqq. 2) Hist. crit. sophistarum p. 13. Welcker p. 502. 3) Apud Teletem in Stob. Flor. XCVIII, 72. 4) Cui adstipulatus est Heusdius p. 55. 5) In disputatione quae inscr. 'Der Todesgedanke bei den Griechen', in progr. Treuer. gymn. 1862, p. XXIX.

6) Quanti momenti fuerit quod Wyttenb. Herm. Heusdius parum diligenter cum non uiderent locum Cratetis a Telete exhiberi, semper de Telete cogitauerint atque sic scripserint, infra euincetur. Heusdius uero uideat ne secum ipse pugnet.

7) Plut. cons. ad Ap. 104 C. 115 B. cf. Welckerum p. 511.

sophos qui illum locum tractauerant sine dubio obtinuit Prodicus, cuius splendidum de uitae miseriis sermonem continet Axiochus. Itaque statuendum est: aut scriptor Axiochi ex Cratete uel Crantore totum quem adfert Prodici sermonem hausit — id quod me iudice paene esset somnia fingere, quoniam Axiochus multo plura praebet quam illos habuisse ex eorum fragmentis liceat conicere — aut illi ex Axiocho sermonem Prodici cognitum habuerunt, quia nusquam traditur eius sermones peculiaribus uoluminibus uulgatos fuisse [1]). Accedit quod non solum ex ea parte Axiochi qua Prodici doctrinae referuntur, sed etiam ex aliis dialogi partibus quaedam sumpta comparent apud Ciceronem cuius Tusc. disp. 1, 83 cf. cum Axioch. p. 368 C; 1, 112 cum 370 DE; praecipue autem pulcherrimum illum locum p. 370 B cum Tusc. 1, 61—63 et 68—70. Sed hos locos et eos quos statim indicabo conlatos leges in ea parte disputationis qua de Crantore agitur. — Quod uero complures illius orationis locos apud nonnullos philosophos qui post Crantorem scripserunt (quos partim iterum ex hoc ipso pendere infra singulis quaestionibus probare studebimus) ita uidemus comparatos ut ex ipsa conlatione auctorem Axiochi ducem, illos sectatores esse cognoscamus [2]): id egregie adiuuat nostram disputationem.

His potissimum argumentis iterum ac saepius diligenter perpensis eo deductus sum ut statuerem Axiochum Aeschineum, utique e Socraticorum aetate repetendum esse.

Et nunc uelim animaduertas ea quae de dialogo postrema scripsit a. MDCCCL Hermannus (l. l. p. 8): 'Aliquid semper facultatis manebit ut Axiochi nostri scriptor in Aeschinis librum cognominem simili modo grassatus sit quo Platonis Menonem ab eo qui dialogum de uirtute conscribillauit, excerptum mutilatum interpolatum esse uidemus.'

---

1) Cf. ib. p. 512.

2) E. g. historiolas quae sunt de Trophonio et Agamede et de Cleobide et Bitone. Praeterea ad p. 365 D cf. Cic. Tusc. 1, 90. ad p. 369 B cf. Cic. 1, 91. Plut. 109 F. ad p. 370 B cf. Cic. 1, 25, 61—63. 68—70, quos locos infra ubi de Crantore dixi accurate contuli.

Videsne quam prope haec sententia in quam uir doctissimus quasi inuitus tandem deuenit, ab ea absit quam ego integro animo paullatim mihi conformaui? — Itaque non iam dubito accuratius Axiochi tempus ex ipsius p. 368 D concludere, ubi a Socrate *οἱ πρώην δέκα στρατηγοί* memorantur. Ergo non ante a. 406, fortasse paulo post Aeschines Axiochi quem legimus *ἀρχέτυπον* scripsisse uidetur.

Liceat in calce huius disputatiunculae suspicionem quandam proferre. Inferorum descriptionem quae in fine libelli inde a p. 371 B legitur, haud exigua ex parte ex aliquo poeta uideri depromptam esse iam Welcker l. l. p. 500 obiter monuit. Poetarum membra quae utpote disiecta paucis pedibus exceptis in certum metrum non possumus redigere — haec fere statuerim

I. (*ὅσοις . . ἐν τῷ ζῆν*) *δαίμων ἀγαθὸς ἐπέπνευσεν.* Locutio est plane poetis propria profecta ea quidem a metaphora Graecis Romanisque uatibus communi. cf. e. g. Verg. Aen. IX, 525 'Vos, o Calliope, precor adspirate canenti'. II, 384 'adspirat primo Fortuna labori'. Tib. II, 3, 71 'quibus adspirabat Amor'. Ou. Met. I, 2. 3. 'Di coeptis ... adspirate'.

II. *ἔνθ' ἄφθονοι μὲν ὧραι . . .*
. . . . παγκάρπου γονῆς
βρύουσι πῆγαι . . . .

cf. Soph. O. R. 82 *παγκάρπου δάφνης.* El. 635 *θύματα . . . πάγκαρπα.* Pind. Isthm. III. 59 *πάγκαρπον ἐπὶ χθόνα.* Pyth. IX, 58 *παγκάρπων φυτῶν.*

III. de Sisyphi saxo: . . . . *οὗ*
τὰ τέρματ' αὖθις ἄρχεται πόνων ◡ –,

ubi quam graphice meri illi iambi decurrant aures sentiunt. Dactylo-logaoedicae poesis haec uidentur esse uestigia in descriptione camporum beatorum:

IV. *παντοῖοι δὲ λειμῶνες ἄνθεσι ποικίλοις ἐαριζόμενοι.* cf. Pind. frg. 130 B. ubi de eadem re dicitur: *ἐν λειμώνεσσι φοινικορρόδοις* — quod fragmentum exstat in Plut. cons. ad Apoll. p. 120.

V. (*συμπόσια τε*) *εὐμελῆ καὶ εἰλαπίναι αὐτοχορήγητοι.* Haec omnia utique poetae sunt. Vox *εἰλαπίνη* est Homerica

quam bis admisit Euripides: α 225. Κ 217. Λ 413. Ψ 201. Eur. Med. 193. Hel. 1337. Verbum uero pulcherrime compositum quod est *αὐτοχορήγητος* hoc uno loco adparet; ualet autem idem atque 'sponte adornatus'. cf. *αὐτόμορφα τειχίσματα*: sunt moenia natura formata Euripidi (frg. 124 N.); pariter *αὐτόῤῥιζον ἑστίαν χθονός* scribit auctor Rhesi u. 288. Neque aliter *ἄντρα* uocat *αὐτόκτιτα* Aeschylus Prom. 301, et Sophocles dixit *αὐτοκτίτους δόμους* fr. 308.

VI. (*οὔτε γὰρ*) *χεῖμα οὔτε θάλπος* (*ἐγγίγνεται ἀλλ'*) *εὔκρατος ἀὴρ χεῖται ἁπαλαῖς ἡλίου ἀκτῖσιν ἀνακιρνάμενος.*

Haec uix indigent commentatione. Adnoto tamen uocem quae est *χεῖμα* prorsus poetarum esse propriam; nam quod apud Plutarchum in pedestris sermonis ordine legitur (p. 129A), pertinet ad eum poetam qui ibi statim laudatur.

Pergit autem statim Aeschines (p. 371 D): *ἐνταῦθα* inquit *τοῖς μεμυημένοις ἐστί τις προεδρία.* Atqui Plutarchus et ipse in fine consolationis ad Apollonium (p. 120 C) duo maiora fragmenta e Pindari quodam threno adfert, quorum altero[1]) beatus piorum animorum in campis Elysiis status eisdem describitur[2]) coloribus, quos in Aeschinis paraphrasi uidimus. Et praefatur Plutarchus (p. 120 B) huic fragmento: *εἰ δὲ* inquit *ὁ τῶν παλαιῶν τε ποιητῶν καὶ φιλοσόφων λόγος ἐστὶν ἀληθὴς ὥσπερ εἰκὸς ἔχειν, οὕτω καὶ τοῖς εὐσεβέσι τῶν μεταλλαξάντων ἐστί τις ... προεδρία καθάπερ λέγεται* e. q. s. Comparanti haec cum illo Axiochi loco probabitur, utrumque spectare ad unius poetae carmen, quo talis *προεδρία* mortuo alicui mysteriis Eleusiniis (cf. Ax. p. 371 E!) initiato promissa sit. Qui poeta mihi uidetur esse Pindarus, cuius fragmentum (137 Bgk)

ὄλβιος ὅστις ἰδὼν κεῖν' εἶσ' ὑπὸ χθόν'· οἶδε μὲν βίου
τελευτάν,
οἶδεν δὲ διόσδοτον ἀρχάν —

quod ad mysteria Eleusinia esse referendum Clemens testatur, equidem ad threnum pertinere pro certissimo adfirmauerim,

---

1) Pind. frg. 130 Bgk. 2) Cf. Pind. Olymp. II, 67 sqq.

si quidem Plato in Phaedone[1]) et Plutarchus in consolationis ad uxorem capite X et Socrates in Axiocho ex eadem mysteriorum notitia solacium petunt. Ad illum igitur eundem Pindari threnum duo illa quae a Plutarcho adferuntur fragmenta et Aeschinis paraphrasin partim spectare conicio. Quod in carmen Pindarus more suo uidetur inseruisse fabulam de Bacchi et Herculis in Orcum descensu quam paulo post dialogi auctor memorat. Unde fortasse sumpsit metaphoram illam Pindari sublimi licentia dignam quae est *τὸ θάρσος τῆς ἐκεῖσε πορείας παρὰ τῆς Ἐλευσινίας ἐναύσασθαι.*

Platonis scripta ut passim consolatoribus largam materiem praebuerunt, ita tria ex eis proprie in genere consolatorio uersantur, Menexenus Phaedo Apologia Socratis quorum primum[2]) quod exemplum orationis funebris continet, cum omnino ad hoc genus formandum alicuius fuit momenti tum ab auctoribus laudationum quae Lysiae et Demosthenis feruntur compluribus locis expressum est, cum ipse Plato hic illic ad laudationem Periclis apud Thucydidem exstantem[3]) respiciat[4]); — alterum scriptum, Phaedonem dico, generis humani

---

1) Plat. Phaed. 69 C *ὁ κεκαθαρμένος* (scil. mysteriis) *τε καὶ τετελεσμένος ἐκεῖσε ἀφικόμενος μετὰ θεῶν οἰκήσει.*

2) Hunc dialogum contra grauia illa Aristotelis et Ciceronis testimonia contraque Stallbaumium (cuius u. Prolegg.) Hermannum (l. l. 1, 409. 519 sq.) Blassium (att. eloqu. II, 433) alios (quos uide nunc apud Berndtium qui scr. 'de ironia Platonici Menexeni', Monast. 1881, p. 1 adn. 3) a Platone haud ausim abiudicare cum Zellero l. l. II, 418. Atque maximi ponderis argumentum ad probandam libri ingenuitatem e totius dialogi aperta ironia repetendum est: quod si minus inuenit certe diligenter stabiliuit Berndtius nuper l. l. Et res omnino uidetur clamare: exaggerando et sermonis et argumenti ineptias ridet Plato ineptorum laudatorum pecus, haud aliter atque Hauffius noster olim fabula illa quam 'Der Mann im Monde von H. Clauren' inscripsit, Claurenium uoluit perstringere. Quid si quando exoriatur qui eam ex illius scriptis expellat? Ceterum et huic et Platoni consilium in contrarium uertit neque ab aequalibus neque a posteris perspectum.

3) Thuc. II, 35—46; dicta est oratio a. 430 cf. Westerm. l. l. p. 29.

4) Dion. de adm. ui dic. in Dem. XXIII. Berndtius contulit compluria schemata p. 4 sq.

magnam consolationem haud absurde dixeris, id quod ipse Plato sub finem dialogi (p. 115 D) indicat, cum Socratem faciat dicentem *ταῦτά μοι δοκῶ ... λέγειν παραμυθούμενος ἅμα μὲν ὑμᾶς, ἅμα δ' ἐμαυτόν.* Nec minus praeclarae illae de mortis natura quaestiones et sententiae quae in Apologia proferuntur, mox semperque *πολυθρύλητοι* in omnium eorum ore uersabantur qui de morte aut dicerent aut scriberent.

Tertius Socratis discipulus locum qui est de consolatione tetigit XENOPHON, si quidem in eo libello quo Cyrum suum celebrat hunc ipsum moribundum inducit et se et filios argumentis Socrate dignis adloquentem [1]); — si idem auctor censendus est alterius Socratis Apologiae quae sub eius nomine fertur. Et uide, iterum in uariarum quaestionum fluctus delabi cogimur qui tamen multo facilius tutiusque mihi uidentur posse tranari.

Libellum igitur hunc qui Demetrio Magneti [2]), personato Dionysio Halicarnassensi [3]), Dioni Chrysostomo [4]) ob oculos fuisse uidetur quique a Diogene (II, 57. III, 34) Athenaeo [5]) Stobaeo [6]) adgnoscitur Xenophonteus — postquam primus Valckenarius cum in eo nec quidquam quod non legeretur in Memorabilibus inueniri nec Xenophontis 'capitale ingenium' cerni arbitraretur, ab illo abiudicauit [7]): uariis modis huc illuc traxerunt uiri docti, nunc merum Xenophontem nunc apertum falsarium praedicantes. Quorum labores nec mihi licet defugere quia e iudicio de libelli indole faciendo sequitur quanti et qua trutina ea quae illo continentur, notabilia ea quidem, pendamus.

Quaeritur autem de his tribus: utrum quae et in Memorabilium libri IV capite VIII et in Apologia leguntur, ex illo

1) Instit. Cyr. VIII, 7, 6—28.

2) Demetrius hic Ciceroni aetate suppar Apologiam in scriptis X. recensuit: Diog. II, 57.

3) Art. rhet. c. XII p. 358 Rsk.

4) Or. XXVIII p. 535 Rsk. cf. ad Apol. § 6.

5) V, 218 E locus e § 14 adfertur.

6) In Flor. VII, 75 et 81 duo loci e §§ 28 et 25 excerpti exstant.

7) Adn. ad Xen. Mem. III, 3, 9 et I, 1, 1.

in hanc an ex hac in illud an e communi fonte in utrumque manauerint. Quorum si primum statueris, Apologiam spuriam esse concludas necesse erit, nisi forte scriptorem eandem rem bis eisdem fere uerbis tractare credas; si alterum, illud Memorabilium caput damnabis; si uero tertium, profecto complures oriuntur quaestiones. Ceterum inter uiros doctos[1]) qui post Valckenarium huc incubuerunt, defenderunt librum Bornemannus[2]) in primis et Geelius[3]), damnauerunt Caspersius[4]) Schmitzius[5]), Hugius[6]) Dindorfius[7]); nuper Langius[8]) Pohlius, Schenklius[9]) ex quibus Geelius Dindorfius (l. l. p. XIII) Langius (l. l. p. 29 sqq.) etiam Memorabilium illud caput spurium et ex ipsa Apologia haustum esse censuerunt. Schenklius ex eodem capite Memorabilium (quod statuit l. l. II, p. 144 et 147 ab eodem interpolatore siue diasceuasta qui per totum opus grassari ei uidetur adsutum esse) adhibitis Memorabilium libro I et Platonis Apologia rhetorum nescio quem discipulum conscribillasse alteram illam Apologiam l. l. III, p. 169 censet, nimis artificiose et si quid uideo non probo usus fundamento uir doctissimus. Nam cum ipse cogatur et Apologiam — quamuis sit spuria — saltem II a. C. n. saeculo tribuere et illud Me-

---

1) Enumerantur in Sauppii ad libellum praef. et in Pohlii scriptione quae est 'Die angebl. Xenoph. Apologie in ihrem Verhältniss zum letzten Cap. d. Memor.', Altenb. 1874, p. 21 sqq.

2) 'Socratis Apol. a X. uulgo abiudicata', in ed. libelli, Lips. 1819 (non parabilis mihi).

3) De Xen. Apol. Socr. et postremo Mem. cap. 1836; cui se addicit Heusdius p. 32.

4) In Jahn. annual. suppl. ad a. 1842 p. 100 sqq.

5) On the Apol. of Socr., commonly attribued to X., in Dind. ed. Mem. et Apol. praef. p. XVII; quamquam sermonem bene Atticum uel certe merum esse fatetur: 'the language', inquit, 'is perfectly worthy of X. and his age'.

6) 'Die Unechth. d. dem X. zugeschr. Apol. de Socr.', in Koechlii 'akad. Vortr. u. Reden' 1, 430 sqq.

7) L. l. p. XIV et XVIII.

8) De X. quae dicitur Apol. Socr. et extremo Mem. cap., Halis 1873.

9) In Xenophonteorum studiorum partibus II et III, in Relationum litt. acad. Vindob. uol. LXXX p. 135. 146; ib. LXXXIII p. 169.

morabilium caput spurium esse arbitrari: iam, ut omnino possit illa ex hoc fluxisse, iterum cogitur diasceuastam illum capitis illius patrem etiam antiquiorem fingere. Statuit autem III fere a. Chr. n. saeculum. Ergo *ἐκ νόθου νόθον*! Sauppius omnino iudicium suspendit. In statuendo autem libelli scripti tempore ii qui damnant, ualde dissentiunt, cum Westermannus Schmitzius[1]), Langius Schenklius eum saeculo a Chr. n. uel III uel II uel I a sophista quodam fictum, Koechlius[2]) Pohlius (l. l. p. 65) Grotius[3]) ipsa Xenophontis aetate scriptum esse arbitrentur. Equidem libellum genuinum esse persuasum habeo: ut demonstrare posse mihi uidear eum non dignum esse qui fastidiose detrectetur neque satis prudenter a Xenophonte abiudicatum esse, utique autem prae se ferre auctorem illi et ingenio et aetate aequalem, spurium uero esse Memorabilium libri IV caput VIII.

Viri docti quos quidem de hac re disputantes cognoui — sunt autem VIII — quattuor potissimum in rebus mihi uidentur peccasse.

Primum omnes fere conferendis iterum ac saepius Memorabilibus et (multo rarius id quidem) Platonis Apologia obliti sunt praeter hunc et Xenophontem multos illa aetate de Socratis extrema uita scripsisse[4]) atque illorum utrumque hausisse et ex uulgata fama et e commentariis qui de his rebus a multis scripti ferebantur[5]).

Erant deinde qui nimis grauiter in cogitationum ordinem rationemque animaduerterent et parum prudenter dicendi genus ab aetate Xenophontis alienum esse contenderent[6]).

---

1) L. l. p. XVII.

2) In oratione quam habuit de Socrate populoque Atheniensium, in Akad. Vortr. u. R. I, 363 adn. 2. Idem eis quae hoc libello narrantur prorsus fidem habet.

3) Gesch. Griechenl.², Berl. 1882, IV, 674 adn. 121.

4) Excepto uno Hugio qui l. l. p. 437 praeter Mem. et Plat. Apologiam etiam alios aetate aequales auctores statuit exhaustos esse.

5) Apol. § 1 *γεγράφασι μὲν οὖν περὶ τούτου καὶ ἄλλοι καὶ πάντες ἔτυχον τῆς μεγαληγορίας.*

6) Pluribus exposuerunt Caspers Langius Pohlius.

Utinam dum imagini Socratis a Platone non tam in Apologia quam in dialogis super naturam humanam sublime lati inhaerent, ne obliti essent hominis quem quidem a Xenophonte cum alias tum in Apologia pictum esse uideo.

Ea uero quae non tam ad defensionem quam *ad consolationem* in illo libello pertinent cum miro modo procul habita essent a uirorum doctorum ad unum omnium cogitatione, neglecta sunt. *Atqui haec ipsa non traduntur nisi in hac Apologia.*

Primum nullo iure ea quae in Mem. IV, 8 et in Apologia eisdem saepe uerbis proferuntur ex illo in hanc fluxisse contenderunt. Quid enim? si in Apologia praeter ea quae aut cum Memorabilibus aut cum Platone aut cum utroque communia habet, inueniamus quae neutro loco exstent: unde haec repetamus? cur malum potius Apologiae auctorem praeter Xenophontem et Platonem etiam alios illius temporis fontes adhibuisse quam illos et Apologiae auctorem aeque illa ex eodem fonte hausisse statuamus cui hic etiam ea debeat quae solus habet? Si doctissima quaedam et optima eum unum nobis propinare tibi demonstrauero: tu mihi concedes eum in eodem gradu ponendum esse ac Memorabilium scriptorem et Platonem, id est eum quae cum Memorabilibus et Platonis Apologia praebet communia, ea reuera cum illis habere communia, non ex illis mutuatum esse. Et hoc per singulorum qui huc pertinent locorum indolem recte a me statui infra studebo probare. Interim adtende:

Ap. 26	Plat. Ap. p. 41 B	Mem. IV, 8, 10	Xen. Mem. IV, 2, 33
Παραμυθεῖται δέ τί με καὶ Παλαμήδης ὁ παραπλησίως ἐμοὶ τελευτήσας· ἔτι γὰρ καὶ νῦν καλλίους ὕμνους παρέχεται Ὀδυσσέως τοῦ ἀδίκως ἀποκτείναντος αὐτόν.	*Ἐπεὶ ἔμοιγε καὶ αὐτῷ θαυμαστὴ ἂν εἴη ἡ διατριβὴ αὐτόθι, ὁπότε ἐντύχοιμι Παλαμήδει καὶ Αἴαντι τῷ Τελαμῶνος, καὶ εἴ τις ἄλλος τῶν παλαιῶν διὰ κρίσιν ἄδικον τέθνηκεν, ἀντιπαραβάλλοντι τὰ ἐμαυτοῦ πάθη πρὸς τὰ ἐκείνων, ὡς ἐγὼ οἶμαι, οὐκ ἂν ἀηδὲς εἴη.*	*Ὁρῶ δ' ἔγωγε καὶ τὴν δόξαν τῶν προγεγονότων ἀνθρώπων ἐν τοῖς ἐπιγιγνομένοις οὐχ ὁμοίαν καταλειπομένην τῶν τε ἀδικησάντων καὶ τῶν ἀδικηθέντων.*	*Τὰ δὲ Παλαμήδους οὐκ ἀκήκοας πάθη; τοῦτον γὰρ δὴ πάντες ὑμνοῦσιν ὡς διὰ σοφίαν φονηθεὶς ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσέως ἀπόλλυται.*

Haec spectare ad Socratis eadem uerba quae in defensione sua re uera fecerit et illo consensu euincitur et praeclare confirmatur hoc argumento. Ille quod dicit Palamedem cum maxime hymnos praebere: ad praesens tempus spectans proprie dicit quippe quo ille heros tragoediis ipsius nomine inscriptis et a Sophocle [1]) et ab Euripide [2]) celebratus sit. Cum uero huius Palamedes post poetae ipsius et Socratis mortem repraesentaretur, choro de Palamedis iniqua nece *θρῆνον* canente

ἐκάνετ᾽ ἐκάνετε τὰν
πάνσοφον, ὦ Δαναοί,
τὰν οὐδέν᾽ ἀλγύνουσαν ἀηδόνα Μουσᾶν

totum theatrum conlacrimauit haec uerba Socratis nece interpretans[3]). Quid iam apertius est quam Athenienses memores illorum uerborum quibus Palamedis e simili casu se solacium capere apud iudices dixisset Socrates, ita esse perculsos? Accedit quod ad illud *τὰν οὐδέν᾽ ἀλγύνουσαν* unice quadrat quod ille se defendens id potissimum identidem adfirmauit ‛neminem umquam a se esse uiolatum᾽, uelut in eadem § 26 *ἠδίκησα μὲν οὐδένα πώποτε.*

Illum autem locum quem supra adscripsi Apologiae auctor e Mem. l. IV c. 8 non potuit depromere quoniam isto loco Palamedes omnino non nominatur. Nec magis per me quidem licet cogitare de Memorabilium illo altero loco, ubi ille a Socrate plane diuerso et sententiarum conexu et consilio arcessitur simul cum Daedalo ad probandam sententiam quae est ‛e bonis non semper bona oriri᾽.

Deinde ne Platonem quidem h. l. in Apologia exprimi (id quod Langius p. 11 obiter posuerat) uidetur esse statuendum.

---

1) De Sophocleae Palamedis tempore nihil constat. frg. 434 sqq. N. Ceterum Aeschylum quoque Palamedem scripsisse uidemus: schol. Aesch. Prom. 457. Nauck l. l. p. 45.

2) Euripides Palamedem suam ipse docuit Ol. 91, 1 s. 416/5. u. Nauckium p. 297 sq. frg. 582 sqq.

3) Frg. 591. Diog. II, 44. uide Valckenarii diatr. p. 197 sq. Nauckius huius acutissimi inuenti ignarus ad temporum rationes historiolam illam non quadrare perperam censuit ad frg. 591.

Nam satis diuersa ratione ab utroque eandem sententiam adornari quiuis concedet.

Num uero imitatoris est locum tam poetice et proprie adornatum, qualis est Platonis, tam breuiter tamque tenuiter effingere? cum alias imitatores non tam quid dicatur, sed quo modo, soleant curare, itaque formarum proprietates, non sententiarum aucupentur.

Unde conligitur non uideri Apologiae auctorem illorum cuiquam locum suum debere, sed cum Xenophonte (IV, 2, 33; de IV 8, 10 infra) et Platone hausisse ex uno fonte, fortasse ex ipso ore Socratis se defendentis[1]). Ex Memorabilium autem libri IV loco priore hoc unum discitur: Xenophontem Socratis tum celebratissimam de Palamede hymnis laudato uocem memoria tenuisse, alio tamen loco et alio consilio et aliquantum uariatam data occasione adhibuisse. Atque hoc ipso loco contra aduersarios utor sic quaerens: Xenophon cum illud dictum teneret, quidni in Mem. IV, 8 potissimum, perinde atque Apologiae auctor et Plato, disertis uerbis et accurate, ut par erat, tradere quam tam leuiter et obscure adumbrare maluit? Quid? cur tandem tribuit Socrati cum Hermogene conloquenti, non id quod erat ueri scriptoris, se defendenti?

Et nunc statim mecum inspicias quaeso hoc specimen peruersissimi generis scribendi: *ὁρῶ δ᾽ ἔγωγε καὶ τὴν δόξαν τῶν προγεγονότων ἀνθρώπων ἐν τοῖς ἐπιγιγνομένοις οὐχ ὁμοίαν καταλειπομένην τῶν τε ἀδικησάντων καὶ τῶν ἀδικηθέντων.* Nemo adhuc hunc locum, nisi omnia me fallunt, cum illis contulit; credo, quia quid sibi uellet non satis perceperunt, id quod in tanta loci ambiguitate et obscuritate minime mirum est. Voluit autem hoc fere dicere: equidem uideo etiam illorum hominum qui ante nos fuerunt eos qui iniuria affecti sunt maiore apud posteros gloria frui quam eos qui laeserunt. Adgnoscisne Platonis et Apologiae illos locos? quibus tamen nebulis offusam eandem sententiam, quam laeuo stilo omnino

1) Quam inique quantaque confidentia de Palamede increpat Caspers l. l. p. 124, inscius sane et Platonici loci et illorum hymnorum naturae.

conceptam inuenimus! An uero non maxime e re Socratis erat quam clarissime dicere maiorem gloriam esse laesis quam eis qui laesissent? Non igitur apte egit homo quod Socratem finxit ambigue dicentem non eandem (*οὐχ ὁμοίαν*) esse illorum gloriam, cum ea uerba duplicem admitterent interpretationem. Atque quam claudo pede quamque molesto interuallo dirimente sequitur illud *τῶν τε ἀδικησάντων καὶ τῶν ἀδικηθέντων* post id quod est *τῶν προγεγονότων ἀνθρώπων*, quae membra nimirum artissime coniungenda erant. Itaque nec id quod uoluit dicere, apte potuit.

Sed reuertamur ad argumentationem nostram.

Iam cum hoc loco scriptorem etiam fraudis (conloquenti Socrati dictum tribuitur, perperam, ut supra docui) conuicerimus, multa illa huic Memorabilium capiti cum Apologia communia, quae illic conloquio, hic orationi tribuuntur, perperam illic conloquio uindicari nostro iure censebimus. Hoc grauissimum argumentum quo illud Memorabilium caput a Xenophonte abiudicetur, addimus Langii Schenkliique[1]) argumentis quibus iampridem mihi persuaserant illud non posse non esse adulterinum.

Hactenus nunc generaliter de fonte[2]).

Deinde argutius quam uerius nonnulli uiri docti compositionem libelli hic illic sane securam et laxam notasse uidentur, si quidem id unum egit auctor ut quam maxime ad uerbum admirabilis uiri referret sententias, quapropter, ut fit, narrationis elegantiam minus curauit. Facile autem adparet conloquium illud et Socratis orationem mirifice ueritatis et fidei

---

1) Langii u. praecipue p. 31 sqq. quae adeo auxit doctissime Schenklius l. l. II, 136—146. e. g. molestissima Deliacae nauis conmemoratio nequit esse X. Atheniensis Atheniensibus narrantis (§ 2). Cogitationes uero saepe non dico obscuras sed perplexas esse et ineptas.

2) Obiter moneatur uix posse explicari cur auctor Apologiae, si reuera Platonis Apologiam adhibuerit, ne uerbum quidem ex illa tam diuulgata Socratis de mortis natura disputatione (p. 40 sqq.) in suum libellum transtulerit. Adfinxisse illa Platonem, Apologiae auctorem rerum gestarum scriptorem omisisse quis non ex hoc silentio concludat?

speciem prae se ferre. Spernuntur calamistri, spernuntur uerborum tinnitus, spernitur meretricius ille fucus, quibus cogitationum aut insaniam aut uanitatem oblinere solent rhetores; uelut adtonitus ille Memorabilium extremi capitis auctor et ubi propria inculcat — nonne quae paragraphis tertia et nona leguntur specimina mentis fatuae? — et ubi, ut solet, furta illa uendit. Contra Apologiae auctor tam sicca frugali aspera utitur dictione qua me iudice fraudis suspicio procul arceatur, nedum de rhetoris exercitio cum Schenklio cogitare possim.

Quod nonnulli, nouissime Langius (p. 22 sqq.) et Pohlius (p. 43 sqq.) e paucis aut semel aut insolentius aut recentiorum scriptorum in modum dictis argumentum petiuerunt, profecto minus prudenter fecerunt, quatenus in Xenophontis scriptis tria milia amplius uocabulorum inueniuntur semel ab ipso dictorum, in his CCCXXVII quae praeter singulos locos Xenophonteos omnino non leguntur ἅπαξ εἰρημένα quae uocantur; dubia uel suspecta sunt CCCLXVI, poetica fere CCCXVI, a consuetudine optimorum scriptorum recedentia uel cum recentioribus communia CCCCI; unus liber Cynegeticus CCLXI uocabula semel a Xenophonte dicta habet quorum in numero sunt XLII ἅπαξ εἰρημένα [1]). Taedet his numeris uerbum addere.

Plerique offenderunt in Socratis μεγαληγορίᾳ et in acerbitate quadam, qualia de eo aliunde innotescere negauerunt. At enim in Apologia non Socratis ἰδέαν quae sane in uisceribus nostris quasi haeret antiquitus, sed hominem uidemus quem in iudicio adhibuisse ʻliberam quandam contumaciamʼ qua inritaret iudices et disertis uerbis traditur [2]) et adparet ex eis quae re uera eum apud iudices dixisse consensu Platonis et Apologiae auctoris conligitur [3]). Nempe nihil Langius (p. 19 sq.)

---

1) Verba sunt Sauppii in commentatione de X. uita et scriptis p. XV (in op. ed. uol. I).

2) Cic. Tusc. 1, 29, 71; ubi iam Fr. A. Wolfius ex Apologiae § 1 μεγαληγορίαν adnotauit.

3) E. g. utroque loco proditur ipsum oraculum edidisse ʻSocratem esse mortalium sapientissimumʼ: Apol. § 14 extr. Plat. p. 21 A. Uterque deinde significat hoc orationis loco tumultuatos esse iudices. In Xen. Memor.

agit cum primum statuat in memorando illo oraculo ab auctore Apologiae expressum esse Platonem, dein miretur quod ea quae in Apologiae paragrapho 23 de litis aestimatione narrantur, aduersa fronte cum eis pugnant quae de hac re in Platonis Apologia (p. 36 DE) leguntur. At me dius fidius! si quis quem uno loco aperte imitatur, non tam stultus erit ut altero loco paulo post in re notissima ab eodem ita recedat ut ipsum contrarium tradat cui neminem fidem habiturum esse ipse concesserit! Itaque potius in hac re Apologiae auctorem diuersam famam, in aliis eandem[1]), nusquam autem Platonis Apologiam secutum esse cogimur statuere.

Venimus ad argumenta consolatoria unius Apologiae fere propria. Quorum nonnulla saltem obseruans unus Caspersius insudauit frustra quaerendo unde haec ‘ceterorum scriptorum auctoritate destituta’ (l. l. p. 125 sq.) sumpserit scriptor. Videamus compensentne insolentiam bonitate. Spondeo ac promitto. Sic autem ad Hermogenem Socrates § 6: *Νῦν δέ* inquit *εἰ προβήσεται ἡ ἡλικία, οἶδ᾽ ὅτι ἀνάγκη ἔσται τὰ τοῦ γήρως ἀποτελεῖσθαι καὶ ὁρᾶν τε καὶ ἀκούειν ἧσσον καὶ δυσμαθέστερον εἶναι καὶ ὧν ἔμαθον ἐπιλησμονέστερον*[2]), et § 8 de senectute dicit (*γήρᾳ*) *εἰς ὃ πάντα συρρεῖ τὰ χαλεπὰ καὶ μάλα ἔρημα τῶν εὐφροσύνων.* — Hoc argumentum quod uiri docti post Schneiderum passim uituperauerunt utpote a Socrate ipso septuagenario prolatum, ipsi uituperandi sunt; etenim luce clarius est illum *ὠμογέροντα* detrectare senectutem illam decrepitam quae sane adfert ista incommoda.

---

hoc oraculum omnino non memoratur. — Plat. Apol. p. 36 D et Cic. de or. 1, 54, 232 addunt dixisse Socratem se meruisse cui quotidianus uictus in prytaneo publice praeberetur.

1) Apologiae auctor cum Platone communes omnino habet locos III; nam accedit ad eos quos notaui non tam gemellus quam similis locus: Apol. § 30 et Plat. p. 39 B extr.: Socrates uult utroque loco *χρησμῳδῆσαι* utpote moribundus. Vaticinatur autem apud Plat. iudicibus poenam, in Apol. filii Anyti turpem exitum. Vides iterum de eadem re uariam esse ortam famam quam illi diuersi sunt secuti. Concedit de h. l. Hugius p. 435.

2) Sententiam cum Mem. IV, 8, 8 communem habet, non elocutionem.

Sed uide quam inprudenter omnino illi ipsum argumentum carpserint quod tamen optime et Graecum et Socraticum est. In Axiocho enim idem Socrates eodem argumento ad consolandum Axiochum utitur, concinente adeo uerborum ornatu[1]: *εἶτα* inquit *λαθὸν ὑπεισῆλθε γῆρας εἰς ὃ πᾶν συρρεῖ τὸ τῆς φύσεως ἐπίκηρον καὶ δυσαλθές. κἂν μή τις θᾶττον ὡς χρέος ἀποδιδῷ τὸ ζῆν, ὡς ὀβολοστάτις ἡ φύσις ἐπιστᾶσα ἐνεχυράζει τοῦ μὲν ὄψιν, τοῦ δὲ ἀκοήν, πολλάκις δὲ ἄμφω.* — A duobus igitur Socraticis, si me audis, hoc argumentum Socraticum confirmatur: constat perantiquum esse. Cuius rei grauem testem adhibeo Euripidem querentem[2])

Φεῦ φεῦ, παλαιὸς αἶνος ὡς καλῶς ἔχει·
γέροντες οὐδέν ἐσμεν ἄλλο πλὴν ὄχλος
καὶ σχῆμ', ὀνείρων δ' ἕρπομεν μιμήματα·
νοῦς δ' οὐκ ἔνεστιν, οἰόμεσθα δ' εὖ φρονεῖν.

Et Sophocles ubi non nasci longe optimum esse, proximum autem quam primum mori docet et miserias uitae narrat, acerbe sic perstringit senectutem[3]):

τό τε κατάμεμπτον ἐπιλέλογχε
πύματον ἀκρατὲς ἀπροσόμιλον
γῆρας ἄφιλον, ἵνα πρόπαντα
κακὰ κακῶν ξυνοικεῖ

ubi quis non sentit iterum dictionis similitudinem?

---

1) P. 367 B in descriptione uitae malorum quam e Prodici oratione refert Aeschines. Debuit igitur Socrates hoc argumentum Prodico cuius reuera esse illam orationem quae in Axiocho seruatur nemo prodiit qui negaret, excepto uno Heinzio qui nuper in disputatione quam scripsit de Prodico Ceo in act. soc. litt. Lips. 1885 p. 332 et 333 adn. 5 obiter de fide Axiochi dubitauit; quem quidem mihi non satis aestimasse uidetur uir doctissimus. — Mirifice profecto accedit ad hunc Axiochi locum Bio Cynicus apud Teletem (Stob. Flor. V, 67 s. Mull. frg. phil. gr. II, p. 424[a]), ut libeat eius uerba adscribere: .... *ἐκ τοῦ σωματίου ἐξοικίζομαι, ὅταν ἡ μισθώσασα φύσις τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀφαιρῆται, τὰ ὦτα τὰς χεῖρας τοὺς πόδας.*

2) In Aeolo, frg. 25. — Accedit eximius locus Herc. fur. 638 sqq. D.

3) Oed. Col. 1235 sqq. cf. frg. 864 *πάντ' ἐμπέφυκε τῷ μακρῷ γήρᾳ κακά*, ad quem fortasse spectauit Aristophanes loco inrisionis pleno ubi

Accedit testimonium quo mihi plane probetur a uero Xenophonte illum locum esse scriptum. Dio Chrysostomus in consolatione senem Melancomae mortem gementem sic adloquitur: *ἀνάγκη γὰρ* inquit *αὐτῷ ἦν προβαίνοντι ἀντὶ μὲν καλλίστου αἰσχροτέρῳ γίγνεσθαι, ἀντὶ δὲ ἰσχυροτάτου ἀσθενεστέρῳ.*

Iam, ut mihi sit concedendum non mero casu tam similes esse et sententiam et elocutionem Apologiae [1]) et Dionis [2]), si reputaueris eundem Dionem alias [3]) magno spiritu se Xenophontis imitatorem praedicare: nonne debebis concludere illum Apologiam ut Xenophonteam manibus triuisse ideoque expressisse? nonne illum idoneum Xenophontei generis dicendi iudicem esse censebis? Aliter saltem cogeremur libellum, etiamsi spurium censeremus, satis antiquae tribuere aetati.

Solus deinde Apologiae auctor Socratem id solacium quod inter nobilissima quae umquam a consolatoribus prolata sunt argumenta numerandum est, bis sic facit adhibentem § 5: *ὅπερ γὰρ* inquit *ἥδιστόν ἐστιν, ᾔδειν ὁσίως μοι καὶ δικαίως ἅπαντα τὸν βίον βεβιωμένον* atque § 28 Apollodorum lacrimantem adloquitur [4]): *σὺ δὲ ... μᾶλλον ἂν ἐβούλου με ὁρᾶν δικαίως ἢ ἀδίκως ἀποθνήσκοντα;* Repetiuit pluribusque explanauit argumentum Crantor [5]) (qui in consolatione se totum Socraticis addixit doctrinis), cum *τὸ μὴ δι᾽ αὑτὸν κακῶς*

---

chorum fecit gementem (Vesp. 441) *εἶτα δῆτ᾽ οὐ πόλλ᾽ ἔνεστι δεινὰ τῷ γήρᾳ κακά; δηλαδή* eqs.

1) Concedunt et Langius et Schenklius. Ceterum de Mem. imitatione h. l. cogitari nequit quia hoc loco haec sententia plane aliis uerbis profertur.

2) Or. XXVIII (Melancom. I u. infra) p. 535 R. quem locum iam a L. Dindorfio ad Apol. adnotatum esse uideo.

3) Or. XVIII p. 481 sqq. R. Huius loci notitiam debeo Langio qui ipse contra se pugnat p. 27 sqq., cum Apol. auctorem 'hominem male sanum' identidem adpellet, deinde concedat Dionem eius imitatorem esse. Nempe hominis illius male sani!

4) Diog. II, 35 et Val. Max. VII, 2, ext. 1 extr. ad lacrimantem uxorem haec faciunt dicentem Socratem iam ad os poculum admouentem.

5) Apud Plut. cons. ad Ap. p. 114 C.

πράττειν οὐ μικρὸν εἶναι κούφισμα πρὸς τὰς τύχας doceret; post quem idem praedicauerunt Cicero[1]) Plutarchus Philiscus[2]) alii. — Magni ingenii solacium etiam hoc est quo § 23 lacrimantes amicos adgreditur[3]): *οὐ γὰρ* inquit *πάλαι ἴστε ὅτι ἐξ ὅτουπερ ἐγενόμην κατεψηφισμένος ἦν μου ὑπὸ τῆς φύσεως ὁ θάνατος;* ubi uel metaphora Atheniensem et lenis illa ironia Socratem prodit.

Eiusdem os adgnosces audiens quae de propitii dei prouidentia scribuntur § 5: *ἦ θαυμαστὸν νομίζει εἰ καὶ τῷ θεῷ δοκεῖ ἐμὲ βέλτιον εἶναι ἤδη τελευτᾶν . . .*; et § 7: *ἴσως δέ τοι καὶ ὁ θεὸς δι' εὐμένειαν προξενεῖ μοι οὐ μόνον τὸ ἐν καιρῷ τῆς ἡλικίας καταλῦσαι τὸν βίον ἀλλὰ καὶ τὸ ᾗ ῥᾷστα,* qualia item in posteriorum consolatorum ore uersari solent[4]).

Haec et talia adhuc plane neglegebantur, unde ortum est illud non minus falsum quam tralaticium: nihil esse in Apologia quod non legeretur in Xenophontis Memorabilibus, praecipue in libri IV capite 8. Verba 'praecipue in libri IV capite 8' consilio addidi quoniam haudquaquam me fugit

1) Tusc. III, 16, 35. ad fam. VI, 3, 4. 4, 2.

2) Dionis loco (XXXVIII, 25) admodum memorabili ubi Philisci nescio cuius ad Ciceronem exulantem consolatio antiquis doctrinis plena refertur: *λογίσαι τοῦθ' ὅτι ἐπειδήπερ ἅπαξ ἐπέπρωτό σοι τοιοῦτό τι παθεῖν, κάλλιστον δήπου καὶ ἄριστον συμβέβηκε τὸ μηδὲν ἀδικήσαντά σε ἐπηράσθαι.*

3) Eodem redit quod (Diog. II, 35) Socrates ad eum qui dixit: *θάνατόν σου κατέγνωσαν Ἀθηναῖοι* pronuntiat: *κἀκείνων ἡ φύσις.* Idem adnotat alios hoc dictum tribuisse Anaxagorae. cf. Menandri frg. 281 (Com. IV, 293 M.)

Ἐπὶ τοῦτ' ἐγένοντο πάντες, ἐνθάδ' ἥξομεν.

Sen. cons. ad Marc. X, 5 extr. ep. 37, 2 extr. inc. ad Pol. II, 3. Stat. Silu. II, 1, 16: 'quidquid init ortus finem timet' (ubi notes uelim praegnantem uerbi uim quae est 'zu fürchten, bestehen haben', cuius ignarus uel Bentleius Sen. Herc. fur. 45 et 454 'domuit' censuit conrigendum. Omnino autem in nouissima demum Georgis lexici editione hic usus obseruatus est, ubi adde Herc. Oet. 292 (absolute positum), tolle Herc. f. 793).

4) Iam Homerus (*Γ* 65) deorum prouidentiam docuit quem sequitur Sophocles frg. 876. cf. El. 173 sqq. Ad idem dictum spectat Eurip. frg. 981 (cf. Hippol. 439 sq. 833). Illud libenter laudabat Chrysippus ut stoicus: Plut. de stoic. repugn. p. 1040 B. — cf. Plut. cons. ad Ap. 117 D. Dio Chrys. or. XXX, p. 549 R.

Hugium (p. 432) et post eum Langium quibus se addixit Schenklius locos nonnullos ex aliis Memorabilium libris sumptos cum similibus Apologiae contulisse[1]). De qua re postremo loco dicere curaui ne uulgata ista sententia praeoccupatus eos contempleris neue a me aurem auertas. Quos locos si contuleris, prorsus aliam similitudinem quam quae inter extremum illud caput et Apologiam intercedat statim adgnosces: notabis meram sententiarum similitudinem. Verum enim uero haec quidem quo modo non fieri potuerit in tanta argumentorum similitudine utriusque libri non adsequor. Si quidem in Memorabilibus Xenophon Socratem contra uarias adcusationes defendit, et idem faciens hic ipse in Apologia inducitur. Immo Xenophonti praeceptorem purganti interdum ea, quibus ille olim usus erat, sponte in calamum fluxisse non dico probabile esse, uerum ipsius naturae rationibus exigi contendo. Profecto fieri non potuit quin saepe isdem argumentis utpote aptissimis et optimis uteretur. Accedit quod plurimorum ueterum scriptorum more nec Xenophon dubitauit suas capsas compilare. Omitto eiusdem commentarios cum Agesilao comparare quia hic et ipse suspectus est. Ipsa res a probabilitate non abhorret: quidni aliquanto post Socratis mortem[2]) hunc libellum aptissimae adpendicis loco ‘Socratis Memorabilibus’ adiecerit?[3])

Equidem fretus eis quae disputaui et ueterum librorumque testimoniis[4]) non esse cur a Xenophonte abiudicetur Socratis Apologia adfirmo.

---

1) Mem. 1, 1, 2 et Apol. § 11. 1, 1, 3—5 et Apol. § 13. 1, 2, 2 et Apol. § 19. 1, 2, 49—53 et Apol. §§ 20. 21.

2) Apol. § 34 *ἐγὼ μὲν δὴ κατανοῶν τοῦ ἀνδρὸς τήν τε σοφίαν καὶ τὴν γενναιότητα οὔτε μὴ μεμνῆσθαι δύναμαι αὐτοῦ οὔτε μεμνημένος μὴ οὐκ ἐπαινεῖν.*

3) Ita simul respondi eis quae de hac re Hugius l. l. p. 435 statuit; refutasse mihi uideor utique hoc in quo eius sententia nititur: ‘Es lässt sich doch gewiss nicht annehmen, dass er eine ganze Schrift aus den schon vorhandenen Memor. ausgezogen und herausgegeben habe’.

4) Neque enim quidquam curo argutias Caspersii qui p. 101—107 l. l. serio sudauit in carpendis his testimoniis.

Totus periit XENOCRATIS Chalcedonii *περὶ θανάτου* liber[1]).

Ne hunc quidem litterarum locum a se intactum esse uoluit ARISTOTELES cuius in *τοῖς ἐν κοινῷ γιγνομένοις λόγοις* (ut ipse dicit) erat *Εὔδημος ἢ περὶ ψυχῆς* dialogus[2]) et consolatio, si quidem pulcherrima illa de Eudemi Cyprii somnio et fato historiola quam Cicero secundum Aristotelem se narrare fatetur, ex Eudemo esse constat[3]), — et omnium clarissimum illud fragmentum a Plutarcho seruatum[4]) ceteraeque nobiles reliquiae optime in consolationem quadrant. E quibus ualde probatur Aristotelem hunc dialogum in amici mortui (occidit autem Eudemus a. Chr. n. 354 apud Syracusas) honorem et in ipsius consolationem scripsisse.

Simillima ratio est THEOPHRASTEI libri qui inscribitur *Καλλισθένης ἢ περὶ πένθους*[5]). Quem librum meram fuisse consolationem facile e testimoniis et fragmentis concluditur, ut non opus sit Heusdii artificiosis ambagibus (p. 40 sq.). Cicero enim iterum (Tusc. III, 10, 21) e Theophrasto adfert locum: 'ut Theophrastus interitum deplorans Callisthenis sodalis sui .... (dicit eum) incidisse in hominem (scilicet Alexandrum) summa potentia summaque fortuna'. Idem (Tusc. V, 9, 25) ipsum librum laudat: 'uexatur idem Theophrastus ...., quod in Callisthene suo laudarit illam sententiam 'Vitam regit fortuna, non sapientia'' [6]). Adparet utroque loco eundem Theophrasti librum ab illo adhibitum esse. Quibus Ciceronis locis

1) Diog. IV, 12.

2) Dialogum fuisse Eudemum docet fragmentum Plutarcheum. Accedit quod in numero scriptorum in uulgus editorum erat, cf. J. Bernaysii librum qui est de Aristotelis dialogis p. 15. p. 18 sqq. 93.

3) De diuin. 1, 25, 52 sq. Pridem sic statuerunt interpretes quos secutus est Heusdius p. 38, Rosius cum locum inter Eudemi reliquias (frg. 32 ed. acad.) poneret, Bernaysius l. l. p. 143.

4) Cons. ad Ap. p. 115 B sqq. Eundem Aristotelis locum Crantor in consolationem transtulerat.

5) Diog. V, 44. Cic. Tusc. V, 9, 25.

6) Chaeremonis tragici frg. 2. cf. frg. 19. Erat ut e poetis comicis discimus (u. Alexidem in Com. III, 399. Philem. IV, 39. Menandr. IV, 212 sq. M.) illius saeculi tristis sententia.

comparatis cuiuis liquebit eiusdem libri fragmentum a Plutarcho in consolatione p. 104 D seruatum esse hoc: *Ἄσκοπος γὰρ ἡ τύχη, φησὶν ὁ Θεόφραστος, καὶ δεινὴ παρελέσθαι τὰ προπεπονημένα καὶ μεταρρῖψαι τὴν δοκοῦσαν εὐημερίαν, οὐδένα καιρὸν ἔχουσα τακτόν* [1]).

Ceteri Peripatetici praeceperunt de officio consolantis[2]); DICAEARCHUS autem scriptis quae uocauit *λόγος Κορινθιακός* cuius II et III libris Pherecratem quendam Phthiotam senem quem ait a Deucalione ortum, disserentem induxit[3]), et *λόγος Λεσβιακός*[4]), uidetur uersatus esse in genere consolatorio. Ceterum mihi probatur hos *λόγους* esse eosdem libros quos 'Dicaearchi *περὶ ψυχῆς* utrosque' alio loco significat Cicero[5]). Docuit autem Dicaearchus altero libro 'nihil omnino esse animum', in altero 'animos esse mortales'; uel inde quod Tusc. disputationes scribens Cicero illis tam inpense usus est, multa consolatoria in eis infuisse recte concluditur.

Transeo ad Cynicos quorum ipse parens ANTISTHENES diligenter locum consolatorium tractasse uidetur, quantum quidem licet conicere e librorum inscriptionibus quales sunt *Περὶ τοῦ ἀποθανεῖν, Περὶ ζωῆς καὶ θανάτου, περὶ τῶν ἐν Ἅιδου*[6]). Certo huc pertinet DIOGENES Sinopensis, quem scripsisse librum

---

1) Wyttenb. a. l. obiter eandem suspicionem adnotauit. Idem mihi uidetur recte propter uicinitatem magni illius Crantoris fragmenti statuisse Plutarchum eidem Theophrasteum locum debere; nec potest dubium esse quin Crantor illius librum de luctu adhibuerit.

2) Cic. Tusc. III, 31, 76. 3) Ib. 1, 10, 21.

4) Ib. 1, 31, 77 'Acerrume autem', inquit, 'Dicaearchus deliciae meae contra hanc inmortalitatem disseruit. Is enim III libros scripsit qui Lesbiaci uocantur .... in quibus uult efficere animos esse mortales'.

5) Osannus (Beitr. z. gr. u. röm. Litteraturgesch. II, p. 40 sqq.) suspicatus est idem si eum recte intellexi. Cf. Muelleri fragm. hist. graec. II, 265 sq. — Cic. ad. Att. XIII, 32, 2 '*περὶ ψυχῆς* Dicaearchi utrosque' amicum sibi mittere iubet. Haec epistula mense Maio scripta est. Attamen iam in Consolatione illum adhibitum fuisse dixerim, propterea quod eam scripturus quaecunque de luctu et de eis quae huc pertinent scripta erant, Tullius apud Atticum legerat. Cf. Schneiderum de Cic. Cons. p. 10.

6) Diog. VI, 17. Mull. II, 261 sqq. Librum *περὶ τῶν ἐν Ἅιδου* iam Democritum scripsisse supra adnotauimus.

περὶ θανάτου Diogenes Laertius, interque eos 'qui uel epistolis uel libris luctum minuere sunt conati' memorat Hieronymus siue Cicero[1]). Erat fortasse inter epistulas quas praeter illum librum l. l. commemorat Diogenes, una alteraue consolatio. — Nec defuit huic generi CRATES THEBANUS cuius illud quod est de uitae molestiis fragmentum ad Axiochi exemplum scriptum esse supra p. 16 obseruauimus. Et uide! exstat in Anthologia Palatina (IX, 359) et in Stobaei florilegio (98, 57) epigramma quo similiter[2]) uitae molestiae describuntur. Concluditur autem (u. 9 et 10) sic:

Ἦν ἄρα τοῖν δισσοῖν ἑνὸς αἵρεσις, ἢ τὸ γενέσθαι
μηδέποτ' ἢ τὸ θανεῖν αὐτίκα τικτόμενον.

De carminis auctore incerta est memoria, cum cod. Palat. *Ποσειδίππου, οἱ δὲ Πλάτωνος τοῦ κωμικοῦ*, Stobaeus illum unum superscribat, contra Planudes *Ποσειδίππου, οἱ δὲ Κράτητος τοῦ κυνικοῦ*, cod. Reg. 1773 unius Cratetis nomen memoret. Iam tu opinor Cratetis fragmento conlato si reputaueris aperte incertam fuisse de epigrammatis auctore memoriam: non pro mera coniectura habebis illam de Cratete auctore adnotationem, sed huic illud carmen tribues, praesertim cum epigrammata eum scripsisse constet[3]). Et cur inprobabile sit eum quae in philosopha scriptione disputasset in breue epigramma coniecisse? Accedit quod antiquissimam illam uersuum 9 et 10 doctrinam in scriptis consolatoriis (cf. praecipue Ax. 368 A et Aristot. Eudem. frg. 40 ed. acad.) passim locum tenuisse infra uidebimus.

---

1) Epist. 60, 5 Vallars. Notissimus hic locus quo e Cic. Consolatione excerptos consolatores enumerat, saepius adhibebitur.

2) Ante Welckerum l. l. p. 510 iam Matthiaeus l. l. p. 46 adn. hoc epigramma a poeta Axiochi memori confectum esse uideri obiter dixerat. Unam manifestam imitationem adpono. Ax. 368 A:
Ποίαν δέ τις ἑλόμενος ἐπιτήδευσιν ἢ τέχνην οὐ μέμψεται καὶ τοῖς παροῦσι χαλεπανεῖ;
Crates uersu primo pariter deliberat:
Ποίην τις βιότοιο τάμῃ τρίβον; — Vides quam arte cognata haec omnia inter se cohaereant.

3) Anth. Pal. epigr. VII, 326, IX, 497, X, 104 Cratetis Thebani sunt.

Delabamur commoditatis causa in Stoicorum cateruam quorum princeps CHRYSIPPUS nos statim accipit. Is enim quamquam non propriam scripsit consolationem multus tamen fuit in tractando hoc genere philosophiae et utilissima de eo praecepit in magno opere *περὶ παθῶν* cuius liber IV *θεραπευτικός* plane huc pertinuisse uidetur[1]).

De eius praeceptorum ZENONIS et CLEANTHIS scriptis pauca, plura de doctrinis scimus.

Eiusdem fere aetatis uidetur esse TELES[2]) de quo nullum exstat testimonium praeter ipsius fragmenta. Adnumerabatur olim Pythagoreis (ad quorum sectam in dubiis libenter confugisse uidentur uiri docti), nec Heusdius aliud quid proferre ausus est quamquam illam coniecturam fundamento plane carere uidens miratus est, cur Teles, si esset Pythagoreorum socius, non memoraretur in eorum catalogo a Iamblicho composito. Neque ullum re uera est indicium quo ductus Pythagoreorum sectae eum adscribas; contra se Stoicum satis aperte ille profitetur. Accedit quod saepe Diogenem Cratetem, Zenonem Cleanthem itemque Stilponem et Bionem Borysthenitam laudat. Ceterum bene meritus est de consolationis genere, et maiora eius fragmenta exstant scriptorum *περὶ φυγῆς*[3]) et *περὶ εὐπαθείας*[4]). Cuius quidem libri reliquiae lepidissimae nonnullis locis ita conueniunt cum locis Plutarcheae consolationis ad Apollonium, ut primo oculorum obtutu a Plutarcho eum adhibitum esse putauerim. Sed ex eodem fonte potius uterque uidetur hausisse. Laudat enim Teles (IV, p. 52 ed. Mein.) 'Lacedaemoniorum inscriptionem': *Οὔτε τὸ ζῆν θέμενοι* e. q. s.; et idem distichon profert Plut. *Λακωνικόν*· (p. 110 C), sed cum aliud initium praebet (*Οἵ θάνον οὐ τὸ ζῆν* e. q. s.) tum laudat illud cum altero Laconico quod ille non habet[5]). Cum autem neutrum omnino distichon nisi ab his philosophis a nullo scriptore

1) u. Heusdium p. 68 adn. 3.

2) u. Zellerum III, 1, 43. 3) Stob. Flor. XL, 8. 4) Ib. CVIII, 83.

5) Adi Bergkii Lyr.[4] III, 516, qui alterum Laconicum omisit. Ceterum Plutarchi lemma quod est *Λακωνικόν* etiam ad hoc epigramma (*οἵ θάνον οὐ τὸ ζῆν κτλ.*), quod uerbis *καὶ πάλιν* inducitur, pertinere non

seruetur, licet ut opinor statuere: aut alterum ex altero aut utrumque ex eodem fonte hausisse; quorum cum prius ut adparet minus probabile sit, alterum statuimus. Alia Teles cum Cicerone et Seneca communia habet.

Panaetius deinde et Posidonius (qui quidem etiam ab Hieronymo l. l. enumeratur) inter consolatores locum tenent; et illius quidem ad Q. Tuberonem epistulam consolatoriam memorat cum uituperatione Cicero [1]). In eadem autem epistula Panaetius Crantoris librum *περὶ πένθους* ad uerbum ediscendum Tuberoni commendauit. Idem scripsit librum *περὶ εὐθυμίας* ad quem recte rettulerunt uiri docti eum locum quem Panaetii bis laudat Plutarchus [2]). Posidonium quoque praeter opus quod *περὶ παθῶν* inscripsit consolationem uel de luctu proprium librum composuisse ex Hieronymi illo loco et ipsius ex dicto (cf. supra p. 6 adn. 1) fortasse recte conicias contra Bakium et Heusdium (p. 75).

Hoc potissimum loco apte adiungitur Claudius Galenus nobilissimus ille II p. Chr. n. saeculi medicus, quamquam quod adtinet ad philosophiam rectius *τοῖς ἐκλεκτικοῖς* adscribitur [3]). Ipse librum suum *π ε ρ ὶ π α ρ α μ υ θ ί α ς* qui nunc tamen deperiit, memorat [4]).

Summis laudibus a ueteribus efferebatur Crantoris consolatio Academici siue libellus *π ε ρ ὶ π έ ν θ ο υ ς* quem ille miserat ad Hippoclem de morte liberorum eum consolaturus [5]).

Cuius libri quamuis amissi non exiguam partem tamen refingere possumus, si quidem fundamentum fere fuit illa con-

temere opinor supra posui. Nam haec epigrammata a Plutarcho et iuxta ponuntur et ad amussim unum colorem prae se ferunt; postremum Teles de quo agitur distichon uocat Lacedaemoniorum epigramma: *ἐπιγράφουσι Λακεδαιμόνιοι* dicit.

1) De fin. IV, 9, 23.

2) De cohib. ir. p. 463 D. de tranqu. an. p. 474 E. cf. Heusdium p. 72 sq.

3) Sic Zeller, III, 1, 824.

4) De suis libris c. XIII (uol. XIX Kühn.).

5) Plut. p. 104 C. Diog. IV, 27. Cic. Acad. II, 44, 135.

solatio omnium eorum qui consolandi munus susceperunt, atque inprimis Ciceronis et Plutarchi quorum uterque ex hoc potissimum fonte libellos qui sunt eiusdem argumenti uidentur conscripsisse. Ita enim mirus ille consensus qui permultis locis intercedit inter Ciceronis Tusculanas disputationes et Plutarchi consolationem ad Apollonium antiquitus a uiris doctis explicatus est. De ratione autem restituendi huius libri alii aliter cogitauerunt, cum Wyttenbachius[1]) et ex aliis indiciis et ex diuersitate rationis et orationis et quodam antiquitatis colore ipsa Crantoris uerba e Plutarcho segregari posse contenderet; Frid. Schneider[2]) et Henr. Ed. Meier[3]) ad quos quasi patronos se adplicauit Heusdius (p. 44 sqq.), librum totum erui conlatis Ciceronis Tusculanis et Plutarchi consolatione putarent; Kayser[4]) Crantori nisi locos qui ei nominatim a Cicerone uel a Plutarcho tribuerentur nihil dari uellet.

Quorum nemo mihi uidetur rectam uiam ingressus esse. Atque Wyttenbachium quidem qui illo argumento usus Plut. p. 104 C usque ad p. 105 et p. 106 D usque ad p. 107 nimis confidenter tribuerat Crantori, merito refutauerunt Kayser et post eum Mullachius[5]). Sed ne Schneidero quidem prorsus adstipulor qui in disputatione sua eo progressus est ut quidquid inuenit non dissimile siue elocutionum siue sententiarum apud Ciceronem et Plutarchum[6]), Crantori uindicaret. Etenim manifestum est in genere litterarum tam elaborato quosdam necessario fuisse locos omnibus eis qui illud colerent communes. Quare equidem multo cautius esse agendum ratus Crantori haec fere tribuerim: primum ea quae aut disertis uerbis illi tribuuntur aut certo uel magna cum probabilitate quibusdam

1) Adn. ad Plut. Mor. II, 698.

2) 'De Crantoris Solensis libro qui περὶ πένθους inscr. commentatio', in Ztschr. f. d. Altert.-Wiss. 1836 No. 104 et 105.

3) 'De Crantoris libro qui π. π. inscr. disp.', Halis 1840.

4) De Crantore Academico, Heidelb. 1841.

5) In frgg. phil. gr. uol. III, p. 131 sqq.; quamquam satis habuit Kayseri disputationem transscribere.

6) E. g. Plut. p. 107 D et Cic. Tusc. 1, 117. Plut. 113 A et Cic. II, 27, 65 alia.

rationibus ei possunt uindicari; deinde propria quaedam sententiarum, elocutionum, exemplorum lumina ab utroque sine dubio ex uno fonte hausta, quem esse Crantorem singulis quaestionibus studebo probare; postremum quae Axiocho cum Cicerone (et Plutarcho) communia sunt.

Et cum primum quidem e cauta Ciceronis et Plutarchi comparatione mihi adpareat Crantor, argumenta eorum qui omnino hanc uiam iniri uetant, refutabo. Kayser p. 37 negat probabile esse Ciceronem bis breui tempore eundem librum et in Consolatione et in Tusculanis exhausisse. At hoc argumentum profecto nauci non est, si quidem contra adeo per se patet in duobus libris plane eiusdem argumenti ab eodem scriptore eundem adhiberi fontem. Accedit quod Cicero in scribendis Tusculanis, id quod infra accuratius erit demonstrandum, non tam iterum ipsum Crantorem quam suam ipse Consolationem exhausisse censendus est.

Deinde ille Ciceronem in Tusculanis plus seuerum stoicum quam mitem Crantoris similem consolatorem agere iactat. Quam hoc nihil curandum! Quasi non possis, immo debeas saepe librum adhibere cuius cum auctore non omni ex parte consentias! Neque quisquam umquam contendit praeter Crantoris doctrinas Tusculanis nihil contineri: etenim quinque minimum partibus maiores sunt illius libello, et sexcenti alii nominantur auctores. Contra plus uno loco disertis uerbis laudatur Crantor et compluriens idem certissime deprehenditur. Multo quidem grauius uidetur esse illud argumentum quod primus Matthiaeus l. l. p. 51 et post eum Corssenus (Mus. Rhen. XXXVI, p. 518) alii protulerunt. Dicunt utique non omnes locos Plutarcho et Ciceroni communes Crantoris esse posse quia unus sit locus quem non potuerit ille habere:

Cic. Tusc. 1, 39, 93	Plut. p. 113 F
Quamquam non male ait Callimachus 'multo saepius lacrimasse Priamum quam Troilum'	*Μεῖον γὰρ ὄντως ἐδάκρυσεν Τρωίλος ἢ Πρίαμος*

si quidem uterque indicet idem Callimachi carmen florentis illius quidem post Crantorem qui natus sit circa CX olympiada. Sed quo iure hoc docuerint ipsi uideant. Ego quamuis hoc

loco nec possim nec uelim de Callimachi aetate fusius disputare, haec tamen breuiter adnoto. Crantor certo paulo ante Polemonem decessit[1]) qui, si Eusebio fides habenda est, anno a. Chr. n. 268 mortuus est senex[2]); ille autem cum Xenocratem condiscipulus Polemonis audiuerit, uix plus decem annis hoc erat natu minor[3]) et decessit utique non inmaturus[4]). Itaque si Polemonem circa a. 340 natum esse statuimus (praeerat ille scholae ex anno 313. Diog. IV, 16 extr.), non procul a uero aberrantes Crantorem circa a. 330 natum, mortuum paulo ante a. 268 esse concludemus.

De Callimachi uero aetate licet accuratius nihil possit statui, hoc tamen certissime uidetur enucleari: illum Crantori aetate aequalem uel compluribus annis eo natu maiorem fuisse. Cui temporum computationi fundamentum praebent quattuor illae Arati uitae[5]) et quae Suidas de Callimacho conrasit. His testimoniis cum nuper Buschius qui separatim 'de bibliothecariis Alexandrinis qui feruntur primis'[6]) disputauit, nescio quo iure neglegenter usus sit, rem paucissimis retractaturus sum.

Primum Callimachum Arato maiorem natu fuisse certa

---

1) Decessisse eum omnino ante Polemonem testatur Diog. IV, 27.

2) Diog. IV, 20.

3) Diog. IV, 24. cf. Zellerum³ II, 847 adn. 2. Aliquanto tamen minor natu erat Polemone utpote cuius sectator fuit (Diog. IV, 25 *διακούειν Πολέμωνος*). cf. quae de Crantore habet anonymus Platonicorum philosophorum indicis Herculanensis auctor Ciceroni aetate fere aequalis (ed. Buecheler ind. schol. Gryphisw. a. 1869/70) col. XVI:

[Κράντωρ] δὲ Σολεὺς θα[υμ]αζόμενος κατέλιπε [τὴ]ν εὐημερ[ίαν] καὶ π[αρ]αγενόμενος Ἀ[θήναζ]ε πρῶτον μὲν Ξενο[κ]ράτους ἤκουσεν, ὕστερον δὲ μετὰ Πολέμωνος ἐσχόλ[α]ζεν [κα]ίτ[οι] πολὺ διαφέρων ἐν οἷς .....

4) Diog. IV, 25 *καὶ γήρως ἦλθεν οὔτι πρόσω.*

5) Cogitari potest in harum uitarum fontibus fuisse Arati uitam Plutarchi. Hic enim teste Lampriae qui fertur catalogo (no 40 Treu) scripsit uitam Arati, poetae puta, non inperatoris, cuius uita supra loco XXIV recensetur. Accedit quod idem Plutarchus in Arati *Διοσημεῖα* commentarium (frg. apud Wyttenb. V, 2, 809) scripsit cui haud dubie more ueterum breuem uitae narrationem praemisit.

6) Diss. Rostoch. 1884. Miros nonnullos errores notare minus adtinet.

fuit apud ueteres memoria. Sic docet auctor uitae IV[1]): *γηραιῷ δὲ τῷ Κυρηναίῳ ἐπεβάλετο*[2]), *παρ' οὗ καὶ ἐπιγράμματος ἠξιώθη*. Cui fidem habendam non esse quia paulo ante Aratum illi *συνακμάσαντα* uocauerit nullo iure Buschius p. 12 adn. 3 contendit. Nam cum tales temporum definitiones nequaquam eam quam nunc exercemus diligentiam adfectant[3]), tum in has uitas diuersis facile pannis consarcinatas per singulas particulas inquirendum est: alia aliunde arcessita sunt.

Eodem autem spectat uitae I locus (p. 54, 71) hic: *Μέμνηται γοῦν αὐτοῦ καὶ Καλλίμαχος ὡς πρεσβυτέρου οὐ μόνον ἐν τοῖς ἐπιγράμμασιν, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς πρὸς Πραξιφάνην, πάνυ ἐπαινῶν αὐτὸν ὡς πολυμαθῆ καὶ ἄριστον ποιητήν· γέγονε δ' ὁ Ἄρατος ζηλωτὴς Ἡσιόδου, ὡς καὶ Καλλίμαχος παρεσημήνατο τοῦτο διὰ τοῦ εἰς αὐτὸν ἐπιγράμματος οὕτως.* Sequitur Callimachi de Arato eiusque Phaenomenis epigramma. Profecto etiam ex hoc loco ueri simile fit illo aliquanto maiorem fuisse natu Callimachum quippe qui carmine iunioris scilicet poetae primitias commendaret grauis iudex[4]). Quare dixerim

1) P. 60, 25 sq. Westerm. Biogr.

2) 'Senem Callimachum aetate contigit, ipse scilicet iunior' ualet *ἐπεβάλετο*, quae forma h. l. usurpatur pro eo quod tralaticium est *ἐπέβαλε* cuius illam apud hos scriptores uim recte inlustrauit Buschius exemplis Suidae s. u. *Φιλόχορος* et s. u. *Ἱπποκράτης* quibus addere potuit Clem. Al. Strom. 1, 327 et Prolegg. ad Aristoph. III, 35 Dübn. — Illi autem interpretationi fauet etiam interpres Latinus Arati generis a Westermanno ad p. 58, 23 adscriptus qui de suo addit: '(testatur callimachus) assistens ei ab infantia *in epigrammate ad*' (sic fere scribendum pro illo *propter*) 'praxip*h*anem mitilen*ae*um'. cf. Rohdii griech. Rom. p. 100.

3) Arato *συνεγγίζων κατὰ τοὺς χρόνους* audit Callimachus in uit. III p. 59, 42 ubi idem eius epigramma in illius laudem factum indicatur.

4) Buschius idem statuit p. 13, non uiderunt olim Keilius (in Mus. Rhen. nou. ser. VI, p. 254), Clinto, Bernhardyus, quare uitae IV scriptorem errasse arbitrati sunt. Simul cadit Keilii tota computatio e qua Callimachum non ante Ol. 118 (quo tempore Aratum natum esse putauit) statuit natum, mortuum esse inter Ol. 135 et 139, 3. — Biographus I dicit etiam *ἐν τοῖς πρὸς Πραξιφάνην* Arati mentionem iniecisse Callimachum; eo spectat opinor uit. III p. 58, 23 *ἐγένετο δὲ σφόδρα πολυγράμματος ἀνήρ, ὡς μαρτυρεῖ Καλλίμαχος.* cf. Latinum interpretem cuius uerba in adn. 2 adscripsi.

ne biographum quidem cum paulo post ipsum illud epigramma indicaturus esset potuisse scribere quod legitur ὡς πρεσβυτέρου. Quamquam scribendo ὡς πρεσβύτερος manumne compilatoris an sensum sententiarumque sanum conexum restituas haud multum refert. Minorem Arato fuisse Callimachum uix quisquam contendit: hoc praestat illud epigramma. Atque quod in uit. IV (p. 60, 6) floruisse eodem tempore Alexander Aetolus, Menander [1]), Philetas [2]), Aratus, Callimachus traduntur: ut est memoria minus accurata quam ut possit inde certius quid concludi, ita cum eis quae dixi non pugnat.

Sed iam rem examinemus. Scimus Aratum Ol. 118/9 natum esse [3]) et sub Antigono Gonata id est inter Ol. 125,4/277 et Ol. 135,2/239 floruisse [4]). Jam siue illud γηραιῷ ἐπεβάλετο interpretamur ‘aetate adtigit senem (ipse iuuenis)’ siue de qua interpretatione nonnulli cogitauerunt ‘senis sectator factus est’: circa Ol. 127,3/270 [5]) Callimachum sexagenarium fuisse ut γηραιός potuerit uocari natusque fere sit circa Ol. 112 — Aratum triginta annorum iuuenem non procul a ueritate statuemus.

Mortuus autem Callimachus uidetur esse initio regni tertii Ptolemaei id est Ol. 133,2/246; nam hanc puto esse sanam et certam interpretationem loci Suidae quamuis olympiadis numerus conruptus sit [6]): παρέτεινε μέχρι τοῦ Εὐεργέτου κλη-

---

1) Natus est Ol. 109,3/342.

2) ἦν ἐπί τε Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου Suid. Philadelphus Ol. 117,4/309 in Co insula natus est, ut non a probabilitate abhorreat puerum illum a Phileta institutum esse. cf. Buschium p. 4.

3) Cf. Buschium p. 11 et Usenerum in Mus. Rhen. XXIX, p. 42 adn. 3.

4) Vit. I, p. 53, 40 et uit. III, p. 58, 15.

5) Quod Gellius (XVII, 21, 41) postquam a. u. c. 490 (= Ol. 129, 1/264) bellum Punicum ortum esse narrauit, ‘neque diu post Callim. poeta Cyrenensis Alexandriae apud Ptolemaeum regem celebratus est’ addit, est nempe secura computatio.

6) Buschius p. 14 infelicissimae coniecturae periculum fecit; ceteroqui mecum consentit. Neque aliter Ritschelius in opusc. I, p. 68, nisi quod — ut ipse fatetur — eis quae antea posuerat ‘paucas olympiadas addere’ coactus est; ita Ol. 135/6 proposuit fatalem illius annum, perperam, quod recte iam Buschius p. 17 notauit.

θέντος Πτολεμαίου, ὀλυμπιάδος δὲ † ρκζ, ἧς κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος ὁ Πτ. Εὐ. ἤρξατο βασιλεύειν. Eodem igitur deuenio quo olim Keilius (l. l. p. 256), ut poetam uita defunctum esse statuam senem. Durauit autem re uera ad senectutem Callimachus quatenus senex ipse sibi epitaphium confecit:

Μοῦσαι γὰρ ὅσους ἴδον ὄμματι παῖδας
ἀρχιβίους, π ο λ ι ο ὺ ς οὐκ ἀπέθεντο φίλους

et senex a Statio uocatur[1]). — Deinde ipsa uoce *παρέτεινε*

---

1) Hos locos a Keilio iam adlatos inprudentissime tollere nisus est Buschius p. 22 sq. De epigrammate (XXIII Schn.) 'Callimachum in uniuersum loqui uideri' prorsus absurdo statuit iudicio; Statium p r i s c u m (ut illo breuius dicam) Callimachum uoluisse intellegi iactat. Perperam. Hoc enim si ille uoluisset, non scripsisset (Silu. I, 2, 253)

(hunc ipse Coo plaudente) Philetas
Callimachusque s e n e x (Umbroque Propertius antro)

sed 's e n e s', uel 'u e t e r e s' — id quod omnino ex usu exspectes — ad metrum adcommodasset eadem opera; si quidem Philetas pariter priscus fuit. Ceteri quoque VII senes quos adtulit, re uera g r a n d a e u i homines non minus erant quam prisci.

In Callim. epit. u. 6 *ἀρχιβίους* scribo cum uno Schneidero Anthologiae (VII, 415) cod. Pal. secutus, non *μὴ λοξῷ* cum scholiasta ad Hes. Theog. 82 (qui adeo habet *ὅσους β λ έ μ μ α τ ι — μὴ λ ο ξ ῶ ς*) cui fidem habuit et ante Bentleium et postea cum eo magna caterua uirorum doctorum qui Callimachum uel ediderunt uel laudauerunt. Nam ipse Hesiodus quem imitatur ille, l. l. *ὅντινα τιμήσωσι Διὸς κοῦραι μεγάλοιο γ ε ι ν ό μ ε ν ό ν τ' ἐσίδωσι διοτρεφέων βασιλήων*, ut simplex *ὄμματι ἴδον* ei quod est *ἐσίδωσι* respondeat, *ἀρχιβίους* uoci *γεινόμενον*. Ad illud optime contulit Schn. Call. hymn. II, 52. Si uero Horatii locum qui ad exemplum Callimachi expressus est diligenter contuleris — quod miror adhuc non factum esse — elucebit hunc *ἀρχιβίους* scripsisse: Carm. IV, 3, 1 sq.

Quem tu, Melpomene, semel
n a s c e n t e m placido lumine uideris

Vertit Flaccus *ἀρχιβίους* nimirum illo n a s c e n t e m; p l a c i d o necesse erat perspicuitatis causa adponere, id quod in Graecum poetam non cadere demonstraui. Premebant contra cuncti ueteres poetae, et optime quidem, caelestes, si cui mortalium uel fauerent uel quid destinarent, illi n a s c e n t i iam adstare cf. Odyss. *η* 197 sq.

πείσεται, ἅσσα οἱ αἶσα κατὰ κλῶθές τε βαρεῖαι
γ ι ν ο μ έ ν ῳ νήσαντο λίνῳ, ὅτε μιν τέκε μήτηρ.

quo spectat Callim. Lau. Pall. 104; cf. Hymn. Dian. 23. Menandr. frg.

quasi longum uitae cursum exprimi equidem cum Weicherto quem nec Ritschelius l. l. p. 68 inprobauit, penitus sentio.

Postremum adnoto me quamuis plerique atque adeo Ritschelius p. 63 dissentiant, Suidam de Aristophane narrantem: *μαθητὴς Καλλιμάχου καὶ Ζηνοδότου· ἀλλὰ τοῦ μὲν νέος, τοῦ δὲ παῖς ἤκουσε* non posse non interpretari sic ut Callimachus puerum, adolescentem Zenodotus dicatur docuisse. Nam priore loco Callimachus ponitur, et quod *ὁ μέν* ad membrum posterius et idem propius refertur, bene graecum hoc esse exemplis docuit Buschius p. 9, nec a Suidae usu alienum ex eis — haec forte fortuna nunc praesto sunt — clare elucet quae s. u. *μετρονόμοι: ἦσαν δὲ τὸν ἀριθμὸν ιε΄, ε΄ μὲν εἰς Πειραιᾶ, ι΄ δὲ εἰς ἄστυ* et s. u. *ἀρχή* leguntur: *ἀρχαὶ τῶν ὅλων δύο, τὸ ποιοῦν καὶ τὸ πάσχον· τὸ μὲν οὖν πάσχον εἶναι τὴν ἄποιον οὐσίαν, τὴν ὕλην, τὸ ποιοῦν δὲ τὸν ἐν αὐτῇ λόγον.* His locis perspicuitatis gratia tota membra repetiuit, illo loco eadem de causa Callimachi nomen statim priore loco posuit: ceteroqui res eadem est et una. — Quae non satis reputasse uidentur uiri docti, quoniam credo de Callimachi aetate sententiam praeceperunt. Videtur ergo ille Zenodoto quoque natu maior fuisse. Nunc si quispiam quaerat cur Callimachus tam prouectus aetate demum sub secundo Ptolemaeo id est inter Ol. 123,4/285 et Ol. 133,3/246 'celebratus' uel 'clarus factus' esse dicatur: optime opinor respondet Suidas: *πρὶν δέ* inquit *συσταθῇ τῷ βασιλεῖ* (*Φιλάδελφον* dicit), *γράμματα ἐδίδασκεν ἐν Ἐλευσῖνι κωμυδρίῳ τῆς Ἀλεξανδρείας.* Post in conspicuam uitae condicionem euectum, ut plerumque fit, gloria libenter secuta est.

IV, 238 M. cf. Philem. *Ἀποκαρτερ.* frg. 1. Ad ipsius Cyrenaei exemplar properauit Propertius II, 3, 23:

Num tibi nascenti primis, mea uita, diebus
Candidus argutum sternuit omen Amor?

cf. Verg. Ecl. IV, 8 sqq. 'Tu modo nascenti puero — casta faue Lucina!' Manil. II, 126. II, 832. Stat. Silu. II, 7, 36. V, 3, 21. Mamert. Genethl. Max. 19. Locos partim debeo Peerlkampi ad Hor. l. l. adnotationi. — Illud scholiastae *μὴ λοξῶς* principio fuit Callimacheae elocutionis interpretamentum quod mox in interpolationem uertit.

Optime igitur hunc potuit laudare Crantor*).

Nunc age accedamus ad ipsos Ciceronis et Plutarchi thesauros. Claret primum eos multis locis nomine non adlato adhibère Crantorem; deinde utrumque interdum nominare alium fontem, fortasse eum quem Crantor erat professus; postremo utrumque non semper ubi incipiat ex illo haurire statim eum laudare sed in fine demum indicare auctorem, ut inducaris putare ultima tantum uerba commodata esse.

Ciceronis autem proprium uidetur esse auctoris membra passim disicere, cum Plutarchus contra continuo ordine soleat exscribere; cuius consuetudinis exempla *ἐν παρέργῳ* adnotabuntur.

Quae *ἀξιώματα* Kayser cum cognita prorsus non haberet (ut omnino iusto leuius has quaestiones tractauit), contendit p. 37 fabulas de Cleobide, de Trophonio et Agamede, de Sileno quae sunt uel ideo non esse Crantori uindicandas quia eis narratis demum Cicero pergeret (1, 48, 115): 'Simile quiddam est in consolatione Crantoris' (sequitur fabula de Terinaeo Elysio); ergo cur praecedentia quoque illi tribueremus nullam esse causam. Sed uide amabo. Plutarchus consolationis capite 3 (= p. 102 C sqq.) quod est de recto in calamitate animi habitu in fine demum capitis laudat Crantorem: *μὴ γὰρ νοσοῖμεν, φησὶν ὁ ἀκαδημικὸς Κράντωρ* (locum qui sequitur uertit Cic. Tusc. III, 6, 12). Sed etiam initium et mediam capitis partem ex illo sumptam esse adparet ex Ciceronis locis his:

Tusc. III, 29, 71	Plut. c. 3 init.
natura adfert dolorem cui quidem Crantor inquiunt uester cedendum putat; premit enim atque instat, nec resisti potest.	*Τὸ μὲν οὖν ἀλγεῖν καὶ δάκνεσθαι τελευτήσαντος υἱοῦ φυσικὴν ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς λύπης καὶ οὐκ ἐφ' ἡμῖν.*
Ib. III, 6, 12	Pergit statim
nec absurde Crantor ille .... Minime, inquit, adsentior iis qui istam nescio quam indolentiam magno opere laudant quae nec potest ulla esse nec debet**).	*οὐ γὰρ ἔγωγε συμφέρομαι τοῖς τὴν ἄγριον ὑμνοῦσι καὶ σκληρὰν ἀπάθειαν, ἔξω καὶ τοῦ δυνατοῦ καὶ τοῦ συμφέροντος οὖσαν.*

*) Cf. Excursum II. **) Cf. Excursum III.

Nec minus medii capitis sententiam inde uidemus sumptam:

Cic. Acad. II, 44, 135	Plut. c. III med.
Sed quaero quando ista fuerint ab *Academia uetere* decreta, ut animum sapientis commoueri et conturbari negarent. *Mediocritates* illi probabant et in omni permotione naturalem uolebant esse quendam modum. Legimus omnes *Crantoris* ueteris Academici de luctu e. q. s.	*Τὸ δε πέρα τοῦ μετρίον παρεκφέρεσθαι καὶ συναύξειν τὰ πένθη παρὰ φύσιν .... τὴν δὲ μετριοπάθειαν οὐκ ἀποδοκιμαστέον.*

His comparatis nemini opinor dubium erit totum caput esse Crantoris quamuis in fine demum laudati. — Rursus fontem nullo uerbo prodit Cicero in Tusc. III, 16, 34 adhibens id argumentum: 'Qui rerum naturam ... cogitat .... triplici consolatione sanetur, primum ... deinde ... postremo quod uidet *malum nullum esse nisi culpam*', quod Crantori disertis tribuit uerbis Plutarchus p. 114 C. Hic contra p. 109 B Elysii Terinaei historiae praefatur: *τοιαῦτά φασι γενέσθαι*, cum Cic. l. l. I, 48, 115 eam Crantoris esse testetur. Nec desunt loci quibus ab utroque Crantorem exhauriri nec tamen laudari uideamus. Velut pro exemplis uirorum qui in orbitatibus fortes se praeberent a Crantore prolatos esse Anaxagoram et Telamonem, Periclem et Xenophontem discimus ex Hieronymi nota ad Heliodorum de morte Nepotiani consolatione (epist. LX) cui tot adminicula in restituendis Crantoris et Ciceronis libellis debemus. Adloquitur Hieronymus cap. V se ipsum: 'Ubi illud ab infantia studium litterarum, et Anaxagorae ac Telamonis semper laudata sententia: "Sciebam me genuisse mortalem?" *Legimus Crantorem cuius uolumen ad confouendum dolorem secutus est Cicero.* Platonis Diogenis Clitomachi Carneadis Posidonii ad sedandos luctus opuscula percurrimus qui diuersis aetatibus diuersorum luctum uel libris uel epistolis minuere sunt conati, ut etiam si nostrum areret ingenium de illorum posset fontibus irrigari. Proponunt innumerabiles uiros, et maxime Periclem et Xenophontem Socraticum .... Quid memorem Romanos duces? [1]).... quorum

non minor in luctu quam in bellis uirtus fuit et quorum orbitates in Consolationis libro Tullius explicauit'.

In iudicio de hoc loco faciendo datur haec optio: aut illos auctores consolationum legit ipse sanctus pater aut una Ciceronis consolatio fuit ei in manibus ex qua et illa exempla et illos auctores excerperet. Atque hoc alterum statuendum esse statim intellegitur e loci indole. Etenim si Crantorem, de cuius unius lectione omnino possit cogitari, profert, extemplo autem addit Ciceronem eum esse secutum, ipse inuitus, aperte tamen, prodit e Cicerone sese illum cognitum habere. Immo uero ipsam elocutionem quae est 'legimus Crantorem cuius uolumen ... secutus est Cicero' transtulisse uidetur ad uerbum Hieronymus e Cicerone qui 'in consolatione filiae Crantorem inquit sequor' [2]. Accedit quod in fine illius loci se adhibuisse Ciceronis libellum ipse fatetur.

Itaque totius loci, immo totius epistulae summam reapse esse Ciceronianam nullus dubito pro certissimo contendere. Sed nihilo minus conligitur exempla illa, si ultimum quaeris fontem, e Crantore per medium Ciceronem proferre illum; nam cum ex eis quos enumerauerat Cicero auctores suos, Plato Diogenes, Clitomachus [3] Carneades [4] hac in re omnino non possint statui auctores, itaque restent soli Crantor et Posidonius de quibus suffragium feratur: cur tandem Posidonio calculum adiciamus, qui ne in Tusculanis quidem inter principes erat fontes, cum Crantorem a Cicerone in uniuersum

1) Narrat de Puluillo: habemus Ciceronis narrationem. Memorat Maximos Catones Gallos Pisones Brutos Martios Scaeuolas Metellos Scauros Crassos Marcellos Aufidios. u. Cons. frg. 19 et cf. Cic. Tusc. III, 70.

2) Plin. Nat. hist. praef. 22 s. Cons. frg. 8: 'Scito enim conferentem auctores me deprehendisse a iuratissimis et proximis ueteres transscriptos ad uerbum .... non Tulliana simplicitate qui de rep. Platonis se comitem profitetur, in Consolatione filiae Crantorem inquit sequor'.

3) Hic scripsit 'de patria euersa' non 'de morte' consolationem. Tusc. III, 22, 54.

4) Reliquit hic nihil nisi epistulas in quibus eiusmodi suaues ambages non admitti per se patet et usus docet.

'simpliciter transscriptum ad uerbum' esse locupletissimo testimonio sciamus? Protulit igitur Crantor Sophoclei Telamonis uersus quos Ennius (Tusc. III, 13, 28 'ex hoc et illa iure laudantur') uertit:

'Ego quom genui túm morituros sciui et ei rei sústuli[1]) e. q. s.

Idem iuxta posuit Anaxagorae dictum ut Cicero (III, 24, 58) haec componit: 'Atque hoc idem et Telamo ille declarat (et Theseus ille ..) et Anaxagoras: Sciebam me genuisse mortalem', cuius quidem dictum etiam Plutarchus adfert (p. 118 D) quasi de suo.

Protulit etiam historiolas illas de Xenophonte (u. infra) et de Pericle quas in Tusculanis omisit Cicero, narrat, iterum ut de suo, Plutarchus p. 118 EF, ubi ipsam praefationem (ibid. D) *Ἀποβλέπειν δὲ καὶ πρὸς* e. q. s. Crantoris esse ueri est simile[2]).

Eadem Hieronymi consolatione usus mihi uideor enucleasse in certo quodam sententiarum conexu Crantorem excitasse Delphica illa dicta quae sunt *Γνῶθι σαυτόν* et *Μηδὲν ἄγαν*; id quod iam suspicatus est Schneider, ita tamen ut nullo argumento firmare posset opinionem. Nam Plutarchum et Ciceronem in hac quidem re non consentire, cum ille (p. 116 C) utrumque dictum, hic in plane diuerso sententiarum conexu alterum tantum adferret (1, 22, 52), ipse sensit. Sed audi mea argumenta.

Primum iam Plato (Menex. p. 248 E) in epitaphii parte consolatoria in eodem orationis contextu quo Plutarchus ea adfert: *Πάλαι γὰρ δὴ τὸ Μηδὲν ἄγαν λεγόμενον καλῶς δοκεῖ λέγεσθαι*, et in Protagora (p. 343 B) utrumque ut uere Delphicum exhibet, ut uel inde probetur Crantorem fidelissimum sectatorem ea data occasione adhibuisse. Praecipue autem me mouet Hieronymus qui alterum dictum et is quidem in eodem contextu quo Plut. laudat; aliter Cicero nescio qua de causa in Tusc. 1, 22, 52 de animi natura disputans alterum dictum

1) Trag. Rom. inc. inc. frg. XLV R. Nec de Ennio, horum uersuum sitne auctor, nec de graeca fabula certa memoria constat. cf. Ribbeckii Röm. Trag. p. 133.

2) Cf. Tusc. III, 58. IV, 63; obseruauit unus Matthiaeus p. 50.

sic adhibet: “Cum igitur (Apollo) ‘Nosce te’ dicit, hoc dicit ‘Nosce animum tuum’”[1]).

Sed iam comparando rem inlustremus:

Plut. 116 C	Hieron. C. VII A
(statim post commemoratum nimium Niobes luctum): *δύ᾽ ἐστὶ τῶν Δελφικῶν γραμμάτων τὰ μάλιστ᾽ ἀναγκαιότατα πρὸς τὸν βίον, τὸ Γνῶθι σαυτὸν καὶ τὸ Μηδὲν ἄγαν.*	Sed obsecro ut modum adhibeas in dolore, memor illius sententiae ‘Ne quid nimis’. — (Interuallo interposito item adfert Nioben nimis lugentis exemplum).

Ex quibus omnibus uidetur elucere Crantorem utrumque, Ciceronem in Consolatione alterum illorum dictorum excitasse in eo conexu in quo Plut. et Hieron. ea seruauerunt.

Duorum locorum originem quos radices trahere e Crantore uel consensu Ciceronis et Plutarchi probatur, confirmat Hieronymus:

Cic. 1, 94	Plut. 111 C	Hieron. XIV B
Quae uero aetas longa est? aut quid omnino homini longum?.. Apud Hypanim fluuium qui ab Europae parte in Pontum influit, Aristoteles ait bestiolas quasdam nasci e. q. s. Confer nostram longissimam aetatem cum aeternitate; in eadem propemodum qua illae bestiolae reperiemur.	*Τό τε πολὺ δήπουθεν ἢ μικρὸν οὐδὲν διαφέρειν δοκεῖ πρὸς τὸν ἄπειρον ἀφορῶσιν αἰῶνα. τὰ γὰρ χίλια καὶ τὰ μύρια κατὰ Σιμωνίδην ἔτη στιγμή τίς ἐστιν ἀόριστος...... ἐπεὶ καὶ τῶν ζῴων ἐκείνων ἅπερ ἱστοροῦσι περὶ τὸν Πόντον γιγνόμενα* e. q. s. (Sequitur eisdem fere uerbis de bestiolis illis *ἐφημερίοις* fabella).	Nam si nongentos uitae excederemus annos.... tamen nihil esset praeterita longitudo quae esse desisset. Etenim inter eum qui decem uixit annos et illum qui mille, postquam idem uitae finis aduenerit..., transactum omne tantundem est.

Subesse unum fontem his tribus locis in propatulo est, quamuis pro suo quisque ingenio omiserit adiecerit amplificauerit. Discimus deinde Ciceronem haec hausta e Crantore[2]) etiam in Consolatione habuisse.

---

1) Rursus alio consilio dictum adhibuit Sen. cons. ad Marc. XI, 2.

2) Vides ut h. l. Cic. et Plut. quamuis Crantori totum locum debeant, alter Aristotelem auctorem (quem nimirum ille laudauerat) nominet, alter ad famam prouocet. Eodem modo (u. p. 51) in fabula quae est de Cleobide et Bitone Cicero Herodotum nominat, Plut. iterum famae se addicit.

Postremum adiuuante Hieronymo Crantori uindico Nioben pro nimium lugentis tristi exemplo laudatam, optimo nixus fundamento si quidem ualet aliquid triplex idem consensus:

Cic. III, 26, 63	Plut. 116 C	Hier. c. XIV E
Et Niobe fingitur lapidea propter aeternum, credo, in luctu silentium.	*Εἰ γοῦν ἡ Νιόβη κατὰ τοὺς μύθους* (meditata esset) *ὅτι οὐκ ἀεὶ … βλασταῖς τε τέκνων βριθομένα …τελευτήσει, οὐκ ἂν οὕτως ἐδυσχέραινεν ὡς καὶ τὸ ζῆν ἐθέλειν ἐκλιπεῖν διὰ τὸ μέγεθος τῆς συμφορᾶς* e. q. s.	Unde et Nioben, quia multum fleuerit, in lapidem ***… commutatam finxit antiquitas. (De lacuna explenda u. infra.)

Iterum aperte, opinor, ex uno fonte haec fluxere quae tamen ut cuique libitum est uariata sunt.

Ex his quae adhuc de Plutarchi et Ciceronis communi fonte eiusque usu exposui, cogor concludere quod iam indicaui: propria quae sint siue elocutionum siue sententiarum lumina illis communia, si quidem unus idemque fons agnoscatur, Crantori esse tribuenda. Quod ad amussim in multos locos quadrat, quibus praemitto eos, in quibus tertius accedit socius Axiochus. Sed hic nimirum non tam Crantorem adhibuisse quam ab hoc adhibitus esse censendus est.

Ax. 367 C	Cic. 1, 47, 113	Plut. 108 E
Διὰ τοῦτο καὶ οἱ θεοὶ τῶν ἀνθρωπείων ἐπιστήμονες, οὓς ἂν περὶ πλεῖστου ποιῶνται, θᾶττον ἀπαλλάττουσι. (Sequitur breuissima de Agamede et Trophonio narratio). *οἵ τε τῆς Ἀργείας ἱερείας υἱεῖς* etc.	Deorum immortalium iudicia solent in scholis proferre, nec uero ea fingere ipsi, sed Herodoto auctore aliisque compluribus. Primum Argiae sacerdotis, Cleobis et Biton, filii, praedicantur. Nota fabula est.	*Λέγεται δὲ τούτοις μαρτυρεῖν καὶ τὸ θεῖον.* . . . . *Μνησθήσομαι δὲ τῶν… πᾶσι διὰ στόματος. Πρῶτα δή σοι τὰ περὶ Κλέοβιν καὶ Βίτονα τοὺς Ἀργείους νεανίσκους διηγήσομαι.*

In narrationibus fabulae quae est de Cleobide et Bitone tanta similitudo elocutionum (quamuis adstrictius Aeschines narret) obseruatur ut artissima a quouis perspiciatur cognatio [1]).

1) Ax. *οἱ τῆς Ἀργείας ἱερείας υἱεῖς*: Cic. Argiae sacerdotis filii. Ax. *ἐπειδὴ τοῦ ζεύγους ὑστερήσαντος αὐτοὶ διήνεγκαν αὐτὴν εἰς τὸν νεών*: Plut. *ἐπειδὴ … τῶν ἑλκόντων τὴν ἀπήνην ὀρέων ὑστερησάντων … τούτους ὑποδύντας .. ἀγαγεῖν εἰς τὸ ἱερὸν τὴν μητέρα.*

Pergunt autem Cicero et Plutarchus:

Simili precatione Trophonius et Agamedes usi dicuntur etc.	καὶ περὶ Ἀγαμήδους δὲ καὶ Τροφωνίου φησὶ Πίνδαρος αἰτεῖν παρὰ τοῦ Ἀπόλλωνος etc.

ad quos conferas Aeschinem, breuissimum eum quidem.

Hac quoque fabula eisdem fere uerbis narrata Plutarchus profert de Pindari morte fabulam, qualis ceteroqui non traditur[1]); pro qua Cicero historiolam de Sileno (quae apud Plut. p. 115 B) et Cresphontis dictum[2]) notissimum, ex quo alterum uersum adfert Aesch. in Axiocho p. 368 A; tum uterque fabulam de Elysio cum oraculo illo sic narrat ut alter ex altero pridem sit emendatus. Clausulam adiciunt:

Cic. 116 init.	Plut. p. 109 Dextr.
His et talibus auctoribus usi confirmant causam rebus a dis immortalibus iudicatam.	Τοιαῦτα δή σοι καὶ τὰ τῶν διηγημάτων τῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἀναγεγραμμένων.

Nimirum totus hic locus Crantoris est: accedit quod 'numquam cuiquam quisquam' probauerit utrumque primum hausisse fabulas de Cleobide et Bitone et de Trophonio et Agamede sane ex uno fonte qui tamen non esset Crantor, tum utrumque ad hunc Crantorem accessisse, ut fabulam quae est de Elysio (hanc enim tribuit Crantori Cicero § 115) ex eo haurirent. Et omnino ualde esse probabile has fabulas eiusdem argumenti uinculo aliquo inter se conexas ex eodem descendere fonte nemo non concedet.

Iam ceteros locos illis communes itaque Crantori uindicandos, quoniam pridem conlecti nouissime ab Heinio[3]) et a Corsseno (l. l. p. 510 sqq.) transscripti sunt, hac critica disputationis parte praeterire liceat; duos adpono nouos:

Tusc. III, 28, 66	Plut. p. 112 C
Quid est autem quod plus ualeat ad ponendum dolorem quam quom est intellectum nihil profici et frustra	Εἰ δὲ μεταθήσῃ ποτέ, τί οὐκ ἤδη μετατίθεσαι καὶ σεαυτὸν ἀνέλκεις ἐκ τῆς ἀτυχίας;

1) Cf. Pind. uit. p. 9 ed. Boeckh. et Paus. IX, 23, 3.

2) Eur. frg. 452: Ἐχρῆν γὰρ ἡμᾶς σύλλογον ποιουμένους | τὸν φύντα θρηνεῖν e. q. s.

3) De fontibus Tusc. dispp., progr. Vimar. 1863.

esse susceptum. Si igitur deponi potest, etiam non suscipi potest.	οἷς γὰρ λόγοις τοῦ χρόνου προϊόντος χρησάμενος ἀπολυθήσῃ, τούτοις νῦν προσσχὼν ἀπαλλάγηθι τῆς κακουχίας.

et

Tusc. III, 16, 34	Plut. 118 C
(Calamitate tactus sanatur) quod humana humane ferenda intellegit.	(παραμυθούμενοι καὶ πείθοντες) τὰ κοινὰ κοινῶς φέρειν καὶ τὰ ἀνθρώπινα ἀνθρωπίνως.

Crantor igitur fortasse soluto metro adtulit Menandri[1]) illud

Ἀνθρωπίνως χρὴ τὰς τύχας φέρειν, ξένε·
τὰ κοινὰ κοινῶς δεῖ φέρειν συμπτώματα.

Qua exhortatione illum ut censeam usum esse adducor uel eo quod exstat ea apud Ciceronem iuxta illam sententiam quam Crantori disertis uerbis a Plutarcho (p. 114 C) tribui supra p. 47 monui.

Altero loco disputaturus sum de consensu qui cernitur inter nonnullos locos Tusculanarum et Axiochi quibus semel accedit Plutarchus. Quos locos partim iam notauerunt Perionius[2]) et Schneider[3]), exscripsit Corssenus l. l. p. 516 sqq. Qui cum primum Tusculanarum librum studeret repetere, id quod nemini, opinor, probauit refutauitque Hirzelius, e Ciceronis praeceptore Posidonio, illum et Axiochi auctorem ex hoc illos locos hausisse serio ausus est ponere. Quocum mihi ex mea de Axiocho sententia omnino non potest esse disputatio, cum praesertim mirae huius opinionis fundamentum[4]) iacere haudquaquam potuerit. Itaque satis habeo proponere meam coniecturam ex qua potius Crantorem medium ponam inter Aeschinem et Ciceronem Plutarchumque.

---

1) Com. IV, 293. 2) u. Fischeri ed. III. Axiochi p. 198 de qua cf. supra p. 9 adn. 4. 3) De Cic. Cons. p. 13.

4) Parum peritus, ut uidetur, ipsius Axiochi dictum illud quod est mors non pertinet ad nos' e. q. s. et alia quae Prodici sunt a quo quaedam Epicurus accepit, huic quasi auctori tribuit Corssenus; eodem inclinat nunc Heinzius l. l. p. 332 cum de Axiochi fide dubitet, minus recte nisi fallor. Ille autem si quas habuit causas debuit certe proferre, quoniam inde profectus argumentatus est.

Mira certe est similitudo rationis illius propriae qua Aeschines (p. 370 B) et Cicero (Tusc. 1, 25, 61—63. 68—70)[1] diuinam originem humani animi student demonstrare: enumerant animi uarias uirtutes quibus usus homo bestias superauerit[2]), uitae societatem constituerit, urbibus condendis, praecipue autem perscrutando caelum et sidera, defectus et restitutiones lunae atque temporum conuersionem obseruando, denique exercendis uariis artibus excellat; quod profecto non perfecisset

	§ 70
εἰ μή τι θεῖον ὄντως ἐνῆν πνεῦμα τῇ ψυχῇ, δι' οὗ τὴν τῶν τηλικῶνδε περίνοιαν καὶ γνῶσιν ἔσχεν.	sic (ex memoria rerum et inuentione et celeritate motus omnique pulchritudine uirtutis) uim diuinam mentis agnoscito. cf. § 62 extr. (Quae omnia qui uidit) is docuit similem animum suum eius esse qui ea fabricatus esset in caelo.

Aptissimus hic locus mihi uidetur ad discendum quomodo fons a riuulo discernatur. Fluxit uerbosa et inflata illa narratio qua Cicero ita gaudet ut bis eam lectori offerat, ex Axiochi tenui simplici sobria argumentatione. Quem ipsum cum nullo modo possit sumi a Cicerone esse adhibitum, medium fontem esse Crantorem censeo.

Adparet deinde triplex hic consensus:

Ax. 369 B	Cic. 1, 91	Plut. 109 F
(Ἤκουσα δέ ποτε καὶ τοῦ Προδίκου λέγοντος ὅτι) ὁ θάνατος οὔτε περὶ τοὺς ζῶντάς ἐστι οὔτε περὶ τοὺς μετηλλαχότας... ὅτι περὶ μὲν τοὺς ζῶντας οὐκ ἔστιν, οἱ δὲ ἀποθανόντες οὐκ εἰσίν. ὥστε οὔτε περὶ σὲ νῦν ἐστίν, οὐ γὰρ τέθνηκας, οὔτε εἴ τι πάθοις, ἔσται περὶ σέ· σὺ γὰρ οὐκ ἔσει.	Ut nihil pertinet ad nos ante ortum, sic nihil post mortem pertinebit. In quo quid potest esse mali, cum mors nec ad uiuos pertineat nec ad mortuos? Alteri nulli sunt, alteros non attinget.	*Ὥσπερ οὖν οὐδὲν ἦν πρὸ τῆς γενήσεως οὔτ' ἀγαθὸν οὔτε κακόν, οὕτως οὐδὲ μετὰ τὴν τελευτήν. καὶ καθάπερ τὰ πρὸ ἡμῶν οὐδὲν ἦν πρὸς ἡμᾶς, οὕτως οὐδὲ τὰ μεθ' ἡμᾶς οὐδὲν ἔσται πρὸς ἡμᾶς.*

1) Hos locos primus contulit in uniuersum Matthiaeus p. 45 not.

2) *Ὥστε καταφρονῆσαι μὲν ὑπερβαλλόντων θηρίων βίας* — ʻqui praesidia contra feras inuenerunt'. *δείμασθαι δὲ ἄστη, καταστήσασθαι δὲ πολιτείας* — ʻqui dissipatos homines congregauit et ad societatem uitae conuocauit'; alia.

Sed priusquam ad commentandum hunc locum adgrediar, alterum locum adiungere opus est prorsus eiusdem argumenti, insignem tamen peculiari quadam imagine siue commento atque Ciceroni et Axiocho communem:

Ax. 365 D	Cic. 1, 90
ὥςοὖνἐπὶτῆςΔράκοντος ἢ Κλεισθένους πολιτείας οὐδὲν περὶ σὲ κακὸν ἦν· ἀρχὴν γὰρ οὐκ ἦς περὶ ὃν ἂν ἦν· οὕτως οὐδὲ μετὰ τὴν τελευτὴν γενήσεται· σὺ γὰρ οὐκ ἔσει περὶ ὃν ἔσται.	(Qui enim satis uiderit ... animo et corpore consumpto ... illud animal quod fuerit factum esse nihil: is plane perspiciet ...) nec pluris nunc facere M. Camillum hoc ciuile bellum quam ego illo uiuo fecerim Romam captam. Cur igitur et Camillus doleret si haec post CCCL annos euentura putaret? et ego doleam, si ad decem milia annorum gentem aliquam urbem nostram potituram putem?

Est profecto notabilis quaedam et peculiaris cogitatio et plane Graeca, quam Tullius bellicosis suis Latinis pluribus explicare et inicere studuit; eadem de causa pro Graecis nominibus Romani clarissimi nomen substituit [1]). Similem argumentationem cum simili imagine praeter hos unus Teles praebet, ut etiam hunc e Crantore hausisse concludam. Sunt autem talia [2]): '*Ναί· ἀλλ' οὐκέτι ἔσται*' (sic interpellat consolatoris adloquium lugens). *οὐδὲ γὰρ ἦν μυριοστὸν ἔτος, οὐδ' ἐπὶ Τρωικῶν, οὐδὲ γὰρ κατὰ προπάππους σου. σὺ δὲ ἐπὶ μὲν τούτων οὐδ' ὅλως ἄχθῃ, ὅτι δὲ εἰς ὕστερον οὐκ ἔσται, δυσχεραίνεις.*

Fortasse cognationem locorum etiam indicat in eadem argumentatione quamuis paulo diuersa ratione ab Aeschine et Cicerone inlatus Hippocentaurus; mirum certe esset si alter alterius nescius in hoc tam remotum exemplum incidisset (Ax. 369 C: Cic. 1, 90). Ceterum non alienam fuisse ipsam illam sententiam a uetere Academia praeclare euincitur simili dicto Arcesilai et ipsius ueteris Academici, qui Crantoris intimus amicus heresque et summo amore et studiis cum eo coniunctus erat. Qui docuit haec [3]): *τοῦτο τὸ λεγόμενον κακὸν ὁ θάνατος*

1) Hanc obseruationem praeoccupasse uideo Matthiaeum p. 46.
2) Stob. Flor. CVIII, 83, uol. IV, p. 53 M.
3) Plut. cons. ad Ap. 110 A.

μόνον τῶν ἄλλων τῶν νενομισμένων κακῶν παρὸν μὲν οὐδένα πώποτ᾽ ἐλύπησεν. — Accedunt pauca uestigia eiusdem generis e quibus unum iam obseruauit Welcker p. 513: (Axiochus et Ciceronianus 'discipulus' post praeceptorum orationem aeque exclamant):

Tusc. 1, 112	Ax. 370 DE
Prior enim pars orationis tuae faciebat ut mori cuperem ... (omnino autem oratione perfectum est, ut mortem non ducerem in malis).	*Εἰς τοὐναντίον με τῷ λόγῳ περιέστακας· οὐκέτι γάρ μοι θανάτου δέος ἔνεστιν, ἀλλ᾽ ἤδη καὶ πόθος.*

ad quem locum uelim conferas alterum hunc p. 366 C, ubi Socrates audita Prodici oratione: Ita, inquit, sum adfectus *ὥστε ἔγωγε μὲν παρὰ ἀκαρῆ διέγραψα τὸν βίον καὶ ἐξ ἐκείνου θανατᾷ μου ἡ ψυχή.* Scilicet *εἰρωνικῶς* increpat.

Nec minus memorabilem elocutionis et sententiae similitudinem inuenio eis locis quibus uterque disputat de metu ipsius temporis puncti quo fiat mors; praefatur Axiochus haec: *ἀλλ᾽ οὐκ οἶδ᾽ ὅπως παρ᾽ αὐτὸ τὸ δεινὸν γενομένῳ οἱ μὲν καρτεροὶ καὶ περιττοὶ λόγοι ὑπεκπνέουσιν* ....

p. 365 C	Cic. 1, 83
ἀντίσχει δὲ δέος τι, ποικίλως περιαμύττον τὸν νοῦν, εἰ στερήσομαι τοῦδε τοῦ φωτὸς καὶ τῶν ἀγαθῶν. cf. 369 D *ἐμὲ δὲ ἡ στέρησις τῶν ἀγαθῶν τοῦ ζῆν λυπεῖ*	illud angit uel potius excruciat, discessus ab omnibus iis quae sunt bona in uita

Talem autem locum apud Crantorem fuisse etiam inde ualde probatur quod omnia quae apud Ciceronem usque ad finem capitis secuntur ex illo uidentur transscripta: pergens enim statim laudat Cicero Consolationem suam in qua satis deplorasse se dicit uitam: scilicet fecit hoc secundum Crantorem; tum laudat Hegesiae librum illum famosum quem cum nusquam iterum laudet, inuenisse eum in Crantoris illi fere aequalis libro memoratum pro certo adfirmauerim; tum sequitur Callimachi epigramma quod supra (p. 40 sqq.) Crantoris libro uindicauimus. —

Postremo solus Cicero (1, 48, 115) uersus Cresphontis Euripidei (frg. 452 N.) Crantori uidetur debere; accedit quod

indicat, ut solet, Aeschines eundem locum altero tantum uersu laudato (p. 368 A). Atque ne ullus remaneat scrupulus: uersus utrimque cincti sunt locis quos e Crantore translatos esse supra (p. 51 sq.) demonstrauimus. — Et locum suum habeat Diogenis (IV, 26) memorabilis adnotatio haec:

Ἐθαύμαζε δὲ Κράντωρ πάντων δὴ μᾶλλον Ὅμηρον καὶ Εὐριπίδην, qua tamen caue ita abutaris ut quaecunque in Plutarchi consolatione (permulta illa quidem) inueneris Homerica uel Euripidea statim tribuas Crantori.

Finem faciant duo loci Homerici[1]), *Ω* 522—534 et *ο* 245 qui apud Plutarchum et in Axiocho leguntur ita quidem ut in altero loco ipsam summam indicasse rursus satis habeat Aeschines laudans tantummodo uersus 525 et 526. In altero loco (*ο* 245) coniecturam meam adiuuat quod paulo post apud Plutarchum (p. 111 C) sequitur Crantoris locus.

Haec fere partim certissime partim magna cum probabilitate Crantori restitui puto: suspiciones hic illic in reliqua disputatione obuiam fient.

Subiungamus statim tres alios Academicos. Primum quidem ARCESILAUM in hoc loco uersatum esse concludas e fragmento a Plutarcho p. 110 A seruato quod supra (p. 55 extr.) adscripsimus.

Tum XENOCRATIS cuiusdam prioris *ὁμωνύμου* philosophi propinqui et eius quidem Academici *λόγος Ἀρσινοητικός, γεγραμμένος περὶ Ἀρσινόης ἀποθανούσης* memoratur[2]). Quem librum ad Arsinoen, Ptolemaei Philadelphi et sororem et uxorem, pertinuisse uel ex temporum probabili computatione liquet. Itaque cum eandem esse Plutarcheam Arsinoen[3]) Wyttenbachius mihi persuaserit, conicio illum *τινὰ τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων* a quo pulchram illam de Luctu fabellam narrari facit Plutarchus, hunc esse Xenocratem quippe qui mortuam reginam peculiari dignatus sit libro.

---

1) Ax. 367 D et Plut. 115 C. Ax. 368 A et Plut. 111 B.
2) Diog. IV, 15. 3) Plut. 111 F sqq.

Carneadem nouum Academicum et acerrimum Zenonis et Chrysippi inpugnatorem inter consolationum auctores refert Hieronymus. Quem cum praeter epistulas ad Ariarathem Cappadocum regem datas nihil reliquisse prodatur[1]), epistulas nonnullas consolatorias scripsisse fortasse sumendum est. Neque enim illud testimonium Hieronymi quod Tullianae consolationis auctoritati supra (p. 48) uindicaui, cum Hirzelio[2]) in suspicionem uocare ausim.

Verum ut ipse nihil reliquerit, propagatus quasi est cum per alios discipulos tum per Clitomachum Karthaginiensem quem licet non tam mortis quam 'euersae patriae' siue exilii exstiterit consolator non praetereo et quia teste Hieronymo l. l. inter Tullianae consolationis auctores fuit et quia ipsius libelli tria fragmenta exstare mihi persuasi et Heusdium uideo dubitanter conicientem p. 114.

Et primum uide quam egregie Hieronymi fides ab Hirzelio aspere nec merito uexata ab ipso Tullio Tusc. III, 54 confirmetur. 'Legimus', inquit, 'librum Clitomachi quem ille euersa Karthagine misit consolandi causa ad captiuos ciues suos'. Adicit magnam libri laudem. Fuit igitur hoc scribenti ob oculos liber: iam credo neminem mihi oblocuturum esse statuenti eodem libro quem in Tusculanarum tertio libro qui totus in re consolatoria uersatur adhiberet, paulo ante in scribenda Consolatione non caruisse Tullium. Sed de his infra fusius; nunc Clitomachei libri simul et Carneadis fragmentum quod pertinet ad consolationis locum 'de malorum praemeditatione' a Cicerone l. l. seruatum exhibemus: 'in eo' — dicit Clitomachi librum — 'est disputatio scripta Carneadis quam se ait in commentarium rettulisse. Cum ita positum esset uideri fore in aegritudine sapientem patria capta, quae Carneades contra dixerit scripta sunt'. — Duo alia debemus Stobaeo[3]) qui alterum

1) Diog. IV, 65. Idem in praef. 16 κατά τινας nihil scripsisse Carneadem memorat. Doctrinae eius discipulorum commentariis ferebantur. Diog. l. l. Cic. Tusc. III, 54.

2) Untersuchungen zu Cic. philos. Schrr. III, 351.

3) Stob. Flor. XCVIII, 67 et CV, 29.

quod est *Οὐδὲν τῶν ἀνθρωπίνων βέβαιόν ἐστιν, ἀλλὰ πάντα φέρεται φορᾷ τινι παραλόγῳ* laudat *ἐκ τῶν Κλειτομάχου*, alterum *Κλειτομάχου* hoc:

Τοῖς εὐπλοοῦσιν ἀντιπνεύσασ' ἡ τύχη
ἅπαντα συγχεῖ, κᾆτα ναυαγεῖν ποιεῖ

τὰ τῇ φρονήσει καὶ τοῖς λογισμοῖς ὀρθῶς ἐκπεπονῆσθαι δοκοῦντα πρὸς τὸ καλῶς ζῆν.

Utrumque ad consolationis sollemnem et sexcentis modis uariatum locum pertinet quo monemur ne in hac misera uita semel conlocati uicibus fortunae cuius constantia sit summa inconstantia frangi nos patiamur. Et ut scrupulum, si qui forte etiam residat, euellam, reicio te ad Theophrastei libelli gemellum de fortuna locum quem supra p. 35 exscripsi.

Crantori aetate suppar HEGESIAS Cyrenaicae scholae philosophus omnino non esse beatitudinem in molestissima uita ratus [1]) dolorem saltem quam maxime fugiendum esse docuit cum alias tum libro quem inscripsit *Ἀποκαρτερῶν*. In quo quidam per inediam decedens uitae humanae enumerauit mala[2]). Ex quo *πεισιθάνατος* uocatus propterque perniciosum doctrinae effectum a primo Ptolemaeo expulsus est. Ad illum librum potest spectasse Apollodorus Gelous nouae quam uocamus comoediae Atticae poeta qui comoediam de cuius argumento ceteroqui nihil propter fragmentorum penuriam possumus suspicari, inscripsit *Ἀποκαρτερῶν* [3]). Is cum a Suida *σύγχρονος Μενάνδρου* dicatur, certe potuit Hegesiae librum illa aetate famosum admodum comoedia *ὁμωνύμῳ* perstringere et inridere.

Ceteros quoque Cyrenaicos e peculiari ipsorum doctrina quam de malorum praemeditatione protulerunt, haud spernenda de consolatione praecepisse scimus hodie [4]).

1) Diog. II, 94 sq. 2) Cic. Tusc. 1, 84.

3) *Ἀπολλοδώρου Ἀποκ.* Stob. Flor. XVI, 11; Carystii Apollodori *Ἀποκ.* habet Suid. s. u. *σπουδάζω*, s. u. *Ἀπολλ. Γελῷος: Ἀποκ. ἢ Φιλαδέλφοι*, quod inuerso ordine Athen. XI, 472 C scribit. cf. Mein. Com. IV, 439 et hist. crit. p. 459. — Valde memorabile uidetur esse hanc comoediae inscriptionem (*Ἀποκαρτερῶν*) etiam Antiphani et Philemoni placuisse.

4) Cic. Tusc. III, 13, 28. 15, 31. 22, 52.

Plurimus erat in hoc genere Epicurus. Cuius inter fragmenta ea quae inuenio consolationi non solum apta sed propria licet mihi credo referre ad consolationem quam *περὶ τῆς Ἡγησιάνακτος τελευτῆς πρὸς Δοσίθεον τὸν πατέρα καὶ Πύρσωνα τὸν ἀδελφὸν τοῦ τεθνηκότος*[1]) misit. Quam consolationem fuisse in Epicuri epistulis quae in conlectionem redactae erant[2]), intellegitur e uerbis Plutarchi qui l. l. pergit *ἔναγχος γὰρ κατὰ τύχην τὰς ἐπιστολὰς διῆλθον αὐτοῦ*[3]). — Ceterum cum apud Diogenem inueniam memoratum eiusdem librum *Ἡγησίαναξ*, equidem memor inscriptionum quae sunt *Ἀξίοχος* (*ἢ περὶ θανάτου*), *Εὔδημος* (*ἢ περὶ ψυχῆς*), *Καλλισθένης* (*ἢ περὶ πένθους*), dein reputans Hegesianactem sine dubio Epicuro familiarissimum fuisse illum librum pariter de defuncti amici morte uel omnino de his quaestionibus scriptum fuisse non sine probabilitate mihi uideor conicere.

Exstat autem apud Lucretium[4]) locus consolatorius qui haud paucis tam mire cum eis conuenit quae ab ipso Epicuro fuisse adhibita aliunde discimus, ut non possimus non concludere illius consolationem (cui fortasse accedit ille Hegesianax) ipsam a Lucretio ibi exhaustam esse[5]), itaque cetera quoque argumenta quae ab eo proferuntur, etiamsi ab aliis ut Epicurea disertis uerbis non memorentur, Epicuro tamen esse tribuenda. Et primum quidem Epicurum non minus quam Crantorem adhibuisse Axiochum euincitur. Transtulit enim Prodici argumentum quod est 'mors nihil ad nos pertinet' paene ad uerbum:

---

1) Plut. non posse etc. p. 1101 B. 2) Diog. X, 28 extr. cf. Plut. l. l.

3) Infelicissime Heusdius p. 63 adn. 2 inclinat in suspicionem inanem Menagii, qui cum apud Diog. titulum *Ἡγησίαναξ* cum praecedenti qui est *περὶ ὁσιότητος* perperam coniunctum legeret, librum hunc ficticium et illas a Plutarcho memoratas epistulas (erat omnino una epistula) idem opus fuisse hariolatus est ad Cic. de nat. deor. 1, 41, 115; unde nisi Epicurum scripsisse 'de pietate aduersus deos' nihil accipimus. Reisacker l. l. cum Plut. l. l. non satis accurate inspexisset, Hegesianactem et illam consolationem pro uno libro habuit.

4) De rer. nat. III, 830—1094 L.

5) Praeter alia etiam hanc suspicionem obiter adnotauit Reisacker p. XLIV.

Τὸ φρικωδέστατον inquit *οὖν τῶν κακῶν ὁ θάνατος οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς, ἐπειδήπερ ὅταν μὲν ἡμεῖς ὦμεν, ὁ θάνατος οὐ πάρεστιν· ὅταν δ' ὁ θάνατος παρῇ, τόθ' ἡμεῖς οὐκ ἐσμέν. οὔτ' οὖν πρὸς τοὺς ζῶντας ἐστὶν οὔτε πρὸς τετελευτηκότας, ἐπειδήπερ περὶ οὓς μὲν οὐκ ἔστιν, οἱ δ' οὐκέτι εἰσίν*[1]). Atque apud Lucretium Epicurus huic doctrinae eandem quam supra (p. 55) notauimus Aeschinis imaginem *ὡς οὖν ἐπὶ Δράκοντος ἢ Κλεισθένους πολιτείας οὐδὲν περὶ σὲ κακὸν ἦν* e. q. s., nempe ut a Cicerone sic etiam a poeta Romano coloribus magis Romanis distinctam, addit:

Nil igitur mors est ad nos neque pertinet hilum,
Quandoquidem natura animi mortalis habetur.
Et uelut ante acto nil tempore sensimus aegri
Ad confligendum uenientibus undique Poenis...
Sic ubi non erimus.................
Scilicet haud nobis quidquam, qui non erimus tum,
Accidere omnino poterit sensumque mouere.

Nemo iam ut opinor dubitabit mihi adsentiri pariter ab Epicuro in consolatione hunc locum explanatum et adornatum fuisse.

Videtur igitur etiam Epicurus Axiochum adhibuisse, nisi forte statuere malis inter eum et ipsum Crantorem qui eodem fere tempore docebat intercedere cognationem. In quam quidem opinionem pronus erit quicunque contulerit de animi indolentia detrectanda hos locos quorum uterque ex illorum philosophorum consolationibus adfertur[2]):

Epicurus	Crantor
Τὴν εἰς τὸ ἀπαθὲς καθεστῶσαν ἀλυπίαν ὑφ' ἑτέρου μείζονος ὑπάρχειν, ὠμότητος ἢ δοξοκοπίας καὶ λύσσης· διὸ πάσχειν τι βέλτιον	*Τὸ γὰρ ἀνώδυμον τοῦτο οὐκ ἄνευ μεγάλων ἐγγίγνεται μισθῶν τῷ ἀνθρώπῳ· τεθηριῶσθαι γὰρ εἰκὸς ἐκεῖ μὲν σῶμα, ἐνταῦθα δὲ ψυχήν*

1) Diog. X, 125 ex epistula ad Menoeceum sunt; respondet Lucr. l. l. 830 sqq. Constat autem, et de illo argumento consolatorio quod exscripsi supra disertis uerbis testatur Plut. p. 1101 B, Epicurum se ipsum solere exscribere.

2) Plut. p. 1101 A et cons. ad Ap. 102 D. — Epicureas sententias Ciceronem in Crantoris libello inuenisse tractatas uideo statuere Heinium l. l. p. 11.

En mira sententiarum concordia! Quae opinio ut fundamento quasi stabiliatur utque simul experimento eluceat Lucretium consolantem ex uno Epicuro pendere, adpono locum et decantatum et egregie consolatoribus gratum.

Lucr. 938	Cic. Tusc. V, 118	Hor. Ep. II, 2, 213	Plut. cons. ad Ap. 120 B
Cur non ut plenus uitae conuiua recedis | Aequo animoque capis securam, stulte, quietem? |	Mihi quidem in uita seruanda uidetur illa lex quae in Graecorum conuiuiis obtinetur. Aut bibat inquit aut abeat. Et recte; aut enim fruatur aliquis pariter cum aliis uoluptate potandi aut ne sobrius in uiolentiam uinolentorum incidat, ante discedat . . . Haec eadem quae Epicurus totidem uerbis dicit Hieronymus.	Viuere si recte nescis, decede peritis. | Lusisti satis, edisti satis atque bibisti. | Tempus abire tibi est, ne potum largius aequo | Rideat et pulset lasciua decentius aetas. |	*Ἀλλὰ γὰρ ἐκεῖνος μὲν ..... προαπεφοίτησε τοῦ θνητοῦ βίου, καθάπερ ἐκ συμποσίου, πρὶν εἴς τινα παροινίαν ἐκπεσεῖν τὴν τῷ μακρῷ γήρᾳ παρεπομένην.*

Ex hoc consensu conligo primum hunc locum in Epicuri consolatione adornatum fuisse, deinde eundem a Cicerone et a Plutarcho uideri inuentum esse in Crantoris libello.

Huc accedit alter locus Epicuri apud Lucretium (u. 1090 sqq.) qui est ʻuitam cum aeternitate comparatam puncti instar esse quem Crantorem habuisse supra (p. 50) demonstraui[1]). Sed reuertor unde digressus eram.

Optime sibi respondent hi loci (cohaerentes illi quidem cum eo argumento quod modo tractaui) quibus eandem argumentationem eisdem commentis coloribusque distinguunt Aeschines et Epicurus. Qui eo magis digni sunt qui adscribantur quod uidentur adhuc latuisse[2]):

Axioch. p. 365 C	Lucr. III, 870
ἀντίσχει δὲ δέος τι, ποικίλως περιαμύττον τὸν νοῦν εἰ ἀειδὴς δὲ καὶ ἄπυστος ὁποίποτε κείσομαι σηπόμενος, εἰς εὐλὰς καὶ κνώδαλα μεταβάλλων.	Proinde ubi se uideas hominem indignarier ipsum | Post mortem fore ut aut putescat corpore posto | Aut flammis interfiat malisue ferarum. |

1) Praeterea cf. Lucr. l. l. 861 sqq. cum Ax. p. 365 D Cic. Tusc. 1, 6. 12.
2) Lucr. 870—887. Ax. p. 365 CD.

Σω. Συνάπτεις γάρ, ὦ Ἀξίοχε, παρὰ τὴν ἀνεπιστασίαν ἀνεπιλογίστως τῇ αἰσθησίᾳ αἴσθησιν, καὶ σεαυτῷ ὑπεναντία καὶ ποιεῖς καὶ λέγεις, οὐκ ἐπιλογιζόμενος ὅτι ἅμα μὲν ὀδύρει τὴν ἀναισθησίαν, ἅμα δὲ ἀλγεῖς ἐπὶ σήψεσι καὶ στερήσει τῶν ἡδέων, ὥσπερ εἰς ἕτερον ζῆν ἀποθανούμενος

... quamuis neget ipse | Credere se quemquam sibi sensum in morte futurum: | Non ut opinor enim dat quod promittit et unde | Nec radicitus e uita se tollit et eicit, | Sed facit esse sui quiddam super inscius ipse | .... Ipse sui miseret: neque enim se diuidit illinc | Nec remouet satis a proiecto corpore et illum | Se fingit sensuque suo contaminat astans |

Pulcherrimus uero ille de uanis Acheruntis terroribus apud Lucretium (uu. 978—1023) quem sane propriis quoque luminibus inlustrauit poetae ingenium, certo deriuatur ex Epicuro; si quidem Seneca hanc uere decantatam sententiam ‘cantilenam Epicuream’ uocat. Quae quin in eius consolatione locum suum habuerit, nulla dubitatio.

In nulla absoluta consolatione deerant uaria exempla uarios in usus prolata, quae Cicero quidem utilissima esse censuit, rectissime et humanissime procul dubio. Quare cum apud Lucretium (uu. 1024—1045) locum qui est ‘de mortis necessitate’ compluribus exemplis confirmatum legamus, uel ideo in hac quoque re Epicuri consolationem ab illo adhibitam esse putabimus. Sed ecce Plutarchus in consolatione (iuxta quosdam Euripidis locos) adponit quattuor uersus manifesto alicunde ex eodem loco sumptos:

Ποῦ γὰρ τὰ σεμνὰ κεῖνα, ποῦ δὲ Λυδίης
μέγας δυνάστης Κροῖσος ἢ Ξέρξης βαρὺν
ζεύξας θαλάσσης αὐχέν’ Ἑλλησποντίας;
ἅπαντες ἄϊδαν ἦλθον καὶ Λάθας δόμους.

Quorum alterum et tertium Reisacker contulit cum Lucretii u. 1029 quo idem Xerxes innuitur:

‘Ille quoque ipse, uiam qui quondam per mare magnum Strauit’ — cui addere lubet rei causa u. 1033 (sc. Xerxes) ‘Lumine adempto animam moribundo corpore fudit’.

Optime ille quidem, modo ne ex Euripide uersus a poeta arcessitos esse statueret, graui inductus errore[1]). Quod uero

1) ‘Eurip. Cresph. frg. apud Plut. cons. ad Ap. c. 15’ dicit uir doctus

Lucretium Epicurum suum exprimentem subito alio auolasse sumpsit, omnino inritus sumpsit. Nos potius fontium eruendorum usu admoniti illum hos uersus apud Epicurum poetarum expilatorem laudatos inuenisse rectius contendemus [1]. Qui uersus quo patre sint orti *ἐν παρέργῳ* quaesiuimus. Sed nunc ualeat Epicurus.

Metrodori Epicurei illi aetate fere aequalis ab uno Seneca [2] commemoratur epistula consolatoria ad sororem de optimae indolis filii morte missa.

Ad Plutarchum peruenimus. Is pro ingenii suauitate de hoc quoque genere litterarum optime meritus est libro qui est *περὶ εὐθυμίας* et tribus consolationibus quae inscribuntur *πρὸς τὴν ἰδίαν γυναῖκα*, *περὶ φυγῆς* ad amicum exulantem, *πρὸς Ἀπολλώνιον*. Accedunt e falsi Lampriae catalogo scriptorum Plutarchi *παραμυθητικὸς πρὸς Ἀσκληπιάδην* (CXI) post quem *παραμυθ. πρὸς τὴν γυναῖκα* memo-

---

l. l. p. XLIV adn. 1, cum nisi h. l. hi uersus omnino non adpareant unde auctorem sciamus. Nauckius eos non recepit in tragg. gr. frgg.; Bergkius qui eos in Lyr.[4] III, p. 739 recenset iambographum aliquem recentiorem auctorem esse suspicatur. Equidem cum neutro facio. Euripidi uersus utique abiudicandi sunt et propter sermonem [uerbo *δυνάστης* plane abstinet; semel dicit *Ἠλίδος δυνάστορες* J. A. 280. Ne in cantico quidem *ἀΐδαν ἦλθον* dicere potuit nedum in senario. Nam *εἰς Ἅιδου ἐλθεῖν* solet dicere. Semel in cantico (Alc. 237 *μαραινομέναν νόσῳ*) *χθόνιον πὰρ᾽ Ἅιδαν* habet. Similiter Soph. O. C. 1461 *βροντὴ μ᾽ ἄξεται πρὸς Ἅιδην*. Forma uero quae est *Ἀΐδαν* nisi in canticis (Soph. El. 833. Ant. 822) omnino locum non habet] et propter ipsam indolem; neque enim Euripides e rerum gestarum memoria nominatim exempla petere adsolet. Equidem recentiori alicui tragico adsignari uelim uersus quorum argumentum non ad iambographum facere uidetur.

1) Pariter iudico de Lucr. uu. 840—842 qui Trag. gr. frg. adesp. 430 manifesto spectant; et de u. 960 qui ex Eur. Suppl. 1108—1113 et de u. 971 qui indidem (e uu. 534 sq. qui per me licet alius cuiuspiam sint poetae) deriuandus est.

2) Sen. epist. 98, 9. cf. 99, 25, ubi Graecorum uerborum lectio tam dubia est, ut adquiescendum sit in Senecae paraphrasi quae accuratissime ad Metrodori uerba se adplicare uidetur.

ratur (CXII), et quem adhuc omnino non animaduerterunt πρὸς Φηστίαν παραμυθητικός. Quod ad illum, pronus statim eram ad coniciendum Ἀσκληπιάδην errore exaratum esse pro eo quod est Ἀπολλώνιον. Nam consolatio ad Apollonium in catalogo desideratur; et quem non moueat illa uicinitas?[1]) Sed tamen nunc huic commento diffido propterea quod catalogum illum truncum esse constat. De consolatione autem ad Festiam non est cur catalogo, graui certe testi, fidem abrogemus. Eorum enim opinionem qui de Plutarchorum Chaeronensis et saeculi p. Chr. n. IV Platonici confusione cogitauerunt omnino cum Treuio (p. 53 sq.) reiciendam censeo.

Atque ex hoc quidem libro quem postremo posui restituendo huic litterarum generi operam nauaturo proficiscendum est, quia eo longe plurimae huiusmodi scriptorum reliquiae egregie seruatae sunt. Quo magis mireris Volkmannum[2]) uirum doctissimum optimeque de Plutarcho meritum hunc ipsum librum tantae doctrinae speciem prae se ferentem ab illo abiudicasse. Cuius uniuerso iudicio cum adsentiri nullo pacto possim, argumenta quae ille adtulit breuiter perstringam et refutare studebo.

Ac primum quidem negat Wyttenbachium[3]) ullo fundamento nisum adulescenti Plutarcho libellum uoluisse adsignari. At cum eis quae ille prudentissime dixit de libri stilo ratione indole, quae sine dubio magis calidum adulescentem quam moderatum uirum sapiunt, ne uno quidem argumento possit aduersari: nonne potius eum ipsum conicientem quam Wyttenbachium explicantem fundamento carere dicemus?

Pergit (p. 135): sententias in libello prolatas eas esse quas quicunque ad scribendam consolationem adcingatur proferre

---

1) In quam suspicionem neminem in his uersatum non incidisse uideo. cf. Treui de Lampriae qui fertur Plutarcheorum scriptorum catalogo diligentissimam disputationem (Waldenburg 1873) cui ipse catalogus ex eiusdem recensione praemissus est, p. 38 et 54.

2) Plutarchs Leben u. Schriften 1, 129 sqq. Cuius iudicium secutus est Gerckius.

3) Animadu. II, 696.

debuerit, nisi hospes esset in rhetorum praeceptis; constare enim illas locis communibus qui passim a rhetoribus, uelut a personato Dionysio [1]) et Menandro [2]), pronuntientur. Qui loci cum a scriptore ne apte quidem dispositi tractatique sint, libellum Plutarcho indignum esse censendum. — Minus rectum esse quod de locis communibus dicit uir doctus, cognoscet quicunque perpaucos illos et uiles locos qui apud illos rhetores exstant cum huius scriptoris permultis et grauissimis argumentis contulerit, quae non rhetorum artibus sed ipsis scriptorum philosophorum poetarum sacrariis debeantur. Quare nescio an rectius ingentem ueterum litterarum notitiam adgnoscas et admireris.

Disponendi uero argumenti neglegentiam in alia quoque Plutarchi scripta cadere et notum est et ipse fatetur Volkmannus [3]).

Grauissimum autem argumentum censet repetendum esse e ratione laudandi aliorum scriptorum locos a genuino Plutarcho plane aliena: nimium omnino transcribendi amorem efficere ut interdum tota capita aliorum dictis constent; nimiam Crantoris expilationem uituperandam esse; exempla e rerum gestarum memoria deprompta fere deesse, id quod in Plutarcho paene nequeat explicari; falsas esse illas de Pericle Dione Demosthene fabulas, cum a uero Plutarcho in illorum uirorum uitis (capp. 36. 55. 22) prorsus aliter narrentur.

Sed ne unum quidem horum argumentorum stare posse mihi uidetur. Primum quod gaudet scriptor in proferendis cum pedestris orationis scriptorum tum poetarum locis, tantum abest ut debeamus mirari aut reprehendere, ut contra hanc certam consolatorum consuetudinem notemus. Perlustra quaeso eiusdem Plutarchi consolationem ad amicum exulantem missam; perlustra Axiochum libellum ceteroqui tam adstricto et parco stilo conscriptum; Crantorem in consolatione passim Homeri et Euripidis locos laudasse et Diogenes testatur et nos de-

1) In art. rhet. c. VI, 5. 2) *Π. ἐπιδ.* c. IX p. 413 sqq. Sp.

3) In peculiari 'commentatione de consolatione ad Apoll. Pseudoplut.' p. 4.

monstrauimus; Epicurum optima quaeque praecepta e poetis esse furatum disertis uerbis traditur[1]); Ciceronem uidemus debacchantem in laudandis uariorum scriptorum locis in Tusculanis disputationibus: idem eum in Consolatione fecisse pro certo licet adfirmare; neque ipse Hieronymus dubitauit passim ethnicos quos dicebant et philosophos et poetas in partes suas uocare.

Qui mos nonne egregie conuenit cum consilio consolatoris, quippe qui cum maerentis animum hoc suaui blandimento a curis suis ad iucundiores imagines auocare, tum similibus uariorum hominum dictis adferendis quibus calamitates quae in nos incidant mala non esse, immo certe et ferendas et tolerabiles esse consentiant, hoc idem maerenti persuadere studeat? His si addideris Wyttenbachii de Plutarcho iuuene libelli huius auctore sententiam, si nimius uideatur consolator in congerendis aliorum testimoniis: hoc uitium non tam exprobrabis personati Plutarchi sterilitati, quam genuini ignosces iuuenili ardori. — De Crantore inter libelli fontes recensendo supra p. 38 sqq. accuratiora exposuisse nobis uidemur. Quod uero uir ille doctissimus exempla cum alia tum e rerum gestarum memoria petita desiderat, non uideo quo iure ea quidem requirat, quoniam ubique et sententiarum et argumentorum adferuntur testes, quos indicasse satis habeo: Diogenes Cynicus moribundus (p. 107 F), Pausanias Lacedaemoniorum rex, Macedonum Philippus, Theramenes unus e triginta tyrannis (105 A—C), Antimachus poeta (106 B sqq.), Socrates (108 D), Arsinoe regina (111 F sqq.), Anaxagoras Xenophon Pericles Demosthenes Antigonus Gonatas (118 D sqq.); quibus adduntur sexcenta exempla e ueterum fabulis sumpta: ut equidem in proferendis exemplis admodum frequentem esse scriptorem censeam, id quod ipse uidetur sensisse, cum p. 119 D post longam exemplorum enumerationem *πλὴν πολλῶν ὄντων παραδειγμάτων τῶν διὰ τῆς ἱστορίας ἡμῖν παραδιδομένων τῆς τε Ἑλληνικῆς καὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς κτλ.*, in adlatis tamen adquiescendum esse arbitretur.

1) Sext. Empir. adu. gram. 1, 273 Bkk. *ὁ δὲ Ἐπίκουρος φωρᾶται τὰ κράτιστα τῶν δογμάτων παρὰ ποιητῶν ἀνηρπακώς.* u. Excursum IV.

Venimus ad id argumentum quod primo oculorum obtutu grauius uidetur esse, illud dico quod Volkmannus petit ex fabularum illarum narratione, absonam quam putat esse a memoria quam in Plutarchi uitis earum fieri uideamus. Verum tamen ne hoc quidem recte protulisse uir doctus censendus est. Primum enim de Demosthene omnino minus recte docuit, cum de hoc uiro auctor Consolationis et Plutarchus in uita non modo non sibi contradicant sed potius mirifice congruant, si quidem in utriusque narratione idem Aeschinis aduersarii dictum adicitur. Atque ne quidquam dubii resideat: Cicero (III, 26, 63) eandem fabulam narrans eandem Aeschinis criminationem et plane idem de illa iudicium adicit (cf. ad Plut. 119 C med.), ut nos iam sciamus quem fontem uterque adhibuerit. Quod autem in eadem narratione de Philippi regis morte paulo ante nuntiata nihil additur, bene fit. Nam illa quid ad consolationem adtinet? — Quod ad historiolas quae sunt de Periclis et Dionis constantia, hae sane aliter in Consolatione aliter in uitis narrantur, aperta tamen de causa. Fluxisse enim has fabulas quae sunt de Anaxagora Xenophonte, Pericle Demosthene e Crantoris libro et aliis argumentis et Ciceronis cum Plutarcho in his rebus consensu supra (p. 47) demonstrauimus [1]).

Quae cum ita sint, non puto iusto audacius statui item fabulam quae est de Dione quem *ζηλῶσαι λέγεται Δημοσθένης* (p. 119 B med.), Plutarchum consolationem scribentem e Crantore sumpsisse. Et alios nimirum fontes consolator, alios rerum gestarum scriptor etiam aetate prouectus Plutarchus secutus est. Itaque haec potius adnotanda sunt pro exemplis quibus discatur quam uarias commutationes tales de uiris inlustribus fabulae passae sint: nam rursus eis quae in Consolatione et in uitis de Pericle et Dione diuerse traduntur unum subesse archetypum nemo est quin uideat.

Inique uero Volkmannus mihi quidem uidetur iudicasse de fabula me iudice uenustissima quam de luctus origine scriptor

---

1) De fabula Xenophontis u. p. 100.

facit narrantem Arsinoae reginae *τινὰ τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων* (p. 111 F sqq.). Eandem fabulam Plutarchus Aesopo tribuens non tam narrat quam indicat in consolationis ad uxorem missae capite VI, diuerso plane consilio et aliter si Volkmannum, si me audis plane eodem consilio et pari modo; nisi quod hoc unum interest quod altero loco fabula lepidissimo ornatu uestitur, altero parcissimis quasi delineatur uerbis. Est enim utriusque summa haec: Luctus a quo nutritur et fouetur eum colit neque umquam deserit; aut — ut Sotionis Pythagorei*) ad fabulam eandem spectantis utar uerbis — *ὅτι ἡ λύπη παρ' οἷς ἂν τρέφηται, καὶ αὔξεται παρ' ἐκείνοις ἡδέως καὶ μένει*[1]); siue — id quod eodem redit — amorem quendam luctus *ἄγρια ποιεῖν καὶ μανικὰ καὶ δυσεξίλαστα τὰ πένθη*[2]), contra luctum si non colatur facile coërceri et ad minimum reduci (111 F).

Breuitatis autem illius quam in consolatione ad uxorem data deprehendimus aperta ut opinor causa haec est. Eo tempore quo Plutarchus illam scripsit, neque ipse neque uxor talibus festiuarum fabellarum deliciis delectabantur utpote paucis diebus post filiolae obitum (c. I.); consolatio autem ad Apollonium et scripta et missa est aliquanto post amici orbitatem[3]). Accedit quod Plutarchus ad uxorem quae uidetur fuisse mulier adprime sobria simplexque — ut iam Wyttenbachius monuit — omnino simpliciter et ex imo corde scribit.

Verum quod in cons. ad Apoll. *τὶς τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων* auctor uel potius narrator, altero loco Aesopus auctor inducitur, quis hoc mirabitur qui reputauerit de talibus apud ueteres memoriam ualde fluxam[4]) et hanc potissimum fabulam neglecto auctoris nomine decantatam in hominum ore fuisse.

---

*) Excursus V.

1) Stob. Flor. CVIII, 59 *Σωτίωνος ἐκ τοῦ περὶ ὀργῆς*. Mull. II, 47.

2) Ad ux. c. VI et ad Ap. 111 F.

3) p. 102 A extr. *ἐπειδὴ δὲ καὶ χρόνος ὁ πάντα πεπαίνειν εἰωθὼς ἐγγέγονε τῇ συμφορᾷ* e. q. s. Etenim tum demum consolatio suo loco est, ut secundum Chrysippi praeceptum (cf. Heusdium p. 71 et Wyttenb. a. l.) praefari solent.

4) Memor sis e. g. Democritei illius dicti quod a Luciano Demonacti amico uindicatur. cf. p. 8.

Etenim ne Sotio quidem habuit quem auctorem nominaret*), et simillima allegoria a Iamblicho[1]) Pythagorae tribuitur. Et quidni Plutarchi ille 'uetus quidam philosophus' Aesopi fabulam in usum suum adhibuerit? Mihi quidem constat sub complurium nominibus uulgatam fuisse illam fabellam quam Plutarchus in aliis scriptis et eis fortasse longo tempore distantibus aliis tribuere posset auctoribus.

At contra Wyttenbachium, qui in hoc libro sublimem et Platonicum, saepe adeo tragicum obseruauit stilum, Volkmannus potius frigidam detortam tumidam dictionem reprehendit.

Per me licet: sed cum haec certe *δύσκριτος* sit quaestio, ego satis habeo salua conscientia totum me addicere Wyttenbachio quocum de pretio aurei libelli prorsus mihi conuenit. In quo equidem adgnosco dicendi et disputandi non exiguam uenustatem, cogitandi summam sublimitatem, iudicandi probam sanitatem, profundam Plutarcho haud indignam doctrinam; contra post ipsam primam lectionem non sine admiratione animaduerti miram distribuendae materiae incuriam, quam tamen satis mihi uideor explicare e scribendi quodam inpetu et ardore. Ceterum cum fructu comparatur illa consolatio ad exulantem amicum a Plutarcho missa cuius et uniuersus color totaque ratio et singularum elocutionum indoles lectorem statim de hoc libello admonet.

Quae cum ita sint, ne illud quidem argumentum quod post Benselerum Volkmannus ex hiatus uitandi incuria repetiuit, quippe quae non in uno hoc scripto obseruetur, satis ponderis mihi habet ut a Plutarcho abiudicem *παραμυθητικὸν πρὸς Ἀπολλώνιον*; praesertim cum mihi nequaquam ueri tam dissimile quam Volkmanno l. l. p. 113 uideatur esse illum eam sibi legem inposuisse uirum qua iuuenis nondum adstrictus esset. Sic olim Isocrates hiatus uitandi auctor cum *πρὸς Εὐθύνουν ἀμάρτυρον* et *Τραπεζιτικόν* orationes scriberet, hiatum passim admisit, unde Benseler ne his quidem ut parceret

---

*) Excursus VI.

1) Vit. Pyth. 122 sq.

ab animo suo inpetrauit, ipse tamen uirorum doctorum consensu inprobatus. Quamquam hanc rem non prorsus eandem esse haud ignoro. Consolationem autem illam iuuenile esse opus ad amussim demonstrare non possum; sed sunt quae tuto liceat peritorum sensui committere.

Quod adtinet ad huius libelli fontes: de Crantore satis dictum est, et sufficit memorasse Platonem. Ceteros autem fontes (nam uarios auctores uidetur adhibuisse Plut.) uix quisquam adgrediatur aperire. Velut cum p. 113 D *διὰ τὸν ἐκ τῶν ματαίων ἐλπίδων ἀναπλασμόν* luctum augeri doceatur, apud Hipparchum Pythagoreum[1]) eandem doctrinam similibus uerbis (*τὰ δεδομένα αὐτοῖς ἐπὶ τὸ βέλτιον προαναπλάσαντες κτλ.*) proferri uidemus; et multa alia inueniuntur etiam apud alios ut apud Senecam et Boethium, quae tamen ad certos fontes referre non audemus.

Adicienda sunt exili adpendice pauca nomina. Inter Apollonii Tyanei Pythagorei epistulas est consolatoria ad fratrem de uxoris morte missa[2]). Accedit multo maior consolatio ad Valerium de morte filii[3]), sublimitate et ampullis nimia, haud tamen indocta. In Iuliani epistulis[4]) pulchra consolatio quam ad Amerium quendam carissima coniuge orbatum imperator misit nobis seruata est. Exstat Synesii episcopi consolatoria epistula[5]). Inter spurias illas epistulas quae Phalaridis tyranni olim ferebantur et praedicabantur, duae sunt consolatoriae[6]), haud spernendae eae quidem nec doctrina destitutae, quas tamen ut primum a Stobaeo memoratas huc reieci. Idem cadit in Xenophontis epistulas quarum tertia Socraticus ille de morte Grylli filii se consolans fingitur. Nec Byzantini huic generi defuerunt: peruenerunt ad nos una Procopii[7]), una Theophylacti sophistae[8]), IV Ioannis Tzetzae[9]) epistulae consolatoriae, quas commemorasse satis habeo.

---

1) Stob. Flor. CVIII, 81, p. 147 M. 2) Epist. 55 Herch. 3) Epist. 58. 4) Epist. 36. 5) Epist. 126. 6) Epistt. 10 et 103. 7) Epist. 38. 8) Epist. 25.
9) Epistt. 38. 68. 72. 107. (Tzetzae epistulae, ed. Th. Pressel, Tub. 1851).

Age iam breuius perlustremus rhetores, oratores, sophistas qui in hoc genere se exercuerint. Subito in satis antiqua tempora rapimur longis a finibus exules.

Gorgias Leontinus princeps sophistarum scripsit Athenisque habuisse dicitur *ἐπιτάφιον ἐπὶ τοῖς ἐκ τῶν πολέμων πεσοῦσιν, οὓς Ἀθηναῖοι δημοσίᾳ ξὺν ἐπαίνοις ἔθαψαν*[1]). Sed ex memoriae ipsius indole et inde quod omnino ciues tantummodo ad dicendum publicum *ἐπιτάφιον* admittebantur Athenis[2]), adparet ficta occasione siue in auditorio orationem illam esse prolatam.

Memoratur Alcidamantis rhetoris discipuli Gorgiae *Ἐγκώμιον θανάτου*[3]) quod libri quem inscripsit *Μουσεῖον* partem effecisse uidetur. Nam cum a Stobaeo[4]) ex hoc Museo uersus illi a consolatoribus decantati

Ἀρχὴν μὲν μὴ φῦναι ἐπιχθονίοισιν ἄριστον,
φύντα δ᾽ ὅπως ὤκιστα πύλας ἀΐδαο περῆσαι

exhibeantur, adparet Alcidamantem in eo similem materiam tractauisse. Itaque facile statuitur Museum illud promptuarium quoddam rhetoricum fuisse quod declamationes de uariis rebus habendas contineret, in quarum numero esset 'mortis laudatio'[5]).

Antiphontem priusquam se oratoriae arti dederet scripsisse *Τέχνην ἀλυπίας* et Corinthi in foro clamitasse *ὅτι δύναται*

1) Philostr. uit. soph. 1, 9. Nec Dionysius accuratius adnotat.

2) Cf. Blassium l. l. I, 55.

3) Cic. Tusc. 1, 116. Menand. *π. ἐπιδ.* p. 346 Sp. Tzetz. Chil. XI, 747.

4) Flor. CXX, 3.

5) Sauppii (in orat. att. II, 155) est speciosa coniectura quam probari uideo etiam a Vahleno (qui in act. acad. Vindob. 1863 de Alcidamante rhetore scripsit, p. 11). De Musei ipsa indole non ita discrepat a Sauppio Nietzschius qui in Mus. Rhen. XXVIII, p. 219 sqq. ubi de Alcidamantis museo disputat in rhetoricarum scholarum usum illud opus compositum fuisse censet. Sed quod idem ib. XXV, p. 536 sqq. de Alcidamante certaminis Hesiodi et Homeri auctore disputans contendit in illo Museo fuisse latam illius certaminis narrationem, ex qua Stob. uersus illos *Ἀρχὴν μὲν μὴ φῦναι* e. q. s. excerpserit quamque totam transtulerit in librum suum Certaminis quem legimus auctor Hadriano inperatori aetate aequalis: nequaquam uidetur demonstrasse.

τοὺς λυπουμένους διὰ λόγων θεραπεύειν quod traditur: quiuis ueterum in talibus securitatis non prorsus ignarus turbas odorabitur; unde ut nos extricemus, denuo in altum uela dare disputationem pati necesse est.

Certissimum est fuisse duos Antiphontes, oratorem et sophistam [1]), id quod praeter alios iam Didymus, qui auctor eorum est quae de hac re tradit Hermogenes, statuit e nimia diuersitate scriptorum Antiphontis nomine ornatorum [2]).

Plerumque autem de his duobus uel potius tribus Antiphontibus, de oratore de sophista de tragico poeta omnia susque deque ferebantur. Quod quidem peccatum erat in eo fonte quem exhauserunt falsus Plutarchus in uita Antiphontis et Philostratus [3]). Hoc rerum statu certe quaerendum est sitne adeo quartus adiciendus Antipho *τερατοσκόπος καὶ ὀνειροκρίτης* quem eundem facit ac sophistam unus Hermogenes consilio, praesertim cum Suidas ab Antiphonte et sophista et prodigiorum interprete somniorum coniectorem secernat. Ille autem (l. l. p. 414, 10 sqq.) *ἕτερος δὲ* inquit *ὁ καὶ τερατοσκόπος καὶ ὀνειροκρίτης λεγόμενος γενέσθαι, οὗπερ οἵ τε περὶ τῆς ἀληθείας λέγονται λόγοι κτλ.*

Non est quartus ille sed idem ac sophista. Nam ut Antiphontem sophistam cum Socrate disputantem inducit Xenophon [4]), ita *Ἀντιφῶντα τερατοσκόπον* cum eodem Socrate certasse aemulum testis est Aristoteles [5]). Inuenitur igitur fidus re uera testis Hermogenes. — Tragicus uero poeta non in censum uenit, quo-

1) Primus Sauppius doctissima de Antiphonte sophista disputatione quae indici scholarum a. 1867 Gott. habitarum praemissa est, eius reliquias ab oratoris fragmentis segregare et inlustrare studuit. Quae scriptio cum Blassio librum I operis saepe a me laudati scribenti non innotuisset, non sine horum studiorum detrimento a uiris doctis neglecta est.

2) *Π. ἰδεῶν* II, 11, 7, p. 414 sq. Sp.

3) Caue credas omni parte Blassio (1, 82) non solum Photium sed etiam Philostratum falsi Plutarchi sectatorem facienti. Hic enim compluria solus habet, uelut memorabile illud *νηπενθεῖς ἀκροάσεις;* praeterea de libello *ὑπὲρ τῆς ὁμονοίας* (p. 17 K.) narrat, quem *σοφιστικώτερον* recte uocat, si quidem Hermogenes eundem libellum sophistae omnino adsignat.

4) Memor. Socr. 1, 6. 5) In III de poet., apud Diog. II, 46.

niam is posteriori paulo aetati adsignandus uidetur, Dionysio maiori fere aequalis, a quo propter nimiam libertatem necatus esse dicitur[1]).

Quaestio igitur ad oratorem et sophistam *ὁμωνύμους* redit. Sed ut primum explicemus, qui factum sit ut illi tam mire coalescerent: aetate erant fere aequales, uterque teste Suida Atheniensis, uterque poterat uocari s o p h i s t a. Sic Lysias alii interdum sophistae audiuerunt, *σοφιστήν* se professus est ipse Isocrates, sic ni fallor uterque Antipho a Didymo uocatus est. Adtendedum Hermogenem meum: *πλείους μέν* inquit *γεγόνασιν Ἀντιφῶντες, δύο δὲ οἱ σοφιστεύσαντες, ὧν καὶ λόγον ἀνάγκη ποιήσασθαι. ὧν εἷς μέν ἐστιν ὁ ῥήτωρ, οὗπερ οἱ φονικοὶ φέρονται λόγοι ... ἕτερος δὲ ὁ καὶ τερατοσκόπος καὶ ὀνειροκρίτης λεγόμενος γενέσθαι, οὗπερ οἵ τε περὶ τῆς ἀληθείας λόγοι λέγονται* e. q. s. Habes opinor omnium turbarum originem et uiam.

Videndum iam est quae utrique scripta tribuenda sint. Nam hoc quoque ambigitur quia unius Hermogenis de hac re testimonium conruptum ad nos peruenit. Hic enim utrique *δημηγορικοὺς λόγους*, sophistae etiam *πολιτικόν* tribuit. Illos quidem reapse oratoris esse nemo negat. De politico dissensere. Quem una cum contionibus sophistae eripi, restitui oratori in Hermogenis textu olim iussit Taylor.

Fuit cum Spengelius nihil praeter libros qui de ueritate inscribuntur sophistae relinqueret, plane futtili usus argumento quod bis (in disputatione p. 5) refutauit Sauppius et ille ipse uidetur ualere iussisse, quatenus in textu maluit codicum conruptam scripturam exhibere. Ipse Sauppius *δημηγορικοὺς λόγους* a sophista abiudicauit solos itaque haec duo uerba in posteriore membro deleuit[2]); in quem inclinat quamuis de totius

1) Pseudopl. uit. Ant. 13 sq. Phot. Bibl. p. 414 a Bkk. Philostr. p. 16 K. Apud Suid. s. u. *Ἀντιφῶν Ἀθηναῖος· (τερατοσκόπος καὶ) ἐποποιός (καὶ σοφιστής· ἐκαλεῖτο δὲ Λογομάγειρος)* epicum poetam ortum esse e tragico iure mihi uideor concludere. Sauppius de illo Suidae loco sibi non liquere adnotauit.

2) Or. att. II p. 146 a.

loci emendatione interim desperans Blassius[1]). Ego mihi persuasi librarium oculorum aberratione ut fit contiones bis, falso loco posuisse politicum, id est et contiones et politicum postliminio oratori restituendum esse. Quo nihil potest esse probabilius, praesertim cum talia sexcentiens peccauerunt librarii. Sic nunc Spengelii textus typothetae culpa uitiatus est (i. e. priore membro contra codices exstat illud *καὶ ὁ πολιτικός*); nonne pronum ad eiusmodi errores omnino esse operarum genus denuo discimus?

Verum res ipsa clamat. Sophistae politicum tribuere ante hos XXVI annos non dubitauit Sauppius[2]); XVII annis post cum in illum separatim accuratissime inquisiuisset, in hac sensentia satis labefactus est. 'Mirum', inquit, 'cuipiam uideri posse ad sophistam illum libellum a se translatum esse' p. 15; sed et 'necessitate quadam (Hermogenis locum illum dicit) et exemplo conplurium sophistarum (Protagoram *περὶ πολιτείας*, Antisthenem et Critonem *πολιτικούς* scripsisse memor est) et natura ac specie aliquot locorum Antiphontis in florilegio Ioannis Stobaei adlatorum' se dicit esse adductum ut priorem illam sententiam etiam tum teneret.

De Hermogene aliquid mihi uideor extricasse quod turbas remoueat; sophistarum illa exempla per se nimirum nihil ualent; tertiam uero causam cadere totam — bona pace uenerabilis uiri, horum studiorum Nestoris — demonstrare adcingor. Res est praecipue de eis Ioannis locis quos in *ἀπαρασήμοις* Antiphontis uoluit esse III usque ad XI Sauppius quosque in politicum satis quadrare ait. Addo frg. XII. Priusquam hos locos examinemus, necesse est adgrediamur unum locum qui ex Antiphontis politico ab Athenaeo disertis uerbis laudatur[3]). Est hic: *ὅτ' ἄν τις* (Sauppius in disp. p. 16 scribit *ὃς δὴ τὰ*) *πράγματα τὰ ἑαυτοῦ ἢ τὰ τῶν φίλων κατηρίστηκεν.*

Haec certo consilio in certum hominem non sine acerbitate dicta esse rectissime de Wilamowitzius[4]) ex uno uerbo

---

1) L. l. 1, 97. 102. 2) Or. att. II, 145 sq.
3) X, p. 423 A. Antiph. polit. frg. 1. 4) In Herm. uol. XI, 296.

quod est *κατηρίστηκεν* conclusit. Quod idem istum hominem esse Alcibiadem atque politicum et Antiphontis oratoris libellum qui erat inscriptus *Ἀλκιβιάδου λοιδορίαι* idem opus fuisse conicit (p. 298), haud displicet.

Iste autem locus (de ceteris IV fragmentis politici nihil potest statui) profecto non uidetur in eodem libro fuisse in quo illi Ioannis loci fuerunt, quibus omnibus, ut ipsius Sauppii (p. 15) uerbis utar, 'praecepta continentur quibus obsecuti homines uitam ita instituere queant ut, quantum quidem in hac tanta rerum humanarum infirmitate et fragilitate fieri possit, deuitentur mala et dolores, tranquilla uiuendi aequabilitas obtineatur'. — Ad ipsum rei cardinem tandem peruenimus: Ioannis loci neque ad Antiphontis politicum neque ad *ὁμωνύμου* sophistae *περὶ ὁμονοίας* libellum[1]), sed potius ad eiusdem *ΤΕΧΝΗΝ ΑΛΥΠΙΑΣ* pertinent. Sauppius quidem ut sophistam praeclare rediuiuum reddidit ita hoc unum membrum intermortuum torpere siuit; quod uide reuiuiscatne forte nostra opera.

Sunt de hoc opere locupletissima testimonia ab illo tamen neglecta quamuis non ignorata. Unum est falsi Plutarchi (l. l. § 18) hoc: (*Ἀντιφῶν*) *ἔτι δ' ὢν πρὸς τῇ ποιήσει τέχνην ἀλυπίας συνεστήσατο, ὥσπερ τοῖς νοσοῦσι ἡ παρὰ τῶν ἰατρῶν θεραπεία ὑπάρχει· ἐν Κορίνθῳ τε κατεσκευασμένος οἴκημά τι παρὰ τὴν ἀγορὰν προέγραψεν ὅτι δύναται τοὺς λυπουμένους διὰ λόγων θεραπεύειν· καὶ πυνθανόμενος τὰς αἰτίας παρεμυθεῖτο τοὺς κάμνοντας.*

Quae quod de iuuene oratore narrat, nil ad rem. Ne iste liber omnino est turbarum mirum aliquod receptaculum.

Repetit haec Photius[2]). Philostratus alio ex fonte hausta tradit haec[3]): *πιθανώτατος δὲ ὁ Ἀντιφῶν γενόμενος καὶ προσρηθεὶς Νέστωρ ἐπὶ τῷ περὶ παντὸς εἰπὼν ἂν πεῖσαι νηπενθεῖς ἀκροάσεις ἐπήγγειλεν, ὡς οὐδὲν οὕτω δεινὸν ἐρούντων ἄχος, ὃ μὴ ἐξελεῖν τῆς γνώμης.*

Primum de hac memoria ita recte iudicabimus ut Antiphontem sophistam illum librum re uera scripsisse, fortasse

1) De quo Blassius l. l. p. 99 sqq. et in ed. Ant. p. 132 cogitauit.
2) Bibl. p. 486 a, 17 sqq. 3) p. 15 extr. 16 K.

etiam eiusmodi declamationes protulisse (quis non Prodici meminerit?), illa autem quae de isto quodam ualetudinario narrentur a maleuolis uel a comoediarum scriptoribus adficta esse statuamus. Ipsa autem libri inscriptio 'ars parandi animum ab omni aegritudine liberum' quam clare sapit sophistam quamque nos commonefacit similium scriptionum sophistarum, quales sunt Alcidamantis *Ἔπαινος θανάτου*, Prodici de uitae miseriis oratio, Antisthenis *περὶ θανάτου*, Dionis *περὶ λύπης* et Charidemus, Maximi Tyrii *πῶς ἄν τις ἄλυπος εἴη*, Libanii de calumniis consolatio, ut alia omittam. — Quod fuerit libri argumentum quaerimus. Vel inscriptione quae est *τέχνη ἀλυπίας* adducimur ut coniciamus eum ita fuisse comparatum ut uarias de uariis uitae humanae casibus consolationes uel 'certa de paupertate, de uita inhonorata et ingloria, de exilio, de interitu patriae, de seruitute, de debilitate, de caecitate, de omni casu in quo nomen poni solet calamitatis' — quos locos a Graecis elaboratos esse Cicero narrat[1]) — contineret. Et ad hunc talem sophistae librum, nisi omnia me fallunt, sponte ducimur Stobaei locis quos quo relegarent uiri docti haesitabant. — Priore loco commentamur fragmenta quae leguntur VIII VII XII IX.

Εὐκατηγόρητος narrat Antipho *πᾶς ὁ βίος θαυμαστῶς, ὦ μακάριε, καὶ οὐδὲν ἔχων περιττὸν οὐδὲ μέγα καὶ σεμνόν, ἀλλὰ πάντα σμικρὰ καὶ ἀσθενῆ καὶ ὀλιγοχρόνια καὶ ἀναμεμιγμένα λύπαις μεγάλαις.*

---

1) Tusc. III, 81. Talem consolationum thesaurum complexus est Seneca libro quem de remediis fortuitorum conscripsit, cuius conspectum adponere non a re erit: 'Morieris' (II); 'Decollaberis'; 'Peregre morieris' (III); 'Insepultus iacebis' (V); 'Iuuenis morieris' (i. e. de inmatura morte. IV); 'Amisi liberos' (i. e. de orbitate. XIII); 'Uxorem bonam amisi' (XVI); 'Amicum perdidi' (XV); 'Aegroto' (VI); 'Dolor imminet' (IX); 'De caecitate' et 'de surditate' (XII); 'Male de te opinantur homines' (cf. 'de uita inhonorata'. VII); 'Paupertas mihi grauis est' (X. Bio cynicus paupertatis laudem scripsit); 'Exulabis' (VIII); 'Naufragium feci' (XIV); 'Inimicos graues habeo' (XV); 'Pecuniam perdidi' (cf. infra Antiph. frg. V); — Senecae consolationum promptuario Antiphontis *τέχνην ἀλυπίας* geminam fuisse persuasum habeo.

Habes consolationis principem locum [1]) quo defleatur uita humana. Hic magnam Axiochi partem efficit, hic Aristotelis Theophrasti Crantoris Ciceronis Senecae Plutarchi in consolationibus eximie elaboratus est, denique hic in nulla consolatione omissus est.

Adde quod scriptor aliquem adpellat *ὦ μακάριε*: induxit, crede mihi, in illo libro lugentem quem ‘maeroris causis cognitis adloquitur’, ut falsus Plutarchus supra (p. 76) nobis narrauit. Videtur igitur totus libellus ita fuisse institutus, ut se fingeret conloquentem cum lugentibus quorum maerendi causas deinceps refutaret consolator. Quae forma consolationi ualde apta reuera saepius usurpata est, ut ab Aeschine, ab Aristotele, praecipue autem a Seneca et a Boethio.

Sed tamen de illius mei fragmenti sede ne dubites, uide quo modo in Axiocho (p. 366 D) idem de uitae miseriis locus a Prodico commodatus surgat: *τί μέρος τῆς ἡλικίας ἄμοιρον τῶν ἀνιαρῶν;* quae quo torrente statim decurrit ingeniosus sophista!

Nec aliter Crates illius imitator, ut supra (p. 16) docui, praefatur: *οὐδεὶς εὐδαίμων γεγονὼς ἂν εἴη, ἀλλ' εἰ θέλει τις ἐκλογίσασθαι ἐν ὅλῳ τῷ βίῳ πάσας τὰς ἡλικίας, εὑρήσει πολλῷ πλείους τὰς ἀλγηδόνας.*

Nonne hi gemelli loci ad gemelli argumenti librum pertinere illud fragmentum indicant, immo clamant? Quodsi illud ita te iubeo interpretari ut sic sophistam in consolatione de morte (quae praeter alias in *τέχνῃ ἀλυπίας* exstabat) illi loco praefatum esse statuas: haud a re mihi uideo consulere. Cuius ipsius (locum de uitae miseriis dico) manifestas reliquias accipe fragmenta a Sauppio VII et XII sedibus posita. Iterum autem sinas te paulisper ad Axiochum reici. Ibi totam uitam miseram esse demonstraturus consolator singulas aetates perstringit l. l.:

---

1) Cf. Democr. frg. 41 M. (e libro *περὶ εὐθυμίας* haud dubie): *Γινώσκειν χρεὼν ἀνθρωπίνην βιοτὴν ἀφαυρήν τε ἐοῦσαν καὶ ὀλιγοχρόνιον πολλῇσί τε κηρσὶ συμπεφυρμένην καὶ ἀμηχάνῃσι.*

I. *οὐ κατὰ μὲν τὴν πρώτην γένεσιν τὸ νήπιον κλάει...;*
II. *ὁπόταν δὲ εἰς τὴν ἑπταετίαν ἀφίκηται* e. q. s.
III. *ἐπειδὰν δὲ εἰς τοὺς ἐφήβους ἐγγραφῇ* e. q. s.
IV. (367 A) *ἐπειδὰν δὲ ἀπολυθῇ τούτων* (uirilem indicat aetatem) e. q. s.
V. *εἶτα λαθὸν ὑπεισῆλθε τὸ γῆρας* e. q. s.

Perinde iterum agit Crates nisi quod sex uitae gradus distinguit. Pariter Antipho quoque uitam recensuerat, et seruata sunt narrationis duo membra, quorum unum est magnum frg. VII quod incipit notando schemate hoc: *φέρε δὴ προελθέτω ὁ βίος εἰς τὸ πρόσθεν*; nempe modo perstrinxerat priorem uitam.

Tum autem demonstratur matrimonium quoque miserum esse. Confer Cratetem rursus qui in illo epigrammate quo mortem optandam demonstraturus omnem uitae condicionem increpat: *ἔχεις* inquit *γάμον· οὐκ ἀμέριμνος ἔσσεαι.* Sic Antipho docet: uoluptatibus nuptiarum mox *ἀκολουθοῦσι λῦπαι καὶ πόνοι. Φέρε δὴ καὶ παῖδες γενέσθωσαν*: nunc uero curis obrueris.

Nimirum nec senectutem intactam reliquit Antipho, et huc pertinere de quo desperauerunt fragmentum XII quod est: *Ἀντιφῶν ὁ ῥήτωρ λέγει· γηροτροφία γὰρ προσέοικε παιδοτροφίᾳ* sic uide.

His uerbis primum praegnanter exprimitur illud *Δὶς παῖδες οἱ γέροντες* siue 'Repuerascit senex'. Nam inter ea dicta quibus illud prouerbium inlustretur et uarietur Antiphontis locus et a Clemente et ab Aristophanis scholiasta excitatur. Tum in Axiocho ubi senectus obiurgatur, ipsum prouerbium arcessitur (p. 367 B extr.): *ἀλλ' οἱ πολλοὶ γήρως ἀπακμάζουσι καὶ τῷ νῷ, καὶ δὶς παῖδες οἱ γέροντες γίγνονται* [1]).

Crates uero eodem loco propius ad Antiphontem: (*ἀνὴρ*) *παρήκμασε* inquit *καὶ ἔρχεται εἰς γῆρας· πάλιν παιδοτροφίαν ὑπομένει.* Num melius potest inlustrari fragmen-

---

1) Sic C. Fred. Hermannus conruptissimam Platonis librorum scripturam e Stobaeo emendauit.

tum? Illa Antiphontis uerba pertinebant ad eundem consolationis locum, senectutis uituperationem, itaque post frg. VII conlocanda erant. At quaeris, qui illae similitudines quae inter Antiphontis *τέχνην ἀλυπίας* et Axiochum intercedunt, explicandae sint. Spondeo tibi hoc: sophista meus Prodicum sophistam paulo maiorem natu, ad cuius orationem pertinent quaecunque modo ex Axiocho adtuli, audiuit itaque hic illic expressit.

Sequitur egregium specimen argumenti a cunctis consolatoribus triti, frg. dico IX: *τὸ ζῆν ἔοικε φρουρᾷ ἐφημέρῳ τό τε μῆκος τοῦ βίου ἡμέρᾳ μιᾷ ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἣν ἀναβλέψαντες πρὸς τὸ φῶς παρεγγυῶμεν τοῖς ἐπιγιγνομένοις ἑτέροις.*

Peruetusta haec est Orphicorum [1]) doctrina quam Pythagorei, qui omnino saepius Orphei quae ferebantur praecepta uidentur secuti esse, exceperunt et peruulgauerunt. Quorum placita Socratis fere temporibus Athenas permanarunt auctore in primis Philolao[2]), unde Pythagorea non pauca habet Plato. Et is hac quoque consolatione utitur (Phaed. p. 62 B) illum secutus: *ὁ μὲν οὖν* ait *ἐν ἀπορρήτοις λεγόμενος περὶ αὐτῶν λόγος ὡς ἔν τινι φρουρᾷ ἐσμεν οἱ ἄνθρωποι* e. q. s.[3]).

Hinc in nulla fere absoluta consolatione hic locus defuit[4]), interdum sane sic uariatus ut ipsum corpus animae carcer siue sepulcrum dicatur, uel imagine missa simpliciter eum statum quem nos uocare consuerimus uitam reuera mortem, mortem autem uitam contendatur esse, uel haec omnia coniungantur:

---

1) V. p. 4 adn. 5; adde Plat. Cratyl. p. 400 B. Schol. Phaed. p. 62 B. Matth. II, p. 7.

2) Cf. Zellerum 1, 307 sqq.

3) Cf. Aesch. Ax. 365 E extr. *ἡμεῖς μὲν γάρ ἐσμεν ψυχή, ζῷον ἀθάνατον ἐν θνητῷ καθειργμένον φρουρίῳ.* 370 D *ἐκεῖσε γὰρ ἀφίξει ἐκ τῆσδε τῆς εἱρκτῆς.*

4) Plut. p. 115 B. Aristot. Eudem. frg. 36. Cic. Cons. frg. 10. 11. cf. Tusc. 1, 74. Cat. mai. 77. 82. Inc. cons. ad Pol. IX, 6. Plurimis Dio in Charidemo (or. XXX p. 550 R.). Greg. Nazianz. or. X, c. 24 (or. fun. de Caes.). cf. Eurip. frg. 830. 639. 957. Plat. Gorg. 493 A. Sen. ad Marc. XXI, 7.

omnibus suis numeris expleuerunt locum in consolationibus inprimis Crantor et Cicero. I nunc et dic Antiphontis geminum locum quem modo commentatus sum ad aliud eius scriptum nescio quod, non ad consolationem siue *τέχνην ἀλυπίας* pertinere. — Ceterum altera pars sententiae sophistarum more obscurius expressae commentario indiget.

'Vitae spatium', inquit, 'uni diei — ut ita dicam — adsimulandum est quem postquam lucem suspeximus (id est reuersi in aethera, scilicet unde orti sumus[1]) tradimus posteris aliis'. Adgnoscis iterum Pythagoream doctrinam, eam dico quae est de animarum migratione, paulo uariatam eam quidem, quam iterum etiam Plato in Phaedone explicat[2]). Cuius doctrinae summam adsumens sophista, quae est *πάλιν γίγνεσθαι ἐκ τῶν ἀποθανόντων τοὺς ζῶντας* siue materiem opus esse 'ut crescant postera saecla' (ut durius pro sua sententia Epicurus apud Lucretium consolantem[3]) — minus accurate pro inferis, quo secundum integram doctrinam mortui redeant, ponit aethera, diuersa scilicet de animae post mortem condicione placita contaminans.

Hac interpretatione simul opinor elucet Sauppium qui (p. 17) pronomen relatiuum *ἥν* non posse non ad id quod est *φρουρᾷ* referri arbitraretur, iniuria obelo notasse membrum *τό τε μῆκος τοῦ βίου ἡμέρᾳ μιᾷ*. Non enim *φρουρὰν ἐφήμερον* (quam Sauppius p. 16 perperam uoluit esse 'stationem diurnam', re

---

1) Cf. Pythag. carm. aur. 70 *Ἢν δ' ἀπολείψας σῶμα ἐς αἰθέρ' ἐλεύθερον ἔλθῃς ἔσσεαι ἀθάνατος.* Elocutio *ἀναβλέπειν πρὸς τὸ φῶς* h. l. re uera uidetur ualere id quod est *πάλιν βλέπειν προς τὸ φῶς* s. 'lucem rursus adspicere', licet alias *ἀναβλέπων* sit is cui post caecitatem uisus restituitur. Illud autem tuto posse sophistae inputari consenties si recensueris illius audaciae pauca sed apta specimina quae infra p. 84 sq. composui. Accedit quod sensus illam uerbi notionem flagitat. Ne tamen gemina desideres: ualet Antiphonti *ἀναποδίζεσθαι τὸ πάλιν ἐξετάζειν* (de uer. frg. V) et *ἀναθέσθαι πεττόν* quod dicas latine 'rursus ponere tesseram (de conc. ord. frg. I).

2) p. 70 C — 72 D. 3) III, 967 L. cf. 1, 262 sqq.

Haud igitur penitus pereunt quaecumque uidentur, | Quando alid ex alio reficit natura, nec ullam | Rem gigni patitur, nisi morte adiuta aliena.

uera esse intellegendam 'captiuitatem, custodiam temporariam, breuem' idem nunc concedet*) sed illam diei instar uitam mortuos posteris tradere dicit sophista. Proinde sartum tectum ut aiunt uelim conseruemus lepidissimum fragmentum.

Neque equidem dubitare possum quin fragmenta quae sunt III IV V VI ad eundem librum sint reuocanda; quorum prioribus duobus docet 'exemplis uitiorum quaeque notando' — ut Flaccus dicit — quo modo uita luctus inmunis paranda sit. Non, ait, ei sequendi sunt qui per totam uitam nimis parci atque aerumnosi (*ταλαιπωροῦντες*) se ipsi crucient (*ἀλγοῦσιν ὥσπερ ἀπὸ τῶν σαρκῶν ἀφαιρούμενοι*); nec uero ei qui dum hanc uitam amittunt futuram exspectant, 'incerta petunt, atque hoc euenit in labore atque in dolore ut mors obrepat interim' [1]).

Εἰσί τινες inquit *οἳ τὸν παρόντα μὲν βίον οὐ ζῶσιν, ἀλλὰ παρασκευάζονται πολλῇ σπουδῇ ὡς ἕτερόν τινα βίον βιωσόμενοι, οὐ τὸν παρόντα· καὶ ἐν τούτῳ παραλειπόμενος ὁ χρόνος οἴχεται.* Idem ad amussim docet Hipparchus in libro *περὶ εὐθυμίας* paene isdem uerbis: ipsum locum lacunis laceratum sed a me nunc certo suppletum adpono (Stob. CVIII, 81, p. 48, 26 M.): *Οἱ γὰρ ἄνθρωποι τὰ πολλὰ παρασκευαζόμενοι ⟨οὐκ ἐννοῶντι⟩ ὡς οὐκ ἔστι ζῆν μετὰ τὸν τᾶς ζωᾶς χρόνον· ⟨ἡμεῖς δὲ ἐνθυμηθέντες ὅτι οὐκ⟩ ἔξεστι ⟨τεθνηκόσι πάλιν⟩ γενέσθαι, χρησώμεθα παρουσίᾳ τῶν ἀγαθῶν.* — Sed occasione data id quod ib. p. 47, 21 cum magno sententiae detrimento hodie legitur *ἄφνω* non sinam medicina carere: lege *ἄμφω* et acumen habes. Dicit enim: homines, dum quae a natura et casu praebentur, non qualia sunt sed qualia si omnibus numeris perfecta essent possent esse, reputant, utrisque priuati se ipsi uexant. — Iam Democritus, in libro *π. εὐθυμίας* credo, illum locum explicauerat (frg. 21 M.): '*Η τοῦ πλέονος ἐπιθυμίη τὸ παρεὸν ἀπόλλυσι τῇ Αἰσωπίῃ κυνὶ ἰκέλη γινομένη.* Sed multo propius ad Antiphontem Epicurus apud consolantem Lucretium (III, 957 sqq.):

---

1) Plaut. Pseud. II, 3, 19 optime contulit Sauppius p. 15.

*) Excursus VII.

Sed quia semper aues quod abest, praesentia temnis,
inperfecta tibi elapsast ingrataque uita,
et nec opinanti mors ad caput adstitit ante
quam satur ac plenus possis discedere rerum.

Vides, habitat hic locus in his scriptis: redeat postliminio in Antiphontis artem.

Fragmentum autem quintum adprime quadrare in librum cui propositum fuerit aduersus fortuita uitae mortales firmare quis est quin sentiat? si quidem uere uenusta illa fabella aliquem de amissa pecunia consolatur admonens eum cum alia tum hoc: rerum copiae saepe accedere mentis penuriam, ut qui altero (sc. mente) careat, eum utroque esse orbum[1]). Sexto denique fragmento seuere suadet ne spe proprii commodi aliis iniuriam inferre animum inducamus, laudatque eum qui metuendo in talibus et cunctando eo deueniat ut consilio desistat. Plerique enim, inquit, illa spe in inmedicabilia mala detrusi sunt, dum quam facere uoluerunt iniuriam ipsi patiuntur. Itaque caue temere indulgeas libidini ipse malis uiam facturus.

Hucusque in explicandis incertis Antiphontis fragmentis haud inritam poni operam putaui; cetera dubia, nisi quod frg. XIV nescio an paene certo ad oratoris quae erat de ipsius defensione et de rerum mutatione orationem referenda sit.

In illas reliquias quas Antiphontis sophistae *τέχνῃ ἀλυπίας* adsignaui adprime me dius fidius ualent Hermogenis et Philostrati de sophistae genere dicendi. Adparet enim scriptor *σεμνὸς καὶ ὑπέρογκος τοῖς τε ἄλλοις καὶ τῷ δι᾽ ἀποφάνσεων περαίνειν τὸ πᾶν, ὃ δὴ τοῦ ἀξιωματικοῦ λόγου ἐστὶ καὶ πρὸς μέγεθος ὁρῶντος, ὑψηλὸς δὲ τῇ λέξει καὶ τραχύς, ὥστε καὶ μὴ πόρρω σκληρότητος εἶναι;* adparet etiam *ἀπαγγελία ἐπηνθισμένη ποιητικοῖς ὀνόμασι*[2]).

Quod ad uniuersum sermonis colorem adtinet, confidenter ad lectoris iudicium prouoco; singula quaedam paucis inlustro.

---

1) Nec in Senecae promptuario defuit locus 'de amissa pecunia'. cf. p. 77 adn. 1.

2) Cf. Blassium l. l. p. 100.

In fragmento quinto uerbi ἀχαριστεῖν rara testibus ueteribus lexicorum conditoribus notio quae est μὴ χαρίζεσθαι uel 'non commodum esse' uel ut nostrates 'ungefällig sein' obuiam fit. Ecce Harpocratio ἀχαριστεῖν inquit ἀντὶ τοῦ μὴ χαρίζεσθαι. Οὕτως Ἀντιφῶν. Illud autem frg. V nemo umquam oratori audeat tribuere: sophistam igitur uidetur spectare grammaticus, et illud quidem uix adnotaturus nisi esset memorabile. Itaque et Plato et Aristoteles qui eandem uerbo uim uindicauerunt sophistam uidentur secuti esse. — In frg. VII uelim adnotes elocutionem prorsus poeticam μὴ τὰ παλίγκοτα λέγωμεν. Homericam uocem quae est καταθύμιος praeter Antiphontem unus inter prosae orationis scriptores admiserunt Herodotus et Democritus[1]) ipsi quasi poetae. Insigne uero sophistae specimen est lepidissima elocutio νεοτήσιον σκίρτημα quam mutuatus est doctus Clemens[2]). Nec λύπημα sophista illo excepto cuiquam Graeco homini a. Chr. n. prae eo quod est λύπη placuit. Pariter quod est in frg. XI θέλημα ceteroqui usque ad Noui Instrumenti scriptores inauditum est, immo nisi illic omnino exstare non uidetur. In uno fragmento tot indicia! Sed quis et in his et in ceteris V artis fragmentis non sentiat merum sophistae spiritum? Attamen unum praeterea uerbum uelim praecipue adnotes, uerbum εὐκατηγόρητος[3]) dico, quod fere ualet 'cuiuis adcusationi obnoxius'. Quod praeter sophistam meum hac aetate (p. Chr. n. iterum emergit) unus praebet Thucydides Athenas urbem εὐκατηγόρητον uocans et loco (libri VI capitis 77 in prima paragrapho) cuius κάλλος et μεγαλοπρέπειαν et δεινότητα et πάθος ualde notanda censuit Dionysius. Hunc autem illorum consensum cur te iubeam notare breui intelleges.

Idem Antipho sophista existit in eis libris quos Ἀλήθεια

---

1) In Stob. flor. 76, 16.

2) De diu. seru. 8. Sed adde ut nobile par fiat de uer. frg. XXV ἱδρῶτα θερμοῦ: sic enim mare audit apud sophistam meum qui sane et sententiam et partem elocutionis ex Empedocle (ἱδρῶτα τῆς γῆς ἐκκαιομένης) deprompsit: Plut. de plac. phil. p. 897 B.

3) Pariter Hipparchus (l. l. p. 46, 16 M.) mortalium corpus εὐαδίκητον καὶ ⟨εὔ⟩φθαρτον (sic lege!) uocat.

et *Περὶ ὁμονοίας* inscripsit. Solus formauit uocem *θεαιδής* (de concord. frg. III); primus *ἀθεώρητος* quod idem atque *ἀθέατος* ualere uoluit (ib. frg. VI); *ἀνδρείαν* (ib. frg. VII) uirilem aetatem significare iussit unus; uocem *βαλβῖδες* (frg. IX) pro eo quod est *ἀρχαί* siue 'initia' usurpare docuit Themistium Philostratumque sophistas; primus per metaphoram adhibuit uocem *εὐήνιος* (frg. X) imitante Platone; ne tritum nomen quo decipiendi notio exprimitur adsumeret, formauit inauditum *φήλωμα* (frg. XIV); ut haberet quo hominem nullius rei indigentem ornaret uerbum sibi finxit *ἀδέητον* (de uer. frg. I); ad exprimendam uiuescendi notionem feliciter inuenit elocutionem *ἔμβιος γενέσθαι* quam de ligno in terra putrescenti (ipse sane poetice dicit 'ligni putorem uiuescere') adhibuit (frg. IV); miram uerbi *ἀναποδίζομαι* notionem ('denuo examino' frg. V) statuit; *δεήσεις* (frg. X) egestatem, *ἄβιον* (frg. XXII) diuitem, *διάστασιν* (frg. XVI) quam licenter dixit ordinem! *γρυπάνιον* (frg. XIV) quasi senem incuruum concussam tremore terram uocauit, nisi forte aliquanto audacius de cruciatibus parturientis mulieris cogitauit; nec praetereunda duo mira nomina et semel usurpata, *ἄοπτα* (frg. VII) et *ἀειεστώ* (frg. XIX, hoc quidem scilicet secundum illud Democriti *εὐεστώ* formatum).

Eodem modulo aestimata incertorum fragmentorum XXXIX[1]) XL XLII[2]) XLIII LIV LVI*) et procul dubio multa alia sophistae tribuemus. Eodem modulo metienti cuipiam rhetoricae artis fragmenta ad sophistam, non ad oratorem, hoc quoque opus reuocandum esse uideatur: cuius in tertio libro uox admodum siue suspecta siue rara *ἀπαρασκεύαστον* legebatur; *ἀπαράσκευος* in libris de ueritate (frg. XXIII); distinctio inter duo argumentorum genera, inter *σημεῖον* et *τεκμήριον*, magis sophistam quam oratorem foro et usu institutum sapit, cum praesertim hunc ipsum ita non distinguere uideamus[3]); denique iam ueteres

---

1) Conl. Aesch. Agam. 612 *χαλκοῦ βαφάς* et Soph. Ai. 651 D. *βαφῇ σίδηρος ὥς*.

2) Conl. de conc. frg. II et de uer. frgg. III et XV.

*) Excursus VIII.

3) V. or. V § 61. Adnotauit Blassius l. l. p. 103 et adn. 4.

quidam teste Polluce (frg. IV) alienam censuerunt artem rhetoricam ab Antiphonte eadem nimirum et ingenii et stili permoti diuersitate, quandoquidem Rhamnusium tantum Antiphontem memoria tenebant. Exciderat sophista: ita quae scripsit tristi fato ut *νοθευόμενα* oratoris detrectabantur. Equidem artem scripsisse Rhamnusium contemplatus inquietam eius uitam mihi omnino nequeo satis probare. Accedit quod nec Spengelium aliquid pro oratore libri auctore proferre [1]) et Blassium de quaestione haerere uideo. Atque quod Galenus (frg. VI) Antiphontem et ipsum finxisse *ὀνόματα καινά* et qui ea fingenda essent docuisse tradit: quis non sophistae, quis meminerit oratoris auctoris trium illarum de Herodis morte, de saltatore, contra nouercam capitalium orationum, in quibus quae noua aut a consuetudine recedentia inueniuntur [2]) tamen tenuia sunt inmensoque spatio a sophistae licentiis distant?

Haec omnia cuipiam plus ualeant quam Menexeni unus locus (p. 236 A) ubi Rhamnusius Antipho artis rhetoricae praeceptor commemoratur.

Iam cadantne una cum arte eueniantque sophistae declamationes illae III quas *τετραλογίας* consueuimus uocare (quas partem artis effecisse suspicatus est l. l. p. 117 sq. Spengelius non inprobatus a Sauppio) — necne, diiudicare non ausim donec de illis potero iudicare. Ansam fortasse praebent Philostrati uerba *Λόγοι δ' αὐτοῦ* (Antiphontis) *δικανικοὶ μὲν πλείους, ἐν οἷς ἡ δεινότης καὶ πᾶν τὸ ἐκ τέχνης ἔγκειται, σοφιστικοὶ δὲ καὶ ἕτεροι*: quibus quidni tetralogias innui suspicemur?

Denuo surgit disputatio. Quaeritur quid rei fuerit Antiphonti cum Thucydide. Tradunt enim complures et diuersis fontibus usi scriptores Antiphontem Rhamnusium illius praeceptorem fuisse [3]). Quam memoriam e Caecilii coniectura re-

1) In libro quem inscr. *Συναγωγὴ τεχνῶν* p. 115 sqq.

2) Quae uide enarrantem Blassium l. l. p. 115 sqq. Ceterum quod Dionys. ad Amm. 1, 2 cum Theodoro Byzantio et Thrasymacho Chalcedonio Antiphontem laude dignum censet, incertum est utrum indicet. u. ib. p. 103.

3) Plut. fals. l. l. (i. e. Phot. l. l. et Suid. s. u. *Ἀντιφ.*) Caecilii sectator rem inuertit: nempe sua, non illius culpa. — Marcell. uit. Thuc. 22.

petendam censuit de Wilamowitzius[1]) recte usus falsi Plutarchi loco[2]) quippe quo statim addatur ʽhac de causa Antiphontem a Thucydide[3]) laudariʼ. Ita autem rem explicari arbitror: cum fama esset — ἀκούω πολλῶν λεγόντων dicit Hermogenes — Antiphontem Thucydidis praeceptorem fuisse, Rhamnusium intellegendum esse illo loco inductus coniecit Caecilius. Perperam, ut de Wilamowitzius monuit, ego demonstrabo. Sed ut statim sententiam meam dicam: certissimum uidetur Thucydidis praeceptorem fuisse Antiphontem sophistam. Quod adumbrare in animo est, sed paucissimis, ne iusto longius a proposito aberret disputatio. Primum accipe hanc meam obseruationem cuius fidem praesto: fragmenta Antiphontis sophistae quae sunt librorum περὶ ἀληθείας et περὶ ὁμονοίας et quae ex incertis ad eundem pertinent, multa uel obsoleta uel rara uel insolentia uel inaudita continent quibus saepe unus Thucydides gemella adicit. Haud mirum hercle, quoniam ueterum de dicendi genere utriusque tam mire inter se congruunt iudicia ut hoc non possimus non exspectare.

De Antiphonte quidem plerumque ad ea quae supra iam adscripsi et ad fragmenta te relegabo: quae sunt de historico conferam. Sunt autem notabilia certe fere haec. Videmus utrumque adamare uerba obsoleta[4]) et poëtica[5]) et noua[6]), utrumque gaudere sophisticis schematibus e quibus inprimis παρίσωσις notatur[7]); denique apud utrumque ἡ ἐξαλλαγὴ τῆς συνήθους χρήσεως[8]); de Thucydidis artificiosa illa breuitate et obscuritate non est quod addam: Antiphontis supra (p. 80 sq.) inlustraui exemplum; ille quoque ἔχει χαρακτῆρα ὑπέρσεμνον

Ἀ. ῥήτορος et Hermog. l. l. Didymo auctore. Accedunt Suid. s. u. Θουκυδ. (μαθητὴς Ἀντιφῶντος) et Anon. uit. Th. 2.

1) In Herm. uol. XII, p. 335 ʽDie Thukyd.-legendeʼ. 2) Vit. Ant. § 7.

3) Libri VIII caput 68 innuit. 4) Dion. ad Amm. II, 3. Marc. 52.

5) Ibid., quae u. inlustrata a Poppone, de elocutione Thuc. p. 253 sqq.

6) Uterque igitur ἐφευρετής ἐστι τῶν καινῶν ὀνομάτων Marc. 52.

7) Ταῖς παρισώσεσι χαίρων Hermog. l. l. de sophista A. cf. Dion. ad Amm. II, 2, Marcell. 36, Popponem p. 257.

8) Dion. l. l. 3.

καὶ μέγαν estque interdum *ὑπέρογκος καὶ ὑψηλός*[1]); laudatur eius *τὸ γνωμολογικόν*[2]); adde utrumque nonnumquam sublimitatis fines egressum tendere *ἐπὶ τὸ τραχύτερον μᾶλλον καὶ τὸ σκληρότερον*[3]) — et per omnes credo numeros iuit comparatio.

Sed hanc Antiphontis sophistae cum Thucydide cognationem omnino non primus uidi: notauit olim Hermogenes adhuc neglectus decantato illo loco cui fortasse ipse Didymus subest. Audiamus. *Θουκυδίδην γάρ* ait *Ἀντιφῶντος εἶναι τοῦ Ῥαμνουσίου μαθητὴν ἀκούω πολλῶν λεγόντων, καὶ τὸν μὲν Ῥαμνούσιον εἰδὼς ἐκεῖνον οὗπέρ εἰσιν οἱ φονικοί, τὸν Θουκυδίδην δὲ πολλῷ κεχωρισμένον καὶ κεκοινωνηκότα τῷ εἴδει τῶν τῆς ἀληθείας λόγων, πάλιν οὐ πείθομαι.*

Dicit igitur — ut explicem partem loci fortasse non omnibus numeris integram (post ea quae sunt *Θουκυδίδην δέ* nescio an inserendum sit *τούτου*, quod post *πολλῷ* fecisse iam Blassium nunc uideo), certe difficilem —: 'et eum intellego Rhamnusium cuius sunt orationes capitales, a quo quidem multum distat Thucydides qui potius multa communia habet cum specie librorum qui de ueritate inscripti sunt', id est cum Antiphonte sophista, cuius notissimum opus nominare maluit.

Manifestum tamen est in huius potissimum scriptionis reliquias inquirendum esse eueniréque magnam prioris disputationis confirmationem, si illa similitudo adeo in paucis illis XXV fragmentis cernatur. Cernitur, et mirifice. Discimus enim eum in illa scriptione *ἀνήκει ἀντὶ ἁπλοῦ τοῦ ἥκει ἢ οἷον ἀνεβιβάσθη καὶ προελήλυθεν* (frg. VI) usurpasse. Et unum uidetur habere comitem Thucydidem qui in libri III capitis 45 § 3 docet: poenae initio molliores plerumque paullatim *ἐς τὸν θάνατον ἀνήκουσι*, scilicet 'progressae sunt', licet scholiasta interpretetur *ἀνέρχονται*. — Sophista (l. l. frg. VIII) *ἀπαθῆ ἀντὶ τοῦ τὰ μὴ ὡς ἀληθῶς γεγονότα πάθη* posuit: quid quod

1) Marcell. 50. 53. *μεγέθους ἐφιέμενος* Hermogenes de Thucyd. p. 422 Sp.

2) De A. sophista Hermog. l. l. et Philostr. *γνωμολογίαι τε λαμπραὶ καὶ φιλόσοφοι.*

3) Dion. ad Amm. II, 2 et Hermog. p. 422.

historicus in V libri capitis 16 § prima Niciam ἀπαθῆ (ubi scholiasta adscripsit εὐτυχής, propter id quod sequitur ἠξιοῦτο διασώσασθαι τὴν εὐτυχίαν) uocat; quasi dicas τὸν μέχρι τοῦ μηδὲν πάθος πεπονθότα siue 'adhuc cladis expertem'. Postremum ille (l. l. frg. XXI) τοὺς νόμους μεγάλους ἄγοι ἀντὶ τοῦ ἡγοῖτο scripsit plane poëtica[1]) et his temporibus inaudita in sermone licentia quam probauit unus Thucydides qui in libri VIII capite 81 § 2 narrat Alcibiadem opibus suis gloriatum esse ἵνα τιμιώτερον αὑτὸν ἄγοιεν. — Hactenus de elocutionis cognatione, cuius exempla quin harum rerum peritiores cumulare possint nullus dubito. Quibus consideratis si addidero ad triumuiratum illum notissimum praeceptorum Thucydidis, Anaxagoram et Gorgiam Prodicumque sophistas dico[2]), melius quartum accedere sophistam quam oratorem et sophisticarum artium uestigia apud Thucydidem passim re uera adparere: obseruatione illa et Hermogenis et mea ita utaris ut inter Thucydidis magistros fuisse statuas Antiphontem sophistam*).

Ad calcem disputationis fere peruenimus; unum restat Nestoris cognomen. Hoc autem rhetoricae artis auctori a falso Plutarcho (l. l. § 6) et a Photio, ei qui νηπένθεις ἀκροάσεις professus sit a Philostrato, Rhamnusio a Suida in tertio de Antiphonte commentariolo tributum ad sophistam, qui re uera fuisse uidetur Graeca Siren, non ad seuerum illum et tenuem oratorem spectare mecum quiuis opinor et sentiet et contendet.

Sed tempus est ex hac digressione in rectam narrationis uiam reuerti.

Isocratis oratio IX quae inscribitur *Εὐαγόρας*, cuius apud filium Nicoclem Salaminis tyrannum haberi fingitur, perperam a quibusdam antiquis rhetoribus ἐπιτάφιος λόγος uocata est[3]),

---

1) Aesch. Suppl. 924 et Eur. Bacch. 1037 D. Adiectiuum, non aduerbium intellego cum Kruegero ad Thuc. l. l. Plura adtulit Wyttenb. ad Plut. Mor. p. 36 E.

2) Dion. de Thuc. iud. c. XXIV p. 869 Rsk. Marcell. 22. 36.

*) Excursus IX.

3) cf. argumentum ad orationem et Menandr. π. ἐπιδ., p. 419 Sp.

cum octo fere annis post Euagorae obitum circa annum 370 scripta esse uideatur[1]. Idem in Gryllum Xenophontis filium — de quo sexcentas laudationes funebres scriptas esse Aristoteles[2] testatur — ἐγκώμιον, scilicet post illius mortem composuisse dicitur[3].

Eius discipulus Isocrates Apolloniates cum Theodecte, Theopompo Chio, Naucrate Erythraeo de laudatione funebri in Mausolum regem habenda certamen iniit[4].

Archini ἐπιτάφιος[5], contra quem Menexenum suum se scripsisse Plato p. 234 B ipse indicat, eo tempore quo hic ἐπιτάφιον suum habitum fingit (a. fere 387) re uera uidetur dictus esse, id quod pluribus exposuit Krueger[6]. Cuius orationis pauca fragmenta eruit Ruhnkenius.

Feruntur duo ἐπιτάφιοι, Lysiae alter, alter Demosthenis, qui tamen pro spuriis pridem habiti sunt et, quamuis Lysianum nonnulli uiri docti defenderint[7], hodie habentur. Cum autem haec ipsa oratio adeo distributione et compositione plane ad Platonici epitaphii exemplum facta sit, utriusque

1) u. Blassium l. l. II, 246. 260. 2) Apud. Diog. II, 55.

3) Ibid. ex libro Hermippi qui erat de Theophrasto.

4) Suid. s. u. cf. Harpocr. p. 76, 11 D. Vicit Theopompus (Gell. X, 18, 6).

5) Phot. Bibl. p. 487 b, 32. or. att. II, 166.

6) In stud. histor.-philol. 1, 342 sqq. ('Hat Platos Menex. eine Beziehung auf d. Epit. d. Lysias?')

7) Cf. Blassium II, 433 adn. 2. Cuius ex argumentis ego hoc unum grauissimum quod p. 436 adfertur libentissime repeto: 'ualde mirum est quod laudationis pars consolatoria quam Plato praecipit praebetque (de quo uide infra) Hyperides, ita tota deest ut adeo in luctum disertis uerbis excitentur in conclusione superstites. Sic in arte sua non peccasset Lysias. Ceterum Lysiae ἐπιτάφιοι memorantur a falso Plut. uit. Lys. § 13. Post Blassium tamen J. Girardus in annalium qui Révue archéologique inscribuntur uol. XXIII p. 373 sqq. et XXIV, p. 4 sqq. (Sur l'authenticité de l'oraison funèbre attribué a Lysias) et Kluegmannus in libro quem de Amazonibus scripsit (1875) p. 65 sqq. defensores exstiterunt. Isocratis Panegyricum ad illam orationem contulerant: uide nunc Girardum et Kluegmannum l. l. p. 67 sqq. qui premit ante Panegyricum Lysiae epitaphium scriptum esse. Isocratis Areopagiticum uno certe loco exprimi demonstrauit Reussius (in Mus. Rhen. uol. XXXVIII p. 149) ubi de Pseudolysiae epitaphio disputat, qui praeterea addidit compluria utilia.

orationis prima pars quae est de laudibus maiorum tota e Platone pendet[1]). — Pseudodemosthenicam uero orationem post Dionysium et Libanium ad unum omnes damnauerunt ut partim fatuam et pinguem partim e Menexeno Isocrate ipso Demosthene consutam[2]). — Dionysio[3]) debemus complurium nomina, Olorum Naucratem Hyperidem, qui praeter eos quos modo enumeraui in talium orationum auctoribus ab eo referuntur.

Ex quibus omnibus longe maximi momenti est HYPERIDES, cuius orationis usque ad medium fere hoc saeculum (cum tota fere oratio in papyro Aegyptio inuenta est) nihil nisi ultima pars quae est consolatoria Stobaei excerpto[4]) innotuerat. Hanc autem potissimum orationem inuentam esse eo magis gaudendum est, quod ita unam certe Graecam laudationem quae re uera sit dicta[5]) possidemus. Epilogus uero ille pulcherrimus, quo propinquorum superstitum consolatio continetur, probam ueramque philosophiae scientiam prae se fert qualem in nulla alia Graecorum aut Romanorum oratione funebri offendimus. — Transmittimur statim in I p. Chr. n. saeculum quo DIO CHRYSOSTOMUS nobilissimus ille rhetor genus consolatorium coluit III orationibus quae sunt XXX, XXVIII, XXIX. Quarum in prima quae inscribitur *Χαρίδημος* Dio sibi Timarchum Charidemo filio orbatum conuenienti a Timarcho consolationem quam ipse filius ille moribundus patri tradiderit recitari fingit. Proferuntur perantiquae doctrinae, pleraeqae quidem Platonicae, et Socraticorum morem[6]) sapiunt qui in-

---

1) A Platone falsisque Lysia et Demosthene eadem praedicantur: 1. Amazonum ingruentium clades. 2. iusta facta eis qui cum septem illis ducibus Thebas adgressi occiderunt. 3. Heraclidae Athenis recepti. — Plato 239 B et Isocrates (Paneg. § 68. Panath. § 193) soli et primo loco Eumolpi inuasionem memorant.

2) Cf. Blassium l. l. III, 356. Singulis locis comparatis hoc demonstrauit Westerm. p. 56 sqq.

3) De art. rhet. VI, 1. 4) Flor. CXXIV, 36.

5) Sub hiemem a. 323, in honorem eorum qui in obsidione Lamiae cum Leosthene duce occiderant.

6) Sic in Axiocho (p. 371 A) Gobryas magus Orcum pulcherrime

seruntur λόγοι, alter ἀνδρὸς ἀγύρτου (I, 335, 29 sqq. ed. D.). alter ἀνθρώπου γεωργοῦ ἐν ἀγροίκῳ τινὶ ῥυθμῷ καὶ μέλει (p. 337, 20 sqq.). — In libelli qui inscribitur Μελαγκόμας Α (or. XXVIII) altera parte Dio senem Melancomae mortem plangentem consolatur; hic exstat ille locus e Xenophontea Apologia transscriptus.

Oratio XXIX quae inscribitur Μελαγκόμας Β est ἐπιτάφιος in eundem Melancomam fictus.

Aelii Aristidis rhetoris Marco Aurelio fere aequalis duae ad nos peruenerunt laudationes, or. XI et XII, altera in discipulum (εἰς Ἐτεώνεα ἐπικήδειος), altera in praeceptorem (ἐπὶ Ἀλεξάνδρῳ ἐπιτάφιος). Cum autem Menander rhetor[1]) Aristidem III epitaphios scripsisse tradat, Volkmannus[2]) hos tres periisse uno fragmento excepto contendit; nam orationes XI et XII ad consolationum genus pertinere. Quod ualde uereor ut recte statuerit uir doctissimus. Nam etiamsi orationem XI, quae post merum θρῆνον saltem epilogum παραμυθητικόν praebet, ad consolatorium genus pertinere concedi aliquo modo potest, tamen orationem XII quae ne unum quidem habeat argumentum consolatorium, sed tota in celebrando defuncto uersetur, nullo iure consolationem uocaueris. Quare tantum unam Aristidis orationem funebrem periisse statuo[3]).

---

describit. — Notamus obiter Persicum illud nomen esse: Gobryas e. g. Mardonii pater audiuit (Herod. VI, 43) idemque nomen saepius apud Herodotum et Xenophontem obuiam fit. Quid sibi uelit Argentarius qui in epigrammate (A. P. X, 18) Γῶβρυ cum Baccho et Venere componit plane ignoramus.

Sic apud Platonem in Republ. X p. 614 B Er Armenius qui cum inproelio occidisset duodecimo die reuersus in uitam de inferis narrans inducitur. Sic illos imitatus Dicaearchus in sermone Corinthiaco, quo nihil omnino esse animum docuit, Pherecratem quendam Phthiotam senem, quem ait a Deucalione ortum, disserentem induxit (u. supra p. 35). Solebant ueteres seueras tristesque quaestiones eiusmodi suauibus coloribus et quasi gemmis inluminare et distinguere, in primis autem et optime hi mei consolatores.

1) l. l. c. XI p. 418, 10 Sp.

2) Volkmannus, Rhetor. d. Gr. u. Röm. p. 305 adn.

3) Inter orationes funebres etiam Westerm. l. l. p. 43 eas enumerat; easdem Fr. A. Wolfius ad Demosth. p. 361 spurias esse iudicauit.

Luciani mirus libellus inscribitur *περὶ πένθους*, quo id agit scriptor ut (acerbe simul et lepide ut eius est mos) describat 'ea quae a lugentibus agantur et dicantur et ea quae rursus a consolatoribus promantur, quamque intolerabilia lugentes ea quae acciderint putent esse, quamuis neque hilum sciant sintne illa mala luctuque digna an contra iucunda et eis quibus acciderint meliora; uerum omnino consuetudini et ritui luctum concedunt' (§ 1).

Quod cum demonstrandum sibi proposuerit, primum ea quae ab inferis timeant homines perstringit, tum inducit patrem gementem (c. 13), quem increpat respondens filius defunctus (c. 16—19); extrema parte acerbam inrisionem suo nomine addit. Libellus igitur — ut est quaedam *παρῳδία* — haud exigui momenti est ad refingenda ea quae inridentur, itaque hoc loco recensendus erat.

Fauorinus Arelatensis, uir uaria doctrina instructus et Gellio aequalis, in declamationibus hanc quoque materiem tractauit, uelut *περὶ γήρως*[1]) disputauit et *ἐπὶ ἀώρῳ λόγον*[2]) scripsit quem periisse non satis potest doleri, si quidem dubium esse nequit, quin argumenta consolatoria quibus de inmatura morte adlocuturi umquam usi sint philosophi et poetae, in eo diligentissime congesta fuerint.

Sequitur rhetorum triumuiratus a Iuliano imperatore admodum celebratus, qui constat ex Himerio, Themistio, Libanio, orationum funebrium auctoribus. Et Libanius quidem auctor

---

1) Stob. Flor. CXV, 17 fragm. seruauit.

2) Philostr. uit. soph. I *η'* p. 11 K., si quidem sic pro eo quod traditur *ἐπὶ τῷ ληρῷ* legendum est. cf. adn. crit. p. XXII. — Sed priusquam ex his regionibus decedam, Luciani de luct. 18 init. tangam. Ibi mortuus filius increpandi et docendi finem sic facit: *ἂν ταῦτα λέγῃς, ὦ πάτερ, οὐκ οἴει πολὺ ἀληθέστερα καὶ γελοιότερα ἐκείνων ἐρεῖν*; Nempe illud *καὶ γελοιότερα* expellendum aut *γελοιότερα* mutandum. Neque enim ille potest praecepta sua ueriora et magis ridicula uocare, quia supra § 17 init. promisit: *διδάξομαί σε θρηνεῖν ἀληθέστερον* et quia aliud in uoce *γελοῖος* nec h. l. inesse posse liquet conl. § 24 extr. (inridendi fine facto), ubi notio aperta est: *ταῦτα καὶ πολὺ τούτων γελοιότερα εὕροι τις ἂν ἐπιτηρῶν ἐν τοῖς πένθεσι γινόμενα* eqs.

epitaphii in ipsum Iulianum (or. X) scripti inmensis chartis debacchatur in canendis illius uita factisque. 'Haec certe deserta loca et taciturna querenti!' Nec plus nobis inpertiunt Himerii oratio II et Themistii εἰς τὸν αὑτοῦ πατέρα ἐπιτάφιος (or. XX Dind.).

His adiungo Nazianzenum GREGORIUM patriarcham illum doctum et disertum. Qui licet alias haud rudem se praebeat in litteris ueteribus, in tribus orationibus funebribus quas habuit de Caesario fratre (or. X), de Gorgonia sorore (or. XI), de Basilio Magno (or. XX) et in consolatione ad matrem Nonnam de morte mariti (or. XIX), ueterum argumenta fere spernere uidetur.

Quo doctiorem se praestat is quem ultimo loco sum memoraturus, CHORICIUS Gazaeus saeculi VI sophista[1]). Is in ἐπιταφίῳ quem habuit in Procopium Gazaeum uarios ueterum fontes et consolationes non sine iudicio adhibuit. Nullius tamen pretii est eiusdem ἐπιτάφιος Μαρίας conruptissimus.

Alios laudationum auctores extremae antiquitatis enumerat Westermannus l. l. p. 44 sqq.

Ad ROMANOS SCRIPTORES transgressis nobis longe breuior occurrit series nominum. Primas consolationes, quae quidem ad nos peruenerint, debemus Tulliae Ciceronis filiae morti, qua ita fractus est uere anni a. u. c. 709 pater ut fortunae se succubuisse ipse fateretur. Nihil igitur eum adiuuerant consolationes quae illo tempore undique ad eum confluxerunt[2]), a BRUTO[3]), a DOLABELLA[4]) genero, a CAESARE[5]) ipso, a L. LUCCEIO[6]), a SERUIO SULPICIO[7]). Et huius quidem pulcherrima

---

1) Ed. Boisson. 1846, p. 1 sqq. 37 sqq. 2) Plut. Cic. c. 41.

3) Ad Att. XII, 14, 4. ad Brut. 1, 9, 1. Idem post mortem Hortensii consolatorias litteras ad Cic. miserat (Brut. 96, 330).

4) Ad fam. IX, 11. 5) Ad Att. XIII, 20, 1.

6) Ad fam. V, 13 est Ciceronis responsum.

7) Ad fam. IV, 5 est eius epistula.

consolatio nobis ipsa seruata est; L. Luccei epistula e Ciceronis responso fere eruitur[1]).

Sed Tullius noster, antequam maior pars illarum consolationum ad eum peruenit — ut erat ingenio feruido — in ipso doloris aestu fecit quod ante ipsum fecisse neminem paulo post mense Martio gloriatus est[2]), ut se ipse per litteras consolaretur, id est ad luctum sedandum componeret librum nunc deperditum quem inscripsit M. Tullii Ciceronis Consolatio. Ad quam restituendam qui adcingitur, in primis inquirere debet in rationem quae intercesserit inter ipsam et Tusculanas disputationes, id est fere in Tusculanarum disputationum fontes. Equidem dissentio ab eis qui adhuc de hac re scripserunt, et ab Heinio qui l. l. Panaetium Chrysippum Platonem secutum esse Ciceronem, et a Petro Corsseno[3]) qui Posidonium stoicum, et ab Hirzelio qui (l. l. III, p. 479 sqq.) omnium Tusculanarum disputationum librorum auctorem uoluit esse Philonem academicum.

Totum enim me bona pace Hirzelii uiri doctissimi eis addico, qui Ciceronem uariorum philosophorum uaria opera perlegisse et in illis disputationibus adhibuisse arbitrari audeant: quos quidem ille ipso initio disputationis (p. 342) uno uerbo ualere iubet.

Et primum quidem mihi persuasi Ciceronem in Tusc. disp. eam materiem quam in Consolatione adstrictius et sine iusta distributione non tam elaborauerat quam conlegerat — erat uere tumultuaria scriptio Consolatio — doloris ipso impetu, animi tranquillitate recuperata accuratius uberius latius uoluisse ita tractare ut quasi ex illius fundamento surgeret Tuscul. disputationum aedificium[4]). Quae opinio ut uel propter magnam

1) Luccei epistulam quae exstat ad. fam. V, 14 scriptaque est m. Iunio, Schulzius l. l. p. 13 pro eiusdem epistula consolatoria uendit: nempe ad hanc epistulam quae omnino non est consolatoria iam mense Aprili Cicero responsum praeoccupat (V, 13).

2) Ad Att. XII, 14, 3.

3) De Posidonio Rhodio M. Tullii Cic. in l. I Tusc. dispp. et in Somn. Scip. auctore, Bonnae 1878 et in Mus. Rhen. uol. XXXVI, p. 506 sqq.

4) Cf. Schneiderum de Cons. Cic., Heidelb. 1835, p. 30.

argumenti similitudinem probabilis est, ita fulcitur inde quod Cicero post confectam eiusdem anni a. u. c. 709 mense Martio Consolationem statim Tusc. disp. incohauisse uidetur[1]), si quidem mense Maio in Tusculano agens Dicaearchi duos περὶ ψυχῆς[2]) arcessiuit, quorum usum diligentissimum in primo Tusc. disp. libro cum ipse profitetur Cicero, tum nos uidemus. Sed priusquam rem adgrediar, praemittendum est mihi non rem esse cum omnibus Tusc. disputationum libris sed tantum cum libro I qui est de contemnenda morte et cum libro III quo de aegritudine lenienda quaeritur: hi enim complectuntur totam materiem consolatoriam.

Quos libros partim e Crantore, quem secutus est Cicero in Consolatione[3]), partim ex uariis fontibus quos scripturus Consolationem tantummodo inspexerat[4]) (ut erat inter filiae mortem et scriptionis initium breuissimum temporis spatium) haustos esse, ita tamen ut complures, uelut Dicaearchi Chrysippi aliorum libros adderet: hoc probasse uidebor, si et Crantoris et ipsius Consolationis locos passim per Tuscul. disp. libros I et III sparsos esse partim simplici enumeratione partim singulis quaestiunculis demonstrauero. Qua in re ubi Ciceronis locos cum Plutarchi aut Aeschinis locis tacitus composui, putato me priore disputatione fultum indicare rediuiuum meum Crantorem. Possum autem omnino iam breuius agere, quia pro rei natura grauissimae quaestiones supra profligatae sunt.

Tusc. disp. liber I.

I. 12, 18 = Cons. frg. 14 Bait.

II. Cicero 9, 19—11, 22 philosophorum de animo sententias componit adnotatque in fine enumerationis § 23: 'Harum

1) Ad Att. XII, 14, 3 (scr. m. Martio): 'Quin etiam feci quod profecto ante me nemo, ut ipse me per litteras consolarer; quem librum ad te mittam si describserint librarii ... Totos dies scribo' e. q. s.

2) Ad Att. XIII, 32, 2. cf. p. 35 adn. 4 et 5.

3) u. Cons. frg. 8 Bait. supra p. 47 et 48 adn. 2.

4) Ad Att. XII, 14, 3: 'Nihil enim de maerore minuendo scriptum ab ullo est quod ego non domi tuae legerim'.

sententiarum quae uera sit, deus aliqui uiderit; quae ueri simillima, magna quaestio est'. Idem fecit in Consolatione et conclusit: 'Quoniam utraque earum sententiarum doctissimos habuit auctores, nec quid certi sit diuinari potest'. Hoc enuntiatum ad Cons. pertinere ex una illa similitudine sane manifesta coniecit Schulzius[1]), non adsentiente nunc C. F. W. Muellero. Recte tamen ille. Quamquam ipse, nisi prius in libello illo catalogum istum fuisse demonstretur, rem non prorsus constare concedo. Potest autem demonstrari ex Hieronymi illa epistula ubi (cap. IV A) haec Ciceroniani catalogi uestigia exstant: 'Immortalem animam et post dissolutionem corporis subsistentem, quod Pythagoras somniauit, Democritus non credidit, in consolationem damnationis suae Socrates disputauit in carcere'.

Haec pauca ex illo loco Tulliani libelli excerpsisse satis habuit Hieronymus; Cicero totum locum, ut supra memoraui, in Tusc. disp. I transtulit ubi 10, 20 (cf. 16, 38) Pythagoras, 12, 22 Democritus, Socrates siue Plato passim per illam enumerationem redeat.

III. De eisdem sententiis usque ad 30, 72 in utramque partem disputans 27, 66 e Cons. disertis uerbis locum excitat.

30, 72 iterum transcribit Consolationis quamuis non laudatae locum: u. frg. 15.

Tota igitur haec regio (9, 19—30, 72) Cons. parti respondet.

IV. 31, 76 et 34, 83 ad Consol. reuocat lectorem.
V. Totius c. 34 summam e Crantore hausit (u. s.).
VI. 35, 85 ('hic si uiuis' e. q. s.) = Plut. 113 F (*αὐτὸς εἰ κτλ.*).
VII. 35, 86 et 37, 89 cf. ad frg. 20.
VIII. 38, 90 = Axioch. 365 D cf. 369 C (u. s.).
IX. 38, 91 = Plut. 109 F Ax. l. l.
X. 38, 91. 92 (cf. 97 sqq.) = Plut. 107 D (cf. 109 E).

Cicero et Plutarchus ob oculos habuerunt argumentationem de morte tripartitam quam Crantor — siue memoriae lapsu

1) L. l. p. 41. cf. Cons. frg. 9.

siue consilio — Socrati uidetur supposuisse, qui tamen re uera bipartitam illam et notissimam posuit[1]).

XI. 39, 93. 94. 95 init. = Plut. 116 B. 113 CDF. 111 CD.

Exscripserunt hos locos recto ordine tamen neglecto Heinius et Corssenus l. l. p. 511.

XII. 41, 98. 99 = Plut. 107 DF. 109 E. (Plat. Apol.).

XIII. 46, 111 = Plut. 111 E.

XIV. 47, 112 = Axioch. 370 DE. cf. 366 C.

XV. 47, 113—115 = Plut. 108 E sqq.

Tusc. disp. liber III.

I. 1, 2 fortasse conferendum ad Crantoris fragmentum apud Plut. 104 C extr.

II. 6, 12 eiusdem dictum laudatur.

III. 13, 28 extr. eiusdem est (u. s.).
29 = Plut. 112 D (Eur. frg. 392 N.).

IV. 14, 30 Terenti (Phorm. 241 sqq.) octonarios iambicos ad Euripidis quorundam uersuum exemplum expressos — etiam in consolatione fuisse credideris propter uersum 4:

'...aut uxoris mortem aut morbum filiae'.

V. 16, 34 = Crantor apud Plut. 114 C. 118 C.

VI. 22, 54 Clitomacheae consolationis euersa Karthagine ad ciues missae locus adfertur. Eundem librum Cicero in Consolatione adhibuerat (Hieron. l. l.).

VII. 24, 58 cf. Plut. 118 D et u. s.

VIII. 26, 63 = Plut. 119 BC et u. s.

IX. 28, 66 = Plut. 112 C.

X. 28, 70 Cons. locum exhibet disertis uerbis.

XI. 28, 71 Crantoris dictum laudat.

XII. 28, 71. Versus qui adiunguntur Oïlei Sophoclei[2]):

---

1) Plat. Apol. p. 40 B (c. XXXII). cf. Wyttenb. ad Plut. l. l. Schneiderum de Crantore l. l. p. 844 Heusdium p. 47, Corssenum l. l. p. 513 sq. Negat unus Gerckius p. 35 sine idonea causa.

2) Ipsius Sophoclis uerba u. in tragg. frgg. 662 N.

Nec uéro tanta praéditus sapiéntia
Quisquam ést qui aliorum aerúmnam dictis ádleuans
Non idem quom fortúna mutata impetum
Conuértat, clade súbita frangatúr sua,
Ut illa ad alios dicta et praecepta éxcidant

in Cons. adtulisse Ciceronem non possum non suspicari. Scripserat enim Seruius Sulpicius ad illum consolatoriam epistulam in qua sic eum exhortatus erat (ad fam. IV, 5, 5 extr.): 'quae aliis tute praecipere soles ea tute tibi subice atque apud animum propone'.

Ad hanc exhortationem, quam procul dubio multi consolatores haud iniuria tum in patrem lugentem increpuere, respondit hic in Cons. cum fateretur 'pugnasse se semper contra fortunam eamque a se esse superatam .... Tum autem cum amisisset filiam, uictum se a fortuna turpiter. Cedo inquit et manum tollo'. — Itaque inter illos quos infra (Tusc. 30, 73) indicat 'plerosque consolatores qui ipsos se miseros confiteantur quom ad eos impetum fortuna conuerterit' se ipsum numerare Ciceronem quamuis inuitum nunc nobis liquebit. Optime autem certe illi Cons. loco (frg. 16) adiungere potuit istos uersus in ipsius scilicet excusationem. Immo uero idem respondentem audimus Ciceronem exulantem[1]) Philisco cuidam exprobranti muliebrem animi habitum apud Dionem: *ἀλλ᾽ οὐδέν τοι* inquit *ὅμοιόν ἐστιν, ὦ Φιλίσκε, ὑπὲρ ἄλλων τέ τινα λέγειν καὶ ἑαυτῷ συμβουλεύειν .... ὅθεν που πάνυ καλῶς εἴρηται ῥᾷον παραινέσαι ἑτέροις ἐστὶν ἢ αὐτὸν παθόντα καρτερεῖν* — quae uerba illum Tusc. locum mirifice resipiunt.

XIII. 30, 73 cf. Plut. 118 B extr. C init.

XIV. 31, 76 rationem indolemque Consolationis suae prodit.

Iam si feliciter adhibui hanc argumentationem qua probari uolui eosdem fere in Cons. et in Tusc. disp. libris I et III scribendis exhaustos esse fontes[2]): uideor simul demon-

---

1) Dio Cass. XXXVIII, 18.

2) Videmus in Tusc. Tullium satis amplos ueterum suorum poetarum flores de suo adicientem; quanto uberius eosdem in Consolatione delibatos esse putabis!

strasse Consolationem in eis fere contineri, ita sane ut quaedam fuerint in illo libello quae in Tusc. disp. non repetiuerit Tullius. In his fuisse illa Delphica dicta illasque de Anaxagora Xenophonte Pericle historiolas supra (p. 47 sqq.) demonstraui; addo iam alia quaedam ab eodem Hieronymo suppeditata. Primum non satis est illarum fabularum commemorationem Ciceroni reddidisse: unius saltem ipsam narrationem Tullianam ex Hieronymo enucleatam praestare queo:

Hieron. c. V.	Plut. 118 F sq.
Xenophontem Socraticum . . cum sacrificans filium in bello audisset occisum deposuisse coronam dicitur et eandem capiti reposuisse postquam fortiter in acie dimicantem repperit concidisse.	*Ξενοφῶντα δὲ τὸν Σωκρατικὸν θύοντά ποτε παρὰ τῶν ἀγγέλων ἀπὸ τοῦ πολέμου πυθόμενον ὅτι ὁ υἱὸς αὐτοῦ Γρύλλος ἀγωνιζόμενος ἐτελεύτησε, περιελόμενον τὸν στέφανον ἐξετάζειν, τίνα τρόπον ἐτελεύτησε· τῶν δὲ ἀπαγγειλάντων ὅτι γενναίως ἀριστεύων . . . ἐπιθέμενον πάλιν τὸν στέφανον κτλ.*

Nota in Hieronymo colorem ad amussim Tullianum, immo merum Tullium adgnosce; in Plutarcho autem in tanta similitudine lepidam illam garrulitatem quam identidem notauimus.

Legimus in eadem ad Heliodorum consolatione (c. XIV C): 'Naeuius[1]) poeta:

'Pati' inquit 'necesse est multa mortalem mala'.

Unde et Niobam, quia multum fleuerit, in lapidem et diuersas bestias commutatam finxit antiquitas. Et Hesiodus natales hominum plangens gaudet in funere; prudenterque Ennius[2]):

'Plebs' ait 'in hoc regi antistat loco, licet
Lacrumare plebi, regi honeste non licet'.

Primum manifestum est Naeuii et Ennii locos ab Hieronymo ex Ciceronis Consolatione translatos esse, quippe qui ceteroqui non adpareant neque ex ipsorum poetarum notitia fluxerint; reapse enim negandum est Hieronymum illorum uolumina manibus triuisse[3]). Ceterum satis habeo adnotasse

1) Naeu. inc. com. 106 R. 2) Enn. Iphig. frg. VII R.

3) Cf. Aem. Luebeckium, Hier. quos nouerit scriptores et ex quibus hauserit, Gryph. 1871, p. 6.

utrumque locum egregie in consolationem quadrare, praesertim in Ciceronis, quem ut in Tusculanis disputationibus aliisque libris ita in Consolatione multum fuisse in ueteribus poetis Romanis excitandis et omnino probabile est et probare nos studuimus.

Locum autem illum quo Nioba commemoratur conruptum esse iam Vallarsius suspicatus est, cum conlata epistula LXIX subsequenti anno 397 ad Oceanum data, ubi (c. II A) legimus: 'Niobam putares quae nimio fletu in lapidem conuersa est', doctiorem in ueterum fabulis sanctum patrem fuisse ratus in illa epistula aut post uoculam 'et' inserendum uerbum *alios* et porro scribendum esse 'commutat*os*' aut uerba 'et diuersas bestias' expellenda esse censeret. Sed potest certius iudicari et de ulcere et de medicina.

Est certissimum neque Hieronymum neque Ciceronem in memoranda notissima illa fabula (quae quod ad Niobes commutationem adtinet numquam uariata est) tale quid quale apud illum legimus potuisse peccare. Adde quod in Tusc. disp. (III, 26, 63), e Consolatione nimirum depromens, repetiuit idem nimium lugentis exemplum Cicero: 'Et Nioba fingitur lapidea, propter aeternum credo in luctu silentium'. Addit autem statim: 'Hecubam autem putant propter animi acerbitatem quandam et rabiem in canem esse conuersam'. Iam si reputauerimus quot locos Cicero ex Cons. conpluriens ad uerbum in Tusc. disp. transtulerit, si contulerimus illud Hieronymi 'finxit antiquitas' cum Ciceronis uerbis 'putant fingi': utique Hecubae nomen in conrupto Hieronymi loco e Ciceronis Cons. hausto excidisse intellegemus. Post quod nomen aut uox 'alios' aut alia nomina quae huc pertinent, uelut Alcyone Cycnus Daedalion, exciderunt[1]).

Aemilius Luebeckius dein l. l. p. 20 conruptelam odoratus est in uoce 'Hesiodus' quam Susemihlium secutus mutari iussit ut fieret 'Herodotus', cuius similem sane sententiam[2]) apud Clementem Alexandrinum[3]) legisse Hieronymum ponit.

1) Hyg. p. 63. 27. 127 Schm. 2) I, 32 ubi de Cleobide et Bitone narrat.
3) Clem. Alex. II, p. 253 D. = p. 185 Sylb.

Perperam. Etenim adparet ex uno fonte totum locum haustum esse minimeque est probabile illum Naeuii Enniique locis Herodoti sententiam e tam longinquo fonte admiscuisse. — Idem longissime uidelicet a uero aberrauit cum (p. 8) illos Naeuii et Ennii uersus ʻin Varronis aut Suetonii aliquo libro deperditoʼ fuisse sine ullo fundamento ariolaretur. Quidni tandem ʻin Ciceronis aliquo libro deperditoʼ dixit? Dixisset profecto, si diligentius in totius epistulae indolem inquisiuisset, cuius unus ille fons tam clare proditur recte quaerenti.

Nunc pauca de Hesiodo. Equidem et incertus haereo liceatne conruptum censere uerbum neque ausim certi quidquam de ipso dicto statuere. Versatur sane Hesiodus in deflenda uita humana loco notissimo et in consolationibus saepius laudato[1]; sed tamen hunc locum his uerbis indicasse Ciceronem nullo pacto licet statui. Nec melius cogitaueris de carminis quod est de Hesiodi et Homeri certamine uersibus his[2]:

Ἀρχὴν μὲν μὴ φῦναι ἐπιχθονίοισιν ἄριστον,
φύντα δ᾽ ὅπως ὤκιστα πύλας Ἀίδαο περῆσαι,

quia omnino negandum uidetur esse carmen illud Hesiodi nomine laudari potuisse, atque adeo hi uersus non illi sed Homero tribuuntur. Adde quod eos, si rem acrius paulo adtendas, non ita bene in Hieronymi uerba quadrare nequis infitias ire. Rem acu tangunt uersus illi decantati:

---

1) O. et D. 95 sqq. quos uersus laudat Plut. cons. ad Ap. 105 DE. 115 A. Spectat haud dubie ad hunc quoque locum Aesch. Ax. 367 D. Venia sit paulisper digredienti. Ibid. p. 370 A difficilis argumentatio exili conruptela ex toto obscuratur: *ἀρχὴν γάρ*, inquit, *ὦ Ἀξίοχε, μὴ συνυποτιθέμενος ἁμῶς γε πῶς μίαν αἴσθησιν κατὰ τὸ ἀνεπιστῆμον οὐκ ἄν ποτε πτυρείης τὸν θάνατον.* Corrige *νέαν*. Increpat enim: ʻQui fiat, ut ad indolentiam quae non admittit luctum accedat luctus? omnino enim, nisi — qua nunc es inprudentia — quodam modo nouum (i. e. alterum) sensum simul poneres, haud timeres mortemʼ. cf. geminum illum locum (de quo u. supra p. 13) p. 365 D *ἅμα μὲν ὀδύρει τὴν ἀναισθησίαν, ἅμα δὲ ἀλγεῖς ἐπὶ σήψεσι καὶ στερήσει τῶν ἡδέων, ὥσπερ εἰς ἕτερον ζῆν ἀποθανούμενος.*

2) Ed. Goettl.[3] p. 360. De quorum uersuum uariis fatis non adtinet dicere. Principem fere locum consolatores eis concessere.

Ἐχρῆν γὰρ ἡμᾶς σύλλογον ποιουμένους
τόν φύντα θρηνεῖν εἰς ὅς᾽ ἔρχεται κακά,
τὸν δ᾽ αὖ θανόντα καὶ πόνων πεπαυμένον
χαίροντας εὐφημοῦντας ἐκπέμπειν δόμων

qui quin in Ciceronis Consolatione non minus quam in Tusc. disp. locum habuerint dubitatio nulla admittitur[1]). Sed non is sum qui crassa Minerua apud Hieronymum substituam pro Hesiodo Euripidem. Quare aut ipsum Hieronymum calami lapsu nomina illa confudisse aut eius locum in Hesiodi fragmentis conlocandum esse censuerim.

Agedum narremus quo consilio quoque loco Ennium patrem in Cons. excitauerit Tullius. Eius quidem uersus procul dubio arcessiuit quibus se grauiter admoneret ne dignitatem suam in luctu laederet. Etenim non unus ex multis sibi uisus est homo ille humanissimus. Ex hoc autem loco Hieronymus colores duxit, cum statim (ibid. D) illos uersus sic commentaretur: 'In te oculi omnium diriguntur, domus tua et conuersatio quasi in specula constituta magistra est publicae disciplinae. Quidquid feceris, id sibi omnes faciendum putant'. Sed forte fortuna accidit ut ipsum Ciceronem eundem locum simillimis coloribus distinctum proferentem legamus in epistula consolatoria qua haud multo post proprium luctum a. a. u. c. 709 Brutum suum de uxoris morte adlocutus est[2]): 'ac mihi' inquit 'tum, Brute, officio solum erat et naturae, tibi nunc populo et scaenae, ut dicitur, seruiendum est; nam cum in te non solum exercitus tui, sed omnium ciuium ac paene gentium coniecti oculi sint, minime decet propter quem fortiores ceteri sumus, eum ipsum animo debilitatum uideri'. Hinc Hieronymum non pendere uix opus est adnotare; restat ut utrumque ad Consolationem redire concludamus. Et cui mirum uideatur Tullium largam illam ma-

---

1) Eur. frg. 452. Commentatur et uertit Cic. in ea Tusc. disp. parte (1, 113—115) quam totam et Crantoris et Ciceronis consolationi in disp. p. 51 sq. uindicaui.

2) Ad Brut. 1, 9, 2. — Idem argumentum fusius expressit garrulus auctor cons. ad Pol. c. VI.

teriem, quam illo libello semel conlegisset, postea si quando usus esset adhibuisse?

Ex eodem Ciceronis libello parauit Hieronymus Platonis notitiam quam c. XIV E prae se fert: 'Platonis' inquit 'sententia est omnem sapientium uitam meditationem esse mortis. laudant hoc philosophi et in caelum usque ferunt'.

Nos quidem hos sancti patris philosophos unum Ciceronem esse sentimus, qui illud Platonis dictum[1]) ut in Tuscul. disputationibus[2]) ita in Consolatione protulerat et uerterat.

Ex Crantoris Tulliique libellis deriuaui supra (p. 49 sq.) illud 'Ne quid nimis', quod c. VII A Heliodoro intime commendat Hieronymus. Quae statim adiungit uerba: 'nec doleas quod talem amiseris, sed gaudeas quod talem habueris' indidem esse profecta nunc uide. Pertinent haec ad tritissimum consolatoribus locum quo is qui luget admonetur ne ingratus, si quando Fortuna uel Natura uel Deus quod benigne non tam donauerit quam in incertum tempus commodauerit subito repetat, sibi crudeliter eripi illud queratur[3]).

Illum autem locum paene ad uerbum repetitum legimus in Ambrosii consolatione de obitu Satyri fratris[4]): 'accedit' inquit 'quod ingratus diuinitati esse non possum. Laetandum est enim magis quod talem fratrem habuerim quam dolendum quod fratrem amiserim'. Patet autem nullos Ambrosium in consolationibus nisi Latinos auctores, id est Ciceronem fere et Senecam adhibuisse, ut infra

1) Plat. Phaed. p. 64 A. 67 D *τὸ μελέτημα τοῦτό ἐστι τῶν φιλοσόφων, λύσις καὶ χωρισμὸς ψυχῆς ἀπὸ σώματος.* ibid. p. 67 E *οἱ ὀρθῶς φιλοσοφοῦντες ἀποθνήσκειν μελετῶσι.*

2) 1, 30, 74: tota enim philosophorum uita ut ait idem (sc. Plato) commentatio mortis est.

3) Plut. p. 116 B i. e. Cicero Tusc. 1, 93: Crantor. Sen. ad Marc. X, 1. Accius 421 R. Lucr. III, 971 L. (i. e. Epicurus. cf. Eur. Phoen. 555 sqq. Suppl. 535. Menandrum in Com. IV, 247 M.). Hinc Publ. Syr. 220 W. Hor. Epist. II, 2, 171 sq. Cons. ad Liu. 369 sq. Ambros. de ob. Satyri or. IV p. 308 M ed. Par. Boeth. de cons. phil. II, 1 pros. et. carm. 1. u. Excursum X.

4) De obitu Satyri l. l.

ostendam. Itaque cum nulla sit causa cur hunc unum locum ex Ambrosio sumpsisse statuamus Hieronymum, eundem autem neglecto Seneca se totum Ciceroni suo addixisse satis superque demonstrauerimus: illum locum ab utroque e Ciceronis Consolatione transcriptum esse cogimur statuere[1]).

Finem faciant IV loci qui tam mire Ciceronis potius quam Hieronymi ingenium redolent, ut nullus dubitem illius Consolationi eos uindicare. Quorum unus qui est: 'Quid non potius replico tibi uicinas regum miserias et nostri temporis calamitates, ut non tam plangendus sit qui hac luce caruerit quam gratulandum ei qui de tantis malis euaserit' egregie quadrat in eam Consolationis partem, qua Tullius[2]) uitam humanam defleuit. Et fuisse ibi re uera hanc tristem cogitationem mirifice inde probatur, quod eodem fere tempore quo se ipse consolatus est Cicero in epistula consolatoria quam ad Titium amicum misit eandem prompsit[3]): 'neque hae' inquit 'neque ceterae consolationes quae sunt a sapientissimis uiris usurpatae memoriaeque litteris proditae, tantum uidentur proficere debere quantum status ipse nostrae ciuitatis et haec perturbatio temporum perditorum, cum beatissimi sint qui liberos non susceperunt, minus autem miseri qui his temporibus amiserunt'. Atque, id quod rei probabilitatem ualde auget, quantopere Tullio displicuerint illa tempora reipublicae quantumque contulerint ad penitus frangendum lugentis animum discimus ex ea epistula qua Seruio Sulpicio consolatori (de quo cf. supra p. 94) respondit[4]) tum ipsum, cum aut scriberet aut paulo ante perfecisset suam Consolationem. Ibi longiori argumentationi hanc inponit clausulam: 'non enim' inquit 'ut tum (scil. cum Tullia uixit) me a re publica maestum domus excipiebat quae leuaret, sic nunc domo maerens ad rem publicam confugere possum ut in eius bonis acquiescam. Itaque et domo absum

1) Similes loci sunt Sen. ad Marc. XII, 1 extr. epist. 63, 7. inprimis 99, 3 extr. auct. cons. ad Pol. X, 1, 2.

2) Hunc locum testatur ipse in Tusc. 1, 76. 83. cf. frg. 7 Cons.

3) Ad fam. V, 16, 3.

4) Ad fam. IV, 6 (§ 2 extr.).

et foro, quod nec eum dolorem, quem e re publica capio, domus iam consolari potest nec domesticum res publica'.

Alter locus qui est: 'quotidie morimur, quotidie commutamur et tamen aeternos nos esse credimus' (quem apostoli aliquo dicto longe superari Hieronymus addit) quamuis simillimus sit Senecae[1]) illi 'Cotidie morimur, cotidie enim demitur aliqua pars nostri' — tamen nequaquam ex hoc deriuari debet, praesertim cum constet ipsum Senecam in consolationibus ad Ciceronis et Tusculanas disputationes et Consolationem respexisse.

Tertium locum qui in calce epistulae legitur quod Ciceroni uindico, etsi in ipsius scriptis hodie non adparet, neminem confido mihi uitio uersurum esse.

Legitur autem cap. XVIII A:

'Excessimus consolandi modum et dum unius mortem flere prohibemus, totius orbis mortuos planximus. Xerxes ille rex potentissimus qui subuertit montes, maria constrauit, cum de sublimi loco infinitam hominum multitudinem et innumerabilem uidisset exercitum, flesse dicitur, quod post centum annos nullus eorum quos tunc cernebat superfuturus esset'.

Mitto colorem esse prorsus Ciceronianum, utpote quem ab illo etiam alias non infeliciter adfectatum esse recte interpelles. Sed optime hanc narratiunculam facere in eum consolationis sollemnem locum qui est 'de breuitate uitae' nemo non concedet. Est autem prolata haec fabula primum a prisco historiae patre Herodoto[2]), unde in litteris ubi de rerum humanarum exilitate sermo esset locum suum obtinuit. Sic Valerius Maximus eam minus accurate eius capitis quod est 'de cupiditate uitae' initio posuit[3]); rectius Stobaeus in Florilegio[4]) Herodoti ipsius totum locum exhibet in titulo qui est *περὶ τοῦ βίου, ὅτι βραχὺς καὶ εὐτελὴς καὶ φροντίδων ἀναμεστός*; sic Plinius in epistula quae est de Silii Italici morte ad Caninium Rufum[5]) eam memorat; sic narrat in epitaphio Procopii Choricius[6]), quem complures nunc amissas consolationes adhibuisse supra monui.

1) Epist. 24, 20. 2) VII, 45. 3) IX, 13, 1 ext.
4) Flor. XCVIII, 73. 5) III. 17, 13. 6) c. XXIV, p. 20.

Manifestum igitur est historiolam in aliis quae ad nos non perdurauere huiusmodi scriptis narratam fuisse: quidni in Crantoris, in Ciceronis?[1]) Itaque cum aliquem certe eam Hieronymo suppeditasse sumendum sit: egone cessem Ciceroni calculum adicere?

Restat unus locus me iudice ex eiusdem, non ex Hieronymi ingenio repetendus, quo hic utitur cap. XIV extr. (iuxta ea quae certissimis rationibus mihi uideor Ciceroni supra restituisse): ʻdesiderandus est tibi quasi absens, non quasi mortuus: ut illum exspectare, non amisisse uidearisʼ — cuius similes loci passim in consolationibus ueterum leguntur. Et quis omnino non sponte Graecum ingenium adgnoscit?

His proximis tribus locis audacius me egisse si quis dicat, concedo; ne minus recte non uereor. Eo enim egi quasi proloquio nisus quod nunc θέσεως loco confidenter edo: uideri nullum argumentorum consolatoriorum quae non sint christiana sibi debere unamque Ciceronis Consolationem exhausisse Hieronymum.

Ceterorum fragmentorum turbam, quae pridem a uiris doctis conlecta apud Baiterum et Muellerum locum tenent, recensere non ad hanc disputationem pertinuit, qua nouam uiam monstrare studuimus.

Quod autem Schneider et qui eius uestigia pressit Schulzius ab illis fragmentis haud ita multis profecti uniuersum habitum coniectura adumbrare conati sunt: parum profecisse utrumque iudico.

Arta cognatione et cum Consolatione et cum Tusculanis disputationibus coniunctus est qui uno anno post (a. u. c. 710) prodiit lepidus libellus quo — ut Attico suo confessus est — se ipse de senectute consolabatur Tullius, Catonem maiorem dico. Ea scriptio inde a capite XIX, qua parte quartam quoque causam, quae maxime angere senectutem uideatur, ad-

1) Ecce is qui nothum suum (M. Tulii Cic. Consolatio. Liber nunc primum rep. et in lucem editus, Colon. 1583) pro Tullii ingenuo fetu uoluit tolli, idem sensit. Posuit enim hanc historiolam c. XVI, 59 Klotz.

propinquationem mortis, inanem esse dicit, in eodem quo illi peculiares libri argumento uersatur. Itaque quae illic sunt praecipua et propria de consolanda morte lumina et τόποι ea hoc loco repetuntur. Quae breuiter conferre non alienum a re erit:

I. Cato XIX, 70 = Tusc. I, 109. cf. V, 5.
II. „ XX, 73 = Tusc. I, 117.
III. „ XXI, 77 = Cons. frg. 10. 11. (cf. Somn. Scip. III, 2).
IV. „ XXI, 78 = Tusc. I, 61—63. 68—70.
V. „ XXIII, 84 init. = Tusc. 1, 75 extr. 76. 83! Cons. frg. 7.

Inter Ciceronis epistulas tres inuenio consolationes, unam ad Torquatum [1]), ad M. Brutum [2]) de morte Porciae uxoris anni a. u. c. 709 alteram, ʻincerti anniʼ tertiam ad Titium de morte liberorum qui occiderant; quam post Consolationem et eodem anno a. u. c. 709 scriptam esse [3]) sic concludo: lugebat de compluribus (cf. § 4 ʻut eorum qui occiderunt miserias lugeasʼ), et de filiis (solatur enim § 3 ʻcum beatissimi sint qui liberos non susceperuntʼ) Titius. Itaque ueri non est simile simul illos morbo occubuisse. Deinde ʻperturbatio temporum perditorumʼ (§ 3) quibus ultima reipublicae inpendeant (§ 4 med.) et ʻhic grauissimus et pestilentissimus annusʼ faciunt ut de morte ui inlata cogitemus. Annus autem in quem illa eximie quadrent praesto est qui fuit a. u. c. 709 cuius uere (a. d. XVI Kal. Apr.) atroci illa ad Mundam pugna Pompeium tandem debellauit Caesar. Eodem ducit indoles epistulae, quae tota consolatoria studia sapit; qua de re in primis quaeso uideas paragraphum tertiam.

Succedit, quantum quidem scimus, proximus Seneca quem pro sexcentis consolatoribus esse haud absurde dixeris. Neque enim quemquam in latissimis illis ueterum litterarum finibus conspicor qui sic per totam uitam hanc philosophiae partem

1) Ad fam. VI, 3. 2) Ep. ad Brut. I, 9.
3) Ad fam. V, 16. Idem Gerckium uidisse et omissa sane argumentatione adnotasse inuenio p. 64 adn. 2.

coluerit, qui sic undecumque sermonum disputationumue profectus sit certo gradu ad mortem deueniat, denique cuius uita sic re uera et proprie fuerit mortis commentatio.

Cuius tres feruntur consolationes, ad Marciam de filii morte, ad Heluiam matrem de ipsius exilio, ad Polybium de fratris obitu, quarum una quaeque libellum efficit. Ex ceteris dialogis huc toti pertinent libri qui sunt de breuitate uitae, de tranquillitate animi, de remediis fortuitorum, quorum tamen tertium nisi excerptum non habemus[1]).

In epistulis[2]) plurimas esse obseruabis quae aut totae aut magna ex parte in genere consolatorio conlocandae sint. Et praecipue quidem in censum ueniunt quae sunt XIII XXIV XXVI XXX XXXVI sq. XLIX LIV LXIII LXXVII sq. XCI XCIII sq. XCVIII sq. CVII, e quibus separandae sunt tres uerae consolationes, epistulae XCIII ad Lucilium de morte Metronactis, in primis autem LXIII ad Lucilium de morte Flacci amici et XCIX qua ad Lucilium refertur consolatio ad Marullum puerulo orbatum[3]). Quae quidem epistularum et modum et prouinciam ita excedunt ut plenas efficiant disputationes.

Accedunt ex Senecae scriptis[4]) nunc amissis compluria fragmenta quae ecclesiasticis scriptoribus debemus[5]): ex libello qui erat de immatura morte et ex Exhortationibus. — In his scriptis cum uaria uariorum immo diuersarum scholarum argumenta loci colores promiscue saepe et paene inepte congerantur, tanta fit obuiam uarietas ut facile credamus adfirmanti omnia clarissimorum ingeniorum monumenta ad compescendos moderandosque luctus composita se euoluisse[6]). Quod ad formam adtinet: sunt dialogi quatenus per totam disputa-

---

1) De hoc libello u. Haasii praef. ad ed. uol. III, p. XVI sqq.

2) De nonnullarum epistularum quae huc pertinent fontibus stoicis u. Gerckium p. 61 sq.

3) Cuius causam fictam esse non uideo quo iure contendat Gerckius p. 62.

4) Cf. Teuffelii hist. litt. Rom.[4] § 289, 1.

5) u. Haasii ed. uol. III, p. 421 sqq.

6) Cons. ad Helu. 1, 2.

tionem, quemadmodum Aristoteles in scriptis ἐσωτερικοῖς, Seneca se ipse interpellat ut quasi duo conloquantur.

Age ad singulas accedamus quaestiones. Priore loco dicendum est de consolationis ad Marciam tempore, cum de eo in nouissima quae est de hac re disputatione[1]) perperam plane, et in Teuffeliani operis nouissima editione[2]) recte sane, sed non sine dubitatione statuatur. — Primus Lipsius cum in tempora Senecae scriptorum inquireret, hanc consolationem sub Claudio imperatore et post exilium scriptoris compositam esse censuit; desperauit de temporis certa computatione Ruhkopfius[3]), inclinauit tamen in illius sententiam. Exstitit Heidbreedius[4]) qui de exilio missum esse libellum studuit probare. Cui uehementer oblocutus Michaelis[5]) rursus exilio defunctum Senecam hoc opus esse adgressum noua ratione adcinctus est demonstrare.

Aliquanto demum post is qui recte rem perspiceret et obiter indicaret prodiit Lehmannus[6]). Non liquere sibi rem fassus est Frid. Jonas[7]). In Lipsii sententiam redire nos iubet Martensius argumentis usus prorsus futtilibus. Contemplemur rem. Marcia, nobilis matrona et olim Iuliae Augustae amica, filia erat Cremuti Cordi (I, 2) liberi illius annalium scriptoris, qui anno post Chr. n. 25 a Tiberio mori iussus uitam inedia finiuit. Cuius libros crematos, ‘ut aliquam occasionem mutatio temporis dedit’ (I, 3), filia edidit, id est anno p. Chr. n. 37 quo Caligula Titi Labieni, Cordi Cremuti, Cassii Seueri scripta senatus consulto abolita requiri et esse in manibus lectitarique permisit[8]). Quis fuerit eius maritus plane nescimus[9]);

1) Martensii, de L. Annaei S. uita et de tempore quo scripta eius phil. . . conpos. sint, Alton. 1871, p. 31 sqq.

2) l. l. § 288, 2. 3) In Sen. ed. uol. I, p. 238 (Lips. 1797).

4) Disputatio de L. A. S. cons. ad. Marc., Bielefeld 1839; ipsa non parabilis e Michaelis libro fere eruitur.

5) Sen. cons. ad Marc., Harlem 1840 (ed. cum comm. et proll.).

6) L. A. S. u. s. Schrr. in Phil. VIII p. 311.

7) De ordine librorum L. A. S. philosophi, Berol. 1870, p. 37.

8) Suet. Cal. XVI.

9) Nulla eius mentio in cons. fit; nam c. XVII, 1 ‘iam patri’ stare

neque enim Senecae Marcia eadem est atque illa a Tacito memorata quae Fabii Maximi mariti necem loquacitate adduxerat, ut Michaelis p. 19 coniecit. Nam Philippi filia illa disertis uerbis uocatur[1]). Ceterum cum hac coniectura argumentationis illius prior pars hoc fundamento nixa concidit; alterum hoc peccauit Michaelis quod mire lapsus falsi illius patris annum fatalem, qui fuit annus p. C. n. 14, confudit cum filii natali, quamquam cap. XXIV § prima nihil legitur nisi pupillum eum relictum esse et sub tutorum cura usque ad XIV aetatis annum fuisse. Quidni potuit esse tum puer VI uel VII annorum?

Pergo. Cum illo marito genuerat cum tres alios liberos tum Metilium filium carissimum, de cuius obitu triennio post[2]) Seneca matrem consolatur. Quodsi filii annum fatalem possemus enucleare, teneremus certissime annum quo ille liber conscriptus sit; nunc cum ne umbram quidem adminiculi suppeditet dialogus, aliter rem adgrediamur necesse est.

Elucet autem ante exilium, id est ante annum p. C. n. 41, scriptam esse hanc consolationem uel ex eis locis quibus describuntur aliorum mala, capitibus II sq. IX, 3. XXII, 1, praecipue autem ex eis quibus exilii mentio fit uelut c. XVII, 5: 'erit Dionysius .. tyrannus ... dominationis cupidus etiam post Platonem, uitae etiam post exilium' et c. XXII, 3 (ubi enumerantur uitae miseriae): 'adice incendia, ruinas, naufragia .... post haec exilium — non fuit innocentior filius tuus quam Rutilius' e. q. s. Quid? Si propriae calamitatis iusta erat causa, num ultro exilii mentionem iniecisset, siue inter exilium siue post hunc librum scripsisset? sin iniusta, nonne et exul et exilio functus illis locis gloriatus esset se ipsum

---

non posse propter c. XXIV, 1 'Pupillus relictus sub tutoribus' e. q. s. recte iam Michaelis monuit. Nimirum de uitrico nullo pacto potest cogitari. Sed nihil emendandum (ut illi est uisum), sed ut alia in hoc libello glossema quod est [iam patri] expellendum est.

1) u. Nipperdeium ad Tac. Ann. 1, 5.

2) I, 7 'Tertius iam praeteriit annus cum interim nihil ex primo illo inpetu cecidit'.

non fractum esse?[1]) non se ipsum pro exemplo adtulisset? Et fauet temporum computatio; a. 37 Marcia edidit patris annales: non potest decessisse ante hunc annum filius, quoniam post hanc orbitatem ea mulier quae triennio post nihil luctus exuit, hoc tempore illi muneri uix par fuisset[2]). Eo igitur deducimur ut post annum 37 illum mortuum esse statuamus.

Hoc autem potissimum tempus indicatur ipso narrationis ordine quem in cap. I obseruo quod est de Marciae uita:

§ 2 Marciae uiuo patre condicio,
pietas eius in illius morte,

§ 3 et 4 in uisum hominum reduxit patris libros.

§ 5 'Haec magnitudo animi tui uetuit me ad sexum tuum respicere' e. q. s. — His uerbis transit ad illius luctum.

At Lipsius, cum (XXIV, 3) legeret 'hac sanctitate morum effecit ut puer admodum dignus sacerdotio uideretur, materna sine dubio suffragatione', sub Tiberio Metilium honoribus auctum esse minime probabile ratus (rectissime id quidem)[3]) sub Caligula id factum esse censuit; unde conclusit (iterum rectissime) sub eodem Caligula non potuisse illum et sacerdotio fungi et mori et Senecam interiectis tribus annis consolationem scribere. At tamen falsam uocis 'puer' statuens notionem perperam argumentatus est. Iam Heidbreedius et Michaelis uocis huius liberiorem apud Senecam Plinium alios huius aetatis scriptores usum obseruauerunt[4]). Sed iam pridem de ipsis iuuenibus proprie ad significandam laudabilem quan-

---

1) 'Illi (scil. sapientes uiri) me iusserunt stare adsidue uelut in praesidio positum et omnis conatus fortunae et omnis inpetus prospicere multo ante quam incurrant. Illis grauis est quibus repentina est: facile eam sustinet qui semper exspectat' e. q. s. cons. ad Helu. 1, 3 sq.

2) Cf. Michaelem p. 22.

3) XXIV, 3 '... dignus sacerdotio uideretur, materna sine dubio suffragatione, sed ne mater quidem nisi pro bono candidato ualuisset'. — Ergo non exigua auctoritate uel potentia fruebatur Marcia, qua certe caruit sub Tiberio patris necatore. Hoc non satis aestimauit Jonas p. 36.

4) Unum exemplum admodum memorabile addo. Ipse Seneca philosophia se esse inbutum a Sotione puerum ep. 49, 2, ep. 108, 17 iuuenem profitetur.

dam animi simplicitatem et innocentiam a Cicerone[1]) de Octauiano tum XIX annos nato, a Catullo blande de Asinio[2]), de Octauiano iterum ab auctore carminis quod inscribitur Culex[3]), de Scipione Africano plus XX annos nato a Silio[4]) haec uox adhibebatur. Quam notionem hoc loco usurpatam esse quiuis intellegit uel e loci colore; accedit quod paulo ante idem Metilius uocatur ‘adulescens’. Sacerdotium uero illud a Metilio postremo loco et prope uitae finem susceptum esse concludo ex enumeratione dignitatum, ut ita dicam, Metilii quam certo ordine procedere nemo non uidet (XII, 3):

‘iuuenis cito prudens, cito pius, cito maritus, cito pater, cito omnis officii curiosus, c i t o s a c e r d o s, omnia tamquam praepropera’.

Itaque cum etiam sic iuuenem eum fuisse sacerdotem uideamus et sciamus eum decessisse iuuenem[5]), Senecam autem ante exilium consolationem scripsisse concluserimus: Metilium illo munere et uita paulo post paternorum annalium editionem defunctum, itaque triennio post, aut a. 40 aut initio a. 41 p. Chr. n., consolationem ad Marciam missam esse euincitur. Accedit argumentum quod Lehmannus (p. 313) recte uidetur conlegisse locis duobus consolationum quae sunt ad Marciam et ad Heluiam conlatis: illic[6]) inter aduenticia bona Seneca commemorat c o n i u g e m e t l i b e r o s, et ex enumerationis indole uix potest dubitari quin ad sua bona spectet; hic XX diebus ante ipsius exilium filium suum in manibus Heluiae, a u i a e puta, n o n m a t r i s, mortuum esse disertis uerbis dicit neque ullam in toto libro uxoris mentionem facit; unde concludas

1) Ad fam. XII, 25, 4 ‘P u e r egregius praesidium sibi primum et nobis — parauit’. cf. ib. II, 1, 2. Philipp. IV, 1, 3.

2) XII, 9 ‘Est enim leporum disertus p u e r et facetiarum’.

3) u. 25 ‘Octaui uenerande, meis adlabere coeptis, sancte p u e r!’

4) Pun. XIII, 704. XV, 33. 46. Scipionis pater et patruus iam mortui sunt.

5) u. XI, 2. XII, 3. XIX, 3. XXI, 1—7.

6) ad Marc. X, 1 ‘Quidquid est hoc, Marcia, quod circa nos ex aduenticio fulget, liberi, honores, opes ... clara nobilis aut formosa coniux’ e. q. s. cf. ad Helu. II, 5.

ante a. 41 (uel 42, quo fere tempore cons. ad Helu. scripta est) illam esse mortuam[1]). Postremum ne quis dicat inprobabile esse Senecam inminentem calamitatem ita non diuinasse ut consolationem tam firmo tamque tranquillo animo scriberet, necopinantem se perculsum esse ʻsubitis ruinisʼ ipse testatur quarto quod est super exilio epigrammate.

Haud ita multo post, et ante annum p. Chr. n. 44[2]) Consolatio ad Polybium scripta est uel potius scripta esse fingitur; neque enim possum hoc monstrum scriptionis pro ueri Senecae opere habere.

In quo ut Seneca indigno antiquitus uiri docti offenderunt: postquam enim Lipsius exclamauit male meritum esse de Seneca quicumque libellum istum ab illo editioni non destinatum publici iuris fecisset, Diderotus[3]) adeo disputatione haud inscita quamuis non omni ex parte probanda demonstrare conatus est illum fetum ingenioso suo philosopho non esse inputandum. Quam sententiam repetiuit prudens Senecae editor Ruhkopfius in praefatione quam huic consolationi praemisit l. l. p. 206. Schlosser[4]) ab hoc libello profectus Senecam turpissimum adulatorem putandum damnandumque esse censuit.

Contra Volkmannus[5]) peculiari disputatione Dideroti argumenta refutare et libelli ingenuitatem cum purgando ipso Polybio tum perpendendis temporibus ipsiusque huius litterarum generis indole et magnifico ampullarumque amanti dicendi genere probare studuit. Frustra me quidem iudice.

Ionas adulescens cautissimus refutato uno infirmo Ruhkopfii argumento, ut solet, quasi de tripode iactat ʻsese plane

1) Quae Martens p. 32 contradicit, non flocci. — Alteram autem uxorem postea duxit (Tac. Ann. XV, 62. 65) Pompeiam Paulinam quae ei superstes fuit. Pluribus hoc firmauit Jonas p. 17 sqq.

2) Recte sic iam statuit Diderotus p. 239, firmauit Jonas p. 32.

3) Essai sur les règnes de Claude et de Néron et sur les moeurs et les éscrits de Sénèque, Londr. 1782, II, 236 sqq.

4) Universalhistor. Uebersicht, III 1, 410 apud Volkmannum p. 104.

5) Ueb. Sen. Trostschrift an Polybius, in Mageri annal. paedag. 1858, p. 104.

nullam uidere causam cur quis dubitet quin Seneca huius libelli auctor fuerit[1]). Atqui de eo argumento in quo ipsa litis cardo uersatur sibi non liquere statim minus caute fatetur. ʻSatis, inquit, habeo controuersiam ipsam exposuisse quam argutiores diiudicent (p. 33)ʼ. Iam nobis, quandoquidem iste ne illo quidem munere functus est et propter ignorantiam earum disputationum quae sunt de hac re fungi omnino non potuit, adeo grauissimum uidetur esse officium et examinandi ipsius quaestionis statum et iudicandi de argumentis quae adhuc utrimque prolata sunt. Qua in re quae noua habuimus huic quaestioni apta singulis locis adiunximus.

Exstat, ut a grauissimo incipiam, apud breuiatum Dionem (LXI, 10) locus quo de Seneca praeter alia haec narrantur: *τοὺς δὲ κολακεύοντάς τινα διαβάλλων αὐτὸς οὕτω τὴν Μεσσαλῖναν καὶ τοὺς Κλαυδίου ἐξελευθέρους ἐθώπευεν, ὥστε καὶ βιβλίον σφίσιν ἐκ τῆς νήσου πέμψαι ἐπαίνους αὐτῶν ἔχον, ὃ μετὰ ταῦτα ὑπ᾽ αἰσχύνης ἀπήλειψεν.* — Sed ut statim mihi uiam praemuniam aduersus eum quem iam audio me interpellantem ʻnon consolationem sed laudationem Senecae a Dione indicariʼ: nemo credo umquam Graecus aliquem *ἐγκώμιον* scripsisse dicturus eum *βιβλίον ἐπαίνους τινὸς ἔχον* scripsisse maluit dicere. Praesto enim erat sollemnis significatio quae est *ἐγκώμιον.* Itaque si Dio illo eloquendi circuitu usus est, sequitur eum non tam librum qui certo illi litterarum generi esset adsignandus quam eum qui aliud habuisset nomen, alia (scilicet adulationes) re uera continuisset, uoluisse significare. Hoc igitur loco rectissime usus Diderotus (p. 239 sq.) hanc famam obtrectatori alicui Senecae ansam dedisse tale opus supponendi contendit. Volkmannus illam suspicionem stare posse negat, propterea quod libellus ad ipsum Polybium missus non memoretur et in ea de qua agimus consolatione de Messalina ceterisque libertis sileatur. Perperam ut opinor. Quanam re famam illam quae de Senecae libello

1) l. l. p. 32. Magniloquentia male tegitur ignorantia: nam neque Dideroti nec Volkmanni disputationes in eius conspectum uidentur uenisse.

ferebatur tam stricte seruare falsarius cogebatur, facilius contra fidem habiturus si certum quendam et inpudentissimum illum unum Claudii libertum elegisset cuius adulatorem fingeret Senecam? Quid quod libertum 'a studiis' potissimum sibi sumpsit quippe quem aptissime Senecae amicum fingi putaret? Omitto famae naturam uera falsa in maius celebrantis. Videsne nunc me non ad deperditam partem libelli capite trunci confugere? — 'Inpudentissimum libertum' autem modo dixi, quia uehementissime negandum censeo Volkmanno defensionem istius scelerati liberti feliciter cessisse (p. 125 sqq.): neque enim tollere potuit duos Dionis locos quorum altero [1]) Polybium eiusdem farinae ac ceteros libertos fuisse, altero uero (LX, 29) inauditae inpudentiae eius testimonium locupletissimum continetur. Adde quod in Senecae satura Menippea Polybius libertorum istam lepidam turbam adeo ducit. Et ad talem seruulum eundem Senecam penitus fracto animo descendisse putemus, qui paulo ante (anno uel 41 uel 42) tam fortiter tamque speciose et apte de eodem exilio matrem consolatus esset? de quo tam honorifice audimus iudicantem Tacitum [2]) et posteros? de quo cur diuerse sentiamus non habemus? Nec maiore iure a Seneca homine certe non inhonesto tam turpes partim, partim ridiculas adulationes exspectamus quales libelli auctor et Polybio inpertit et Claudio a quo tam male tractatum se esse ipse fingit. Immo de Senecae illo turpi libello ipsam famam quam Dio secutus est uanam fuisse nisi omnia me fallunt statuendum est.

Sed ut talem libellum scribere animum induxerit Seneca: idem bene deleuit, id quod ipse Dio testatur qui praesertim illum non iam cognitum habuit. Atque certe non tuto posse statui 'unum exemplar commune excidium effugisse' uel Jonas (p. 33) concedit.

Alterum graue argumentum quod primus animaduertisse

1) LX, 31. — In Sen. apocol. 13 libertorum agmen ducit Polybius; indidem discimus eum a Claudio postea necatum esse, stimulante quidem Messalina (Dio l. l.).

2) Cf. Ann. XIII, 2. XIV, 52. XV, 61 sq.

mihi uisus eram, ingeniosus ille Francogallus[1]) mihi praeripuit.

Quid? Seneca Phaedri fabulas ita non cognitas habuit ut lugentem (VIII, 3) adhortaretur, ut post doloris primum impetum 'fabulas quoque et Aesopeos logos, intemptatum Romanis ingeniis opus, solita uenustate conecteret?' — Quae Volkmannus contra hoc argumentum scripsit, hodie cum nemo dubitet quin Tiberio imperatore Phaedrus ediderit fabulas suas, uix repetat. Scripsit autem (p. 134) illum exstitisse aut sub Caligula aut demum sub Claudio, itaque Senecae nondum innotuisse. Quod autem addit non ad singulas fabulas uertendas sed ad conficiendam maiorem conlectionem[2]) uocari Polybium: uereor ut existat cui persuaserit. Equidem haereo de interpretatione huius perplexae elocutionis et uolo eam notari.

Nimirum nec data illa Volkmanni interpretatione stare potest illud 'intemptatum Romanis ingeniis opus'. Denique et Senecae et Polybio poetam illum nisi aliunde certe Seiani calumniis[3]) notum fuisse statuamus necesse est. — At, inquit, cur ille personatus Seneca Phaedrum non habuerit cognitum? Respondet Diderotus: quia eo tempore iste scripsit quo ex hominum memoria ille poeta euanuit. Non possum non plaudere. Nam Phaedrum haud diu uixisse et inde quod omnino bis, a Martiale et ab Auiano fabularum conditore et ipso, commemoratur, et quod uno Pithoei codice truncusque ad nos peruenit clare elucet.

Cetera Diderοti argumenta quae h. l. salva fide omitto, recte refutauit Volkmannus p. 131 sqq.*). Videamus iam qualia hac consolatione contineantur. Tota scriptio, si adulationes

1) Diderotus l. l. p. 249.

2) p. 134 'er solle sie an einander reihen, das heißt er solle eine größere Sammlung dichten'. Utique notionem latine uertendi quam exspectamus, in illa elocutione obscuriore frustra quaerimus.

3) Phaedr. III. prol. 41 sqq.

Quodsi accusator alius Seiano foret,
Si testis alius, index alius denique,
Dignum faterer esse me tantis malis.

*) Excursus XI.

excipis, uidetur consuta esse cum e Ciceronis et Plutarchi consolationibus tum ex Senecae scriptis, ut ne unum quidem locum nec unum colorem proprium inueniri pro certo adfirmem. Atqui ueri Senecae consolationum una quaeque pro auctoris inmensa copia noua et propria adfert uariatque.

Sed nunc hanc rem agamus. Velut cap. X §§ 2 et 3 descriptae sunt ex epistulae XCIX § quarta partim eisdem seruatis elocutionibus:

Epistula	ad Polyb.
Anguste fructus rerum determinat qui tantum praesentibus laetus est: et futura et praeterita delectant.	Nimis *angustat* gaudia sua qui eis tantummodo quae habet ac uidet, frui se posse putat . . . in praeteritum tempus animus demittendus est.

Conferas uelim praeterea hos locos:

VIII, 2 ad cons. ad Helu. XVII, 3. — IX, 1 ad cons. ad Marc. XII, 1. IX, 3 ad ibid. XXV, 1. 2. IX, 6 ad Cic. Cons. frg. 10. Plut. p. 115 B. IX, 7 ad epist. LXXIII, 3. IX, 9 ad epist. LXIII, 14. — X, 4. 5 ad Plut. 116 A. — XI, 1 ad cons. ad Marc. IX, 4 extr. Plut. 112 C extr. — XI, 2 ad Cic. Tusc. III, 13, 28. — XVIII, 5. 6. ad Sen. epist. XCIX, 15. 16 et alia; — quamquam omnes fere locos exhausi qui sunt paulo exquisitiores; tritissimum quemque conferre taeduit.

Sed tamen nusquam uera doctrina adparet, quam cur Seneca apud Polybium ut doctum libertum ʻa studiisʼ [1]) non adhibuerit quomodo explicemus? — ʻSi uelis credereʼ, inquit, ʻaltius ueritatem inspicientibusʼ e. q. s. (IX, 6): cur hos non nominat? ʻQuanto ille iustior qui nuntiata filii morteʼ e. q. s. (XI, 2): quidni nominauit Ennianum Telamonem? Et ecce, quid mihi nunc Seneca? Laudat et commentatur tam fuse tamque seuere uersum Ennii, Ennii dico, quem ubicumque nominat, inridet; quem sibi displicere identidem adfirmat? Mireris in ueterum contemptore tam fastidioso. — ʻEt scio inueniri quosdam durae magis quam fortis prudentiae uirosʼ (XVIII, 5): sic arioletur Seneca de stoicis sodalibus suis, quibus alias ita se solet adnumerare ut eorum causam suam profiteatur?

1) Suet. Claud. XXVIII.

Uno uero loco se prodidisse uidetur simulator, cum capite II sententiam quae est 'nihil prodesse dolorem' explicaturus ad exemplum cons. ad Marc. capitis VI id quod h. l. § 1 extr. exstat 'si fletibus fata uincuntur, conferamus!' imitatus ponat § 2 init.:

(§ 1 inueniam etiamnunc ... per hos oculos quod effluat, si modo id tibi futurum bono est.) 'Quid cessas? conqueramur, atque adeo ipse hanc litem meam faciam'.

Utroque loco ponitur quam apud poetas saepius legimus[1]) mollior sententia eorum qui lugentis curas leuari alicuius amici lacrimantis societate doceant.

Cum autem constet notionem quam nostrates exprimunt 'zusammen klagen, weinen, Schmerz empfinden, (leiden)', ingenui sermonis aetate a Romanis numquam uerbis quae sunt 'conqueri, conlacrimare, condolere s. condolescere, (compati)' significatam esse, in quibus potius praepositio 'con' simplicium uerborum (queri lacrimare, dolere) semper uim augeret — nec minus adpareat uocem 'conqueramur' illo loco ut ex imitatione loci qui est in cons. ad Marc. profectam usurpari pro eo quod est 'questus conferamus': libelli auctorem reiciamus necesse est ad eam aetatem qua primum uerbis illius farinae sociandi notio tribuitur, id est ad exitum II fere uel ad initium III p. Chr. n. saeculi*).

Memorabile certe est uocem aduenticiam quae est 'logus' quam capite VIII admittit scriptor ('Aesopeos logos') nisi a uetustis poetis comicis et a scriptoribus ecclesiasticis excepto uno fragmento Ciceronis[2]) omnino non uideri usurpatam esse,

1) Sen. Agam. 664 L.

Lacrimas lacrimis miscere iuuat:
magis exurunt quos secretae
lacerant curae, iuuat in medium
deflere suos.

cf. Stat. Silu. II, 1, 35 (cons. ad Atedium Meliorem de morte Glauciae):
'confer gemitus pariterque fleamus'.

Nota eloquendi circuitum quo opus est ad flendi societatem significandam (συνδακρύειν).

*) Excursus XII.

2) Cic. frg. apud Non. p. 63, 13 M.: 'ego te certe scio omnes logos

numquam autem ad significandum certum illud poematum genus quod ipsi Graeci uocibus quae sunt μῦθος et λόγος (μῦθος, λόγος Αἰσωπεῖος), Romani in uniuersum quidem uernacula uoce 'fabula' notabant. Iidem tamen si ad accuratius significandam fabulae illam speciem aduenticia uoce utebantur, non 'logus' sed 'apologus' dicebant*). Unde fit ut hae duae uoces 'fabulae et apologi' saepissime compositae legantur, numquam 'fabulae (fabellae) et logi', quae sunt plane synonyma.

Peccauit igitur simulator cum hoc faceret.

Quid quod et ipsum sermonem et narrationem saepius abhorrere ab elegantia et acumine quae in ceteris Senecae scriptis obseruentur etiam Volkmannus defensor cogitur fateri (p. 134)? Me saepe elocutio inpeditior et obscurior atque comprehensio ambitusque uerborum, a Senecae faceta simplicitate et perspicuitate illa quidem aliena, offenderunt[1]) — nec me primum nec opinor postremum.

His potissimum de causis facere non possum quin a Seneca abiudicandam esse censeam consolationem ad Polybium.

M. Cornelius Fronto cum nepote orbatus scriptione quae est de nepote amisso[2]) luctum leuare studeret, tam fracto animo fuit ut raro ad fortem consolationem surgeret. — Longum nobis temporis spatium emensis occurrit Ambrosius cuius quae exstant huius generis scripta, de obitu Satyri fratris liber et duae orationes funebres, altera de Valentiniani, altera de Theodosii imperatoris obitu habitae,

('sermones uel dicta ridicula et contemnenda' Non.) qui ludis dicti sunt animaduertisse'.

*) Excursus XIII.

1) Confer praecipue salebrosam conclusionem (c. XVIII, 9) cum elegantibus illis consolationum ad Marciam et ad Heluiam clausulis. Deinde me quidem quod antecedit enuntiatum semper primorum Plutarchei epilogi uerborum (p. 121 E) commonefacit:

Haec utcumque potui longo iam situ obsoleto et hebetato animo conposui.	Ταῦτά σοι συναγαγὼν ... καὶ συνθεὶς μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας ἀπειργασάμην τὸν παραμυθητικόν σοι λόγον.

2) In ed. Naberi p. 232 sqq. Magnis lacunis epistula misere lacerata est.

praeter paucos locos communes qui Ciceroni et Senecae debentur, nihil praebent ueteris doctrinae. — Varias consolationes scripsit Hieronymus quae in epistulis inueniuntur: XXXIX de obitu Blaesillae ad Paullam; LX de morte Nepotiani ad Heliodorum; LXVI ad Pammachium de morte Paulinae; LXXVII ad Oceanum de morte Fabiolae; IV ad uirginem in exilium missam. Quae quidem nos nihil iuuant excepta una ad Heliodorum illa consolatione, quam scripturus quod 'ingenium inrigauit', si minus ex omnibus illis fontibus quos enumerat, certe e Ciceronis Consolatione, gratiam habeo quam maximam uiro uenerabili.

In ipso antiquitatis limine surgit mirum opus, Boethii dico Philosophiae consolationis libros V, quos in carcerem coniectus admirabilis uir inminente morte intrepidus scripsit anno p. Chr. n. 524. Verum longe aliter atque illae quas adhuc perlustrauimus consolationes Boethii libri comparati sunt, cum in eis non de ipsa morte — hanc non curat summus ille uir — sed de rerum diuinarum et humanarum bonitate paene desperantem adloquens fingatur ipsa uetus Philosophia[1]). Quare seuera disputatio non gaudet ueterum ueneribus leporibus suauisonis locis — talia frustra quaesiueris; interdum tamen ad relaxandum animum intentum carmen et ipsum quidem seuerum interrumpit difficilium tristiumque quaestionum fluctum. Ceterum in fine libri V exodium lacuna deuoratum esse existimauerim, propterea quod priores libri IV ad unum omnes in carmen exeunt.

Laudationum funebrium ratio alia apud Athenienses alia apud Romanos erat; non enim apud hos ut apud illos publice, sed a priuatis in singulos plerumque propinquos habebantur. Sic Q. Fabius Maximus mortui filii in honorem et dixit et scripsit laudationem, cuius magnam partem fuisse consolatoriam e Ciceronis uerbis concludo[2]).

1) De ipsis praeceptis e Platonis potissimum et Aristotelis sacrariis sumptis u. Zellerum III 2, p. 858 sqq.

2) Cat. mai. IV, 12 'Multa in eo uiro praeclara cognoui, sed nihil admirabilius quam quo modo ille mortem filii tulerit, clari uiri et consu-

Memorantur M. Varronis et Ollii cuiusdam laudationes [1]).

Non satis doleri potest quod interiit Ciceronis Laudatio Porciae [2]) M. Catonis sororis, quae paulo post Consolationem anno a. u. c. 709 ab oratore tum his argumentis pleno composita quantum heu doctrinae studiorumque continuit thesaurum quem amissum lugemus. — Nec Sulpicii Apollinaris doctissimi uiri laudationes [3]) funebres aetatem tulerunt. Seruatae sunt lapidibus inscriptae trium Romanorum orationes funebres [4]): Lucretii Vespillonis in Turiam uxorem; Hadriani imperatoris in Matidiam maiorem [5]); laudatio in Murdiam [6]), in quibus tamen locus qui est de consolatione totus omittitur. Et haec quidem hactenus.

---

laris. Est in manibus laudatio, quam cum legimus, quem philosophum non contemnimus?' Idem ἐγκώμιον Plut. Fab. XXIV, 6 uiri in luctu temperantiam miratus (ἤνεγκε μετριώτατα dicit) memorat et ib. 1, 8 illud usque ad aetatem suam perdurare diserte adnotat. — Ceterum de orationis indole a me dissentiunt nec Wyttenb. nec Schneider p. 13. Hic adeo illam laudationem a Cicerone in Cons. scribenda adhibitam esse arbitratur. Fortassis recte. Utique et in Cons. et in Tusc. disp. (u. III, 28, 70) inter eos qui fortissime luctum uicissent Fabius locum inuenit.

1) Cic. ad Att. XIII, 48, 2 (scr. m. Sextil.).

2) Ib. XIII, 37, 3 (uidetur scr. mens. Quint.). 48, 2. cf. Cic. ed. Bait. uol. XI p. 69.

3) Gell. XIII, 20, 17.

4) Volkm. eas enumerat in libro quem inscr. Rhetor. d. Gr. u. Römer p. 305 adn.

5) Utramque edidit Mommsenus in act. acad. Berol. a. 1863, p. 455 sqq.; alteram etiam in C. I. L. VI, 1527; quam omnino non habitam, sed scriptam esse censet intra annos a. Chr. n. VIII et II l. l. p. 464.

6) Tertia pertinet ad Frontonis aetatem (Rudorff in act. acad. Berol. 1869).

EXCURSUS.

Excursus I. (ad p. 6).

De consolandi notionum significationibus.

Qui illi fuerint qui *παθολογικόν* dicerent consolationem non liquet, quoniam hac uoce unus Galenus usus est ubi Mnesithei medici *παθολογικόν* memorat. De quo haec habet (tom. XIX, p. 485, 4 Kühn.): *ἐν τῷ παθολογικῷ τῆς ἰατρικῆς μέρει περιέχεται τί τε καὶ ὁποῖόν ἐστι καθόλου καὶ τί τὸ κατὰ μέρος πάθος καὶ νόσημα.* Chrysippo in libris *περὶ παθῶν* hanc uocem in usu fuisse haud absurde conieceris. Cetera haec sunt. Graeco *παραμυθία* respondet 'adlocutio' (Catull. XXXVIII, 5. 7. Sen. cons. ad Marc. 1, 8. ad Helu. 1, 3. inc. ad Pol. XIV, 2); *παραμυθητικός* adsimulo uoci 'adloquium' (Hor. Epod. XIII, 18. Ou. Trist. 1, 5, 3. 8, 17; ex Pont. 1, 16, 18). Consolandi uim uel proprie inesse in uerbo 'adloqui' testatur Varro de l. l. VI, 57: 'hinc adlocutum mulieres ire aiunt, quom eunt ad aliquem locum consolandi causa' ('ad aliquam locutum consulandi causa' superstitione quadam obstrictus nunc retinuit Spengelius). Et clarissime adparet hic usus: Sen. epist. 26, 4 extr. 54, 6. 98, 9. id. Troad. 619 L.: 'alios parentes adloqui in luctu decet'. Val. Max. II, 7, 6. IV, 6, ext. 3.

Ceterum aliquem consolatus est et consolauit homo Romanus teste Varrone (in frg. Oedipothyest.) et Gellio (XV, 13, 1). 'Consolatio' pro 'argumento consolatorio' dixit Cicero (ad fam. V, 16, 2. 3); unus Hieronymus (epist. LXII) formauit 'consolamen'. — *παράκλησις* Dioni Chrysostomo (or. XXX, p. 549 Rsk.) et Gregorio Nazianzeno (or. XX, cap. 23) est *παραμυθία*; idem Dio (or. XVIII, p. 481 extr.) et Teles (Stob. Flor. CVIII, 83) *παρακαλεῖν* perinde dixerunt; nec aliter praegnanti elocutione uoces *ἐπᾴδειν* et *ἐπῳδός* Plato (Phaed. p. 77 E. 114 D) adhibuit, unde apud Phliasium Timonem Socrates *Ἑλλήνων ἐπαοιδός* uidetur audire (Mull. frg. phil. II, p. 88, u. 55). *ἐπῳδάς*

argumenta consolabilia (sic quoque dicere fas est, 'consolabile' enim 'illius sui casus carmen' Arionem in mare praecipitaturum Gellius XVI, 19, 12 narrat cantasse, νόμον ὄρθιον Herodotus 1, 24) uoluit esse Iulianus (or. VIII p. 316 A Hertl. [244 Sph.] quae est ἐπὶ τῇ ἐξόδῳ τοῦ ἀγαθωτάτου Σαλλουστίου παραμυθητικὸς εἰς ἑαυτόν); idem (ib. p. 316 B 322 C [248] 324 D [250]) ψυχαγωγεῖν uoci consolandi uim inpressit, solus Graecorum ut uidetur; unde etiam p. 326 D [252 A] dixit (ἀπαραμυθήτως οὐδὲ) ἀψυχαγωγήτως (ἐννοῶ), prorsus inauditam notionem statuens. Hoc autem uerbum cui proprie delectandi notio inest, hinc apud Polybium adnotante Thesauri auctore docto delabitur in exhortandi sensum; de Iuliani usu siletur. Similiter aliquis opinor poeta λόγοις πιαίνειν dixit pro eo quod est παραμυθεῖσθαι teste Phrynicho in Bekk. anecd. 51, 6. Praeparauerunt quodam modo ad hunc memorabilem usum illud uerbum Aeschylus et Pindarus (imitante Themistio or. VII, p. 90 D.), cum (Agam. 277. 1669 D. — Pyth. II, 101) ei laetificandi notionem inprimerent. Postremum Flaccus (Epist. I, 14, 7) 'insolabiliter' maerentem facit Lamiam, scilicet graecissans [= ἀπαραμυθήτως πενθοῦντα; similiter carm. 1, 16, 27 uoci 'recantare' uim παλινῳδεῖν Stesichori memor uindicauit semel et unus; similiter epod. XVI, 25 Phocaeorum iusiurandum imitatus Herodoti illud ἀναφανῆναι de plumbo emergente dictum uoci 'renare' inauditam emergendi notionem dedit; idem VI fere saeculis post Iordanis (Get. 16) ausus est cum uas aureum 'quod in profundum cecidit ... et longe post emergit' faceret 'renatans'] et comite carens, si Orellio ad h. l. et Thesauri uel nouissimae editioni credis; sed caue, nam Ennodium idem aduerbium formasse uideo (epist. VIII, 41 in. Hartel.). 'Inconsolabilis' Ouidio (Met. V, 426) et exitum saeculi p. Chr. n. IV uersus Optato Afro (de schism. Donatist. 1, 2) placuit. — Apud horum temporum Graecos παραμύθιον et παραμυθέω (παραμυθεύω) uoces ad fabulae et narrandi fabulas notiones delapsae sunt, aperta quidem uia ei qui nutricum in sedandis clamoribus infantium moris memor est. Neque omnino Graecis ueteribus populisque

orientis absurdum uidebatur lugentis curas fabulis aenigmatibusue promendis diducere: de qua re, si iuuat, adi Rohdii gr. Rom. p. 411 et 414 adn. 1.

Excursus II. (ad p. 46).

Apud eundem igitur Crantorem legisse uidetur Cicero alterum Callimachi epigramma de Ambraciota Cleombroto Socratis discipulo (cf. Plat. Phaed. 59 C) quod indicat Tusc. 1, 34, 84, legimus hodie bono casu in Anth. Pal. VII, 471 seruatum:

Εἴπας Ἥλιε χαῖρε Κλεόμβροτος ὡμβρακιώτης
ἥλατ᾽ ἀφ᾽ ὑψηλοῦ τείχεος εἰς Ἀΐδαν,
ἄξιον οὐδὲν ἰδὼν θανάτου κακόν, ἀλλὰ Πλάτωνος
ἓν τὸ περὶ ψυχῆς γράμμ᾽ ἀναλεξάμενος.

(cf. Callim. epigr. XXV Schn.).

Totum enim illud cap. XXXIV partim ad Crantorem ipsum partim ad Tullii consolationem pertinere uidemus. Et quam gratum cum Cleombroti philosophi mortem petentis exemplum tum clari poetae de eo testimonium consolatori erat! Accedit quod nusquam alias hic poeta a Cicerone uidetur adhibitus esse; nam quod de or. III, 33, 132 ad significandam Alexandrinorum quos dicimus aetatem una cum Aristophane nominatur, nihil adtinet; inter consolatoria studia ei ille forte obuiam factus est: de quo loco maiore cum probabilitate cogitemus quam de Crantoris libello?

Excursus III. (ad p. 46).

Secuntur l. l. (Tusc. III, 6, 12) haec: ‘Ne aegrotus sim’ inquit (Crantor) e. q. s.; sunt latine uersa Crantoris uerba quae Plut. in fine cap. III habet. Ergo concludamus necesse est: aut discerpsisse sententias Ciceronem aut contraxisse Plutarchum. Et illum quidem discerpere solere altero exemplo eluceat hoc. Quod Plut. p. 113 F indicato illo Callimachi epigrammate pergit: (*Πρίαμος*) *εἰ προετελεύτησεν ἔτ᾽ ἀκμαζούσης αὐτῷ τῆς βασιλείας καὶ τῆς τοσαύτης τύχης ἣν ἐθρήνει,*

profecto quiuis uel propter artum sententiarum conexum concedet haec coniuncta fuisse etiam in fonte Plutarchi, i. e. apud Crantorem. Sed quid mihi Cicero? Priusquam ipsum epigramma proferat (1, 93), propinat nobis illam argumentationem (1, 85): 'Priamum tanta progenie orbatum, cum in aram confugisset, hostilis manus interemit. Hic si uiuis filiis incolumi regno occidisset (intercedunt uersus ex Ennii Andromacha): utrum tandem a bonis an a malis discessisset? Tum profecto uideretur a bonis'. — Pronus est transitus ad Plutarchi illum locum conruptum. Quem qui adhuc emendare nisi sunt si quid uideo ad unum omnes ad inritum ceciderunt. Velut Wyttenbachii commentum quod est *ἢ Πρίαμος· ⟨οὗτος δ' εἰ ἐτελεύτησεν⟩ .. βασιλείας, προετελεύτησε καὶ τῆς τοσαύτης τύχης, ἣν ἐθρήνει* et probabilitate caret quamquam sano fundamento nititur, et laborat falsa interpretatione uocis *τύχη*. Est calamitas, inquit. At pace uenerabilis uiri dico: conrupta est uox, pro qua postulandum esse id quod prolis notionem designet Ciceronis illud 'uiuis filiis' cum eo quod est 'incolumi regno' coniunctum clamat; ut mittam grauissimam omnino calamitatem Priami esse illam orbitatem (cf. Ciceronis 'Priamum tanta progenie orbatum'). Tale uerbum uoci *τύχη* substituendum circumspicienti se obferunt quae sunt *φύτλη* (Hesych. s. u.· *γέννα, γένεσις γένος*) et *γενεή* (qua uoce utitur Callimachus qui Plutarchi loco latet) et *γενέθλη* e quibus quid eligendum sit ambigi potest.

Infelicissimum uero Schneideri conamen (u. ad frg. 363) (qui adeo ipsum fragmentum seruato pessime illo Plutarcheo '*γὰρ ὄντως*' Dauisium secutus in trimetrum iambicum claudum cogere ausus est) omnino contra grammaticae leges pugnat. Citra probabilitatem plane sunt coniecturae Diltheі (Anal. Call. p. 31) et Gerckii (p. 57), qui non debuit reuerti ad ineptam illam distinctionem quam iam pridem expulit Wyttenbachius quamuis uel ab Herchero editore neglectus. E Ciceronis locorum comparatione (1, 85 conl. 1, 93) proficiscitur opinor certissima emendatio: *Μεῖον γὰρ ὄντως ἐδάκρυσεν Τρωίλος ἢ Πρίαμος· ⟨καὶ⟩ αὐτὸς ⟨ἂν μεῖον ἐδάκρυσεν⟩ εἰ προετελεύτησεν*

ἔτ' ἀκμαζούσης αὐτῷ τῆς βασιλείας καὶ τῆς τοσαύτης γενεῆς(?) ἣν ἐθρήνει.

Dein argumentationem illam quam apud Ciceronem et Plutarchum legimus item ad Callimachi epigramma pertinere cogor statuere conlato Propertii loco (II, 13, 45 sqq. B.) quem ad p. 113 E olim alio consilio adnotauerat Wyttenbachius. Quem cum scriberet Propertio Callimachi sui illud epigramma obuersatum esse ausim adseuerare. Vide:

Atque utinam primis animam me ponere cunis
  Iussisset quaeuis de tribus una soror!
Nam quo tam dubiae seruetur spiritus horae?
  Nestoris est uisus post tria saecla cinis,
Cui si tam longae minuisset fata senectae
  Gallicus Iliacis miles in aggeribus,
Non ille Antilochi uidisset corpus humari,
  Diceret aut: O mors, cur mihi sera uenis?

Nunc eat aliquis et iactet cum Gerckio argumentationem illam non decere poetam; hoc credo refutaui. Nec quod de Propertio conieci inprobabis: Callimachei carminis certe eadem sententia erat.

Excursus IV. (ad p. 67 adn. 1).

Sextus ad inlustranda Epicuri furta e. g. eius quam supra exposui de morte sententiam ὅτι οὐδέν ἐστι πρὸς ἡμᾶς repetit, perperam uidelicet, ex Epicharmi hoc uersu deprauato

Ἀποθανεῖν ἢ τεθνάναι οὔ μοι διαφέρει

quem sic ab illo non esse profectum etiam e Ciceronis interpretatione (Tusc. 1, 8, 15) adparet:

'Emori nolo; sed me esse mortuum nil aestumo',

unde Ahrens emendationis periculum fecit quam uide apud Mull. l. l. I, 146 a.

Eadem ad amussim sententia legitur et in Ribb. Trag. Rom. frgg. inc. inc. 203 haec:

'Mors misera non est, áditus ad mortem ést miser',

et, si lectionem traditam prudenter seruas recteque adgnoscis

enuntiatum optatiuum (quo cognito apage omnia conamina), in Anth. Pal. X, 123:

Πῶς τις ἄνευ θανάτου σε φύγοι βίε; μυρία γάρ σου
λυγρά· καὶ οὔτε φυγεῖν εὐμαρὲς οὔτε φέρειν.

'Utinam', inquit, 'sine morte, i. e. ita ut mors non sit obeunda, liceat uitam fugere!' Totius enim lepidi epigrammatis argumentum hoc est: tot molestiae iuxta paucissimas delicias in uita obuiam fiunt ut haec sit fugienda; sed nec *φυγεῖν εὐμαρές*. — In talibus enuntiatis optatiuis, quae a *πῶς, τίς* uel a similibus surgant, posteriore graecitatis aetate potuisse omitti particulam *ἄν* discimus his locis: Anth. Pal. V, 246, 5 *καὶ τίς ὑποτλαίη*; IX, 359, 1 *Ποίην τις βιότοιο τάμοι τρίβον*; sic enim e codice pro Stobaei quod etiam Duebner recepit *τάμῃ* restituendum, ut docet Agathiae parodia (V, 302, 1): *Ποίην τις πρὸς ἔρωτας ἴοι τρίβον*; — Theocr. XXVII, 24 *Καὶ τί, φίλος, ῥέξαιμι*; ut uel inconstanter se gerant editores cum XV, 51 id quod recte traditur: *Ἅδιστα Γοργοῖ, τί γενοίμεθα* cum Schaefero conrumpant in id quod exhibent *γενώμεθα*. Proinde etiam Anth. Pal. XI, 133, 5 *Ποῖ τις ἀπέλθοι λοιπόν*, non *ἀπέλθῃ* (quod iterum habet Stobaeus), eruamus e cod. conrupto *ἀπέλθει*.

Hos locos Schaefer in melet. p. 97 sqq. non potuit tollere.

Excursus V. (ad p. 69).

In Pythagoreorum caterua per me licet recenseat hunc Sotionem Mullachius l. l. II, 47. Ex tribus enim illis Sotionibus qui omnino distinguendi sunt (cf. Zellerum l. l. II 2, 931 adn. 3 et III 1, 676 adn. 3) de eo h. l. cogitandum est qui Senecae praeceptor (Sen. ep. 49, 2. 118, 17. 20. Lactant. diu. instit. VI, 24) et Sextiorum quasi interpres (Sen. ll. ll.) erat, natione Alexandrinus. Quod sic euincitur. Seneca de ira libros III scripsit. Cum autem sciamus illius praeceptorem Sotionem quendam fuisse, inueniamusque *περὶ ὀργῆς* scripsisse Sotionem, illum et hunc unum esse concludemus. Sic olim Nietschius in Mus. Rhen. XXIII, p. 639. Cuius suspicioni fundamentum dedit Dielsius in Doxogr. prolegg. p. 256 conferendo Sotionis

fragmentum (*Σωτίωνος ἐκ τοῦ περὶ ὀργῆς β'* (apud Stob. XX, 53) cum Sen. de ir. II, 10, 5.

Habeo quae addam. Primum perperam in Meinekiana Stobaei editione l. l. sub lemmate LIV duae Sotionis sententiae prorsus diuersae inter se componuntur. Sunt duo fragmenta e satis diuersis libri II partibus, id quod per se manifestum adeo Senecae comparatione demonstrabo. Distinguenda igitur sunt lemmata LIV[a] et LIV[b]. E quorum priore radicem ducit imago quae et in Senecae libro II (obserua interuallum quo ea ab altera illa sententia dirimitur) et in Plut. *περὶ ὀργῆς* libri (quem uix iure eundem ac superstitem *περὶ ἀοργησίας* librum censuit esse Treuius l. l. p. 37 ad catalogi titulum XCIII *περὶ ὀργῆς*) unico fragmento (Stob. Flor. XX, 70) legitur haec:

Sot. *ἐκ τ. π. ὀ. β'*	Sen. de ir. II, 10, 8	Plut. *ἐκ τοῦ π. ὀργῆς*
Ὥσπερ δὲ πλοῖα γενναῖα οὐχ ὅσα ἐν εὐδίᾳ πλεῖ, ἀλλ' ὅσα πρὸς χειμῶνα ἀντέχει καὶ σώζεται, οὕτω καὶ ἄνθρωποι ὀργῇ καὶ κινήσει ἀντεχόμενοι μεγάλοι καὶ ἀνδρεῖοι.	Numquid ille cuius nauigium multam undique laxatis conpagibus aquam trahit, nautis ipsique nauigio irascitur? occurrit potius et aliam excludit undam, aliam egerit, manifesta foramina praecludit, latentibus et ex occulto sentinam ducentibus labore continuo resistit. nec ideo intermittit, quia quantum exhaustum est subnascitur. Lento adiutorio opus est contra mala continua et fecunda, non ut desinant, sed ne uincant.	*Λόγον οὖν ἡγεμόνα χρὴ ποιησάμενον οὕτως ἐπιχειρεῖν τοῖς κατὰ τὸν βίον ἔργοις, τὰς ἑκάστοτε προσπιπτούσας ὀργὰς διωθούμενον καὶ διανεύοντα, ὥσπερ οἱ κυβερνῆται τὰ κύματα προσφερόμενα. ἔστι γοῦν οὐκ ἔλαττον τὸ δέος ὀργῆς ἀντιπρώρου κυλινδομένης αὐτόν τε καὶ σύμπαντα οἶκον ἄρδην ἀπολέσαι καὶ ἀναστρέψαι μὴ διαπλεύσαντα δεξιῶς.*

His tribus locis sane non ad amussim geminis manifesto ut eadem imago ita una sententia subest: uariare amant ueteres dum imitantur. Post haec et apud Sotionem et apud Senecam leguntur (l. l. 54[b] et de ir. II, 17, 1):

Ὑποκριταῖς μὲν οὖν καὶ μὴ ὀργιζομένοις ὑποκρινομένοις ὀργὴν συνήνεγκεν, οἱ δὲ σπουδαῖοι ἄνδρες, οὐδ' ἐὰν ὡς ἀληθῶς ὀργίζωνται, οὕτω χρῶνται τῷ σχήματι.

(ab ira esse abstinendum exponitur.) 'Orator' inquit 'iratus aliquando melior est'. Immo imitatus iratum. nam et histriones in pronuntiando non irati populum mouent, sed iratum bene agentes.

Videmus igitur, si quidem e librorum congruentia et locorum singulorum ordine (ad librum II utriusque loci pertinent, et apud Stobaeum 53 = Sen. II, 10, 5; 54^{a} = II, 10, 8; 54^{b} = II, 17, 1) licet coniecturam facere, Senecam in libris de ira praeceptoris scriptionem — ut Tullius ait — 'secutum esse'.

Excursus VI. (ad p. 70).

Μῦθός τις, ait Sotio, *περιφέρεται γυναικός, ὅτι ἡ λύπη* e. q. s. Quod uocem *γυναικός* conruptam esse ratus Meinekius (praef. ad Flor. IV, p. X) scripsit *λιβυκός* profectus a Plut. cons. ad ux. c. VI, ubi eadem fabula Aesopea uocatur; Bergkius hanc coniecturam pro librorum testimonio uendidit (in hist. litt. gr. 1, 372 adn. 184); Leutschius (in Philol. XXXIII, 417) ante *γυναικός* inserendum proposuit *Κυπρίας*, ut fabella illa adeo in Cyprium *μύθων* genus relegetur; Mullachius uero fortiter *ἀστεῖος* substituit: parum prudenter egisse omnes uidentur. Neglexerunt enim locum Plut. ad Apoll. consolationis (p. 112 A) quo idem *μῦθος* qui a Sotione et in consolatione ad uxorem indicatur a uetere quodam philosopho Arsinoae reginae narratur.

Ex hoc loco quippe quo mulieris in usum fabula dicatur ficta esse, Sotionis uerba sic explico: 'Fertur de muliere (siue ad mulierem) fabula qua discimus luctum apud eos manere a quibus colatur. Obscuriorem loci breuiloquentiam satis explicari ex consuetudine qua nos quoque in rebus tritis elocutionis diligentiam remittere solemus dudum mihi persuasi. Sed interim ipsi ueteres geminum exemplum suppeditant: *Ἀλκίνου ἀπόλογος* prouerbii loco dicebant de nimis uerbosa narratione. Sic e. g. Plato in republ. X, p. 614 B, ubi uide doctum schol. cf. Diogen. prou. cent. 1, 79 et locos quos praeterea indicat Spengelius ad Arist. Rhet. III, 16. Nimirum *Ἀλκίνου*

ἀπόλογος proprie erat longa illa Ulixis ad Alcinoum Phaeacum regem narratio quae Odysseae libris IX—XIII continetur. Perinde est *μῦθος γυναικός* fabula quae mulieri narratur. Quis postulat exempla quale est *ἀνέρος αἴθονος ἀγγελία* alia quae omnino liberiorem genetiui graeci usum testantur? De uno tamen exemplo paucis. Plutarchus p. 118 F celebratam illam de Periclis in morte filiorum constantia fabulam narrans illum *μετὰ τὴν προσαγγελίαν ἀμφοτέρων τῶν υἱέων* animo tranquillo in contione uerba fecisse non dubitauit breuissime dicere. Nam iniuria haec uerba Hercheri obelo notata esse recte monuit Dinsius (Beitr. z. Kritik d. Trostschr. Plut. an Apoll., in libro miscellaneo qui inscribitur Festschr. z. dritten Säcul.-Feier d. Berl. Gymn. z. gr. Kloster, 1874, p. 150 sq.) qui genetiuum illum insuper Thucydidis (1, 61, 1. IX, 15, 1) et Xenophontis exemplis (u. Mem. II, 7, 13) firmare non supersedit. — Idem Dinsius p. 146 se ex genere dicendi libelli ingenuitatem probaturum esse pollicetur, huic meae qualicunque opellae certe aptissimum supplementum additurus.

Excursus VII. (ad p. 82).

Vox *φρουρά* non solum *τὸν φρουροῦντα* (statio, custodia) sed etiam *τὸ(ν) φρουρούμενον* (carcer, captiuitas, custodia) denotat, ut apud Plat. etiam in Gorg. p. 525 A. Phaedonis locum illum spectans dicit Cicero (Tusc. 1, 30, 74) de sapiente: 'nec tamen illa uincla carceris ruperit'. Dio uero (or. XXX, p. 550 Rsk.) *ἐπὶ τιμωρίᾳ* inquit *γεγόναμεν ἐν φρουρᾷ δὴ ὄντες ἐν τῷ βίῳ*. Deinde *ἐφήμερος* Antiphontis l. l. non ualet proprie id quod est 'diurnus' sed praegnanter 'temporarius, breuis, zeitlich', uelut Thuc. II, 53, 1, quocum tam mire in exquisitis ille concinit. Adde quod Aeschines loco illo p. 80 adn. 3 exscripto de eadem re dicit *θνητὸν φρούριον*, poetae autem passim *ἐφήμεροι* pro eo quod est *θνητοί* usurpant — et quod Hesychius *ἐφήμερα* explicat *εὐμετάβολα εὔφθαρτα*. Sic enim recte olim conrexisse codicis quod sensu caret *ἀμετάβολα* Musurum quamuis a Schmidtio inprobatum disco ex Etymologico magno ubi legitur *ἐφημερία... λέγεται δὲ καὶ ἡ τῆς ἡμέρας*

λειτουργία διὰ τὸ εὐμετάβλητον πρὸς τὴν ἑκάστης ἡμέρας κατάστασιν. — Unice uero placet Photii *ἐφήμερος· πρόσκαιρος.*

Habes denuo delicatum meum sophistam. Qua data occasione non sino conruptum manere aliam Hesychii glossam: *ἀμφιμήτορες* inquit *οἱ ἐκ πολλῶν μητέρων γεγονότες ἀδελφοί. Αἰσχύλος Ἡρακλείδαις,* ubi scribe *ἐξ ἄλλων μητέρων,* si quidem Suidas *ἀμφιμήτωρ* explicat *ἑτερομήτωρ,* nec aliter Aeschyleum nomen *ἀμφίπτολιν* (sc. *ἀνάγκαν* Cho. 75 D.) commentatur doctus scholiasta *τὴν ἐκ διαφόρων πόλεων ἀνάγκην, ὅ ἐστι πόλεμος,* inquinatus ille quidem ab indocto interpolatore qui cum *διαφόρων* ualere 'inimicarum' (non 'diuersarum') perperam putaret, illud [*ὅ ἐστι πόλεμος*] inculcauit. Illa autem interpretatio recta est; etenim captiuus chorus dicit eam necessitatem quae inde fit quod ex alia urbe oriundus est, i. e. seruitutem. — Voluisse autem scholiastam diuersas intellegi urbes certissimum est; aliter non addidisset *ὡς ἀμφιμάτορας κόρους φησὶν ὁ Εὐριπίδης.* Dicit autem Androm. 465 D, ubi rursus recte interpres adnotat *τοὺς ἐκ διαφόρων μητέρων, ἐξ ἑνὸς δὲ πατρός.*

Excursus VIII. (ad p. 85).

Antiph. inc. frg. LVI admodum memorabile paucis commentari lubet. Narrat Pollux 1, 98 nauis ducem ab aliis aliter, ab Antiphonte uoce *ποδοχῶν* significatum esse. Erant autem qui grammaticorum ueterum fere omnium ipsiusque Pollucis in his rebus ignorantia inducti crederent uocem *πούς* non modo eum funem quo uelum regitur (pedem, Schote) sed etiam posse notare gubernaculum (*οἴακα*), duobus ut uidetur locis nisi, uno Odysseae (*κ* 32) et Pind. Nem. VI, 57. Sed utroque loco illud uerbum significare funem quem diximus, nil amplius, ad amussim nunc demonstrauit Breusingius uir harum rerum peritissimus in libro quem de ueterum re nauali inscriptum nuperrime edidit (Die Nautik der Alten, Bremen 1886, p. 59 sq.). De hoc fune eis quae ille p. 58—60 conlegit haec habui addenda. Eodem uerbo quo Antipho, metaphorice usus est Aeschylus in Persarum u. 656 ubi chorus Dareum praedicat: *θεομήστωρ*

δ' | ἔσκεν ἐπεὶ στρατὸν εὖ ποδούχει, quod duce Tanaquilo Fabero Dindorfius tandem reduxit (ὑποδώκει M).

Idem uerbum testatur grammaticus in Bekk. Anecd. 1, p. 297 sic emendandus: ποδοχεῖν (sic recte Dind., ποδοκεῖν cod.)· τὸ τῷ ποδὶ κυβερνᾶν· ποὺς γάρ ἐστι τοῦ ἱστίου τὸ σχοινίον τὸ ⟨κατέχον⟩ κάτω πρὸς τῇ νηί. Haec recta uerbi πούς explicatio est cui similem praebent schol. ad Lucian. Charont. 3 et primus schol. ad Odyss. ε 260 (u. apud Breusingium l. l. p. 59). Quae pro illis quae ego posui leguntur τοῦ ἱστοῦ τὸ ἀντίον sensu carent. Verum ut ad Antiphontem reuertamur: ποδοχῶν est gubernator, non quatenus ὁ ἐπὶ τῶν οἰάκων καθήμενος est, ut Pollucis inscitia uult, sed quatenus is qui nauem regit simul ueli pedem (ναὸς ἐγκρατῆ πόδα Soph. Ant. 715) tenet uel seruat (ἔχει). Neque enim gubernandi et regendi ueli officium distingui potest: pedem tenet; ita gubernator est.

Excursus IX. (ad p. 89).

Miratus sum cum Bothium, qui 'de Antiphontis et Thucydidis genere dicendi' disputationem Marburgae h. s. a. LXXV edidit, Antiphontis sophistae omnino nescium oratoris et sophistae fragmentis ex toto neglectis illorum scriptorum dictionis comparationem ita inuenirem instituisse ut tetralogias et orationes susque deque ferret.

Ecce inuitus iste tetralogias illas non oratoris sed sophistae esse mihi nunc probauit. Nam ex Antiphonte quaecunque aut inaudita aut insolentia et poetica adtulit et quaecunque eiusdem notae cum Thucydidis propriis contulit, ea non ad tres illas capitales orationes sed ad declamationes tetralogias quas uocamus pertinent! Et ea quidem ad amussim quadrant ad sophistam cuius imaginem effingere studuimus. Quae ex orationibus ad instituendam cum Thucydide comparationem deprompsit talia sunt qualia eiusdem aetatis scriptores et soleant et debeant habere communia. De insigni uerborum notione et usu agitur. Huc pertinent qualia sunt haec: ἀνθρώπινον φῦλον (IV α 1), ἀσπαίρω (II δ 5), ζῶν καὶ βλέπων (III γ 1), ποίνη (II α 3), πράκτορες (III β 6 i. e. 'qui aliquid exsecuntur',

quo uerbo alias Atheniensium quidam magistratus denotatur; sed illam uerbi uim statuunt Aesch. Agam. 112. Soph. El. 251. Arist. Ran. 1289) a poetis commodata; *ἀπολύσιμος* (IV δ 9), *διαγνώμων* (III γ 3), *ἀναποκρίτως* (!) *λέγειν*, *ἀναγιγνώσκειν* (i. e. *ἀναπείθειν*, II β 7), *εὐσεβεῖν* passiua constructione usurpatum (III γ 11), *καταλαμβάνειν* (i. e. *καταγιγνώσκειν* damnare II δ 11. IV δ 9), *ἀπελογήθην* (pro eo quod est *ἀπελογησάμην*, II γ 1. δ 3. IV γ 1), *συλλήπτωρ* (III γ 10) partim semel partim excepto Antiphonte a posterioris tantum aetatis scriptoribus admissa sunt. Elocutiones autem *ἄωρος τελευτή* et *ἄωρος συμφορά* (III α 2. β 12) atque totum tertiae declamationis primae orationis proemium, nisi sophistam illum quem in disputatione enarrauimus ex toto spirant, lateres me lauisse dico. Accedunt iterum ab aliorum consuetudine remota quae declamationum scriptori cum Thucydide communia sunt. Sic hi soli interfectorem dixerunt *αὐθέντην* (III γ 4. 11. δ 4. Thuc. III, 58, 5). Vocem poeticam (quamuis neque a Platonis neque a Xenophontis usu alienam) *γηραιός* utrumque adhibuisse Poll. II, 13 memorat: IV α 2 *τῆς γηραιοῦ τελευτῆς*, ut adeo generis masculini forma feminino seruiat, et Thuc. VI, 54, 2 *γηραιοῦ τελευτήσαντος* legitur. Multo memorabilior est apud utrumque uocis *ἐνθύμιος* mirus usus quem illa aetate praeter Herodotum et poetas nemo admisit. Luna deficiente Athenienses cessant *ἐνθύμιον ποιούμενοι* (Thuc. VII, 50, 4. schol.: *ἀποδεισιδαιμονήσαντες ἢ ἐκλογισάμενοι, κατὰ νοῦν σχόντες τὸ τῆς σελήνης*, scil. ‘religione obstricti’); Antipho (II γ 10) minatur iudicibus mortuum *ἐνθύμιον γενήσεσθαι* i. e. eum conscientiam illorum uexaturum esse; III α 2 *τῷ ἀποθανόντι οὐδὲν ἐνθύμιον* ualet ‘mortuo non curae illud est’; III δ 9 *τὸ ἐνθύμιον* substantiuum bis factum ualet fere ‘mala conscientia’; ibidem mirifice substantiuum *προστρόπαιον* formatum, quod ualet fere ‘contagium caedis’. Ceterum uox *ἐνθύμιος* bene comparatur cum illo *καταθύμιος* quod pariter a poetis mutuatum esse Antiphontem sophistam (inc. frg. VII) supra exposui.

Aceruum translationum elocutionum schematum poeticorum ex Antiphonte declamationum auctore et Thucydide congessit

Bothius (p. 24 sq., cui etiam quae supra scripsi partem debeo), qualia sunt (II γ 3 extr.) *σωφρονίσαι τὸ θυμούμενον τῆς γνώμης* et (Thuc. VII, 68, 1) *ἀποπλῆσαι τῆς γνώμης τὸ θυμούμενον* (Bothius p. 36 cf. Eur. Hec. 299 D.); *ὑπερόπται* (h. l. et Soph. Ant. 130) *τῶν εἰωθότων* (Thuc. III, 38, 3) et (II β 13) *ἰατροὶ τῆς ἀτυχίας* et alia multa. Sed haec nunc sufficiant.

Excursus X. (ad p. 104 adn. 3).

Aegre fero quod adhuc Boëthii carminum pulchrorum multi loci conrupti iacent. Vide egone nonnullorum medicus existam.

I. Boeth. cons. phil. II, carm. 1, 8.

Hoc carmine et quae antecedit pedestri oratione demonstratur neminem sanum de inconstantia fortunae queri debere cuius in mutabilitate summam sitam esse constantiam. Itaque in fine increpat: 'At omnium mortalium stolidissime, si manere incipit, fors esse desistit'. De eadem re est carmen, cuius conclusio haec est:

Sic illa ludit, sic suas probat uires
Magnumque † suis monstrat ostentum, siquis
Visatur una stratus ac felix hora.

Futtilia medendi quae exstant conamina, profecta ea quidem ab eis qui totius disputationis sumamm omnino non ceperunt, bene ad inferos editor relegauit, ubi uideas. Flagitatur: 'Magnumque *stultis* monstrat ostentum' e. q. s., i. e. nisi stultis nemini uidetur mirum fecisse, si eum qui modo felix splendebat in puluerem detrusit. Sic poeta supra stolidissimum uocauerat qui fortunae uices miraretur.

Positionem neglexit poeta ad exemplum poetarum Augusteae aetatis et Horatii qui cum passim tum h. l. u. 3 Boethii menti obuersatur et exprimitur. Omnino autem facile et saepe propter sibilae exilitatem ante uerba quae a sp st sc (sq) incipiunt ab omnium aetatum poetis praecedentis uerbi breuem exitum non productum esse notissimum est; nempe ualde facile in uocula 'que'. cf. L. Muellerum de re metr. p. 317 sqq. Unde exempla quae huc pertinerent e re uisum excerpere haec:

Lucil. VII, 28 segetem immutassĕ statumque, Lucil. XXVIII, 52 pro statura Acciŭ' status. Lucr. IV, 772 L. Indĕ statu prior, Lucr. VI, 943 manantibŭ' stillent. Hor. Serm. I, 2, 30 fornicĕ stantem, Hor. Serm. I, 2, 71 Velatumquĕ stola, Hor. Serm. I, 3, 44 fastidirĕ strabonem, Hor. Serm. I, 10, 72 Saepĕ stilum uertas, Hor. Serm. II, 3, 43 Quem mală stultitia, Hor. Serm. II, 3, 296 Haęc mihĭ Stertinius. Prop. IV, 5, 17 B. Consuluitquĕ striges. Stat. Ach. 1, 348 sparsosquĕ studet (ubi utinam tenero admodum colori ne intrusissent crassum illud 'tumet').

II. Sequentis carminis quo hominum insatiabilis auaritia perstringitur uersus 19 et 20 ut sensus restituatur sic emendandi sunt:

Numquam diues agit qui*n* trepidus gemens
Sese cred*a*t egentem

cum praesertim optimus omnium cod. Tegerns. superscriptam praebeat litteram 'n' (qu$\overset{N}{\text{i}}$).

III. Pessime Peiper in sequentis carminis (II, 3) uersu 16 eiusdem libri optimam scripturam (a conrectoris manu non spernenda cui adstipulatur antiqua cod. Goth. manus) 'Donis', quae et exquisitior est et spondaïcam basin format, postposuit ceterorum librorum lectioni 'Bonis', sic iambicam basin statuens qua abstinuit prorsus Flaccus, fere Catullus (XXXIV, 2 et 4 pŭĕllae et ib. 1 Dīānae) et Seneca, Boethius frequentissimus in glyconeis caret nisi quod ter (III, 12, 29. V, 4, 11. 13 et 38 nŏtīs) inuitus eam admisit.

IV. Sequentis carminis in u. 18 sollemni cuidam errori indulsere librarii, cum id quod poetam scripsisse contendo 'aethera' conrumperent in id quod legimus 'aequora'. Nam cum de periculoso mari uu. 4—8 dictum iam esset, u. 18 repetitio inepta fuisset; contra si h. l. reponimus *aethera*, uersus 22 'Ridens a e t h e r i s iras' habet quo respiciat.

V. Ad subsequens carmen pergo. In eo inertem temporum suorum luxum conquestus felicem praedicat frugalitatem aureae aetatis:

Facili quae *v*era solebat (u. 4)
Ieiunia soluere glande.

Sic 'sera' ieiunia conrigenda sunt. Veram enim famem opponit ei quae gulae deliciis incitari uomituque reconciliari solebat. Atque Bonnensis liber, post Tegerns. optimus testis, habet lacunam quae superscriptis litteris 'se' suppleta est (quae $\overset{se}{..}$ra).

VI. In libri III carminis VIII uersu 1 Peiper quod scripsit

Eheu quae miseros tramite deuio*s*
Abducit ignorantia!

fecit contra usum cum cunctorum poetarum Romanorum tum ipsius Boethii. Nempe cum plurimis codicibus — in Tegerns. quoque s erasa est — restituendum:

Eheu quae miseros tramite deuio
Abducit ignorantia.

Ecce adeo in pedestri oratione hanc elocutionem multo magis praegnantem praefert consolator: III, 2 pros. (p. 52,14 P.) 'Est enim mentibus hominum ueri boni naturaliter inserta cupiditas, sed ad falsa deuius error abducit. cf. III, 8 pros. init. 'ad beatitudinem uiae deuiae'. Hiatum illum in ordinibus inconexis omnino probum poeta non fugit. u. II, 3, 9. III, 10, 5. 8. IV, 1, 25.

VII. Ibidem carminis XI uersum 15 sic equidem censeo restituendum:

Quod si Platonis musa personat uerum,
Quod quisque discit *id* memor recordatur.

pro eo quod legitur immemor. Spectat enim Plat. Phaed. p. 76 A *ὕστερον, οὕς φαμεν μανθάνειν, οὐδὲν ἀλλ᾽ ἢ ἀναμιμνήσκονται οὗτοι.*

Excursus XI. (ad p. 117).

Volkmannus in refutando argumento a Dideroto et a Ruhkopfio l. l. p. 206 ex auctoris cum Stoicorum doctrinis pugna petito ad locum qui est in cons. ad Pol. c. XVIII §§ 5 et 6 neglexit comparare grauissimum locum qui est epist. XCIX §§ 15 et 26.

Sed quid rei sit explicemus. Ait Ruhkopfius, si libellus qui est ad Polybium ingenuus esset, Senecam sibi sine ulla

ratione contradicere, si quidem in c. XVIII § 5 ('et scio — conpulisset') detrectaretur Stoicus, quem Seneca semper profiteretur. Perperam. Primum enim illum fugerunt quae § 6 adiunguntur:

'Fluant lacrimae, sed eaedem et desinant. trahantur ex imo gemitus pectore, sed iidem et finiantur'. Et nunc compara quae uerus Seneca epist. XCIX § 15 profitetur:

'Quid', inquit, 'nunc ego duritiam suadeo et in funere ipso rigere uoltum uolo et animum ne contrahi quidem patior? Minime. Inhumanitas est ista, non uirtus, funera suorum isdem oculis quibus ipsos uidere ...' et § 26: 'Hi (Metrodori sectatores dicit) sunt qui nobis (scil. Stoicis) obiciunt nimium rigorem .... aucupari. Nos quod praecipimus, honestum est: cum aliquid lacrimarum adfectus effuderit et, ut ita dicam, despumauerit, non esse tradendum animum dolori'. Vides ut nihil de sententia peccauerit qui Senecae personam induit.

Verum omnino et illud profiteri potuit et Stoicus esse Seneca. Nam cum in aliis tum in hac re inter se dissidebant Stoici: sitne postulanda fera illa *ἀναλγησία* necne.

Audi Caluisium Taurum Platonicum philosophum (apud Gell. XII, 5, 10): 'Haec ergo (mala) uir sapiens tolerare et cunctari potest, non admittere omnino in sensum sui non potest: *ἀναλγησία* enim atque *ἀπάθεια* non meo tantum, inquit, sed quorundam etiam ex eadem porticu prudentiorum hominum, sicuti iudicio Panaetii, grauis atque docti uiri, inprobata abiectaque est'.

Inter illos quosdam nimirum Seneca fuit. Idem postea censuit Marcus Aurelius imperator et stoicus *πρὸς ἑαυτόν* V, 26 *πρὸς μέν* ait *τὴν αἴσθησιν φυσικὴν οὖσαν οὐ πειρατέον ἀντιβαίνειν.* Meministine eiusdem Crantoris et Epicuri praecepti? u. supra p. 46 et 61.

Excursus XII. (ad p. 119).

Graeci plurimi sunt in eis uerbis praepositione $\overline{\sigma\upsilon\nu}$ compositis quibus significetur complures simul id facere quod simplicis uerbi notione exprimitur; quaecunque autem uerba ad

hoc genus pertinent, absolute (et cum objecto quatenus transitiua sunt) usurpari possunt. Talia sunt — ut ad propositum statim accedam — e. g. *συναλγεῖν, συνάχθεσθαι, συμπενθεῖν, συνδακρύειν, συνθρηνεῖν, συμπάσχειν, συνήδεσθαι,* quibus quae uernacula opponant Romani non uidentur habere. Apud eos enim praepositione con teste exemplorum legione potius augetur et intenditur simplicis uerbi notio. Itaque si complurium in idem agendo societatem indicare uolebant, aut uocem ‘simul’ adsumere aut loquendi circuitu uti cogebantur. Ea uerba quae hac norma non uidentur adstringi, aut graecissant aut omnino labante demum Latini sermonis integritate ingruerunt. Latine igitur nemo commoriebatur cum aliquo, nam Plautus Commorientes suos e graecis *Συναποθνήσκουσι* uortit barbare; nec minus Ter. Andr. 645 ‘Postquam me amare dixi, complacitast tibi’ ad graecum *συνήρεσε* redire uidetur, nisi forte ut Haut. 773 et saepius apud comicos omnino intellegendum est ‘ualde placuit’. Apud Gellium (XVII, 9, 4) uoce ‘complacebat’ uariatur id quod (§ 3) praecedit ‘conuentum est’, i. e. inter eos conuenit. De uno uerbo ‘compascere’ quod et semel apud Ciceronem et in quadam inscriptione adparet, possit dubitari sitne uere Latinum an descendat a graeco *συμβόσκω.*

Nam omnino huc non quadrant cetera quae sunt ‘condicere conspondere compromittere’ (con = inter se), neque ‘consusurrare (semel dictum est graecissanti Terentio in Haut. 473 ‘Syrus cum illo uestro consusurrat: conferunt consilia’) conloqui concinere ‘utpote in quibus con non ‘simul’ sed iterum ‘inter se’ ualeat; neque uero ‘concumbere’, quippe quo uerbo loci, non temporis communitas notetur.

Reliquus grex aduenticius est: ‘commilitare (Flor.), competere (Iustin., Aur. Vict.), complaudere, condiscere (Apul.), conspatiari (Petron.), correcumbere (Tertull.), congaudere conuesci corregnare (Tertull.). — Nunc ad singula.

a) ‘condoleo’ ualet ubique ‘penitus doleo’; u. Plaut. Truc. II, 8, 2. Cic. Tusc. II, 22, 52. de or. III, 2, 6. Hor. Serm. I, 1, 80. Ou. Tr. V, 3, 32. Primus Tertullianus uocem adhibet ad

significandam notionem 'simul dolendi'; de poen. 10: 'Non potest corpus de unius membri uexatione laetum agere: condoleat uniuersum necesse est'.

Idem ualet in raram uocem 'condolescere'.

b) 'conlacrimo' siue 'uehementer fleo'; et ecce Plaut. epigr. apud Gell. 1, 24, 3 (e Varrone):

simul omnes conlacrumarunt.

adde Ter. Andr. I, 1, 82. Cic. Somn. Scip. 1. pro Sext. 58.

c) 'compati' omnino nisi apud Tertullianum (adu. Prax. 29. anim. 5) et apud Augustinum (epist. 40, 6. Confess. III, 2; utrisque locis scil. id quod est 'cum aliquo p.') non legitur.

d) 'conqueri' ubique est 'uehementer queri'. Perperam enim Sil. Ital. VIII, 94 excitatur:

Conqueriturque tibi et sperat responsa remitti

cum hoc loco Anna Didonis soror ad Iuli imaginem questus mittens sperat fore ut ab illa responsum remittatur; igitur non cum eo (ut Forcellinus ariolatur) sed ad eum conqueritur. — Perinde caue ne Pacuu. 365 R. 'simul una enicarier conprecamur' de notione simul precandi cogites. Inpense precantur alter pro altero Pylades et Orestes.

Excursus XIII. (ad p. 120).

Plaut. Stich. 538 'praesente ted apologum agere unum uolo'. Narrat fabulam. cf. 541. 570.

Qui oratorem instituunt, passim 'apologorum uel fabellarum' narrationem ad recreandos defessos auditorum animos commendant: Rhet. ad Her. 1, 6, 10 'apologo, fabula'.

Cic. de inu. 1, 17, 25 'uel apologum uel fabulam'. de or. II, 66, 264 (Caesar de facetiis disserens) 'ad hoc genus... narrationes apologorum'.

Quint. inst. or. VI, 3, 44 'in apologis et quibusdam interim etiam historiis'.

Suet. de rhet. 1 (p. 121 Reiff.) 'nam et dicta praeclare per omnes figuras, per casus et apologos aliter atque aliter exponere' e. q. s.

Hic quidem locus emendatricem manum desiderat. Nam 'casus' neque 'historiae siue ueri euentus' sunt, id quod Ernestius et Oudendorpius dubitanter statuerunt, recte detrectauit Fr. A. Wolfius, neque uero h. l. possunt intellegi nominum casus per quos pueruli singula uerba declinent uarientque, quoniam non de triuiali disciplina sed de institutione oratoria res est. Atque ut possit per se h. l. de casibus grammaticis cogitari: quis homo sanus audeat coniungere' praeclare dicta per casus et apologos exponere?' Itaque ex eo quod legitur 'casus' elicio quae optime et saepe iuxta apologos ponuntur '*fabulas*'. — Pergo.

Gell. II, 29, 20 'Hunc Aesopi apologum'. Fortunatian. art. rhet. II, 23 (Rhet. Lat. min. p. 115 H.) 'Circa rem quot loci sunt? addunt quidam et apologos, ut sunt Aesopi fabulae'. Mart. Cap. de rhet. c. 49 idem scribit.

Victorin. p. 199 H. 'Apologi sunt ex rebus humilibus compositae quaedam formae ac species ad uiuendum, ut exstat illa de mure et leone'. Iul. Victor p. 399 'apologo, i. e. fabula'.

EPIMETRUM

de

Philodemi περὶ θανάτου libro.

Dum disputatio mea typis inprimitur, nuper a Sigfrido Meklero Philodemi e libro quarto *περὶ θανάτου* quae exstant fragmenta eduntur. E cuius praefatione cum discerem fragmenta illa iam anno h. s. XLVIII in Herculanensium uoluminum collectionis prioris tomo IX ab Octauiano academico Herculanensi edita esse, primum sane aegre tuli quod liber qui ad meum propositum tanti esset momenti prorsus me fugit. Mox tamen ubi ipsam Neapolitani editionem diligenter examinaui, feliciter uertisse inscitiam meam non sine gaudio animaduerti. Etenim, ut omittam academici neglegentiam et ridiculam quandam graeci sermonis ignorantiam, Neapolitanum illud apographum, quemadmodum nunc cognouimus, ab homine qui neque oculos satis intendit et saepe, ut ipse Philodemus ait, in utramque aurem dormiuisse uidetur exaratum est. Quibus subsidiis si usus essem, laborem meum ad inritum cecidisse nunc uidissem. Sed ubi Mekleri editionem paraui, feruore quodam in reliquias illas incubui inuenique eum quem exspectaueram scriptorem qui totus in consolationum materie uersaretur itaque, si quisquam, mihi tractandus esset. Et iam quae disputationi meae addenda essent animo formaueram, cum alterum papyri apographum, Hayterianum dico a Scottio nuper editum[1]), quo ipso ne Mekler quidem uti potuerat Gardthauseni nostri singularis humanitas mihi suppeditauit. Quo conlato et Mekleri apographum parum fidum esse adparuit et multa ad emendandum supplendumque scriptorem apta uerum schedarum habitum ob oculos habenti se obtulerunt, quorum sane complura Dielsium[2])

---

1) Scott, fragmenta Herculanensia, Oxford 1885 (adpendix).

2) In censura Meklerianae editionis: Deutsche Litteraturzeitung 1886, No. 15 p. 516.

et Blassium[1]) praeoccupasse breui post comperi. — Totius libri περὶ θανάτου locos discernere, fragmenta enarrare et commentari adnotationemque criticam adicere in animo erat: quod tanta temporis breuitate non satis accurate fieri posse cum mox intellexissem, quae noua haberem inuenta cum maxime delibanda constitui, cetera non ita multo post depromptururs.

Addendum ad p. 64.

Epicureorum agmen claudit PHILODEMUS Ciceronis temporibus nobilissimus Epicuri sectator[2]), qui praeter plurima alia περὶ θανάτου quattuor ut uidetur libros composuit. Is primis III libris de mortis natura in commune disputasse censendus est; quarto, cuius ampla exstant fragmenta, mortis percenset solacia mortalesque adsidue monendo nihil ad eos pertinere mortem omnem eius metum radicitus exstirpare nititur. Ita hic liber quartus proprie dici potest θεραπευτικός, quemadmodum Chrysippus operis περὶ παθῶν librum quartum (in quo multa consolatoria infuisse supra p. 37 monui) inscripsit; et reputanti mihi quales intercesserint inter Epicureos stoicosque rationes suboritur suspicio haec scripta Chrysippi et Philodemi indole et materiei distributione inter se similia fuisse[3]).

Quanti autem momenti sit Philodemi libellus ad restituendum grauissimum Epicureae philosophiae de morte eiusque solaciis locum facile adparet. Deinde, cum Epicuri doctrinam a sectatoribus paene integram propagatam esse sciamus, in Philodemi περὶ θανάτου libro Epicurum quodam modo eiusque consolationes habemus. Itaque uel ideo in restituendis his fragmentis opera ponitur utilissima. Accedit quod uix adhuc tam clara imago neque sermonis philosophi qualis illa aetate uiguerit neque ipsius qua Philodemus usus sit dictionis disputandique rationis uniuersae in lucem prodiit. Qui scriptor quamuis graeco sermone utatur qui haud raro ad infimae aetatis

1) In censura Scottiani operis: Göttinger gel. Anzeigen 1886, 13. Juni.

2) Ascon. in Cic. or. in Pis. 68, p. 14 Kiessl.

3) Chrysippi τὸν περὶ παθῶν θεραπευτικόν ipse Philodemus laudat de ir. col. I, 18 sq. Gomp.

sordes accedat, quamuis plerumque tam inplicite tamque inpedite sententias componat et exstruat ut quid dicere uoluerit aegre extricetur: tamen graeci ingenii spiritu et lepore non plane destitutus est. Sed iam quae me quasi in antecessum soluturum esse promisi adiungam.

Primae columnae initio Epicuream cantilenam illam qua magnum solacium in eo ponitur quod sensuum priuatio morte effecta nihil ad nos pertineat, facile eruimus. Post haec sic fere scripsit (u. 7 sqq.): *εὐομολόγητον (δέ ἐστι) τὸ τὴν στέρησιν τ(ῶν τοῦ ζῆν ἀγα)θῶν μετ' ἀναισθησί(ας τελέας ὑ)πάρχουσαν ἄν⟨ε⟩υ πόνο(υ γίνεσθαι* ... cf. Axioch. p. 369 D *ἐμὲ δὲ ἡ στέρησις τῶν ἀγαθῶν τοῦ ζῆν λυπεῖ* et infra col. XVII, 6 *πολλὰ — τῶν ἐν τῷ ζῆν κακῶν*. XXXIX 22 *τελέαν αὑτοὺς ἐπιλαμβάνειν ἀναισθησίαν*. XXVIII, 10 sq. *τῶν ἐκλιπόντων ἀναισθησίαν παντελῆ*. Praedicat autem inpense mortem quae sine ullo dolore contingat, ut Epicureus; cf. V, 2 *ἀπόνως ἀμαυρουμέν(ους τὸ) ζῆν* (Sic enim uidetur supplendum esse) et VI, 12. Incredibile uero memoratu est quam saepe litterae ЄCOΘ in his papyris inter se confundantur, ut si aliam pro alio ponas uix aliquid mutes.

Col. III, 20 sq. *ὅτ(αν | τις αὐ)τῆς* et 23 sq. *ἀπέλα | βε τ)ὸ* ex ΑΠΟΛΛ et 25 (*καὶ ὁ*) *ἄπειρος χρόνος περιεποίη(σε)* de re conl. Diog. X, 145 restituenda uidentur.

Desperandum paene uidetur esse de eis fragmentis quae col. XVI, 2 sqq. exstant. De Dielsii aliquot coniecturis nunc non ago; hoc dico: si e u. 4 sqq., ubi de aliquo malo, fortasse de morte, sermo est, sensum elicere uolumus, u. 5 *κακ(ὸν ἔ)χοι* suppleamus necesse est; ut haec fere existat sententia: 'quis enim moueatur hoc malo[1]) qui naturalem sequatur instinctum, non uanas sententias aut uoces audiuerit?'[2]) Quod enim Dielsius posuit *κάκ' ἔχοι* neque explicationem habet nec propter lacunae spatium admitti potest.

---

1) Sic intellexi *διαφόρως πρὸς τοῦτο κακὸν ἔχοι*. Contrarium *ἀδιαφόρως ἔχουσι* infra u. 23 adparet.

2) u. 8 *ἀκο(ύσ)ας* recte Dielsius.

Vituperauit Epicurus[1]) eos qui dicerent *κάλλιστον μὲν μὴ φῦναι, φύντα δ' ὅπως ὤκιστα πύλας Ἀΐδαο περῆσαι*; inprobauit igitur principem consolationum locum. Unde certum est etiam Philodemum illam sententiam (de qua dicit XVI, 37 sqq.) detrectasse. Pergit autem col. XVII, 3: *οὐ μὴν οὐδ' ἐκεῖνό γε χαρίεν ὁμολογεῖν ὅτι διὰ ταῦτ' οὐχ αἱρετὸν νέους τελευτᾶν, ἐπειδὴ πολλὰ συναποίσονται τῶν ἐν τῷ ζῆν κακῶν.* Tenemus manifestum librarii errorem: in aperto enim est u. 4 *οὐχ* delendum esse. Inpugnat Epicureus, ut dixi, eos qui aut omnino non nasci aut natum quam celerrime mori censeant optimum esse, non eos qui expetendam esse inmaturam mortem negent. Accedit quod seruato illo *οὐχ* etiam insana fit sententia, si quidem insani est dicere ideo lugendam esse adulescentis mortem, quia is multa ex multis illis uitae malis secum auferat, i. e. effugiat. Etenim hoc est talis mortis solacium. Valet autem 'effugere' *συναποφέρεσθαι* ut Alciphr. epist. III, 3, 13 Mein., ubi Menander fingitur scribens ad Glyceram: *ἀποθνήσκων τὰς μὲν λύπας ἐμαυτῷ συναποίσω.* Verum me in eis quae principio sumpsi non errasse inde omnino comprobatur, quod in eis quae statim secuntur (u. 6—13) illam sententiam reapse refutare studet Philodemus quodque eandem illam sententiam iam supra repudiauit cum scriberet (col. XIII, 13): *σιωπῶ γὰρ ὅτι πολλάκις πολλοῖς τῶν ἀφρόνων τὸ νέους τελευτῆσαι λυσιτελέστερον φαίνεται.*

Deinde antithesin quam (XVII,) 9 sqq. ponit *εἴ τ' ἔνιοι τοῦτο μὴ πείσονται — ὅσοι δὲ πείσονται* uidetur continuasse duplici quaestione u. 13 sqq. *(πό)τερα — (ἢ).* Illud quidem post *ῥᾷον* uidetur scribendum; u. 16 *ὡς δ'(ἔνι)οι* aut *ὡς ἄ(λλ)οι ἔφησαν.*

Ad beatam uitam, i. e. ad summum bonum percipiendum quodlibet breue tempus (*ἐν ποσῷ χρόνῳ τὸ μέγιστον ἀγαθόν*) sufficere Philodemus col. XIII, 4—13 multis uerbis docuit. Attamen *νοῦν ἔχοντος ἀνθρώπου* esse *ὀρέγεσθαι προσβιῶναί τινα χρόνον, ἵνα — πᾶσαν ἀπολάβῃ τὴν οἰκειοτάτην διαγωγήν*

1) In epistula ad Menoeceum, Diog. X, 126.

col. XIV, 2—10 longis ambagibus praedicat. Eiusdem sententiae fragmentum habemus col. XIX, 1 sqq., sic sanandum: *νῦν (δὲ σο)φῷ γενομένῳ καὶ ποσὸν χρόνον ἐπιζήσαντι τὸ μέγιστον ἀγαθὸν ἀπείληπται.* Hoc conieceram, cum in *ο* reuera litterae Ο ante ΦΩΙ certum uestigium exstare uidi; simul editoris coniectura *κυφῷ*, omnino non a recta cogitatione profecta ea quidem, concidit.

Col. XX, 3 Philodemus ad eam partem transit qua demonstrat perquam stultum esse qui mortuo se maleuolos homines gauisuros esse doleat. *πάντες*[1]) (scil. mortui) *μὲν γὰρ οὐκ ἐπαισθήσονται τῶν ἐπιχαιρόντων ἠ(ρμ)ένο(ι) τελέως*, i. e. ‘quia toti de medio sublati sunt’. Perinde infra XXXVII, 7 stultum aliquem hominem moriendum sibi esse indignantem audimus his uerbis: *ἐγὼ μὲν ἐκ τῶν ζώντων αἴρομαι κτλ.* cf. XIX, 30 *ἐξαιρ)ούμενος ἐκ τῶν ὄντων.*

Col. XXII, 12 sqq. sententiam sagacissima mente diuinauit Gomperzius in adpendice editionis; u. 13 tamen minus recte *διατηρεῖσθαι τ(οὔνομ)α* proposuit. Etenim nulla mutata littera *τὠ(νόματ)α* restituitur, id quod uel commendatur u. 15 ubi idem uerbum plurali numero adhibetur: *τ(οῖς αὐ)τοῖς* [sic Gomp.] *(ὀνόμασι προσαγο(ρευο)μ(έν)ων.*

Col. XXIII, 1 sqq. pertinent ad eum locum quo philosophus arguit stultum esse qui maereat quod moriens liberos non sit relicturus (XXII, 9—XXV, 2). Inter argumenta erat hoc: ipsis liberis non opus esse ei qui mortuum se coli honorisque compotem fieri cupiat. Cuius rei testes optimos esse Polyaenum Metrodorum Leonteum Epicurum et omnes Epicuri sectatores atque adeo multos homines priuatos qui mortui ab amicis beneuolis[2]) omni honore ornati sint. — Recte igitur M. duce apographo Oxoniensi posuit u. 4 *κη)δεμόνων.* Sed non minus certo u. 1 *(κη | δ(ε)μόνων* restituendum est, ita ut litterae ΚΗ ad antecedentis columnae extremum uersum pertineant qui omnino non plenus erat. Nam quod M. euanido quodam ductu in *ο* deceptus *δ(α)ιμόνων* scripsit, et repugnante lacunae spatio, quod

1) *πάντες*, de quo dubitat M., optime se habet conl. XXX, 15 *λήθη τοῦ πάντας ἁπλῶς ἀναισθητεῖν.*

2) u. 11 sq. *φί(λ)ων ἀξιολό|γως (εὐν)οησάντων* recte Dielsius.

non potest continere litteram Α, et inuito sensu fecit. Quid uero tandem huc daemones? — Idem u. 8 *ἀτ .. ν* inprimi iussit et in adparatu critico nequaquam id adpinxit quod in *o* exstat. Nam in *o* fere hoc adparet ΑΠϹ . Ν (quamquam alteram litteram reapse non Π esse e comparatione ductuum huius papyri certissimum est). Octauiani autem illud *ἀγωγήν* et editoris *ἀγέλην* uel propter spatii rationes inrita sunt; huius coniecturae etiam obest quod *ἀγέλη* de philosophi schola perinde ac latine 'grex' nisi cum quadam inrisione non usurpatur. Peruulgata sunt Horatiana illa 'Epicuri de grege porcum'[1]) et 'Chrysippi porticus et grex'[2]); et ne Cicero[3]) quidem absque ioco 'philosophorum greges' scribit. At Philodemum h. l. de propria schola iocari quis censeat? Epicteti uero locus ad quem M. nos delegat cum nostro nil rei habet. Restat ut illi reddamus *αἵρε(σι)ν*. Hac uoce qua proprie philosophorum sectae denotantur e. g. Antigonus Carystius (Athen. XIII, p. 565 D) de Aristippi schola utitur; nec Romanis haec uox non in usu erat.

Post longam disputationem nunc amissam, qua arguere uoluit stultum esse qui moribundus orbitate sua doleat, scriptor col. XXIII, 36 clausulam adnectit sic supplendam: *συνελὼν (δὲ ....) λέγω διότι (κατ)αλειφθέντων ἢ μὴ καταλειφθέντων ἐγγόνων — οὐδὲν ἔσται πρὸς ἡμᾶς κτλ.* Sic integram simul structuram habemus: nam *διότι* e Philodemi usu (quem exemplis inlustrauit Sauppius ad Philod. de uit. § 27, p. 28,[4]) h. l. ualet *ὅτι* s. 'dasz.' Accedit ex hoc libro exemplum quod exstat XXXVI, 32. Ceterum quod in uerbi *καταλειφθέντων* praepositione Τ cum Π inmutata est, factum est ut compluriens in his papyris et, ut uidetur, in eodem uerbo XXV, 14.

Sed ne parua contemnantur, col. XXV, 38 perperam *ἐ)ὰν* posuisse editorem adnoto; fuit *ὅταν* teste certo litterae Τ uestigio. cf. XXXII, 2. — Ibidem incipit locus qui est 'de morte in peregrina terra'. Talia fere scripsit: Si quis peregre degens parentes aut alios cognatos relinquit, hoc si pungit animum satis est; magnum luctum ne illud insuper addat ad difficultates quae per se peregre degentem secuntur. Tum in

1) Epist. I, 4, 16. 2) Sat. II, 3, 44. 3) De or. I, 42.

papyro legitur: *κατὰ μὲν τὸ συνέχον ὅτι πρὸς ἡμᾶς οὐδ᾽ οὗτός*
καθόσον θάνατος
ἐστιν ὁ θάνατος ἅτε μηδενὸς ἐπαισθησομένους, οὐχ ὅτι τοῦ κεῖσθαι τὰ λείψαν᾽ ἡμῶν ἐπὶ ξένης.

Quae suprascripta sunt uerba editor ante *ἅτε* inseruit. Sed totum enuntiatum mire conruptum est neque ullam sanam habet interpretationem. Ut paucis dicam: et illud quod post *συνέχον* legitur *ὅτι* et supra scripta illa uerba expellenda sunt ut sana euadat haec sententia: ‘nam, id quod maximi momenti est, ad nos ne haec quidem mors pertinet utpote n i h i l, nedum reliquias nostras peregre iacere sensuros’.

Si quid in editore ceteroqui de libello bene merito reprehendendum est, hoc est quod certa Buecheleri[1]) inuenta complura Philodemi cum detrimento siue neglexit siue non satis perspexit. Quae quidem partim ita in propatulo iacebant ut et Buecheler tacitus ea posuerit et ego in prima lectione in margine adnotauerim. Primum exemplum exstat in loco difficillimo qui nisi omnia fallunt adeo emendatricem manum desiderat. Col. XXVII, 34 [*κἀκεινο* e. q. s.] locum ‘de mortis indigno genere’ adgreditur Philodemus quo nihi interesse quo modo quis e uita decedat stultis hominibus persuadere uult (usque ad XXX, 7). Non, inquit, animum perturbare debet, quod multi antiquitus indignam adepti sunt mortem. Insani uero est dictitare: recte eum angi qui subductae nauis instar in lectulo aniculae in modum, non post magna facinora posterisque celebranda sese aliquando moriturum esse apud animum suum proponat[2]). *ὡς γάρ*, pergit u. 5, *ἐν Ἅιδου προτιμηθησόμενοι — οὕτως ἔχουσιν, ὑπὸ τῆς ἀδιαληψίας ἐπιλανθανόμενο(ι τ)οῦ*[3]) *ποτε κατακρείνειν τῶν ἐκλιπόντων ἀναισθησίαν*

1) In coniectaneis quae in Mus. Rhen. uol. XV (1860), p. 289 sqq. scripta sunt.

2) Ad perspiciendum hoc specimen Philodemeae eloquentiae (XXVIII, 1—5) opus est ex antecedentibus sententiam sic quasi supplere: *εἰ δὲ τὸ νενεωκλημένον — τρόπον ⟨τελευτῆς τυγχάνειν⟩, ἀλλ᾽ οὐχὶ — τραγῳδεῖν, ⟨ἐνοχλεῖν λέγουσιν⟩, ἀποπληξία — ἐστίν.*

3) Sic pridem Buecheler l. l. p. 295 suppleuerat. Et duarum litterarum lacuna certo ut nihil supra cernitur in papyro. Quod M. scripsit *οὔποτε* nullam admittit interpretationem.

παντελῆ καὶ διὰ τοῦτο τοὺς αἰκιζομένους τὰ λείψανα κωφὴν γαῖαν ἀεικίζειν μενεαίνειν λέγοντες.

Unum extemplo apertum est: adhiberi ad exstinguendum illum dolorem ueterem illam de mortuorum perfecto torpore cantilenam. Sed qui porro nos hinc expediamus? Quid est *κατακρείνειν*? Nequit esse, quod alias est, 'damnare': nam illi qui a Philodemi inpugnantur nimirum non neglegunt (*ἐπιλανθάνονται*) damnare illam Epicuream sensuum priuationem, sed contra utpote Epicuri aduersarii acerrime detrectant. Pergo. Eidem illi stolidi homines (u. 12 sqq.) hac de causa eos qui cadauera foedant brutam terram foedare studere dicunt? Quid? Illi stolidi, paulo supra aduersarii Epicuri, subito tam recte, ita cum Epicuro sentiunt? Et hac de causa? Hic haeremus. — At illi fortasse re uera obliti damnare sensuum priuationem, puta non damnantes, scelestos illos brutam terram foedare rectissime concludunt. — Itane uero? Vide ne sic tota sententia conlabatur. Nam ei qui accipiunt illam sensuum priuationem, quo modo tandem eidem in Orco honores sese adsecuturos esse possunt sperare, quemadmodum paulo ante dicuntur sperare? Non enim sperarent, si illud cum Epicuro censerent; nedum sperent quia illud censent, sicut nunc legimus. Incurrit in oculos totius argumentationis insania.

Et primum aliquid profecerimus, si *κατακρίνειν* ad iudicandi uel censendi notionem delapsum esse perspexerimus[1]). Sic iam habemus quem exspectamus Epicuri aduersarium qui sensuum priuationem perfectam statuendam esse pro uanitate sua inmemor sit. Dein, ne sequentia tamen contra pugnent, aut pro eo quod in papyro est *λέγοντες* uerbum quod negationem in se contineat postulandum aut aliqua ratione enuntiati membro quod a *κ.. διὰ τοῦτο* (u. 11 sqq.) incipit negationem inserendam esse dicemus. Et facile quispiam *κ(οὐ)* supplendum esse suspicetur: quod propter magnum spatium quod sic inter *οὐ* et *λέγοντες* artissime coniungenda intercederet auersor.

1) Unum fortasse possit conferri Pind. frg. 149 [116] B. (*Ἀπόλλων*) *κατεκρίθη θνατοῖς ἀγανώτατος ἔμμεν*; quae uerba ita possunt explicari ut maxime benignum erga mortales Apollinem iudicatum esse dicatur.

Hoc autem — ut comprehendam quae disputatione uideor enucleasse — uoluit Philodemus: 'tamquam in Orco honores adepturi sint — ita se gerunt, quoniam perfecti mortuorum torporis obliti non intellegunt (siue negant) eum qui cadauer foedet brutam terram foedare studere'. — Eandem ad amussim sententiam cum eadem argumentatione (perspecta quidem prioris partis inmani uerborum structura) infra col. XXX, 11 sqq. leges: 'Peruulgata enim opinio est[1]), tamquam apud inferos eis, qui in uita nobiles fuerunt, gloria, eis qui ignoti, obscuritas contingat, *λήθη τοῦ πάντας ἁπλῶς ἀναισθητεῖν, μᾶλλον δὲ μηδ' εἶναι, καὶ τοῦ τῶν εἰς τὰς ταφὰς*[2]) *τὰ μὲν αὐτοῖς συγκατακάεσθαι, τὰ δὲ συνταφέντα* (lacuna sequitur XIII fere litterarum qua talia fere deuorata sint: *πάντα ὀλίγον χρόνου*) *κονιορ(τοῦσθαι* . . .' Sic enim haec uerba distinguenda et supplenda erant. Adparet illud *λήθη τοῦ πάντας ἁπλῶς ἀναισθητεῖν* respondere eis qui illo loco leguntur *ἐπιλανθανόμενοι τοῦ ποτε κατακρείνειν τῶν ἐκλιπόντων ἀναισθησίαν παντελῆ*. — Restat ut memoriam Philodemi conrigam, qui extremis uerbis Apollinis Homerici (*Ω* 54) de Achille Hectoris corpus trahente dictum

κωφὴν γὰρ δὴ γαῖαν ἀεικίζει μενεαίνων

uerbi *μενεαίνειν* non irascendi, ut Homerus, sed alteram illam studendi uel cupiendi notionem usus uidetur esse. Aliter scripsisset *μενεαίνοντας*.

Col. XXX, 1 sqq. scripsit editor *(πάν)τες ἅμα τοῖς ὡς Μίλων εὐσάρκοις ὀλίγου κτλ.* At in papyro teste *o* clarissime exaratum est ЄΥϹΑΡΚΟΙΟΛΙΠΟΥ, unde ni fallor recte haec statuitur structura: *πάντες ἅμα τοῖς ὡς Μίλων εὔσαρκοι — σκελετοὶ γίνονται* cum breuiloquentia Graecis non inusitata, qua

---

1) Hoc enim ualet id quod est *καταφερομένων γάρ ἐστιν*, ut supra XXVII, 8 sq. *ἐστὶ καὶ τοῦτο καταφερομένων ἐπὶ τὰ κατὰ τοὺς μύθους* — u. 14 *τὸ πανταχόθεν κτλ.*

2) Ad uerba *τῶν εἰς τὰς ταφάς* supplendum (horribile dictu) quale est *συγκατατιθεμένων*. Paulo ante *καὶ τοῦ τῶν* distinguendum est ut sit quomodo infinituus *συγκατακάεσθαι* pendeat e uerbo *λήθῃ* (*λήθῃ τοῦ — ἀναισθητεῖν — καὶ τοῦ — συγκατακάεσθαι*).

post *Μίλων* id quod est *εὐσάρκοις* quasi subauditur. — Hic locus iam ad eam libelli partem pertinet qua 'nullius momenti esse quid fiat corpore post mortem' argumentis uere Epicureis eisdemque peruulgatis euincitur (XXX, 7—XXXIII, 36). Eodem pertinet locus quo ipse librarius uno uerbo omittendo peccauit, dico col. XXXII, 2 sqq. Ibi ne eum quidem qui cogitet fore ut se mortuo corpori sepultura denegetur doliturum esse contenditur. Inserendum igitur est u. 5 ante *τυχεῖν* uox *ταφῆς*, non modo subaudiendum ut opinor; nam licet euanuerint magna ex parte quae scripta olim fuerunt exstrema columna XXXI, tamen in uicinia illa uox non legitur unde possit lector arcessere. Accedit quod infra u. 18 eadem legitur elocutio: *ἀλλὰ δὴ καὶ μυρίοι — ταφῆς οὐκ ἔτυχον.*

Mox u. 29 sq. *τοὺς περιεσταλμένους καὶ τοὺς ἀτάφους* sibi opponi, quamuis in papyro (librarii an ignis culpa incertum) ΥϹΙϹ | . ΑΦΟΥϹ clarissime sit scriptum, ipse editor perspicere poterat[1]). Nam nil reapse aliud potest scripsisse Philodemus, id quod nuper iam Blassium l. l. monuisse uideo.

Hinc (inde a u. 31) id agit Epicureus ut expellat metum eius mortis generis quod unum omnium *φρικωδέστατον* censebant ueteres, mortem dico quae in mari contingat. Haec nimirum Epicureorum cateruae grata erat arena in qua principis famosas exercerent doctrinas. Itaque nihil prorsus interesse utrum quis lacu uel fluuio an mari mergatur, utrum piscibus cibum praebeat corpus an terra conditum uermibus conficiatur uel supra terram 'flammis interfiat', non sine quadam festiua inrisione increpantem audimus Philodemum nostrum qui h. l. cum Lucretio mire concinit.

Sed ut dicam quod nunc dicendum est: illa quam modo adumbraui narratio non continuo uersuum ordine decurrere sed duorum uersuum lacuna interrumpi uidetur; nam post u. 37 in col. XXXII fuisse uidentur duo uersus de quorum altero superstites sunt litterae Α̣ . ΑΘΟΝ quod est *ἀγαθόν*[2]). Sic

1) Quod ipse dubitanter coniecit *τοὺς εἰς τάφους* omnino sensu caret, quoniam ipsum contrarium flagitatur.

2) Col. XXXII M. = p. XXXIII Scott. Inter XXXVII et XL uersuum

sane inferiore margine columna careret, quamobrem ut opinor M. illud uerbum forte fortuna adscriptum esse maluit adnotare. Quod factum esse cur statuamus non uideo. — Idem est argumentum totius quae sequitur columnae. Ibi inde a u. 23 id agit ut increpet eos qui non *δι᾽ ἀναγκαίας χρείας* sed uel scientiae cupiditate uel auaritia permoti uel alia quadam de causa (de qua nunc quaestio est) omnino mare temptent. Scribit autem sic (u. 23): *τί γὰρ δεῖ λέγειν τοὺς ἀπὸ φιλομαθίας ἐπαναγομένους ἢ τοὺς ἕνεκα συνήθων πλέοντας* (*τά*)*φου;* (*ἐ*|*κείνους μέντοι νὴ τὸν Δία καὶ ψέγειν* (*καὶ*)[1]) *κακοδαιμονίζειν φυσικόν κτλ.* — Sic optime opinor u. 25 suppleuerat Mekler, post quem cur Gomperzius eiusque inscius Blassius maluerint *πλέοντας* (*σο*)*φού*(*ς*) haud adsequor. Concedendum sane est utrumque posse suppleri, quippe quia in extremis uersibus de unius litterae spatio uix quidquam potest statui. Sed quam displicent illi *ἕνεκα συνήθων πλέοντες σοφοί*! Quanam de causa nauigantes? Cur tandem sapientes potissimum inducuntur nauigantes hac potissimum de causa! Quid est familiarium causa nauigare? Quales uero dicit sapientes? Scilicet Epicureos. At qui cogitari potest Philodemum sapientibus suis id inputare quod ualde uituperandum esse statim clamat? Quinam mihi iste est sapiens qui omnino ut faciat quod uituperatione obnoxium sit ab animo suo inpetret? Procul hinc abeant isti *σοφοί*. Contra quam apte h. l. homines familiarium sepeliendorum gratia nauigantes commemorantur! Antiquissimus ueterum mos erat peregre mortuos cremare cineremque eorum urnis in patriam reportare[2]). Proinde humanissimus fuit Ouidius[3]) cum oraret:

---

in singulis columnis numeros fluctuat, ita tamen ut tantum XXXVI uersus habeant columnae XXIV et XX (= p. XXV et XXI Scott), XXXV uero col. XII (XIII Sc.). — In col. IX (X Sc.) fragmento fugit editorem ultimus i. e. uigesimus alter uersus de quo littera Δ superest.

1) *καὶ*, non *ἢ* supplendum esse uidit Blassius.

2) Sic Tzetz. ab Lycophr. 367. Nubem locorum congessit Meursius, de funeribus c. 39, qui cui non sufficiunt adhibeat K. Fr. Hermanni opus quod inscr. Lehrbuch d. gr. Antiquitäten⁴, IV, p. 365, 1. 374, 3.

3) Trist. III, 3, 65.

Ossa tamen facito parua referantur in urna
Sic ego non etiam mortuus exul ero.

Et quis inmemor est Catullianae pietatis cui sublime carmen epicedion debemus quo testatur ipse:

Multas per gentes et multa per aequora uectus
Aduenio has miseras, frater, ad inferias,
Ut te postremo donarem munere mortis e. q. s.?

Quam pulcherrimam pietatem Epicureus ut inutilem censet uituperandam. — Voce *φυσικὸν* sententia qua de illis hominibus iudicat philosophus manifesto clauditur; tum scripsit editor *ἢ τοὺς κτλ.*, perperam, quia ante H unius minimum litterae spatium est. Item frustra fuit Blassius quod proposuit *φυσικὸν ἤδη, τοὺς κτλ.*, et propter spatii indolem duarum latissimarum litterarum haud capacis et propter uerborum structurae atque sententiae labem. Ego, si spatium sufficeret, scriberem: *φυσικόν. τί δὴ τοὺς — βυθιζομένους;* namque certissimum est hic nouam sententiam incipere qua nouum nauigantium genus inducatur de quo infra u. 30 sqq. iudicat: *ἀλλὰ τὸ ζῆν οἰκτρὸ(ν ὄν)τως*[1]) *αὐτῶν, οὐχ ὁ θάνατος κτλ.* — Sed res ita potius expeditur. Enuntiatum illud u. 25 *ἐκείνους μέντοι — φυσικόν·* interponitur *παρενθέτως* inter id enuntiatum quo prius nauigantium genus describitur (u. 25 *τί γὰρ δεῖ λέγειν τοὺς — τάφου;*) et id quo alterum adiungitur (u. 27 *ἢ τοὺς διὰ φιλοκερδίαν — βυθιζομένους;*), ita ut accusatiuus *ἢ τοὺς — βυθιζομένους* trans illam intercapedinem respiciat ad id quod supra legitur *τί δεῖ λέγειν*. Tum de illo altero genere satis concinne statim, ut supra de priore, u. 30 sqq. iudicatur. En Philodemi eloquentiam! Nunc illud spatium quod u. 27 post *φυσικόν* et ante *ἢ* in papyro esse supra dixi, et illud quod u. 25 post *τάφου* reapse uidetur fuisse, interpunctionis loco a librario factum esse recte statuemus. Qualia spatia constat complura in his papyris adparere.

Quae deinceps inter u. 31 inde a uerbo *ὅτ'* et u. 36 leguntur, sicut M. scripsit, item uerba sensu destituta sunt. Ea

1) *ὄντως*, non *οὕτως*, supplendum uidetur.

nec Blassius omni ex parte emendare potuit neque ego nunc possum; quare miras papyri scripturas accurate exhibere satis habeo: u. 31 sq. ΟΤΟΥΚΕΙCΓΑ . . | Δ . Δ . . ΑΓΚΑ . . C, ubi plane absonum est ni fallor ὅτ' οὐκ εἰ(σίν. τῶν | δὲ quod suasit Blassius. u. 33 sq.

CYNKYCIN . | ΤΩΝΟΥΔΕΓΕΡ . . ΑΛΛΩCΓΕ,

ubi Blassii οὐδέτερ(ο)ν ʽi. e. nec τὸ ζῆν neque ὁ θάνατος horum hominum οἰκτρόν ἐστιʼ, ut de obscura sententia taceam, ne Philodemo quidem ausim inputare. — u. 35 sq. optime Blassius ἐν θαλ(άτ | τῃι cognouit et uersuum 35 et 36 sensum reduxit.

Iniustam quoque mortem solacia sua habere inde a col. XXXIII, 37 usque ad col. XXXV, 34 demonstraturus Philodemus praemittit habere quodam modo ueniam, si quis maereat quod uelut olim Palamedes Socrates [1]) Callisthenes e uita decedere ui cogatur. Quod quidem sapientibus uiris perquam raro accidere, quia hi neque quod tali morte dignum sit committant neque omnino cum hominibus scelestis rem habeant. *ἀλλ' ἐπειδήπερ οὐκ ἀδύνατον, ἔτι δὲ μᾶλλον ἐπὶ τῶν μὴ τελείων τοῦτο συνκυρῆσαι, τὸ μὲν ἀδήκτως ἔχειν κατὰ πᾶν οὐ ῥάιδιον κτλ.* Sic habet papyrus, et sic scripsit, id quod satis mireris, editor. Nam haec uerba inmane quantum insana esse, facile autem inserendo uoculam *οὐκ* ante *ἐπὶ* u. 10 sanari paulo diligentius haec legentem uix fugere potest. Adde quod Buecheler l. l. p. 294, cum totum locum (XXXIV, 1—15 init.) exscriberet, sic conrexit, nisi quod praepositione *ἐπί* nescio qua de causa omissa exhibuit *ἔτι δὲ μᾶλλον οὐ τῶν μὴ τελείων κτλ.* Res est certissima, nisi forte quis negationem *οὐκ* ante *ἀδύνατον* positam hucusque ualere nobis persuadeat. Verum ut ad Philodemi disputationem reuertamur: si quis iniustam mortem perpessurus sit, eum non omni quidem morsu liberum fore sed mediocriter perturbatum talibus meditationibus adhibitis prorsus fortiter casum toleraturum esse contendit (XXXIV, 12 sqq.). Etenim si quis propter turpia facinora mortis con-

1) Quid rei sit Palamedi cum Socrate supra p. 24 sqq. pluribus exposui. Quam igitur lepide eidem in eadem causa a Philodemo iuxta ponuntur!

demnetur, eum infelicem quidem esse, sed quia uiuens perpetuo poenam metuat, non quo ei mortuo propter infamiam quam contraxerit male sit futurum. — Nimirum huic homini scelesto eis quae secuntur sapientem opponit, quem, cum insontem se necari sciat, dolorem sane sensurum dicit, non autem nec per se nec propter hominum existimationem mortis genus turpe putaturum esse, praesertim cum neque omnes neque multos sic iudicare sciat.

Haec igitur sententia (cuius singula uerba restituere frustra uidetur nisus esse Blassius) inde a uersu 21 usque ad u. 34 patuit et, ut par est, eodem modo quo sententia cui opponitur (u. 15 *ὅταν μὲν γάρ τις — ἔνοχος ὢν — τυγχάνῃ —, ἄθλιοι ἔσονται —*) exstructa erat. Atque initium (u. 21) quidem *ὅταν δέ τι(ς* [1]) *ζ̣ήσας) καλῶς καὶ παντὸς σπ(ίλ)ου καθαρῶς* [2]) *κτλ.* certo refingitur. — Versu autem 34 sic pergit: 'et si omnes eius mortem turpem censerent, ipse, dummodo uitam integram et beatam ..... nec sibi soli illud accidisse meminerit: tali casu non perturbabitur'.

Lacunam supra in paraphrasi indicaui, de qua explenda nunc paucis. Exstant u. 37 haec:

ΑΝ . ΠΙϹ . . Є . . ωϹ [3]) e. q. s., e quibus ni fallor necessario hoc uerbum restituitur: *ἀν(ε)πισ(τρ)έ(πτ)ως.* Sic prodit et elocutio uere Philodomea (*ἀνεπιστρέπτως ἔχειν τινός.* cf. XXXVII, 5) et sententia apta: nempe molestis illis bestiolis, quas cum locustis et uermibus componit comicus poeta [4]), ad-

---

1) Haec e papyri ductibus eruenda erant; sed nec lacunam recte mensus est Mekler. Ceterum cf. XXXV, 39 *ἐὰν δέ τις εὖ βιώσας κτλ.*

2) Hoc recte uidit Blassius, cuius e ceteris coniecturis uel propter spatii rationem cadit ea quam fecit u. 24 sq. *εἰς τύ)χην τοιαύτην ἀχθείς,* si quidem u. 25 ΤΗΝΛ . ΧΘЄΙϹ exstat. Pariter cadunt quae M. u. 27 extr. et 28 in. suppleuit, quia u. 28 . ΝΑΠ̣ . . ΟΙ legitur.

3) Post prius Ϲ uestigium litterae Α adparere uidetur. Sed haec h. l. uix reuera potest scripta fuisse.

4) Nicoph. frg. 1 (Com. II, 848 M. = I, 775 K.)

Ἅπερ ἐσθίει τουτὶ τὰ πονηρ' ὀρνίθια,
σέρφους ἴσως, σκώληκας, ἀκρίδας, πάρνοπας.

simulantur maledici homunciones, ad quorum ludibria uelut culicum susurrum sapientis beatam uitam Philodemus ait non respecturam esse. Quales uero *σέρφους* illos dixerit quod nequiui indagare aegre fero: *ἀπτέρους* (de quo Gomperzius cogitauit) certe nec uoluit nec potuit dicere. — Tum argumentum illud omnium scholarum consolatoribus tritum 'non tibi hoc soli' proferentem supra feci Philodemum; et quod eodem redeat legimus apud Meklerum u. 38 *καὶ οὐ μόνον αὐτὸν ἐνκεκυρηκέναι*, nisi quod *αὑτὸν* conrigere opus est. Quamquam, cum apographorum ductus non satis siue aestimaret siue intellegeret, ueram scriptoris manum non restituit. Sic enim fuit testibus *o* et *n* scriptum olim in papyro: ΚΑΙΤΟΜΟΝΟΝΑΥΤΟΝ [1]; unde conrecta librarii neglegentia ΟΥ post ΤΟ omittentis Philodemi uerba *καὶ τὸ ⟨οὐ⟩ μόνον αὑτὸν ἐνκεκυρηκέναι* repetimus [2]. Hanc fuisse eius sententiam inde euincitur quod quae statim secuntur *καὶ γὰρ μυρίους οἶδε καὶ τῶν ἐπιφανεστάτων φθόνῳ καὶ διαβολῇ περιπεσόντας κτλ.* huc necessario spectant.

Ex his uadis uixdum expeditis nobis in conspectum ueniunt horridi scopuli, quos si minus possumus tollere, certe, noti ut fiant, explorare debemus. Philodemus postquam iniustos illos iudices per totam uitam scelerum conscientia uexari et interdum etiam ab aliis castigari (col. XXXV, 6—11) narrauit, adiungit uerborum comprehensionis quoddam monstrum quod inde a u. 11 usque ad u. 25 in. patet. Cuius sententia usque ad medium uersum 17 bene se habet; pariter quae inde a u. 19 med. usque ad periodi finem leguntur explicationem admittunt: de eis quae inter has duas quas distinxi partes exstant quid sibi uelint quaeritur. Dixit autem talia fere: 'equidem miror esse qui in summis malis censeant damnatum esse, non ab hominibus bonis, sed a pessimis uel potius beluis; miror, inquit, si eidem beate uixisse et uicturos esse existimant pessimos illos homines (*τοὺς παμπονήρους μέν*), *ἀπολυομένους δὲ διαβολῶν ἢ μηδόλως δια-*

1) Littera Ι post ΚΑ etiam in *o* deest, in quo ante ΟΜ certissimum litterae Τ uestigium superest quod Neapolitanum fugit.

2) Subaudiendum esse (*τῇ τοιαύτῃ τύχῃ*) *ἐγκεκυρηκέναι* uix opus est adnotare; quam elocutionem uide XXXIII, 33 et XXXV, 40.

βαλλομένους παρὰ τοῖς τοιούτοις, sed id quoque miror[1]), si illi negant etiam sapientissimorum hominum uitam miseram esse, si quidem ei qui scelestis illis[2]) obnoxii fiunt miseri sunt, quoniam fore ut sibi quoque simile quid accidat[3]) mente praesentiunt'.

Vides optimam euasuram esse sententiam, si u. 17 commate post *παμπονήρους* posito statim sequerentur *ἔτι δ' εἰ μὴ νομίζουσιν κτλ.* (u. 19); dein membrum illud *ἀπολυομένους δὲ — τοιούτοις* (17—19), quod uidelicet eis quae sunt — *τοὺς παμπονήρους μέν* respondet et ex eodem uerbo *ἡγοῦνται* (u. 15) non potest non pendere, praedicato suo carere. Quod quidem restitueris, si spatium illud duarum litterarum quod u. 19 inter *τοιούτοις* et *ἔτι* iacet uocula *μή* expleueris[4]).

Restat ut concludamus Philodemum *ἀντιθέσεων* amantissimum, cum scripsisset illud *παμπονήρους*, adglutinando uerba quae sunt *μέν*, *ἀπολυομένους δὲ — τοιούτοις* de sententiae salute securum libidini suae indulgere quam statim adiungendo *ἔτι δ' εἰ μὴ κτλ.* sano stilo uti maluisse.

'De praemeditatione malorum et mortis' festiuum consolationum locum Philodemus inde a col. XXXVI uersu 37 exponit. Cuius loci initium inmedicabili uulnere truncatum hanc fere sententiam exhibuit: 'plerique, si mors in conspectum uenit, inter grauissima et quae sibi unice curae sint negotia opprimi sese clamitant; uelut senex ille tyrannus urbe amissa turpi dolore adfectus, quod sibi moriendum sit, priusquam illam recuperare possit (— XXXVII, 3)'. Tum u. 3—10 duo homines instantis mortis timore eiulantes inducuntur, quorum utriusque in uerbis distinguendis editor errauit. Prioris enim clamor iam a uerbis *εἰ τοῦτ' ἐπιδὼν* incipit; deinde nulla dumtaxat mutatione pro *ἀπέθνησκεν* scribendum est *ἀπέθνησκον*. Etenim

1) Nempe *ἔτι δὲ* (*θαυμάζω*) *εἰ* intellegendum est.

2) u. 22 *τοῖς τοιούτοις* spectat ut paulo ante *παρὰ τοῖς τοιούτοις* (u. 19) ad scelestos illos iudices.

3) Scilicet ut re uera ab illis necentur.

4) Hoc spatium non indicauit M.. Structura autem haec est: *ἡγοῦνται μακαρίως βεβιωκέναι — τοὺς παμπονήρους μέν, ἀπολυομένος δὲ — μή*.

exclamationis protasin indirecta quam dicimus oratione (*εἰ — ἀπέθνησκεν*) praemissam esse, directa sequi apodosin (*οὐκ ἂν ἀπεστρεφόμην* cogitari nequit. — Mirifice uero lapsus idem est in distinguendis alterius uerbis. Posuit enim inductus loco quodam alienissimo[1]) u. 8 post *πολλάκις* comma, cum artissime cohaereant uerba *καὶ πολλάκις ἀγαθὰ τοσαῦτ᾽ ἔχων*, quippe quibus superbus iste et stolidus homo multo plura bona se habere gloriatur; multo plura scilicet quam *ὁ δεῖνα καὶ ὁ δεῖνα* quem sibi superstitem duraturum esse indignatur. In elocutione autem *πολλάκις τοσαῦτα* (nam haec uerba coniungenda sunt) non debuit offendere, si quidem Plato[2]), ubi Cephalum facit dicentem *ὁ μὲν γὰρ πάππος — ὅσην ἐγὼ νῦν οὐσίαν κέκτημαι παραλαβὼν πολλάκις τοσαύτην ἐποίησε*, plane eadem utitur.

Haec non ita difficilia editorem fugisse eo magis miror quod a Buechelero utrumque locum olim, uerbo sane non addito, recte constitutum esse uideo. — Qua data occasione reuertor ad locum in quo restituendo et explicando recta membrorum distinctione aliquantum proficimus. Hic quoque eodem quo Buecheler deueni, hic quoque Mekler eum neglexit. Dico autem col. XIX, 1—9, ubi haec narrantur: 'ei qui sapiens factus sit et aliquod tempus uixerit summum bonum contigit[3]). Sed dum ad huius (scil. summi boni) similitudinem quam maximam iter fit, usque ad infinitum tempus, modo possit fieri, uiuendo progredi optimum est: *ἂν δὲ* — sic pergit apud Meklerum — *παραγένηται, τῆς μὲν εὐδαιμονίας ἀφαίρεσις οὐ γίνεται τῆς γεγοννίας, κώλυσις δὲ τῆς ἔτι μετουσίας αὐτῆς.*

Quaero quid sit quod adesse (*παραγίνεσθαι*) ponit philosophus; uel, ut *γραμματικώτερον* dicam, quod sit protaseos illius subiectum. Summum illud bonum an summa illa similitudo? Neutrum animo substituisse editorem confido: admodum enim inepte substituisset. Atqui tertium quod suppleret non habuit. Verum certissimum est cum Buechelero distinguendum sic esse: *ἂν δὲ παραγένηται τῆς μὲν εὐδαιμονίας ἀφαίρεσις,*

1) Plat. Apol. p. 30 C *οὐδ εἰ μέλλω πολλάκις τεθνάναι.*
2) Republ. I, p. 330 B.
3) Hanc loci partem supra p. 146 suppleui.

οὐ γίνεται τῆς γεγοννίας, κώλυσις δὲ τῆς ἔτι μετουσίας αὐτῆς. 'Cum autem (scil. morte) beatitudinis priuatio fit, non fit praeteritae, sed tantum eius quae etiam tum contingit inhibitio'. Haec interpretatio tibi adridebit, si hoc fragmentum ad libelli locum qui est de inmaturae mortis solaciis pertinere memineris. — Quam mortem minime optandam esse, habere tamen solacia sua Philodemus columnis XII et XIII explicauit, de qua re supra p. 145 sq. copiose exposui. Solacium autem quod h. l. adhibet 'praeteritae beatitudinis priuationem fieri non posse' uide quam sit bene Epicureum. Epicurus enim teste Cicerone[1]) leuationem aegritudinis in duabus rebus posuit, auocatione a cogitanda molestia et reuocatione ad contemplandas uoluptates. Et Seneca in consolatione ad Marullum[2]) idem argumentum diserte persecutus est. 'Nostrum', inquit, 'est quod praeteriit tempus nec quicquam est loco tutiore quam quod fuit... Anguste fructus rerum determinat, qui tantum praesentibus laetus est: et futura et praeterita delectant, haec exspectatione, illa memoria: sed alterum pendet et non fieri potest, alterum non potest non fuisse'.

Sed de hac digressione secundum disputationis ordinem ad col. XXXVII redeo. Ibi u. 27 sqq. causas infirmitatis humanae naturae adfert: nos omnes, inquit, quasi in urbe habitamus quae nullum contra mortem praesidium praebeat, omniaque plena sunt eorum quae mortem efficiunt, cum nos tam debiles simus et anima nostra opportunissimos ad exspirandum exitus inueniat, (u. 33) καὶ τοῦ περιέχοντος ἅμα τῇ τύχῃ διακρίσεως ἡμῶν ἀμύθητα γεννῶντος κτλ. Haec uerba sensu cassa esse iam Gomperzius sensit, cum post ἀμύθητα desiderari αἴτια uel παρασκευαστικά coniceret. Et certissimum quidem est tale quid excidisse. Nam ut mittam genetiuum διακρίσεως necessario egere uerbo e quo pendeat, nullo pacto potest dubitari quin id quod supra legitur u. 29 πάντα γέμει ποιητικῶν αὐτοῦ (scil. θανάτου) aliis uerbis h. l. repetitum sit. Sed probabilius est Philodemum ingenti uerborum inopia insignem simul cum

1) Tusc. III, 33. 2) Epist. 99, 4 sq.

sententia uerbum quod iam supra adhibuerat repetiuisse h. l. et sic scripsisse: *ἀμύθητα ⟨ὅσα ποιητικὰ⟩ γεννῶντος.* Nam illud *ὅσα* uix omissum fuisse discimus u. 38 *πάμπολλ' ὅσα προσεπεισφορούσης* et XXIX, 12 *ἀμυθήτων ὅσων ἀγνοουμένων ὡς ἀπέθανον.*

Pungit me dius fidius animum quod columna XXXVIII egregie seruata inquinatur una lacuna qua loci lepidissimi quaedam pars obscuratur. Quae lacuna quo expleatur ne me quidem habere fateor; tamen refutata Gomperzii ingeniosa coniectura uiam monstrare posse mihi uideor. Sermo est in hac columna de uitae breuitate et de eorum ineptia qui in tanta breuitate ʻspem incohare longamʼ longaque consilia texere audeant (—14). Quid sapientis uiri sit opponit suo more Philodemus u. 14—25. De uerbis *εἰ·οὕτως ἐλλείπων | τι τοῦ κρατίστου βίου συνακολουθεῖ* ΠΡΟ . | ϽΑϹ — . ΔΗ quaeritur[1]. Primum ex eo quod u. 20 in papyro scriptum est ЄΛΛЄΙ-ΠѠΝ | ΤΙ Gomperzius fecit *ἐλλείποντι,* et hac coniectura reliquae mutationes haud ita lenes nituntur. Ergo si illa cadit, hae simul concidunt. Atqui aut illa cadit aut nihil ego uideo. Manifestum enim est per totam hanc periodum (u. 14—25) unum regnare subiectum: *ὁ δὲ νοῦν ἔχων ἀπειληφὼς — ἐντεταφιασμένος περιπατεῖ καὶ — κερδαίνει — στενάζων — ἀπολαβὼν — συνκεκυρηκὼς εὐχαριστεῖ.* Quae cum ita sint, haud probabiliter u. 22 nouum subiectum *τὸ πέρας* inculcatur. Crede mihi, h. l. melius scripsit Philodemus. Conligitur *ἐλλείπων* seruandum et *τι* notissimo ex usu aduerbialiter prolatum esse. Accedit quod u. 21 post *συνακολουθεῖ* clarissime exaratum est ΠΡΟ, sic scilicet supplendum ut *πρός* fiat. Dicitur autem ille *ἐλλείπων τι τοῦ κρατίστου βίου,* quod ad optimam uitam ipsa longitudo necessaria est, sicut Philodemus diserte docet col. XIII, 36—XIV, 10, de quo loco supra p. 145 sq. dixi. Postremo confer quaeso col. XIX, 30 sqq., ubi de eodem homine sapienti (qui opponitur u. 33 *τῷ ἄφρονι*) scribitur: *λυπήσεται δ' οὐδαμῶς*

1) Spatium quod ante ΔΗ est nullo modo litterae Ѡ capax est; de maculis illis euanidis quas sic interpretatus est M. incertissima res est.

ἐξαιρούμενος ἐκ τῶν ὄντων ὡς εἰ μηδεμίαν ἴσχεν τῆς ἐλλεί-*ψεως* *ἐπαίσθησιν.* His ipsi Gomperzio de hoc loco me persuasisse confido.

Sed nunc age, ut post hos labores paulisper recreemur, Horatium lepidissimi furti coarguamus. Quem inter Zenonis rigidam sapientiam Aristippique molliora praecepta modo huc modo illuc inclinantem fluctuasse optimo scimus testimonio. Et Aristippus quidem placuit cum primam illam ad Maecenatem epistulam scripsit, cuius de quodam loco uide quae supra p. 62 obiter adnotaui; eidem deditus erat eo tempore quo ad Albium quendam festiuum misit epistolium (I, 4), cuius extremi uersus mire ad Philodemum nostrum (ibid. u. 22 sqq.) faciunt:

Inter spem curamque, timores inter et iras | Omnem crede diem tibi diluxisse supremum. | Grata superueniet, quae non sperabitur hora.	*τὴν ἐκ τοῦ χρόνου προσθήκην ἀξιολόγως ἀπολαβὼν ὡς παραδόξῳ συνκεκυρηκὼς εὐτυχίᾳ καὶ κατὰ τοῦτο τοῖς πράγμασιν*[1]) *εὐχαριστεῖ.*

Quam uero apte statim pergit Flaccus meus:

Me pinguem et nitidum bene curata cute uises,
Cum ridere uoles, Epicuri de grege porcum[2]).

Postremum surgit disputatio. Quid de senibus uiuendi cupidis re uera scripserit Philodemus ostendam; namque adhuc ea legis quae cum illius consilio aduersa, ut aiunt, fronte pugnent. Postquam sapientem suum quemadmodum paulo supra rettuli descripsit, sic pergit: *πᾶς δ' ὁ κηφηνώδης καὶ γέρων γενόμενος ἀνενθύμητός ἐστι τοῦ θνητοῦ καὶ ἐπικήρου τῆς συστάσεως, καὶ* πιθανὸν *ἡγεῖται λέγειν τὸν φάσκοντα παράδοξον εἶναι γέροντα κυβερνήτην ἰδεῖν καὶ τύραννον, οὐχ ἡγεῖται δὲ καὶ τὸ κοινῶς ἄνθρωπον· ἀλλὰ* — et nunc senis illius ineptias usque ad finem columnae iocosa inrisione perstringit. Vides ut unius litterulae falsa adiectione totus locus conruptissimus sit? Quid? ignauus ille et ineptus qui describitur senex ita cum Philodemo sentit ut ei uel de fastidioso illo dicto adsentiatur? Belle profecto suas partes ageret! Equidem hoc sensus uitium extemplo sic conrexi ut scripserim κἀπίθανον

1) *το(ῖς) πράγμα(σ)ιν* Blassius.
2) Philodemus laudatur S. 1, 2, 121.

ἡγεῖται λέγειν, quod uel ideo censui flagitari quod paulo post legitur *οὐχ ἡγεῖται δὲ καὶ*, pro quo Philodemus, si supra id quod illi putant scripsisset, potius *ἀλλ' οὐχ ἡγεῖται οὐδὲ κτλ.* posuisset. Post cum Scottii tabulas inspexissem, ecce in papyro quod conieceram scriptum esse inueni: ωCΚΑΠ . ΘΑΝΟΝ [1]).

Sed restat alterum mendum in fine huius loci, u. 31 *οὐχ ἡγεῖται δὲ καὶ τὸ κοινῶς ἄνθρωπον*. Hoc quidem nihil est, sed quid lateat scire mihi uideor. Scribere enim debuit librarius ΑΝΘΡωΠΙΝΟΝ. Dicebant autem ueteres, ut in rebus tristibus solebant *εὐφημεῖν* (cf. XXXV, 40), mortem *τὸ κοινῶς ἀνθρώπινον*, sic ipsa significatione rei quoddam solacium indicantes.

Col. XXXIX, 23 sq. perperam de papyri scriptura rettulit M., si quidem in *o* clarissime exaratum est ΕΚΠΝΕ | Θ . . . Ν, unde nuper iam Blassius *ἐκπνέο(υσι)ν* recte suppleuit.

Reliquum est ut quae noua uerba quique noui uerborum usus linguae graecae thesauro addenda ex hoc Philodemi libello redundent paucis complectar. *συνεκπτώματα* (XXXVI, 2) quod ualet idem ac *συμπτώματα*, *προσεπεισφορεῖν* ('insuper ingerere' XXXVII, 38)[2]), *ἀνενθύμητος* ('is qui *οὐκ ἐνθυμεῖται*' XXXVIII, 27), *ἀδιαληψία*[3]) (i. e. *διαλήψεως ἔνδεια* XXVII, 13. XXVIII, 9) adhuc non legebantur; accedunt *προ(σέ)νστημα* (quid sit nescio. XVI, 8) et *ἀ(ντα)λλάκτης* (scelerum ultor?

---

1) Rectissime u. 28 sq. *(ἡγ|ε(ῖ)ται* suppleuerat M.; nam C . ΤΑΙ u. 29 init. exstat. Itaque Blassius utinam illo inprobato *οἴ|εται* ne iussisset scribi!

2) Nisi forte *προσεπεισφερούσης* facillime emendandum est; hoc autem uerbum Longin. de sublim. 9, 12 p. 23, 3 Jahn. eadem notione praeditum legitur. Quid sit quod Pollux V, 140 idem uerbum synonymum facit uerbo *εὐεργετεῖν* haud adsequor.

3) *ἀδιαλήπτως* de ir. p. 137, 23 Gomp. exstat, ubi opponitur ei quod est *διειλημμένως* ('prudenter, accurate'), de quo cf. nostri libelli col. XXXII, 20 sq., ubi *διειλημμέν(ω)ς ἐπιστ(ήσ)ας* optime restituit Dielsius. Ceterum quod *ἀδιαληψία* in mss. Herc. Oxon. part. II p. 18 ualere 'continuitas, status qui diuisiones non recipit' Cramer in Steph. Thes. dicit, ibi *ἀδιαλειψία* (*ει* pro *η*, ut saepe in his papyris) restituendum esse facile intellegitur.

XVII, 9), si haec recte a Gomperzio et a Meklero restituta sunt[1]). Incerta res est de trunco uerbo *προφαντασοφ . . . . ον* (XVIII, 9 sq.), ubi caue cogites de generis feminini uerbo; nam quae antecedunt *κρεῖττο(ν τ)ὴν* perperam suppleta sunt, cum in papyro certissime fuerit *κρεῖττο(ν) ἦν*. Videtur igitur de alicuius uerbi praesentis temporis participio cogitandum esse. Eximie placuisse uidetur Philodemo adiectiuum suum *ἀρετηφόρος* (XXXV, 27) quod etiam in eius de arte rhetorica libro (p. 74, 8 Gros. et col. XXVIII) legi et, ut illo loco, cum uerbo *ἀνήρ* coniungi inuenio. Transeo ad uerborum uel memorabiles uel adhuc inauditos usus. Adiectiuo *ἀναπόλαυστος* (XIII, 12) actiuam notionem indidit Philodemus: unde confirmatur Hesychii glossa *ἀναπόλαυστος· ἄγευστος* (i. e. 'qui non fruitus est'). *οἱ ἐπιχαιρόμενοι* (XX, 10) sunt, mirifice profecto, 'ei qui inridentur'. Perinde hoc uerbo in libro de uitiis[2]) usus est. *κατακρείνειν* col. XXVIII, 10 ad i u d i c a n d i notionem degenerasse supra p. 149 mihi uideor ostendisse. *σύνγνωσις* (XXXIV, 35), quod hoc loco atque apud unum Clementem Alexandrinum[3]) legitur, latino c o n s c i e n t i a ad amussim respondet. In elocutione *ἀβίωτον ἡγεῖσθαι τὸ καταγνωσθῆναι* (XXXV, 12) uerbi *ἀβίωτος* naturalis et principalis significatio ita euanuit ut idem fere ac 'intolerabilis' ualeat. Et ad hunc usum reapse Suidae glossa (de qua Schaefero in Steph. Thes. non liquebat) *ἀβίωτον· κακόν ἀ η δ έ ς ὀδυνηρόν* spectat, ubi nimirum *βίον* nequit subaudiri. Itaque in Hesychii glossa *ἀβίωτον· κακόν ἀ η δ ῆ ὀδυνηρόν ἀ η δ έ ς* restituendum est. Quem rei statum uerbique usum quod Schaefer non perspexit eo magis miror quod Aeschinis locum (74, 149), qui proxime ad Philodemeum accedat: (*Δημοσθένης*) *ἀ β ί ω τ ο ν ἡ γ η σ ά μ ε ν ο ς εἶναι εἴ τινος ἀπολειφθήσεται δωροδοκίας*, ipse adfert.

---

1) *ἔνστημα* ('inpedimentum') unus Chrysippus (Plut. Mor. p. 1056 D) habet. *ἀλλάκτης* infima graecitate, *ἀπαλλάκτης* semel apud Maximum Tyrium inuenitur.

2) § 27, p. 28, 2 *ἐπιχαίρεσθαι μετὰ καταγέλωτος ὑπὸ πάντων*, ubi u. Sauppium.

3) C o g n i t i o n i s notione praeditum, Strom. 1, p. 120 Sill. (uol. II. p. 17 D.).

Finem apte facit ἡ τοῦ βίου παραγραφή (XXXIX, 18), id quod per metaphoram alias inauditam (παραγραφῇ a grammaticis periodi finis significabatur) 'uitae finis' ualet.

Sed multo longius quam constitueram euagatus sum et, dum quaedam uolo delibare, paene omnia quae habui raptim exhausi. Proinde nunc defessus labore decedo.

Ecce coronatae portum tetigere carinae,
Traiectae syrtes, ancora iacta mihist.

Sintne alicuius pretii quae reportaui qui harum rerum periti sunt iudicent.

ADDENDUM.

Exciderunt nescio quo casu quae habui de Philod. π. θανάτου col. XIV, 12. Philodemus ab initio columnae cur uere sapientis uiri sit aliquantum temporis ad uiuendum expetere exponit (— u. 10). 'Si quis autem' — sic cum leni inrisione uidetur perrexisse — 'infinitum tempus expetat, quot anni huic uiuendi essent ipsius uitae quasi promo?' Vides de sententia me cum Meklero fere consentire. Sed u. 12 ΕΞΟΝΤΑΙ Ι. . ΕΙΟΝ in *o* exstat, unde ille utique perperam ἕξοντα τ(αμι)εῖον finxit, ut structuram uerborum sic nullam esse mittam. Haec optime se habebit, si καθάπερ ἕξων ταμιεῖον restituerimus.

CONSPECTUS OPERIS.

INDEX RERUM ET VERBORUM.

(Quae in operis conspectu satis indicata sunt ea h. l. repetere nolui.)

INDEX LOCORUM

qui uel emendantur uel explicantur.

171

DE

FASTIS CONSULARIBUS ANTIQUISSIMIS

SCRIPSIT

CONRADUS CICHORIUS

CAPUT PRIMUM

De fastis consularibus antiquissimis

Historiae Romanae antiquissimae, quamquam multa de ea narrant scriptores ueteres, incertissima est memoria. Nam paucissima tantum eorum, quae legimus de rebus Romanorum ante bella Samnitica gestis, ad ipsorum temporum illorum redeunt litteras. Inter quae primum obtinent locum fasti consulares, quippe qui ad priorem liberae reipublicae uideantur esse referendi aetatem. Nam uel pristinis illis temporibus consulum nominibus singulos significatos esse annos, et complura exstant indicia et ex ipsa re fit consentaneum. Cum enim tum quidem non iam uideatur constitutus fuisse certus quidam, unde reliquos numerarent, annus — namque urbis conditae annus multo post putandus est esse effectus — suum proprium cuique anno indere debebant nomen.

Ac primum quidem in annalibus maximis, antiquissimis Romanarum litterarum monumentis, annos ex consulum nominibus fuisse nominatos, Seruius adnotat ad Verg. Aen. I, 373: ‘tabulam dealbatam . . . in qua praescriptis consulum nominibus’.

Tum ea quoque, quae ab auctoribus ueteribus esse desumpta uidentur ex ipsius priscae aetatis titulis aut inscriptionibus, consules exhibent, ut foedus Latinum anni 261 u. c., de quo Cicero (pro Balb. 23, 53): ‘Cum Latinis omnibus foedus ictum Sp. Cassio Postumo Cominio consulibus quis ignorat? quod quidem nuper in columna aenea meminimus post rostra incisum et perscriptum fuisse.’ Liuius inscriptionem ipsam non iam uidit, sed ex antiquiore auctore transtulit quae refert

12*

libro II c. 33, 9: 'tantumque sua laude obstitit famae consulis Marcius, ut nisi foedus cum Latinis columna aenea insculptum monumento esset, ab Spurio Cassio uno, quia collega afuerat, ictum, Postumum Cominium bellum gessisse cum Volscis memoria cessisset'; tamen ex eis quoque cognoscitur, praescriptum fuisse in columna utriusque consulis nomen, in ipso autem foedere icendo Sp. Cassium solum fuisse nominatum.

Deinde maximi est momenti testimonium Varronis, seruatum apud Macrobium Sat. I, 13, 21: 'sed hunc (sc. Fuluium) arguit Varro scribendo antiquissimam legem fuisse incisam in columna aerea a L. Pinario et Furio consulibus (i. e. anni 282 u. c.) cui mentio intercalaris adscribitur'; unde Varronem ipsum uidisse tabulam eam puto apparere.

Eadem ratione in aedis Saturni anno 253 u. c. dedicatae titulo consulum fuisse addita nomina demonstrat Matzat (*Röm. Chronol.* II p. 8 adn. 7).

Atque iam diu ante annalium scriptores litteris mandatos fuisse fastos consulares, notissimus mihi uidetur comprobare locus Ciceronis, ad fam. 9, 21. Ubi cum dicit Cicero: 'princeps ... L. Papirius Mugillanus, qui censor ... fuit (a. 312). ... Sed tum Papisii dicebamini. Post hunc XIII fuerunt sella curuli ante L. Papirium Crassum, qui primus Papisius est uocari desitus', manifesto se inspexisse significat exemplar aliquod fastorum, quo antiquiores Papirii scripti erant 'Papisii' ac primi L. Crassi nomen littera 'r' legebatur. Itaque iam ante annum 414 u. c., quo L. Papirius Crassus primum in fastis occurrit, secundum Ciceronem in scribendo gentis nomine esse receptum rhotacismum, quem uocamus, elucet, illum tamen, quem proximum ante Crassum fasti commemorant, L. Papirium Crassum, tribunum militum consulari potestate anni 386 u. c., Papisium etiam fuisse scriptum, ita ut intra annos 386 et 414 sit statuendum in fastis illis nouae scribendi rationis initium. Quae eo comprobantur, quod exstant ante annum 386 in reliquis quoque fastis nomina C. Vetusii consulis 255 (Liu. 2, 19), T. Vetusii consulis 260 (Liu. 2, 28), Sp. Fusii consulis 290 (Liu. 3, 4), T. Vetusii consulis 292 (Liu. 3, 8), cum post

eum annum nullum inueniatur exemplum nominum eorum littera 's' scriptorum. Ex Ciceronis autem uerbis supra scriptis iam ante annum 414 litteris mandata esse ea quae ex Liuio attuli nomina sequitur.

Fidem igitur attribuens Ciceroni testi, fastos consulares, quos Mommsen quoque (*Röm. Forsch.* I p. 57) inde a quinto fere saeculo per singulos annos in libros dicit esse relatos, reuera ad eam puto redire aetatem, qua nondum in usum loquendi erat receptus rhotacismus.

Nullo tamen modo assentiri possum Iordano, qui libri 'Kritische Beiträge zur Geschichte der lat. Sprache' p. 104 sq. nomina 'Papirium', 'Veturium', 'Furium', 'Valerium' unquam, littera 's' scripta, in usu fuisse negat atque Papisii, Vetusii e. c. formas ab aetatis Sullanae hominibus grammaticis per aliorum uocabulorum analogiam autumat esse excogitatas et usque ad Ap. Claudium Caecum, censorem anni 442, fastis insertas. Nititur autem loco Pomponii (dig. 1, 2, 2, 36): 'idem Ap. Claudius *r* litteram inuenit, ut pro Valesiis Valerii essent, pro Fusiis Furii'. Quae tamen discrepant cum Cicerone, nam Pomponius anno 442, Cicero ante annum 414 receptam litteram *r* in nominibus gentiliciis testatur, neque igitur uterque ad eundem, quem ponit Iordan, fontem grammaticum redit. Immo et ipsius Pomponii sententiam eadem rectissima, qua Ciceronis, obseruatione iudico esse ortam. Cum enim non inueniantur in fastis Furii post L. Camillum, dictatorem 409 consulem 416 et 429, et ante C. Furium Pacilum consulem 503, in antiquioribus fastis Camillus quidem — ut factum est in Papiriis — 'Fusius', Pacilus autem iam 'Furius' uidetur fuisse scriptus, atque Ap. Claudio Caeco, cuius media intererat censura, ut multa alia sic litterae *r* quoque inuentionem falso tribuerunt. Qua ratione Pomponii uerbis adeo confirmatur Ciceronis testimonium. Quod denique Iordan formas 'Vetusius' et 'Papisius' ea de causa abicit, quia in tribuum nominibus, quae seruare soleant prioris aetatis scripturam, non apparent nisi Papi*r*ia' et 'Votu*r*ia', haud ualet multum; nam usus tribum nominibus adscribendi eis demum insueuisse uidetur tem-

poribus, quibus iam prorsus in linguam Latinam irrepserat rhotacismus: cf. Mommsen *Röm. Forsch.* I p. 64. Quae uero affert Iordan p. 106 exempla antiquioris scripturae in tribubus apparentis, plane alius sunt indolis, quippe quae in aliis quoque uocabulis multo diutius uiguerint; ut ou pro u, quod exstat in Oufentinae nomine, apparet etiam in lege Antonia de Termessibus, circa annum 683 incisa, C. I. L. I, 204.

Quam maxime autem Iordani sententia eo infirmatur, quod Liuius nomina illa, littera *s* scripta, habet in libro altero et primo (Sp. Fusius pater patratus Liu. 1, 24) quos ex antiquioribus annalium scriptoribus, Fabio Pictore et Calpurnio Pisone fere constat esse haustos. Neque igitur formae illae a grammaticis possunt esse fictae Sullana demum aetate.

Accedit quod in Veturiorum quidem nomine antiquitus litteram *s* ualuisse ex etymologica quoque ratione fit uerisimile. Cohaerere enim uidetur cum adiectiuo ‘uetus’ [1]), quod nominatiuo tantum et in uerbis compositis ‘uetustas’, ‘uetustus’ principalem litteram *s* seruat, quae littera in obliquis casibus, inter duas uocales posita, per rhotacismum est mutata eadem ratione, qua ‘Venus Veneris’, ‘genus generis’, ‘corpus corporis’ facta sunt. Sigmatis uestigium in Graeco quoque restat nomine *Ϝέτος, Ϝέτους* (orto ex *Ϝέτεσ-ος, Ϝέτε-ος*). Itaque satis probabile est, nomen quoque gentile, ex eadem radice ortum, ‘Veturium’, antea pronuntiatum fuisse ‘Vetusium , neque sana ratione, ubi apud auctores legitur ea forma, sera deliberatione inlatam dicemus.

Haud igitur dubium mihi uidetur, quin nomina Vetusiorum, Papisiorum, Valesiorum (quos praeter Valerios fuisse ne

1) Notandum est, Varronem quoque (de l. l. 6, 49) — Aelii Stilonis puto carminum Saliorum secutum interpretationem (cf. de l. l. 7, 2) — illi fauere etymologiae, cum dicat ‘Salii quod cantant „Mamuri Veturi“, significant ueterem memoriam’. Sic enim esse scribendum Plutarchus docet (Num. 13): *οἱ δὲ οὐ Βετούριον Μαμούριον εἶναί φασι τὸν ᾀδόμενον, ἀλλὰ Οὐετέρεμ μεμορίαμ, ὅπερ ἐστὶ παλαιὰν μνήμην.* Quae ex Varrone esse hausta, recte monet Peter (‘die Quellen Plut. in d. Biogr. d. Römer’ p. 167). cf. Preller *Röm. Myth.*[3] I p. 359 sq., qui ipse ‘Veturium’ et ‘uetus’ eiusdem esse stirpis censet, cum Mamurium Veturium habeat pro Mamerte Vetere.

ipse Iordan quidem [p. 124] potest negare), Fusiorum reuera usque ad quintum fere urbis conditae saeculum fuerint in usu et fasti consulares, quippe in quibus sic scripta nomina illa appareant, iam quarto saeculo exstiterint litteris consignati. Utrum autem post urbem a Gallis captam demum litteris sint mandati, an iam antea singulis annis in unum fuerint relati corpus, certis argumentis uix potest diiudicari, quamquam equidem uel prioris aetatis — praeter fabulosos annorum 245 ad 248 consules — fastos redire ad eiusdem temporis commentarios inde efficio, quod inter tertii saeculi consules apparent gentes quaedam, quae postea omnino nusquam leguntur in fastis atque iam ipsa prisca illa aetate uidentur esse exstinctae, quarum tamen nomina non possunt esse ficta. Sunt autem: Aternii (cos. 300), Curiatii (cos. 301, decemuir 303), Herminii (cos. 248 et 306), Numicii (cos. 285), Larcii (cos. 248, 264, 253, 256), Romilii (cos. 299, decemuir 303), Sestii (cos. 302, decemuir 303), Tarquitii (mag. equ. 296), Tarpei (cos. 300), Tullii (cos. 254), Volumnii (cos. 293)[1], alii.

Neque tamen credi potest fastos illa forma, qua nunc eos legimus apud auctores Liuium, Dionysium, Diodorum atque in Capitolinis potissimum tabulis iam ab initio fuisse perscriptos, sed quae in antiquissimis fastis exhibebantur nomina, postea uidentur esse amplificata et exornata: cf. Mommsen *Röm. Forsch.* I p. 48 et 57, Lübbert De Liuii libr. IV fontibus p. 14.

Demonstrauit enim Mommsen l. l., praecipue ex lapidibus seruatis, cognomen in scribendis nominibus sero demum obtinuisse locum neque adscriptum apparere in monumentis publicis, senatusconsultis e. c. ante annum 650 u. c., cum in titulis priuatis, nummis, elogiis quinto fere saeculo uideatur addi coepisse. Quae uiri praeclarissimi obseruatio aliis quoque, ut equidem arbitror, confirmatur argumentis.

---

1) Qui fuit consul annis 447 et 458 L. Volumnius C. f. C. n. Flamma Violens, homo est habendus plebeius (cf. Liu. 10, 23) neque cum patricio anni 293 consule gentilitate est coniunctus.

Ac primum omnia ea, quae inuenimus hausta a scriptoribus ex ipsorum priorum saeculorum titulis monumentisque inscriptis, nil nisi praenomina exhibent ciuium Romanorum nominaque gentilicia, omissis cognominibus. Talia, quae uideantur ad priscos eos fontes ante annum 400 insculptos redire inueni haec:

1. Titulus templi Iouis Capitolini, cuius de dedicatione, anno u. c. 245 facta, narrat Dionysius[1]) 5, 35: *τὴν δ' ἀνιέρωσιν καὶ τὴν ἐπιγραφὴν ἔλαβε Μάρκος Ὁράτιος ὁ ἕτερος τῶν ὑπάτων.* Titulum fuisse in aede illa ex Plutarchi quoque loco (Popl. 14) puto apparere, ubi adscribitur dies dedicationis: *εἰδοῖς οὖν Σεπτεμβρίαις ... ὁ Ὡράτιος ... ἐπέραινε τὴν ... καθιέρωσιν.*

2. Inscriptio in aede Saturni, anno 253 u. c. dedicata, quam et Varro et auctor Dionysii uidentur nouisse. Macrob. sat. 1, 8, 1: 'Varro libro sexto (sc. antiquitatum diuinarum), qui est de sacris aedibus, scribit aedem Saturni ad forum faciendam locasse L. Tarquinium regem; Titum uero Larcium dictatorem Saturnalibus eam dedicasse'. Dionys. 6, 1: *τὴν δὲ (ἐπι)γραφὴν τῆς ἱδρύσεως τοῦ ναοῦ τινὲς μὲν ἱστοροῦσι λαβεῖν Τῖτον Λάρκιον τὸν ὑπατεύσαντα τῷ πρόσθεν ἐνιαυτῷ ... τὴν δὲ καθιέρωσιν τοῦ ναοῦ λαβεῖν Πόστουμον Κομίνιον κατὰ ψήφισμα βουλῆς*: cf. Matzat *Röm. Chron.* II p. 8 adn. 7.

3. Foedus Latinum anni 261, de quo supra dixi, 'in columna aenea (Cic. pro Balb. 23, 53; Liu. 2, 33, 9) incisum'. Sp. Cassium Post. Cominium consules omissis cognominibus in eo nominatos fuisse iam monui.

4. Titulum fuisse aedis Fortunae muliebris, quae dedicata est anno 268, et ex accurate addita dedicationis die et ex reliquis quae attuli inscriptorum templorum exemplis fortasse potest statui. Dion. 8, 55 hac de re ita narrat: *καθιερώθη Κοιντιλίου μηνὸς ἑβδόμῃ μάλιστα κατὰ σελήνην ... ὁ δὲ*

---

1) Neque tamen ipse Dionysius titulos illos uidit, sed quae de eis profert, auctoribus suis debet, maxime annalium scriptoribus.

καθιερώσας αὐτὸν ἦν Πρόκλος Οὐεργίνιος ἅτερος τῶν ὑπάτων.

5. Nomen Sp. Cassii inscriptum uidetur fuisse in simulacro, quod anno 269 a familia eius Cereri erat dedicatum, ut demonstrant loci allati a Petero (Hist. Rom. reliqu. p. 135 adn. 37) Plinii n. h. 34, 30 et 34, 15 [1]), Liuii 2, 41, 10: 'signum inde factum et inscriptum: „ex Cassia familia datum"', Dionysii 8, 79: *χαλκέους ἀνδριάντας ἐπιγραφαῖς δηλοῦντας ἀφ' ὧν εἰσι χρημάτων ἀπαρχαί.*

6. 'Lex antiquissima incisa in columna aerea a L. Pinario et Furio consulibus', quam commemorat Varro apud Macrobium sat. 1, 13, 21 (cf. p. 174).

7. Titulus in templo Iouis Fidii a Sp. Postumio consule anni 288 positus: cf. Dion. 9, 60 *ἐν δὲ τῇ πόλει τὸν νεὼν τοῦ Πιστίου Διὸς Σπόριος Ποστούμιος ... καθιέρωσε μηνὸς Ἰουνίου ταῖς καλουμέναις Νόνναις ... ὁ Ποστούμιος ἔλαβεν αὐτοῦ τὴν ἐπιγραφήν.*

8. 'Columna ... L. Minucio praefecto annonae (ann. 315) extra portam Trigeminam unciaria stipe conlata': cf. Plin. n. h. 34, 21.

9. Statuae legatorum anno 316 aut 328 a Fidenatibus necatorum; cf. Plin. n. h. 34, 23: 'inter antiquissimas (sc. statuas) sunt et Tulli Cloeli, L. Rosci, Sp. Nauti, C. Fulcini in rostris, a Fidenatibus in legatione interfectorum' et Cic. Phil. 9, 2, 5, qui pro Nautio Sp. Antium profert et a Veientium rege caesos esse legatos dicit.

10. Ad titulum redire existimo, quae Liuius (6, 5) tradit: 'eo anno (366 u. c.) aedis Martis, Gallico bello uota, dedicata est a T. Quintio duumuiro sacris faciundis'.

11. Denique [2]) tabula T. Quinctii dictatoris anni 374,

---

1) Utrumque locum haustum esse existimo ex Pisone, quem perperam intellectum, ut monet Peter, posteriore Plinius loco laudat.

2) Plinius n. h. 35, 12: 'suorum clupeos, inquit, in sacro uel publico dicare priuatim primus instituit, ut reperio, Appius Claudius, qui consul cum P. Seruilio fuit anno urbis CCLVIIII. Posuit enim in Bellonae aede maiores suos ... quales clupeos nemo non gaudens fauensque aspicit'. Ubi

quam nouerant et Cincius et auctor Liuii. Festus enim (p. 363): 'Trientem, ait, tertium pondo coronam auream dedisse se Ioui donum scripsit T. Quintius dictator, quom per nouem dies totidem urbes et decimam Praeneste cepisset. Id significare ait Cincius in Mystagogicon libro II duas libras pondo et trientem', et Liu. 6, 29: 'tabula . . . his ferme incisa litteris fuit: 'Iuppiter atque diui omnes hoc dederunt, ut T. Quinctius dictator oppida nouem caperet'. Cf. Matzat *Röm. Chron.* II p. 108 adn. 3.

Tum pro antiquissimis minimeque corruptis meo iudicio sunt habenda sacerdotum nomina, quae ex antiquioribus reipublicae Romanae temporibus nouimus, cum ad sacerdotes omnium litterarum sint referenda primordia. Atque haec quoque nomina, quotquot quidem traduntur, cuncta fere carent cognominibus. Commemorantur enim aetatis antiquissimae pontifices maximi: C. Papirius (Dion. 3, 36), Q. Furius 305 u. c. (Liu. 3, 54) pro quo M. Papirium dicit Asconius (p. 77 Kiessl.), A. Cornelius 333 u. c. (Liu. 4, 27; in eo igitur libro ubi omnibus fere hominibus tribuuntur cognomina), Sp. Minucius 334 u. c. (Plut. de util. ex inim. c. 6 conlato Liuio 4, 44), quos locos debeo Bardtio ('Die Priester d. vier grossen Collegien aus röm. republ. Zeit' p. 3), M. Folius 364 u. c. (Liu. 5, 41: cf. Mommsen *Röm. Forsch.* I, p. 114 adn. 96) qui M. Fabius uocatur apud Plutarchum (Cam. 21) et Ampelium (cap. 20) [1]. Deinde memorantur pontifex [2] M. Valerius 414 u. c. (Liu. 8, 9), rex sa-

---

errorem subesse Plinii, quod ab Appio Claudio consule anni 259 positos esse dicit clupeos, ostendit Mommsen *Röm. Forsch.* I p. 310 adn. 46; nam templum Bellonae anno demum 458 ab Appio Claudio Caeco consule iterum esse uotum, constat ex Liuio 10, 19 atque Ouidii fast. 6, 203. Neque prior Appius maiorum suorum potuit ponere titulos honoresque, quippe cuius maiores regum temporibus omnino non essent functi magistratibus. Ortum esse conicio errorem confusis inter se annis CCCCLVIIII et CCLVIII et omisso Appii Claudii cognomine.

1) Falso Bardt l. l. p. 9 Ampelii locum ad K. Fabium Dorsuonem refert.

2) Quem Bardt l. l. inter pontifices enumerat K. Fabius Dorsuo omnino non fuit pontifex. Ex Liuio enim (5, 46) et Valerio Maximo (1, 1, 11) eum

crorum M'. Papirius 245 u. c. (Dion. 5, 1), curio maximus Ser. Sulpicius, mortuus anno 291 u. c. (Liu. 3, 7), flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus anno 301 u. c. (Liu. 3, 32), duumuir sacrorum T. Quintius 367 u. c. (Liu. 6, 5), augures M'. Valerius mortuus anno 291 u. c. (Liu. 3, 7), C. Veturius cooptatus anno 301 (Liu. 3, 32). Unus discrepat augur T. Verginius Rutilus, cooptatus anno 291 u. c. (Liu. 3. 7)[1]; nam quod augurem C. Horatium Puluillum, mortuum anno 301 u. c., cognomine auget Liuius (3, 32) ea factum est de causa, quia idem homo paullo ante capite tricesimo consul legitur addito cognomine atque inde repetit Liuius capite 32 'Puluilli' cognomen. Praeter Rutilum primis adscribitur cognomen sacerdotibus quinto demum medio saeculo, scilicet Cornelio Barbato pontifici maximo anno 450 u. c. (Liu. 9, 46) atque auguribus et pontificibus plebeiis ex lege Ogulnia creatis anno 454 u. c., P. Decio Muri, P. Sempronio Sopho, C. Marcio Rutilo, M. Liuio Dentri, P. Aelio Paeto, M. Minucio Faeso (Liu. 10, 9).

Neque eis, qui commemorantur temporis ante liberam rempublicam[2], sacerdotibus cognomina dantur ab auctoribus, ut

---

fecisse priuatum gentis suae sacrum apparet, neque Appianus Celt. 6 p. 49 Mend., Cassium Heminam secutus (cf. Peter Hist. reliqu. p. 101), alio quam ἱερέως illum uocat nomine; primus Florus (1, 13, 16) et post eum Cassius Dio (25, 5 p. 36 uol. I Dind.) pontificem, omisso tamen cognomine, dicunt Fabium, cum ipse Florus (1, 13, 11) pontifices ex urbe fugisse scribat. Fortasse uterque auctor cum pontifice maximo M. Fabio confundit K. Fabium.

1) Hunc locum cum Nitzsch *Röm. Annalist.* p. 96 demonstret esse haustum ex posterioribus annalibus, unum Rutili cognomen non nimiam habet auctoritatem.

2) Memoratu uidetur dignum, omnino non apparere cognomina in antiquissimis Romanorum fabulis historicis neque homines earum gentium quae in fastis consularibus inde ab initio gerunt cognomina, ante expulsos reges referri nisi binis nominibus, ut L. Tarpeium (Fest. p. 343), Sp. Tarpeium (Liu. 1, 11, 6), P. Horatium (Liu. 1, 26, 8), M. Horatium (Dion. 3, 28, Cic. pro Mil. 3, 7), Proc. Iulium (Liu. 1, 16, 5), M. Iunium (Dion. 4, 68), C. Cluilium (Liu. 1, 22, 3) — idem nomen atque Cloelii —, Pinarium (Plut. comp. Lyc. et Num. 3), Anc. Publicium (Dion. 3, 35), Sp. Vettium (Plut. Num. 7), Vol. Valerium (Dion. 2, 46) alios.

M. Valerio fetiali, Sp. Fusio patri patrato (Liu. 1, 24, 6), M. Atilio duumuiro (Dion. 4, 62 et Val. Max. 1, 1, 13), Cornelio sacerdoti Dianae Auentinensis (Plut. quaest. Rom. 4).

Quae hucusque disputaui non inueniri docent certa cognominum uestigia ante annum urbis fere 450, immo in eis, quaecunque cum probabilitate quadam referuntur ad antiquioris aetatis memoriam, ignorari cognomina. Sed cum iam ante illum annum scriptos exstitisse fastos consulares supra sit demonstratum, eos quoque sine cognominibus enumerasse antiquissimorum consulum nomina sequitur, posteaque esse addita illa quae nos legimus in fastis saeculi tertii et quarti cognomina: cf. Mommsen *Röm. Forsch.* I, p. 57.

Quod esse uerum uidebimus, si perlustrauerimus nomina, qualia consulum ante annum 400 u. c. exhibeant antiquissimi historiae Romanae auctores. Omnes enim consules praeter clarissimos uiros, Brutum, Poplicolam, Camillum, Cincinnatum, praenomine tantum et nomine gentilicio, nusquam cognomine apud eos appellari animaduertemus. Quae comprobant et fragmenta ex libris illorum seruata et ei auctorum aetatis recentioris libri, Liuii, Dionysii, Plutarchi, aliorum, quos ex antiquioribus haustos esse annalibus constat. Ut Liuius altero libro, quem redire probabile est ad priores annalium scriptores Fabium et Pisonem (exigua ex parte ad Antiatem quoque? cf. Kiessling De Dionys. ant. auct. lat. p. 23), exceptis falsis anni 245 consulibus, a capite octauo ad sexagesimum quintum omnino centum uiginti homines, in quibus octoginta consules, nominat, omnes tamen omisso cognomine praeter unum T. Numicium Priscum consulem anni 285 (Liu. 2, 63).

Ut iam singulos percurram auctores, primus qui consulem Romanum nomine laudat, Duris Samius apud Diodorum (l. XXI, 6 p. 13 Bekk.) Q. Fabium consulem anni 459 commemorat sic: ... *ἀνηρέϑησαν ὑπὸ Ῥωμαίων Φαβίου ὑπατεύοντος δέκα μυριάδες.* Polybius, ut statim absoluam Graecos, libro 3 (22) una cum L. Iunio Bruto consulem anni 245 uocat M. Horatium. Naeuius in fragmentis belli Punici sine cognomine dicit annorum 491 et 512 consules M. Valerium

(uers. 35 Vahl.) et Lutatium (uers. 53 ib.). Neque Cato, quem plerumque 'res sine nominibus notasse' tradunt Nepos (Cato 3) et Plinius (n. h. 8, 11), duobus qui in seruatis fragmentis memorantur uiris L. Mamilio (frag. 25 Peter.) Q. Caedicio (frag. 83) indit cognomina.

Apud Fabium Pictorem nullum exstat cognomen; dictator anni 264 u. c. fragmento 16 uocatur A. Postumius. Cassii Heminae unum tantum habemus locum, quo magistratus Romani antiquiores nominantur, fragmentum 20 ex Cassio et Cn. Gellio exscriptum a Macrobio (sat. 1, 16, 21). Ubi legimus tribunos militum anni 365 Verginium, Mallium, Aemilium, Postumium, haruspicem L. Aquinium, tribunum anni 364 Q. Sulpicium.

Pisonem in prioribus annalium libris non adscripsisse cognomina, luculenter apparet ex ipsius uerbis, quae sunt seruata; nam et fragmento 19 'L. Tarquinium, inquit, collegam suum, quia Tarquinio nomine esset, metuere' . . . et fragmento 21: 'A. Postumius dictator apud lacum Regillum castris Latinorum expugnatis ei, cuius maxime opera capta essent, hanc coronam ex praeda dedit.' Eadem ratione tribunos plebis anno 283 creatos Liuius (2, 58 = Piso frg. 23) narrat a Pisone esse nominatos Cn. Siccium, L. Numitorium, M. Duellium, Sp. Icilium, L. Mecilium. Tum fragmento[1] 24 eodem atque Cincius modo omissis cognominibus dicit Maelium, Minucium, Quintium dictatorem, Seruilium magistrum equitum (anni 315), denique fragmento 37 Sp. Cassium consulem annorum 252, 261, 268. Etiam annorum 446 et 449 consules secundum Liuium (9, 44, 2 = Piso frg. 26) caruisse uidentur cognominibus apud Pisonem. Primos addito cognomine appellatos inuenimus aediles curules anni 455 Cn. Domitium Caluinum Sp. Caruilium Maximum fragmento 28.

Cn. Gellius praeter illum de quo dixi locum uicesimo quarto quoque fragmento simpliciter 'L. Furium' tribunum mi-

1) Extrema fragmenti uerba inde ab *ἐκ τούτου καὶ τὴν ἐπωνυμίαν τὴν Ἄλαν αὐτῷ τεθῆναι λέγουσιν* . . . alio ex fonte esse sumpta indicant et uerba *καὶ .. λέγουσιν* et etymologica cognominis Ahalae explicatio.

litum (intra annos 322 et 373; cf. Peter Hist. reliqu. p. 172 adn. 24) praefuisse scribit aedi Saturni faciundae. Quid fragmenti 20, ubi P. Valerius, L. Geganius legati anni 262 commemorantur, ad Gellium sit referendum, non potest diiudicari.

Neque in Claudii Quadrigarii reliquiis, cuius annales inde a capta urbe exorsi esse putantur, ante sextum urbis conditae saeculum legimus cognomina. Cuius rei egregium testimonium ipsius sunt uerba, quae exstant apud Gellium (17, 2, 4 = Quadr. frg. 7): 'Nam Marcus, inquit, Manlius, quem Capitolium seruasse a Gallis supra ostendi, cuiusque operam cum M. Furio dictatore apud Gallos cumprime fortem atque inexuperabilem respublica sensit . . .' Pari modo fragmento 10[b]: '. . . id subito, ait, perdolitum est cuidam Tito Manlio, summo genere gnato . . .' Disertis uerbis consules anni 405 citat fragmento 12: 'adulescens tali genere editus L. Furio Claudio Appio consulibus fit tribunus militaris' atque anni 476 consules fragmento 41: 'Consules tum fuerunt C. Fabricius et Q. Aemilius.' Denique fragmento 10[a] Quadrigarium simpliciter dixisse apparet P. Manlium in enarrandis anni 387 rebus.

Annalium Valerii Antiatis octo tantum habemus fragmenta res Romanas inde ab expulsis regibus ad quintum fere medium saeculum narrantia, tamen uel ex eis Antias hoc temporis spatio non praestitisse cognoscitur cognomina [1]). Nam consules anni 320 secundum Liuium (4, 23, 2 = Ant. frag. 20) edidit M. Manlium et Q. Sulpicium, ac consulem anni 290 fragmento 19: 'A. Postumium'. Quod item cadit in eos libros locosque, quos ab aliis auctoribus ex Valerio esse haustos constat. Ut in Plutarchi uita Poplicolae, quam scimus redire ad

1) Quod Asconius in Pis. p. 12 Kiessl. scribit: 'Valerio Maximo, ut Antias tradidit, inter alios honores domus quoque publice aedificata est in Palatio', cognomen uix apud Antiatem legebatur, sed ab Asconio uidetur esse additum. Nam uterque, quem Kiessling (De Dion. Hal. auct. Rom. p. 21) et Peter (Hist. rel. p. 244 adn. 17) ex Antiate hausisse sua demonstrant, auctor Plutarchus (Popl. 20) et Dionysius (5, 39 conl. c. 37) *Μάρκος Οὐαλέριος* habet. Neque tamen esset mirum, si Antias gentilem suum Poplicolae fratrem cognomine ornasset.

Antiatem (cf. Kiessling l. l. p. 24, Peter 'Quellen Plutarchs i. d. Biogr. d. Römer' p. 45 squ.) non nisi notissimi uiri, Brutus, Collatinus, Cocles, Scaeuola, Tubertus [1]) cognomina gerunt, omnes autem reliqui consules aliique magistratus binis referuntur nominibus, ut C. Minucius (cap. 3), P. Veturius et M. Minucius (c. 12) primi quaestores anno 245 creati, Lucretius ac M. Horatius consules suffecti eiusdem anni (ibid.), T. Lucretius consul 246 (c. 16), Herminius (ibid.), M. Valerius consul 249 (c. 20), App. Clausus (c. 21), Lucretius consul 250 [2]) (c. 22). Tum omnibus illis locis, quos et Kiessling et alii plane diuersis usi argumentis ad Valerium Antiatem referunt, desunt cognomina; nam cum Kiessling Dion. VI cap. 5, 12 et 17 Antiatem statuat fontem, non habent cognomina ipsius eius anni (258 u. c.) consules, quo res, in capitibus illis narratae, sunt gestae, quamquam annis, qui praecedunt et subsecuntur, addita leguntur cognomina. Similiter illis, quae Valeriana esse apud Liuium et Dionysium demonstrant Nitzsch (*Römische Annalistik*) et Peter (Hist. reliqu. p. CCCXIV squ.), confirmantur quae disserui.

Q. Aelius Tubero ut Antias, consules anni 320 sine cognominibus edidit M. Manlium Q. Sulpicium (cf. frg. 6 = Liu. 4, 23).

At dedisse cognomina uel antiquissimis consulibus Licinium Macrum iam Nitzsch l. l. p. 29 exposuit. Quod comprobatur fragmentis, decimo tertio potissimum, ubi Liuius (4, 7): 'T. Quinctius, inquit, Barbatus interrex consules (a. 310) creat L. Papirium Mugillanum L. Sempronium Atratinum . . .; idque monumenti est consules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus priscis neque in libris magistratuum inueniuntur . . .

---

1) Postumius Balbus, qui Poplicolae dicitur gener capite 22 Plutarchi, fictus uidetur esse ab Antiate.

2) Notandum est, omnes illos consules, quos Plutarchus, Antiatem secutus, omisso cognomine enumerat, apud Dionysium quoque 5, 1—40 sine cognominibus legi, illis autem, quibus Plutarchus dat cognomen, Collatino et Postumio Tuberto, consuli 249, apud Dionysium quoque eadem addi cognomina. Uterque igitur ex eodem auctore uidetur hausisse, quem esse Antiatem Kiessling l. l. aliis de causis statuit.

Licinius Macer auctor est et in foedere Ardeatino et in linteis libris ad Monetae inuenta (sc. nomina consulum) [1]'. Tum decimum quintum afferendum est fragmentum: 'magistratuum libri quos linteos in aede repositos Monetae Macer Licinius citat identidem auctores, septimo post demum anno cum T. Quinctio Poeno [2]) A Cornelium Cossum consulem habeant . . .' Etiam in fragmento 16 (Liu. 7, 9, 3) Macro debet Liuius T. Quinctium Poenum dictatorem magistrumque equitum Ser. Cornelium Maluginensem.

Praeterea hic quoque ea, quae aliena usi ratione pro Licinianis habuerunt uiri docti, — Nitzschium taceo, quippe qui et ipse ex cognominibus certos auctorum locos rettulerit ad Macrum — ipsa sunt illa, ubi exstant apud Liuium Dionysiumque cognomina. Ut Peter (l. l. p. CCCXXXVIII) ex Macro hausta esse Liuii libri quarti capita 1—23 luculenter demonstrauit, in quibus terna usque apparent consulum nomina pari modo atque extrema quoque quarti libri parte, quam Licinio uindicauit Eduardus Lübbert De Liu. libr. IV font. p. 24. Neque aliter sese habet res in locis Dionysii 5, 61; 11, 62, aliisque quos Kiessling l. l. p. 32 et 33 Macro tribuit [3]).

Interdum tamen Macrum quoque omisisse cognomina et docent consules anni 320, quos secundum Liuium (4, 23 = Mac. frg. 14) nominabat (C.) Iulium tertium (L.) Verginium iterum, et infra alia pauca ostendent exempla.

Pro certo igitur puto iam posse statui omnium, quos nouimus, annalium scriptorum primum atque unum Macrum inde

1) Haec ipsa ex Macro sumpsisse Dionysium (11, 62) rectissime monent Mommsen *Röm. Chron.* p. 89, Kiessling l. l. p. 32, Peter Hist. rel. p. 304.

2) 'Poeno', non 'Penno' habent codices Liuiani et hic et in fragmento 16; cf. Peter l. l.

3) Quae exposuit Nitzsch, fere congruunt quidem cum mea sententia, tamen multa uir doctissimus Macrum dicit sumpsisse ex Antiate, quae ipsi potius Dionysius et Liuius ex illo transtulerunt. Qui euenit, ut secuti Nitzschium in Macri quoque reliquiis omissa uideremus cognomina. Hunc Nitzschii errorem egregie refutauit Peter Hist. rel. p. CCCXI adn. 1, qui rectissime non potuisse a Licinio Valerium Antiatem, aequalem ipsius adhiberi auctorem primarium affirmat.

a primis liberae rei publicae temporibus fastos exhibuisse additis cognominibus, omnes autem reliquos auctores historicos a Liuio et Dionysio adhibitos ante quintum urbis conditae saeculum binis tantum nominibus rettulisse consules aliosque magistratus neque exstitisse apud illos cognomina nisi clarissimorum populi Romani ducum, Cincinnati, Camilli atque eorum, a quibus expulsos esse reges narrabant fabulae, Bruti, Poplicolae, aliorum.

Quibus acceptis haud mihi uideor iudicare audacius, quod ad Macrum, quippe qui unus ex Liuii et Dionysii auctoribus terna exhibuerit nomina, omnia illa refero in libris Liuii III sq. ac Dionysii V—XI, ubi praeter clarissimos uiros reliqui quoque consules cognomine praediti apparent; praesertim cum utrumque auctorem in illis libris esse usum Licinio constet. Quae cum hic obiter tantum possim tangere, infra explicabo accuratius.

Post Macrum multi auctores exhibent cognomina atque complura habemus fastorum consularium exemplaria, in quibus inde ab initio describuntur magistratus singulis uel pluribus cognominibus. Tamen etiam in libris recentioribus quam Macri saepe omittuntur cognomina atque si illos locos diligentius disquisiuerimus, plerumque inueniemus aut ipsos aut eos, unde hausti sint, fontes redire ad antiquiores annalium scriptores, ita ut hac ratione usi ex nominibus, quid apud posterioris aetatis auctores, Plutarchum [1]), Cassium Dionem, Appianum aliosque ex superioribus, quid ex recentioribus fontibus sit petitum, possimus eruere.

Sed ad fastos ut redeam, inde a Macro in antiquissimi

1) Exempli causa Plutarchi uitam Camilli proferam, quam haustam esse ex Dionysio mihi persuadet Peter *Quell. Plut.* p. 17—28. Ubi cum in parte priore ad decimum septimum fere caput appareant cognomina, quae quidem desunt in congruentibus Liuii capitibus, in posteriore autem omnino desiderentur, ut apud Liuium quoque, conicio Dionysium etiam in illis, ut in multis aliis duos auctores fuisse secutum, alterum cui priorem deberet partem, adscribentem cognomen, alterum omittentem, quem in posteriore adhibuerit.

quoque temporis memoria inueniuntur apud auctores cognomina, cum antea omnino nemo ea nouisset ad quintum saeculum usque et archetypi, ut ita dicam, indices bina tantum singulorum consulum dedissent nomina, gentilia atque praenomina. Quae cum ita sint, haud mihi uidetur esse dubium quin illis postea cognomina sint addita. Qua tamen id factum sit ratione, quando, a quo, quaerendum esse existimo diligenter examinatis illis, quos seruatos habemus, consulum laterculis.

Integri exstant fasti consulares annorum 245 ad 400, de quibus mihi est agendum, apud solum Liuium — in libris II ad VII — et apud Chronographum anni 354, qui tamen ad illos annos, quibus pro consulibus tribuni militares consulari potestate summum tenebant imperium, binos tantum tribunos nominat. Tum per idem temporis spatium totum consules — prorsus neglectis tribunis consularibus — enumerant fasti Idatiani [1]) et laterculus consulum in Chronico Paschali seruatus. Dionysius per singulos annos nominat consules in libris V—XI usque ad annum u. c. 311 atque inde ab anno 268 Diodorus ordine refert consulum nomina ad annum 452. Capitolinorum [2]) denique fastorum ad hanc aetatem pertinentia exstant fragmenta maiora et minora, quibus tractantur anni u. c. 271—282, 288—304, 332—340, 345—360, 361—364, 379—396; ad quae accedunt exigua quaedam fastorum triumphalium frustula, quae tribuenda sunt annis 245—260, 268—286, 292, 295—317, 393—425.[3])

1) Fastos antea uocatos Hispanos Idatio esse uindicandos post praeclaram Mommseni disputationem (Corp. Inscr. Lat. I p. 484) qua Sirmondi et Ducangii probat sententiam, nemo potest negare.

2) Ubicunque ex fastis Capitolinis aliquid proferam, et collationem illorum sequar a me anno 1885 Romae institutam et ectypa chartacea ibi facta. Ea, in quibus mea lectio discrepat cum textu, qualis in primo Corporis uolumine legitur, in noua uoluminis illius editione mox instituenda respicientur, recepta benignitate Henzeni atque Hülseni.

3) Cassiodori fastos consulares ex Liuio excerptos omitto, cum nomina non ea qua scripta erant apud Liuium forma reddant, sed cognomina plerumque omittant, ubi Liuius ea refert; cf. Mommsen *Röm. Chron.* p. 113 adn. 204.

Atque plenissima singula nomina edunt fasti Capitolini, cum praeter praenomen nomenque gentilicium cuiusque consulis singula, bina, terna addant cognomina et praeterea patris quoque et aui adiungant praenomina. Nil nisi cognomina habent Idatius, Chronicon Paschale, Chronographus; Diodorus non eadem in toto opere ratione consules nominat, nam ante annum 327 u. c. toties fere terna praebet nomina quoties bina, post illum annum rarissime tantum cognomina refert; nam 331 et consules et alios uiros dicit sine cognomine, septem tantum hominibus ea tribuit.

Denique ne Liuius quidem et Dionysius in scribendis nominibus sibi constant, cum pro fontibus, quos quidem secuntur, aut addant cognomina aut omittant. Neque igitur Liuii neque Dionysii posse dici fastos apparet, quippe qui suos non ex uno eodemque auctore sumpserint, sed alios in aliis libris secuti sint auctores. Id ergo nobis est studendum, ut ad suos quaeque auctores referamus atque tum demum de singulis iudicemus. Quod tamen fieri non potest, nisi antea reliquos examinauerimus fastos.

CAPUT ALTERUM

De fastis Idatii Chronicique Paschalis

Idatium et Chronici Paschalis auctorem plane eosdem dare fastos consulares iam pridem uiderunt uiri docti; qua tamen inter se cohaereant ratione et quo uterque redeat laterculus, nemo adhuc recte mihi uidetur exposuisse.

Ac Mommsen quidem (*Röm. Chron.* p. 109 sq. et Corp. Inscr. Lat. I, p. 484) de Graecis Chronici Paschalis fastis haec iudicat: ‘ipsi sunt de quibus modo uidimus Idatiani ex Latino sermone in Graecum conuersi’, neque tamen sententiam eam comprobat argumentis. Idatianos autem fastos haustos esse existumat ex indice excerpto ex fastis Capitolinis, sed ne hoc quidem certo demonstrauit.

Quae ab omnibus uidentur probari, nam nemo Mommseno est oblocutus atque sic accidit, ut laterculi Idatii et Paschalis Chronici consensu omnium contemnantur, cum nemo adhibendam censeat epitomam, cuius fontem exstare putant tabulas Capitolinas. Tamen facere non possum, ut assentiar Mommseno, nam neque fastos Chronici Paschalis ex Idatio, neque Idatianos ex Capitolinis translatos esse arbitror.

Atque ut primum explicem, quid sentiam de ratione intercedente inter fastos receptos in Chronicon, quos ego quoque Graecos breuiter dicam, et Latinos Idatii, non potuit ex Latinis fastis haurire Graecorum auctor, quippe qui non nulla exhibeat aut pleniora aut minus corrupta quam index Latinus. Cuius rei firmissimum argumentum est, quod anno 278 u. c. leguntur consulum nomina in Graecis fastis, cum desint apud Idatium. Tum in fastis Latinis anno 260 falsum legitur A. Verginii consulis cognomen ʻVitellino IIIʼ, repetitum ut opinor ex anno sequenti, in Graeco autem indice recte scriptum est *Γεμίνου*. Deinde anno 526 solus Graecus textus cognomen exhibet *Γούργα* (pro Ruga) Sp. Caruilii consulis, cum in Latino gentile appareat nomen ʻCaruilioʼ. Annis 706, 708, 709, 710 terna habet Caesar nomina in Chronico, singula apud Idatium et pari modo anno 759 legitur *Τηβερίου Καίσαρος* et ʻCaesareʼ. Pro corruptissimo, quod praebet Idatius, anni 488 collegio: ʻFabio et Pictore et poetaʼ rectius reddunt nomina fasti Graeci: *Φαβίου Πίκτορος καὶ Πέτα* (pro *Πέρα*). Tum falsa leguntur nomina Latina ʻPisoneʼ 485 et ʻPulchroʼ 725, cum uera habeat laterculus Graecus *Πίκτορος* atque *Ἀπουληίου*; rectius denique scribunt Graeci fasti 474 *Κουρουγκανίου* (Idat. ʻCaeruntanoʼ) 407 *Βένωκος* (ʻVenecoʼ Idat.) 320 *Καμερίνου* (ʻCarinoʼ Idat.) 486 *Σεμπρωνίου* (Idat. ʻSimfronioʼ) 603 *Λουκούλλου* (ʻLoculoʼ Idat.) 565 *Βούλσονος* (ʻVuulsconeʼ Idat.) 483 *Κλεψινάτου* (ʻClepisnateʼ Idat.) 531 *Φίλου* (ʻFiloneʼ Idat.) 428 *Λίβονος* (ʻLibonioʼ Idat.) 737 *Σιλανοῦ* (ʻSiluanoʼ Idat.) 762 *Καμερίνου* (ʻCameroʼ Idat.) multaque alia.

Neque ea, quae sunt falso scripta in fastis Graecis, sunt eius modi, ut orta esse ex Latino exemplo possimus affirmare.

Nam quod annis 392 et 412 legitur Ἄλλου omnino non profectum esse potest ab eo quod habet Idatius 'Achala', sed deprauatum esse apparet ex Graeco ΑΑΛΟΥ propter similem litterarum Α et Λ formam; quod item factum est in nomine ΡΟΥΑΛΟΥ (anno 444), recte scripto 'Rullo' in laterculo Latino. Neque anno 585 error, qui comprehenditur in Chronico, natus est ex Latino, sed ex Graeco libro; habet enim recte Idatius 'et Caepione', Chronicon autem Paschale 'καὶ Πίσωνος', ortum, ut uidetur, ex Graeco ΚΑΙΚΑΙΠΙΩΝΟϹ. Postremo, si reuera ex Latina in Graecam linguam transuersi essent fasti Chronici Paschalis, non ex deprauata forma ablatiui 'Melitono' (pro 'Mentone') anni 323, uerum genitiuum potuisset efficere auctor Graecus *Μελίτωνος*, cum potius scribendum illi fuisset secundum Latinum exemplum *Μελιτώνου*[1]).

Quibus omnibus — multa etiam possunt addi similia exempla — permoueor, ut ex Idatio translatos esse negem fastos, qui exstant in Chronico Paschali; sed cum in sexcentis erroribus nominibusque falso scriptis aut omissis inter se consentiant, ne me quidem artissimo inter se uinculo utrumque laterculum esse coniunctum fugit, neque tamen alterum pendere arbitror ex altero, sed ad eundem utrumque dico redire fontem, ipsum quoque corruptissimum.

Ea de causa, quod anno 486 P. Sempronius Sophus consul in fastis Idatianis uocatur 'Simfronio Sapiente' Broecker ('Untersuch. über d. Glaubwürdigkeit d. altröm. Gesch.' p. 265) Idatii fastos pariter atque Graecos translatos esse censuit ex Graeco consulum indice, falsoque ab interprete Latino Graecum cognomen *Σοφός* Latine esse redditum putauit nomine Sapientis. Cui Broeckeri sententiae obloquitur Mommsen (*Röm. Chron.* p. 113, adn. 199) fastos Idatianos unquam Graece fuisse scriptos, pernegans. Re tamen diligentius examinata haud mihi est dubium, quin Graecus et Latinorum et Graecorum sit statuendus fastorum fons. Qui cognoscitur imprimis ex

1) Anno 731 fasti Graeci exhibent *Πίσσονος*, Latini recte 'Pisone'. Mendum ortum uidetur esse ex confusis inter se litteris ω et CO, ita ut pro ΠΙϹωΝΟϹ lectum sit: ΠΙϹϹΟΝΟϹ.

mendorum indole et ex scribendorum nominum ratione, quales in utroque laterculo apparent. Ut saepissime pro Latina littera V in fastis Idatianis scribitur littera B, qua Graeci illam solent reddere; sic legitur apud Idatium anno 264 'Flabio' et 361 'Flabo' pro Flauo; 'Publilio' pro Puluillo 247, 277, 297; 'Bibulano' pro Vibulano 287; 'Albo' pro Elua 291; 'Galbino' pro Caluino 420, 422, 433; 'Albino' pro Aruina 448, 466; 'Faberio' pro 'Sauerrio' 450; 'Abentinesi' pro Auentinensi 451; 'Laebymno' 474 et 'Lebyino' 544 pro Laeuino; 'Scaebola' 579 et 'Sinerebula' 637 pro Scaeuola; 'Octabio' 589 et 667 pro Octauio; 'Bulcatio' 688 pro Vulcatio; 'Balbino' 701 et 'Calbino' 714 pro Caluino; 'Corbilio' 722 pro Coruino. Contra littera B apud Idatium nonnumquam deprauata est in V litteram ea, ut puto, de causa, quia scriba textus Latini in fonte Graeco littera illa Latinam V reddi sibi persuasit [1]), unde sunt orta 'Uulbo' pro Bubulco 463; 'Volbo' pro Bulbo 519; 'Galua' pro Galba 543 et 610. Pro Latina autem uocali U, quia Graece scribitur ΟΥ saepius legitur in laterculo Idatiano O; exempla profero nomina haec: 'Maloginense' 269 et 295, 'Vibolano' 333; 'Fundolo' 511; 'Volbo' 519; 'Rogo' 520; 'Loculo' pro 'Lucullo' 602; 'Bibolo' 695. Tum saepe inter se confunduntur ab Idatio litterae A atque L, nimirum propter similitudinem Graecarum litterarum Α et Λ; ut, quae iam notaui, ΡΟΥΑΛΟΥ pro ΡΟΥΛΛΟΥ 444 et ΑΛΛΟΥ pro ΑΑΛΟΥ 392 et 412; atque idem error subest deprauato nomini 'Mallio' pro 'Lanato' anno 315, ubi litterae ΛΑ pro Μ sunt habitae. Confusis inter se litteris Ν ac ΛΙ facta sunt, quae exstant anno 722 ΚΟΡΒΙΛΙου et 'Corbilio' pro ΚΟΡΒΙΝου; porro 'Melitono' 323 pro 'Mentone', natum ex ΜΕΛΙΤΩΝΟϹ pro ΜΕΝΤΩΝΟϹ.

ΛΑΝΑΤΟΥ
ΜΑΛΛΙΟΥ

Graecam deinde originem prae se fert nomen 'Aesculino' 276 pro 'Esquilino', nam Graece QV scribitur ΚΥ.

---

1) Eadem ratione falsa scripsit annis 434, 531, 548, 534 'Filone' pro Philone aut Philo, quia hic quoque ut saepissime litteram Φ putauit positam esse pro Latina littera F.

Ex Graeci genitiui in *ου* exeuntis forma falsi, quos exhibet Idatius, casus ablatiui sunt explicandi, ut 'Gurgito' 478 pro Gurgite ex *Γουργίτου*; 'Laenate' pro Lanato ex *Λανάτου* 277 et 302; 'Albino' pro Aruina ex *Ἀρβίνου* 403 et 466; 'Barbulo' pro Barbula ex *Βαρβούλου* 437; 'Rogo' pro Ruga ex *Ῥόγου* 520; 'Noctuo' pro Noctua ex *Νοκτούου* 465; tum 'Poena' pro Poeno ex *Ποίνου* 323; 'Carba' pro 'Carbo (ne)' ex *Κάρβου*, quod legitur in fastis Graecis anni 634. Eadem ratione peruerse conformatus ablatiuus 'Rega' pro Rege 636 oriundus est ex Graeco, quem habemus anni 636, genitiuo *Ῥήγου*. Neque alia est causa ablatiuorum 'Seleno' 415 pro 'Philone', 'Melitono' 323 pro 'Mentone' nisi Graeci genitiui *Σίλωνος, Μελίτωνος*.

Sed praeter illa ex scribendi ratione ducta alia quoque eaque grauissima sunt argumenta, quibus ad Graecum fontem et Idatium et fastos Graecos referendos esse apparet.

Ac primum mihi quoque maximi uidetur momenti, quod Broecker (l. l. p. 265) profert cognomen 'Sapiente' ab Idatio scriptum sub anno 486. Nam ipse Graecum Sophi cognomen, quod apud reliquos auctores et 450 et 486 legitur, Latino uocabulo idem significante redditum esse puto ab homine rudi, qui totos fastos Idatianos ex Graeco in Latinum transtulit sermonem.

Alterum, quo nitar, exemplum profero nomen L. Furii Purpureonis consulis anni 558, quod Latini fasti scribunt 'Porphyrio', Graeci *Πορφυρίου*. Quod cum sit ipsum Latinum cognomen Graece uersum, haud iam dubium potest esse, quin uterque laterculus ex communi Graeco fonte illud assumpserit.

Denique anni 498 alterius consulis nomen ea ratione est corruptum, ut nisi Graeco statuto fonte nequeat explicari. Huius enim anni consules L. Manlium Vulsonem Q. Caedicium (cui a nullo auctore additur cognomen) Idatius uocat 'Vulsone et Decio', Chronicon Paschale *Βούλσωνος καὶ Δεκίου*. Atque hanc corruptelae dico esse originem:

lat. 'et Caedicio'

gr. καὶ καιδικίου

gr. καὶ Δεκίου

fast. Idat. 'et Decio' καὶ Δεκίου fast. Graec.

Excidisse enim uidetur in priore fonte Graeco alterum και; ac sequenti in fonte scriba, cum is consul, qui altero loco nominabatur, particula καὶ fere adnecteretur, illud quod erat relictum και pro particula habuit copulatiua; quia autem 'Dicium' non nouit nomen Romanum, notissimum posuit pro eo nomen Decii. Iam uero Idatius falsum hoc nomen accepit et Latine uertit 'et Decio', cum fasti Graeci retinerent, quod exstabat in fonte suo, καὶ Δεκίου. Plane simili modo errasse iam supra ostendi fastorum Graecorum auctorem anno 585. Ubi appellatur consul Cn. Seruilius Caepio 'καὶ Πίσωνος', cum Idatius recte habeat 'et Caepione', ita ut in fonte appareat fuisse scriptum 'καὶ Καιπίωνος', fastorum autem Graecorum scribam altero και omisso, altero pro 'et' ducto ex πιωνος quod restabat finxisse Πίσωνος.

Atque haec sufficere censeo ad demonstrandum, non esse fastos Graecos ex Idatianis translatos, sed utrumque laterculum ex eodem Graeco fluxisse fastorum exemplo, cui plurima ac foedissima illa debent menda, quae utrique communia reperiuntur.

Quae si accuratius examinauerimus, iam unde ipsum Graecum exemplum haustum sit, elucebit. Tam enim saepe litterae Graecae confunduntur cum plane diuersis Latinis, quae tamen eadem imagine scribantur, ut dicamus necesse sit, Graecum Idatii ac Chronici Paschalis fontem si non ex ipso exscriptum tamen esse referendum ad Latinum consulum indicem. Nam quod et apud Idatium et in fastis Graecis legitur alterius anni 327 consulis nomen 'Achilla', Ἀχίλλα ortum est ex eadem litterarum x et χ forma. Ex Latino AXILLA homo Graecus fecit AXIΛΛA et qui eum secuti sunt fasti Idatiani et Graeci

Achilla', Ἀχίλλα. Porro haud raro inter se confunduntur litterae p et r, ut sub anno 528 'Arustio', Ἀρουστίου pro 'Apustio', natum ex APVSTIO—APOYCTIOY; anno 403 'Roetico' *Ρουστικίου* pro 'Petico', corruptum ex PETICO—PЄTIKOY. Anno 344 'Rustico', *Ρουστικίου* pro 'Potito' ita uidetur esse ortum, ut antiquior nominis forma PVTITVS (cf. fast. fer. Lat. anno 305 C. I. L. VI. 2011; Mommsen *Röm. Forsch.* II, p. 100) Graece perperam sit scripta littera P et inde notissimum sit enatum cognomen Rustici.

Tum egregie, Latinum fuisse primum fastorum illorum fontem [1]), demonstrat, quod legitur sub anno 561 nomen 'et Hermo', *καὶ Ἕρμου,* nam nisi Latine non exarabatur utraque littera, et T et H. Irrepsit autem error ita, ut ex primario 'ETTHERMO' altera littera T excideret post alteram, fieretque ETHERMO, quod fasti seruati reddunt 'et Hermo', *καὶ Ἕρμου.*

Neque tamen ex ipso hoc Latino fonte exscriptum esse Graecum, unde profecti sunt Idatius et Paschale Chronicon, laterculum iam monui, nam plures intercedere medios fontes ea potissimum de causa conicio, quod anni 498 corruptela, ut supra exposui, nisi compluribus fontibus continuis positis explicari non potest. Quot autem et quales illi fuerint fontes, euincere nequimus.

Haud igitur adsentior Mommseno dicenti fastos Chronici Paschalis ipsos esse Idatianos Latine redditos. Neque magis

1) Latinum fontem Bröcker quoque (l. l. p. 334) statuit, sed uno tantum eoque uanissimo usus argumento. Falsum enim quod legitur anno 271 cognomen 'Tertullo' pro 'Iulo' inde ortum esse dicit, quod anno praecedenti 'tertium' fuit consul K. Fabius Vibulanus. Cuius adscriptum fuisse nomini notam 'tert.', qua perperam coniuncta a scriba cum cognomine 'Iulo' prodiisse 'Tertullo'. Quod quam sit futtile facile intellegitur; nam primum omnino non praecedit Fabius nomini Iuli, sed medius interpositus est Valerius consul; tum magistratuum repetitorum notae ne semel quidem apud Idatium uerbis, sed numeris significantur; et postremo facile ut pro inusitato cognomine 'Iulo' notissimum 'Tertulli' scriberetur potuit fieri, praesertim cum saepe pro Iulo et Iulio exhibeant Tullum et Tullium Idatius (265), Chronicon Paschale (265, 324), Liuius (272, 330, 346, 349, 353, 357).

probo, quod Idatium (ac per hunc Graecos quoque fastos) si non ex eo fastorum Capitolinorum exemplo, cuius nos habemus marmorum fragmenta, tamen ex plane gemello putat esse excerptos, hoc — ut mihi uidetur — adductus momento, quod, quae exstant apud Idatium [1]) cognomina, fere omnia redeunt in fastis Capitolinis. Cui tamen uiri praeclarissimi sententiae satis multa obstant, quibus consideratis fastos Idatianos duco pro fastorum recensione plane diuersa a Capitolina.

Primum habere Idatium quaedam cognomina sibi propria, quae non leguntur in indice Capitolino, ipse monet Mommsen atque enumerat haec: 'Albinum' consulis 492 ('Megellus' in fastis Capitolinis), 'Longum' anni 511 ('Gallus' Capit.), 'Rugam' 520 ac 526 — in Chronico, omissum ab Idatio — ('Maximus' Capit.), 'Maximum' 528 (sic habet Chronicon Paschale, apud Idatium 'Maximo Messala', 'Messalla' Capit.); quibus equidem addo 'Samnitem' 440, ubi marmora Capitolina habent 'Libonem'.

Tum plane aliam atque fasti Capitolini sequitur Idatius memoriam in appellando Q. Fabio Maximo, consule sexies inde ab anno 432 ad annum 459. Quem cum in tabulis Capitolinis (annis 439, 444, 446, 450, 459 et in fastis triumphalibus 432, 445, 459) uocetur 'Rullianus', Idatius Graecique fasti, ubicunque apparet, appellant 'Rullum'. Neque errore hoc esse factum, sed reuera exstitisse in quibusdam fontibus hanc nominis formam — quam primariam duco ueriorem deriuata illa 'Rulliani' — inde elucet, quod praeterea reperitur etiam apud Liuium (24, 9 et 30, 26), Ciceronem (Phil. 5, 17, 48), Cassium Dionem (frg. 35), Zonaram (7, 26 et 8, 1), Frontinum (2, 4) et Pseudo-Frontinum (4, 1, 39).

Item cum fastis Capitolinis discrepat Idatius in scribendo cognomine consulis Sp. Postumii 288 u. c., quem uocant tabulae Capitolinae 'Regillensem' (secundum Chronographum anni 354; cf. Capitol. a. 351 et 388), Idatius autem 'Regillianum' (*Ρεγιλλιανόν*), eadem ratione, qua in Claudia quoque gente

---

1) Ubicunque infra commemorabo Idatium, simul Graecos Chronici Paschalis dico fastos consulares.

idem cognomen scribitur (In)regillensis in fastis Capitolinis et a Chronographo, Regillanus a Diodoro et Suetonio.

Tum, quod grauius etiam est argumentum, complurium annorum prorsus alios consules atque laterculus Capitolinus aut nominat aut in fonte suo nominatos inuenit Idatius.

Ut anni 361 u. c. consules edit eosdem, quos Liuius atque Diodorus (L. Lucretium) Flauum et (Ser. Sulpicium) Camerinum, cum in fastis Capitolinis sint consules ordinarii (secundum Chronographum) . . Valerius Potitus . . Cornelius Maluginensis, suffecti Flauus et Camerinus. Ac plane ignorasse Idatium ordinarios fastorum Capitolinorum consules certo constat; nam ubi complura eodem anno consulum legebantur collegia, Idatius semper ordinarios, nunquam suffectos eligit atque hac ipsa de causa omittit annum 310 ut omnes annos, quibus penes tribunos consulares summum erat imperium, quamquam illo anno post tribunos creati sunt consules suffecti.

Porro sub anno 276 Idatius et Chronicon Paschale perinde ac Dionysius (9, 16) consules nominant L. Aemilium et Esquilinum, cum Liuius habeat L. Aemilium C. Seruilium, Diodorus *Λεύκιον Αἰμίλιον Μάμερκον Γάιον Κορνήλιον Λεντοῦλον*[1]),

1) Nomen, quod legitur apud Diodorum *Γαίος Κορνήλιος Λεντοῦλος* (sic in codice Patmio) corruptum uidetur neque, ut nonnulli uoluerunt uiri docti, pro antiquioris memoriae est habendum uestigio. Primus enim Cornelius Lentulus, quem nouimus, est L. Lentulus consul 427, neque quisquam uno Diodori loco nisus iam tertio saeculo statuet fuisse Lentulos, praesertim cum ante septimum urbis conditae saeculum nemo Lentulus gesserit Caii praenomen. Equidem puto subesse nomen C. Seruilii Structi, quem nominant consulem illius anni Liuius, Chronographus, fasti Capitolini; nam similes sunt
ϹЄΡΟΥΙΛΙΟϹ imagines nominum eorum atque Seruilii et Cornelii apud
ΚΟΡΝΗΛΙΟϹ alios quoque auctores inter se confunduntur, ut apud Liuium 5, 36. Lentuli autem cognomen tum demum inlatum puto, cum iam scriptum esset ΚΟΡΝΗΛΙΟϹ.

Multa alia quoque corrupta apud Diodorum nomina redire uidentur ad codicem archetypum maiusculis litteris exaratum, ut est

11, 63 ΟΥΑϹΩΝ pro ΟΥΛϹΩΝ   12, 27 ϹΤЄΡΤΙΝΙΟϹ pro ΟΥЄΡΓΙΝΙΟϹ   et
12, 53 ϹΟΝΤΙΚΙΟϹ pro ϹΟΛΠΙΚΙΟϹ   11, 65 λευκιΟϹϹΤΟΥΔΙΟϹ pro λευκιΟϹ ΙΟΥΛΙΟϹ

tum 15, 23 *Δέκιος* pro *Λεύκιος*.

fasti autem Capitolini [ac Chronographus, 'Mamerco II et Structo'] ordinarios (L. Aemilium Mamercum C. Seruilium) Structum Ahalam, suffectum . . . Esquilinum [1]). Ergo hic quoque alienam a Capitolinorum fastorum memoriam sequitur Idatius ac confirmatus quidem testimonio Dionysii.

Neque anno 320 cum Capitolinis consentiunt fasti Idatiani. Ubi alios auctores narrat Liuius (4, 23) perhibere consules, alios tribunos militares consulari potestate. Ac tribunos quidem legimus apud Diodorum (12, 53), et in Capitolinis quoque tabulis eos exstitisse elegantissima disputatione demonstrauit Mommsen (*Röm. Forsch.* II, 222); nam cum duo, quae Chronographus habet, nomina non efficiant alterum eorum,

1) Consulis suffecti in fastis Capitolinis unum exstat cognomen 'SQVILINVS', ad quod supplet Henzen (C. I. L. I p. 443 cf. Mommsen ib. p. 488) Borghesium secutus [Opet. Verginius Opet. f. Opet. n. Tricost. E]squilinus, quia Liuius eidem L. Aemilio, qui consul est 276, collegam dat Opitrem Verginium plane ignotum anno 281. Neque tamen adsentiri possum uiro quam maxime mihi uenerando, nam cum diligenter locum illum fastorum Capitolinorum Romae contuli spatium uidi haud sufficere supplementis Henzeni. Versus enim praecedentis, quo mors consulis ordinarii notata est, quattuordecim perierunt litterae; cum autem in lapide nomen suffecti magistratus una uel duabus litteris ante soleat incipere, quam ille uersus, qui mortuum esse dicit ordinarium (cf. ann. 296 et 361), nominis Esquilini litterae maxime quindecim excidisse uidentur. Henzen autem litteras supplet 31, quas marmor capere non potuisse inde quoque intellegitur, quod in hoc ipso Esquilini nomine latiore quam in plurimis aliis spatio inter se distant litterae. Ac quo facilius distinguantur ab ordinariis suffecti paullo retro atque illi ponuntur in singulis uersibus, ita ut nequaquam anno 276 Verginii nomen scriptum esse potuerit. Praeter Verginios illa aetate Esquilini cognomine utebantur Minucii et Sergii. Quodsi consideramus, Dionysium, quocum consentire Idatium iam saepius uidimus, huius ipsius anni prodere consulem C. Sergium, non iam est dubium, quin in Capitolinis quoque fastis C. Sergius Esquilinus fuerit nominatus consul, praesertim cum optime conueniat Sergii nomen cum litterarum deperditarum numero. Continetur enim nomen 'C. Sergius . . f. .n. E)SQVILINVS', addita nota genealogica tredecim litteris nec plures quam quindecim excidisse supra exposui. Accedit quod alius C. Sergius Esquilinus, quem filium fortasse putabant consulis 276 (cf. not. geneal. consularis tribuni L. Sergii C. f. C. n. Fidenatis, anno 336), a Diodoro (conlatis fastis Capitolinis) refertur inter decemuiros anni 304.

quae ex Liuio nouimus, collegiorum consularium, ex tribunorum numero electa ea esse apparet. Idatium autem discrepare cum illis auctoribus ea de causa statuendum est, quia apud eum duo leguntur nomina 'Capitolino et Carino' (*Καπετωλίνου τὸ ς' καὶ Καμερίνου*). Qui, si in fonte suo inuenisset notatos tribunos consulares, hunc annum ut omnes reliquos tribunicios omisisset; cum uero nomina exhibeat, sequi eum memoriam discrepantem a fastis Capitolinis elucet.

Sed praeter haec discrimina, quae intercedere obseruauimus inter Idatianos Capitolinosque fastos, grauissimum argumentum sententiae meae sunt ipsa, quae refert Idatius, consulum cognomina. Quibus accuratius comparatis cum eis, quae legimus in fastis reliquis, clare apparebit, non fluxisse indicem Idatianum ex Capitolino, sed propriam integramque reddere fastorum consularium recensionem.

Atque existumat Mommsen eum, quem exscripsisse dicit fastos ex laterculo Capitolino, ubicunque in illo singulis consulibus plura indita sint cognomina, singula elegisse. Quod si esset uerum, rara constantia id fecisse esset dicendus, quippe qui in compluribus eorundem uirorum consulatibus idem usque cognomen uideretur exscripsisse. Apud Chronographum enim, quem illa, quam dicit Mommsen, ratione fastos suos composuisse scimus, saepe consules, quibus marmora Capitolina bina dant cognomina, altero in priore consulatu altero cognomine appellantur in posteriore. Neque tamen Idatii fastos ita dico esse ortos.

Nam si composuerimus nomina consulum Idatiana inde ab anno 245 u. c. ad annum 311 cum eis, quae eiusdem aetatis exhibet Dionysius, omnibus in quadraginta uno [1]) consulibus,

1) Anno 288 u. c. Sp. Postumius consul apud Idatium uocatur 'Regilliano', in Chronico Paschali '*Ρεγιλλιανοῦ*', apud Dionysium (9, 60) ΛΑΙΝΙΟC, pro quibus Reiske atque alii scribunt 'Albinus'. Cum autem Dionysius antiquissimos Postumios dicat Albos, non Albinos (cf. Dion. 9, 62) potius scribendum est *ρεγι*ΛΛΙΑΝΙΟC, nam prima nominum Romanorum syllaba saepius supprimitur a Dionysio, ut anno 289 legitur '*ιουλανός*' pro 'Vib-ulanus'; 285 '— Ν*ομεντανός*' et 260 '— *μοντανος*' pro '*Και*ΛΙ*ομοντανός*'.

quibus uterque auctor addit cognomina — nam apud Dionysium non nisi in certis quibusdam antiquitatum partibus apparere cognomina moneo — idem usque cognomen uidebimus ab utroque positum, cum per id ipsum temporis spatium Diodorus atque Chronographus in triginta duobus cognominibus differant ab Idatio. Et Dionysius quidem, quae refert consulum nomina, ex annalium scriptoribus sumpsit neque omnino nouit fastos Capitolinos. Iam igitur auctor laterculi Idatiani statuendus esset ex binis uel ternis recensionis Capitolinae cognominibus miro casu id ipsum usque elegisse cognomen, quod quidem Dionysius in fonte, tum forte adhibito, legerit adnotatum. Quem consensum effectum esse casu nemo contendere potest, qui memoria tenebit, Idatium, ut supra demonstraui, in aliis quoque rebus, maxime in consule ordinario anni 276, C. Sergio Esquilino (cf. p. 198 adn. 1) contra reliquos auctores consentire cum Dionysio.

Inde ab anno 311 libri Dionysii desunt, feliciter autem euenit, quod paullo ante, ab anno 309 Liuius, quem isdem quibus Dionysium usum esse annalibus constat, terna proferre coepit nomina consulum, omissis ad illum annum usque cognominibus.

Ac si eadem ratione, qua supra cum Dionysianis, sic nunc cum cognominibus quae exhibet Liuius comparauerimus Idatiana, idem quod in illis, in his quoque comprehendemus; nam cum triginta sex consules intra annos 309 et 362 et Liuius et Idatius additis cognominibus edant, triginta quinque [1]) apud utrumque auctorem idem gerunt cognomen. Unus facit contra consul anni 312 Post. Aebutius, quem uocat 'Cornicinem' Liuius (4, 11), 'Eluam' Idatius, Chronicon Paschale, Chronographus,

1) Quod consulem anni 327 Idatius dicit 'Achillam', Liuius 'Ahalam', idem cognomen uterque sentit. Manifesto errore Liuius anno 343 alterum consulem dicit M. Papirium Atratinum, cum eundem uirum aliis locis recte nominet Mugillanum neque Atratini cognomine utantur nisi Sempronii. Natus uidetur esse error inde, quod intra paucos annos complures Papirii Mugillani apparent in fastis collegae Semproniorum Atratinorum, scilicet annis 310, 311, 338.

Diodorus, auctor de praenominibus (p. 743 Kempff.). Sed quod habet Liuius cognomen, grauem mouet dubitationem. Cornicinis enim cognomen, quod in Oppia gente erat usitatum, apud neminem Aebutium inuenitur, atque Postumum Aebutium, de quo quaeritur, ut Idatius ceterique auctores ipse Liuius paullo post (uicesimo altero capite) dicit Eluam et caput illud ex eodem fonte hausisse Liuium, quem uicesimo altero sequitur, a Petero est demonstratum, ut iam p. 186 monui.

Cum uel Dionysii atque Idatii mirus sit consensus, plane incredibile est, eum ipsum casum in Liuio quoque ita accidisse, ut Idatius illud usque ex compluribus fastorum Capitolinorum exscriberet cognomen, quod ex annalibus sumpsisset Liuius, quem fastis Capitolinis non esse usum scimus.

Sed latius etiam patet similitudo fastorum Liuianorum et Idatianorum, quam clarissime cognoscimus ex compositis inter se utriusque auctoris fastis.

Habent autem:

Idatius			Liuius	
ann. 307	Macrino		3, 65.	M. Geganius Macerinus.
	et Iulio.			C. Iulius.
— 308	Furio		3, 66.	T. Quinctius Capitolinus.
	et Capitolino.			Agrippa Furius.
— 309	Genucio		4, 1.	M. Genucius.
	et Curtio.			P. Curatius.
— 310	trib. mil. cons. pot.			
— 311	Macrino		4, 8.	M. Geganius Macerinus.
	et Capitolino.			T. Quinctius Capitolinus.
— 312	Vibulano		4, 11.	M. Fabius Vibulanus.
	et Helua.			Post. Aebutius Cornicen.
— 313	Pacilo		4, 12.	C. Furius Pacilius.
	et Crasso.			M. Papirius Crassus.
— 314	Macerino		4, 12.	Proc. Geganius Macerinus.
	et Lanato.			L. Menenius Lanatus.
— 315	Mallio [1]		4, 13.	T. Quinctius Capitolinus.
	et Capitolino.			Agr. Menenius Lanatus.

1) 'Mallio' *Μαλλίου* quod exstat apud Idatium et in Chronico Paschali, non esse nomen gentilicium, sed deprauatum cognomen 'Lanato' quod habet Liuius, supra exposui p. 192.

Idatius			Liuius	
ann. 316	trib. mil. cons. pot.			
— 317	Macrino et Fidenate.	4, 17.	M. Geganius Macerinus. L. Sergius Fidenas.
— 318	Malaginense et Crasso.	4, 21.	M. Cornelius Maluginensis. L. Papirius Crassus.
— 319	Iulio et Virginio.	4, 21.	C. Iulius. L. Verginius.
— 320	Capitolino et Camerino.	4, 23.	varias auctorum sententia s pro fert incertus veri.
— 321 et 322	trib. mil. cons. pot.		
— 323	Poena et Melitono.	4, 26.	cf. 29 T. Quinctius Cincinnatus. (alii Poenus.) C(n) Iulius Mento.
— 324	Crasso et Iulio.	4, 30.	L. Papirius Crassus. L. Iulius.
— 325	Tricipitino et Fidenate.	4, 30.	L. Sergius Fidenas. Host. Lucretius Tricipitinus.
— 326	Cosso et Poeno.	4, 30.	A. Cornelius Cossus. T. Quinctius Poenus.
— 327	Achilla et Mugillano.	4, 30.	C. Seruilius Ahala. L. Papirius Mugillanus.
— 328—330	trib. mil. cons. pot.		
— 331	Atratino et Vibulano.	4, 37.	C. Sempronius Atratinus. Q. Fabius Vibulanus.
— 332	trib. mil. cons. pot.		
— 333	Capitolino et Vibulano.	4, 43.	C(n). Fabius Vibulanus. T. Quinctius Capitolinus.
— 334—342	trib. mil. cons. pot.		
— 343	Mugillano et Rutilo.	4, 52.	M. Papir. Atratin. (pro Mugill. cf. p. 200 adn. 1). Ç. Nautius Rutilus.
— 344	Aemilio et Rustico (=Putito).	4, 53.	M. Aemilius. C. Valerius Potitus.
— 345	Casso et Mudullino.	4, 54.	Cn. Cornelius Cossus. L. Furius Medullinus.
— 346—360	trib. mil. cons. pot.		
— 361	Flabo et Camerino.	5, 29.	L. Lucretius Flauus. Ser. Sulpicius Camerinus.
— 362	Potito et Capitolino.	5, 31.	L. Valerius Potitus. M. Manlius Capitolinus.
— 363—387	trib. mil. cons. pot.		

Atque anni 361 eosdem dicere Liuium consules ordinarios, quos Idatium, scilicet L. Lucretium Flauum, Ser. Sul-

picium Camerinum, suffectos consules recensionis Capitolinae, iam ante notauimus.

Quod autem ad nomina singula attinet, non solum uidemus in omnibus cognominibus praeter unum, de quo dixi, Cornicinis, consentire inter se Idatium et Liuium, cum a ceteris fastis saepius discrepent, sed — quod maiorem etiam mouet stuporem — in omissis quoque cognominibus plane congruere. Quocunque enim anno uterque consul scribitur binis tantum nominibus apud Idatium, Liuius quoque omittit cognomina (cf. 309 M. Genucius, P. Curiatius, et 319 C. Iulius, L. Verginius), ubi autem Idatius alterius consulis bina exhibet nomina alterius terna, usque quaque etiam Liuius eum tantum addito refert cognomine consulem, cuius apud Idatium exstat cognomen, alterum autem et ipse, ut Idatius, praenomine et gentilicio nomine appellat, ut C. Iulium 307, Agrippam Furium 308, L. Iulium 324, M. Aemilium 344.[1])

---

1) Anni 288 consules Idatianos sic scribit Mommsen (C. I. L. I, p. 490): 'Regilliano et Fusco', cum Dionysius et Chronographus recte nominent alterum consulem 'Priscum'. Neque tamen errat Idatius in cognominibus, sed plane alii consuli, scilicet Sp. Furio anni 290 tribuendum uidetur Fusci illud cognomen. Duorum annorum collegia consularia desunt apud Idatium et in Graecis fastis (289 et 290) atque eo modo puto excidisse illa, ut a nomine Sp. Postumii Regilliani, consulis 288, scribae oculus aberraret ad cognominem anni 290 consulem A. Postumium Album, omnibusque, quae media intererant, nominibus omissis, statim Sp. Postumio Regilliano collega daretur Sp. Furius Fusus. Consulum igitur haec est constituenda apud Idatium series:

288	Regilliano	(Sp. Postumius Regillanus.)
	et Prisco.	(Q. Seruilius Priscus.)
289	Capitolino	(T. Quinctius Capitolinus.)
	et Vibulano.	(Q. Fabius Vibulanus.)
290	Albo	(A. Postumius Albus.)
	et Fusco.	(Sp. Furius Fuscus.)

Consentiunt igitur in his quoque inter se Idatius et Liuius, neque solum in eodem Fusi cognomine, pro quo Medullinum habet Diodorus, sed etiam in perperam scripto 'Fusco', quod casu in utrisque fastis sic exstare nemo contendet. Praeterea 'Album' fuisse scriptum cognomen consulis A. Postumii in fonte illo Idatii — ut apud Liuium ac Dionysium — inde

Itaque qui nunc etiam Idatium ex fastis Capitolinis putabit esse excerptum, ei hoc quoque casu factum esse statuendum erit, ut eorum consulum, quorum habet cognomina Liuius, excerptor illud usque elegerit, quod, ut ante Dionysius, tum Liuius edit, eorum autem, qui carent cognominibus apud Liuium, et ipse casu omiserit cognomina. An illud quoque casui est tribuendum, quod eandem scribendi rationem secuntur et Liuius et Idatius, cum uterque Penni cognomen scribat 'Poenus' [1])?

Illius temporis spatii, quo tam accurate consentientes inuenimus Liuium et Idatium, apud Dionysium duo tantum consulum collegia seruata sunt, annorum 309 atque 311, quae iam componamus cum Idatio Liuioque:

	Idatius		Liuius		Dionysius
309	Genucio [2]) et Curtio.	4, 1	M. Genucius. P. Curiatius.	11, 53	*Μάρκος Μενύκιος. Γάιος Κοίντιος* (pro *Κουρτ.*).
311	Macrino et Capitolino.	4, 8	M. Gegan. Mac. T. Quinct. Cap.	11, 62	*Τ. Κοΐντ. Καπετ. Μ. Γεγάν. Μακερ.*

Itaque Dionysius quoque eosdem, quos Liuius atque Idatius, anni 309 consules omissis cognominibus refert neque con-

---

colligo quod sequentis consulis (anni 291) L. Aebutii cognomen falso scribit Idatius — aliter atque in Chronico Paschali — 'Albo' pro 'Elua'. Eodem errore quo hic aliis quoque locis interciderunt nomina consulum ex Idatianis Graecisque fastis, ut annorum 399—402: Potito, pro Petico, (et Publicola, 400 Ambusto et Capitolino, 401 Petico et Publicola, 402 Rutilo) et Publicola; tum anni 517: 'Claudio, pro Caudino, Lentulo' (et Flacco, 518 Caudino Lentulo) et Varo; deinde anni 580: 'Albino (et Scaeuula; 581 Albino) et Laenate'; postremo anni 613: 'Caepione (et Pompeio; 614 Caepione) et Lacrio (sc. Laelio)'.

1) Liuius eam nominis formam scripsit annis 323 et 326 (= 4, 26 et 30) et lib. 4, 20; Idatius fastique Graeci annis 323, 326, 403. Pari modo Postumiorum quoque antiquiorum cognomen scribunt 'Album' Idatius, Liuius, Dionysius, 'Albinum' Diodorus.

2) Minime esse spernendos fastos Idatianos ex omisso Genucii cognomine intellegimus; nam quod exhibet Chronographus cognomen Augurini sero demum a falsario esse excogitatum, ostendit Mommsen (*Röm. Forsch.* I p. 65—68).

sensum trium auctorum in omissis eis fortuitum possumus dicere, praesertim cum Chronographus utrique, Diodorus alteri consuli adscribat cognomen.

Quibus consideratis mihi quidem non est dubium quin sit neganda sententia Mommseni affirmantis ex Capitolino laterculo fluxisse fastos Idatianos. Immo propriam et a Capitolina diuersam exhibet Idatius recensionem fastorum consularium.

In fontem autem eius inquirentibus neque esse haustum indicem Idatii ex Dionysio neque ex Liuio inde elucet, quod Idatius plenam et continuam reddit recensionem illam, qua addita erant cognomina, Liuius autem et Dionysius non nisi in paucis libris locisque ea utuntur et saepius auctores secuntur, qui bina nomina consulum nominabant. Quae cum ita sint, iam unum relictum est: ad eundem fontem redire et Idatium et illas librorum Liuianorum ac Dionysianorum partes, quibus apparent cognomina.

Sed illorum, quos adhibent Liuius et Dionysius in prioribus libris, auctorum unum supra demonstraui antiquissimorum quoque consulum dedisse cognomina Licinium Macrum, ita ut hic putandus sit communis trium scriptorum fons.

Ac Liuius quidem prorsus consentit cum Idatio inde ab anno 307 (Liu. 3, 65), sed maxime consensus ille cognoscitur in priore quarti Liuiani libri parte. Quam tamen ipsam partem — scilicet capita 1—23 — ex Macro esse desumptam, certis argumentis comprobauit Peter (Hist. Rom. uet. reliqu. p. CCCXXXXVIIII).

Tum quaedam cognomina, quae leguntur in fragmentis Licinianis, discrepantia a ceteris auctoribus redeunt apud Idatium. Quinctiorum enim illorum, quos Cincinnatos dicunt reliqui, a Macro uocatos fuisse nonnullos ‘Poenos’ ex fragmentis apparet, praecipue ex fragmento 15, ubi T. Quinctius consul annorum 323 et 326 appellatur ‘Poenus’ (Liu. 4, 26 et 30) [1]), tum ex fragmento 16, ubi T. Quinctium Poenum, dictatorem

1) Eum ex duobus auctoribus a Liuio adhibitis, qui ‘Poeni’ exhibuerit cognomen, Macrum esse, luculenter docet locus Liuii 4, 20, 8.

anni 390, commemorat Macer. Atque utriusque uiri apud Idatium (323, 326, 403) non solum idem exstat cognomen, sed etiam eadem insolita forma — Poenus pro Penno — perscriptum.

Maximi deinde momenti mihi uidetur esse, quod anni 319 consules, C. Iulium, L. Verginium, quos praeter consuetudinem omissis cognominibus perhibent Liuius Idatiusque, Macrum quoque sine cognominibus habuisse ex fragmento 14 (Liu. 4, 23) elucet.[1])

Quibus de causis haud improbabiliter mihi uideor statuere Macrum auctorem, ex quo fastos suos sumpserint ex parte Liuius ac Dionysius, totos ille, ad quem redeunt Idatius et Chronicon Paschale. Qua uero ratione ei quos legimus apud Idatium fasti ex Macro sint exscripti, aut per quos et quales auctores ad ipsum communem Idatii Chronicique fontem peruenerint, prorsus est incertum.

Quodsi reuera non iam sunt habendi fasti Idatii pro epitoma laterculi Capitolini, sed propriam integramque exhibent recensionem, summa illis tribuenda est auctoritas, quippe qui soli plenum antiquioris recensionis consulum indicem praestent, cum Liuius et Dionysius non nisi paucis locis fastos illos libris suis intexuerint. Atque ad Liuii Dionysiique potissimum fontes definiendos satis ualido adiumento adhiberi posse censeo fastos Idatianos. Ubi enim consentientes inueniemus contra ceterorum auctorum testimonia aut in positis aut in omissis consulum cognominibus Liuium et Dionysium cum Idatio, de Macro fonte utriusque cogitauerim.

Exempli causa ubi Dionysius eundem uideatur sequi

---

1) Anni 320 Idatium alios habere consules atque Macrum haud potest negari, nam Macrum anni praecedentis consules Iulium et Verginium refectos exhibuisse, narrat Liuius (4, 23). Idatius autem consules dicit Capitolinum et Camerinum, quos, cum multos medios intercedere iam dixerim auctores inter Idatium et fontem primum, ab uno eorum inlatos esse puto. Hoc unum moneam, non posse sumpta esse ea, quae Idatius habet consulum 320 nomina ex illis auctoribus, quos Liuius l. l. profert, cum nemo illorum non sine cognominibus uocauerit consules.

auctorem, ad quem Idatiani sunt referendi fasti, ex consulum nominibus conabor demonstrare.

Ille non ut Liuius eundem auctorem per longius temporis spatium solet sequi, sed aliis alios intermiscere fontes. Cum Idatio autem in cognominibus diuersis ab aliorum scriptorum uel omnino omissis consentit hisce annis [1]):

	Idatius		Dionysius
254	Camerino	5, 52	*Σερουίλιος Σολπίκιος Καμερῖνος.*
	et Longo.		*Μάνιος Τύλλιος Λόγγος.*
255	Helua	5, 58	*Πόπλιος Οὐετούριος Γεμῖνος.*
	et Gemino.		*Πόπλιος Ἐβούτιος Ἐλάελβας.*
256	Flauo	5, 59	*Τῖτος Λάρκιος Φλάβος.*
	et Siculo.		*Κόϊντος Κλοίλιος Σικελός.*
259	Sabino	6, 23	*Ἄππιος Κλαύδιος Σαβῖνος.*
	et Prisco.		*Πόπλιος Σερουίλιος Πρίσκος.*
260	Coelimontano	6, 34	*Αὖλος Οὐεργίνιος Μοντανός.*
	et Gemino.		*Τῖτος Οὐέμιος Γεμίνιος.*
263	Augurino	7, 20	*Μάρκος Μηνύκιος Αὐγουρῖνος.*
	et Atratino.		*Αὖλος Σεμπρώνιος Ἀτρατῖνος.*
264	Camerino	7, 64	*Κόϊντος Σουλπίκιος Καμερῖνος.*
	et Flauo.		*Σέργιος Λάρκιος Φλάυιος.*
265	Tullo	8, 1	*Γαίος Ἰούλιος Ἴουλος.*
	et Rufo.		*Πόπλιος Πινάριος Ῥοῦφος.*
266	*Nautio*	8, 16 [2])	Σπόριος Ναίτιος.
	et *Rufo* (= *Furio*).		Σέξτος Φούριος.
279	*Nautio*	9, 28	*Πόπλιος Οὐαλέριος Ποπλικόλας.*
	et Publicola.		*Γάϊος* Ναύτιος.
280	*Mallio* [3])	9, 36	Αὖλος Μάλλιος.
	et *Furio*.		Λεύκιος Φρούριος.

---

1) Ea quibus Idatius et Dionysius, consentientes inter se, a reliquis discrepant cognomina diductis, quos uterque dat consules sine cognominibus, inclinatis latinis, rectis graecis notabo litteris.

2) Nitzsch quoque eam libri octaui partem, qua hi ipsi continentur consules, ex Macro desumptam esse censet. Quod cum faciat, quamquam sine cognominibus anni quidem 266 referuntur a Dionysio consules, quam maxime me adiuuat.

3) Non solum in omisso Manlii cognomine consentiunt Dionysius et Idatius, sed etiam in scribendo gentilicio nomine 'Mallio' pro 'Manlio', quod et in Idatianis Graecisque fastis legitur et apud Dionysium.

Idatius			Dionysius
283	Sabino et Capitolino.	9, 43	*Τῖτος Κόϊντος Καπιτωλῖνος. Ἄππιος Κλαύδιος Σαβῖνος.*
284	*Aemilio* et *Valerio.*	9, 51	*Λεύκιος* Οὐαλέριος. *Τιβέριος* Αἰμίλιος.
285	Coelimontano et Prisco.	9, 56	*Αὖλος Οὐεργίνιος Νομεντανός. Τῖτος Νομίκιος Πρίσκος.*
286[1]	Capitolino et Prisco.	9, 57	*Κοΐντιος Καπετώλιος. Κόϊντος Σερουίλιος Πρίσκος.*

Quaę eo confidentius ex eodem fonte ab utroque auctore petita esse dico, quia non solum eisdem usque locis eadem apparent cognomina apud utrumque, sed eisdem quoque locis desunt (sc. annis 266 bis, 279, 280 bis, 284 bis). Atque stabilitur sententia mea eo potissimum, quod Nitzsch fere eadem, quibus consentire inter se Dionysium et Idatium demonstraui, apud Dionysium hausta dicit ex Macro (*Röm. Annal.* p. 66), nempe Dion. 5, 49—6, 24 et 6, 25—34 e. c. Accedit quod ipse Dionysius Licinium laudat 5, 59.

Ex Macro igitur iudico exscriptos esse fastos Idatianos et quam maxime differre a Capitolinis. Quamquam non me fugit intercedere cognationem quandam inter recensionem Capitolinam et Idatianam, tamen aliter eam esse expediendam mox uidebimus.

CAPUT TERTIUM

De fastis Diodori

Plane diuersa ab illa fastorum recensione, quam ex Idatio, Liuio, Dionysio cognouimus, ea est, quam exhibet Diodorus in libris XI ad XX. Neque tamen una eademque ratione Diodorus per totum hoc spatium utitur in proferendis nomini-

1) Anno 272 quoque Dionysius et Idatius inter se consentiunt, cum Dionysius (8, 90) alterum consulem addito, alterum omisso praebeat cognomine *Γάϊον Ἰούλιον Ἰούλλον Κόϊντον Φάβιον* (*Καίσωνος υἱόν*) atque Idatius quoque scribat ‘Tertullo et Fabio II’. Hoc tamen anno posse casu factum esse consensum, non nego.

bus. Nam ipsius antiquissimae aetatis consulibus singula cognomina fere solet adscribere, cum inde ab anno u. c. 327 rarissime tantum terna consulum legantur nomina. Ab anno 268 usque ad annum 327 omnino centum uiginti tres commemorat Diodorus consules et tribunos militares consulari potestate — praeter decemuiros — atque ex his sexaginta quinque habent cognomina, quinquaginta octo non. Post annum 327 autem, usque ad annum 452 ex trecentis tredecim hominibus septem tantum cum cognominibus exhibentur, scilicet consules annorum 388 (*Λεύκιος Αἰμίλιος Μάμερκος*, *Λεύκιος Σέξτιος Λατερίας*) et 395 (*Μάρκος Πόπλιος Λαινάτης*, *Γναίος Μαιμίλιος Ἰμπεριῶσος*)[1], tum L. Manlius Torquatus[2] annis 410 et 414 atque Tib. Aemilius Mamercus consul 415.[3])

---

1) Nomina, quae tradit consulum Romanorum Diodorus, pleraque ea scribo forma, qua exhibentur in praestantissimo codice Patmio. Cuius lectiones uarias humanissime mecum communicauit Fridericus Vogel, futurus Diodori editor, cui hoc quoque loco ago gratias.

2) Torquatus eo quoque a reliquis consulibus differt, quod a Diodoro (16, 90) praeter eius consuetudinem (cf. E. Meyer, *Rhein. Mus.* XXXVII, p. 613) in enarrandis rebus consul nomine dicitur atque bello finito triumphasse refertur.

3) Praeterea in tribuniciis potissimum collegiis codices exhibent Diodorei et cognomina quaedam et nomina admodum suspecta, scilicet: *Γάϊος Μέτελλος* 322, *Τερέντιος Μάξιμος* 348, *Ἰούνιος Λούκουλλος* 350, *Παῦλος Σέξστος* 353, *Κλώδιος Οὔγων* et *Μάριος Ἄππιος* 356, *Σέξστος ... Κράσσος* 359, *Σέξστος Κένσιος* et *Ἀντιος Κάμιλλος* 357, *Κάτλος Βῆρος* 360, *Οὔγων* et *Σέξστος Ἄνινος* et *Γάιος Μάρκιος* 364, *Ἄγκος* 366, *Κρίσπος* 371, *Φάβιος Ἄλβος* 372. Quae omnia deesse in Patmio cum certiorem me faciat Vogel, minimae esse auctoritatis cognoscuntur, praesertim cum illis annis, quos errore bis refert Diodorus, 360—364, non utroque loco eadem illa inueniantur. Alia omnino non sunt nomina Romana ut *Οὔγων*, *Ἄνινος*, *Ἄγκος*, alia potius primis post Christum natum saeculis in usu fuerunt ac minime quarti urbis conditae saeculi conueniunt nomenclaturae, quaedam sunt nomina hominum, quos nouimus aetatis fere Domitiani imperatoris. Claudium enim Capitonem, quem falso tribunum referunt anni 352 codices Diodorei, commemorat Plinius minor (ep. 6, 13) patronum Bithynorum. Idem Plinius epistulas mittit 1, 22 et 5, 1 Catilio Seuero amico, atque huius quoque nomen redit apud Diodorum anno 360 (*Κάτλος Βῆρος*); denique Terentium Maximum, qui inter tribunos anni 348 legitur, nouimus

Praeter consules tribunosque consulares singulis annis enumeratos, nonnullis annis Diodorus breuiter quaedam adnotat de rebus populi Romani domi forisque gestis, ita tamen

---

procuratorem Domitiani in Bithynia. Quamquam qui factum sit, ut nomina ea inter tribunorum consularium ponerentur nomina, ignoratur, tamen omnia interpolata esse manifestum est. Atque etiam cur pro ueris interpolata irrepserint, demonstrabo. In plurimis enim collegiis, ubi corrupta illa nomina apparent, reuera duo fuerunt eiusdem gentis tribuni, quorum tamen alter usque desideratur apud Diodorum. Quoties enim complures cognomines uiri una referebantur a scriptoribus ueteribus, singula tantum scribebantur nomina gentilicia praemissis praenominibus, ut quo anno P. Cornelius et M. Cornelius fuerunt tribuni, diceretur: ‘P. M. Corneliis tribunis’: cf. Mommsen *Röm. Forsch.* II p. 227 adn. 6. Quod cum Diodorus non uideatur perspexisse alterum usque posuit praenomen, altero neglecto. Sic singula exciderunt nomina illis annis, ubi interpolata leguntur, nempe 348 ubi duorum Corneliorum alter deest, 350 ubi alter Cornelius, 352 ubi alter Seruilius, 356 ubi alter Valerius et alter Furius, 359 ubi alter Cornelius, 360 ubi alter Furius, 372 ubi alter Papirius, 364 ubi trium Fabiorum duo praetereuntur. Atque grauissimum huius rei indicium capio ex tribunorum anni 363 nominibus, quae duobus diuersis locis refert Diodorus, 14, 107 et 15, 15. Ubi cum fasti Capitolini ac Liuius dicant et C. Aemilium et L. (M. Liu.) Aemilium tribunos, Diodorus priore loco C. Aemilium, posteriore L. Aemilium exhibet, sine dubio profectus a nota ‘C. L. Aemiliis’. Cum autem apud Diodorum cuique tribunicio collegio sit praescriptus tribunorum numerus (ut *ἓξ χιλίαρχοι*), neque tamen ubique eum congruere cum traditis nominibus uideret interpolator, pro deperditis de suo alia addidit, quae nimirum exstant adhuc in codicibus interpolata. Quae deberi homini Latinae linguae haud ignaro inde fortasse licet conicere, quod in quattuor collegiis senorum tribunorum, ubi tamen quina tantum legebantur nomina, sextum periit, interpolator habet: *Σέξστος Κένσιος, Σέξστος Κράσσος, Σέξστος Ἄνινος, Σέξστος Παῦλος.* Cauendum igitur est, ne in emendandis nugis operam perdamus, ut prae ceteris facit van der Meij (Diod. Sic. fragm. ant. hist. Rom. Dauentr. 1864).

Anni 363 alia quoque de causa memorabile est collegium, quale edit Diodorus. Iam monui altero loco L. Aemilium, altero C. Aemilium exhibere Diodorum. Eadem ratione duorum Furiorum, quos tradunt reliqui auctores, Lucii et Agrippae, Lucium refert Diodorus 15, 15, cum 14, 107 legatur *Γάϊος*. Hoc quoque ita ortum uidetur, ut in fonte Diodori exstiterint L. A*gr*. Furii, ex quibus alterum altero loco posuit praenomen Diodorus, altero pro minus noto ‘Agrippae’ nomine frequentissimum Gaii propter litteram G adhibens. Unde Diodorum in fonte suo eosdem illos sex tri-

ut ex more antiquissimorum annalium scriptorum res tantum enarret, nomina imperatorum, quorum auspiciis bella gesta sint, taceat (cf. Nep. Cato 3, Plin. n. h. 8, 11). Quibus in commentariis historicis nomine referuntur: septem dictatores, *Αὖλος Ποστούμιος* 322 (Diod. 12, 64), *Μάνιος Αἰμίλιος* 328 (Diod. 12, 80), *Μάρκος Φούριος* 358 (Diod. 14, 95), *Μάρκος Φούριος* 364 (Diod. 14, 117), *Κόϊντος Φάβιος* 439 (Diod. 19, 72), *Γάϊος Μαίνιος* 440 (Diod. 19, 76); praeterea quinque magistri equitum *Λεύκιος Ἰούλιος* 322 (Diod. 12, 64), *Αὖλος Κορνήλιος* 328 (Diod. 12, 80), *Πόπλιος Κορνήλιος* 358 (Diod. 14, 95), *Κόϊντος Αὔλιος* 439 (Diod. 19, 72), *Μάνιος Φούλουιος* 440 (Diod. 19, 76); tum quattuor tribuni plebis, anno 283 creati, *Γάϊος Σικίνιος*, *Λεύκιος Νεμετώριος*, *Μάρκος Δουίλλιος*, *Σπόριος Ἀκίλιος*, deinde anno 269 *Σπόριος Κάσσιος* (Diod. 11, 37), anno 315 *Σπόριος Μαίλιος* (Diod. 12, 37), anno 369 *Μάνλιος* (Diod. 15, 35); denique censores anni 444 *Ἄππιος Κλαύδιος Λεύκιος Πλαύτιος* (Diod. 20, 36).

Quos uiginti unum uiros omnes moneo binis tantum nominibus a Diodoro appellari, ita ut in enarrationibus eis historicis quidem sibi constet auctor, cum per totum tempus, quod in seruatis libris tractatur, pari modo omissa sint cognomina.

Mirum autem est, non idem in fastis quoque accidisse, immo nonnunquam eisdem annis consules cognominibus appellari in fastis, eorum autem hominum, quos in rerum gestarum narratione commemorat Diodorus, bina tantum legi nomina.

Sed aliis quoque rebus fastorum pars prior, qualis exstat

---

bunos inuenisse sequitur, quos in ceteris fastis legimus. Nihilosecius utroque loco Diodoreo binis praeteritis tribunis, praemittitur nota *χιλίαρχοι τέτταρες*, ita ut non iam possit esse dubium, quin numeri illi additi sint ab ipso Diodoro. Quibus positis redarguitur illa Mommseni sententia, communi omnium plausu accepta, quam exposuit in altero uolumine libri inscripti '*Römische Forschungen*' p. 224 squ. Arbitratur enim uir praeclarissimus, illis ex numeris magnam apparere discrepantiam inter fastos Diodoreos ceterosque, eamque redire ad plane diuersas collegiorum tribuniciorum recensiones. Quodsi ipsi Diodoro debentur numeri ei, non est, cur alios tribunorum numeros relatos fuisse statuamus in fonte Diodori, quam in eo fastorum exemplari unde reliqui fluxerunt fasti.

in libris Diodori undecimo et duodecimo, ab historicis commentariis differt, quos illis adnectit auctor. Eosdem enim homines aliter uocat Diodorus quoties in fastis mentionem facit eorum, aliter quoties in rerum gestarum memoria. Ut Manium Aemilium anno 316 (Diod. 12, 38) tribunum consularem in fastis dicit Mamercum, anno 328 in narratione dictatorem M'. Aemilium; deinde A. Cornelium Cossum nominat consulem 326 (Diod. 12, 75), eundem sine cognomine magistrum equitum anni 328 in narratione (Diod. 12, 80). Eadem ratione princeps decemuirorum Ap. Claudius anno 303, quo decemuiri non nisi in fastis, ut magistratus eponymi, referuntur, cognomine Regillani condonatur (Diod. 12, 23), omisso autem cognomine legitur anno sequenti (Diod. 12, 24) ubi copiose enarrantur decemuirorum res. Cum igitur in ea operis Diodori parte, qua gerunt cognomina consules, inter se discrepent fasti et memoriae historicae, plane congruunt in parte posteriore, ubi ut in commentariis ita in fastis quoque desiderantur cognomina. Atque hanc quidem partem ex uno eodemque fonte esse desumptam, comprobari mihi uidetur illis, quae adnotat Diodorus (15, 61) ad annum 377: *παρὰ Ῥωμαίοις ἐγένετο στάσις, τῶν μὲν οἰομένων δεῖν ὑπάτους, τῶν δὲ χιλιάρχους αἱρεῖσθαι. Ἐπὶ μὲν οὖν τινα χρόνον ἀναρχία τὴν στάσιν ὑπέλαβε μετὰ δὲ ταῦτ' ἔδοξε χιλιάρχους αἱρεῖσθαι ἕξ, καὶ κατεστάθησαν Λεύκιος Αἰμίλιος καὶ Γάϊος Οὐεργίνιος καὶ Σέρουιος Σουλπίκιος, πρὸς δὲ τούτοις Λεύκιος Κοΐντιος καὶ Γάιος Κορνήλιος, ἔτι δὲ Γάιος Οὐαλέριος.* Neque enim hic potest esse dubium, quin nomina sex tribunorum prompserit Diodorus ex eodem auctore, quem sequitur in seditione referenda.

Quae cum ita sese habeant duos Diodori esse statuendos arbitror fontes rerum Romanarum, alterum qui omisisse cognomina, alterum qui posuisse uideatur. Ac narrationem quidem totam excerptam esse dico ex illo qui omisit cognomina auctore, fastos autem ad neutrum redire totos, sed priores quidem, ubicumque apparent cognomina, oriundi uidentur ex illo, qui terna scripsit consulum nomina, posteriores autem ex eo, unde hausti sunt commentarii historici.

Ut autem de utriusque fontis indole quid sentiam, paucis exponam: quae historica enotat Diodorus, pro antiquissimis habeo atque pretiosissimis eorum, quae traduntur de antiquiore historia Romana, haustaque existimo ex priorum quodam annalium scriptore. Ad quae quam optime quadrat species, quam prae se ferunt fasti consulares apud Diodorum in libris posterioribus. Nam plane similiter, atque in priscis annalibus fastos scriptos exstitisse in primo exposui capite, haec fastorum Diodoreorum pars singulos consules praenominibus dicit gentiliciisque nominibus. Utrum tamen Graeci fuerint annales illi an Latini, ex ipsis fastis, mea quidem sententia, haud potest diiudicari [1]).

Contra ut priorem quoque fastorum partem aeque antiquam esse putemus, omnino non potest fieri, cum supra apud antiquissimos quosque annalium auctores non exstitisse cognomina neque apparere ea ante septimi exeuntis saeculi scriptores, a me sit demonstratum. Itaque alterum fontem multo esse aetate inferiorem altero affirmauerim. Nam Diodorum uno tantum fonte esse usum et in eo ubique adscripta fuisse cognomina, ipsum autem Diodorum in posterioribus libris ea neglexisse, hac de causa non licet poni, quia tum explicari nequit, cur tandem in priore operis parte Diodorus cognomina in narratione tantum omiserit, in fastis uero ediderit. Denique uix putandus est Diodorus, Camillum [2]) notissimum claris-

1) Eduardus Meyer l. l. p. 611 inde quod habet Diodorus eas nominum formas ut *Φιδηνάτης* (anno 325) apud Diodori auctorem consules conicit ternis fuisse enumeratos nominibus atque ablatiua quidem forma, nam *Φιδηνάτην* ortum esse putat ex Latino ablatiuo 'Fidenate'. Quod cum per se parum mihi uideatur uerisimile, plane refutatur eo, quod benigne me commonefacit Curtius Wachsmuth praeceptor illustrissimus: eam quam legimus apud Diodorum *Φιδηνάτην* uere Graecam nominis Fidenatis esse formam, ut appareat ex Stephano Byzantio s. u. *Φιδήνη* dicente: *καὶ Φιδηνάτης ὡς Ῥαβεννάτης· οὕτω γὰρ Χάραξ κέχρηται Φιδηνάτης.* Praeterea humanissime alter praeceptor Ribbeckius monuit de Latinis formis Capenatis Ardeatis Arpinatis Ferentinatis et quae sunt aliae (cf. Prisc. p. 629 P.).

2) Pari modo Diodorus libro decimo (p. 348 Didot.) cum de Bruto narret eumque stultum se simulasse referat, tamen *Λεύκιον Ἰούνιον* dicit cognomenque prorsus tacet.

simumque uirum simpliciter dixisse *Μάρκον Φούριον* (sic legitur ap. Diod. in rebus referendis XIV, 93 et 117, atque in fastis annorum 353, 356, 360 bis, 368, 373 = XIV 44, et 82 et 97 XV 2 et 25 et 48), si in fonte nobilissimum illius fuisset scriptum cognomen 'Camilli'. Neque ulla causa potest afferri, qua permotus in libris inde a decimo tertio sequentibus cognomina addere desierit Diodorus; nam qua erat rerum Romanarum ignorantia et neglegentia, ea quae apud auctores suos inuenit non mutata uidetur repetiisse neque suo arbitrio praeteriisse silentio cognomina. Minorem etiam ueri speciem postremo is haberet, qui iam Diodori auctorem antiquissimae quidem aetatis fere ignotae et obscurae prodidisse statuerit cognomina, posterioris autem, quinti potissimum saeculi, cuius iam certior exstaret memoria, cognomina tacuisse.

Itaque praeter annalium scriptorem a Diodoro adhibitum esse puto exemplum fastorum consularium, quo ternis singuli consules tribunique consulares legebantur nominibus. Neque tamen id exemplum excerptum puto a Diodoro ex annalium scriptore aliquo, sed referendum uidetur ad tabulam chronologicam, unde Diodorus praeter consules archontes quoque Athenienses sumpsisse est statuendus. Hac enim ratione, cur tam raro in ea operis Diodorei parte, qua apparent cognomina, historicae sint adnexae res, explicatur; nam cum inde ab anno 303 ad 452 undequinquaginta annis res Romanae breuiter enarrentur, ante decemuiros inde ab anno 268 quattuor tantum anni (sc. 269, 270, 277, 283) notas eas exhibent. Atque mea quidem sententia ille, quem sequitur Diodorus in enumerandis annis, index chronologicus, cum iam antea annis singulis rettulisset archontes Athenienses, olympiadas, regum tabulas, inde ab expulsis regibus Romanis consules quoque per singulos annos descripsit atque additis quidem cognominibus. Qui fasti cum haud uideantur res quoque prodidisse, non potuit facere Diodorus, quin alium quoque historiae Romanae adhiberet auctorem, unde sumeret rerum enarrationem. Ex quo auctore primum quidem pauca exscripsit et in fastorum laterculum, quo utebatur duce, suo quaeque anno inseruit; ne-

que scio, an ea ipsa re sit factum, ut saepe alio quo anno bellum gestum e. c. referat Diodorus, quam quo ceteri auctores, nam diuersam uidentur secuti esse chronologiae rationem fastorum et annalium auctor.

Libro igitur Diodori undecimo prioribusque libri duodecimi capitibus ubique fere addita leguntur cognomina consulum [1]). Quo uero plura in sequentibus adnotąt de rebus Romanis Diodorus, eo saepius cognomina omittuntur atque omnes hos annos, ubi in fastis quoque bina exhibentur consulum nomina, ad annales refero a Diodoro exscriptos [2]). Casu enim

---

1) Nonnullis annis alterius quidem consulis edit Diodorus terna, alterius bina nomina; ibi uero quae desunt cognomina neglegentia siue ipsius Diodori siue librariorum perierunt. Nam ut illud quod exstat Diod. XII 7: *Σέξστος Κοίντιος Τριγέμινος* [in Patmio ἑξ· *τὸν Κοΐντιον Τριγέμηνον*] (pro *Σέξστος Κοιντίλιος Οὐᾶρος Πόπλιος Κουριάτιος Τριγέμινος*) non potest fuisse in fonte Diodori, sic alia quoque nomina, quae nunc desunt apud Diodorum, in fonte eius exstitisse apparet aliis comparatis annis, quibus eidem homines fuerunt consules. Anno enim 283 (Diod. XI 67) Ap. Claudius uocatur idem, qui dicitur Ap. Claudius Regillanus anno 303 (Diod. XII 23); T. Quinctius Capitolinus habet cognomen annis 283, 289 sed eo caret anno 286; eadem ratione Q. Fabius Vibulanus primo atque tertio consulatu cognomen habet, altero non; Q. Seruilius quamquam sine cognomine legitur anno 288, tamen Structus uocatur consul primum anno 286. Ac reuera cognomina et illorum et praeterea singulorum consulum annis 268, 270, 273, 277, 292, 293, 300, 301, 302, 305, 306, 309, 311, 312, 314, 318, 319, 325, 326 neglegentia esse omissa, inde efficio, quod omnes isti priore loco in collegiis suis referuntur, ita ut illis annis singula cognomina eadem ratione uideantur periisse, qua anno 301 tria sunt praetermissa nomina *Οὐᾶρος Πόπλιος Κουριάτιος*.

2) Solus Diodorus (XII 3) post anni 297 consules Q. Minucium, M. Horatium (pro quo tamen habet Diodorus XI 91 *Λεύκιος Ποστούμιος*) inserit consulum collegium *Λεύκιον Κοΐντιον Κικιννᾶτον Μάρκον Φάβιον Οὐιβουλανόν*, quod Mommsen antea quidem (*Röm. Chron.* p. 125) habuit pro interpolato ex nominibus consulum annorum 294 et 295, nunc (*Röm. Forsch.* II p. 261) ex antiquioris memoriae reliquiis petitum esse putat. Quod cum parum sit probabile propter addita cognomina, equidem dissensisse inter se existimo chronographum et annalium scriptorem, Diodorum autem incertum ueri utriusque fontis recepisse collegium, ita quidem ut prius cuius desunt cognomina ex annalibus, posterius quod habet cognomina ex chronographo sumptum esse coniciam. Praeterea apud solum

certe non accidit, ut in eis capitibus, quibus modo desiderantur modo leguntur cognomina, ab anno 304 ad 328 (Diod. XII, 24—80) septem annorum, ubi notae historicae sunt adscriptae (sc. 304, 305, 308, 312, 315, 322, 328) quinque exhiberent consules tribunosque consulares sine cognominibus. Cum autem parum commodum uideatur fuisse Diodoro, ex duobus fontibus sua congerere, mox abiecit fastos auctoris sui chronographi atque totus secutus est annalium quem dixi scriptorem. Ultimi qui gerunt cognomina sunt anni 327 consules, L. Papirius Mugillanus C. Seruilius Structus, quos etiam dico sumptos esse ex chronographo. Quem tamen paullo post omnino non iam inspexisse uidetur Diodorus, quia ab illo anno continuo ordine bina magistratuum praebent nomina libri Diodorei. Atque cum breui post nouus incipiatur liber, tertius decimus, praecedentis autem libri quinque extremis annis, 331—35, non edantur nomina tribunorum militarium, haud scio an omissi anni cohaereant aliquo modo cum abiecto altero fonte nouoque inducto.

Huc usque cum disputationem produxissem iam humanissime Curtius Wachsmuth, praeceptor illustrissimus mihique carissimus, quemnam illum esse chronographum censeat, cui priorem fastorum partem debere Diodorum ostendi, mecum communicauit.

Usum enim esse Diodorum auctore chronographo Castore, ad quem redire priorem illam fastorum particulam ex chrono-

---

Diodorum (XII 77) post T. Quinctium A. Cornelium Cossum consules 326, quorum alteri adscriptum esse cognomen moneo, referuntur consules *Λεύκιος Κοΐγκτιος, Αὖλος Σεμπρώνιος.* Atque hos quoque ex annalibus, T. Quinctium et A. Cornelium Cossum, quorum alter adiecto cognomine appellatur, ex chronographo Diodorum puto transtulisse, neque eum uidisse, eosdem consules errore in altero fonte corruptos esse. Nam eidem esse mihi quidem uidentur, cum gentile nomen Quinctii et Auli praenomen alterius consulis in utroque collegio exstet. Simile quid antea quidem Mommsen quoque sensit (*Röm. Chron.* p. 122 adn. 226). — Plane eodem modo decemuiros anni 303 (Diod. XII 23), quorum exstant uestigia cognominum, chronographo tribuo, annum autem 304, cuius decemuiri carent cognominibus copiose tamen enarrantur res, ex annalium auctore petitum arbitror.

logica Diodori ratione luculenter demonstrauit. Summa liberalitate, ut ea, quae hac de re mihi exposuit, hoc loco ad confirmandam sententiam meam omnia adscriberem, permisit. Dicit autem:

'Es handelt sich darum zu erklären, wie es kommt, dass die Consulate der diodorischen Fasten im Beginn des 11. Buches, wo die Controlle zuerst möglich ist, 6 Jahre später fallen als in der gewöhlichen Zählung, die mit 510 v. Chr. anhebt. Mommsen Röm. Chron. S. 128 stellt zu diesem Zweck die Vermuthung auf, Diodor habe das erste Jahr der Republik auf Ol. 96, 1 = 504 gesetzt. Diese Annahme widerspricht jedoch dem directen Zeugniss des Eusebius, wie es Gelzer Africanus II, 1, 84 und 86 richtig erläutert. Danach setzt Diodor vielmehr Roms Gründung auf Ol. 7, 2 (750 v. Chr.); dazu kommen 240 Jahre Königsherrschaft, also muss Diodor den Anfang der Republik vielmehr Ol. 67, 3 = 510 v. Chr. gestellt haben. Jenes wunderliche Versehen Diodors muss mithin anders erklärt werden; und zwar ist von vorn herein wahrscheinlich, dass es zusammenhängt mit der Diskrepanz der aus älteren annalistischen Quellen entnommenen Fasten einerseits und der Consultabelle seiner chronographischen Quelle andrerseits. Die letztere muss ein in der frühesten Periode wesentlich längeres Verzeichniss von Consulpaaren gegeben haben, die Diodor auf seine mit 510 v. Chr. anhebende Zählung der Jahre der Republik übertrug, infolge dessen er nothwendig zu tief in der Ansetzung der (auch durch die annalistische Ueberlieferung bekannten) Consulpaare herabkam und z. B. zu dem Gewaltakt der einfachen Streichung von fünf Consulpaaren sich gedrängt sah, um den Anschluss an die sonstigen Aufstellungen wiederzugewinnen.

So viel wir wissen, hat ein solches längeres Consulverzeichniss nur Castor geboten, dessen Benutzung von Diodor bei der albanischen Königsreihe sicher nachweisbar ist. Er führte die Consulliste von 520 v. Chr. an (s. Gelzer Afric. II, S. 87), hatte also 10 Paare mehr als die gewöhnlichen Listen. Wenn Diodor dessen Fasten auf seine Aera (von 510 ab lau-

fend) übertrug, mussten nothwendig die Erscheinungen hervorgerufen werden, die wir vom 11. Buche an verfolgen können. Wie es nun gekommen ist, dass Diodor im 25. Jahre seiner republikanischen Aera gerade sechs Jahre der gewöhnlichen Zählung vorausgeeilt war, darüber lässt sich deswegen durchaus nichts Bestimmtes sagen, weil wir ja gar nicht wissen können, wo Castor die zur Beschaffung von zehn neuen Stellen nöthigen Einschiebungen beliebt hat, ob alle gleich im Anfang oder zum Theil erst später. Zum Beispiel liegt es nahe zu vermuthen, dass Castor aus den Collegien des ersten Jahres der Republik fünf Jahrescollegien gemacht hat. Wüsste man nun, dass die Verlängerung der Liste durchweg in die ersten Jahre fällt, so würde sich die Vermuthung ermöglichen, dass Diodor einfach die fünf Collegien auf Grund seiner annalistischen Quellen wieder in ein Jahr zusammengefasst habe und so die Ermässigung der Differenz von zehn auf sechs zu Wege brachte. Aber das einzelne bleibt um so mehr fraglich, als wir ja auch in der späteren Liste, die Diodor noch aus derselben Quelle bietet, im Einzelnen mannigfache Abweichungen von der Vulgärtradition sehen, bei denen es doch öfters zweifelhaft bleibt, wie weit sie bereits in seiner chronographischen Quelle standen oder von ihm selbst herrühren; zuweilen ist die letztere Ansicht sicher vorzuziehen.'

Quibus ego cum totus assentiar, gravissimo eorum quae posui utor adiumento atque chronographum, quem statui fontem Diodori, esse Castorem, iam habeo pro certo. Nam quae de chronicorum Castoris scimus natura ac dispositione ad indicem chronologicum a Diodoro adhibitum optime quadrant. Etiam apud Castorem pleni exstabant fasti consulum [1]), archontum Atheniensium, regum, additis olympiadibus, neglec-

1) Utrum Castor omnibus antiquissimorum saeculorum consulibus cognomina adscripserit, ex fragmentis certo diiudicari nequit. Hoc unum constat, primi liberae reipublicae anni consules eum rettulisse additis cognominibus: cf. Euseb. I p. 295 Schoen.: 'seorsum consules disponemus incipientes a Leukio Iunio Bruto et a Leukio Tarkino Collatino et in Markum Valerium Messaliam et Marcum Pisonem desinentes . . . haec Castor'.

tis autem annis ab urbe condita. Tum eodem anno (60 ante Christum natum) uterque auctor finem ponit operi suo, ut rectissime monent Gelzer (*Bursian's Jahresb.* 1873 p. 1064) et Bornemann (De Castoris chronicis Diod. Sic. fonte Lub. 1878). Quod denique gravissimum est, esse Diodorum usum Castore et in regum Albanorum indice et in aliis enarrandis rebus, comprobauit Collmann (De Diod. Sic. font. Marb. 1869 p. 26 squ.). Atque iam brevi post editum opus chronographum summa Romae Castorem ualuisse auctoritate, inde efficit Wachsmuth, quod libris eius esse usum Varronem comprobarunt Barth (De Iubae *ὁμοιότησιν* p. 30 squ.) et Frick ('die Quellen Augustins im XVIII. Buch von de ciu. dei' 1886 p. 5 sq.).

Quibus de causis eam fastorum Diodoreorum partem, qua additis cognominibus referuntur consules, desumptam esse credo ex Castoris Chronicis.

CAPUT QUARTUM

De prioribus fastorum recensionibus

Alteram postquam instauraui fastorum recensionem Licinianam, quam exhibent Idatius, Chronicon Paschale, Liuius, Dionysius: iam alterum consulum indicem — ornatum quidem cognominibus — habemus priorem fastorum Diodoreorum partem, eumque diuersissimum a Macriano. Nam inde ab anno 268 ad annum 328, quo temporis spatio uterque laterculus est seruatus, quadraginta consulum, qui in utroque indice habent cognomen, duodeuiginti diuersa, uiginti duo tantum eadem in utraque recensione gerunt cognomina, quorum tamen octo (269, 270, 287, 291, 295, 311, 312, 314) ea sunt, quae illa quidem aetate sola adhibebantur in gentibus suis.

Unde licet concludere, qualis fuerit utriusque indicis natura et indoles. Nam ex hisce nequaquam redire eos apparet ad unam eandemque consensu omnium receptam cognominum recensionem; quod tum fieri non potuit, ut ubicunque plura in

gente aliqua exstabant cognomina, tam saepe inter se discreparent.

Sed cum primo capite antiquissimos fastos, quos apud omnes auctores priores inuenimus, omissis cognominibus non nisi praenomina ac nomina gentilia consulum rettulisse ostenderim, primarium eum indicem postea duos auctores diuersos suo utrumque Marte additis cognominibus dico suppleuisse.[1]) Quod eo uidentur instituisse consilio, ut eandem fastorum formam per totam liberae reipublicae aetatem efficerent. Posterioribus enim temporibus cum terna legerent consulum nomina, antiquioribus quoque ut uindicarent cognomina studuerunt et ex eis, quae nouerunt gentis cuiusque, cognominibus singula elegerunt atque illis tribuerunt consulibus qui apparebant in fastis antiquissimis. Neque uidentur noua sibi excogitasse nisi eorum hominum, quorum cum esset iam pridem exstincta gens, non tradebantur cognomina.

Cum autem uterque auctor suo iudicio cognomina illa adderet, necessario in multis cognominibus inter se consenserunt ac primum quidem in omnibus eis, quae unica gentis alicuius ex illa aetate innotuerunt. Itaque factum est, ut in utraque fastorum recensione uocentur Macerini Geganii, Eluae Aebutii, Rutili Nautii, Mamerci (uel Mamercini) quicunque apparent ante annum 400 u. c. Aemilii, Vibulani omnes temporis antiquissimi Fabii.

In aliis casu euenit, ut ex compluribus gentis eius cognominibus idem uterque eligeret redactor. Saepe tamen id quoque accidit, ut alter hoc, alter illud cognomen maiore cum

1) Antiquiorem nominis partem in fastis quoque esse nomina gentilia, postea autem ad ea esse addita cognomina, inde efficitur, quod saepissime in rebus aetatis antiquissimae enarrandis inter se confunduntur homines, qui eodem gentili utuntur nomine, ut Quinctii Cincinnati et Capitolini, Papirii Cursores et Mugillani, Seruilii Ahalae et Structi, nunquam autem, ut in saeculis recentioribus saepissime apparet, ei uiri, qui diuersis ex gentibus oriundi eadem gerunt cognomina, ut Claudii et Postumii Regillenses, Claudii et Veturii et Papirii Crassi, Manlii et Quinctii Capitolini, Sergii et Seruilii Fidenates.

probabilitate statui putaret [1]), atque hac ratione magnam fastorum in cognominibus discrepantiam ortam esse censeo.

Contra in praenominibus [2]) nominibusque gentilibus fere non dissentiunt, cum continerentur eis prisci, ex quibus utraque fluxit recensio, fasti.

Qua ratione sint usi in eligendis cognominibus, optime cognoscitur in eis gentibus, quae, patriciae cum inueniantur in fastis antiquissimae aetatis, mox sunt exstinctae, quibus tamen cognomines familiae plebeiae — nullo cognationis uinculo cum priscis gentibus coniunctae — extremis liberae reipublicae uigent temporibus. Ubi cum neque exstarent stemmata neque traderentur cognomina, patriciis illis consulibus ea uidentur indita esse cognomina, quae gerebant eodem nomine gentili fruentes homines plebeii illius aetatis, qua sunt suppleti fasti. Ut P. Curiatius consul anni 301 appellatur Trigeminus in recensione Diodorea, quod cognomen in plebeia familia Curiatia floruit saeculo urbis conditae septimo et scriptum exstat in nummis huius aetatis. Tum Sp. Oppium decemuirum anni 304 Cornicinem dicit Liuius (3, 55), quo utebantur cognomine Oppii temporibus Ciceronis: cf. Cic. ad Att. 4, 2, 4.

Eadem ratione Aebutiis patriciis cognomen Eluae uidetur adscriptum esse ex M. Aebutio Elua praetore anni 586 (Liu. 44, 17).

Egregium eius rei exemplum exhibent Cloelii, cuius gentis regem sacrificulum — patricium scil. — dicit Liuius (40, 42) ‘P. Cloelium Siculum’ anno 574 inauguratum atque flaminem ‘P. Cloelium Siculum’ Valerius Maximus (1, 1, 4). Ex quibus illos quoque ‘Siculos’ puto esse dictos Cloelios, qui consules aut tribuni consulares leguntur annis 256, 310, 376. Nam ipsum

---

1) Ut T. Quinctium consulem anni 323 in alio fonte inuenit Liuius (4, 26) cognominatum Cincinnatum, in alio Poenum cf. p. 205 adn. 1.

2) Quod praenomina nonnunquam leguntur alia in aliis fastis, non ad diuersam redit memoriam, sed inde plerumque est ortum, quod praenomina singulis tantum litteris scribebantur, quae facillime poterant corrumpi. Sic saepe inter se confunduntur praenomina Marcus Manius Mamercus, Cneus Caius Kaeso, Seruius Spurius Sextus, Titus Tiberius, alia.

Siculi cognomen, quod Mommsen (*Röm. Forsch.* II, 293) aliis de causis suspectum reddit, non se peruenisse ex priscis illis temporibus ad posterioris aetatis homines testatur, quippe quod tum demum potuerit in usum uenire, cum iam arctiore quadam necessitudine cum Sicilia fuit coniuncta respublica Romanorum, i. e. non ante quintum urbis saeculum. Ergo quod fasti seruati iam anno 256 exhibent cognomen illud, non ex antiqua memoria est profectum, sed serae debetur recensioni. Nam uehementius etiam erraret, qui referret cognomen ad priscos illos Siculos, quos antiquissimos Italiae fuisse incolas credunt auctores ueteres.

Atque in gentibus hisce, minus notis clarisque, eadem apparere cognomina in fastis temporis antiquissimi, quae nouimus hominum multo posteriorum, eo mihi uidetur improbabilius, quod accuratius perlustratis cognominibus gentium nobilissimarum, quarum certior exstabat memoria, omnino non tam diu eadem cognomina teneri uidemus.

Omnium enim eorum quae referuntur ante annum 350 cognominum unum Manliorum cognomen 'Vulso' uigebat usque ad annum 576, quo consul erat A. Manlius Vulso, atque Postumiorum cognomen 'Albus' forma 'Albinus' ad septimum urbis saeculum permansit.[1])

Omnes reliquae gentes eaeque notissimae ac ualidissimae Corneliorum, Valeriorum, Fabiorum, Claudiorum al., illa, quibus utebantur prima liberae reipublicae aetate, cognomina cum aliis commutauerunt et plane diuersa gerunt saeculo septimo et sequentibus.

Augusti demum aetate, cum laete Romae efflorescerent studia genealogica, denuo in gentibus eis usu recipiebantur prisca illa cognomina atque aut cognominum aut praenominum uice adhibebantur.[2])

1) Varus, cognomen Quintiliorum, quod est in fastis annis 301 et 351 eodem fortasse modo, quo 'Siculus' Cloeliorum, posteriore aetate additum est; nam in Macriana quidem recensione anno 301 non legitur.

2) Sunt — exempli causa — Cossus et Maluginensis Corneliorum, Camerinus et Peticus Sulpiciorum, Potitus Volusus Coruinus Valeriorum, Camillus Furiorum, Atratinus Semproniorum.

Haud maiorem antiquitatis speciem prae se ferunt Graeca cognomina, quae tribuuntur quarti saeculi consulibus, ut Chilonis (sic Diodorus) uel Philonis (sic Idatius et Chronicon Paschale) C. Curtii consulis 309 et Philonis Publiliorum annis 354 et 355. Galli denique cognomen, quo appellatur P. Volumnius consul anni 293, in gente Etrusca — nam Etruscos fuisse Volumnios certissime constat — iustam mouet dubitationem.

Egregium exemplum cognominis sero orti inditique hominibus eiusdem gentis, qui diu ante fuerant, splendidissime exposuit Mommsen (*Röm. Forsch.* I, p. 65—68). Ubi rectissime cognomen Augurini Minuciorum et Genuciorum in gentibus eis non potuisse usurpari monet ante annum 454, quo M. Minucius et C. Genucius cum tribus aliis primi referuntur esse creati augures plebeii. Tamen fasti iam inde a tertio saeculo et Genucios et Minucios edunt Augurinos, scil. 257, 262, 263, 296, 297, 303, 304, 309, 355, 449.

Similiter clarissimum Ap. Claudium censorem anni 442, consulem 447 et 458, omnes fere quos habemus consulum laterculi uocant Caecum, cum hoc cognomen senex demum post administratos magistratus illos acceperit (cf. Frontin. de aquis I, 5 'aqua Appia inducta est ab Appio Claudio Crasso censore, cui postea Caeco fuit cognomen').

In nonnullis gentibus praenomina falso pro cognominibus habentur, ut 'Mamercus' Aemiliorum, 'Volusus' Valeriorum. Parum autem probabile uidetur, unum idemque nomen eodem tempore et praenominis et cognominis uice esse usurpatum in eadem gente. Mamerci potissimum, uel, ut alii habent auctores, Mamercini cognomen a redactoribus puto esse deriuatum et effectum ex gentis Aemiliae praenomine Mamerco.

Praeterea qua ratione cognomina posuerint, cognoscuntur diasceuastae illi in gentibus nonnullis, quarum singuli tantum in fastis referuntur consules, eique antiquissimis temporibus, ita ut iam tum exstinctas eas gentes esse eluceat. Quorum cum non potuerint comparando aut coniciendo probare cognomina, suo Marte ab ipsis excogitata tribuerunt.

Nam quod Sp. Tarpeium consulem anni 300 ‘Capitolinum uocant Idatius, Chronicon Paschale, Chronographus, ‘Capitolinum Montanum’ marmora Capitolina, utrumque cognomen fictum esse patet ex nomine gentili Tarpeio; nam situm erat saxum Tarpeium in Capitolino monte. — T. Romilium consulem 299, decemuirum 303, Vaticanum dicunt Diodorus ac fasti Capitolini, ea opinor de causa, quia tribus Romilia trans Tiberim uidetur sita fuisse in agro Vaticano: cf. Varr. De ling. lat. 5, 55. Tum cognomen Tusci, quod exhibent C. Aquillii consulis 267 Idatius, Chronicon Paschale, Chronographus — a Mommseno quoque (*Röm. Forsch.* II p. 293) damnatum — ea de causa illi uidetur esse inditum, quod Aquilliam gentem Etruscam esse, ut nos, redactor quoque haud ignorabat.

Plebeiorum denique magistratuum, quicunque inueniuntur in priore fastorum parte, cognomina non sincera sed postea esse addita, neque plebeios omnino usos fuisse cognominibus, cum patricii iam ea gererent, eleganti demonstrat disputatione Mommsen (*Röm. Forsch.* I, 57 et 59 adn. 91).

Atque qui sit factum, ut diuersa inter se cognomina exhibeantur eorundem consulum in diuersis fastorum recensionibus, exemplum ostendit gentis Claudiae. Quam gentem breui post reges exactos Romam migrasse ex Sabinis priscae tradiderunt fabulae, quarum haud ignarus alter redactor satis probabiliter sibi uidebatur statuere antiquissimorum Claudiorum cognomen ‘Sabini’, quod ubique habent Idatius, Chronicon Paschale, Dionysius, ita ut apud Macrum fuisse scriptum appareat. Accuratius etiam patriam gentis Claudiae alia prodidit memoria, quippe quae oriundam diceret ex Regillis urbe (cf. Dion. 5, 40 *ἀνήρ τις ἐκ τοῦ Σαβίνων ἔθνους, πόλιν οἰκῶν Ῥήγιλλον . . . Τίτος Κλαύδιος* et Suet. Tib. 1 ‘patricia gens Claudia orta est ex Regillo oppido Sabinorum’). Quam secutus alter redactor Regillani (Regillensis apud quosdam auctores) cognomen antiquissimum Claudiorum posuit, quod eorum qui adhuc seruati sunt scriptorum acceperunt Diodorus et Suetonius (l. l. c. 2 ‘Ap. Claudius Regillanus’). Verum autem cognomen priscorum Claudiorum uidetur fuisse ‘Crassus’.

Gemellum fere exemplum comprehenditur Larciorum, quos consules annorum 248, 264 et 253, 256 Rufos dicit Chronographus ter (248, 253, 256), Flauos Idatius Chroniconque Paschale (264, 253, 256), Dionysius (264, 256), semel Chronographus (264), in cuius fonte utrumque cognomen exstitisse ex hisce cognoscitur. Utrumque tamen cognomen idem significare, scilicet rutilum capilli colorem, unusquisque uidet et diuersis recensionibus patet discrepantiam esse ortam.

Quamquam non possumus indagari omnium illorum cognominum originem, tamen uel ea quae exposui sufficere puto ad demonstrandum duas plane diuersas fastorum recensiones exhibere laterculum Licinianum Idatii, Chronici, Liuii, Dionysii atque chronographum, ex quo prior fastorum Diodoreorum pars fluxit[1]); utramque autem ita esse institutam, ut ab redactoribus adderentur cognomina eis, quos enumerabant fasti antiquissimi binis tantum nominibus, consulibus. Quod quidem tam diligenter factum est, ut in pluribus eorundem hominum magistratibus eadem usque cognomina adscriberentur.

---

1) Neque tamen Castor, quem esse eum chronographum supra uidimus, ipse putandus est recensionem illam instituisse sed aliunde accepisse. Quo de fonte certi nil inueni; cogitaui tamen de editione annalium maximorum circa annum urbis 630 a P. Mucio Scaeuola pontifice Maximo confecta, qua — cum octoginta libris annales contineret — multa ab editore esse addita iam pridem coniecerunt uiri docti (cf. Peter Hist. Rom. rel. p. XIX). Ita fortasse cognomina quoque singula antiquissimorum consulum adscribebantur. Cui sententiae fauere benigne monet Wachsmuthius locum Diodori I, 4, ubi: *πάσας* inquit *τὰς τῆς ἡγεμονίας ταύτης* (sc. *τῶν Ῥωμαίων*) *πράξεις ἀκριβῶς ἀνελάβομεν ἐκ τῶν παρ᾽ ἐκείνοις ὑπομνημάτων ἐκ πολλῶν χρόνων τετηρημένων*, quibus significare uoluisse Diodorum annales maximos commemoratos apud auctorem suum chronographum, quos tamen ipse non inspexerit. Quae mihi quoque probantur, ita tamen ut quae Diodorus de annalibus tradit credam scripta fuisse apud ipsum chronographum, unde ex consuetudine sua immutata transtulerit eadem fere ratione, qua libr. 31, 10 ut suas referat Diodorus Polybii 29, 21 sententias: cf. Nissen 'Ueber die Quellen der 4. u. 5. Dek. des Liv.' p. 111 sq. Denique Atticus quoque, quem eadem fastorum recensione, qua Diodorum, usum fuisse infra ostendam, editionem istam annalium maximorum adhibuit, ut apparet ex loco Ciceronis (De leg. 1, 2, 6) et ut accuratius exposuit Seeck ('Die Kalendertafel der pontifices' p. 83 sq.).

CAPUT QUINTUM

De fastis Capitolinis

Iam peruenimus ad eos, qui plenissima referunt magistratuum nomina, fastos Capitolinos. Qui cum singulorum consulum exhibeant praenomina, nomina gentilia, cognomina singula, bina, terna, praenomina patrum atque auorum, propter hanc plenitudinem magna adhuc florebant auctoritate apud plerosque uiros doctos. Sed ea ipsa de causa, quod tam accurate enarrat res aetatis antiquissimae, cuius paucissima tantum certa peruenisse ad saecula recentiora constat, mihi quidem suspecta redditur recensio Capitolina. Et quam maxime id me offendit, quod ipsorum antiquissimorum temporum consulibus marmora saepe bina uel terna tribuunt cognomina, cum uiderimus priores quidem auctores historicos omnino nulla, posteriores singula tantum praebuisse cognomina.

Ex ipsa nominis natura sequitur inueniturque apud omnes fere populos, antiquissimis quidem temporibus homines non usos esse nisi singulis nominibus atque tum demum, cum plures cognomines exstitissent, ad distinguendos eos alterum esse additum ad primarium illud nomen. Tamen labentibus annis potuit fieri, ut ne bina quidem nomina sufficerent ad clare designandos homines; tum noua nomina prioribus sunt adnexa, patronymica aut ex locis uel corporis ex habitudine petita, primum quidem non nisi in priuato usu adhibita, postea autem recepta legitima. His ternis nominibus si quando uterentur eisdem multi homines, nouum etiam agnomen addi potuit [1]), nisi omnino alia nomina accipiebantur. Sed ubique cumulata nomina post multa demum saecula inueniuntur, iam exculta uita et republica populorum.

Atque plane idem in Romanis quoque nominibus com-

---

1) Exemplum profero gentis Romanae Corneliae, ubi continuo ordine primarium nomen sic amplificatur: Cornelius — Cornelius Scipio — Cornelius Scipio Nasica — Cornelius Scipio Nasica Serapio.

prehendimus [1]). Antiquissimi enim, quos norunt fabulae, reges aliique homines singulis appellantur nominibus, ut Romulus, Faustulus e. c. Deinde ad ea alia accedebant atque alia cursu saeculorum, ita ut postremo altero et tertio post Christum natum saeculo uel triginta octo legerentur nomina unius hominis (cf. Klein Fast. cons. p. 78).

Neque tamen tertio urbis conditae saeculo Romae iam eo peruentum erat, ut tot nominibus inter se distinguerentur ciues. Mommsen enim, ut iam primo capite dixi, demonstrauit, cognomina quinto demum saeculo recepta esse constanti usu neque antea adscribi nominibus esse solita. Quod cum tam sero sit factum, nemo iam ducentis annis ante tam excultam fuisse nomenclaturam existimabit, ut binis plurimos consules uel ternis cognominibus debuerint discernere ab aliis.

Sed quantum nos antiquissimorum nominum naturam et rationem cognoscimus, omnino non altero addito cognomine tum uidentur distincti fuisse; sed quicunque nouum sibi assumpserit cognomen, illud, quod antea gesserat, plane uidetur deposuisse. Ut Valerii ex quo Messalae cognomine exornantur, Maximi uocari desierunt; ut Cornelii cognomen Rufini abiecerunt, cum Sullae acciperent (cf. Plut. Sull. 1); Marcii nunquam dicuntur Rutili, cum primum Censorini cognomen est eis inditum (cf. fast. Capit. s. a. 489). Disertis deinde uerbis hoc comprobat locus, quem iam alia occasione laudaui, Frontini (de aquis 1, 5): 'Ap. Claudius Crassus censor, cui postea Caeco fuit cognomen'. Apud nullum enim auctorem Ap. Claudius utrumque simul habet cognomen. Idem in filiis eius apparet, qui nominantur: Ap. Claudius Rufus, P. Claudius Pulcher, C. Claudius Centho, Ti. Claudius Nero. Nemo eorum praeter nouum paternum quoque cognomen habet Caeci aut auitum Crassi, unde clare patrem deposuisse Crassi cognomen elucet, cum Caeci acciperet.

---

1) Conferendus est ingeniosus Mommseni commentarius, inscriptus: 'Die römischen Eigennamen' (*Röm. Forsch.* I p. 1—68), quo uir clarissimus primus nominum Romanorum naturam exposuit et patefecit.

Neque unquam reuera illud factum uidetur esse, ut ad priscum gentis alicuius cognomen alterum adiceretur duoque gererentur cognomina, postea autem primario omisso nouum solum maneret; tamen fasti Capitolini antiquissimos Seruilios eo modo exhibent. 'Priscum' enim dicunt P. Seruilium consulem anni 291, deinde 'Priscum Fidenatem' dictatorem anni 336 Q. Seruilium, tandem 'Fidenates' posteros eorum Q. Seruilium tribunum consularem 352—68, Q. Seruilium tribunum 372—385. Pari modo C. Seruilium consulem 276 uocant 'Structum Ahalam', eos autem, qui post illum leguntur in fastis, aut 'Structos' aut 'Ahalas'. Cum igitur plura singulorum uirorum cognomina antiquissima aetate haud probentur ex usu nomenclaturae, multo magis fides eorum imminuitur eo, quod tam sero apud auctores inueniuntur. Neque enim Liuius [1]), Dionysius, Diodorus — ne dicam scriptores illis superiores — cuiquam consuli saeculorum tertii et quarti plura tribuunt cognomina. Primus duobus cognominibus refertur 'Iunius Brutus Scaeua' consul 429 apud Liuium 8, 29 (uel apud eum, qui hoc loco a Liuio adhibetur, auctorem), tum 'Maximus Gurges' consul 462 apud Idatium et Cn. Cornelius Scipio Barbatus consul 456, qui tamen utrumque cognomen non gerit nisi in carmine sepulcrali, sexto urbis saeculo incipiente scripto, cum in antiquiore titulo (C. I. L. I, 29 et 30) uno Scipionis cognomine appelletur.

Neque praeter Chronographum anni 354, quem ex eodem fluxisse fonte, unde fastos Capitolinos, mox uidebimus, ullus consulum laterculus antea bina praebet cognomina. Atque Idatium quidem Chronicique Paschalis auctorem in fonte suo ex Macro petito reuera singula tantum antiquissimorum consulum inuenisse cognomina eo apparet, quod inde ab illa aetate, qua primum plura singulorum hominum in usum uenerunt, id est a quinto saeculo medio, multos consules binis referunt cognominibus ut annorum 462, 485, 494, 511, 518, 526, 528, 533

1) Quod Liuius 4, 26 dicit: 'T. Quinctius ... Cincinnatus — eidem et Poeno cognomen additur', iam supra monui, alterum 'Poeni' cognomen ex Macro petitum, alterum autem ex alio quo fonte a Liuio esse desumptum.

et saepius abhinc, cum ante annum 450 ne uni quidem consuli plura exhibeant[1]).

Atque illa, quae nouimus temporum historicorum agnomina — praeter adoptiua et a uictis populis petita — omnia fere singulis hominibus ex corporis habitudine indita sunt, ut Magnus, Longus, Maximus, Paullulus, Caluus, Verrucosus e. c. neque ad filios hereditate peruenerunt. Plane autem alius sunt indolis ea, quae antiquissimorum consulum leguntur in fastis Capitolinis geminata cognomina; duarum enim diuersarum eiusdem gentis familiarum cognomina coniunguntur, ut Vulso et Capitolinus Manliorum, utrumque ductum a loco (alterum scilicet ab urbe Volsiniis; cf. act. triumph. anni 460 'de Volsonibus et Samnitibus'), quibus duae stirpes inter se uidentur distinctae fuisse. Praeterea anno 387 fasti Capitolini dictatorem dicunt (T. Quinctium Cincin)natum Capitolinum, cum ipsi antea recte duas distinxerint familias, alteram Quinctiorum Cincinnatorum (Pennorum) alteram Capitolinorum.

Cum igitur geminata cognomina non uideantur exstitisse apud antiquiores rerum Romanarum auctores, iam existit quaestio, undenam ea acceperint fasti Capitolini. Omnino non ad unam illos redire recensionem fastorum inde efficitur, quod coniungunt cognomina, quae duae diuersae recensiones habebant Claudiorum, scilicet Sabini atque Regillensis: cf. ann. 303 et 304.

Neque petita esse possunt, quae exhibent fasti Capitolini antiquissimorum magistratuum cognomina, ex illo fonte, ad quem referre solent multi uiri docti omnia ea, quorum alium fontem ignorent, ex domesticis gentium commentariis et stemmatibus genealogicis. Primum enim plurimae earum gentium, quarum gentiles apparent in fastis tertii et quarti urbis saeculi,

1) Hisce quoque confirmantur ea, quae de fastis posui Idatianis: non fluxisse eos — ut uidentur Mommseno — ex indice consulum, plura singulorum cognomina exhibente; neque enim casu factum est, ut rudissimus ille, qui excerpsit communem Idatii Chronicique Paschalis fontem ex Macro, singula quidem scriberet cognomina, ubi suspecta essent geminata, ac tum demum inciperet ea referre, cum reuera in usu fuisse essent iudicanda.

ipsa illa aetate sunt exstinctae neque iam floruerunt tum, cum fastorum instituerentur recensiones, ita ut earum quidem non potuerint exstare commentarii [1]. Praeterea autem tam constanter in omnibus gentibus adhibitam uidemus eandem rationem, ut non possint profecta esse nomina illa ex multis uariarum familiarum stemmatibus.

Ut tamen ueram geminatorum cognominum Capitolinorum naturam perspiciamus, cum illis comparabo ea cognomina, quae eorundem consulum referunt duae illae, quas constitui, fastorum recensiones, Diodorea et Liciniana, exhibita ab Idatio, Liuio, Dionysio et in Chronico Paschali. Cum autem Diodorus non habeat cognomina nisi ab anno 268 ad annum 328, hoc uno temporis spatio trium recensionum possumus componere memoriam. Atque sub decem omnino annis, quibus geminata leguntur cognomina in tabulis Capitolinis, et apud Diodorum et in fastis ex Macro sumptis exstant cognomina. Sunt autem haec:

288	Diod.	Albinus	Regillanus (Id. Pasch. Dion.)
	Capit.	Albus Regi(llensis).	
290	Diod.	Regulus	Albus (Liu. Dion.)
	Capit.	Albus Regill(ensis).	
293	Diod.	Amentinus	Gallus (Idat. Pasch.)
	Capit.	Amintin. Gallus.	
295	Diod.	Curitinus	Maluginensis (Idat. Pasch. Liu.)
	Capit.	Maluginensis Ur(iti)nus.	
299	Diod.	Vaticanus	Rogus (Idat. Pasch.)
	Capit.	Rocus Vaticanus.	
300	Diod.	Fontinius	Varus (Idat. Pasch.)
	Capit.	Varus Fontinalis.	
301	Diod.	Trigeminus	Festus (Idat. Pasch.)
	Capit.	Fistus Trigeminus.	

Deinde quarti saeculi adferendus est annus 395, quo praeter consuetudinem alteri consuli addit Diodorus cognomen.

---

1) Quattuordecim tantum gentes patricias ad Ciceronis aetatem usque floruisse, monet Mommsen (*Röm. Forsch.* I p. 122).

395 Diod. Imperiosus (Capitolinus)[1]) (Idat. Pasch.)
Capit. Capitolin. Imperioss.

Quibus adiungo quattuor alios annos, ubi quamquam desideratur cognomen in hac uel illa recensione, tamen comparatis aliis annis, quale fuerit adnotatum euincitur.

303 Diod. Regillanus (Sabinus)[2]) (Idat. Pasch. Dion.)
Capit. (Crass. in)Regill. Sabinus.
275 Diod. (Tricostus)[3]) Rutilus (Idat. Pasch. Liu.)
Capit. Tricostus Rutilus.
305 Diod. *Τουρπῖνος*[4]) Potitus (Idat. Pasch. Dion.)
Capit. triumph. Poplicola Potitus.
298 Diod. Lactuca Maximus (Idat. Pasch.)
Capit. (Lactuca?) Maxumus,

nam quamuis in marmore 'Maxumus' tantum legatur, tamen in fonte additum uidetur fuisse 'Lactuca'. Nepos enim huius M. Valerii in ipsis fastis Capitolinis anno 356 dicitur: '(M. Valerius) M. f. M. n. Lactucin. Maxum.' Omisit autem alterum cognomen lapicida siue errore[5]) siue spatio deficiente, nam per totos fastos singulis uersibus nomina consulum continentur neque unquam hunc modum egressum inuenimus.

1) Quamquam excidit in fonte Idatii Chronicique Paschalis Cn. Manlii consulis nomen, tamen ex altero eiusdem hominis consulatu, anno 397 u. c. administrato, scriptum fuisse 'et Capitolino' elucet.

2) Quod demonstrat consulatus Ap. Claudii anno 283 commemoratus.

3) Cum Diodorus unum Tricosti nouerit cognomen Verginiorum (cf. 264, 278, 298, 300, 319), nostro quoque loco Tricostum dictum fuisse T. Verginium consulem apud chronographum Diodori admodum probabiliter mihi uideor affirmare.

4) *Τουρπῖνος*, quod in Patmio quoque codice legi Fr. Vogel mihi scribit, corruptum puto esse ex *Πουπλικόλας*, quo cognomine Diodorus cunctos nominat antiquiores Valerios praeter M. Valerium Lactucam consulem 298 (cf. 271 et 284 — ubi bis 'Potito' legitur apud Chronographum a. 354 — deinde 279 et 294).

5) Neglegentia lapicidae haud pauca excidisse in fastis Capitolinis cognomina, quae in fonte exstiterant, et illa comprobant, quae solus exhibet Chronographus anni 354, omissa in marmoreis fastis, et luculenter apparet annis 498 et 504, ubi unus idemque homo priore quidem consulatu appellatur 'L. Manlius A. f. P. n. Vulso Longus', posteriore autem 'L. Manlius A. f. P. n. Vulso II'.

Ex duodecim hisce exemplis, qua ratione fasti Capitolini geminata effecerint cognomina, iam fit manifestum. Ubicunque enim idem consulis alicuius cognomen exstat apud Diodorum, quod est in laterculis Licinianis, Capitolini quoque fasti hoc ipsum unum exhibent[1]), ut anno 278 ʻStructumʼ Sp. Seruilii (nam quod praeterea supplent Henzen C. I L. I, p. 425 et Mommsen ib. p. 488 Prisci cognomen non potuit esse in lapide, ut apparet ex spatio uersus deperdito); anno 282 ʻFusumʼ P. Furii consulis (ne hic quidem spatium capit illud, quod ponunt Henzen et Mommsen l. l. cognomen alterum Medullini); tum anno 294 ʻPublicolamʼ P. Valerii et 295 ʻVibulanumʼ Q. Fabii; quae cognomina sunt eadem apud Idatium, Liuium, Dionysium, Diodorum et in Chronico Paschali. Ubicunque autem aliud praebet consulis cognomen Diodorus, aliud Liciniana recensio, in fastis Capitolinis utrumque legimus; quod quidem in omnibus cognoscitur annis, quibus geminata fastorum Capitolinorum cognomina conferri possunt cum utriusque recensionis memoria.

---

1) Contra me facere unus uidetur consul anni 302, qui ab Henzeno et Mommseno (l. l. p. 426, 443, 492) in textu fastorum Capitolinorum dicitur: ʻP. Sestius Q. f. Vibi n. Capito Vaticanusʼ, cum et Diodorus et Idatius eum uocent ʻCapitolinumʼ. Sed cum iterum iterumque spectarem atque examinarem in aedibus conseruatorum locum illum lapidis, haud mihi erat dubium, quin, quod in textum receperunt fastorum editores Borghesi atque Henzen — ante eos nemo litterarum uestigia quae supersunt respexerat — TICANVS reuera non exstiterit in marmore. Quae Romae animaduerti nunc confirmari uideo et ectypis chartaceis, quae sumpsi fastorum, et picta eorum imagine. Post CAPITO enim euidenter conspicitur punctum, quod ipse adnotat Henzen p. 443, et post illud superior hastae derectae superest pars ante fractum lapidem. In altero fragmento extremam cognoui nominis litteram esse ʻSʼ et tertiam a fine ʻNʼ. Quae litterae cum maiore quam plurimorum uersuum reliquorum inter se distent interuallo, omnino non capit spatium litteras VATICA. Cognomen Sestii fuisse ʻCapitolinumʼ, non ʻCapitonemʼ ex Diodoro Idatioque intellegitur, itaque existimo lapicidam primum quidem pro ignoto sibi cognomine Capitolini frequentissimum, quod nouit suae aetatis, Capitonis insculpsisse, ita ut fuerit incisum CAPITO·; cum autem postea errorem animaduertissent, siue ab eodem siue ab alio quo lapidario additum esse LINVS et sic rectam nominis formam prodiise ʻCapitoliniʼ.

Iam igitur ortam esse recensionem Capitolinam apparet contaminatis fastis eis, quorum partem seruauit Diodorus, atque Licinianis. Utramque enim fastorum recensionem, cognomina consulum exhibentem contulisse uidetur auctor Capitolinus atque ea, quae in utraque legit, ipse posuisse cognomina, cum discrepantibus illis inter se incertus ueri utrumque auctorem secutus bina referret cognomina, eadem ratione, qua nostra quoque aetate satis multi uiri docti, quoties diuersa apud diuersos auctores tradita sunt Romani alicuius consulis cognomina, neutrum auctorem spernentes utrumque cognomen illi inditum fuisse coniciunt [1]).

Neque tamen malo dolo fecisse putandus est redactor, sed bona fide ut utriusque memoriae haberet rationem geminata cognomina effecit. Cum autem in conflandis recensionibus non uideret, idem saepius cognomen diuersa tamen forma in utraque referri, accidit, ut cognomina idem significantia Sabinum et Regillensem Claudiorum, Rufum et Flauum Larciorum coniuncta componeret. Rationem istam redactoris quam luculentissime comprehendimus anno 299, ubi cum C. Veturius consul dicatur ‘Cicurinus’ in fastis Diodoreis, omisso cognomine apud Idatium, ipsi fasti Capitolini uno tantum Cicurini cognomine eum appellant, quamquam reliquos omnes, quicunque apparent in fastis ante annum 400, Veturios binis referunt cognominibus, antea quidem Geminos Cicurinos, post Crassos Cicurinos [2]). Simile quid accidisse censuerim annis 355 et 356

---

1) Mommsen (*Röm. Forsch.* II p. 233 adn. 15) et Hirschfeld (*Hermes* IX p. 95) L. Papirium consulem anni 435, quem alii nominant auctores Mugillanum, alii Cursorem, utroque cognomine esse usum putant, quamquam luculenter demonstrant loci Liuii (9, 15 et 8, 23) ex diuersis fontibus cognomina illa ab eo esse sumpta Papirii.

2) In actis triumphalibus anni 292 alterum quoque ‘Cicurinum’ cognomen incisum fuisse, quod Henzen supplet, ex litterarum deperditarum numero cognoscitur. Moneo Diodorum usque Cicurini exhibere cognomen (cf. 292, 299, et Chron. 255 et 260), fastos contra Licinianos priores dicere Veturios Geminos (cf. 255 Id. 260 Chr. Pasch., 292 Liu. Dion.) posteriores autem Crassos (cf. 337 Liu.), ita ut ex his quoque ea, quam dixi, contaminandi ratio perspiciatur.

u. c. in nominibus Publiliorum tribunorum consularium. Quorum alterum, Lucium, Liuius, secutus Macrum ut uidetur, nominat: 'Volsco(nem?)' anno 355, alteri autem Voleroni, anni 356 tribuno, non adscribit cognomen. Quam ob causam fasti Capitolini posteriorem quidem uno Philonis cognomine, quod in Diodorea recensione exstitisse puto, significat, priorem autem uocat Philonem Vulscum, utramque respiciens traditionem.

Atque adhibitam arbitror Macri quidem recensionem in priore tantum fastorum Capitolinorum parte usque ad quintum urbis saeculum, cuius aetatis in plurimis reliquis fontibus sine cognominibus exstabant consules. Nam inde nonnulla leguntur apud Idatium et in Chronico cognomina, quae desunt in Capitolinis fastis, scilicet 440 Samnis, 492 Albinus, 511 Longus, 520 et 526 Ruga, 528 Maximus. Videtur igitur Macro usus esse auctor Capitolinus non nisi propter plenitudinem, qua antiquissimorum consulum referebat Macer cognomina, tum autem, cum ceteri quoque auctores cognomina exhiberent consulum, inde ab anno 450 fere, eadem ratione eum abiecisse, qua Liuius Licinium, quem ipse in prima decade saepe sequitur, in posterioribus omnino neglegit.

Haud tamen scio an alia quoque pari, quo cognomina, modo ex duabus diuersis illis fastorum recensionibus sint consuta a redactore Capitolini laterculi. Supra enim eo inter se discrepare exposui Licinianam atque Diodoream fastorum recensionem, quod anni 276 alterum consulem appellant (C. Sergium) [Esquilinum] Idatius et Dionysius, C. Seruilium [Structum?] Diodorus et priscus quem Liuius ibi sequitur annalium scriptor; contra in Capitolinis fastis Seruilium referri consulem ordinarium, Sergium suffectum. Cum uero antiquissimis illis temporibus omnino non fuisse magistratus suffectos iam constet, non possunt esse uera, quae tradunt marmora Capitolina. Quem errorem eo ortum esse existimo, quod auctor non animaduertit idem utrique recensioni subesse nomen, deprauatum tamen in altera. Cum igitur incertus haereret, utri maiorem tribueret fonti fidem, ea de causa, ut solebat differentibus inter se cognominibus, et Sergium et Seruilium rettulit anni eius

consules, et alterum quidem suffectum, cum tres ordinarios non posset edere.

Ex quibus quanta sit aestimanda eorum cognominum, quae in fastis legimus Capitolinis, fides clare elucet. Profecto non dignae sunt qua adhuc florebant auctoritate tabulae Capitolinae, neque enim propriam integramque fastorum praebent recensionem, sed duas alias ipsas iam auctas et suppletas miscent. Ubi igitur eae sunt seruatae recensiones, ipsis potius utemur, quam deriuata ex eis Capitolina. Ubi uero desiderantur aut Diodori aut Idatii fasti, quae apud eos fuerint cognomina exhibita, cognoscere poterimus ex marmoribus Capitolinis. Quoties enim in eis singula tantum sunt adscripta cognomina, eadem etiam in utraque priore recensione legebantur, quoties autem geminata exstant in recensione Capitolina, fasti deperditi illud cognomen habuisse sunt putandi, quod non inuenitur in ea quam habemus recensione.

Iam affinitatis quoque apparent causae, quam intercedere inter fastos Idatianos et Capitolinos ne ipse quidem negaui. Neque enim, ut putat Mommsen, ex Capitolinis fluxere illi fasti, quos reddunt Idatius Chroniconque Paschale, sed contra ipsa recensio Liciniana alter est fons indicis Capitolini, isque integrior, quia plane caret cognominibus istis falso geminatis.

Haud maiorem quam cognominum auctoritatem duco notarum genealogicarum, quae antiquissimorum magistratuum nominibus adscribuntur in fastis Capitolinis patris atque aui enumerantes praenomina. Nam primum quidem tenendum est, in neutro fonte fastorum Capitolinorum, neque in Liciniana neque in Diodorea recensione, exstitisse istas adnotationes, ut manifesto docent quas illarum habemus reliquiae. Neque in antiquissimis, unde utraque recensio fluxit, fastis patres et auos consulum relatos fuisse, ex multis cognoscimus fragmentis annalium, qui ipsi antiquissimos fastos sine cognominibus receperant. Primum enim, quod inuenerim, exemplum additi praenominis paterni, aediles curules adfero anni 455 Cn. Domi-

tium Cn. f. Caluinum et Sp. Caruilium Q. f. Maximum [1]). Neque gentium nobilium stemmata commentariosque ex priscis illis temporibus seruata propagines eas suppeditauisse arbitror fastorum Capitolinorum auctori, quamquam non ignoro plerosque uiros doctos aliter hac de re sentire. Alio enim loco plurimas earum gentium, quarum nomina in fastis priorum saeculorum leguntur, diu ante redactoris aetatem exstinctas fuisse ostendi, ita ut de illarum quidem rebus genealogicis nil peruenerit ad scriptores Romanos. Atque haud paucae earum omnino non apparent in fastis nisi ante urbis a Gallis captae incendium, quo periisse uulgo putantur antiquissima monumenta litteraria. Unde igitur earum gentium stemmata — maxime cuius gentis singuli tantum consulatum gesserunt homines — sint hausta, frustra quaeritur. Tamen plenissime a quo quisque ortus sit patre et auo Tarquitius, Tarpeius, Romilius, Sestius, Aternius, Maelius, Geganius, Horatius, Titinius, Lucretius, Menenius, Verginius e. c. traditur in marmoribus Capitolinis, quamquam nullum earum gentium exstat uestigium post annum 400 u. c.

Sed ne earum quidem gentium, quae ad extremam usque liberae reipublicae aetatem florebant, commentarii domestici et genealogici reuera redierunt ad ipsa illa tempora, quorum enarrabant res et homines, sed multo post demum uidentur esse conscripti. Nam qualem eorum describunt indolem auctores ueteres studiumque suarum gentium gloriam falsis triumphis et consulatibus augendi, seram prae se fert originem. Primum uero Ap. Claudium (scilicet Caecum, consulem anni 458: cf. p. 179) Plinius n. h. 35, 12 dicit 'posuisse in Bellonae aede maiores suos'. Tamen clarissimas gentes patricias Corneliam, Fabiam, Aemiliam ne septimo quidem saeculo extremo antiquissimorum gentilium suorum habuisse stemmata, ex loco Cornelii Nepotis elucet (Att. 18), ubi legimus 'quod difficillimum fuit, sic familiarum originem subtexuit, ut ex eo cla-

1) Haud est praetereundum silentio, inter se eo discrepare Pisonem actaque Capitolina triumphalia s. a. 461, quod Sp. Caruilii pater Quintus dicitur a Pisone, Caius in actis.

rorum uirorum propagines possimus cognoscere' et paullo post: 'pari modo (sc. 'familiam a stirpe ad hanc aetatem ordine enumerans, notans qui a quoque ortus, quos honores quibusque temporibus cepisset') Marcelli Claudii (sc. rogatu) Marcellorum, Scipionis Cornelii [Corneliorum][1]) et Fabii Maximi Fabiorum et Aemiliorum'. Quod cur fecerit nec sine negotio fecerit Atticus, si exstitissent in gentibus illis stemmata inde ab antiquissimis consulibus exorsa, equidem non uideo. Itaque facere non possum, ut sinceram stemmatum memoriam antiquissima aetate in gentibus nobilibus credam exstitisse, quamquam non nego inde ab illis temporibus, quibus efflorescere coeperunt litterae atque studium res a maioribus gestas noscendi, diligenter mandatas esse litteris propagines gentilium.

Accedit, quod omnino non ab initio sunt soliti Romani praenomen paternum nomini adscribere. Neque enim in illis testimoniis, quae ad antiquissima monumenta redeuntia collegi in primo capite dissertationis huius, ullum exstat additum praenomen paternum aut auitum. Antiquissimi qui sunt seruati tituli, tertio fere ante Christum saeculo oriundi, patris tantum produnt nomen. Quod inuenimus iam in duobus prioribus Scipionum titulis (C. I. L. I, 29 et 31), in tabula P. Cornelii L. f. consulis (anni 518, ut probabiliter conicit Mommsen ib. p. 22) atque in antiquioribus Furiorum inscriptionibus Tusculanis et saepius[2]). Praeter patris aui quoque praenomen non

1) Codices Nepotis ita exhibent locum eum: 'Marcelli Claudii de Marcellorum, Scipionis Cornelii et Fabii Maximi Fabiorum et Aemiliorum'. Ubi tamen post 'Cornelii' 'Corneliorum' excidisse puto, nam Scipionem gentis Fabiae atque Aemiliae sibi expetiuisse enarrationem parum mihi uidetur uerisimile. Fabius autem — i. e. Q. Fabius Maximus consul anni 707 — cum esset pronepos Q. Fabii Aemiliani, abnepos L. Aemilii Paulli (cf. Du Rieu de gente Fabia Lugd. 1856 p. 449) non sine causa utriusque gentis historiae studuit; quid tamen Fabia et Aemilia gentes ad Scipionem pertinuerint, non intellego; nam unum, qui ortus est e gente Aemilia, Scipionem, minorem Africanum, non reliquisse liberos constat. Certe facillime, ut post uocem 'Cornelii' nomen excideret 'Corneliorum', apparet fieri potuisse.

2) Patris adscribitur nomen etiam in antiquissimo titulo Falisco, quem cum ipse Romae contulissem in museo Kircheriano seruatum, nuper, qua

legitur adscriptum in titulis ante sextum medium urbis saeculum; prima exempla inueni in titulis M. Fuluii M. f. Ser. n. cos. (ann. 565) C. I. L. I, 534, in columnis miliariis M. Aemilii M. f. M. n. Lepidi cos. 567 (ib. 535—537), in uno Furiorum titulo (ib. 71) et in tabula L. Cornelii L. f. P. n. Scipionis, quaestoris anni 587, mortui circa annum 593 (ib. 35).

Cum igitur tam sero auitum nomen addi coepisset, plane abiciendae et spernendae illae sunt, quas exhibent fasti Capitolini antiquissimorum consulum de maioribus notae, quippe quae ne ex titulis quidem effectae esse possint existimari. Quoniam autem omnes antiquiorum consulum notae genealogicae plane eandem habent naturam eademque sunt confectae ratione, non ex uariarum gentium stemmatibus titulisque prodiisse, sed eodem cunctae ortu generatae esse sunt arbitrandae. Atque omni eas carere auctoritate clare cognoscemus, si perlustrauerimus quae ex ipsis efficiuntur gentium antiquissimarum stemmata. Quae quamquam paucarum tantum gentium integra possunt constitui, maiore tabularum parte deperdita, tamen sufficiunt ad demonstrandum, quanti sint aestimanda.

Exempli causa stemma examinabo, quale constituit gentis Seruiliae ex fastis Capitolinis Eduardus Lübbert (de gent. Seru. comm. dom. Kil. 1875 p. 4), ita tamen ut eos solos respiciam, quorum propagines produnt fasti Capitolini. Sunt autem:

P. Seruilius [Priscus *Id. Pasch. Dion.* Structus *Chron.*] cos. 259.
|
Sp. Seruilius Structus [*Cap. Chron. Diod. Pasch.*] cos. 278.
|
P. Seruilius Sp. f. P. n. Prisc ... [Priscus *Cap. Chr. Id. Pasch. Dion.* Structus *Diod.*] cos. 291.
|
Q. Seruilius P. f. Sp. n. Priscus Fidenas dict. 319 et 336.
|
Q. Seruilius Q. f. P. n. Fidenas trib. mil. 352—368.
|
Q. Seruilius Q. f. Q. n. Ahala cos. 389—412 dict. 394 mag. equ. 403.

---

est comitate, mecum communicauit Eugenius Bormann, edendum in undecimo Corporis inscriptionum uolumine sub numero 3081. Exstat enim in illo a dextra ad sinistram perscripto uersu altero: ‘La(rs) Cotena La(rtis) f(ilius)’; eadem ratione alter titulus (ibid. 3156 a) et ipse antiquissimus habet: ‘Hirmio(s) M(arci filius) Ce(so) Tertineo C(ai aut C-esonis) f(il.)’.

Tum alterius Seruiliorum stirpis idem uir doctissimus in dissertatione De gentis Quinctiae comm. domest. (Kil. 1876 p. 16) effecit hoc stemma:

C. Seruilius Structus Ahala (*ita Cap.* Structus *Chron. et Diod.?*) cos. 276.

Q. Seruilius [Structus *Diod.* Priscus *Chron. Id. Pasch. Dion.*)

C. Seruilius Q. f. C. n. Axilla (*Cap.* Structus *Chron. Liu.* Prisci filius *Liu.*) trib. mil 335

P. Seruilius[1]) [cos. 327? Structus *Chron. Diod.?* Ahala *Id. Pasch. Liu.?*]

C. Seruilius P. f. Q. n. Ahala (*Cap. Liu.* Structus *Chron.*) trib. mil. 346—52 mag. 346.

Sp. Seruilius C. f. C. n. Structus [*Cap. Chron.*] tr. 386.

Quibus in indicibus genealogicis haec potissimum me offendunt atque auctoritatem originum illarum uidentur imminuere:

Primum prorsus in eis neglegitur ratio temporum; nam longe breuiora, quam ex natura et aetate humana consentaneum est, intersunt temporis interualla inter patrum et filiorum magistratus. Vulgo aetatem humanam triginta trium annorum solemus computare, ut centum fere anni intersint inter uiri alicuius proauum atque ipsum. Eundem fere numerum praeclara disputatione ex fastis strategorum Tauromenitarum effecit Eugenius Bormann (fast. Taur. reliqu. descr. et ed. Marb. 1881 p. XVIII), qua annis 33, 8 uel 34, 4 post patres filios esse functos magistratibus demonstrat. Ex ipsis dein Capitolinis fastis, eis quae referuntur certae incorruptaeque notis genealogicis inde ab sexto fere saeculo inter se collatis, effeci medios, quos dicimus, annos tricesimum tertium ad quintum. Qua cum ratio-

1) Nescio an hic P. Seruilius fuerit relatus in fastorum Capitolinorum parte deleta consul anni 327. Ubi cum C. Seruilium dicant Diodorus et Liuius, tamen apud Liuium quidem antea scriptum fuisse Publium inde concludo, quod hoc praenomine Seruilium uocat Cassiodorus in epitoma, quam in consulum praenominibus praestantiorem saepe memoriam exhibere constat antiquissimorum codicum Liuianorum. Accedit, quod Plinius quoque (n. h. 7, 103) P. Seruilium magistrum equitum nominat, ceteroquin ignotum, nam apud Liuium non nisi Caii Seruilii referuntur magistri.

cinatione quam minime quadrat tabula supra scripta antiquissimorum Seruiliorum, quippe in qua filios legamus consules annis 19 et 13 et 10 et 19 post patres, ita ut minus sit interuallum inter P. Seruilium consulem anni 259 et nepotem eius P. Seruilium consulem 291 quam quo plerumque distare inter se statuimus patres et filios.

Neque tamen in sola Seruiliorum gente hoc animaduertimus, sed in multis aliis quoque aut minus aut maius aequo intercedit spatium temporis inter homines parentela coniunctos. Ac quam sit suspectum antiquissimorum Fabiorum stemma iam pridem notarunt uiri docti. Tum Corneliorum ex fastis exscripsit Borghesi (*Oeuvr. compl.* uol. IX, p. 146) stemma hoc:

cos. 269 Ser. Cornelius [Maluginensis *Chron. Id. Pasch.*] *Τρίκοστος* (Cossus?) *Diod.* [*sic in Patm. quoq.*].
|
cos. 295 L. Cornelius Ser. f. P. n. Maluginensis Ur[iti]nus (*Cap.* Malug. *Chr. Id. Pasch. Liu.* Curitinus *Diod.*)
|
M. Cornelius . . . (Se)r. n. Maluginensis (*Cap. Liu.*) decemuir 304.
|
A. Cornelius [Cossus *Chr. Id. Pasch. Liu. Diod.*] cos. 326 trib. mil. 328 mag. equ. 328.

Cn. Cornelius A. f. M. n. Cossus [*Cap. Chr. Id. Pasch. Liu.*] trib. 340 cos. 345.

P. Cornelius A. f. M. n. (Cossus *Cap. Chron. Liu.*) trib. mil. 346.
|
Cn. Cornelius P. f. A. n. Cossus (*Cap. Liu.*) trib. mil. 348—353.

Ubi haec inter singulos uiros referuntur interualla: annorum 26, 9, 22, 14 inde a Ser. Cornelio consule 269 ad abnepotem Cn. Cornelium tribunum consularem anni 340. Anni 22 intersunt inter A. Cornelium Cossum consulem 326 eiusque nepotem Cn. Cornelium Cossum, tribunum inde ab anno 348. Neque aliter sese habet res in gentibus Valeria Aemilia Lucretia Minucia Verginia aliisque.

Sed grauius etiam alterum offendit in notis genealogicis Capitolinis, nempe quod non referuntur in indicibus eis nisi illi uiri, qui in fastis quoque exstant aut consules aut tribuni consulares aut dictatores magistrique equitum aut censores, ut non solum ex eis quae adscripsi stemmatibus Seruiliorum et Corneliorum sed ex aliis quoque apparet. Quod iustam

debet mouere dubitationem; nam si origines consulum, quales exhibent fasti Capitolini sexto uel septimo saeculo, accuratius examinauerimus, multos eorum, qui enumerantur patres aut aui consulum, etiam nobilissimarum gentium, omnino non functos esse inueniemus summis in republica magistratibus. Atque ex ipsa rei natura necessario hoc sequitur, cum haud pauci illorum mortui esse sint putandi priusquam ad consulatum peruenerint, alii autem siue corporis uitiis infirmaque ualetudine siue aliis de causis impediti omnino non petiisse magistratus. Valde igitur est mirandum, antiquissimis temporibus continuo ordine stirpes quasdam summos administrare magistratus neque quemquam ex eis hominem iuniorem decessisse, quam cui sit oblatus magistratus curulis. Neque minus ipsa illarum stirpium paucitas offendit praesertim cum multo plures etiam tum floruerint gentes patriciae, uterque consul creatus sit patricius, maiori hominum numero licuerit accedere ad publica negotia, quaternis uel senis uel octonis singulis annis creatis tribunis militum consulari potestate.

Neque igitur ullam tribuerim fidem notis genealogicis illis, quas adscribunt fasti Capitolini, immo confectas dico ab inferioris aetatis fastorum redactore, qui qua ratione effecerit genealogica sua antiquissima, non iam esse dubium censeo. Composuit enim stemmata ex ipsis fastis suis ita, ut singulis consulibus eos daret patres et auos, qui eiusdem gentis illis praecederent consules in indioe eponymorum. Quo quidem modo effecit, ut ei soli legerentur in originibus, qui summos magistratus administrauerant; neque potuit fieri, quin saepe neglegeretur temporis ratio, cum modo eodem decennio, modo quinquaginta annorum interuallo interposito bini eiusdem gentis in fastis exstarent consules. Ubi autem gentis alicuius singuli tantum in fastis apparebant consules, ipsum sibi excogitasse elucet, quae adderet, praenomina paterna et auita. Neque aliena uidetur esse ea neglegentia et praua coniciendi ratio ab illa imagine, quam effecimus redactoris Capitolini ex contaminatis ab eo cognominum recensionibus. Accedunt alia quoque ementitae genealogiae uestigia; nam

anno 386 falsam propaginem 'C. f. C. n.' Sp. Seruilio tribuno consulari Lübbert (l. l. p. 17) egregie ostendit tributam esse ea de causa, ut clarissimus Sp. Maelii percussor C. Seruilius Ahala proauus diceretur posteriorum Seruiliorum.

Postremo eo quoque quam maxime offendor, quod haud raro diuersae eiusdem gentis stirpes in stemmatibus confunduntur neque respiciuntur earum, quibus inter se differebant, praenomina et cognomina; ut in Seruiliorum indice utriusque familiae homines eisdem cognominibus Structo Ahala Prisco promiscue utuntur, atque ex Fidenate Ahala, ex Ahala Structus ortus esse significatur.

Quae me permouent causae, ut notas genealogicas, quas legimus consulum in tabulis Capitolinis, eadem ratione, qua cognomina, non profectas esse dicam ex antiquissimae aetatis memoria, sed ab illo, qui recensionem istam instituit, effectas existimem.

CAPUT SEXTUM

De fastis Chronographi anni 354

Extremi, de quibus mihi est agendum, illi sunt fasti consulares, quos legimus apud Chronographum anni 354. Neque uero de eis tam multa mihi sunt facienda uerba, cum totus fere assentiar illis, quae de fastis Chronographi egregie disputauit Mommsen (C. I. L. I p. 483 et *Röm. Chron.* p. 107). Nam ne mihi quidem est dubium, quin redeant ad exemplum fastorum plane gemellum Capitolini. Neque enim aliter explicatur utriusque laterculi consensus in multis nominibus falso scriptis aliisque in erroribus. Excerptus autem est index Chronographi ex fastis, singulorum consulum nomina primo casu exhibentibus, cum saepe nominatiuus apud eum legatur, ubi quaenam ablatiua nominis esset forma ignorabat excerptor; cf. Volso 280, 354, 358; Fidenas 325, 330, 357, 372, 376, 385; Mento 323; Priuernas 425; Aruinas 423; Saberio 450; Laenas 404, 406; Dorsuo 409; Cerco 513; Philo 415, 434 multaque alia nomina.

Tum in fonte chronographi multi consules, pari modo atque in marmoribus Capitolinis, binis exhibiti erant cognominibus, ut inde apparet, quod saepe eundem hominem alio refert Chronographus cognomine in altero consulatu, quam quo eum dixerat in priore. Pro neglegentia enim sua, cum ex geminis singula eligeret cognomina, non respiciebat reliquos eius, quem scripsit, uiri magistratus. Itaque T. Quinctium, quem in fonte appellatum fuisse ‘Capitolinum Barbatum’ manifesto cognoscitur, ipse Chronographus in sex consulatibus ab eo administratis dicit:

consul I	283:	Barbato.
consul II	286:	Barbato II.
consul III	289:	Capitolino.
consul IV	308:	Barbato IIII.
consul V	311:	Barbato V.
consul VI	315:	Capitolino VI.

Aeque Ap. Claudius refertur: 283 Inreligiense, 303 Sabino II, 304 Sabino III; Sp. Larcius: 248 Rufo, 264 Labo II (pro Flauo); L. Lucretius: 363 Tricipitino, 371 Flauo III, 373 Tricipino; T. Quinctius: 400 Capitolino, 402 Penno II; C. Poetelius, cuius primum consulatum errore omisit chronographus, in altero appellatur (408) Visulo II, in tertio (428) Libone III. Certam rationem in eligendis cognominibus non est secutus chronographus, nam cum sexagies ter in fastis Capitolinis exstent adhuc bina aut terna consulum cognomina, chronographus quinquies decies primum eorum refert, quinquagies alterum, ter tertium.

Dein genealogicas quoque notas in illis, ex quibus hausit chronographus, fastis adscriptas fuisse inde cognoscitur, quod ei ‘nepos ubicunque plene scribitur, pro cognomine est’ (Mommsen l. l. p. 483).

Neque tandem solos consules enumeratos fuisse dico in fonte Chronographi, sed dictatores [1]) quoque et magistros equi-

1) Dictatores omnes enumeratos inuenisse in fonte suo chronographum inde cognoscimus, quod anno 453 — quo, non exstantibus apud auctorem consulibus, dictatores refert — utrique iterati magistratus adscribit numerum. Praeterea ipse chronographus ad annum 705 adnotat: ‘hoc usque dictatores fuerunt’.

tum, ut in fastis Capitolinis. Quod enim falsos saepe nominibus legimus adscriptos numeros repetiti magistratus apud Chronographum, eo uidetur ortum esse, quod nonnumquam reliquos quoque eiusdem hominis praeter consulatum magistratus, dictaturam aut magisterium equitum, perperam complectitur numeris. Sic A. Cornelio Cosso, consuli primum anno 411 numerum adnotat 'III' atque ea quidem de causa, ut opinor, quia idem Cossus magister equitum exhibitus erat in fonte Chronographi annis 401 et 405. Certissimum huius erroris exemplum est Appii Claudii, quem cum fuerit consul annis 283 et 303 illic quidem 'Inreligiense' et 'Sabino II', decemuirum autem anni 304 dicit Chronographus 'Sabino III'. Idem factum est in hisce:

C. Iunius Brutus: consul 437 'Bruto'
consul 441 'Bruto II'
(magister equitum 442)
consul 443 'Bruto IIII'.
C. Seruilius: tribun. cons. 346 (Structo); cf. 347 et 352
(magister equitum 346)
tribun. cons. 347 'Structo III'.
Q. Fabius Maximus Rullianus:
consul 432 'Rulliano'
[dictator 439]
consul 444 'Tulliano III'.
L. Papirius Cursor: [magister equitum 414]
consul 428 'Cursore II'
idem postea consul iterum anno 434 'Cursore II'
[magister equitum 434]
consul 439 'Cursore IIII'.

Alio loco L. Papirii Crassi et M'. Papirii Crassi magistratus una continua serie numerat chronographus:

L. Papirius Crassus consul 418 'Crasso'.
[M'. Papirius Crassus dictator 421]
L. Papirius Crassus consul 424 'Crasso III'.

Postremo quam fuerint Capitolinorum similes illi fasti, ex quibus excerptus est index Chronographi, mirus quem commisit Chronographus in nominibus consulum anni 631 docet error. Ubi enim quod legitur 'Metello et Appellate' pro 'Metello

et Flaminino' sine dubio ab imperitissimo epitomae auctore corruptum est ex uerbis: 'Q. Caecilius . f. . n. Metellus qui postea Balearicus appellat. e.', quales notas multis locis uidemus adscriptas nominibus in tabulis Capitolinis. Itaque iam pro certo posse statui puto, quod affirmat Mommsen, eiusdem recensionis, cuius habemus fastos Capitolinos, alterum exemplum esse fastos Chronographi. In eo quoque adstipulor uiro illustrissimo, quod ex ipsis, quae seruata adhuc sunt, marmoribus fluxisse eos negat, sed petitos esse ex pleniore aliquo exemplo dicit. Cuius rei testes profert cognomina aliquot, quae cum desint in laterculo Capitolino, exhibentur a chronographo [1]. Eadem ratione quaedam a tabularum Capitolinarum lapicida falso incisa, recte reddit Chronographus; neque enim casu accidit, ut, cum in marmore legamus nomen P. Volumnii consulis 293 'Amintin.', apud Chronographum exstet 'Am*e*ntino', quam formam confirmat Diodorus, consulem dicens *Πούπλιος Οὐολούμνιος Ἀμεντῖνος.*

Descriptos igitur arbitror fastos Chronographi ex ipsarum Capitolinarum tabularum fonte, ita ut, ubi perierunt marmora Capitolina, ex Chronographo, quae illa tradiderint nomina, cognoscamus.

CAPUT SEPTIMUM

De recensionis Capitolinae auctore

Cum eis, quae hucusque disserui, ostenderim qua ratione ortos esse putem fastos Capitolinos atque a docto homine aetate liberae reipublicae extrema ex duabus, quae circumferebantur, fastorum recensionibus in unum esse coactos statuerim,

1) Quibus addo cognomen Rufi, quod exstat apud Chronographum consulis Ser. Cornelii Lentuli anni 451; nam quamquam Henzen et Mommsen (C. I. L. I p. 433, 445, 516) in fragmento Capitolino post LENTVLVS supplent 'Rufus', tamen in lapide ne unam quidem litteram praeterea scripam fuisse eo loco, et Romae, cum describerem fastos, adnotaui in margine et nunc ex ectypo chartaceo cognosco.

iam operae uidetur pretium explorare, quisnam ille fuerit redactor Capitolinus. Priusquam tamen ad ipsam adgrediar quaestionem, paucis, quid de consilio atque genere fastorum Capitolinorum sentiam, iuuabit enarrare.

Post egregiam Mommseni disputationem, quae continetur altero uolumine operis inscripti '*Röm. Forsch.*' p. 58—85, non iam potest dubitari, quin quos habemus marmorum Capitolinorum fastos consulares, incisi sint inter annos urbis conditae 718 et 724. Neque tamen auctorum ueterum ullus de exstructis illis quidquam refert neque omnino mentio fit eorum in libris historicis. Quod eo magis uidetur mirandum, cum fuerint collocatae tabulae in parietibus regiae ad forum sitae loco frequentissimo, ubi non potuerint latere homines curiosos. Tum uix sunt putandi fasti, cum multo pleniora exhiberent consulum nomina quam reliqui indices, tam fuisse ignoti aut neglecti, ut plane praeterirentur silentio a scriptoribus. Neque nomen illius prorsus potuit sileri, qui composuit opus tam doctum specie atque diligens, ea potissimum aetate, cuius multa norimus nomina auctorum longe leuiorum. Quam fastorum Capitolinorum obliuionem aliter expediri nego, nisi statuamus, non esse recensionem Capitolinam tum primum institutam, cum regiae adfigerentur tabulae, sed descriptam tantum aut excerptam esse in commodiorem ciuium usum ex libro aliquo omnibus notissimo, praeter quem neminem uidelicet marmoreum illud exemplar laudare, non sit cur miremur. Quibuscum conuenit, quod supra uidimus non archetypum seruatum esse fastorum Capitolinorum, sed ex pleniore exemplo et nostros esse descriptos et eos, quos praebet Chronographus. Praeterea aliunde esse haustos fastos Capitolinos hac quoque de causa licet conicere, quod nonnullis annis uerbosioris quondam textus apparent uestigia, adnotata bella aliaeque res illustres. Sed cum multa eorum desiderentur, ut bellum Numantinum, bellum ciuile, bellum Mithridaticum omniaque bella ante sextum urbis saeculum gesta, non possunt in his tabulis primum esse adscripta.

Ut uero librum illum, unde fluxerunt fasti Capitolini, efficiamus, ea notanda esse existimo, quibus differunt a ceteris,

antea adhibitis fastorum recensionibus, quibusque priores eas superant. Ac superiore quidem tempore haud dubie innotuerunt fasti consulares, fasti censorii aliique, neque tamen ante Capitolinam recensionem uarios illos magistratus, tempore minime inter se consentientes, in unum esse redactos corpus continua annorum serie, certum exstat indicium. Nam apud omnes auctores antiquiores — Liuium quoque dico et Dionysium Diodorumque, quippe qui integram fere annalium reddant memoriam — constanti ordine soli consules enumerantur, cum censores, dictatores, magistri equitum non appareant nisi praeclare quid ab eis gestum narratur. Contra primi fasti Capitolini ea ratione magistratus ordinauisse uidentur, ut consulum indici dictatores, magistros equitum, censores intexerent, atque censores quidem, quorum magistratus ad binos annos pertinebat, eis annis, quibus inirent magistratus.

Deinde multo pleniora singulorum hominum nomina legi in Capitolinis fastis quam in ceteris, binis uel ternis additis cognominibus, iam accuratius exposui.

Alterum, quod nouum atque ignotum antiquioribus exhibet Capitolinus laterculus, notae sunt genealogicae, patres et auos magistratuum enuntiantes. Ex quibus quae ad antiquissima tempora pertinent, eas docti alicuius uiri deberi studiis, quinto mihi uideor comprobasse capite. Neque enim studia ea ante Ciceronis aetatem Romae colebantur. Pari modo eae notae, quibus cognomina nonnulla in fastis Capitolinis explicantur aut significantur, ut 'qui in hoc honore Venox (442), Censorin. (489), Messalla (491) appellatus est' et 'qui postea Censorinus (444 et 460), African. (549), Asiaticus (564), Callaicus (615), Felix (666), Isauricus (675) appellatus est', a docto litterato additae esse intelleguntur.[1])

Tertium deinde quod proprium sit Capitolinis fastis dico breuiter adscriptas quibusdam annis res, bella potissimum, scilicet 489 'bellum Punicum primum', 528 'bellum Gallicum Cisalpinum',

1) Illud quoque, quod legitur in fastis Capitolinis anno 575 'hei fratres germani fuerunt' auctori tribuo, qui gentium nobilium res genealogicas perscrutabatur, neque in fastis primariis exstitisse arbitror.

553 'bellum Philippicum', 562 'bellum Antiochinum', 582 'bellum Persicum', 604 'bellum Punicum tertium', 663 'bellum Marsicum'. Ad eius modi adnotatum redire illud quoque puto, quod habet Chronographus anno 475 'Saberno et Pirrico', pro 'Sauerrione et Mure'. Ubi subesse 'Pyrrhicum' recte animaduertit Bröcker ('Untersuch. über d. Glaubw. d. altröm. Gesch.' p. 333), tamen quod ortum esse sibi persuasit errorem occiso altero consule in bello Pyrrhico, non probo, sed potius refero ad 'bellum Pyrrhicum' notatum in fonte Chronographi tribus annis ante.[1]) Quae adnotationes cum alienae sint a ueris fastis, qui praeter magistratuum nomina res non exhibent enarratas, non ex simplici nominum indice transscripti sunt fasti Capitolini et Chronographus, sed ad pleniorem librum redeunt. Annales autem aut uberiorem historiam fontem illum fuisse nego. Immo forma concisa, qua singulae referuntur res, potius indicat tabulam chronologicam, ubi suo quaeque anno breuiter notatae erant res illustres historiae Romanae. Atque ex tabula tali excerptos esse fastos Capitolinos ac Chronographi, comprobant praeter bella adscripta reliqua pauca, quae nonnullis annis breuiter referuntur, facta clariora, ut anno 381 dissensionem inter patres et plebem de consulibus plebeiis creandis enarratam legimus sic: '(consules e pl)ebe primum creari coepti', ubi omissum uerbum 'sunt' prorsus tabularum redolet genus scribendi. Eadem breuiloquentia ad annum 386 adnotant fasti Capitolini de primo plebeio creato magistro equitum 'primus e plebe' et de primo plebeio consulum collegio ad annum 582 'ambo primi de plebe'. Clarissima P. Decii Muris consulis mors duobus uerbis enarratur ad annum 459 '(s)e deuouit'.

Chronologiam uero sequuntur fasti Capitolini eam, quam constituerunt circa annum urbis septingentesimum Atticus atque Tarutius (cf. prae ceteris Matzat *Röm. Chron.* I p. 345), ita ut intra uiginti quinque fere annorum spatium ortam esse recen-

---

1) Secunda codicis Vindobonensis manus ad annum 512 adnotat: 'f. belli p.' (finis belli Punici); quod cum desit in reliquis libris manuscriptis, non licet affirmare, fines quoque bellorum in communi Chronographi et fastorum Capitolinorum fonte fuisse relatos.

sionem Capitolinam possimus affirmare, scilicet post annum fere 700 u. c. et ante annum 724, quo iam fuisse insculptum illud, cuius exstant fragmenta, exemplar Mommsen demonstrauit.

Atque historica et chronologica illius aetatis perlustrantes opuscula, unum inuenimus, quod ab auctoribus ueteribus describitur simillimum fastorum Capitolinorum: ipsius Attici librum annalem. Itaque iam Pighius (Annal. tom. I pag. 13 squ.) — ut comperio ex Hullemanni Diatribe in T. Pomponium Atticum Trai. 1838 p. 189 — et Vossius (De hist. lat. p. 50) ex Attici annali fluxisse censuerunt fastos Capitolinos. Nuper idem sensit — Pighii et Vossii opinionis ignarus — Matzat (*Röm. Chron.* I p. 353 adn. 2), qui unum eorum, quos illi, comparat locum Cornelii Nepotis. Ego quoque iam pridem, priusquam eam apud illos uiros doctos legissem sententiam, in eandem coniecturam incideram atque diligentius disquisita re non solum omnia ea, quae propria indici Capitolino enumeraui, cadere in annalem uidebimus, sed etiam consulto ficta quaedam, quae exstant in fastis Capitolinis, ad Attici redire auctoritatem.

Prodit autem de annali illo Nepos (Att. cap. 18) haec: '(Atticus) moris etiam maiorum summus imitator fuit antiquitatisque amator, quam adeo diligenter habuit cognitam, ut eam totam in eo uolumine exposuerit, quo magistratus ordinauit. Nulla enim lex nulla pax neque bellum neque res illustris est populi Romani, quae non in eo suo tempore sit notata; et quod difficillimum fuit, sic familiarum originem subtexuit, ut ex eo clarorum uirorum propagines possimus cognoscere'. Praeterea conferendi sunt loci Ciceronis, Brut. 3, 14: '(libro) quo iste (sc. Atticus) omnem rerum memoriam breuiter et, ut mihi quidem uisum est, perdiligenter complexus est.', ibidem 3, 15 'eam utilitatem . . . ut explicatis ordinibus temporum uno in conspectu omnia uiderem'; denique orat. 34, 120: 'cognoscat etiam rerum gestarum et memoriae ueteris ordinem, maxime scilicet nostrae ciuitatis, sed etiam imperiosorum populorum et regum illustrium. Quem laborem nobis Attici nostri leuauit labor, qui conseruatis notatisque temporibus, nihil cum illustre

praetermitteret, annorum septingentorum[1]) memoriam uno libro colligauit.'

Quibus locis cunctis et diligens plenitudo et breuiloquentia praedicatur, qua res Romanas inde ab urbe condita uno libro rettulit Atticus ('uno libro' Cic. orat. — 'liber, quo' id. Brut.) Quod aliter uix potuit consequi, nisi tam concisis formulis singulas res significauit, quales hic illic adnotatae sunt in fastis Capitolinis, ut 'bellum Punicum primum', '(consules e pl)ebe primum creari coepti', aliae.

Annalem Attici, quem inter annos 700 u. c. et 708 editum esse constat, cum septingentorum annorum memoriam continuerit, exorsum esse apparet ab urbe condita, id est ex tertio sextae olympiadis anno (= 753 a. Chr. n.), quo urbis initium statuisse Atticum scribit Solinus (1, 27). Sed etiam Capitolini fasti, exorsi ex eodem anno a. Chr. n. 753, regum aetatem respexerunt, cum triumphales tabulae exhibeant triumphos Romuli, Tarquinii Prisci, Ser. Tullii, Tarquinii Superbi, et in consularibus quoque lapidibus nomina regum enumerata fuisse ex spatii deperditi ratione comprobauit Henzen (C. I. L. I. p. 420).

Summis efferuntur laudibus a ueteribus merita libri illius de rebus chronologicis ('explicatis ordinibus temporum' Cic. Brut.; 'conseruatis notatisque temporibus' id. orat.). Quod fecisse uidetur Atticus compositis olympiadibus cum annis urbis Romae consulumque collegiis, nam omnes ei anni ex annali proferuntur a scriptoribus, olympias a Solino l. l., anni urbis conditae a Cicerone (Brut. 18, 72), anni consulares ab eodem Cicerone (ad Att. 12, 23, 2) et Cornelio Nepote (Hann. 13). Plane eadem ratione fasti Capitolini in indice magistratuum eponymorum decimo quoque anno adscribunt numerum anni ab urbe condita, ut DL, DLX, DLXX, 'notatis temporibus' perinde atque Attici liber: cf. Cic. orat. 120. Denique ut in marmoribus Capitolinis, ita in annali quoque anni cuiusque consulibus fuisse adiunctas res gestas, diserte dicit Nepos l. l.: 'nulla lex ... nulla res ... quae non in eo suo tempore sit notata.'

1) Utrum reuera septingenti anni libro eo contenti fuerint, an praeterpropter dicat Cicero numerum, ex ipsius uerbis non elucet.

Cum igitur compositionem, dispositionem, ordinem eundem comprehenderimus annalis Pomponiani atque fastorum Capitolinorum, omnia illa, quibus ultra antiquiorum fontium modum progressam demonstraui recensionem Capitolinam, ab Attico quoque in annali fuisse posita apparebit.

Quorum primum supra dixi uariorum magistratuum fastos in unum redactos corpus. Id ipsum autem ab Attico factum esse indicat Nepos (Att. 18), cum scribat ʽin eo libro, quo magistratus ordinauitʼ. Neque enim Nepos dicit: ʽconsules ordinauitʼ, unde alios quoque magistratus ab Attico enumeratos fuisse intellegimus. In quibus non fuisse praetores tribunosque plebis ex duobus Ciceronis locis, ad Att. 13, 30, 3—32, 3 et 16, 3 effecit Mommsen (*Röm. Chron.* p. 145 adn. 274), atque eos ipsos ne in Capitolinis quidem fastis referri, recte monet Matzat l. l. (*Chron.* I p. 353 adn. 2). In ordinandis magistratibus Atticum praeterea existimo esse amplexum suffectos consules, quos antiquioris quidem aetatis ignorant annalium scriptores et qui eos secuti sunt Liuius, Dionysius, Diodorus, tum abdicationes causasque earum, mortes magistratuum (ʽi. m. m. e.ʼ uel ʽi. pr. occ. e.ʼ), causas dicti dictatoris (rei gerundae, comitiorum habendorum, claui figendi, seditionis sedandae causa) alia eius modi, quae fere adnotare solent fasti Capitolini.

Alterum idque maximum, quo ab omni memoria priore differunt fasti Capitolini, statui plenos quos exhibent inde ab antiquissimis temporibus consulum indices genealogicos. Quos, cum ex fontibus superioribus non uideantur hausti esse, sero compositos esse uidimus. Atque his potissimum studiis Atticum prae ceteris operam dedisse locus demonstrat Nepotis iam antea laudatus. Nam singulares libros scripsit de gentibus Iunia, Claudia, (Cornelia? cf. p. 237 adn. 1), Fabia, Aemilia neque in imaginibus neglexisse putandus est genealogiam. Quam diligentissime autem in eam inquisiuit ipso annali, ubi secundum Nepotem l. l. ʽquod difficillimum fuit, sic familiarum originem subtexuit, ut ex eo clarorum uirorum propagines possimus cognoscereʼ. Quodsi quaerimus, quo modo ʽsubtexueritʼ propagines eas Atticus, plena gentis cuiusque stemmata eum exhi-

buisse neque Nepos significat neque in breui tabula chronologica probabiliter statuitur. Accedit quod non omnium gentilium dicit Nepos cognosci potuisse propagines ex annali, sed clarorum tantum uirorum, quos consules dictatores aliosque magistratus maiores esse facile intellegitur. Immo magis artificiosa ratione usum esse Atticum, quam per stemmata enumerando homines, ex uerbis Nepotis apparet 'et quod difficillimum fuit'. Qui cum dicat 'subtexuit', rationem eam docet; subtexere enim idem ualet atque 'innectere, immiscere', neque quo alio modo genealogicae consulum origines fastis potuerint immisceri uideo, nisi eo, quo in Capitolinis tabulis adduntur uel subtexuntur nominibus genealogicae adnotationes. Nam ex eis quoque ut ex annali Attici 'clarorum uirorum propagines possumus cognoscere', nempe compositis comparatisque inter se notis uariorum eiusdem gentis hominum. Itaque Atticum quoque in chronologico indice notas suspicor adscripsisse ad consulum nomina, patrum atque auorum referentes praenomina. Libros enim, quibus separatim tractauit Atticus genealogiam plane diuersos atque annalem describit Nepos: 'familiam a stirpe ad hanc aetatem ordine enumerauit; notans qui a quo ortus quos honores quibusque temporibus cepisset', ita ut in eis omnes enumeratos fuisse gentiles, etiam illos, qui non peruenerint ad magistratus curules, eluceat, cum in annali non nisi clarorum uirorum fuerit habita ratio.

Tertio loco de quibus mihi est disputandum, quae exstant in fastis Capitolinis adnotata nonnullis locis bella aliaeque res clariores, quam maximam demonstrant similitudinem intercedentem inter laterculum Capitolinum et annalem Attici. Namque apud Atticum enarratas fuisse tradit Nepos: leges, paces, bella, res illustres populi Romani. Atque bellorum quidem haud ita pauca inueniuntur in Capitolinis fastis uestigia (ut 'bellum Punicum primum', 'bellum Gallicum Cisalpinum' alia). Sed etiam res illustres quaedam in fonte suo adscriptas casu potius quam consilio retinuit lapicida marmorum Capitolinorum, ut mortem deuotionemque P. Decii Muris, consulis 459, primum consulem plebeium anno 387 creatum e. c. Res illustres

Matzat l. l. putat dici triumphos neque habeo quod contra hanc uiri doctissimi proferam sententiam. Qua accepta alteram esse epitomam propriamque ex Attici annali postea factam indices triumphales Capitolinos, statuendum est et explicantur fortasse hac ratione discrimina quaedam, quae inter utrumque laterculum intercedunt [1]). Itaque his quoque consentire uidentur fasti Capitolini cum annali Attici.

Latius autem patere cognationem fastorum Capitolinorum librique Pomponiani certis argumentis probabo.

Extrema liberae reipublicae aetate multi originem familiarum suarum referre solebant ad claros antiquissimorum saeculorum uiros, ad reges, ad Aeneae socios Troianos; ad deos, ut progeniem sese putabant Numae Pompilii regis gentes Aemilia Calpurnia Pomponia Pompilia, Anci Marcii gens Marcia, Iuli filii Aeneae gens Iulia. Aliae, plebeiae potissimum familiae, quae sero commemorantur in fastis et a scriptoribus, originem suam referebant ad cognomines tertii aut quarti saeculi homines patricios, ut Mucii a notissimo Scaeuola, qui Porsennam fuerat percussurus, oriundos sese gloriantur, Cassii Longini a Sp. Cassio Vecellino. Pari modo ei, quos nouimus plebeios consules inde a quinto urbis saeculo, Iunii Bruti auctorem familiae suae iactant L. Iunium Brutum, a quo expulsos reges constitutamque libertatem populi Romani fabulae ac poetae narrabant. Quod cum esse uerum suo iure negarent et ueteres nonnulli (ut Cassius Dio 44, 12 atque *οἱ τὰ Ῥωμαίων σαφέστατα ἐξητακότες* Dion. 5, 18) et recentiores plurimi, inde quoque fictum cognoscitur, quod prorsus diuersis

---

1) Triumphales tabulas anno 742 u. c. incisas esse cum Mommseno (*Röm. Forsch.* II p. 79) recte demonstratum censeo ab Hirschfeldio (*Hermes* IX et XI). Praeter litterarum formam, qua ab alio esse insculptos lapicida triumphales, ab alio consulares fastos intellegitur, in minoribus quibusdam rebus inter se differunt; L. Anicius L. f. Gallus in consularibus fastis dicitur 'L. n.' anno 594, in triumphalibus 'M. n.' 587; P. Licinium Crassum triumphales tabulae anno 661 nominant: 'M. f. P. n.', consulares anno 665 'L. f. P. n.. Tum fasti consulares usque scribunt 'Aimilios', cum in triumphalibus actis bis (annis 443 et 639) legatur 'Aemilius': cf. Mommsen C. I. L. I p. 623.

utuntur praenominibus plebeii Iunii atque patricii, quorum praenomina Titus, Tiberius (cf. Liu. 2, 4, Dion. 5, 6) postea nunquam redeunt in gente. Haud tamen est mirum, ipsos Iunios propter nomina congruentia se posteros existimasse L. Bruti. Quam rem iam Posidonius tradidit (Plut. Brut. 1), primus autem docta disputatione et stemmate Iuniorum constituto plebeios Brutos rettulisse uidetur ad primum consulem ipse Atticus, de quo Nepos (Att. 18): 'fecit hoc idem, inquit, separatim in aliis libris, ut M. Bruti rogatu Iuniam familiam a stirpe ad hanc aetatem ordine enumerauerit, notans qui a quoque ortus, quos honores quibusque temporibus cepisset.' Indicem igitur Iuniorum genealogicum composuit Atticus usque ad M. Brutum Caesaris interfectorem; 'wozu aber viel Erfindung erforderlich war', rectissime adnotat Teuffel (*Röm. Literaturg.*[4] 171, 2 c). Neque tamen unum tyrannicidam auum statuere M. Bruti satis habuerunt aequales illius, sed alterum etiam maternae gentis posuerunt C. Seruilium Ahalam, qui Sp. Maelium regni adfectatorem, ut uocabatur, necauerat. Ab eo enim matrem Bruti Seruiliam oriundam esse dixerunt (cf. Plut. Brut. 1 et saepius; locos enumerat Drumann *Gesch. Roms* uol. IV, p. 15 adn. 8). Atque hoc quoque per genealogicam rationem demonstratum esse ab Attico, colligo ex loco quodam Ciceronis. Qui cum compluries (Brut. 14, 53 et 97, 331; Phil. 2, 11 et 10, 6) originem Bruti ex ipsis illis gentibus, Iunia et Seruilia, praedicet, ad Atticum scribit quadragesima libri tertii decimi epistula: 'ubi igitur *φιλοτέχνημα* illud tuum, quod uidi in Parthenone, Ahalam et Brutum?' Ubi non potest *φιλοτέχνημα*, ut nonnulli uoluere, reddi 'deliciae', neque subesse signum marmoreum, et Bruti et Ahalae simulacrum continens, cum hac notione post Platonem non legatur uocabulum illud apud auctores ueteres. Neque Atticus tam ardenti libertatis studio Caesarisque inimicitia flagrauit, ut tale monumentum faciundum sibi curasse sit putandus. Immo *φιλοτέχνημα* secundum locos, quos laudat Stephanus, significare potius uidetur: 'artificiose et diligenter aliquod confectum opus.' Hac sententia exstat apud Diodorum, aequalem fere Ciceronis (3, 37), dictum de artifi-

ciose inuenta corbi, qua anguem ingentem caperent uenatores; eodem capite hac notione etiam usurpatur πεφιλοτεχνημένον atque una referuntur φιλοτεχνίᾳ τε καὶ δόλῳ. Cum autem Atticum stemmate ad regum expulsorem reduxisse M. Brutum constet atque in epistula illa sermo sit de Bruto et Caesare, mihi quidem non iam est dubium, quin dicat Cicero stemmata artificiose ab Attico composita, quibus Bruti maiores et Seruilios et Iunios usque ad Ahalam et ad L. Brutum enumerauerit, et utrumque ostenderit esse auum M. Bruti. Ciceronem igitur stemmata ea uidisse conicio picta in tabula uel pariete Parthenonis Attici, scilicet in bibliotheca eius. Nam ab ipso Attico φιλοτέχνημα illud esse confectum, ex addito uocabulo 'tuum' intellegitur.

Quodsi Attici esse eam propagationis tabulam statuimus, miro euenit casu, ut in Capitolinis fastis duo comprehendantur corruptae memoriae uestigia, quae ad ipsam eam Bruti originationem fulciendam uidentur esse conficta.

Primum enim ut p. 242 exposui Eduardus Lübbert dissertatione De gentis Quinctiae commentariis domesticis (Kil. 1876) p. 17 egregie ostendit, Sp. Seruilio Structo, tribuno consulari anni 386 falsam adscriptam esse in fastis Capitolinis notam genealogicam 'C. f. C. n.' pro 'C. f. P. n.' et ea quidem de causa, ut a C. Seruilio Ahala, Sp. Maelii interfectore, qui progeniem non uidetur reliquisse, originem possent ducere posterioris aetatis Seruilii. Quamquam autem stemma Seruiliorum, deperdita ea laterculi Capitolini parte, inde per integrum fere saeculum ignoramus, tamen Caepiones, quorum ex familia oriunda erat Seruilia M. Bruti mater, ad Sp. Seruilium Structum illum redire, hac de causa est uerisimile, quod una omnino gentis Seruiliae stirps ad posteriora saecula permansit, nempe ea qua continentur Seruilii Caepiones et Seruilii Gemini.[1] Cum tamen ex Plutarchi loco laudato Caepiones ab Ahala duxisse origi-

1) Primum enim, quem nouimus Caepionem, consulem anni 501, primumque Geminum, consulem 502 ex uno eodemque auo, Cn. Seruilio ortos esse, notae genealogicae docent, quas iam sinceras ad eos annos adnotant fasti Capitolini.

nem sciamus, horum ipsorum causa Sp. Structo alium uindicatum esse in fastis Capitolinis auum arbitror.

Simile quid, mea quidem sententia, apparet in Iuniis, quos commemorant marmora Capitolina. Nam si M. Brutus ceterique qui sexto septimoque saeculo fuerunt Iunii Bruti orti esse dicebantur ex L. Iunio Bruto consule anni 245, omnes qui medii ponerentur Iunii necesse erat et ipsi cognomen gererent Bruti. Faciunt autem contra C. Iunius consul annorum 437 sq. et C. Iunius consul 463, 477. Utrumque enim C. Iunium Bubulcum appellant antiquiores fontes, Idatius, Chronicon Paschale illique quos sequitur Liuius nono et decimo libro scriptores annalium. At Capitolini fasti, ubicunque illi leguntur C. Iunii (sc. annis 437, 441, 442, 443, 445, 447, 452 et triumph. 443, 452, 477) cognomini Bubulci alterum adnectunt Bruti, quod alicubi eis non adscribitur atque uno eo consilio uidetur esse additum, ut continua Brutorum series inde a L. Bruto, libertatis uindice efficiatur ad Brutos sexti saeculi eorumque posteros. Quoniam autem primum eam seriem descripsisse uidimus Atticum, haud mihi uideor facere audacius, quod et Brutorum additum cognomen et falsam Sp. Structi notam genealogicam ad illum refero, quippe qui eo studio, quod utroque comprehendimus loco, et Seruiliorum et Iuniorum redegerit stemma. Eo autem, quod utrumque redit in fastis Capitolinis, quam maxime confirmatur illa, quam exposui, sententia mea de fastorum Capitolinorum cum Attici annali coniunctione atque iam certo illos esse excerptos ex annali credo.

Unum tamen restat, quod sententia ea accepta sit expediendum. Neque enim, si ex libro Pomponiano reuera fluxerunt fasti Capitolini, toti inde possunt esse petiti; nam cum editus sit annalis ante annum u. c. 708, quo Cicero emisit Brutum suum de claris oratoribus, auctor tabularum Capitolinarum, quas exstructas in regia esse intra annos 718 et 724 constat, uiginti fere extremorum annorum consules aliunde sumpsisse est arbitrandus. Atticus annalem scripsit post editos libros Ciceronis de republica, i. e. post annum 703 (cf. Mommsen *Röm. Chron.* p. 141 c. adn. 273 et Drumann *Gesch. Roms* uol. VI

p. 83 squ.); nam ipsum facit dicentem Atticum Cicero in Bruto (5, 19): 'eisque (sc. libris de republica) nosmet ipsi ad ueterum rerum nostrarum memoriam comprehendendam impulsi atque incensi sumus'. Cum igitur inter annum 703 et 708 [1]) composuerit librum Atticus et hucusque produxerit seriem consulum, quam dignissimum est notatu, quod Chronographus anni 354, quem pendere ex Attici annali ex eis quae disserui sequitur, adnotat ad annum 705 (Mommsen '*Ueber den Chronographen v. J. 354*' p. 618): 'hoc usque dictatores fuerunt' [2]). Sed fuerunt etiam postea dictatores annis 705, 706—8, 709, 710; itaque nota illa chronographus aliud quid uidetur significare. Quodsi meminerimus, in fonte Chronographi fuisse enumeratos dictatores quoque (cf. supra p. 244), sic explicandam censeo notam, ut eum fontem pertinuisse dicamus usque ad ipsum annum 705 et pronuntiare chronographum uerbis illis, se hucusque sequi auctorem dictatores exhibentem, aliunde autem inde ab anno 706 se petere consules.

Annalem igitur Attici substitisse puto in consulibus anni 705, quo bellum exarsit ciuile, atque annos 706 ad 718—24 tum, cum inciderentur fasti Capitolini ex memoria esse additos. Quibus fauet, quod inde ab anno 705 in ipsis fastis Capitolinis inueniuntur quaedam aliter expressa atque in priore parte. Nam cum ante eum annum, quibus annis dictatores fuerunt, nomina eorum statim ponantur post consules, adscripta tantum nota 'dict.', inde ab anno 705 ubique dictatoris nomini (cf. 705, 707, 709 bis) praemittitur singulis uersibus nota 'eodem anno', addita ut opinor ab homine, qui — diu intermissa dictatura — non iam ueram eius naturam nouerat [3]).

---

1) Atticus, anno 704 ex Epiro Romam redux, ibi commoratus est annis sequentibus (cf. Drumann l. l. uol. V p. 25 squ.); atqui librum cum non nisi in urbe scribi potuisse sit manifestum, annis 705—708 studiis illis uidetur Atticus operam dedisse annalemque paullo ante annum 708 emisisse.

2) Vix casui est tribuendum, quod inde ab anno 706 usque ad 715 desiderantur apud Chronographum et dierum anni incipientis et epactarum significationes.

3) Quibus annis penes singulos consules summa erat potestas, apud

Iam perueni ad finem disputationis, cuius summa capita breuiter liceat comprehendere.

Fasti igitur consulares antiquissimi sine cognominibus enumerabant priorum saeculorum magistratus atque hos fastos antiquiores omnes receperunt scriptores. Quem tamen indicem postea, profecti a ternis nominibus, quae legebantur consulum aetatis posterioris, singulis additis cognominibus suppleuerunt duo uiri docti, suo uterque coniciens Marte. Qua ratione duae ortae sunt fastorum recensiones, quarum alteram exhibent Idatius et Chronicon Paschale, ac certae Liuii Dionysiique operum partes; et huius quidem auctor putandus est Licinius Macer. Alterius recensionis particulam habemus (per Castorem suppeditatam) in Diodori fastis ubicunque referuntur consules cognominibus adscriptis. Ex utraque tertiam effecit recensionem aetatis Ciceronianae homo doctus, quem esse Atticum, libri annalis auctorem, multis indiciis proditur. Eum esse fontem et fastorum Capitolinorum et Chronographi anni 354 probabiliter statuitur, ita ut Capitolina recensio composita sit ex duobus prioribus fastorum exemplis.

Quodsi, quae legimus consulum antiquissimorum cognomina, non nisi coniecturis debentur antiquariorum, qui infima liberae reipublicae aetate fuerunt, omni ea carere fide apparet; atque inde iam sequitur omnem aetatis antiquissimae memoriam, petitam et coactam ex cognominibus, nullius esse auctoritatis, sed sera coniectura effectam. Neque tribuenda est fides nisi binis prioribus nominibus, gentilicio ac praenomini. Sic neglectis cognominibus satis multae resoluuntur et explicantur controuersiae, inde natae, quod idem factum in diuersis

---

Atticum nomen eorum uidetur fuisse scriptum addita nota: ‘solus magistratum gessit’, ut legimus in fastis Capitolinis ad annum 670; idem apparet apud Chronographum annis 379 (‘Baccho solo’) et 702 (‘Magno III solo’) et eadem ratione postea quoque anno 708 ‘Caesare IIII et solo (!)’; fasti autem Capitolini in illis, quae non iam ad annalem redire dixi, anno 709 aliter atque in priore parte habent ‘C. Iulius C. f. C. n. Caesar IIII sine c (onlega)’, ita ut post annum 705 neque iam plane consentiant inter se Chronographus et fasti Capitolini, neque prior posteriorque laterculi Capitolini pars.

fontibus diuersis eiusdem gentis hominibus adscribebatur, nempe ob diuersa ab auctoribus posita cognomina [1]).

1) Quod cum accuratius exponere hoc loco sit longum, uno exemplo quae posui conabor comprobare. Iteratam esse narrationem de seruato consule Romano et a T. Quinctio Capitolino et a L. Quinctio Cincinnato, luculenter ostendit Lübbert (De gent. Quinct. comm. dom. p. 20 et De gent. Fur. comm. dom. p. 9). Primum enim Liuius (3, 4) et Dionysius (9, 63) — quem utrumque propter addita cognomina consulum hausisse arbitror ex Macro — S. Furium Fusum consulem obsessum ab hostibus liberasse tradunt T. Quinctium Capitolinum. Tum paullo post (anno 296 u. c.) eidem auctores (Liu. 3, 36, Dion. 10, 25 — ubi apud neutrum scriptorem legi cognomina notandum est, quia aliunde illa uidentur esse desumpta —) plane eadem ratione L. Minucium consulem seruatum esse narrant a L. Quinctio Cincinnato dictatore anni 296. Neque tamen in eo consentio cum uiro illustrissimo mihique carissimo, quod inde putat fabulam esse iteratam, quia gloriae cupidi et Quinctii Capitolini et Quinctii Cincinnati suo quique auo factum illud postea uindicassent. Immo eam fuisse repetitionis originem arbitror, ut in antiquissimis annalibus, qui consulum nomina in rebus enarrandis non solebant referre (Nep. Cat. 3, 4) id tantum exstitisse scriptum, 'consulem Romanum ab hostibus circumuentum obsessione liberatum esse a Quinctio'. Iam cum illa aetate duo putarentur uixisse clari Quinctii, alter T. Capitolinus, alter L. Cincinnatus, postea alios quidem ad Capitolinum rettulisse factum illud existimo eiusque adscripsisse cognomen, alios autem auctores Cincinnatum dici sibi persuasisse atque ideo eum nominasse. Unde factum est, ut alio alii anno prodiderint rem gestam, posteriores autem scriptores, ut Liuius et Dionysius, cum non uiderent, eandem rem mutatis nominibus bis narrari, utroque anno eam reciperent. Uter autem Quinctius reuera rem illam gesserit, nos iam non possumus diiudicare, quamquam libere confiteor, uehementer me dubitare de toto L. Cincinnato, cum nomen eius non exstiterit in fastis consularibus, quos antiquissimum uerissimumque fontem esse disserui. Nam quod consul suffectus dicitur anni 294 apud auctores recentiores Dionysium fastosque Capitolinos — neque Diodorus neque Liuius suffectum eum commemorant —, etiam auget suspicionem. Antiquissimis enim temporibus fuisse magistratus suffectos iam supra negaui. Praeter consulatum illum spurium duas dictaturas Cincinnato tribuunt auctores, quas tamen ipsas sero demum inuentas esse existimo. Mihi cum parum sit probabile, tam clarum, qualem describunt auctores, uirum omnino non consulem esse creatum, totum Cincinnatum nil nisi umbram esse iudico T. Quinctii Capitolini, quem sexies exhibent consulem fasti.

CONSPECTUS

INDEX RERUM

INDEX LOCORUM

263

DE REBUS TEGEATICIS

SCRIPSIT

GEORGIUS IMMANUEL SCHWEDLER.

Exponendas res Arcadum iam ueterum nonnulli suscepere, in quos Pausania excepto infeliciter saeuiit temporum iniquitas. Etenim admodum pauca frustula supersunt ex Arcadicis ab Ariaetho Tegeate, Architimo, Nicia, Aristippo, Hellanico, Staphylo Naucratita conscriptis. In primis quod Aristotelis scripta de singulis aliquot Arcadum ciuitatibus et communi eorum re publica interierunt uehementer lugendum. Inter recentiores de Arcadiae historia satis amplo libro egit Georgius Augustus de Breitenbauch quem anno 1791 Francofurti ad Moenum siti edidit. Qui quamuis diligenter congesserit materiam, congestam tamen parum sollerter disposuit atque examinauit, nec stilus operis eam prae se fert elegantiam ut huic aetati sufficere possit. Schwabii libellus cui Arcadia inscribitur anno 1852 publici iuris factus naturam terrae qualis hodie est respectis antiquorum testimoniis exhibet. Nos aliam uiam ingrediendam rati in publica gentis facta et instituta inquirebamus. Quod cum super uniuersa Arcadum natione disputare a re fore iudicaremus, particulam potius quandam elegimus et Tegeam sumpsimus describendam, quae quidem domi militiaeque ciues gesserint, qua ducti legum et morum consuetudine uitam degerint. Praeiit hanc uiam Guielmus Koner dissertatione Berolinensi anno 1843 scripta, quae quam non exhauserit rem uel titulus docet: De rebus Tegeatarum capita priora. Nos hercle omnia allaturos esse non pollicemur; si grauissima erunt memorata contenti simus. Haec praefati subinde accingimur ad mediam causam.

Caput I.

De pagis.

Vox *Τεγέα* componenda uidetur cum *τέγη* (u. Hesych.) et *στέγη*, *τέγος* et *στέγος*, ut id quod tegit, arcem significet. Quod a Tegeate Lycaonis filio [1]) sibi nomen inditum esse Tegeatae dictitabant [2]), id nimirum commentum est. Tegeatae potius nomen ab oppidi nomine ciues formauere. Secundum Pausaniam (l. l.) initio pagatim se habitasse aiebant, scilicet Gareatas, Phylacenses, Caryatas, Corythenses, Potachidas, Oeatas, Manthurenses, Echeuethenses. Sub Aphidantis regno nonum accessisse pagum Aphidantes. Urbem autem ipsam Aleus rex Aphidante natus teste Periegeta condidit. Quod cum Strabo quoque (VIII p. 337) e nouem uicis eam effectam esse adfirmet, non est cur dubitemus, quin Tegea ut aliae urbes Graecorum synoecismo orta sit. Neque uero ei qui hoc perpetrauit nomen Aleo erat, quippe quod Mineruae Aleae causa inuentum sit.

Belli discriminibus Tegeatidis incolas passim habitantes per uicos moenibus non defensos permotos esse suspicamur, ut unius regno sese subderent, qui rusticos congregatos arcis supposuit praesidio murisque cinxit domicilia. Ita urbe aedificata nihilo secius ueteres uici conseruati sunt. Quamquam illa sedes rei publicae facta est, ad cuius auctoritatem singuli pagi quouis momento carentes sese applicabant.

Ordo uicorum a Pausania plane confusus est, qui caeli regionem in eis enarrandis parum respexerit. Corythenses enim iuxta Gareatas, Oeatas non procul a Caryatis incoluisse constat. A solis ortu incipientibus Tegeatarum fines peragrare primus Corythensium (i. e. galeatorum) pagus obuiam fiebat. Hic in uia quae Tegea Argos ducit Parthenio monti, quo su-

1) Sepulcra herois et Maerae uxoris Atlantis filiae in foro uisebantur. Paus. VIII 48, 6. Verum in Mantinensium quoque finibus Maera sepulta esse existimabatur, quo loco uicus eiusdem nominis exstabat. Paus. VIII 12, 7.

2) Paus. VIII 45, 1.

perato in Argiuorum fines perueniebatur, suppositus fuit, quoniam ibi Pausanias (VIII 54, 3) sacrum fuisse quercetum ait cum templo Cereris Corythensis (ἐν Κορυθεῦσι καλουμένης). Etiam Alei temporibus — id enim incognito synoecistae interim nomen relinquere liceat — rex pago praefuit, cui Corythum nomen confinxerunt. Is Telephum infantem, quem Auge Mineruae sacerdos et filia Alei ab Hercule uitiata pepererat, in Parthenio expositum, cum pastores eum attulissent educandum curauit [1]. Regnum Corythi illius qui fertur aut synoecismum Tegeatarum praecessit aut minoris potentiae Aleoque subditum erat. Magis ad meridiem conuersi in ualle Gareatis [2] amnis, qui rectam uiam in Thyreatarum agros ducentem praeterfluit [3], alter pagus Gareatae habitasse uidentur, tertius Phylacensium supra planitiem in meridionali Tegeatide, scilicet in angulo illo et Thyreatidis et Laconiae parte incluso [4]. Est enim manifestum Phylacen ad Alphei caput [5], cuius summus cursus Lacedaemoniorum agros et Tegeatarum Pausaniae aetate limitabat, sedem fuisse Phylacensium. Qui cum Caryis occupatis proximi essent Lacedaemoniis eorumque incursionibus maximo opere premerentur, castellum uidentur exstruxisse quo se recipere possent; unde nomen accepisse uicum coiciendum.

A Phylace meridiem uersus euntem et in Oenuntis uallem descendentem pagus excipit Caryatarum cum celeberrimo Dianae fano, haud procul a uia situs quae Thyrea Spartam ducit [6]. Caryae [7] uicus antiquis temporibus Tegeatis ereptus et Laconiae finibus adiectus est [8]. Quod Pausanias (IV 16, 9) iam ante

1) Apollod. III 9, 1, 4. Diod. IV 33.

2) Formam Γαρεάτης cum Sylburgio pro librorum Γαράτης reponimus, nisi pagi nomen Γαρεάται in Γαρᾶται mutare praeplacet; nam fluuii nomen et paganorum nihil inter se differre apertum est.

3) Paus. VIII 54, 4.

4) Bursiani Geogr. Graec. II p. 216 sq.

5) Paus. VIII 54, 1. 6) Paus. III 10, 8.

7) Singularem numerum (Carya) Vitruuius, Ptolomaeus, Stephanus Byzantius auctore ut uidetur Theopompo (Philipp. l. LV) s. u. Καρύα usurpant.

8) Vide Photii lexicon: Καρυάτεια· ἑορτὴ Ἀρτέμιδος· τὰς δὲ Καρύας Ἀρκάδων οὔσας ἀπετέμνοντο Λακεδαιμόνιοι.

bellum Messeniacum alterum factum esse uult. Dissentit Od. Mueller: Dor. II p. 65 n. 2. Iniuria credo; nam Aegys quae et ipsa fuit Arcadiae pars Archelao et Charilao [1]) Spartae regnantibus, ergo Lycurgi aetate expugnata esse traditur [2]). Licet Sciritidem et Caryas postea Spartani adripuerint, uix post proelium ad Hysias anno a. Chr. 669/68 [3]) commissum id accidit, quoniam tum uia Tegea Argos ducens et Tegeatis ipsa in Lacedaemoniorum potestate uidentur fuisse [4]). Etiamsi mox inde expulsi esse merito putantur, quid tamen facilius nobis persuadeamus, quam ex illo tempore Sciritidem et Caryas Laconiae partes fuisse, quae extra montium iuga Tegeatidem cingentia sitae et angustiis faucium praesidiisque firmatae aegre a Tegeatis recuperari possent?

Postero aeuo Caryarum ciues cum Persis contra Graeciam fecisse belloque confecto communi uictorum consilio eorum oppidum excisum esse singulari testimonio Vitruuii (I 1, 5) accepimus, qui Caryatidum nomen in hunc modum explicat: 'Carya ciuitas Peloponnensis cum Persis hostibus contra Graeciam consensit; postea Graeci per uictoriam gloriose bello liberati communi consilio Caryatibus bellum indixerunt. Itaque oppido capto uiris interfectis ciuitate deleta matronas eorum in seruitutem abduxerunt, nec sunt passi stolas neque ornatus matronas deponere, uti non uno triumpho ducerentur, sed aeterno seruitutis exemplo graui contumelia pressae poenas pendere uiderentur pro ciuitate. Ideo qui tunc architecti fuerunt, aedificiis publicis designauerunt earum imagines oneri ferendo collocatas, ut etiam posteris nota poena peccati Caryatium memoriae traderetur.' Apud neminem praeterea ueterum scriptorum tale quid inuenias; etenim quod Herodotus (VIII 26) Arcades quosdam refert transfugas ad Xerxem uenisse, ea minime conspiratio est totius populi.

---

1) Forma *Χαρίλαος*, Dorice *Χαρίλας*, alteri quae est *Χάριλλος* ob titulorum testimonia praestare uidetur; item *Περίλαος* (*Περίλας*) antiquioris notae est quam *Πέριλλος*. Cf. Boeckhium: C. I. Gr. I p. 49.

2) Paus. III 2, 5. 3) Paus. II 24, 8.

4) V. Busolti Lacedaem. p. 132.

Prellero in ‘electis disputationibus’ de Caryatidum nomine disserenti (p. 136 sqq.) Vitruuius errasse paululum et factum haud longo spatio a Persicis bellis remotum ad eorum aetatem reuocasse uidetur. Atque illud quidem et Herodotus (IX 35) et eum secutus Pausanias (III 11, 7) tradunt: intra Plataeensem pugnam et tertium bellum Messeniacum Lacedaemonii duobus proeliis cum Arcadibus decertauere, altero cum Argiuis et Tegeatis apud Tegeam, altero cum ceteris praeter Mantinenses Arcadibus apud Dipaeam in Maenalio agro [1]). Tum uir doctus defecisse Caryas suspicatur et cum hostibus conspirasse. Dein Arcadibus uictis Caryas euersas, ciues occisos, matronas in seruitutem abductas esse. Spartae autem ferme eodem tempore, quo porticus illa Persica cuius tectum Persarum simulacra sustinebant [2]), aliud aedificium exstructum esse, in quo Caryatarum mulieres matronali habitu conspicuae pro columnis statuerentur. Equidem Vitruuii fidem ita uindicare nolim neque, si quidem Caryatae haud multo post Leuctricam pugnam ad Arcades defecerunt ideoque ab Archidamo rege oppido expugnato trucidati sunt [3]) prius uici excidium concedere queo. Quid enim Spartanos semel perfidia perspecta et crudelissime punita, ut restituerent oppidum relictis ex caede, commoturum fuisse credamus? Immo colonos spectatiore fide in regionem incertis sociis obiectam deduxissent.

Nec summus Scaliger felicius de Caryis uico septentrionalis Arcadiae cogitauit, quem Pausanias (VIII 13, 6 et 14, 1) commemorat, alius nemo. Plus ualeret, nisi saepius in historiam Vitruuius peccasset. In ipsis quae illum de quo agitur locum insecuntur Pausaniam uictorem Mardonii filium Agesipolidis appellat, cum Cleombroto natus fuerit; in praefatione autem libri VI inter priscae comoediae poetas Eucratem nominat aliunde non notum, ubi non recte quidam Cratetem reponere uoluerunt.

---

1) Adde Paus. VIII 8, 6. 45, 2. Isocr. VI 99.
2) Vitr. I 1, 6. Paus. III 11, 3.
3) Xen. Hist. Gr. VI 5, 25 sqq. VII 1, 28.

Quocirca ad alteram Caryatidum explicationem a Prellero monstratam confugio: easdem uirgines Spartanas, quae choreas ducerent Caryis in Dianae honorem, antequam saltarent sollemni in pompa Canephororum uicibus functas esse. Vitruuii uero fabula meo quidem arbitratu, si non ab ipso, at certe a Graeco quodam scriptore quem Romanus secutus est, inuenta uel ut mitius iudicemus confusione aliqua rerum producta est. Ille quidem cum Caryas quondam dirutas esse resciuisset simulque Herodotei loci meminisset, inepta coniectura utrumque factum in unum conglomerando causam cur matronae columnarum uice positae Caryatides uocarentur commentus est. Neque quisquam dicat Caryas ab Archidamo nequaquam deletas esse, cum captae tantum uirique inquilini caesi esse a Xenophonte traderentur. Huius enim ut Lacedaemoniorum amici eorum crudelius facta quam maxime attenuare intererat. Alios autem scriptores de excisis Caryis uerba fecisse Polyaeni discimus narratiuncula (I 41, 4) ex Ephoro fortasse hausta.

Euerso uico propter cladem quam breui post ad Medeam [1]) Arcades ab Archidamo acceperunt et exitum fatalem proelii ad Mantineam commissi ut pagum Caryatarum sibi repararent Tegeatis non contigit. Philippi demum aetate haec spes uidetur expleta esse; qui proelio apud Chaeroneam commisso ab Arcadibus in Peloponnesum aduocatus partem Lacedaemoniorum terrae, fortasse Sciritidem et Caryas, Tegeatarum agris adiecit [2]). Tum uicum esse restitutum haud male coiciamus. Deinde diu Caryae ad Tegeatidem pertinuisse uidentur, si qua aetate Cleomenes tertius, Spartanorum dignitatis in breue tempus restitutor, Laconiae fines amplificauit excipias. Namque cum T. Quinctius Flamininus deuicto Philippo ut Achaeorum socius et tutor anno a. Chr. n. 195 aduersus Nabim crudelissimum Spartae tyrannum expeditionem suscepisset, ad Caryas posuit castra ibique priusquam hostium intraret agrum sociorum auxilia exspectauit.

1) Xen. Hist. Gr. VII 1, 28 sqq. Diod. XV 72, 3. Plut. Ages. 33.
2) Polyb. IX 28, 7. XVIII 14, 7.

Tametsi idem uicus, quem hic (XXXIV 26) Liuius extra Laconicam esse ponit, alio loco (XXXV 27) a scriptore pars huius terrae habetur: '(Philopoemen) ad Caryas primum in hostium terra posuit castra'. Agitur initium redintegrati Achaeorum cum Nabide belli anno 192. Priore loco errasse Liuium quod olim Tegeatarum fuissent Caryae cogitare nequeo, quoniam contrarium peccare promptius erat, ut si ad Arcades uicus pertineret, peruerse in Lacedaemoniorum finibus conlocaretur, ubi et Pausaniae et Augusti aetate uidetur situs fuisse. Iam qui utrobique Patauini fidem defendendam susceperit, Romanorum imperatoris interfuisse dicet tyrannum inter populi Romani amicos recipi. Quod ut efficeretur nec tamen Achaei nimium indignarentur, pace anno 195 cum Nabide composita eripuisse illi quidem Flamininum Argos maritimasque Laconiae regiones, condonasse uero Sciritidem et Caryatidem quae tum in Achaeorum dicione essent, nempe fines Lacedaemoniorum accuratius definiendi usum praetextu, quia ipsa natura haec loca Laconiae potius quam Arcadiae attribuerentur. Ei opinioni Pausaniae locus (VII 13, 4—5) adaptari potest, ubi haec fere proferuntur: Diaeus Achaeorum praetor anno a. Chr. n. 147 renuntiatus, quaecumque oppida in orbem Spartae finitima erant, ad Achaeorum amicitiam pellecta praesidiis firmauit, ut unde Spartanos uexare possent castella haberent Achaei. Qua re indignatus Menalcidas dux Lacedaemoniorum uiolata indutiarum fide Iasum oppidum Laconiae terrae, sed Achaeorum dicionis subito impetu captum diripuit. — Iasum E. Curtius (Peloponn. II p. 322 n. 58) et unum ex illis castellis a Diaeo Spartanis demptis et Sciritidis oppidulum fuisse neque ab Oeo Xenophonti et Stephano Byzantio memorata diuersum opinatur.

Quae si ita fuerint, Sciritarum agri ante Diaei expeditionem intra Lacedaemoniorum fines fuisse uideantur nec minus Caryatarum pagus, cuius fortuna cum Sciritide fere coniuncta esset. At certis argumentis Curtii coniectura de qua ipse dubitat non potest euinci. Dein satis mirum sit non prius Achaeos plagas ademptas sibi restituisse, qui iterum ac saepius post bellum a Flaminino cum Nabide gestum Spartam penitus ad-

fligerent agrumque Belbinatem iniuria a tyrannis Lacedaemoniorum possessum anno 192 Philopoemene duce recuperarent ex decreto uetere Achaeorum, quod factum erat Philippo Amyntae filio regnante [1]). Talia respicienti nihil superest nisi ut posteriore loco (XXXV 27) neglegentius egisse Liuium credat Caryasque inde a Philippi aetate usque ad annum 146, quo societate Achaeorum soluta Graecia in prouinciae formam redacta est, Tegeatidis partem fuisse statuat. Tunc autem termini natura inter Arcadiam et Laconiam positi ciuitatibus etiam disiungendis ita a Romanis uidentur obseruati esse, ut Belbina, Sciritae, Caryae Lacedaemoniis redderentur, quibus sub imperatoribus Romanis subdita fuerunt. [2])

At relictis Caryis iam ad Oeatarum uicum ueniamus in Sciritide situm [3]). Sciritarum fines Parrhasiis uicini erant [4]), qui ad superiorem Alpheum prope eam regionem ubi postmodo Megalopolis aedificata est habitasse uidentur [5]). Hinc Oeatas consentaneum est non multum a Caryis afuisse occidentem uersus et montanas regiones inter Eurotae et Oenuntis summi conualles incoluisse. Apud Pausaniam ubi pagos Tegeatarum enumerat librariorum inscitia nomen Oeatarum oblitteratum est. Exhibentur *οἱ τὰς Μανθυρεῖς* nec defuere qui octo tantum uicos Periegetam indicare arbitrati ut Strabonis numerum complerent Tegeam ipsam mente adderent nonam [6]). Iam uero cum apud Stephanum legamus: *Οἶον* [7]), *πολίχνιον Τεγέας. Αἰσχύλος Μυσοῖς* [8]), de emendanda Pausaniae corruptela nulla dubitatio remanet.

---

1) Liu. XXXVIII 34. 2) Paus. III 10, 8. 21, 3.

3) Xen. Hist. Gr. VI 5, 24. 4) Thuc. V 33.

5) Confer fragmentum e Niciae Arcadicis seruatum apud Athen. XIII p. 609 e. Respiciendus etiam Steph. Byz. *Σκίρος· Ἀρκαδίας κατοικία πλησίον Μαιναλέων καὶ Παῤῥασίων.*

6) V. Muelleri Dor. II p. 65, G. Konerum: De reb. Tegeat. capp. pr. p. 13

7) Formam *Οἰός* quam Xenophontis codices praebent utique praeferendam iudico, cum in pagis Atheniensium homonymis ab Arcadio (p. 37, 13) et schol. Il. λ 24 commendetur.

8) De Mysis Aeschyli, quae fabula Telephi fata tractabat, confer Nauckii Fragm. trag. p. 35.

Quod anno 369 sub Epaminondae inruptionem in Laconiam factam Oeus Spartanorum erat castellum in agrorum confinio contra Arcades exstructum [1]), E. Curtium (Pelop. II p. 322) inducere non debebat, ut duos uicos eius nominis fuisse sumeret, alterum Tegeatarum alterum Laconum, non magis quam binas Caryas. Sciritae enim perinde atque Caryatae mature a gentilibus abscissi in Lacedaemoniorum dicionem peruenere. In exercitu Spartanorum cohors erant peculiaris peditum leuis armaturae, numero aetate belli Peloponnesiaci sescentorum, quibus regum custodia et periculosae stationes permittebantur; uelut frontem faciebant in itinere et cornu laeuum in proeliis tenebant [2]). Nimirum hac praecipua prae ceteris perioecis condicione propter fortitudinem dignabantur, qua bello diuturno sedes suas contra Spartanos defendisse uidentur. Memores tamen pristinae patriae, cum Thebani et Arcades post Leuctricam pugnam Laconiam ingressi essent [3]), statim ad eos defecerunt cuius rei postea poenas dederunt Archidamo rege Sciritidem depopulante [4]). Ceterum quae Caryatis acciderent Oeatas communicasse reor.

Tegeatidis regionem et ad meridiem et ad solis occasum uergentem *Μανθυρεῖς* siue *Μανθουρεῖς* tenebant. Ibi enim sub Boreo monte ad dextram Aggeris (*Χῶμα*), qui Pallantiensium et Tegeatarum fines terminabat, Manthurica iacebat planities eaque quinquaginta stadia ab oppido Tegea aberat [5]). Vici rudera Bursianus (Geogr. II p. 217) se uidisse autumat.

---

1) Xen. Hist. Gr. VI 5, 24. Diod. XV 64.

2) Thuc. V 67 sq. Xen. Res publ. Lac. 12, 3. 13, 6. Cyr. IV 2, 1. Diod. XV 32.

3) Oeum tunc temporis Ischolaus Laco cum praesidio neodamodum et iunioribus Tegeatarum exsulantium fere quadringentis tenebat. Qui ab Arcadibus hac uia Laconiam intrantibus uincitur et undique circumuentus cum maxima exercitus parte perit. Xen. Hist. Gr. VI 5, 24—26. Diodorus (XV 64) eundem Ischolaum dicit, qui fore, ut superioribus hostium copiis succumberet, prospiciens Leonidam imitatus dimissis iunioribus ipse cum senioribus in aditus angustiis pro patria morti se deuouerit. Quin Polyaeni (II 22) Ischolaus ab illo non diuersus sit, nemo dubitabit.

4) Xen. Hist. Gr. VII 4, 21.

5) Paus. VIII 44, 7.

Signum Mineruae Aleae, quod Pausaniae aetate Tegeae conspiciebatur, ex Manthurensium pago deportauerant, ubi Hippiae cognomine dea culta erat [1]). Itidem cognominatae alibi etiam Palladi sacra reddebantur, uelut in Colono Atheniensium.

Qua in regione *Πωταχίδαι* siue *Βωταχίδαι* uicus fuerit non habeo exploratum. Suspicari autem licet in occidentali uel septentrionali Tegeatarum agro ei sedes fuisse constitutas. Praeter Pausaniam Stephanus Byzantius pagi mentionem inicit, apud quem haec inueniuntur: *Βωταχίδαι, τόπος Ἀρκαδίας, ἀπὸ Βωτάχου. Νικόλαος ε΄· Ἰοκρίτου δὲ τοῦ Λυκούργου Βώταχος, ἀφ᾽ οὗ ὁ τόπος Βωταχίδαι ἐν Τεγέᾳ ἐκλήθη.* Nicolaus igitur Damascenus cum Iocritum Lycurgi fuisse filium dicit, et a Pausania et a bibliothecae auctore quae Apollodori fertur nomine discrepat. Ille enim (VIII 4, 10) Ancaeum [2]) et Epochum solos Lycurgo natos nouit, hic (III 9, 2, 1) quattuor [3]) nominat: Ancaeum et Epochum, Amphidamantem [4]) et Iasum [5]). Diuersam uici scripturam — Pausanias *Πωταχίδαι* exhibet — non tam librariorum errori tribuendam censeo, ut Koner (p. 13 n. 3) qui apud Pausaniam *π* in *β* mutatam uult, quam uarietati elocutionis.

---

1) Paus. VIII 47, 1. 2) Ancaeus nepos etiam Lycurgi dicebatur, ut Hyginus (Fab. 14 a) narrat.

3) Quod idem (I 8, 2, 4) e Lycurgi liberis Cepheum pro Epocho (Paus. VIII 45, 7) iuxta Ancaeum uenationi Calydoniae interfuisse tradit, ea culpa siue compilatoris qui auctor est bibliothecae siue librariorum ducenda uidetur. Verus Apollodorus, si modo ex hoc deductum est illud opusculum, haud dubie Epochum nominauerat. Cui opinioni refragari non potest schol. Apoll. Rhod. I 162, ubi alterius Cephei Hellanicus mentionem fecisse indicatur. Is nimirum Cepheum Neptuno genitum intellexerat, quod euicisse mihi uideor conlato schol. Eur. Phoen. 150.

4) Neque uero inter Alei liberos Amphidamantem enumerat. Cf. III 9, 1, 2.

5) Hic Iasus Atalantae pater apud Aelianum (Var. hist. XIII 1) Iasio, apud reliquos Iasius appellatur. Neque alius ni fallor est Iasius, qui Olympiae equo uicerat ideoque statua in foro Tegeatarum posita honoratus erat. Paus. V 8, 4. VIII 48, 1. Item de uxore Lycurgi dissentiunt scriptores, quam schol. Apoll. Rhod. I 164 Antinoam, Apollodorus l. l. Cleophilam siue Eurynomam fuisse aiunt. Antinoam Pausanias (VIII 8, 4 et 9, 5, ubi suo iure Siebelis *Αὐτονόην* librorum correxit) Cephei filiam, neptem Alei uocat.

Crebrius in hunc modum formae nominum propriorum uariant; exstiterunt scripturae *Κάνωπος* et *Κάνωβος*, quarum illam rectiorem esse Herodianus auctor est (II p. 530) nec tamen hanc usurpari negat (I p. 189), *Βρεντέσιον* et *Βρενδέσιον* ita rarissime (schol. Hom. Od. α 184), ut frequentissime uel semper apud Latinos Brundisium adhibita, *Ἀμπρακία* et *Ἀμβρακία*, *Κνωσός* fere usque, *Γνωσίων* tamen in duobus nummis imperatoriis (Eckhelii Doctr. Numm. II p. 309) — aliter in Latino sermone forma Cnosus inuenitur illa quidem, sed usitatior est Gnosus [1]) — denique *Κνίδος*, Latine Cnidus etiam, frequentior uero Gnidus [2]). Insuper uide G. Curtium: Elem. Graec. Etym. p. 533 sqq. et O. Immischii dissertationem: De glossis lexici Hesychiani Italicis, Studd. Lips. uol. VIII insertam, p. 309. Saepe alia aetas aliam nominis formam praestat; nonnumquam, ut etiam nunc fit idque maxime in pusillis uicis quorum nomina raro litteris mandantur, isdem temporibus incerta est scriptura, donec magistratuum auctoritate stabilitur. Sic uindicata Pausaniae memoria nihilo minus dubitare nolim quin rectius scribatur *Βωταχίδαι*, quippe quod nomen a radice *βου* quae inest in uoce *βοῦς* deriuandum uideatur [3]).

Restant duo Tegeatarum pagi, Echeuthenses et Aphidantes, quorum illos haud procul a Botachidis habitasse probabile est, quamquam de sedibus eorum certius nihil discimus. De Aphidantibus initio sequentis capitis disseremus.

Caput II.

De tribubus.

Quo loco postmodum Tegea urbs nouem pagis agrestibus coniunctis effloruit, iam antea pars populi habitasse uidetur, cum in media Tegeatide situs collibusque pluribus qui muni-

1) Terent. Maur. 890 (Gr. L. VI).

2) Adde nomina *Μηκύβερνα* et *Μηκύπερνα*, *Βρεττανία* et *Πρεττανία*, *Ἀτουατικοί* Cassii Dionis (XXXIX 4), qui sunt Aduatuci Romanorum, *Ἐπίδαυρος* et *Ἐπίταυρος*.

3) Cf. Lobeckii Path. p. 335.

rentur idoneis distinctus ad incolendum homines inuitaret. Neque ipsae fabulae de antiquissimis Arcadiae temporibus circumlatae aduersantur quippe quae tribus saeculis, postquam Tegeates Lycaonis filius conditor Tegeae exstiterit, synoecismum per Aleum Aphidante natum fieri memorent [1]. Ante eum igitur Tegea ipsa e numero nouem pagorum fuit. Quod si quaerimus quinam fuerit, nemo non de Aphidantibus cogitabit, quos ultimos sub Aphidantis regno ad ciuitatem accessisse Pausanias (VIII 45, 1) testatur. Quo modo id accidere potuit? Aphidas, unus de tribus Arcadis liberis genuinis quos cum Eratone Dryade procreauerat [2] sortitione facta a patre Tegeam et quae adiacent (*Ἀφειδάντειον κλῆρον*) [3] acceperat. Quem quoniam Lycosorae prisca Arcadicorum regum sedes conlocata fuit, extrinsecus cum manu suorum quos Aphidantes nuncupabant Tegeam aduenisse et in media terra arce opportuno loco aedificata domicilia sibi suisque constituisse facile coicias.

---

1) Paus. VIII 3, 4. 45, 1.

2) Paus. VIII 4, 2 (conl. X 9, 5), ubi *Ἐπιμηλίδας* cum Siebeli scribo; sequentia uerba *τὰς ἑαυτῶν ἐκάλουν Ναΐδας* sic mihi restituisse uideor, ut post *ἐκάλουν* inseram *νύμφας καί*. Ante sequentem *καί* coniunctionem quae 'etiam' significet fortius interpungendum. — Apud alios aliter coniunx Arcadis audit: Leanira, Meganira, apud Eumelum Chrysopelia nympha. Apollod. III 9, 1, 1. Schol. Eur. Orest. 1647. Nomen Prosopeliae, quod Tzetzes ad Lycophr. 480 nymphae uindicat, corruptum esse mihi persuasi. Quo loco uix recte ad Apollonium quendam prouocatur; immo Apollodorum laudare debebat grammaticus. Leanira eadem uidetur esse atque Laodamia, quae et ipsa Amyclae Lacedaemonii filia uocatur. Cum ea Triphylum genuisse Arcadem Pausanias (X 9, 5) tradidit. — Enarrator ad u. 1647 Orestae Pherecydem paulo supra laudatum exscripsit; quod nollem neglexisset C. Mueller in Fragm. hist. Unus enim Pherecydes Apollodoro testante (III 8, 2, 2) Ceteo genitam fecit Callisto matrem Arcadis. De patre consentit Ariaethus in Arcadicis secundum Hygini Poet. astron. II 1, nisi quod nomen e prima ut ita dicam declinatione flectit; genetricem uero Megisto appellat. Eandem pro nepte Lycaonis ducit, non pro filia quae uulgo existimatur Callisto. Aliter rursus Pherecydes plura genera inter hanc et Lycaonem intercedere uult. Tertium nomen Themistus ab Istro impositum esse matri Arcadis Stephanus Byzantius prodidit s. u. *Ἀρκαδία*. Adsentitur Eustathius ad Il. p. 300, 30.

3) Paus. VIII 4, 3. Apoll. Rh. I 162.

Scilicet cum Aleus huic recentiori uico ex octo prioribus homines agrestes adgregasset, ut Tegea urbs inter cetera regionis oppidula haud mediocriter praemineret, haec quidem stare non desiere; Aphidantium uero memoria oblitterata est neque quidquam nisi uestigia eorum in urbe remanserunt.

Minime enim in nouo oppido uetus terrae distributio in nouem partes eorumque nomina tenebantur, sed quattuor tribus Pausania auctore (VIII 53, 6) discernebantur his nominibus inditis: Clareotis, Hippothoitis, Apolloneatis, Athaneatis; quarum singulae singula Apollini Agyieo (uiarum custodi)[1]) signa dedicarant, in media nimirum urbe prope theatrum nec longe a foro[2]). Appellari eas dicit Pausanias ab agri sorte quam liberis Arcas proposuerit suis simulque ab Hippothoo Cercyonis filio. *Τεγεάταις δὲ τοῦ Ἀγυιέως τὰ ἀγάλματα τέσσαρά εἰσιν ἀριθμόν, ὑπὸ φυλῆς ἓν ἑκάστης ἱδρυμένον· ὀνόματα δὲ αἱ φυλαὶ παρέχονται Κλαρεῶτις, Ἱπποθοῖτις, Ἀπολλωνεᾶτις, Ἀθανεᾶτις· καλοῦνται δὲ ἀπὸ τοῦ κλήρου ὃν τοῖς παισὶν Ἀρκὰς ἐποίησεν ὑπὲρ τῆς χώρας καὶ ἀπὸ Ἱππόθου τοῦ Κερκύονος.* Quae explicatio ad duas tantum tribus primo loco nominatas spectare potest; nec tamen Periegeta is est, apud quem in tali locutione offendendum sit.

Cum quattuor illarum tribuum apud nullum alium scriptorem mentio fiat, bene accidit quod tituli Tegeatici in eisque

---

1) Initium cultus Agyiei Pausanias (VIII 53, 1—3) a Scephri caede Tegeatae et Maerae filii repetit, quam Limo frater perpetrarit. Huic enim in suspicionem Scephrus uenerat propter conloquium, quod cum Apolline habuerat cum sorore in Tegeatidem aduenienti ut Latonam a mortalibus contemptam ulcisceretur. Limo Dianae spiculis statim interemptus est. Ad expiandum illius facinus oraculo Delphico parentes Scephrum lugere iussi sunt, quae religio in festis Agyiei diebus ex illo tempore conseruata est.

2) Haec non in eadem regione omnia stetisse, sed terminos quattuor urbis partium fecisse Bursianus (Geogr. II p. 320 n. 2) mihi non persuasit. Quis nescit Athenarum heroes eponymos in uno foro conlocatos? Theatrum quod Pausanias (VIII 49, 1) memorat non diuersum fuisse ab eo uidetur, quod priore dimidio secundi ante Chr. n. saeculi ‘magnificum e marmore facere instituit’ Antiochus Epiphanes Syriae rex. V. Liu. XXXXI 20.

praecipue notissimus ille (Boeckhii C. I. Gr. I 1513, Lebasii II 338 b, Caueri Del. 454) Pausaniae indicium magna e parte confirmant. Enumerantur ibi tributim ciues et inquilini Tegeatici, qui per nonnullos annos uictores ludorum facti coronas pro praemiis acceptas numini cui ludi celebrabantur deuouerant. Quodnam fuerit numen haec docent superscripta: *Ἐν ἀγῶσι τοῖς Ὀλυμπικοῖς τῷ μεγίστῳ καὶ κεραυνοβόλῳ Διῒ ἀνατεθειμένοις ἐκομίσαντο τοὺς στεφάνους.* Erat igitur Iuppiter Olympius siue Fulminans, de quo aliunde nihil compertum habemus. Hoc certum est Iouem uariis adoratum cognominibus complura templa Tegeae habuisse. Ab Ioue Clario uicus ille excelsior Pausaniae, in quo multas Tegeatae aras habebant, cognominatus erat. Praeterea in foro ara et signum quadrangulum Iouis Telei (*Τελείου* i. e. perficientis) exstabant, ad laeuam autem uiae a Tegea in Laconiam ducentis Lycaei Iouis ara et delubrum, cuius tantum modo rudera Pausaniae aetate conspiciebantur [1]. Titulo denique II 337 Lebasii de Ioue *Μειλιχίῳ* i. e. exorabili docemur.

Ludos Ioui Olympio celebratos Pausanias ipse quoque attingit, ubi de colle Iouis Clarii loquitur (VIII 53, 9): *Τὸ δὲ χωρίον τὸ ὑψηλόν, ἐφ᾽ οὗ καὶ οἱ βωμοὶ Τεγεάταις εἰσὶν οἱ πολλοί, καλεῖται μὲν Διὸς Κλαρίου, δῆλα δὲ ὡς ἐγένετο ἡ ἐπίκλησις τῷ θεῷ τοῦ κλήρου τῶν παίδων εἵνεκα τοῦ Ἀρκάδος. ἄγουσι δὲ ἑορτὴν αὐτόθι Τεγεᾶται κατ᾽ ἔτος.* Annui ludi etiam in inscriptione illa intellegendi uidentur. Neque opus est sumere Pausaniam de festis diebus Clarii Iouis cogitasse, cum permulta in cliuo illo altaria essent posita, quorum nescio an unum ad Iouem Olympium pertinuerit. Namque ut in arce Atheniensium diuersa Mineruae numina colebantur, ita Iouis cultus in colle Clario, qui non minus arcis uices explesse uidetur, complura loca habere potuit.

Sed reuertamur ad tribus Tegeatarum, quarum ordinem a Pausania peruerse redditum esse titulo illo comprobatur. Ibi enim quamquam ita mutatur ordo, ut quotannis per singula

---

1) Paus. VIII 48, 6. 53, 11.

quadriennia alia tribus initium faciat tabulae uictorum, tamen numquam inuersa series comparet, cum una quaeque tribus sequenti anno in locum proxime superiorem succedat praeter primam quae postremo loco ponitur. Sic igitur tribus sese excipiunt: I. *Ἐπ' Ἀθαναίαν, Κραριῶται, Ἀπολλωνιᾶται, Ἱπποθοῖται.* II. *Κραριῶται, Ἀπολλωνιᾶται, Ἱπποθοῖται, ἐπ' Ἀθαναίαν* etc. Nullo autem pacto Hippothoithae Crariotas insequi possunt, ut fit apud Pausaniam.

Ceterum hunc in scribendis tribuum nominibus neglegentius uersatum esse negamus atque exitus in *εᾶτις* et *εῶτις*, qui uulgo in editionibus pro *αιᾶται, ιῶται, ιᾶται* lapide exhibitis leguntur, scribarum socordiae originem debere confidimus, quando reliquiae uerae scriptionis in codicibus indagatae sunt. Nam forma *Ἀθαναιᾶτις* Angelico, *Ἀπολλωνιᾶτις* Lugdunensi a et Vindobonensi b praestantur. Quapropter optimo iure P. Foucartus in commentario, quo collectionem titulorum Lebasianam instructam edidit, *Ἀθαναιᾶτις* in Pausaniae uerbis reponendum censuit, nec non laudandum quod Schubartus in minore editione scripturam *Ἀπολλωνιᾶτις* restituit. His probatis non grauabimur etiam formam *Κλαριῶτις* scriptori uindicare. Quid enim uocalis *ε* sibi uelit in eiusmodi formis[1])?

Quod Pausanias scriptiones *Κράριος, Κραριῶτις* proprias dialecti Tegeaticae non conseruauit, id seriori eius aetati condonamus. Exempla commutationis liquidarum *λ* et *ϱ* non desunt, etsi illud abiciendum est quod Boeckhius attulit: *ναύκραρος* ab Atticis pro *ναύκλαρος* (*ναύκληρος*) dictum esse. Namque G. Meyer in Curtii Studd. uol. VII magna cum specie ueritatis hanc uocem e *ναῦς* et radice *κραν* quae subest uerbo *κραίνειν* compositam formamque *ναύκλαρος*, quae apud posteros raro occurrit, uel uitandae gratia similitudinis consonarum uel peruersa etymologia natam esse proposuit. Aptiora haec

1) Idem Pausaniae (VIII 53, 10) scripturam *Κνακιάτιδος* inuitis libris qui *Κνακεάτιδος* exhibent restituendam duco. Cf. *κνηκίας* (Babr. 122. 12) lupum significans *Κνακίας* (Paus. VI 10, 7) quod equi nomen est. Fortassis ad eandem stirpem referendum nomen Dianae *Κναγίας*, quam Spartae ueneratione prosequebantur (Paus. III 18, 4), ut rectius *Κνακία* scribatur.

sunt: *ἔρχομαι*, Aor. *ἦλθον*; *αἱρέω*, Aor. *εἷλον*: hic in Cretica dialecto *λ* etiam in formas praesentis et futuri temporis inrepsit ut *αἱλεῖν* etc. pro *αἱρεῖν* in titulo Gortynio recentissime in lucem retracto legatur, *ἀφαιλήσεσθαι* in alia inscriptione eiusdem insulae. Exstabat Phocensium oppidulum, cui nomen erat et *Ἀνεμώλεια* et *Ἀνεμώρεια*. Porro quin radices *ἀλκ* et *ἀρκ* (cf. *ἀλκή*, *ἀρκέω* etc.) eandem notionem includant nemo in dubium uocabit. Litteras *κλ* et *κρ* inter se fluctuantes deprehendi in nominibus *κρίβανος* (*κλίβανος*) i. e. furnus, *κριβανίτης* (*κλιβανίτης*) reliquisque eiusdem stirpis, ubi Phrynichus p. 179 (Lob.) scriptionem per *ρ* Atticam et unam ueram esse praecipit. Altera scriptura cum in Doriensium maxime usu fuerit, non minus apud Herodotum passimque apud posteriores legitur [1]).

Sed tanden accedamus ad soluendam eam quaestionem, unde tribubus Tegeatarum nomina indita esse uideantur. Atque localem fuisse earum rationem neminem debet effugere, quod significatione tribulium Minerualium *οἱ ἐπ' Ἀθαναίαν* (scil. *ἐπῳκημένοι*) luculentissime cognoscatur. Hac nimirum ii intelleguntur qui circa aedem Mineruae incolebant, itemque *Κραριῶται*, *Ἀπολλωνιᾶται*, *Ἱπποθοῖται* propter delubra Iouis Clarii, Apollinis, Hippothoi habitabant. Minerua autem, Iuppiter, Apollo tanto opere Tegeae praeter ceteros caelestes in honore fuerunt, ut tamquam patroni ciuitatis singulis quisque tribubus nomina imponerent. Atque haec tres tribus quin iam a conditore oppidi, cum congregatio facta esset nouem pagorum, constitutae fuerint nihil est cur dubitemus, quamquam pristinis temporibus magis ad religionem quam ad rem publicam uidentur spectasse.

Quarta Hippothoitis uel idcirco posteriore aetate accessisse putanda est, quod Hippothous a quo nomen duxit multo post Aleum regnasse fertur. Ergo in tres potissimum partes qui

---

1) *κλ* et *κρ* praeterea mixtim habes in *κλῶμαξ* i. e. aceruus saxorum (cf. glomus), *κλωμακόεις* (saxosus) et *κρῶμαξ*, *κρωμακίσκος* deminutiuo, *κρωμακωτός* idem ualentibus. Cf. etiam uerba *κλάζειν* et *κράζειν* olim significatu aegre diuersa.

antiquitus Tegeam incolebant secundum cultum ac religionem distincti fuerunt. Una pars ex occidentali et meridionali terrae regione conuenerat et Mineruam in praecipuo honore habebat; altera ex orientali plaga Argiuis finitima Apollinis cultum secum asportauerat. Ioui denique iam ante synoecismum in colle Clario arce Aphidantium sacra facta esse coicio; cuius accolae tertiam ciuitatis partem efficiebant.

Iuppiter apud maiores Aphidantis inde a Lycaone qui in honorem eius ludos Lycaeos instituerat summa ueneratione colebatur, unde facile suspicamur illum cum Lycosora in regnum sorte acceptum proficisceretur sacra summi deorum Tegeam attulisse. Quod ibi inter alia epitheta cognomen *Κράριος* (*Κλάριος*) Iouis proprium erat, id parum probabiliter a sortitione Arcadis filiorum repetit Pausanias; immo Clarius attributum Iouis est ab Aeschylo quoque usurpatum, cuius in Suppl. u. 360 exstant: *ἱκεσία Θέμις Διὸς κλαρίου*, ad quae scholiasta adnotat: *παντάπασι* (Weil. *πάντα πᾶσι*) *κληροῦντος καὶ κραίνοντος;* ita Iuppiter sorte (*κλήρῳ*) distribuens intellegitur, atque uel summum numen caeco fato subiectum fuisse indicatur.

Aliter Boeckhius in commentario, quem ei quem tractamus titulo subiecit, hunc Iouem tutorem sortitorum agrorum (*κλήρων*) interpretari uidetur. *Κραριώτας* enim eos fuisse qui fundos certis legibus exercerent, inferioris quondam condicionis homines quales essent Cretensium Clarotae ab agri sortibus appellati [1]). Insuper Hilotas Spartanorum et Penestas Thessalorum confert. Arcades enim Hilotis similes *προσπελάτας* habuisse Theopompo auctore apud Athenaeum (VI p. 271 e). Denique Tegeaticos Clarotas principio eadem fuisse condicione qua Creticos inde conligit, quod insignes Cretae urbes Cydonia, Gortys, Catre a Tegeatae filiis dictae feruntur. Sed Tegeae illos posthac ciues fuisse.

Quae coniectura cum partim falsis fundamentis nitatur nunc stare nequit. Athenaei loco haec leguntur: *ἔτι Θεόπομ-*

1) V. Muelleri Dor. II p. 53.

πος ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Φιλιππικῶν Ἀρκαδίους φησὶ κεκτῆσθαι προσπελατῶν ὥσπερ Εἱλώτων τριάκοντα μυριάδας. Primum miri quiddam habet forma *Ἀρκάδιοι* nullibi de Arcadiae incolis adhibita. Deinde prorsus idem in decimo Athenaei libro (p. 443 b) redit ex eiusdem auctoris secundo libro Philippicorum desumptum nisi quod de Ariaeis dicitur, et hoc nomen ex *Ἀρκάδιοι* corruptum esse aegre quisquam contendet. Quamquam ne Ariaei quidem innotuerunt. Quod cum altero loco commonstretur Theopompum libro secundo res Illyriorum tractasse, equidem nullus cunctor Casauboni emendationem amplecti utrobique *Ἀρδιαῖοι* reponentis. Hic Illyriae populus fuit per alios scriptores sat notus [1]). Maximum autem seruorum numerum aeque Dardanis fuisse, quae et ipsa gens Illyrica erat, idem Athenaeus (VI p. 272 d) Agatharchide Gnidio auctore narrat. Ceteroqui nusquam de parte Arcadiae incolarum alteri parti ita subiecta ut seruiret proditur. Immo Arcades semet indigenas esse omnesque extrinsecus in ipsorum terram inrumpentes uelut Dorienses reppulisse adserebant. Priuatorum hominum serui apud eos procul dubio exstiterunt [2]), etiamsi pauciores fuerint quam in maritimis Graeciae regionibus [3]).

De coloniis Tegea in Cretam deductis haec sunt Pausaniae (VIII 53, 4) uerba: *Λέγουσι δὲ καὶ ὅσοι τοῦ Τεγεάτου τῶν παίδων ἐλείποντο μετοικῆσαι σφᾶς ἑκουσίως ἐς Κρήτην, Κύδωνα καὶ Ἀρχήδιον καὶ Γόρτυνα· καὶ ἀπὸ τούτων φασὶν ὀνομασθῆναι τὰς πόλεις Κυδωνίαν καὶ Γόρτυνά τε καὶ Κατρέα. Κρῆτες δὲ οὐχ ὁμολογοῦντες τῷ τῶν Τεγεατῶν λόγῳ Κύδωνα μὲν Ἀκαλλίδος θυγατρὸς Μίνω καὶ Ἑρμοῦ, Κατρέα δέ φασιν εἶναι Μίνω, τὸν δὲ Γόρτυνα Ῥαδαμάνθυος* [4]).

1) Polyb. II 11, 12. Strab. VII p. 314 sqq., Arist. de mir. aud. 138, App. Ill. 3 et 10 (*Ἀρδεῖοι*), Cass. Dio fr. 49, 2—3 (*Σαρδιαῖοι*), Steph. Byz. *Ἀρδέα*.

2) Qui tamen condicione solita meliore gaudebant, ut Athenaeus (IV 149 c d) ostendit Theopompi locum laudans e libro XXXXVI Philippicorum. Inspice etiam titulum Lebasianum 341 b.

3) Ipse Boeckhius in Addendis primi uol. C. I. Gr. suam de Prospelatis Arcadum sententiam ualere iussit.

4) Ut saepius apud Pausaniam, mira deprauationis pestilentia nominum memoriam inuasit. Numquam nomen *Ἀρχήδιος* in Graecorum usu

Praeterea legis apud Stephanum s. u. *Ἀρκάδες· πόλις Κρήτης, ὡς Ξενίων ἐν Κρητικοῖς· οἱ πολῖται ὁμοίως Ἀρκάδες. Δημήτριος*[1]) *δὲ οὐκ Ἀρκάδας τὴν πόλιν ἀλλ' Ἀρκαδίαν φησίν. εἰκότως οὖν καὶ τὸ ἐθνικὸν ταύτης Ἀρκάδες.* His uerba s. u. (*Ἀρκαδία*) adiunguntor: *ἔστι καὶ Ἀρκαδία παραθαλάσσιος πόλις*[2]). Nec dedecet Vellei Paterculi (I 1, 2) et Stephani s. u. *Τεγέα* addi testimonia, quibus Tegea Cretae oppidum ab Agamemnone Troia redeunti siue a caduceatore eius Talthybio condita refertur; nam Arcades facile poterant inter conditores uersari, qui naues ab Agamemnone accepisse atque quodam modo sub huius imperio ante Troiam pugnasse tradantur[3]).

At licet Tegea et ex aliis Arcadiae oppidis homines in Cretam immigrauerint, non tot fuerunt tantaque auctoritate, ut uestigia morum Arcadicorum in publicis insulae institutis mansisse uideantur. Artiorem fuisse cognationem inter Arcades et Cretenses id quod alterutri negabant inscriptionibus refellitur. In titulo quidem aedificiali (Lebasii II 340e, Caueri 457) et in iure Gortynio nuperrime inuento, ubi proprietates sermonis utriusque gentis purissime seruatae comparent, fere nihil deprehendi unde maior similitudo dialectorum possit constitui. Per Dorienses igitur factum esse iudicabimus, ut classis Clarotarum apud Cretenses exsisteret, hominum bello domitorum et in seruitutem detrusorum.

Supra posuimus cliuum Clarium arcem fuisse Aphidantium nec non postea acropolim Tegeatarum inde euasisse arbitramur. Nam collis iste, hau dubie merito a uiris doctis is agnitus qui

---

fuit, quod quam inepte hoc loco se habeat penitus liquet. Utique pro eo *Κατρέα* cum Siebeli rescribendum est quo carere nequeamus. Oppidum autem a Catreo conditum non item *Κατρεύς* nominabatur, sed *Κάτρη* Herodiano teste apud Stephanum, eamque formam restituendam esse censeo, cum facillimo errore oscitantia librariorum conditoris nomen repetere potuerit.

1) Demetrius intellegitur Magnesia Thessalica oriundus, Ciceronis aequalis qui *περὶ ὁμωνύμων* scripsit.

2) Cuius ciuitatis duo decreta publica foedera cum Teis continentia exstant apud Lebasium (V 1, 71 et 80).

3) Hom. Il. *β* 612.

hodie uocatur Hagios Sostis, cum maxime emineat e planitie amplumque prospectum praebeat, aptissimus erat struendis munitionibus. Non plus semel apud ueteres arcis Tegeae urbis mentio fit. Polybio auctore (V 17, 2) Lycurgus Spartanorum tyrannus capto oppido arcem quo ciues recesserant frustra oppugnauit; quod cadit in annum a. Chr. n. 218. Ab acropoli discernendum existimo tumulum, quem sua aetate Phylactridem nuncupari Periegeta (VIII 48, 4) perhibet. Sub eo feminae Tegeatides in insidiis conlocatae Lacedaemonios Charilao duce cum uiris decertantes oppressisse et uictoriam confecisse narrantur. Quod si hunc quoque Clarium collem Pausanias dixisset, certe aliquid addidisset. Itaque Phylactridem nomen a castello praesidioque Macedonum siue Romanorum nanctam esse suspicor. Ceterum Hagios Sostis magis ad septentriones et occidentem solem uergit quam ceterae urbis reliquiae, unde de situ arcis et tribus Clariotidis concludere in promptu est.

In eodem uico prytaneum stetisse uidetur, quod a Xenophonte (Hist. Gr. VII 4, 36: *δημοσία οἰκία*) intellegi existimo. Huc Pausaniae uerba (VIII 53, 9) spectant: *Καλοῦσι δὲ οἱ Τεγεᾶται καὶ ἑστίαν Ἀρκάδων κοινήν*, eis praemissa quae de cliuo Clario disseruntur. Ante ea necessario lacuna est statuenda, qua commemorationem prytanei intercidisse putamus. Ille enim focus est publicus; ibi ignis sacer Vestae alitur. Eiusmodi autem lacunis scatere textum Pausaniae omnes prudentes concessere.

Apollini non Agyieo soli Tegeatae sacra faciebant; in urbe ipsa Pausanias (VIII 53, 7) aedem dei cum inaurato simulacro Chirisophi Cretensis opere conspexit. Quae utrum Agyiei fuerit an Apollinis aliter cognominati nescimus. Hoc pro certo adfirmes illud fanum quasi umbilicum fuisse tribus Apolloniatidis. Quod cum Pausanias per portam ad Manthuream conuersam, ergo ad meridiem et occidentem spectantem, Tegeam intrarit ac postremo in septentrionalem oppidi partem peruenerit, templum et tribum Apollinis a foro septentriones et orientem uersus eunti sese obtulisse non ueri dissimile. Cui rei situs reliquiarum theatri, quod in hoc uico aedificatum

fuisse uidetur, non repugnat[1]). Quod ex orientali regione cultum Apollinis aduectum esse contendi id meo iure feci, quando Pausaniae quoque temporibus rudera aedis Apollinis Pythii relicta erant, quae stadium fere aquilonem uersus distabant a uia populari Tegea per Corythensium pagum Argos ducenti[2]).

Venimus ad Mineruae tribum. Cuius numen antiquissima florebat religione apud Tegeatas et maiore reliquis deis honore. Scimus cum Poliatidi tum Aleae Palladi in oppido esse sacrificatum. Huic Aleus rex templum aedificasse fertur[3]). Vox *ἀλέα* quam Attici dicebant *ἁλέαν* aut teporem significat aut effugium, praesidium prout cum *ἥλιος, εἵλη* i. e. calor solaris[4]) aut cum *ἀλεωρή* componitur. Utroque significatu iam apud Homerum exstat. Od. Muellero (Scripta min. II 175) et Welckero (Theol. I 309), ad quorum doctrinam adspirare non audet tirocinium meum, priorem notionem praeferentibus adstipulor. Huc enim aiunt Augen deam Lucinam Tegeatarum pertinere, quae filia Alei et sacerdos Mineruae Aleae fuisse dicitur cuiusque nomen splendor uertendum est[5]), huc Maeram[6]) Tegeatae uxorem fulgorem et sidus fulgens Sirium indicantem. Inde a Tegea sacra Aleae per totum *κλῆρον Ἀφειδάντειον* peruulgata sunt, uelut de fanis eius in oppidis Mantinea et Alea quae nomen a numine, non ab Aleo adepta uidetur scimus[7]). Etiam in Laconia aliqua ueneratione fruebatur, cum in uia Sparta Therapnam ducenti simulacrum Aleae

---

1) Cf. Bursiani Geogr. II p. 220. Non procul ab Agyiei statuis theatrum aberat, quas uix e tribu Apolloniatide remouere licet. Praeterea hic duo Liberi templa stabant; theatro ea propinqua fuisse haud in cassum iacto. Paus. VIII 53, 7.

2) Paus. VIII 54, 5. 3) Paus. VIII 4, 8. 45, 4.

4) Hesych., Suid., Etym. M. *ἀλέα*.

5) Alcid. Ulix. 14. Paus. VIII 4, 9. 48, 7, ubi ingeniose Auges nomen pro librorum *αὐτῆς* restituit Valckenaer (Diatr. p. 164). Templum signumque Lucinae in foro stabant. Cognomen eius siue Auges quod est *ἐν γόνασιν* in Ceteo redit Megistus — sic Callisto ibi cluet — patre. V. Ariaethum apud Hygin. Poet. astr. II 1.

6) Paus. VIII 12, 7. 48, 6. 53, 3.

7) Paus. VIII 9, 6. 23, 1.

conspiceretur[1]). Sedes uero religiosissima huius cultus Tegeae mansit. Ibi templum magnum dignumque quod uiseretur multo post Alei tempora ciues erexerant. Quod cum anno a. Chr. 395/94 flammis deletum esset, nouum Scopas Parius aedificauit, longe pulcherrimam atque amplissimam quotquot in Peloponneso exstabant aedium[2]). Vetus deae signum, eburneum Endoei opus, simulque Calydonii apri dentes qui in templo adseruabantur Caesar Augustus uicto Antonio eiusque sociis, in quibus Arcades omnes praeter Mantinenses fuerant, Romam abduxerat ubi simulacrum in foro principis conlocatum est[3]). Rem diuinam Aleae puella nondum pubes facta curabat[4]). Praeterea inscriptionibus compertum habemus annuum ei fuisse sacerdotem, a quo ut antistite numinis summa religione celebrati unus quisque annus denotabatur. Tituli incipere solent *ἐπὶ ἱερέως* etc. numinis nomine non addito; sed cum Mantineae sacerdos Neptuni *ἐπώνυμος* fuerit, Tegeae hoc insigne antistitis Aleae fuisse iudicabimus[5]).

In honorem huius Mineruae ex antiquissimis temporibus ludi agebantur Aleaea, quae uocis forma inscriptionibus et Polemonis loco (de Heracleis Thebanis) in scholiis ad Pindari Olymp. VII 153 probata apud Pausaniam (VIII 47, 4) refragantibus libris restituta est. In hoc conuentu sollemni non raro

---

1) Paus. III 19, 7. Xen. Hist. Gr. VI 5, 30.

2) Paus. VIII 45, 3—5. Cuius in fundamentis nunc ecclesia uici Piali exstructa est.

3) Paus. VIII 46, 1 et 4. Posteriore loco memoriam grauiter laborare paret. Traduntur haec: *Ῥωμαίοις δὲ τῆς Ἀθηνᾶς τὸ ἄγαλμα ἐς τὴν ἀγορὰν τὴν ὑπὸ Αὐγούστου ποιηθεῖσαν, ἐς ταύτην ἐστὶν ἰόντι.* Haud perperam Schubartus post *ἰόντι* lacunam adgnouit; at ante uerba *ἐς ταύτην* iterum excidit aliquid, scilicet uerbum sententiae *ἐκομίσθη*; quare satius erit et hoc et quae ad participium *ἰόντι* requiruntur una lacuna post *ποιηθεῖσαν* statuenda putare absumpta esse.

4) Puellam intellego propter Augen hoc munere functam. Paus. VIII 47, 3.

5) Quae opinio titulo confirmatur in uico Piali, qui super ruinis Tegeae aedificatus est, ante hos tredecim annos a Deffnero inuento biennioque post ab H. Sauppio in ind. scholl. Gotting. semestr. hib. anni 1876/77 iuris publici facto. Cuius in fine subscriptum legis: *ἱερεὺς τῆς Ἀθηνᾶς Εὐαίνετος.*

accidisse uidetur, ut praemia uirtutis ergo alicui decreta per caduceatorem pronuntiarentur, id quod de Isagene cognouimus titulo 341 b Lebasii, quem societas seniorum corona aurea statuaque honorari censuerat. Certamina in stadio non multum a templo deae distanti fiebant. Mirum quantum dignitas Mineruae exinde aucta est, cum deuictis Lacedaemoniis qui Charilai ductu Tegeatidem inuaserant eius tutela efficacissima uidebatur. Tum Marpessae armatura ducis in illo proelio feminarum Tegeatidum in aede Aleae consecrata est, tum compedes quibus uincti Lacedaemonii captiui hostibus in campo fodiendo seruierant ibidem suspensae, ita ut uel Herodotus et Pausanias eas conspicarentur, tum Aleaeis ludis Halotia (cf. *ἁλίσκομαι*) addita, quod magnam partem hostium in eisque regem uiuos ceperant [1]. Postea aliae quoque praeclarissimae belli manubiae in fano illo adseruabantur. Velut e pugna Plataeensi, in qua primi Tegeatae in Persica castra inruebant ac Mardonii tentorium expilabant, huius praesaepe equorum aeneum spectatuque dignissimum Tegeam auectum Aleae consecrauerunt [2].

Ceterum, si Frontino (Strat. III 2, 8) fides habenda est, olim festo die Mineruae Tegea ab Aristippo Lacedaemonio capta est. Exscribo uerba scriptoris: 'Aristippus Lacedaemonius festo die Tegeatarum, quo omnis multitudo ad celebrandum Mineruae sacrum urbe egressa erat, iumenta saccis frumentariis palea refertis onusta Tegeam misit, agentibus ea militibus, qui negotiatorum specie inobseruati portas aperuerunt suis.' Tempus rei inquirentes frustra tenebras temptabimus.

---

1) Her. I 66. Paus. VIII 47, 2. In eodem capite paulo infra sic exhibetur oratio: *Τοῦ ναοῦ δὲ οὐ πόῤῥω στάδιον χῶμα γῆς ἐστι, καὶ ἄγουσιν αγῶνας ἐνταῦθα, Ἀλεαῖα ὀνομάζοντες ἀπὸ τῆς Ἀθηνᾶς, τὸν δὲ Ἁλώτια, ὅτι* e. q. s. Quia desiderari patet quod respondeat uerbis *τὸν δέ*, iure in maiore Schubarti editione insertas reor uoculas *τὸν μέν* ante *Ἀλεαῖα*. Quam emendationem cur in editionem Teubnerianam non receperit ego non adsequor.

2) Her. IX 70.

Unum hucusque non tetigimus quod praecipuam Mineruae Aleae auctoritatem suppeditauit: dico asylum in fano constitutum ac perfugis etiam exterarum ciuitatium apertum. Quod reputans facile quis eo inclinet, ut alteram uiam explicandi Aleae nominis praeferat; hanc uero seriore aetate propter increbrescentem asyli famam munitam esse ueri similius duco. De perfugio illo Pausanias (III 5, 6) consulendus est, ubi de secundo Pausania rege Lacedaemoniorum qui cunctando calamitatis ad Haliartum acceptae anno a. Chr. 395 mortisque Lysandri auctor exstitisse putabatur haec refert: *Τότε δὲ ἐν αἰτίᾳ ποιουμένων τῶν πολιτῶν τὴν βραδυτῆτα αὐτοῦ τὴν ἐς Βοιωτίαν οὐχ ὑπέμεινεν ἐσελθεῖν ἐς δικαστήριον, Τεγεᾶται δὲ αὐτὸν ἱκέτην ἐδέξαντο τῆς Ἀλέας. ἦν δὲ ἄρα τὸ ἱερὸν τοῦτο ἐκ παλαιοῦ Πελοποννησίοις πᾶσιν αἰδέσιμον καὶ τοῖς αὐτόθι ἱκετεύουσιν ἀσφάλειαν μάλιστα παρείχετο. ἐδήλωσάν τε οἵ τε Λακεδαιμόνιοι τὸν Πανσανίαν καὶ ἔτι πρότερον τούτου Λεωτυχίδην καὶ Ἀργεῖοι Χρυσίδα καθεζομένους ἐνταῦθα ἱκέτας, οὐδὲ ἀρχὴν ἐξαιτῆσαι θελήσαντες.* Fugam Pausaniae similiter narrat Xenophon (Hist. Gr. III 5, 25), nisi quod eum Spartae capitis esse damnatum Tegeaeque morbo perisse addit [1]). Usque ad annum 385 quo ab Agesipolide filio expeditio in Mantineam suscepta est pater in uiuis fuisse uidetur [2]). Leotychidem Tegeam aufugisse ibique mortuum esse ab Herodoto (VI 72) et Pausania (III 7, 10) proditur; regno abdicatus est anno 469 [3]). De Chryside sacerdote Iunonis Argiuae, cuius neglegentia templum conflagratum erat, historia apud Periegetam (II 17, 7) exponitur [4]).

1) Cf. Plut. Ag. 3. 2) Xen. Hist. Gr. V 2, 3.

3) Quod Diodori potissimum indiciis conligitur (XI 48. XII 35): Archidamum qui Leotychidi successit quadraginta duos regnasse annos; huius enim annum fatalem nouimus.

4) Ibi nomen *Χρυσηίς* scriptum est, quod minus rectum esse inde demonstratur, quod Thucydides aetate suppar *Χρυσίδα* eam bis appellat (II 2. IV 133), aliter nusquam. Per hunc et annus incendii aedis fugaeque sacerdotis constat — est a. Chr. 423 —, et natalicium Chrysidis annum propemodum licet diuinare. Etenim cum ineunte bello Peloponnesiaco per duodequinquaginta annos Iunonis antistita fuisset, omnino plus

At non supplices soli, uerum quicumque male tractati in patria exsulabant aut peregre adueniebant sedes suas commutaturi comiter excipiebantur; quo factum est ut haud pauci inquilini in oppido uersarentur, qui per cunctas tribus distributi[1]) eximia prae metoecis ceterae Graeciae condicione utebantur, uelut ludis urbanis nullo discrimine inter ipsos et ciues facto intererant. In eo numero rex quidam fuit Argiuorum[2]). Huic populares succensuisse narrantur, quod postquam multa bello contra Lacedaemonios gesto perpessi Arcadibus patriam restituissent, agros exsulibus reddidisset neque inter ipsos diuisisset. Idcirco cum uis ei pararetur, rex Tegeam profugit ibique honoratus ab eis quos beneficio adfecerat uitam degit. Quem priore saeculi septimi dimidio regnasse alibi ostendam. Item Herodoti (VIII 170) aliorumque testimoniis Micythus Choeri filius Tegeae aeuum finiuit. Seruus is fuerat Anaxilae Reginorum et Zanclaeorum tyranni, cui tanta fides a domino habebatur, ut post mortem eius anno a. Chr. 476 tutor filiorum in tyrannide succederet. Cum uero nouem annis post rationes ei reddendae fuissent, siue sua sponte siue pulsus patria discessit[3]). Denique huc Leonidam secundum referimus, Cleonymo natum et regem Spartanorum, qui anno 242 regno priuatus Tegeam petiuit unde sequenti anno Spartam redux iniurias inlatas crudeliter ultus est[4]).

Nec defuerunt qui hospitalitate ciuium abuterentur, ut de Sthenippo Spartano Polyaenus (II 26) narrat. Ille ab ephoris se multatum simulans Tegeam confugit et benigne a ciuibus exceptus est. Iam corruptis eius aduersariis Aristoclem archontem in pompa sacrificare parantem interficiendum curauit.

---

quinquaginta sex annos ministerio functa est, ut seni mulieri ueniam peccati dare possimus. Ceterum Thucydides eam Phliuntem facit abeuntem; quare nescio an exclusa a Phliasiis posthac in Tegeatarum tutelam peruenerit.

1) Aliter Athenis tribubus exclusi erant.

2) Diod. VII 14 b. 3) Cf. Diod. XI 48 et 66.

4) Plut. Ag. 12 et 16. In temporibus constituendis Droyseni (Hellenism. III 1 p. 435—37) uestigia pressi a quo dissidet Pausanias (III 6, 7—8).

Quae res, si narratiunculas paulo praecedentes apud Polyaenum respicis, ei aptissime tribuetur aetati quae inter pacem Antalcideam et pugnam Leuctricam intercessit. De Lichae fraudulenta apud Tegeatas commoratione infra agemus.

Cultus Mineruae Poliatidis hoc erat proprium, ut quotannis non plus semel sacerdoti concessum esset in fanum introire. Propugnaculi templum (ἐρύματος ἱερόν) appellabatur, cum cirrus ibi seruaretur quem dea de Medusae capite desectum tamquam custodem Tegeae Cepheo filio Alei dedisse ferebatur, numquam expugnatum iri oppidum promittens. Quam fabulam accuratius Pausania (VIII 47, 5) [1]) Apollodorus (II 7, 3, 5 sqq.) expedit. Herculem Pylo capta Spartam proficisci in animo habuisse Hippocoontis filios ulturum. Ita cum Cepheum eiusque prolem uiginti adulescentes in auxilium uocasset [2]), hunc Argiuorum metu perculsum se suppetias iturum negasse. Tum Herculem Gorgus cincinnum a Minerua in amphora aenea acceptum Steropae Cepheo genitae hoc monitu tradidisse, ut in aduentu hostium in muros adscenderet terque donum auerso uultu tolleret. Quod in fugam aduersarios esse acturum. Sic participes factos Herculeae expeditionis Cepheum filiosque interisse [3]); Herculem uero occiso Hippocoonte cum stirpe potitum Lacedaemone Tyndareo expulso regnum reddidisse [4]). Praeterea tres scriptores conferendi sunt: Photii lexicon s. u. *πλόκιον Γοργάδος*, Suidas s. eadem u. qui fere nihil differt a Photio, Apostolius (XIV 38) qui cum Apollodoro formam *Λακεδαιμονίαν* pro *Λακεδαίμονα* communicat, cum Photio et Suida Asteropam Cephei filiam appellat, in ceteris non dissentit. Non potest non de communi fonte fabulae cogitari,

---

1) Pausaniae loco cum Schubarto codicis Lugd. a probo lectionem: *τοῦτο δὲ ἐρύματος ἱερόν* . . . .

2) Cepheus iam antea erga Herculem amice se gesserat. V. Valer. Flacc. I 374 sqq.: Erymanthei sudantem pondere monstri, Amphitryoniaden Tegeaeo limine Cepheus, iuuit.

3) Diodorus (IV 33) tres Cephei filios superstites fuisse memorat.

4) Pausanias (III 15, 5) bis contra Hippocoontem filiosque dimicasse Herculem, sed e priore pugna sauciatum clam aufugisse indicat.

quem tragicum quendam fuisse poetam Naber ad Photium coniecit. Quod nomen puellae non sibi constat, corruptelae suspicionem mouet. Videntur enim ut iam Heynius perspexit et Sterope et Asterope ex eo nomine deprauata esse, quod una de Cephei filiabus tulit Pausania (VIII 45, 7) teste, nempe ex Ἀερόπη. Quae labes compilatorum socordiae deberi uidetur, nec scio an merito C. Mueller num nomen Aerope in Apollodori textu restituendum esset dubitarit.

Restat tribus Hippothoitarum, cuius posteriorem fuisse originem supra diximus. Hippothous a quo nomen accepisse narratur Agapenori, cum Troia domum non redisset, in regno Tegeatico successit; quem nihil aliud memoratu dignum patrantem facit Pausanias (VIII 5, 4), nisi quod domicilium regni Trapezuntem transtulerit. Talem causam exstitisse ut uni tribui nomen ab eo imponeretur nemo credet. Iam id unus quisque debet mirari, quod rex ille non filius Agapenoris nominatur, quod omnino non ex Aphidante et Aleo prognatus audit, sed Stymphali pronepos filii Elati[1]. Hippothous igitur cum princeps fuerit nouae stirpis regiae, per uim hanc dignitatem obtinuisse uidetur, scilicet Alei gente regno pulsa. Quae cum reputaueris, uide num quid mea coniectura proficiatur: illum non sedem regiam Trapezuntem mouisse, sed regem in hoc fuisse oppido unde profectus Tegeatidem sibi subiceret. Ita noua pars incolarum, dico manum Hippothoi, huc adducta est quae seorsim habitasse nomenque a duce uidetur tulisse, nisi forte hic potius ab equitibus secum aduectis, quoniam Ἱπποθοῖται fere ei intelleguntur quos Romani Celeres uocabant. Quamuis autem uictores Tegeam intrassent, quamuis sacra cum indigenis haud communicarent, tamen eos pari iure uti passi sunt. Mortuo quidem Hippothoo diuinos prope honores memor militum turba tribuit et sacellum dedicauit, quod sensim quarti uici euasit umbilicus. Mythici etiam artiore eum uinculo cum prisca gente regia coniunxerunt, ut commilito fieret Ancaei et Epochi filiorum Lycurgi in uenando

1) Elati gentem aliquamdiu Tegeatis imperasse simulacro eius significatur in foro posito. Paus. VIII 48, 8.

apro Calydonio interque socios expeditionis in fastigio templi Aleae fingeretur [1]).

Distinguendus ab hoc is est Hippothous, quem Hyginus (Fab. 187) Alopae et Neptuni filium, nepotem Cercyonis facit latronis saeua sceptra Eleusine gerentis donec a Theseo interficitur. Hic enim a reliquis scriptoribus Hippothoo nominatur et ipse unius tribus heros esse *ἐπώνυμος* putabatur, nimirum Atheniensium. In promptu erat eum cum Arcade commiscere, quando alterius patri et auo alterius idem nomen erat; hic uero Neptuno siue Volcano natus et frater Triptolomi, ille Agamedis filius habebatur [2]). Insuper Thesei aduersarius a Plutarcho (Thes. 11) Arcas appellatur. Item Charax in quarto libro historiae Graecae Callimacho auctore Cercyonem ex Arcadia in Atticam uenisse uoluit, ut scholio ad Arist. Nub. 508 luculenter apparet. De Trophonio ibi agitur, qui cum Agamede patre et Cercyone fratre Augeae thensaurum Elide compilasse narratur. Capto autem patri Daedali laqueis filios ne adgnoscerentur caput desecuisse et Orchomenum fugisse. Tum his Characis uerbis pergit scholiasta: *Αὐγείου δὲ κατὰ κέλευσιν Δαιδάλου πρὸς τὴν τῶν αἱμάτων ἔκλυσιν ἐπιδιώκοντος καταφεύγουσιν ὁ μὲν Κερκυὼν* [3]) *εἰς Ἀθήνας, ὡς Καλλίμαχος* (fr. 143) [4])· *ὅς ῥ᾽ ἔφυγεν μέν*

Ἀρκαδίην, ἡμῖν δὲ κακὸς παρενάσσατο γείτων,

ὁ δὲ ἕτερος εἰς Λεβάδειαν e. q. s. Illud quempiam potest offendere quod Trapezuntis regem Hippothoum facio, cuius auus Agamedes secundum scholium laudatum Stymphali regnarit. At posteros huius emigrasse nouasque regias constituisse ipsa fabula uidetur docere Trophonii et Cercyonis fugam referens [5]).

1) Paus. VIII 45, 7. Ouid. Met. VIII 307. Hyg. Fab. 173.

2) Paus. I 43, 3. Hyg. Fab. 38.

3) *Κερκυών, όνος* rectius scribi quam *Κερκύων, ονος* quod plerisque locis libri manuscripti tradunt Arcadius praecipit p. 15, 27.

4) Fragmentum esse Hecalae uidit Ruhnkenius.

5) Iam Aepytus filius Elati maximus natu ad Alpheum regnauerat, cuius stirpe emortua nescio an pars gentis Agamedeae eo se conuerterit. Pind. Ol. VI 34 et schol. Ipse Elatus regionem Cyllenae propinquam Orchomenumque caput sortitus erat.

De situ quartae tribus nihil certi scitur. Ne delubri quidem herois Pausanias mentionem inicit, unde liceret fortasse coniecturam facere. Ideo Bursiani opinio (l. l.) qua tribus media fuit inter Mineruałem et Apolloniatidem omni fundamento caret. Facilius Pausaniam Hippothoi uicum aut prorsus non intrasse aut pauxillam partem tetigisse iudicauerim.

Hactenus de origine ac situ tribuum. Lubrica est quaestio, qua tempestate hanc urbis diuisionem ad religiones quondam maxime spectantem in usum rei publicae receptam esse reamur. Qua de re cum clara testimonia deficiant, ex analogia quam dicunt ceterarum ciuitatum ueri similia magis quam uera concludas. Ne nomina quidem auctorum nouae ciuium distributionis liberaeque inquilinorum condicionis constant; certe ii inter quattuor legum latores quorum statuae in foro oppidi conspiciebantur [1]), Antiphanem et Crisum [2]) dico, Tyronidam et Pyrrhiam [3]), quaerendi erunt.

Caput III.

De regno.

Primam rei publicae formam in omnibus Graeciae ciuitatibus regnum fuisse abunde constat. Reges igitur antiquissimis temporibus in Arcadiae quoque pagis sceptra tenuerunt. Errarit tamen si quis singulos plerumque toti terrae imperasse Pausaniae credat. Nam si ne in aliis quidem Graeciae terris, quae mature legibus omnium uicorum communibus adstrictae erant, uelut in Attica hic rerum status pristinus est iudicandus, de Arcadibus qui nec bellis Persicis nec posteris aetatibus ante pugnam Leuctricam umquam unam effecerint ciuitatem hoc statuere absurdum est. *Κατὰ κώμας* enim initio Graeci

1) Paus. VIII 48, 1.

2) Sic recte nomen Meinekius (Diar. antiq. a. 1845 p. 1067) e librorum *Κροῖσος* restituisse uidetur.

3) *Πυῤῥίας* pro *Πυρίας* codicibus exhibito Dindorfius reposuit. Cf. Xen. Exped. Cyr. VI 5, 11.

habitabant, ut Kuhnius libro de origine oppidorum ueterum inscripto exposuit; inde complures pagi in oppida singula coniungebantur, quae postmodo uinculis quibusdam inter se conexa delato ad urbem praepollentem imperio in unam terram atque ciuitatem coalescebant. Quod in Arcadia seris saeculis effectum est nec in longum tempus conseruatum; permagna pars terrae etiam tum cum fastigium potentiae Graeci conscenderant oppidis carebat dispersosque in multos uicos homines alebat. Aliter Tegeatidis incolae iam uetustissimis aeuis unam urbem sibi constituerunt, unde uicinas regiones facile in dicionem redigere potuerunt. Numquam uero totam Arcadiam sub sua iura cogere ualebant.

Primum synoecismo nondum facto Aphidantem [1]) Tegeae gessisse imperium memorauimus. Is cum Azane et Elato fratribus quartus est a Pelasgo, principe seriei regum Arcadicorum per Pausaniam proditae. De partitione Arcadiae inter tres Arcadis filios praeter Periegetam (VIII 4, 3 sq.) laudator Eustathius (ad Dionys. 415): *μετὰ τὸν Ἀρκάδος θάνατον οἱ παῖδες αὐτοῦ τρεῖς ὄντες ἐνείμαντο τὴν ἀρχήν· Ἔλατος μὲν ἔλαχε μοῖραν Ὀρχομενόν, Μαντίνειαν καὶ τὴν Κυνουρικήν* e. q. s. [2]), *Ἀφείδας δὲ Τεγέαν καὶ τὰ περὶ μὲν ἄλλης* (Meinekius Anal. Alex. p. 160: *τὰ περὶ Μαίναλον*), *Ἀζὰν* [3]) *δὲ καὶ τὴν ἀφ' ἑαυτοῦ Ἀζανίαν* etc.

Aliter Apollodorus (III 9, 1, 1) duos Arcadis filios Elatum et Aphidantem recipit [4]), cum Clitorem qui Azanis suboles a

---

1) Schol. Ven. a Il. β 603 Amphidamas pater Alei et filius Arcadis perhibetur. Cf. Eustath. ad Il. p. 300, 34.

2) Apud Pausaniam Cyllenen montem accipit, quod non nimis abhorret.

3) Azanem gentis Azanum gratia commentum esse apparet, quae olim potentissima fuisse Arcadum uidetur. — Posteriore tempore septentrionalis Arcadia circa Clitorem, Pheneum, Psophidem Azania nuncupabatur; olim Parrhasiam quoque ad inferiorem Alpheum adiacentem Azanes obtinuisse existimantur, cum Clitor Azanis filius Lycosorae regnarit (Paus. VIII 4, 5) et Phigalenses oraculo illo a Pausania allato (VIII 42, 6) Azanes appellentur. Cf. Muelleri Dor. II p. 436, Busolti Laced. p. 117 sqq., Schubringii de Cypselo dissert. Gotting. a. 1862 [1] p. 18.

4) Cf. Charonem Lampsac. apud Tzetzam ad Lycophr. 480.

Pausania uocatur Lycaone natum dicat (III 8, 1, 4). Hoc inde explicamus quod opes gentis Azanum breui ita sunt imminutae, ut rarissime in Graecorum annalibus redeant. Quod apte fabulis Arcadum significatur, si quidem Clitor nullis relictis liberis mortuus fertur [1]).

Post Azanis mortem Pausanias (VIII 4, 5—8) Clitorem [2]) ceteris principibus praecellentem facit; quo mortuo Aepytum [3]) Elati prolem Phaesanae in oppido prope Alpheum sito dominantem Arcadiae regnum esse adeptum; dein Aleum, iam prius patris heredem, in principatu secutum regiam Tegeae conlocasse. Hinc nihil licet conligere, nisi primis aetatibus modo aliud modo aliud Arcadiae oppidum cum rege suo maiore ceteris auctoritate floruisse. Tantum tamen concessum est sumere, belli temporibus et in expeditionibus communiter susceptis omnes uel multas Arcadum ciuitates regem unius oppidi dignitate praeualentem ducem secutas esse [4]), praesertim cum uincula quaedam communionis exstiterint, quo in numero antiquissimi ludi Lycaei Iouis, cultus Dianae Hymniae cui templum sanctissimum in finibus Orchomeniorum Mantineam uersus stabat, ἑστία Ἀρκάδων κοινή Tegeae aedificata referuntur [5]). Quo fieri potuit ut haud paruae Arcadum copiae Agapenoris ductu Troiano bello interessent, si quis hanc poetarum fabulam pro historia uelit accipere.

---

1) V. Hoehlium: Arcadia ante aetatem bellorum Persicorum, Meeranae a. 1883⁰, p. 33.

2) Clitor rex oppidi homonymi causa inuentus est, cuius conditor exstitisse narratur apud Pausaniam (VIII 4, 5), ubi uocabulum ὠνομασμένον post ᾤκισεν uidetur excidisse.

3) Hic in uenando ad Sepiam montem qui paulum abest a Cyllene, in patrio igitur regno, morsu anguis paruuli σήψ nuncupati mortem obisse dicitur, ibidemque tumulus eius monstrabatur iam auctori nauium catalogi (Il. β 604) cognitus. Paus. VIII 4, 7. 16, 3. — Ceterum Tegeae Aepytus cognomen erat Mercurii; rex inde fingi potuit. Paus. VIII 47, 4.

4) Non ita absurde Busoltus (Laced. p. 141 sqq.) Thirwallo (Hist. Gr. I p. 430) praeeunte cum Thessalorum dignitate quae est ταγεία regnum comparat Arcadicum.

5) Paus. VIII 2, 1. 5, 11. 53, 9.

Iam duobus saeclis ante maior Arcadum exercitus exisse dicitur, cum apud Pheam ad Celadontem et Iardanum flumina cum Pyliis de dicionis finibus decertaretur [1]). Bis in Iliade (δ 319 et η 133 sqq.) Nestor hac pugna gloriatur in qua ipse adulescens Ereuthalionem filium Hippomedontis siue Aphidantis (Amphidamantis) siue Xanthippi insignem hostium propugnatorem ad certamen singulare prouocatum occiderit. Quamquam si Ariaetho fidem habemus, Pylii non nimis felici euentu adiuti sunt. Arcades enim, quod leges pugnae Nestor uiolasset, neglecto foedere adgressi aduersarios fuderunt [2]). Hoc bello oppida Arcadiae Pyliis uicina et Lycurgum Tegeae regem et alias terrae ciuitates auxilio uocasse non temere coiciamus. Lycurgus autem cum ipse senio confectus suppetias ire non posset, Ereuthalionem familiarem cum manu suorum miserat, qui propter praeminentem dignitatem regni Tegeatici summum imperium tenuisse uidetur.

Ad extremum neglegi nolim quod indicium societatis Arcadicae ex Herodoto (VI 74) compertum habemus. Cleomenes enim, cum malignae eius machinationes in Demaratum alterum Lacedaemoniorum regem Spartae innotuissent, metuens in Thessaliam secessit unde in Arcadiam reuersus Arcades aduersus patriam sollicitauit cum aliis iuramentis adstringens ut se quocumque duceret sequerentur, tum principes (*τοὺς προεστῶτας*) in Nonacrim oppidum ductos iure iurando per Stygis aquam adigere paratus. Non nimium distat a probabilitate hunc sollemnem fuisse locum, ubi conuentus agerent proceres Arcadum resque grauioris momenti deliberarent. Quod factum ad aetatem Persicis bellis paulo superiorem pertinet.

---

1) Ubi conflixissent ne inter ueteres quidem geographos constabat. Iardanus Pausaniae (V 5, 9) idem est atque Acidas (Strabonis Acido). Alii Celadontem amnem postea Acidontem dictum esse putabant, oppidi autem Pheae nomen in Chaam mutatum. Didymus Pherecydem secutus *Φηρᾶς* apud Homerum pro *Φειᾶς* legi uoluit, non optime. Schol. Ven. a Il. η 135. Inter amnes cum Alpheo aquas miscentes a Pausania (VIII 38, 9) Celadus nominatur fortasse non diuersus a Celadonte Callimachi (Hymn. III 107). *Ἀγκαῖον ὄρος* uix recte legitur in scholio.

2) Schol. Il. δ 319.

Sed redeamus ad priora tempora! Aleo[1]) testibus Apollonio Rhodio (I 161 sqq.) et Pausania (VIII 4, 8) tres filii Lycurgus, Amphidamas, Cepheus unaque filia Auge nati sunt. Alteram Diodorus (IV 68) addit Alcidicam. Quorum matrem Apollodorus (III 9, 1, 2) Neaeram Pereo genitam et neptem Elati nuncupat, quamquam Pausanias (VIII 4, 6) hanc Autolyco Mercurii siue Daedalionis proli nupsisse tradit[2]). Per Augen Aleus Telephi auus factus est[3]), per Alcidicam Salmonei socer. Ipse grandaeuus fuit, cum Amphidamas et Cepheus filii et Ancaeus nepos in numero Argonautarum in Colchidem profecti sunt. Domus Alei etiam Pausaniae aetate Tegeae uisebatur[4]).

Hunc Lycurgus filiorum maximus natu[5]) in principatu excepit, cuius persona minus caeca caligine obtecta latet, cum uel Homero cognita sit. Quem Iliadis uu. η 137 sqq. Areithoum in angustiis uiae ubi clauus huic usui non esset dolo interfecisse legimus. Armis uiri a Marte donatis dehinc ipsum sese ornasse in pugnam iturum, donec senectute oppressus Ereuthalioni ea concederet. Causam caedis scholiasta Ven. a Il. η 8 e Pherecyde accersitam promit: Boeotos cum Arcadibus de finibus terrae certasse. Quod cum Areithous maximam ex Arcadia praedam abduxisset, Lycurgum multa parte hosti-

---

1) Ἀλεός Arcadius (p. 38, 18, ubi *Μαλεός* praue exhibetur) scribendum docet, quod alibi etiam libri manu scripti conseruarunt. Praeterea *Ἄλεος* et *Ἄλεως* leguntur.

2) Rectius Hyginus (Fab. 14) Cleobulen uidetur matrem perhibere.

3) Paus. VIII 4, 9. 47, 4. 48, 7. Primo loco Hecataeum recoquit. Alcid. Ulix. 14 sqq. Varias fabulae formas quam pulpitis aptare ueteres tragici adamabant Koner p. 32 sq. enarrat.

4) Paus. VIII 53, 10.

5) Auctor bibliothecae (III 9, 1, 2 conl. II 7, 3, 4 sqq.) Cepheum ut uidetur primum esse genitum ac tenuisse regnum sumit; a quo Caphyae septentrionalis Arcadiae oppidum nominatae esse dicuntur; Paus. VIII 23, 3. Nec uero defuerunt qui Romanorum rebus maiorem operam nauantes Capyi Aeneae comiti hunc honorem uindicarent. Dion. Hal. Arch. I 49, Steph. Byz. *Καφύαι*. Interim id fauet Apollodoro, quod Pausanias (VIII 5, 1) Lycurgo non eius ipsius nepotem, sed Cephei in regno successisse tradit. — Schol. Ven. b Il. β 609 Amphidamas Lycurgi pater dicitur.

lis exercitus ad defectionem commota insidiis aduersarium perdidisse, praedam recepisse.

In uersu ad quem pertinet scholium de Menesthio agitur incola Arnae oppidi et Areithoi filio. Quia utroque Homeri loco epitheton κορυνήτης redit, uesanum sit cum scholio Il. η 138 [1]) conlato scholio u. 9 et 10 Areithoum Arcadem et Boeotum distinguere. Simul elucet non recte scholiastam de certamine περὶ γῆς ὅρων uerba fecisse, quoniam nec uicinae terrae sunt Boeotia et Arcadia nec omnino de regno Areithoi constat [2]). Hic potius, si non grassator, — ἄριστος enim τῶν καθ᾽ αὑτὸν ἀνθρώπων uocatur — at certe homo nouarum rerum cupidus et inquietissimus fuit, ut dux manus cuiusdam audaciorum praedationibus pacatas ciuitates uexare non uereretur. Ceteroqui Pausanias (VIII 4, 10) idem facinus infame Lycurgi criminatur, quod ab aeuo heroum quam maxime abhorrebat. Locus ubi rem accidisse existimabant in finibus Mantinensium apud Phoezonem monstrabatur [3]) cum angusto tramite et tumulo Areithoi. Scholiasta teste Apoll. Rhod. I 164 [4]) in memoriam facti ab Arcadibus Μώλεια festum celebrabatur, quod nomen acceperit ab Homerica uoce μῶλος (cf. l. l.) pugnam significanti.

Lycurgi senectus propter immaturam liberorum mortem ingrata fuit. Epochus enim morbo, Ancaeus apro Calydonio perierat [5]). Vitam rex non in patria, sed Leprei in oppido Triphyliae uidetur finisse, si modo huius incolae uerum Lycurgi sepulcrum apud ipsos habuerant, quod Pausaniae temporibus iam non conspiciebatur [6]). Quid eum illuc adduxerit haud liquet; de expeditione ab Arcadibus in Triphyliam Lycurgo duce facta non ariolantis sit cogitare.

1) Ibidem Areithous socius Arcadum uocatur, quem inuidia incensus Lycurgus e medio sustulerit.

2) Si re uera rex fuit, quod possit suadere epitheton ἄναξ (Iliad. η 8) opes eius non ita magnae erant, cuius quidem filius Menesthius in numero ducum ante Troiam imperantium non referatur.

3) Paus. VIII 11, 4.

4) Falso hic Ereuthalio a Lycurgo occisus narratur.

5) Paus. VIII 4, 10. 6) Paus. V 5, 5.

Nunc ad Cephei stirpem fratris Lycurgi regnum transit. Echemus Aeropo genitus Cephei [1]) filio succedit, cuius pater Spartae uitam posuisse uidetur. Ipsorum sane Tegeatarum memoratu [2]) Aerope Cephei filia a Marte uitiata Aeropum peperit, ut Echemus abnepos esset Cephei, quod minus pulchre cum temporum rationibus congrueret. Qui Timandram filiam Tyndarei et Ledae in matrimonium duxit [3]). Arte luctandi aequalibus antecellens Olympiae exstitit, ubi in certaminibus primum ab Hercule institutis palmam tulit [4]).

Summam gloriam et sibi et ciuitati eo acquisiuit, quod Heraclidas a Peloponneso arcuit Hylloque in Isthmo occiso impetum ingruentem retardauit; unde et nomen Ἔχεμος (h. e. is qui tenet, conseruat) conformatum uidetur. Cuius rei duplex potissimum exstat memoria Herodoti (IX 26 conl. 27) et Diodori (IV 58 conl. 57) qua haec conliguntur. Ceyx Trachiniorum rex post Herculis obitum ab Eurystheo Mycenis regnanti Herculis et Licymnii liberos simulque Arcadum manum Alcidae comitum [5]) e finibus suis expellere iussus erat. Quos cum sponte emigrassent incertique per Graeciam uagarentur praeter Athenienses ulla ciuitas recipere noluit; ab his in Tetrapoli Ionica sedes Heraclidis adsignatae sunt. At ne hic quidem Eurystheus eos sollicitare desiit; immo bello persecutus est contemptis Atheniensibus, qui societatem cum exsulibus inierunt. Proelio ad Marathonem commisso [6]) Eurysthei exercitus a sociis quibus Iolaus, Theseus [7]), Hyllus praeerant plane funditur; ipse in fuga apud Scironia saxa [8]) ab Hyllo occiditur.

1) Quod apud Herodotum (IX 26) Phegeus auus Echemi nominatur, id aut scriptoris neglegentia aut scribarum error peccauit.

2) Paus. VIII 44, 7—8.

3) Paus. VIII 5, 1, Apollod. III 10, 6, schol. Pind. Ol. X 79. Timandra Hesiodo auctore (fr. 164b) postea relicto Echemo ad Phyleum se contulit.

4) Pind. Ol. X 79. 5) Apollod. II 7, 2, 1. II 7, 7, 7.

6) Strab. VIII p. 377.

7) Alii ut Euripides in Heraclidis, Anton. Liber. 33 tunc Demophontem Thesei progeniem Atheniensibus imperasse uolunt.

8) Apollod. II 8, 1, 3.

Qua freti uictoria paulo post Heraclidae Hyllo duce Peloponnesum subigere temptant. Atreus uero ad quem populi scito [1]) regnum Persidarum transierat, postquam Achiuos, Iones, Tegeatas foedere coniunxit in Isthmo cum hostibus congressus est, ubi Hyllus uno ex aduersariis ad singularem pugnam prouocato ab Echemo interficitur [2]); is e compluribus ultro se offerentibus electus erat. Atque hunc in modum inter se erant pacti, ut si Hyllus uicisset Eurysthei regnum Heraclidis redderetur, sin occubuisset ne intra centum annos — Diodorus de quinquaginta annis loquitur — in Peloponnesum reuerterentur. Quod si rationes chronologicas respexerimus, utique Herodoti testimonium de temporis spatio maioris probabilitatis speciem quam Diodori prae se ferre iudicabimus. Etenim et Callimachus et Eratosthenes centum fere annos inter Hylli obitum et Heraclidarum in Peloponnesum reditum intercedere uoluerunt [3]).

Neminem offendet quod tunc Tegeatae ut aliae gentes Peloponnesi in dicione quadam regis Mycenaei uidentur fuisse. Scimus Arcades Agamemnonis imperio in expeditione Troiana obtemperasse, cuius nomine Menelaus ante bellum prope Caphyas uersatus erat copias coacturus [4]), et posthac Orestem maximam terrae partem subiectam habuisse [5]). Antea autem Pelops cum Stymphalo Arcadum rege filio Elati bellum gessisse fertur; qui cum ui Arcadiam expugnare non posset, amicitiam simulans imprudentem aduersarium occidit [6]). Propter Echemi uictoriam cum aliis honoribus Tegeatae in Peloponnesiorum societate digni habebantur tum in proeliis cornu alterutrum ducebant; quod priuilegium in pugna Plataeensi contra Atheniensium postulata retinere studebant.

1) Thuc. I 9.

2) Hylli sepulcrum Megaris monstrabant. Paus. I 41, 3. Tegeae Echemi cum Hyllo pugna pilae insculpta Pausaniae aetate cernebatur. Paus. VIII 53, 10.

3) Cf. Clintonis Fast. Hell. I p. 140. Qui hoc certamen singulare neque in Isthmo et longe post factum malunt, eos satis esse refutatos ab Hoehlio p. 39 sq. existimo.

4) Paus. VIII 23, 4. 5) Paus. II 18, 5. 6) Apollod. III 12, 6, 9.

Alterum Echemi bellum aetate superius unus Dicaearchus apud Plutarchum (Thes. 32) commemorat. Ibi de Tyndaridarum in Atticam inuasione ob raptam a Theseo et Pirithoo Helenam facta sermo est. Theseus forte afuit in custodia retentus ab Aidoneo Molossorum rege[1]. Sororem Aphidnis occultari Dioscuri indicio Academi comperiunt[2]; quapropter et uiuum illum a Tyndaridis honoratum esse et mortuum a Lacedaemoniis, qui quotiens in Atticam incurrentes agros depopularentur semper Academia abstinerent Academi gratia. Dicaearchum uero tradere Echemum et Marathum illis temporibus ex Arcadia profectos una cum Tyndaridis in Atticam uenisse, quorum ab altero Echedemiam nomen accepisse quae nunc Academia appelletur, ab altero Marathonem uicum quod ultro ex oraculo quodam mactandum se ante aciem praebuisset.

Hunc locum temptare nequiquam plerique recentiorum editorum conati sunt, nescii nimirum quo pacto ab Echemo Echedemiae nomen ducere liceret. Proinde Xylandrum qui ex anonymi scriptura *Ἐχέμου* correxerat in *Ἐχεδήμου* secuti sunt. At hercle uereor ne in sano corpore ulcus deprenderint. Primum nihil de Echedemo Arcade seu aliunde orto exploratum est. Dein quae apud Stephanum Byzantium s. u. *Ἑκαδήμεια* legis plane refragantur: *Ἑκαδήμεια ἢ Ἀκαδήμεια, ἀπὸ Ἀκαδήμου. καὶ Ἀθήνησι τόπος, ὁ Κεραμεικός. ὁ ἥρως δὲ διὰ τοῦ ε γράφεται, οἱ δ' ὅτι Ἔχεμος ὁ Ἀρκὰς συστρατεύσας τοῖς Διοσκούροις ὑποχείριον ἔσχε τὴν Ἀττικήν, ἐξ οὗ Ἐχεμήδειόν φασιν. μὴ βουλόμενοι δὲ σώζεσθαι τὸ ὄνομα Ἀκαδήμειαν ἔφασαν. ὁ δημότης Ἀκαδημαϊκὸς τροπῇ καὶ τοῦ τελευταίου ε εἰς η.*

Equidem nullus dubito quin hic eadem Dicaearchi explicatio proferatur simulque ansa praebeatur conexus inter Echemum uocemque *Ἐχεδημία* siue potius *Ἐχεδήμεια*[3]) sta-

1) Plut. Thes. 31.

2) Dissentit Herodotus (IX 73) qui Deceleenses uel Decelum heroem eponymum de hac re Tyndaridas certiores fecisse tradit.

3) Praestat *Ἐχεδήμεια, Ἀκαδήμεια* per diphthongum *ει* scribere nec per breue *ι* propter correptam ultimam ut Buttmannus docuit (Gramm.

tuendi. Urgenda enim sunt uerba *ἔσχε τὴν Ἀττικήν,* quibus ad nomen Arcadis alludi patet. Hic possessor erat terrae Atticae (*ὁ ἔχων τὸν δῆμον*) per illud bellum. Itaque Plutarchi *Ἐχέμου* ne amplius lacessamus, quod quasi nouo adminiculo Hesychii glossa fulcitur: *Ἐχεδημία· ἡ νῦν καλουμένη Ἀκαδημία.* Immo Stephani *Ἐχεμήδειον* cum Berkelio ex illis emendemus. Traditas uocis litterulas religioni habere dedecet; etenim eam aegrotare uel exitus in *ειον* pro exspectato *ειαν* clamat [1]). In ore hominum forma *Ἐχεδήμεια* aegre umquam fuit, sed eam Dicaearchus alucinatus est quia *Ἑκαδήμεια* difficilior erat interpretatu [2]). Utrum ipse etymologiam parum

---

Gr. II p. 282). De accentu scholiasta Dem. XXIV 114a haec adnotat: *ὁ δὲ τόνος τῆς εὐθείας τῆς Ἀκαδημείας προπαροξύνεται.*

1) Stephani uerba non uno loco medicina indigent uel excerptoris uel scribarum socordia misere lacerata. Primum ante *καὶ Ἀθήνησι* hiulcam uideo orationem; uidentur olim post *ἀπὸ Ἀκαδήμου* haec fere stetisse: *γυμνάσιον Ἀθήνησι καὶ τόπος* etc. Cf. Steph. *Ἀκαδήμεια* et Hesych. *Ἀκαδημία.* In sequenti enuntiato ut *καί* post *δέ* inseratur sensus impense flagitat. Postremo Westermannus recte perspexit in fine huius expositionis sic restitui scriptoris manum: *τροπῇ καὶ τοῦ τελευταίου ε εἰς α.* Ceterum initio *Ἑκαδήμεια* aspero spiritu legendum.

2) E duabus quae restant formis uetustior *Ἑκαδήμεια* putanda est, quod complura euincunt testimonia. Unum est Diogenis Laertii [III 9 (7)]: *Ἐπανελθὼν δ᾽ εἰς Ἀθήνας (ὁ Πλάτων) διέτριβεν ἐν Ἀκαδημίᾳ. τὸ δ᾽ ἐστὶ γυμνάσιον προάστειον ἀλσῶδες, ἀπό τινος ἥρωος ὀνομασθὲν Ἑκαδήμου, καθὰ καὶ Εὔπολις ἐν Ἀστρατεύτοις φησίν·*

Ἐν εὐσκίοις δρόμοισιν Ἑκαδήμου θεοῦ.

Quicunque animum aduerterit ceterorum librorum *Ἀκαδήμου* in Eupolidis uersu pessimam esse scripturam sentiet; illud praestanti codice Burbonico offertur. Dehinc sic pergit: *ἀλλὰ καὶ ὁ Τίμων εἰς τὸν Πλάτωνα λέγων φησί·*

Τῶν πάντων δ᾽ ἡγεῖτο πλατύστατος, ἀλλ᾽ ἀγορητὴς
ἡδυεπής, τέττιγξιν ἰσόγραφος, οἵ θ᾽ Ἑκαδήμου
δένδρῳ ἐφεζόμενοι ὄπα λειριόεσσαν ἱᾶσιν.

πρότερον γὰρ διὰ τοῦ ε Ἑκαδημία ἐκαλεῖτο.

Praeterea scholium Dem. XXIV 114 quod repetiit Suidas haec habet: *Ἀκαδημία· γυμνάσιον ἐν Ἀθήναις προάστειον ἀλσῶδες, ἐν ᾧ διέτριβε Πλάτων, ἀπὸ Ἑκαδήμου τινὸς ἥρωος ὀνομασθὲν τοῦ καθιερώσαντος αὐτό. ἐκαλεῖτο δὲ καὶ Ἑκαδημία, ὡς Ἀριστοφάνης· ἀλλ᾽ εἰς Ἑκαδημίαν κατιών.* Laudatur hic uersus Nubium 1005, cuius scholium in lemmate

probabilem confinxerit an alio scriptore fretus propinauerit in medio relinquamus; originem autem fabulae de Echemi et Marathi expeditione in Atticam facta, cum tam singularis sit rei memoria, ad antiquiora tempora referre uelle absonum est[1]).

Echemo regnante prior expeditio septem uirorum contra Thebas uidetur accidisse eaque ante Hylli obitum, si ueterum computationibus credere licet[2]). Inter duces Parthenopaeus nominatur princeps Tegea oriundus. De parentibus eius ualde dissentiunt scriptores; plerique tamen Melanione[3]) et Atalanta eum progenitum esse censent[4]). Patrem Meleagrum nominat

---

quidem *Ἀκαδημίαν* praebet, nomen uero ita explicat: *ἦν δὲ γυμνάσιον ἀπὸ Ἑκαδήμου τινὸς καταλείψαντος τὴν κτῆσιν ἑαυτοῦ πρὸς ἐπισκευὴν τοῦ τόπου.* Unde elucere arbitror ipsum commentatorem legisse *Ἑκαδημίαν.* Itaque cum pridem Casaubonus in nota doctissima ad Diogenis l. l. lectionem codicum Aristophaneorum quae est *Ἀκαδημίαν* mutandam esse censuisset, non tamen editores obsecuti sunt; nihilo setius uera ibi scriptura est *Ἑκαδήμειαν.* Extremo loco Etymologici Magni interpretationem uocis *Ἀκαδήμιον γυμνάσιον* appono, ubi post alia haec adduntur: *διττὴ δὲ ἡ ἀρχὴ τοῦ ὀνόματος. οἱ μὲν ἀπὸ τοῦ α τὸν Ἀκάδημον, οἱ δὲ δια τοῦ ε τὸν Ἐκάδημον* (scribe *Ἑκάδημον* secundum perspicuam etymologiam). *οὕτως Ὠρίων.*

1) Marathum quoque ex Arcadia in Atticam inuadentem Dicaearchi uel auctoris eius inuentum esse liquet. Eadem nominis forma ab uno Suida s. u. *Μαραθών* heroi Marathonio tribuitur, qui loco Callimacheae Hecalae niti uidetur et filium Apollinis Marathum facit. Alias heros cum pago homonymus est. Paus. I 15, 3. 32, 4, Philostr. u. soph. II 1, Nonn. Dion. XXVI 336. XXVIII 157. XXXXVII 340. Marathonem Epopei subolem, nepotem Aloei cum illo unam personam esse mea quidem opinione existimat Pausanias qui bis eum commemorat (II 1, 1. 6, 5). Quorum locorum priore Maratho patris iniquitatem et superbiam fugiens in Atticam immigrasse narratur.

2) V. Clintonis Fast. Hell. I p. 140.

3) *Μελανίων* rectior scriptura est quam et auctores pedestris orationis et poetae usurpant; dactylici uero poetae metri causa *Μειλανίων* dixere, quae forma in usum Latinorum elegiarum scriptorum recepta est mutata uidelicet diphthongo in i productam.

4) Hellanicus in schol. Eur. Phoen. 150. Melanio ibi ut apud Apollodorum (III 9, 2, 1) Amphidamantis filius uocatur; eius autem maiores Epochus, Argepus, Cepheus, Neptunus teste Hellanico cluent; quod fragmentum Phoronidis miror C. Muellerum fugisse. Haec Amphidamantis

Hyginus (Fab. 70, 99, 270), Martem Apollodorus (III 9, 2, 6), Seruius ad Aen. VI 480, idem matrem Melanippam. Plane diuersa de Parthenopaei origine memoria eum ab Argiuo Talao et Lysimacha Cercyone nata Neptuni nepte procreatum esse tradit, ut frater fiat Adrasti qui summam imperii priore bello Thebano tenebat. Haec apud Antimachum in scholio Phoen. 150, Apollodorum (I 9, 13, 1), Pausaniam (II 20, 5. IX 18, 6), apud Aristarchum Tegeatam, Philoclem, Hecataeum Milesium in scholio Oed. Col. 1320 exstat. Mediam uiam ingressi sunt qui aetatem tulere tragicorum, puerum ex Arcadia uenisse ibique educatum esse narrantes [1]. Statio (Theb. XI 177) rex Tegeae uocatur quod poetae excogitasse uidentur.

Etymologia nominis dilucida est. In ludis Nemeaeis ab Adrasto sociisque iter ineuntibus in Opheltae honorem institutis primus Parthenopaeus aut arcu aut cursu uicisse fertur [2]. Omnes de pulchritudine et immaturo adulescentis fato conspirant, quem Thebais cyclica, Euripides (Phoen. 1157), Aristodemus in Thebaicis a Periclymeno filio Neptuni saxo interfectum esse referunt, Statius (Theb. IX 841—874) a Dryante Tanagraeo Orionis nepote [3]; ipse Thebani Asphodico [4] facinus uindicabant [5].

Feliciore euentu posterius aduersus Thebas bellum fuit, quod epigoni qui uocantur filii septem priorum gesserunt. Hi quindecim annis post mortem patrum [6] expugnatis Thebis regnoque ciuitatis Thersandro Polynicis proli tradito poenas ab hostibus exegerunt. E numero epigonorum Parthenopaei progenies erat uulgo Promachus dicta. Neque uero constat de nomine, cum apud Hyginum (Fab. 71 a) Tlesimenes, apud

origo et alter Cepheus Arcas propria sunt Mytilenaei. Apollod. III 6, 3, 2. 9, 2, 6. Paus. III 12, 9.

1) Aesch. Sept. 547, Eur. Suppl. 890.

2) Apollod. III 6, 4, 5, Stat. Theb. VI 528—623.

3) Stat. Theb. VII 256.

4) Quem Amphidicum uocat Apollodorus (III 6, 8, 2).

5) Paus. IX 18, 6, schol. Phoen. 150, 1156.

6) Euseb. Chron. II p. 48 et 52. Apollodorus (III 7, 2, 1) decennium inter duas expeditiones interfuisse indicat.

scholiastam Il. δ 404, Eustathium ad Il. p. 489, 39 qui nouem principes computant Stratolaus clueat. Hygini nomen non integrum exhiberi mira docet uocis compositio. Qui Pausaniam legerit de emendando loco non haesitabit. Is (III 12, 9) Spartae sacellum esse Aulonis Arcadis narrat Tlesimene nati quem alii fratrem, alii filium Parthenopaei dictitent. Tlesimenes igitur reponendus est[1]. Sepulcrum Promachi et Argis exstare et in Boeotia prope Glisantem oppidum Pausanias (II 20, 5. IX 19, 2) memorat; quamquam quo modo hic interierit haud liquet.

Liberos Echemus procreasse non uidetur; singularis enim Seruii (ad Aen. VIII 130) notitia est: Euandrum quem Pallantio pulsum in Italiam immigrasse regionemque ubi postea Roma stabat incoluisse constat filium Echemi et Timandrae a quibusdam perhiberi[2].

Postquam uita decessit Echemus[3], regnum ad Lycurgi gentem rediit, scilicet ad Agapenorem Ancaei progeniem[4]. Is in Alcmaeonis fabula partis quasdam agit, cum Arsinoe Phegei filia, prior illius uxor, a fratribus quos ob necem mariti quamuis perfidi oderat in arca inclusa penes Agapenorem Tegeam aduecta est, ubi obscura leti ratione perisse uidetur. Dein Callirrhoe Acheloo nata, altera coniunx Alcmaeonis, ut poenas a Phegei liberis repeteret proprios filios Amphoterum et Acarnanem quos Alcmaeoni pepererat precibus matris ilico puberes factos in Arcadiam emittit. Qui cum apud Agapenorem deuertissent, Phegei filios Pronoum et Agenorem in eodem hospitio deprehensos perimunt. Patrem ulti Psophidem

1) In fine narratiunculae adiectiuum Nysius quo patria significatur Tlesimenis stare nequit; ni fallor hunc quoque sicut reliquos epigonos Argiuum Hyginus nominarat.

2) Quod Ladocea locus suburbanus Megalopolitanorum in honorem Ladoci Echemo geniti nominabantur sero incolarum commento debetur. Paus. VIII 44, 1.

3) Sepulcrum in patria cernebatur. Paus. VIII 53, 10.

4) Paus. VIII 5, 2. Schol. Ven. a Il. β 603 Aleum Agapenoris auum esse notat; nescio an Lycurgi nomen librariorum culpa interciderit sicut Alei in schol. Ven. b Il. β 609.

uenerunt ac Phegeum uxoremque necant. Hos ciues oppidi scelere exacerbati casso euentu usque ad Tegeatarum fines persecuntur, ubi Agapenor cum manu suorum et Argiuorum pars pulsos adiuuant, Psophidios in fugam uertunt. Talia apud Apollodorum (III 7, 5, 6—6, 3) prodita exstant [1]); quibus nouum continetur documentum Tegeatarum reges non toti Arcadiae imperasse, quamuis potentia ceteris terrae primoribus praecellerent.

Ut plerique aequalium procerum Graecorum Agapenor in numero Helenae procorum erat, cuius a patre Tyndareo ad fatale illud iusiurandum adactus est quo belli Troiani particeps fieri cogebatur [2]). Attamen uno Homeri loco (Il. β 603—614) fabula de expeditione eius Troiana nititur, qui cum in nauium recensu legatur non ita antiquae est originis. Ibi accolae Cyllenae montis ciuesque Phenei, Orchomeni, Rhipae, Stratiae, Enispae [3]), Tegeae, Mantineae, Stymphali, Parrhasiae ductu Agapenoris sexaginta nauibus in Phrygiam uecti esse dicuntur [4]). Quod Agamemno rates eis praebuisse memoratur, hoc signum habetur iura quaedam Mycenarum principem in partem

---

1) Pausanias (VIII 24, 10) Temeno et Axioni item Phegei liberis culpam Alcmaeonis interfecti tribuit eosque impunitos post patrem Psophide tunc etiam Phegia appellata regnasse, bello autem Troiano non interfuisse ait propter facinus suum Argiuorum principibus quorum plurimi Alcmaeonis cognati essent inuisos.

2) Apollod. III 10, 8, 1. 9, 2, Hyg. Fab. 81. 97.

3) Oppida Rhipe, Stratie, Enispe iam Strabonis aetate nullum sui uestigium ostendisse uidentur. Strab. VIII p. 388. Cf. Paus. VIII 25, 12, Eust. ad Il. p. 301 sqq.

4) Ciues Teuthidis oppidi separatim ductos a Teuthide quem alii Ornytum uocarent Aulidem exisse commemorat Pausanias (VIII 28, 4 sqq.). Ibi dux discordans cum Agamemnone domum reuerti maluit. Quem cum Minerua mortalem induens figuram prohibere uellet, uulnerato deae crure exercitum reduxit. Poena non diu eum remorata est. Ipse in reditu phantasmate numini uulnerato simili, ciuitas pestilentia et infecunditate agrorum uexata est, dum iram Palladis posito simulacro in quo uulnus conspicuum erat placauerunt. Sauciae ab Ornyto Mineruae meminit etiam Clemens Alexandrinus [Protr. 31 (P)] Polemone auctore. Uidetur haec fabula in Stasini Cypriis locum habuisse.

Arcadum exercuisse[1]). Troia excisa rediens Agapenor Cyprum delatus Paphum condidisse[2]) Uenerique fanum celeberrimum Palaepaphi aedificasse fertur, quae huc usque in Cypro insula Golgis sanctissimam uenerationis sedem obtinuerat. Aliquanto post Laodica e posteritate Agapenoris peplum Cypro Tegeam misit Mineruae Aleae donario, cui inscriptum erat epigramma a Pausania (VIII 5, 3) memoriae proditum[3]).

Praeter Periegetam testes de Agapenoris colonia dantur hi: Strabo (XIIII p. 683: *ἡ Πάφος κτίσμα Ἀγαπήνορος*), Aristoteles (Epigr. 30 in Bergkii Lyr. II p. 350), Herodotus (VII 90) ubi pars Cypriorum ex Arcadia oriundi dicuntur, Theopompus qui in libro duodecimo Philippicorum (Phot. Bibl. Cod. 176 p. 202 H.) Graecos Agamemnonem secutos Cyprum occupasse eiecto Cinyra cum suis tradidit. Denique Lycophronis Alexandrae uersibus 479 sq. et scholiis eo pertinentibus Agapenorem metallifodinas insulae aperuisse noscitur.

De colonis ex Arcadia Cyprum deductis ulla dubitatio exsistere nequit, quia dialecti populorum inter se sunt simillimae, quod luculenter perspicias si locutionem tituli aedificialis Tegeatici et tabulae Idaliensis (Caueri Del. 472) contuleris[4]). Nec quidquam aduersatur quin temporibus adeo uetustis id factum esse teneamus ficticiamque ad ipsam Arcadum et Cypriorum adfinitatem declarandam Agapenoris personam detrectemus. Alia quaestio est de eiusdem exitu ad bellum Troianum, quod quoniam ne Homerus quidem Arcades in campo Iliensi pugnantes memorat posteriorum figmentum habebimus, quicum colonia Paphum deducta probe conciliari potuerit. Nostra igitur opinio est non Troia reuertentem sed patria expulsum Agapenorem Cyprum aduenisse Hippothoi scilicet impetu coactum.

---

1) Thuc. I 8, 3—4.

2) Olim Erythrae dicebatur posteriorum Paphus. Steph. Byz. *Ἐρυθραί*.

3) Idem scriptor ab eadem Laodica, quam Paphi regnum proaui possedisse suspicamur, templum Paphiae Ueneris quod inter memorabilia Tegeae aedificia enumeratur exstructum narrat. Paus. VIII 53, 7.

4) Cf. Raoul — Rochettii Histor. deduction. coloniar. Graec. II p. 391 sq., Bergkium: De titulo Arcadico (Opp. II p. 324 sqq.).

Trapezuntiorum regi subacta pristino Tegea Arcadiae principatu destituta est, quem Parrhasiorum gens regnumque Elatidarum recuperauit. Quamquam hos per exiguum temporis spatium orientalem terrae partem in qua sita erat Tegea retinuisse probabile est, cum posthac proprii Tegeatarum principes compareant nec omnino facile propter locorum iniquitatem maiores in Arcadia dominatus durare potuerint. Proin qui Trapezunte ex Elati stirpe Hippothoi deinceps heredes exstiterunt, cum minus pertineant ad nostram causam paucis absoluere libet. Plurium nomina quippe quae nullibi exceptis Pausaniae Arcadicis (VIII 5, 4—13) obuiam fiant, pro seris commentis quibus saeculorum obscuritas tamquam pusillis facibus inluminaretur accipienda existimo.

Alter Aepytus Hippothoi filius ut templum Neptuni Mantineae uisit, quod adire homines sancta lege prohiberentur, oculorum lumine priuatus esse narratur. Cypselo regnante Dorienses Peloponnesum inuaserunt. Ne Arcadiam quoque occuparent quod quin temptarint dubitari nequit, non tam Cypseli astutia qui Meropam filiam Cresphonti Heraclidae in matrimonium dedisse traditur quam uirtute Arcadum inhibitum uidetur [1]). Idem Basilim nouam imperii sedem prope Alpheum condidit [2]). Holaeas qui Cypselo successit Aepyto sororis filio patrium regnum Messeniorum restituit. Secuntur Bucolio [3]), Phialus per quem nomen in Phialiam mutasse fertur oppidum ante Phigalia a Phigalo Lycaonis filio siue homine indigena aut a Phigalia nympha Dryade dictum [4]). Iam Simus, Pompus, Aeginetes sceptrum gessisse putantur; tertii nomen a commercio esse ductum quod illis temporibus cum Arcadiae

---

1) Paus. IV 3, 6, Nicol. Dam. fr. 39 (M.), Polyaen. I 7.

2) Paus. VIII 29, 5, Nicias ap. Ath. XIII p. 609.

3) Bucolio (Bucolium: Plin. N. H. IV 6, 20) uicus Arcadiae aut hunc aut uetustiorem eiusdem nominis Lycaone natum heroem eponymum coluisse uidetur. Thuc. IV 134, Apollod. III 8, 1, 3.

4) Paus. VIII 39, 2. 3, 1—2. Uidetur tum ad Phigalenses Arcadum principatus transisse. Cf. Steph. Byz. *Φιγάλεια*. Nominis forma recentior titulis nummisque confirmatur.

populis Aeginetae habuisse produntur consentaneum est. Quos Polymestor Charilai aequalis excepit; dein Aechmis qui priore bello Messeniaco Aristodemum Messeniae regem Arcadicis copiis adiuuit. De quo Aristocrates natus est, uir indignus potentia sibi commissa. Is cum sacerdotem Dianae Hymniae ad ipsum deae signum stuprasset, lapidibus a populo obrutus digno fato perfunctus est.

Filium eius Hicetam et nepotem Aristocratem alterum ultimos Arcadiae reges fuisse Pausanias contendit. Hic enim altero bello Messeniaco donis a Lacedaemoniis corruptus bis Aristomenem eiusque ciues quibuscum societatem inierant Arcades prodidit, et in pugna ad magnam Fossam et post captam Iram, cum Messeniorum dux cum electa manu Spartam a ciuibus desertam opprimere uellet. Posterior autem perfidia detecta ab Arcadibus consimilem ei atque auo parauit necem: in conspectu Aristomenis aliorumque Messeniorum qui regis scelere patriam amiserant lapidatus est et corpus mortui sine exsequiis trans fines terrae portatum [1]). In sempiternam rei memoriam tabula cum epigrammate in Lycaeo monte ponitur, quam praeter Pausaniam (IV 22, 7) Polybius (IV 33) nouit e Callisthenis Historia Graeca. Strabo (VIII p. 362) Aristocratem non Trapezunte ut Pausanias uerum Orchomeni regnasse indicat, cui maiorem nos fidem habebimus, etsi locorum uicinitas Trapezuntiis cum Messeniis intercedens illi fauere uidetur. At quippini ipse rex aut maiorum aliquis Parrhasiam cum oppido Trapezunte Orchomeniis subiecerit? [2]) Diogenis quidem Laertii (I 94) testimonio Heraclides Ponticus in libro de Imperio Aristocratem — ut posterior intellegatur tempora poscunt — filiumque toti ferme Arcadiae dominatos esse aiebat. Quo simul imminuitur Pausaniae auctoritas de regno Cypselidis una cum

1) Cf. Plut. de sera num. uind. 2.

2) Iam priori Aristocrati regnum Orchomeni uidetur conlocatum fuisse, ut locus suadet flagitii ab eo commissi. Neque illud careat specie probabilitatis, inde ab Aechmide aliam gentem regiam principatum Arcadiae adeptam esse, quoniam Aechmis non filius appellatur principis qui praecessit sed fratris filius; haec nescio an Orchomeni sedem habuerit.

morte Aristocratis adempto narrantis [1]). Forsan hac in re aut Rhiani poemate aut Arcadum traditione ductus fuerit, quae aptiorem regni finiti occasionem pronuntiare non posset.

His de Pausaniae serie regum Arcadicorum praemissis nunc regni Tegeatici post Hippothoum uestigia indagare conabimur. Qua in quaestione subdifficili certa rerum tempora et conexus extricare uix continget in tanta testimoniorum paucitate et caligine. Iuuat quod principes illi nusquam separati memorantur ab incursionibus Lacedaemoniorum in agros Tegeaticos factis. Iam primum eos Charilao duce inrupisse Pausanias (VIII 5, 9) docet. Cuius quoniam patruus et tutor Lycurgus plerumque dicitur [2]), de aetate belli in uniuersum licet iudicare.

Rem duobus praeterea locis Pausanias tractat (VIII 48, 4—5, III 7, 3), illic accuratius exponens hic tangens magis [3]). Ac priore quidem nomen Martis Gynacothoenae declarat, cuius signum pilae insculptum in foro Tegeatarum cernebatur: *ἐπὶ γὰρ τὸν* [4]) *Λακωνικὸν πόλεμον καὶ Χαρίλλου τοῦ Λακεδαιμονίων βασιλέως τὴν πρώτην ἐπιστρατείαν λαβοῦσαι αἱ γυναῖκές σφισιν ὅπλα ἐλόχων ὑπὸ τὸν λόφον ὃν Φυλακτρίδα ἐφ᾽ ἡμῶν ὀνομάζουσι· συνελθόντων δὲ τῶν στρατοπέδων καὶ τολμήματα ἀποδεικνυμένων ἑκατέρωθεν τῶν ἀνδρῶν πολλά τε καὶ ἄξια μνήμης οὕτω φασὶν ἐπιφανῆναί σφισι τὰς γυναῖκας καὶ εἶναι τὰς εἰργασμένας ταύτας τῶν Λακεδαιμονίων τὴν τροπήν, Μάρπησσαν δὲ τὴν Χήραν* [5]) *ἐπονομαζομένην ὑπερβαλέσθαι*

1) Cf. Muelleri Dor. I p. 150. Falsi Plutarchi (Parall. 32) historiolae, qua uel aetate belli Peloponnesiaci reges fuisse Orchomeniorum appareret, ut hominis non nauci nihil tribuimus.

2) Charilai loco Herodotus (I 65) — cf. Paus. III 2, 3 — Labotam ponit.

3) Adde breuem rei commemorationem in Phocicis (9, 6).

4) Hic alii libri *τόν* alii *γὰρ τόν* omittunt, quae nisi maiorem lacunam statuimus quod opus esse non uidetur quam maxime requiruntur. Ita autem praepositio *ἐπί* non facit ad sequentia uerba; cum proxima legantur *ἐπὶ στήλῃ* et *ἐπιστρατείαν*, error librario pronus erat cui medellam admouet Sylburgii coniectura *ὑπό*.

5) *Χήραν* quod significat mulierem uiduam non codicum nititur consensu, quorum nonnulli *χῶραν* uel *χώραν* exhibent. Inde Dindorfium

τῇ τόλμῃ τὰς ἄλλας γυναῖκας, ἁλῶναι δὲ ἐν τοῖς Σπαρτιάταις καὶ αὐτὸν Χάριλλον· καὶ τὸν μὲν ἀφεθέντα ἄνευ λύτρων καὶ ὅρκον Τεγεάταις δόντα μήποτε Λακεδαιμονίους στρατεύσειν ἔτι ἐπὶ τὴν Τεγέαν παραβῆναι τὸν ὅρκον, τὰς γυναῖκας δὲ τῷ Ἄρει θῦσαί τε ἄνευ τῶν ἀνδρῶν ἴδιά τε[1]) ἐπινίκια καὶ τοῦ ἱερείου τῶν κρεῶν οὐ μεταδοῦναι σφᾶς τοῖς ἀνδράσιν· ἀντὶ τούτων μὲν τῷ Ἄρει γέγονεν ἐπίκλησις. Loco e Laconicis laudato id noui addiscimus, quod Lacedaemonii fallaci oraculo inducti Tegeatidem a reliqua Arcadia resectum iri sperauerant. Qua de re ampliorem doctrinam pater historiae (I 66) suppeditat.

Is postquam de Lycurgi legibus disseruit, sic pergit in Spartanorum rebus enarrandis: *Οἷα δὲ ἔν τε χώρῃ ἀγαθῇ καὶ πλήθεϊ οὐκ ὀλίγων ἀνδρῶν ἀνά τε ἔδραμον αὐτίκα καὶ εὐθενήθησαν· καὶ δή σφι οὐκέτι ἀπέχρα ἡσυχίην ἄγειν, ἀλλὰ καταφρονήσαντες Ἀρκάδων κρέσσονες εἶναι ἐχρηστηριάζοντο ἐν Δελφοῖς ἐπὶ πάσῃ τῇ Ἀρκάδων χώρῃ. ἡ δὲ Πυθίη σφι χρᾷ τάδε·*

Ἀρκαδίην μ᾽ αἰτεῖς; μέγα μ᾽ αἰτεῖς· οὔ τοι δώσω.
πολλοὶ ἐν Ἀρκαδίῃ βαλανήφαγοι ἄνδρες ἔασιν,
οἵ σ᾽ ἀποκωλύσουσιν. ἐγὼ δέ τοι οὔτι μεγαίρω.
δώσω τοι Τεγέην ποσσίκροτον ὀρχήσασθαι
καὶ καλὸν πεδίον σχοίνῳ διαμετρήσασθαι.

Ταῦτα ὡς ἀπενειχθέντα ἤκουσαν οἱ Λακεδαιμόνιοι, Ἀρκάδων μὲν τῶν ἄλλων ἀπείχοντο, οἱ δὲ πέδας φερόμενοι ἐπὶ Τεγεήτας ἐστρατεύοντο χρησμῷ κιβδήλῳ πίσυνοι, ὡς δὴ ἐξανδραποδιεύμενοι τοὺς Τεγεήτας. ἑσσωθέντες δὲ τῇ συμβολῇ, ὅσοι αὐτῶν ἐζωγρήθησαν, πέδας τε ἔχοντες τὰς ἐφέροντο αὐτοὶ καὶ σχοίνῳ διαμετρησάμενοι τὸ πεδίον τὸ Τεγεητέων ἐργάζοντο. αἱ δὲ πέδαι αὗται, ἐν τῇσι ἐδεδέατο, ἔτι καὶ ἐς ἐμὲ ἔσαν σόαι ἐν Τεγέῃ, περὶ τὸν νηὸν τῆς Ἀλέης Ἀθηναίης κρεμάμεναι[2]).

(Praef. p. II) non falsum esse credo ex Herodiani loco mox adferendo restituentem *Χοίραν*.

1) Haud absone in minore editione Schubartus *τε* male idoneum in *τά* correxit mutato praegredientis uoculae accentu ut aduerbium *ἰδίᾳ* legeretur.

2) Cf. Diod. IX 36, schol. Aristid. p. 561 (Dind.), Lepidum ap. Steph. Byz. *Τεγέα*, Eust. ad Il. p. 301, Dion. Chrys. XVII p. 469.

Dissidet ab his testimoniis Diniae Argiui fragmentum Argolicorum apud Herodianum *περὶ μονήρ. λέξ.* (II p. 913) seruatum: *Λέγεται δὲ τοὺς Λακεδαιμονίους, καθ' ὃν ἐν Τεγέᾳ χρόνον ἦσαν αἰχμάλωται, δεδεμένους ἐργάζεσθαι διὰ τοῦ πεδίου τὸν Λαχᾶν ποταμόν, Περιμήδας ἐν Τεγέᾳ δυναστευούσης, ἣν οἱ πλεῖστοι καλοῦσι Χοίραν.*

Pausaniae, Herodoti, Diniae narrationes ad idem spectare factum in propatulo est; quarum communia habentur clades Lacedaemoniorum et captiuitas. Periegetae peculiare est feminas Marpessa duce uictoriam perfecisse, Herodoti et Diniae captos hostes uinctos opus fecisse [1]), Argiui id actum esse Perimeda Tegeae regnante cuius cognomen in Pausaniae Marpessa redire uidetur. Porro proprium est Arcadicorum auctoris quod Charilaus rex Spartanorum gratis e captiuitate dimittitur, postquam iure iurando confirmauit numquam amplius se bellum Tegeatis inlaturum; nec tamen eum iuramento stetisse. Denique Dinias negotium captiuis impositum certius terminat quos Lacham fluuium per planitiem ducentes faciat [2]). Tametsi aliunde nihil de Lacha Tegeatidem inriganti constat [3]).

Quin Perimeda et Marpessa secerni nequeant nemodum addubitauit. Quaeritur quem ad modum regiam dignitatem adsecuta esse uideatur. Namque id praeter consuetudinem est propriae Graeciae, ut feminae regnum hereditate acceperint [4]). Uerum edepol nihil obstat quin coniuge mortuo uiduam reginam pro liberis impuberibus principis officia exercuisse sta-

---

1) Quod tamen et ipse nouit Pausanias (VIII 47, 2).

2) Saepius in campis Arcadicis accidit ut riui in cursu praepediti agros inundarent. Quod ne quando Tegeatis noceret, uadum fluuii tum muniri iussere.

3) Nescimus an idem fuerit cum Garate uel Gareate amne qui pagum Gar[e]atarum percurrit. Paus. VIII 54, 4. Potest uerius nomen fuisse Diniae Lachas, cum accolae a regionis significatione amnem uocarent. Quid in uoce *Λαχᾶς* notionis insit Hesychii glossae ostendunt: *λαχαίνειν· ὀρύσσειν, σκάπτειν* et *λάχεια· εὔσκαφος καὶ εὔγειος· παρὰ τὸ λαχαίνεσθαι, ὅ ἐστι σκάπτεσθαι πυκνῶς.* Cf. Konerum p. 11 n. 7.

4) Cf. Muelleri Dor. II p. 407.

tuamus[1]). Quod eadem bellicosissima fuit et in proelio illo ipsos uiros uirtute anteiuit, inde Pausaniae fabula traditioni oppidanorum debita feminas Tegeatidas plurimum contulisse ad consummandam uictoriam originem cepit. A sacris igitur gratulatoriis quae una mulier Marti obtulit deus cognominatus est. Marpessa autem Pausaniae agnomen est e populari sermocinatione adreptum et propter captos uel occisos hostis inuentum. Minus alterum agnomen Perimedam commendat quod est *Χοίρα*[2]).

Charilai calamitate haud quaquam Lacedaemonii deterriti sunt quo minus impetus in Tegeatarum oppidum redintegrarent; quin ipsum Charilaum iterum cum illis belligerasse feliciore ut uidetur euentu Pausanias testatur[3]). Et uaria quidem fortuna bellum acerrimum quo nonnumquam implicati sunt Argiui perdurauit. Libertatem uero nullo tempore fortissimae Arcadum genti eripere Spartani ualuerunt, etiamsi pluries iam in eo esset ut oppidum occuparent ueluti Elne regnante plane incerta aetate. De quo non nisi per Polyaenum (I 8) instituimur: *Ἔλνης βασιλεὺς Ἀρκάδων Τεγέαν πορθούντων Λακεδαιμονίων ὅσοι μὲν ἐν ἀκμῇ κατὰ κορυφῆς ἔπεμψε τῶν πολεμίων*[4]), *νυκτὶ μέσῃ κελεύσας ἐπιθέσθαι· ὅσοι δὲ γέροντες καὶ παῖδες, τούτους ἐκέλευσε πρὸ τῆς πόλεως τὴν ἴσην ὥραν φυλάξαντας πῦρ ἀνακαῦσαι μέγιστον. Οἱ πολέμιοι πρὸς τὴν τοῦ πυρὸς ὄψιν ἐκπλαγέντες ἐς τοῦτο ἀπεσκόπουν. οἱ δὲ κατὰ κορυφῆς ἐμπεσόντες τοὺς πλείστους αὐτῶν διέφθειραν, πολλοὺς δὲ ζωγρήσαντες ἔδησαν. Καὶ τὸ λόγιον ἐτελεύτησε·*

Δώσω τοι Τεγέην ποσσίκροτον ὀρχήσασθαι.

---

1) Sic *Χήρα* quod attributum Marpessae plerique Pausaniae libri perperam exhibent e nota eruditioris cuiusdam magistri in uerborum ordinem inrepere potuit.

2) Vide Plassium de tyrannide I p. 167 sq.

3) Num Theopompus quem in custodia Tegeatarum retentum doloque Chilonidis uxoris in libertatem uindicatum Polyaenus (VIII 34) memorat rex ille celeberrimus Lacedaemoniorum fuerit necne ambiguum est.

4) Hic uerba *κατὰ κορυφῆς* sensu non differre remur a locutione usitatiore quae est *κατὰ νώτου*.

Eandem rem Pausanias (VIII 53, 10) intellegit, quamuis primo obtutu aliena esse uideatur huius narratiuncula e Tegeatarum sermonibus hausta. Lacedaemonios festis Iouis Clarii diebus ciues Tegeae adgressos esse. Cum uero ningeret caelum hostes frigore uexatos grauiter sub armis laborasse. Ipsos autem clam illis ignes accendisse nec iam gelu rigentes contra Spartanos exisse ac superiores discessisse. Uterque igitur scriptor igne aduersarios in fugam uersos facit, cuius figmenti fundamentum est asperitas caeli Arcadici quae mirum quantum Spartanorum conatibus obfuit. Cum multos hostes captos esse itaque oraculum ex Herodoto cognitum euentum suum habuisse Polyaenus adiungat, de confusione huius rei et uetustioris Charilai infortunii cogitare libeat, quod non opus est si quidem Pythiae responsum etiam in posterum ualere potuit.

Nec non Acuen ab eodem Polyaeno (I 11) laudatum Tegeae regem fuisse putamus licet non ita appelletur. Tempora eius prorsus ignota frustra uiri docti exuere tenebris conati sunt. Secundum Dunckerum (Hist. ant. V p. 435) in pugna Hysiana Argiuis imperauit quam persequens uictoriam libertatem reddiderit Tegeatis. Nititur fragmento Diodori (VII 14 b): *Ὅτι Ἀργεῖοι πολλὰ κακοπαθήσαντες ἐν τῷ πολέμῳ τῷ πρὸς Λακεδαιμονίους μετὰ τοῦ ἑαυτῶν βασιλέως καὶ τοῖς Ἀρκάσι τὰς πατρίδας ἀποκαταστήσαντες ἐμέμφοντο τὸν βασιλέα διὰ τὸ τὴν χώραν αὐτῶν ἀποδεδωκέναι τοῖς φυγάσιν, ἀλλὰ μὴ σφίσι κατακληρουχῆσαι. συστάντος δ' ἐπ' αὐτὸν τοῦ δήμου καὶ τὰς χεῖρας ἀπονενοημένως προσφέροντος ἔφυγεν εἰς Τεγέαν κἀκεῖ διετέλεσε τιμώμενος ὑπὸ τῶν εὖ παθόντων.* Praeiit uiam G. F. Unger (Phil. XXVI p. 369 sqq.) Polyaeni uerba: *Ἀκούης Λακεδαιμονίων Τεγέαν προδοσίᾳ νύκτωρ καταλαβομένων τοῖς ἰδίοις ὁπλίταις ἔδωκε σύνθημα κτείνειν τοὺς τὸ σύνθημα ἐρωτῶντας. Οἱ μὲν δὴ Ἀρκάδες οὐκ ἐπηρώτων, οἱ δὲ Σπαρτιᾶται ὡς ἐν νυκτὶ ἀγνοοῦντες καὶ διὰ τούτων ἐρωτῶντες ὑπὸ τῶν Ἀρκάδων ἀνηροῦντο* sic explicans: Lacedaemonios tum Tegeam obtinuisse; Acuae uero contigisse ut subito facta in oppidum inruptione hostile praesidium opprimeret. Iam offendit uirum doctum, quod de ratione qua Lacedaemonii

in urbem intrarint praeter necessitatem referatur, cum quo modo Acues Tegea potitus sit silentio praetermittatur; qua re scribi mauult: *Ἀκούης Λακεδαιμονίων κατεχόντων Τεγέαν προδοσίᾳ νύκτωρ καταλαβόμενος* e. q. s.

Alteram difficultatem in eo deprehendit, quod Arcades primum oppressi sunt tum ipsi oppressores. Illic iure nomen poni, quoniam Tegeatae intellegantur qui symbolum non percontando conseruati sint; contra hic Arcades dici Acuae milites incurrentes, qui si Arcades essent ab illis epitheto distingui debuerint. Proinde altero loco pro *Ἀρκάδων* scribit *Ἀργείων*. Argiuorum autem regem Acuen in Ptolomaeorum maioribus quorum seriem Theophilus (ad Autol. II 7) ex Satyro prodidit repperisse sibi uidetur. Ibi cum quartus in Temeni stirpe *Ἀκοός* uocetur, nomina *Ἀκούης* et *Ἀκοός* nihil inter se differre contendit, quia passim *ος* et *ης* in suffixis substantiuorum commutentur.

Iam ratione temporum ad uetustiorem aetatem quam Duncker referre principem cogitur, ut Charilai fiat aequalis qui sane cum Argiuis quoque bellum gessisse narratur [1]). At is non cepit Tegeam [2]).

Neque omnino de Argiuo Acue qui Tegeam liberauit cogitare possum. Nolo premere quod Acuus apud unum Satyrum inter Argiuorum reges nominatur et siletur a Theopompo. Sed uerba Polyaeni quae Unger trifariam corrigit sanissima sunt. Quidni Acues dux siue rex Tegeatarum habeatur, qui patriam oppugnatam cum ciuibus defenderit? Nonne potuit certior factus hostes per unam portam a proditoribus apertam introisse suos milites de moenibus et uallis in forum reuocare ubi inruentibus resisterent? Iam nocte fretus qua Lacedaemonii proelio comminus conserto aduersarios a suis distinguere prohiberentur hoc symbolum dedit, ut qui symbolum interrogasset occideretur. Tum nimirum Arcades non sciscitantur, Spartani uero nescii et symbolum quaeritantes ab oppidanis agniti necantur.

1) Paus. III 7, 3. Cf. Busolti Hist. Gr. I p. 162 n. 4.

2) Vide Dunckerum (V p. 228 n. 2).

Minus lubricum de aetate regis Argiuorum Tegeae exsulantis iudicium. Quem in proelio Hysiano anno a. Chr. 669/68 commisso[1]) Argiuis praefuisse censemus. Quin diuturna bella cum Argiuis et Arcadibus gesta praecesserint, quin antea pars Arcadiae ipsaque Tegea in dicionem Lacedaemoniorum redacta fuerint, uel propter situm Hysiarum dubitare nolim. Accepto insigni illo detrimento quidquid bellando profecerant continuo Spartani amiserunt. Neque enim diutius Arcades iugum impositum tolerasse probabile est, in quo excutiendo ab Argiuorum rege acriter uidentur esse subleuati.

Eis quae alias de regno Temenidarum produntur hoc non repugnat. Principum seriem Muellero (Dor. II p. 104 n.) potissimum auctore sic constituimus: Temenus, Cisus, Medo, Thestius, Acuus, Aristodamidas, Eratus, Phido. Medonem sane nusquam legimus aut filium fuisse Cisi aut in regno ei successisse, quod corrupta meruit Pausaniae memoria. Nam cum haec exstent loco laudando (II 19, 2): *Ἀργεῖοι δὲ ἅτε ἰσηγορίαν καὶ τὸ αὐτόνομον ἀγαπῶντες ἐκ παλαιοτάτου τὰ τῆς ἐξουσίας τῶν βασιλέων ἐς ἐλάχιστον προήγαγον, ὡς μηδενὶ τῶν Κείσου καὶ τοῖς ἀπογόνοις ἢ τὸ ὄνομα λειφθῆναι τῆς βασιλείας μόνον. Μέλταν δὲ τὸν Λακήδου(δεα) τὸν ἀπόγονον Μήδωνος τὸ παράπαν ἔπαυσεν ἀρχῆς καταγνοὺς ὁ δῆμος,* quorsum nominetur Medo plane nescimus. Qua re quoniam paulo supra id nomen scribarum socordia oblitteratum esse apparet, prona uidetur Musgrauii coniectura (Tract. p. 324) pro *μηδενί* scribentis *Μήδωνι,* pro *τῶν* quod sequitur *τῷ,* delentis denique *ἤ* cum aliquot libris.

Tum Medo non diuersus est a Satyri Marone et Theopompi[2]) Merope. Eratum filium fuisse Aristodamidae fratremque Phidonis arbitror. Is circa initium olympiadum Dryopes, qui Nicandro post Charilaum Spartae regi fines Argiuorum deuastanti auxilium tulerant, simulac domum reuertere Lacedaemonii ex oppido Asine eiecit[3]). Quod si ille uel liberi a

---

1) Paus. II 24, 8. 2) Diod. VII 15.
3) Paus. II 36, 4—5. IV 8, 3.

Phidone pulsi sunt regno, bene declaratur tyranni nomen quamuis reliqua eiusdem uiolentius facta eodem pertineant.

Ceterum nullibi adfirmatur quotquot maiores Carani enumerentur tot Argis regnasse; ergo magis probabilitatem quam ueritatem adfectamus. Deinde cum Ephoro [1]) qui decimum a Temeno Phidonem dicit haec disputatio pugnat. Attamen neglegentiorem in eiusmodi rebus Cymaeum fuisse ac saepe ipsum numeros computasse uiris doctis probatur.

Quando floruerit Phido inde cognouimus quod anno a. Chr. 748 celebrandos ludos Olympicos curauit [2]). Nempe perperam Weissenbornius (Hell. init.) apud Pausaniam olympiadis numerum mutauit, ut in medium saeculum septimum tyrannus proueheretur. Quod merito prostrauit G. F. Unger largius de Phidone disputans (Phil. XXVIII p. 399 sqq., XXIX p. 245 sqq.), eademque cecidere ruina quae C. F. Hermannus de Doricis Argiuorum regibus composuit Weissenbornii insistens uestigia [3]).

Principes Phidonem insecuti per totos fere centum annos obliuione teguntur excepto anonymo, ad quem ingrata praemia uictoriae Hysianae a ciuibus delata sunt. Quidni liceat tam sera huic tempora adsignare? Neque enim recte adnotauit C. Mueller [4]) nos multum descendere infra primam olympiadem uetari ut uideretur sequenti fragmento Escorialensi quod necem Amulii tractat. Scilicet in describendis rebus uetustissimis non ita anxie Diodorus rationem chronologicam obseruauit, praesertim ubi tempora parum certa erant. 'In primis autem hunc morem secutus est, ut sub urbium initia breui enarratione fata earum exponeret.' [5]).

---

1) Strab. VIII p. 358. 2) Paus. VI 2, 2.
3) Tract. conu. phil. XIV p. 36 sqq. 4) Fr. hist. II p. VIII.
5) V. Heynium: de fontibus Diodori (edit. Dind. II p. XXII n. 3). Exempla haec appono. Syncello teste (p. 194) septimo Diodori libro Romae conditae et originum gentis ab Aenea ductae memoria inerat (fr. 3—4 Dind.), ut necesse sit in historia Aeneae hac de re actum esse. In excerptis autem de Virt. et Vit. p. 547 (fr. 10 Dind.) rebus Spartanorum praecedit frustulum de Aristodemo Malaco Cumaeorum tyranno qui aequalis fuit Tarquinio Superbo. Quod eo loco Diodorus uidetur adscripsisse quo de Cumarum principiis egerat. Praeterea in Exc. Vat. p. 3 (fr. 17 Dind.) antequam Romuli

Citra medium saeculum septimum Damocratidas euersor Naupliae Argiuis imperasse uidetur, quoniam sub finem secundi belli Messeniaci quod ad tempora nimis prisca Pausanias relegat Nauplienses nuper e patria eiecti dicuntur [1]). Inde circiter annum a. Chr. 600 alter Phido regnauit, ab Herodoto (VI 127) cum priore confusus loco illo clarissimo quo proci Agaristae Clisthenis Sicyonii filiae enumerantur: *Ἀπὸ δὲ Πελοποννήσου (ἦλθε) Φείδωνος τοῦ Ἀργείων τυράννου παῖς Λεωκήδης, Φείδωνος δὲ τοῦ τὰ μέτρα ποιήσαντος Πελοποννησίοισι καὶ ὑβρίσαντος μέγιστα δὴ Ἑλλήνων ἁπάντων, ὃς ἐξαναστήσας τοὺς Ἠλείων ἀγωνοθέτας αὐτὸς τὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀγῶνα ἔθηκε.*

Immerito opinor totam narrationem pro fictione poetica quidam duxerunt uelut nouissime Busoltus (Hist. Gr. I p. 140 n. 3). Populi memoriam Herodotus uidetur secutus esse, quae historiam petitionis Agaristae nitide commentis adornarat; sed nomina principum non inuenta sunt ab hominibus neque ex altioribus aeuis repetita. Quod cum in fonte Halicarnassius Leocedam Phidone natum Argiuorum rege legisset, in hunc Phidonem errore chronologico transtulit quae de abauo homonymo compererat [2]). Alii inimicitias inter Clisthenem et Argiuos susceptas narrationi Herodoteae refragari dicunt. At e re fuit Clisthenis postquam Olympiae uicit talia discidia missa facere omnesque Graecos nobiliores ut proci fierent inuitare. Neque Argiui Heraclidae ei erant qui oblatam reconciliationem respuerent, cum natura quodam modo socii essent Spartae inimicorum. Parum uero eos callere sermonem Herodoti censeo, qui male intellecta particula *δέ* ui quadam adnectenti repetitum nomen locum de quo agitur mendosum habuerint. Quos non tam exempla a Steinio (ad I 64, 10) laudata quam hic locus extremi libri (c. 73) refellunt: *ἐκ δήμου Δεκελεῆθεν, Δεκελέων δὲ τῶν κοτε ἐργασαμένων . . . .*

---

et Remi fiat mentio, de Perdicca Macedonum rege primo huius nominis qui multo post Romam conditam uitam degit narratur.

1) Paus. IV 24, 4. 35, 2.

2) Similiter paulo supra (c. 125) in temporum rationem peccauit, cum Alcmeonem circa annum a. Chr. 600 florentem ad Croesi aulam arcessat.

Lacedae regnum posterioris Phidonis filii duobus testimoniis nititur, altero Pausaniae (l. l.) quo Meltae pater uocatur, altero Plutarchi (de cap. ex hoste util. 6) ubi paene nulla mutatione Λακήδην cum Od. Muellero scribimus. Hinc mollitie eum infamatum fuisse cognoscimus. Meltae si uis Pausaniae credere damnato a populo quantum maioribus relictum erat regiae potestatis demptum est. Plutarchus uero (de Alex. uirt. 8 conl. de Pyth. orac. 5) Heraclidarum genus Argis emortuum esse adserit; quo facto ad Aegonem principatum transisse, cuius domus aetate belli Persici hac dignitate insignis fuisse uidetur. Namque etiam tum Herodoto auctore (VII 149) regnum Argis durabat. Quem testium dissensum non possum non a pusilla Pausaniae industria deriuare; nimirum Meltam cum uetustiore rege — illum dico qui Tegeae exsulauit — peruerse commutauit [1]).

Iam ut reditus fiat ad Tegeatas, quo tempore abolita sit regia potestas ne diuinando quidem adsequimur. Certe Croesi aetate cum Lacedaemonii Tegeam in societatem suam adsciuissent, mansisse regnum ueri dissimile est. Id enim impense illi operam dabant ut nobilium in oppidis sociis instituerent imperium. Quid? quod de regni genere omnis nos deserit memoria? In uniuersum tamen aegre Tegeatae a ceteris Graecis hac in re nimis recesserunt, ita ut de regibus senatus auctoritate ac populari iure in contionibus adsentiendi cohercitis cogitare liceat. Videlicet ut alibi per saeculorum decursum pedetemptim potestas eorum est imminuta, donec liberam rei publicae formam ciues constituerunt.

---

1) Meltam extremum gentis fuisse coniectura textu scriptoris obtrudere studuit Unger (Phil. XXIX p. 267) ante ἀπόγονον inserens ἔσχατον. Numerum enim ad uocem ἀπόγονον desiderat. Multo leniore medicina Schubartus in minore editione usus una adiecta litterula δεα τόν in δέκατον mutauit quod tamen cum temporum ratione pugnat. Mihi secus stat iudicium atque illis. Ipse Unger exempla omissi numeri attulit (Phil. XXIX p. 269) quod in membris familiae nimium a proauo distantibus accidisse profitetur. Id uero facit ad nostram causam. Vide igitur quam sana sit memoria, si modo deleuerimus litteras δεα dittographia haud dubie natas.

Caput IV.

De libera re publica.

Enarraturi sumus ultimo capitulo primum historiam liberae Tegeatarum ciuitatis quam maxime concisam; dehinc singula deinceps instituta rei publicae persequemur.

I. Grande et memoria dignissimum certamen montani Tegeatidis incolae per tantam seriem annorum non infeliciter cum Lacedaemoniis pugnabant, quo tandem superati in societatem uictorum honeste recepti sunt. Quod medio fere euenit saeculo sexto. *Ἐπὶ Λέοντος βασιλεύοντος καὶ Ἡγησικλέος ἐν Σπάρτῃ*[1]) *τοὺς ἄλλους πολέμους εὐτυχέοντες οἱ Λακεδαιμόνιοι πρὸς Τεγεήτας μούνους προσέπταιον. κατὰ δὲ τὸν κατὰ Κροῖσον χρόνον καὶ τὴν Ἀναξανδρίδεώ τε καὶ Ἀρίστωνος βασιληίην ἐν Λακεδαίμονι ἤδη οἱ Σπαρτιῆται κατυπέρτεροι τῷ πολέμῳ ἐγεγόνεσαν*[2]). Quo id pacto effectum sit, eis quae secuntur curatius Herodotus exponit[3]).

Consulentibus Spartanis Pythia magis fortunam eis obsecundaturam esse responderat, si Orestis ossa e Tegeatarum finibus ad ipsos attulissent. Atque unus de agathoergis qui uocantur Lacedaemoniorum Lichas nomine indutiarum tempore Tegeam profectus et mentis acumine bustum indagauit et callido furto effossas mortui reliquias in patriam transportauit. Lepidam fabulam confictam esse elucet, qua declararetur cur et Spartae et Tegeae Orestis sepulcra monstrarentur[4]). In Arcadiam filius Agamemnonis secundum fabulas Apollinis oraculo iussus immigrauit altero Aepyto regnante[5]). In memoriam rei quod oppidum antehac ab Orestheo Lycaonis filio

---

1) Pausanias (III 3, 5) Leonte et Eurycrate patre regnantibus plerumque Lacedaemonios bello Tegeatico detrimenta cepisse tradit. Quibuscum non concinunt quae apud eundem (III 7, 6) de Archidamo et Agasicle aequalibus illorum e Proclidarum familia pronuntiantur: contigisse eis ut uitam quietam nec bellis sollicitatam degerent.

2) Herod. I 65 et 67. 3) Cf. Paus. III 3, 5—6, Solin. p. 25, 20 etc.

4) Paus. III 11, 10. VIII 54, 4. 5) Paus. VIII 5, 4.

Oresthasium dictum erat tum nomen Oresteum [1]) accepisse fertur [2]). Quae etymologia nisi ipsius grammatici additamentum est a Pherecyde [3]) primum et Euripide (El. 1275, Or. 1647) prolata poetarum uidetur inuentum esse; nam Herodotus (IX 11) et Thucydides (V 64) ueriore forma *Ὀρέσθειον* utuntur. De Oreste in Arcadia commoranti praeterea inspice Pausaniam (VIII 34, 1—4), scholium Eur. Or. 1647, Strabonem (XIII p. 582), Stephanum s. u. *Ὀρέσται*. Hinc duplex fabulae traditio conligitur, cum alii priusquam Athenas ueniret Orestem apud Arcades habitasse, alii Areopagi iudicio absolutum hic domicilium conlocasse diemque supremum obisse contenderent. Quarum Euripides utramque sequitur. Illud poetae proprium est ut scholiasta adnotat, quod per unius anni spatium apud Arcades uersantem facit Agamemnoniden. Quem qui morte defunctum esse in hac terra memorabant, partim ipsam leti causam et qua aetate uita decessisset narrauerunt. Asclepiades quidem septuagenarium serpentis morsu perisse auctor exstitit [4]).

De honorata Tegeatarum in societate Lacedaemoniorum condicione id addere placet, quod aerarium bellicum Graecorum commune ea quidem aetate qua nondum Spartae principatus in administrando bello Persico ademptus erat Tegeae

---

1) Nimirum uulgo *τὸ Ὀρέστειον* dicebant; Stephanus s. u. *Ὀρεστία* hanc quoque formam in usu fuisse testatur, cum Eudaemo et Orus scripserint *τὴν Ὀρέστειαν*, ut merito Berkelius codicum *Ὀρέστειον* correxit. Incolae semper *Ὀρεσθάσιοι* audiunt. Sic Pausanias et Roehlii titulus 98 exhibent. Ceterum ab Oreste etiam dimidia pars urbis Megalopolis nomen duxit Orestiae. Steph. Byz. *Μεγάλη πόλις*. Pagum Oresthasiorum Thucydides (IV 134) *Ὀρεσθίδα* nominat.

2) Paus. VIII 3, 2.

3) Schol. Eur. Or. 1645. Hic uerba *τοὺς κατεχομένους ἐπιλύσει* medicina indigent; ego dum meliora proponentur hac acquiesco mutatione non lenissima: *τὸν κατεχόμενον ὑπὸ λύσσης*. Praepositiones *ἐπί* et *ὑπό* saepius a librariis inter se permutantur. Singulari participii numero opus esse existimo.

4) Cf. Theagenis Macedonica apud Steph. Byz. l. l., ubi post *χωρίον* insero *ἐλθών* quod Meinekius proposuit. Vide Bursiani Quaest. Euboic. p. 29.

uidetur fuisse. Hic enim tabula[1]) inuenta est, ubi solutiones uoluntariae a singulis ciuitatibus aut hominibus priuatis ad bellum gerendum Lacedaemoniis pensae recensentur.

In certamine quo barbaros Graeci Xerxis ductu in Europam transgressos propulerunt inter primos Tegeatae uirtute emicuerunt. Thermopylas, Isthmum, Plataeas testes excito[2]). Ut contra Mardonium Peloponnesi copiae tandem praesto essent Atheniensibus Chilaus Tegeates auctor euasit[3]). Illis iam temporibus Tegeatae et Mantinenses, qui ipsi quoque societatis Peloponnesiorum participes exstiterant, longe ceteras Arcadiae ciuitates nominis splendore et uiribus rei publicae anteisse putandi sunt, ut contentio quaedam his duabus de principatu relinqueretur. Quam simultatem ac discordiam diuersitas in ciuili utriusque urbis statu aluerit necesse est. Veri enim simile arbitramur Tegeatis armorum ui subactis uictores rei publicae formam suae ipsorum ciuitati conuenientem obtrusisse. Paucorum igitur ut posteriore aetate Tegeae summa uidetur fuisse potestas. Aliter apud Mantinenses qui sua sponte ad Spartanorum foedus sese applicarant populus rerum tenebat gubernaculum, etsi non ex omni ciuitate sed e parte quadam magistratus eligebantur[4]). Attamen ne Tegeatis quidem defuerunt, qui nouarum rerum cupidi ampliora plebei iura uellent conferre patriamque a Lacedaemoniorum uiolenter factis tutam conlocare. Qui ciues suos si quando conspirationes sociorum in Spartanos fiebant, ut eis interessent interdum permouisse uidentur.

---

1) Est Roehlii inscriptio 69. Ea quae praecedit Posidonii uerba apud Athen. VI p. 233 fulciuntur: *Λακεδαιμόνιοι δ' ὑπὸ τῶν ἐθῶν κωλυόμενοι εἰσφέρειν εἰς τὴν Σπάρτην καὶ κτᾶσθαι ἄργυρον καὶ χρυσὸν ἐκτῶντο μὲν οὐδὲν ἧττον, παρακατετίθεντο δὲ τοῖς ὁμόροις Ἀρκάσιν.* Xuthias enim quem Laconem fuisse dialectus tituli innuit rem familiarem in urbe Tegeatarum adseruasse narratur, quam postea aut ipse repeteret aut se mortuo heredes recuperarent.

2) Herod. VII 202. VIII 72. IX 26—28. 70.

3) *Χείλεως* apud Plutarchum (Them. 6, de malign. Herod. 41) scriptum inuenis, minus recte ut uidetur *Χίλεος* apud Herodotum (IX 9), *Χίλιος* apud Polyaenum (V 30). 4) Arist. Polit. VI 2, 2.

Itaque accidit ut post pugnam Plataeensem et ante tertium bellum Messeniacum duplex illud quod memorauimus certamen Laconibus in Arcadia subeundum esset [1]). Vix huc faciunt ut Mueller (Dor. I p. 188) opinatus est duo Simonidis epigrammata (Anth. Pal. VII 512. 442), quibus ciues Tegeae pro patria defuncti conlaudantur; quae Bergkio suadente (Lyr. III p. 459) ad sedecim Tegeatas in Plataeensi proelio mortuos referre malumus peculiari conditos sepulcro [2]).

Id tamen nullo pacto in dubium potest uocari, quin tunc temporis Cleandridas Gylippi pater [3]) exercitui Lacedaemoniorum fines Tegeaticos ingredienti praefuerit. Quem optimatium possessionibus abstinentem, agros reliquorum deuastantem eo scimus rem adduxisse, ut nobiles iam pridem suspecti tamquam hostium essent amici nunc proditionis a plebe incusati, cum nullam aliam salutis uiam superesse intellegerent, reapse patriae fierent proditores Tegeamque Spartanis dederent [4]).

---

1) Perquam memorabile est quod Mantinenses communi Arcadum periculo defuerunt. Quibus patriae amor tum misera principatus contentione exstinctus esse uidetur. Eandem in re publica rationem secuti sunt, cum Archidamum contra Hilotas rebellantes subleuarunt. Xen. Hist. Gr. V 2, 3. — Vide quae Duncker (Hist. ant. N. S. I p. 122) de his rebus exponit. A proelii Tegeensis aetate haud procul abesse Mycenarum euersionem in qua Cleonaei et Tegeatae satellites adfuerunt Argiuis res ipsae clamant. Strab. VIII p. 377. Haec anno a. Chr. n. 468 tribuenda est. Diod. XI 65. Ne proximo quidem anno cum Leotychides Tegeam secessit, huius oppidi ciues certos Spartanorum amicos fuisse iudicamus. Quid? quod paulo ante Medorum inuasionem discidium fuit inter Lacedaemonios Tegeatasque, quod discrimen imminens in breue temporis spatium uidetur composuisse? Her. IX 37.

2) Herod. IX 85. 3) Thuc. VI 93.

4) Polyaen. II 10, 3. Quae porro de Cleandrida explorata habemus, propter tempora rerum minime huic opinioni obsistunt. Constat eum anno a. Chr. n. 445 (Thuc. I 114 conl. II 21) Plistoanacti adulescentulo Spartae regi Atticam inuasione uexanti comitem esse additum. Pecuniis uero ut uidebatur a Pericle corruptus exercitum Peloponnesiorum reduxerat. Plut. Per. 22, schol. Arist. Nub. 859, alibi. Inde capitis Lacedaemone damnatus in Italiam profugit ubi Thurinorum bella cum Tarentinis, Terinaeis, Lucanis administrauit. Ant. Syrac. ap. Strab. VI p. 264, Polyaen. II 10. Nescio an ipse inter colonos fuerit, qui Thurios circa initium Cleandridae

Iam pax cum Lacedaemoniis facta est, cuius condiciones in columna ad Alpheum posita legebantur [1]). Partem conuentionis Plutarchus (Quaest. Gr. 5) futuris reseruauit: *Τίνες οἱ παρὰ Ἀρκάσι καὶ Λακεδαιμονίοις χρηστοί; Λακεδαιμόνιοι Τεγεάταις διαλλαγέντες ἐποιήσαντο συνθήκας καὶ στήλην ἐπ' Ἀλφειῷ κοινὴν ἀνέστησαν, ἐν ᾗ μετὰ τῶν ἄλλων γέγραπται, Μεσσηνίους ἐκβαλεῖν ἐκ τῆς χώρας καὶ μὴ ἐξεῖναι χρηστοὺς ποιεῖν. Ἐξηγούμενος οὖν ὁ Ἀριστοτέλης τοῦτό φησι δύνασθαι τὸ μὴ ἀποκτιννύναι βοηθείας χάριν τοῖς λακωνίζουσι τῶν Τεγεατῶν* [2]). Quod de expellendis Messeniis hic agitur, id temporis compositae pacis accuratius limitandi nullam praebet certam ansam, quoniam ubi primum prope Messeniam Lacedaemoniis bellandum erat frequens turba per seruitutem patrias segetes exercentium ad hostes dominantium transfugiebant. Tametsi haudquaquam infitiari licet artissime illos motus Arcadicos cum seditione Hilotarum cohaerere, quam anno a. Chr. 464 incohatam esse Pausanias (IV 24, 2) commemorat. Altero uictorum postulato quanto opere Spartani fouerint et tutati sint quicumque Tegeatarum suas ipsorum partes capesserent — optimates dico atque oligarchiae studiosos — affatim discimus. Postero aeuo ciuilis inter Tegeatas discordia bellaque cum Mantinensibus gesta uix umquam diutius quieuerunt.

Hieme quidem inter annum nonum et decimum belli Peloponnesiaci (423 — 22 a. Chr.) interiecta apud Ladoceam in Oresthide utraque ciuitas armis congressa est. Ambiguus pugnae exitus euasit [3]). Forsitan causa fuerit discidii quod Parrhasiam Mantinenses dum bello Archidamico ut solet uocari Lacedaemonii occupati sunt sibi subiecerant [4]). Summum autem

---

exsilii exaedificarent. Mutilatum uiri nomen deprehendis apud Diodorum (XIII 106: *Κλέαρχος*) et Apostolium (VI 74: *Κλεανδρίας*).

1) Superiorem Alphei cursum finem fecisse Laconicae terrae et Arcadicae Pausanias (VIII 54, 1) testis est.

2) Cf. Quaest. Rom. 52.

3) Thuc. IV 134; nomen uici (*Λαοδίκιον*) hic deprauatum esse uiris doctis concedemus, quia consensus Polybii (II 51. 55) et Pausaniae (VIII 44, 1) formam *Λαδόκεια* praestat.

4) Thuc. V 29.

discrimen semper in diuerso rei publicae statu positum erat, cum Tegeatae Spartanorum pedisequi paucorum potestatem conseruare studerent, Mantinenses popularis imperii fautores alienati ab Eurotae accolis ad Argiuos magis inclinarent [1]. Ea propter foedere icto inter Athenienses, Eleos, Mantinenses Argiuosque mox sociorum exercitus contra Tegeam proficiscitur, ubi popularem ciuitatis partem ipsis amicam esse non ignorant. Verum in tempore Lacedaemonii ab Agide rege ducti suis partibus auxilio ueniunt et clarissima apud Mantineam relata uictoria dirimunt aduersariorum consilia. In proelio ut consuerant dexterum cornu Tegeatarum copiae tenebant [2].

Grauiores tumultus intestini post cladem apud Leuctra inlatam Lacedaemoniis Tegeae coorti sunt. Stasippi etiamtum partes nobilium deditae imperio atque Laconibus obnoxiae prae ceteris in oppido uigebant [3]. Iam aduersarii eius, Callibii et Proxeni adseclae qui plebei rebus obsecundabant, excutere Spartanorum dominationem omnesque Arcadiae populos in unam societatem conglutinare studebant Thebanorum uidelicet ope freti. Qui cum nihil apud theoros impetrassent, si populus conuenisset maiorem eius partem se esse iuuaturam arbitrati cum armis confluunt. Tum aduersarii quoque arma capiunt nec numero inferiores. Pugna commissa Proxeni et Callibii partes funduntur, sed Stasippus paucis aduersariorum occisis reliquis parcit. Hi ad murum Mantineam uersus spectantem sese recipiunt ibique congregati quiescunt. Cumque iam pridem a Mantinensibus auxilium petissent, nihilo setius cum Stasippi adseclis de pace agunt. Aduenientibus uero Mantinensibus oppidum produnt. Tum Stasippi partes Pallantium uersus fugiunt et in nescio quo Dianae templo reconditi manent, quoad demolientibus tectum fani aduersariis inclusi se exituros

---

1) Thuc. V 32. Frustra breui post compositam pacem quam Nicianam appellant Corinthii et Argiui operam impenderunt, ut Tegeatae quorum magnum esse numerum uiderent a Lacedaemoniis desciscerent.

2) Thuc. V 62 sqq. Diod. XII 78—80.

3) Xen. Hist. Gr. VI 4, 18. Stasippi candidos mores meritis laudibus extollit Valerius Maximus (IV 1 ext. § 5).

profitentur. Quos illi comprehensos Tegeam reducunt et interficiunt. Perpetrato scelere fere octingenti ex Stasippi parte conterriti Lacedaemonem discedunt. Spartani autem expeditione Agesilai ductu in Arcades suscepta nequiquam, qua olim fruebantur apud Tegeatas dignitate, eam recuperare periurosque Mantinenses ulcisci tenderunt. Quin mox in suis ipsorum finibus ab Epaminonda magnisque sociorum copiis quorum bonam partem faciebant Arcades petiti sunt, nec multum afuit quin celeberrima sedes Heraclidarum modo caput Peloponnesi iure existimata radicitus hostium mole tolleretur [1]). Rursum Mantinea auctor fuerat machinationum illarum popularium atque inflammati repente communis patriae amoris. Lycomedes hinc oriundus iuxta Epaminondam in condenda Megalopoli nouicio Arcadum capite plurimum uidetur ualuisse [2]). Eius consilio primum decem milia quae uocantur Arcadum Megalopolim conuenerunt, qui de bello ac pace deliberarent aliaque ad uniuersam nationem pertinentia administrarent [3]). Attamen

---

1) Xen. Hist. Gr. VI 5, 6 sqq. Multo breuius et neglegentius Diodorus (XV 59) eadem refert. Motus quem propter Lycomedis consilium omnes Arcades in unam rem publicam consociandi natum dicit a rixa factionum de Tegeatis Xenophonti memorata non differt. Omnino plus mille quadringentis partim Pallantium partim Spartam profugisse; quorum illos traditos a Pallantiensibus uictoribus necatos esse. Agesilaum uero Tegeatarum agros populantem inducit, non Mantinensium ut probabilius Xenophon.

2) Xen. Hist. Gr. VII 1, 23 sqq. Diod. XV 59. 62. 67. Quod primo Agyriensis loco Tegeates audit Lycomedes mero scriptoris errori debetur. Amentis sit Pausaniae auctoritate (VIII 27, 3) ad tuendam duplicem Lycomedis personam abuti. Enarrantur ibi quos Arcades synoecismo Megalopolitano praefecerint: *Ἡιρέθησαν δὲ καὶ ὑπὸ τῶν Ἀρκάδων οἰκισταὶ Λυκομήδης καὶ Ὀπολέας καὶ Τίμων τε καὶ Πρόξενος, οὗτοι μὲν ἐκ Τεγέας, Λυκομήδης δὲ καὶ Ὀπολέας Μαντινεῖς, Κλειτορίων δὲ Κλεόλαος καὶ Ἀκρίφιος, Εὐκαμπίδας δὲ καὶ Ἱερώνυμος ἐκ Μαινάλου, Παῤῥασίων Ποσσικράτης τε καὶ Θεόξενος.* Cur Tegea quattuor miserit synoecistas, reliquae ciuitates binos non intellegitur. Quod uitium optime tollitur si Lycomedis et Opoleae nomina praua dittographia esse praesumpta statuimus. Nec primus hoc uidi. — Plus semel Lycomedes communis Arcadum exercitus imperator electus est si fidem habere licet Diodoro.

3) De *μυρίοις* illis grammaticorum inspicias testimonia, in primis Harpocrationis ad Aristotelis communem Arcadum rem publicam prouo-

idem nouam discordiam incendit, cum Thebanorum dominationem non minus suis grauem fore sentiret quam Lacedaemoniorum. Ideo qua praepollebat auctoritate in communi concilio ut foedus pangeretur cum Atheniensibus *μυρίους* permouit. Quod cum ipse Athenis feliciter confecisset, rediens per exsules praematuram mortem obiit [1]).

Rationes eius in communi Arcadum re publica Mantinenses quidem persequi pergebant; haud pauca tamen societatis membra aliter iudicabant. Ipsi quoque Tegeatae qui eo tempore praesidio trecentorum Thebanorum in urbe locato [2]) non libera agebant uoluntate infesti Mantinensibus ad Epaminondae partes inclinabant. Auctae sunt turbae bello ab Arcadibus Eleis inlato. Etenim cum duces illorum eparitos electam societatis Arcadicae cohortem militarem [3]) sacris diuitiis Olympiacis alerent, Mantinenses hoc piaculum abominati ceterarum ciuitatum inimicitias in se susceperunt. Postea cunctae sceleris admissi

---

cantis. Reapse numquam tota natio Arcadica sociata uidetur fuisse. Mantinenses paulo ante pugnam propter portas suas anno a. Chr. 362 commissam defecerunt. Alexandri iussu concilium Arcadicum anno 324 abolitum est, si quid concludi potest ex Hyperidis loco (in Demosth. fr. IV Blassii) mutilo. Cf. Schaeferi Demosth. III 1 p. 287. Inter annum a. Chr. 265 quo decretum Chremonideum (C. I. A. II 332) esse exaratum Dittenberger (Herm. II p. 301 et 305) censet atque aetatem tituli Lebasiani II 340a (Dittenbergeri 167, Caueri 444) magna Arcadum pars renouauit societatem. Illic enim singulae ciuitates terrae, in eis Tegeatae, cum Atheniensibus pactae enumerantur; hic uero senatus Arcadum et *μυρίων* concilium proxeniam conferunt Phylarcho Atheniensi quod post Aristodemum, ante Lydiadem tyrannorum uicibus Megalopoli fungentes uidetur euenisse, intra igitur annos a. Chr. n. fere 251 et 238. Tegea tum membrum fuit congregationis Arcadicae, cuius quinque demiurgi — idem numerus plerisque ciuitatibus in communi sedebat concilio — subscripti leguntur decreto. Utrum *δαμιοργοί* illi numero quinquaginta ipsum effecerint senatum, ut Foucartus uoluit in commentario tituli, an potius partem eius ad exsequenda decretorum iussa sorte electam nunc haud in promptu est diiudicare. Quid porro egerit restituta societas aut quem finem nancta sit in obscuro latet.

1) Xen. Hist. Gr. VII 4, 2—3. 2) Xen. Hist. Gr. VII 4, 36.

3) Diodoro teste (XV 62. 67) quinque milia erant. Cf. Hesych. *ἐπαρόητοι*, Kellermannum: De re militari Arcadum, dissert. Monac. anni 1831, p. 44 sqq.

consciae de pace cum Eleis conuenerunt, quae in urbe Tegeatarum iure iurando confirmatur [1]. Qua abusus occasione dux praesidii Thebanorum, quicumque praesentium studiis Mantinensium obnoxii uidebantur, comprehensos in custodia tenet moxque dimittere coactus tamen Thebanorum iudicio liberatur [2].

Inde quarta fit Epaminondae in Peloponnesum expeditio quam dudum poposcerat pars Arcadum, memoranda illa Mantinensi pugna finita. Hic telo hostili auctor principatus per paucos annos a Thebanis obtenti absumptus est, coniuncti Lacedaemoniorum et Atheniensium exercitus pulsi. Denuo autem discidium inter Arcades exortum luculenter comparuit cum Tegeatae, Megalopolitani, alii Thebanis, aduersariis Mantinenses essent auxiliati [3]. Iam pax conuenit inter ciuitates belligerantes; quies tamen Arcadibus non redit, cum et domesticae seditiones maneant et a Lacedaemoniis periculum instet ne Megalopolis exscindatur [4]. Nihilo minus ut tunc Thebanorum adiuti auxiliis hostium impetus inritos reddunt, ita dein per Philippum terras quondam ereptas a Laconibus sibi reparant [5].

Quae Macedonica aetate Tegea uiderit eorum perpauca innotuerunt propter friuolam testimoniorum materiam. Diadochi qui dicuntur et bellicosi Spartanorum reges haud raro in Arcadia quasi in Martis harena uersati sunt [6]. In Chremonideo bello socios fuisse Tegeatas cum multis aliis Graecorum oppidis Atheniensium et Ptolomaei Philadelphi aduersus Antigonum Gonatam ex inscriptione supra laudata enucleamus. Saeculo fere post foederis Aetolici participes exstitere [7]. De-

1) Hinc discimus non usque Megalopolim concilium conuenisse Arcadicum. 2) Xen. Hist. Gr. VII 4, 33 sq.

3) Xen. Hist. Gr. VII 5, 4 sqq. Paus. VIII 8, 10.

4) Xen. Hist. Gr. VII 5, 26—27. Diod. XVII 94. Dem. XVI.

5) Diod. XVI 39. Paus. VIII 27, 9—10. Pol. IX 28, 7. XVIII 14, 7.

6) Cassandrum Tegeam oppugnasse Diodorus (XIX 35) ad annum a. Chr. 317 memorat.

7) Pol. II 46, 2. Utique antiquior hac re titulus est, quo Phylarcho proxenia ab Arcadum concilio decernitur. Fortasse amicitiae cum Aetolis initae monumentum est proxenia ad Demetrium Aetolum delata, cuius memoria inest inscriptioni 340 b Lebasii.

inde adnuentibus Aetolis tertius qui Spartae regnauit Cleomenes oppido potitus est. Contra quem Arato auctore Antigonus Doso ab Achaeis in auxilium accitus Tegeam obsedit et in deditionem recepit [1]). Deuicto ad Sellasiam Cleomene anno a. Chr. 221 pristinus rei publicae status Tegeatis per Macedonem restitutus est [2]). Quando Achaei urbem in suam societatem adsciuerint haud in aprico cernitur. Utique post Machanidae tyranni Laconiae interitum anno a. Chr. 207 quo capta est a Philopoemene membrum fuit huius foederis [3]), donec anno a. Chr. 146 prouinciam Romani Achaiam instituerunt.

II. In describenda rei publicae Tegeatarum forma magno cum emolumento Gilberti librum de antiquitatibus Graecis in usum nostrum uertemus cuius uol. II[1] pp. 128 sqq. huc spectant. Duas cum eo periodos discernimus, paucorum dominationem eamque aetatem qua ipse populus summa potestate adornatus res suas gerebat. Terminalem intellegimus annum pugnam Leuctricam subsecutum i. e. a. Chr. 370, cum Callibii ac Proxeni partes superiores euaserunt in ciuitate. Posteriori rerum statu quamuis ceteroqui obscuro tituli Tegeatici qui maximam partem tertii esse a. Chr. saeculi uidentur aliquantum lucis adspergunt. De priore fere omnia nesciuntur.

Unicum iuuat Xenophontis (Hist. Gr. VI 5, 7) testimonium de theoris: *ἡττώμενοι δὲ οἱ περὶ τὸν Πρόξενον καὶ Καλλίβιον ἐν τοῖς θεαροῖς νομίσαντες εἰ συνέλθοι ὁ δῆμος πολὺ ἂν τῷ πλήθει κρατῆσαι ἐκφέρονται τὰ ὅπλα*, unde nihil elicitur nisi magistratum maximi momenti apud Tegeatas fuisse theoros [4]).

Quod inde a Callibii et Proxeni uictoria penes populum summam rerum fuisse contendimus, cum per se probabile est

---

1) Pol. II 54, 6. 2) Pol. II 70, 4. 3) Pol. XI 18.

4) Dorica forma scriptor utitur; Atticam Thucydides (V 47) in magistratu quodam Mantinensium adhibet. Primitus *θεωροί* eos significant qui deorum curam agitant. Vulgo ita legati notantur ad deorum sollemnia aut uti oracula consulerent missi. Proin Tegeae olim theori sacrum fuisse collegium diuinis rebus institutum uidentur. Quidni etiam seriore aeuo officia quaedam illuc pertinentia exercuerint?

tum inscriptione 340 b Lebasiana de tempore lapidis incisi quod alterum saeculi tertii ante Christi aetatem dimidium uideri diximus aperte confirmatur. Cuius initium hoc est: *ἔδοξε τῷ δάμῳ τῶν Τεγεατῶν* [1]. Multum haud dubie in nouo rei publicae statu constituendo legumlatores oppidi ualuerunt signis palam et ciuium pietate uel Pausaniae temporibus honorati. Quamquam uixerintne aequales an fuerint adeo diuersae aetatis, ut unus quisque aut priorem immutaret legum indolem aut propius ad perfectionem duceret ignoramus.

Ut in reliquis Graecorum ciuitatibus senatorio consilio res deliberandas praeparanti licentia popularis arbitrii cohercebatur. Nam huius instar trecenti sunt in lege de aedificiis publicis memorati [2]. Habes hic § 2a ita praescriptum: *εἰ δὲ πόλεμος διακωλύσει τι τῶν ἔργων τῶν ἐσδοθέντων ἢ τῶν ἐργασμένων τι φθέραι, οἱ τριακάσιοι διαγνόντω τί δεῖ γενέσθαι, οἱ δὲ στραταγοὶ πρόσοδομ ποέντω, εἴ καν δέατοί σφεις πόλεμος ἦναι ὁ κωλύων ἢ ἐφθορκὼς τὰ ἔργα, λαφυροπωλίου ἔοντος κατὺ τᾶς πόλιος.* Quoniam controuersiae de pecuniis publicis ortae ita senatui disceptandae proponuntur, hunc sicut quinto a. Chr. saeculo ac priore quarti dimidio Athenis reditus atque impensa rei publicae curasse in propatulo est.

Inter magistratus Tegeatarum praesides populi et praetores grauissimi erant, quorum illi archontibus fere Atheniensium respondisse uidentur. Tres uiri sedebant in eo collegio, ut subscriptio docet decreti Agesandro proxeniam tribuentis: *προστάται τοῦ δάμου Λύκιος, Θεόκριτος, Ἀλέξανδρος* [3].

---

1) Similiter titulus Agesandro Thessalo Scotussa oriundo proxeniam conferens occipit: *ἔδοξε τῇ πόλει τῶν Τεγεατῶν*. Is commodius quam apud Sauppium (u. p. 286 n. 5) in Dittenbergeri Sylloge (317) aditur.

2) Fortasse septuageni quini pro singulis tribubus munere fungebantur.

3) Per errorem quadratarium scripsisse *προστάτας* quod in lapide exstat Sauppius monuit. Alibi uoce *προστάτης* scil. *τοῦ δήμου* plerumque in uniuersum significantur qui ciuitati praesunt. Numerus prostatarum ut archontum Athenis uno minor est quam tribuum. Etiam in titulo 340 d Lebasii item proxenum quendam honoranti prostatarum Tegeae mentio

Saepius praetores nominantur quos annuos fuisse inde conligimus, quod a primo quoque annus denotabatur. Subscriptum enim legitur titulo Lebasii II 340 b: *ἐπὶ στραταγοῖς τοῖς περὶ Χρέμωνα.* De numero praetorum discrepant lapidum testimonia. Titulus dedicatorius collegii (Lebasii 338 a, Caueri 456) septem enumerat octauo addito equitum magistro, nono scriba. Contra decretum de hospitio publico Agesandri undecim duces habet, praeterea magistrum equitum et scribam. Eiusdem aetatis non esse illas inscriptiones dialecto sane non efficitur, illic Arcadica hic Attica magis siue communi Graecorum[1]), uerum ipsa diuersitate numerorum. Olim nimirum octo membrorum fuit magistratus, ita ut bina singulae tribus eligerent, post duodecim ut terna crearent. Scribam[2]) cuius dignitas inferior putanda est ipsi duces cum praefecto equitum cooptasse uidentur, perinde ut Athenis senatus scribam suum dicebat eiusque actionum publicarum rationem subibat. Auctoritatis praetoriae magnum habetur documentum, quod in cunctis proxeniae placitis subscribi adsolebant[3]). Ad senatum nonnumquam duces referebant aditumque parabant redemptoribus in perficiendo opere propter bellum praepeditis damnoque adfectis, ut loco supra e lege de redimendis operibus publicis allato cognoscitur.

Eiusdem decreti § 4 a heliastis quibusdam multa exigenda transmittitur, si plures duobus unam communicarent prouin-

---

uidetur iniecta fuisse. Tamen nihil praeter litteras *προστατα* in fine relictum est; nomina desiderantur. Apud Aeneam quoque Tacticum (c. 11: *ὁ τοῦ δήμου προστάτης*) certus Argiuorum magistratus intellegi possit qualem insuper Opunte, apud Chaones, Molossos, Dymaeos, Stymphalios inuenimus. Cf. Gilbertum II p. 328 n. 1.

1) Vide Sauppium p. 8 sq.

2) Arcadico sermone *γράφης* audiebat; pariter *ἰάρης* usurpatur pro Attica forma *ἱερεύς*. In fragmento quoque rationum Tegeaticarum — est Lebasii titulus 341 e — truncum scribae nomen sub finem additur.

3) Unus Lyaeus in populi scito 340 d Lebasii e ducibus nominatur; sed manca est inscriptio. Nescio an idem nomen in Agesandri decreto reponendum sit ubi *Λυαῖον* lapicida insculpsit. Quod *Ἁγέας* hic scribae officia praestans illic redit non neminem potest offendere.

ciam operariam aut si quis plura duobus operibus simul susceperit, cui non ipsi consensu ueniam dedissent. *Μὴ ἐξέστω δὲ μηδὲ κοινᾶνας γενέσθαι πλέον ἢ δύο ἐπὶ μηδενὶ τῶν ἔργων· εἰ δὲ μή, ὀφλέτω ἕκαστος πεντήκοντα δραχμάς, ἐπελασάσθων δὲ οἱ ἁλιασταί, ἰμφαῖνεν δὲ τὸμ βολόμενον ἐπὶ τοῖ ἡμίσσοι τᾶς ζαμίαν. κατ τὰ αὐτὰ δὲ καὶ εἴ κάν τις πλέον ἢ δύο ἔργα ἔχη τῶν ἱερῶν ἢ δαμοσίων κατ᾽ εἰ δέ τινα τρόπον, ὅτινι ἂμ μὴ οἱ ἁλιασταὶ παρετάξωνσι ὁμοθυμαδὸν πάντες, ζαμιόσθω καθ᾽ ἕκαστον τῶν πλεόνων ἔργων κατὺ μῆνα πεντήκοντα δραχμαῖς μέστ᾽ ἂν ἀφιῆτοι τὰ ἔργα τὰ πλέονα.*

ἁλία contionem Doriensium significabat; numquam uero *οἱ ἁλιασταί* eodem sensu adhibebantur. Nec populi iudicium hoc loco potest intellegi heliastarum ritu Atheniensium et Argiuae *ἁλιαίας*, quorum non fuerit multas impositas repetere, nedum facile tot iudices aliquid unanimi probarint. Quam ob causam haliastae quin magistratus sint accipiendi in dubium uocari nequit. Merito opinor Foucartus in commentario tituli eos ferme parem administrasse prouinciam atque polianomos Heracleensium censet quorum annua fuit dignitas [1]).

Porro nomographi apud Tegeatas uidentur exstitisse, quoniam etsi ad priuatorum hominum societatem mutila inscriptio 341 a Lebasii melius referatur hanc e re publica instituta sua repetisse consentaneum est [2]).

In numero extraordinariorum magistratuum quos Graeci uocabant *ἐπιμελείας ἐσδοτῆρες* [3]) et *ἐπιμελόμενοι* habentur in decreto de aedificiis publicis memorati. Quorum illi locatores sunt operum, qui non quotannis sed cum eis usus erat creabantur, ut Foucartum in notis ad inscriptionem 194 a Lebasii

1) Hi priore tabula Heracleensi l. 127 (C. I. Gr. III 5774) multam conductoribus Liberi agrorum si officia uiolarent constitutam exigere iubentur: *εἴ τινές κα μὴ πεφυτεύκωντι καττὰν συνθήκαν, ἀνγραψάντω καὶ ἐπελάσθω τὰ ἐπιζάμια τὰ γεγραμμένα ποττῷ ἄλλῳ μισθώματι.*

2) In extremo titulo leguntur: *γραψάτωσαν δὲ καὶ οἱ νομογράφοι νόμον περὶ τούτων.*

3) Arcadica forma est pro Attica *ἐκδόται*; cf. *ἐγδοτήρ* in Laconico, *ἐγδότης* in titulo Syri insulae (194 a et 1885 l. 59—61 Lebasii).

(l. 13—19) ostendisse equidem credo. Tegeae ius disceptandi controuersias si quae inter conductores eiusdem laboris socios ortae sint eis defertur[1]). Una qui contra fidem conuentionis egerint uel quacumque ratione opera locata damno adfecerint puniendi traduntur locatoribus; poenae magnitudo horum arbitrio subiecta est, iudicio competenti approbanda[2]). Denique potestas eis datur si redemptores operariiue operibus nocere uideantur aut custodibus non oboedire aut multas spernere constitutas, ut operarios dimittant, redemptores puniant atque in ius uocent, sicuti de eis prouisum sit qui pactam uiolarent conuentionem[3]). Perinde ac locatores *οἱ ἐπιμελόμενοι* qui perficiendos labores custodiebant in certum quoddam tempus prout necessitas oblata erat eligebantur. His similes partes Atheniensium *ἐπιστάται τῶν δημοσίων ἔργων* agebant[4]).

In fine commentationis paucula ista adiciantur, quae de bonis ac reditibus publicis Tegeatarum innotuerunt. Ad solita priuilegia hospitibus publicis inrogata *ἐπινομία* accedit, i. e. ius in agro publico pascendi, et immunitas uectigalium importantibus et exportantibus[5]). Fuerunt igitur communia prata

---

1) Exordium legis laudatae quatenus saluum est hic exscribitor: *εἴ κάν τι γίνητοι τοῖς ἐργώναις τοῖς ἐν τοῖ αὐτοῖ ἔργοι, ὅσα περὶ τὸ ἔργον· ἀπυέσθω δὲ ὁ ἀδικήμενος τὸν ἀδικέντα ἰν ἁμέραις τρισὶ ἀπὺ τᾶ ἂν τὸ ἀδίκημα γένητοι, ὕστερον δὲ μή· καὶ ὅ τι ἀγκρίνωσι οἱ ἐσδοτῆρες, κύριον ἔστω.*

2) Id § 3[a] sic concipitur: *Εἰ δ' ἄν τις ἐπισυνίστατοι ταῖς ἐσδόσεσι τῶν ἔργων ἢ λυμαίνητοι κατ' εἰ δέ τινα τρόπον φθήρων, ζαμιόντω οἱ ἐσδοτῆρες ὅσαι ἂν δέατοί σφεις ζαμίαι καὶ ἀγκαρυσσόντω ἰν ἐπίκρισιν καὶ ἰναγόντω ἰν δικαστήριον τὸ γιγνόμενον τοῖ πλήθι τᾶς ζαμίαν.* Plura fuisse apud Tegeatas iudicum collegia addiscitur.

3) Vide § 7[am]: *Εἰ δ' ἄν τις τῶν ἐργωνᾶν ἢ τῶν ἐργαζομένων ἐπηρειάζεν δέατοι ἰν τὰ ἔργα ἢ ἀπειθῆναι τοῖς ἐπιμελομένοις ἢ κατυφρονῆναι τῶν ἐπιζαμίων τῶν τεταγμένων, κύριοι ἐόντω οἱ ἐσδοτῆρες τὸμ μὲν ἐργάταν ἐσδέλλοντες ἐς τοῖ ἔργοι, τὸν ἐργώναν ζαμίοντες ἰν ἐπίκρισιγ, κατάπερ τὸς ἐπισυνισταμένος ταῖς ἐσδοκαῖς γέγραπτοι.*

4) Cf. Aesch. III 14. 29, C. I. A. I 289 sqq. 302, ubi tres *ἐπιστάται τοῦ νεώ* (Erechthei) cum architecto et scriba nominantur.

5) In decreto Agesandri et in Lebasii titulis 340 b. c illud conceditur, hoc in titulo 340 d eiusdem conlectionis. Quamquam extremo loco

ciuitatis Tegeaticae, quorum usuram aut omnes incolae aut certe inquilini non nisi scripturis solutis adipiscebantur. Quod uectigalia mercantibus pensitanda erant, cum reliquis Graeciae rebus publicis Tegeatae communicabant.

---

praeter litteras *αγοντοις κα* nullae reliquae sunt; at certissime conlata inscriptione 228 Lebasii sic supplentur: *ἀτέλειαν εἰσαγόντοις καὶ ἐξαγόντοις.*

INDEX.

Apinae tricaeque.

Die Erklärung des Wortes *afannae* ist kürzlich von Goetz in Wölfflins Archiv II 341 f. einer Erörterung unterzogen worden, welche zu keinem Resultat geführt hat. In einem kurzen Nachtrag S. 597 sind einige Notizen gegeben, welche keinem entgehen können, der einmal die Frage ernstlicher ins Auge fasst. Da ich im Zusammenhang mit andren Untersuchungen schon vorher darauf gekommen bin, so will ich sie hier kurz zum Ziele zu führen suchen.

Die wunderliche Nachricht bei Plinius n. h. III 11, 104, Diomedes habe in Apulien 'gentes Monadorum Dardorumque' zerstört 'et urbes duas quae in prouerbi ludicrum uertere, *Apinam* et *Tricam*' lehrt wenigstens, dass man die Heimath der *apinae tricaeque* (Martial XIV 1) und dieser Wörter selbst dort im Süden zu suchen hat. Dahin weisen auch die Artikel bei Zenobius III 92: *εἰς Ἀφάνας· Συβαρῖται νίκην τὸν θεὸν ᾐτοῦντο κατὰ Κροτωνιατῶν, παρόντων ἐκείνων. ἑνὸς δὲ τῶν Κροτωνιατῶν χλευάσαντος καὶ εἰπόντος ὅτι τεύξεται ταύτης ἐν Ἀφάναις, τὴν πρόρρησιν τοῦ θεοῦ ἐθαύμασαν. λέγεται δὲ ἡ παροιμία ἐπὶ τῶν δοκούντων ἀνυποστάτων εἶναι* [1]), und bei Stephanus Byz. p. 149 M. (vgl. Herodian I 328 L.): *Ἀφάνας, χωρίον Σικελίας ἄσημον, ἀφ' οὗ ἡ εἰς Ἀφάνας, ἐπὶ τῶν ἀδήλων καὶ ἐκτετοπισμένων. τὸ ἐθνικὸν Ἀφαναῖος.* (Meineke weist auf die Gewohnheit des Stephanus hin, auch Unteritalien, z. B. s. u. *Σινόεσσα,* Sicilien zu nennen.) Also *εἰς*

1) Hesychius: *Ἀφάναι· χωρίον τῆς Δαμάρτιδος φυλῆς πόρρωθεν* (*Συβαρίτιδος* M. Schmidt, der treffend *Σαμαρῖται* Par. bei Zenobius vergleicht).

Ἀφάνας (d. h. nach Utopien) wird verwiesen wer etwas sucht was nirgends zu finden ist, sich nirgends ereignet, ja *Ἀφάναι* wird auch etymologisch nichts andres bedeuten als den *τόπος ἀφανής* [1]).

Sehr nahe liegt dann die Metonymie bei Apuleius Metam. IX 10 p. 160 Eyss. 'afannas frustra adblatterantes' und X 10 p. 188 'nescio quas afannas effutire', d. h. 'leere Ausflüchte vorbringen'. Diese Bedeutung wird erläutert durch die Glosse bei Suidas: *σκινδαψός, ἀφάνα,* womit zusammenzustellen Paroemiogr. I 387 *βλίτυρι καὶ σκινδαψός· ταῦτα παραπληρώματα λόγων, εἰσὶ δὲ καὶ παροιμιώδη.* Leeren Schall ohne Bedeutung bezeichnete man als *βλίτυρι καὶ σκινδαψός* (Sextus Empiricus adu. math. VIII 133: 'uerba nullius significationis' Paulus Festi p. 366); *νοῦν δ' εἶχεν ἐλάσσονα κινδαψοῖο* sagte Timon in den Sillen von Zenon (s. Wachsmuth syllogr. 103. 106). Beide Wörter hatte Iuba in der Theatergeschichte erklärt, dessen Auseinandersetzung über das musikalische Instrument *σκινδαψός* in Athenaeus IV p. 183 übergegangen ist; *βλίτυρι* verstand er richtig als lautnachahmendes Wort für Geklimper, *χορδῆς μίμημα* (Hesychius, Paroemiogr.: vgl. auch Lobeck Aglaoph. 1331). Eine sprachliche Gleichung nun bietet die bilingue Glosse: *apinae· φάννας,* wohl verstümmelt aus einer längeren: *apinae ⟨ἀφάνναι . . . εἰς ἀ⟩φάννας.* Denn das lateinische Wort *apinae* verhält sich zu *apanae* (da Aspiration wegfällt) wie canistrum zu *κάναστρον,* lepista zu *λεπάστη,* trutina zu *τρυτάνη,* machina zu *μηχάνη,* Agrigentum zu *Ἀκράγας.* (Vgl. Lobeck pathol. prol. 244, der auch bereits apina und *ἀφάνα* in der Anmerkung zusammenstellt.) Auch der Übergang des Begriffs von leeren Worten zu nichtigen Dingen voll-

---

1) Die Schreibung des Namens schwankt zwischen einfachem und doppeltem *ν*: Herodian II p. 480 L. Bei Zenobius haben Bodl. und Harl. *Ἀφάνας*, Bodl. Par. Harl. *ἐν Ἀφάναις*; bei Stephanus Byz. *Ἀφάνας* der Rehdig., übrigens *Ἀφάνναι* und *Ἀφάννας* in den Handschriften; bei Hesychius ist *Ἀφάνναι* überliefert, bei Suidas *ἀφάνα.* Bei Apuleius IX 10 hat der ältere Florentinus *afannaſ*, der jüngere im Text *affannaſ*, aber am Rande *affanaſ.*

zieht sich leicht. Beide Schattirungen bietet Martial: I 113 ʻquaecumque lusi iuuenis et puer quondam *Apinasque* nostrasʼ, und diese seine Verse nennt er gleich darauf V. 6 *nugae*. XIV, 1, 7 heisst es von wohlfeilen Geschenken: ʻsunt *apinae* tricaeque et si quid uilius istisʼ. Aus dem Munde seiner Landsleute mag Apuleius die Form *afannas* aufgenommen haben. In den Glossen *aefannae* und *aefamiae*, welche mit *aestimationes* erklärt werden, kann ich nichts andres als Verderbnisse von *aestumiae* erkennen, wozu Festus Pauli p. 26: ʻaestimias pro aestimationibusʼ vortrefflich stimmt. Ob das mittelalterliche *affanare* = manibus operari, *affanator* = operarius, wovon provençalisch *afanar* = sich abmühen, das ital. *affannare* = bekümmern, *affanno* = Ermüdung, Kummer, und Andres (Diez Lex. I 8) mit unsren *afannae* und *apinae* etwas zu thun hat, wage ich nicht zu entscheiden. Ein verachtetes Ding oder Geschäft kann ja zur Plage werden, und so ist der Übergang der Bedeutung von einem Nichts zu ermüdender Arbeit und Sorge wohl denkbar.

Obige Auseinandersetzung wird weiter bestätigt durch die Verbindung von Apina mit *Trica* bei Plinius und die Zusammenstellung *apinae tricaeque* bei Martial. Denn wie hier *tricae* die Bedeutung werthloser Kleinigkeiten haben (vgl. *οὐδ᾽ ἄχνην, οὐδὲ πασπάλην, ἀκαρές, οὐ τριχὸς ἄξιος*, nauci, flocci non facere, ciccum non interduim, titiuillitium und vieles Andre, zum Theil gesammelt von Nauck Mélanges IV 728), so heisst es in gleichem Sinne bei Plautus im Rudens 1323: ʻquid dáre uelis qui istaec tibi inuestiget indicetque, elóquere propere celeriter. — nummos trecentos. — *tricas*. — quadringéntos. — tramas putidas. — quingentos. — cassam glandemʼ. Ganz entsprechend erklären die Excerpta des Labbaeus: *tricae, τριχώματα*. Kein Zweifel, dass *trica* nichts andres ist als das griechische *θρίξ*, wie so oft der Accusativform entlehnt. Also stammt auch dieser Ausdruck aus Unteritalien. Um so begreiflicher, dass der Campanischen Posse, der Atellana, die *tricae* geläufig sind (Varro im Gerontodidascalos bei Nonius p. 8), freilich in sehr veränderter Bedeutung. Soll man dem

Glossographen bei Nonius a. O. Glauben schenken, welcher lehrt: 'dictae quasi tricae' (nämlich 'inpedimenta et inplicationes'), 'quod pullos gallinaceos inuoluant et inpediant capilli pedibus inplicati'? Festzuhalten ist zunächst, dass auch er die Grundbedeutung 'Haare' voraussetzt. An sich ist ja auch das Verfahren, jungen Hühnern die Füsse mit dünnen Seilen zusammenzubinden oder zu umwickeln, damit sie sich nicht verlaufen, ebenso natürlich als gebräuchlich. Auf gleicher Auffassung scheinen zu beruhen Papias '*tricae* sunt impedimenta gressuum, inde *trico,* as', derselbe: '*trico,* moror' u. s. w., gloss. Salom.: '*tricamentum,* mora'. Und ganz befriedigend erklären sich hieraus sowohl die 'Verwickelungen' der dramatischen Fabel als auch der Ausdruck 'ut me in tricas coniecisti' im Persa 796, ferner die Verba *intricare* (Afran. 113) und *extricare,* letztres besonders anschaulich bei Horaz carm. III 5, 31 'si pugnat extricata densis Cerua plagis' (vgl. Plautus Epid. I 2, 49). Nicht minder nahe liegt aber der Gedanke an 'Geflecht', wie *tricia* (ital. *treccie*) im mittelalterlichen Latein eine Haarflechte bedeutet, und *tricare* das Haar flechten. Dagegen scheint auf die Grundbedeutung des Dünnen, Nichtigen zurückzuweisen die Glosse: '*tricari, in paruo* morari' (Abauus)[1]). Und in der That fallen in der Anwendung *tricae* nicht selten mit dem Begriff 'Flausen' zusammen. Besonders in Geldangelegenheiten, in Verhandlungen zwischen Gläubiger und Schuldner greift diese Bedeutung Platz. Als Tranio auf die Frage 'quid de argentost?' ausweichend antwortet, sagt der Wechsler: 'quin tu istas mittis tricas?' Hier ist von Verstrickungen nicht die Rede. Dem Kuppler, der sein Geld fordert, wird erwidert: 'quod argentum? quas tu mihi tricas narras?' (Curc. 612). Ebenso sagt Lucilius von einem säumigen Zahler, einem Flausenmacher: 'magnu' fuit trico nummariu', soluere nulli lentus' (Non. p. 22, 29: 'tricones, morosi et ad reddendum duri'). Von dem bösen Schuldner Dolabella

1) Diese und die übrigen Mittheilungen aus Glossaren über *tricae* verdanke ich der Gefälligkeit von Goetz.

schreibt Cicero an Atticus XV 13, 5: ‘tricatur scilicet’. Und der bedrängte Schuldner bei Horaz sat. I 3, 88 ‘nummos unde unde extricat’. Auch ‘domesticae tricae’, von denen Cicero ad Att. X 8, 9 schreibt, sind doch wohl ‘häusliche Lumpereien’. Aber solche Erbärmlichkeiten sind immer verdriesslich und können in unangenehme Häkeleien ausarten, und so konnte Turpilius V. 45 zusammenstellen ‘iudicia litis turbas tricas’, kann der Kuppler im Persa 796 eine verfängliche Zumuthung abweisen mit den Worten ‘nil mi opust litibus neque tricis’. Auch wenn Caelius an Cicero VIII 5, 2 schreibt: ‘sic multum ac diu ludetur atque ita diu, ut plus biennium his tricis moremur’, hat er an allerhand nichtige Vorwände gedacht, welche die Entscheidung hinziehen sollen. Wer auf dergleichen Ausflüchte und Chicanen ausgeht, heisst *trico* und *tricosus* bei Lucilius (‘tricosus bouinatorque’ Gellius XI 7, wo ‘bouinator’ durch ‘tergiuersator’ erklärt wird: vgl. Placidus und Löwe Prodr. 320). Hierzu gehören die Glossen: *tricosus: ἀχρεῖος ἔκλυτος, λαγγών* bei Philoxenus 217, 25 und *tricosus: cessator, λαγγών* in den Excerpta. So spielen die Vorstellungen des Nichtigen und des Verflechtens ineinander: dass aber auf letzterer die tricae der Atellana und die Intriguen beruhen, leidet wohl keinen Zweifel.

Aber ein letztes Wort erfordert noch die Herkunft der Redensart *εἰς Ἀφάνας*, dann die sprüchwörtliche Zusammenstellung nicht nur von *apinae tricaeque*, die Martial offenbar der Volkssprache entnommen hat, sondern auch der zweifellos mythischen Ortschaften *Apina* und *Trica* bei Plinius. Das Aition des Spruches *εἰς Ἀφάνας* führt auf ein *ἀπόφθεγμα Συβαριτικόν* oder einen *λόγος Συβαριτικός* (vgl. V 88 *Συβαρῖται διὰ πλατείας* u. a.). Epicharm, von dem bezeugt ist, dass er Sybaritische Schnurren verwendete (schol. Aristoph. Pac. 344: vgl. Lorenz Epicharm S. 277), hat der Stadt oder ihrer Einwohner im Herakles bei Pholos gedacht (Bekker anecd. Gr. I 83: *Ἀφάνηας· Ἐπίχαρμος Ἡρακλεῖ τῷ ⟨παρὰ Φόλῳ⟩*, vgl. Lorenz a. O. 242). Die Notiz bei Plinius kann man versucht sein aus den Origines des Cato herzuleiten, wel-

cher unter den Gewährsmännern des dritten Buches aufgezählt und an benachbarten Stellen mehrfach citirt wird. Aber die 'gentes Monadorum Dardorumque', über die ich bisher vergeblich etwas zu erkunden gesucht habe, und die spöttischen Namen ihrer Städte legen den Gedanken an poetische Erfindung sehr nahe. Sollte in einer Atellana oder Togata oder einer grossgriechischen Posse das Schicksal jener verschollenen Gemeinden irgendwie behandelt worden sein? Die 'Einsamen' würden nicht übel nach Apina gepasst haben, *Bardi*, Tröpfe, vielleicht nach Trica. Aber wir wollen solche Träume auf sich beruhen lassen und nur hoffen, dass ein künftiger Erklärer des Martial weder über 'tricae' allein auf Curtius Etymol.[4] 462 verweisen, noch über 'apinae' die untröstliche Auskunft geben wird, dass 'die Herkunft und Etymologie' des Wortes 'unbekannt' sei.

Nachträglich füge ich auf Grund freundlicher Mittheilung von O. Crusius hinzu, dass der Athous (Miller Mélanges p. 362) nach neuer Collation von L. Cohn im Lemma *Ἀφάννας* wie im Text *Ἀφάνναις* hat, ebenso *Ἀφάννας* die älteste Vulgärhandschrift, der Parisinus, dagegen der Laurentianus *ἀφάνες* und *ἀφάναις*. Beispiele des Schwankens zwischen einfachem und doppeltem Consonanten bieten u. a. G. Meyer Griech. Gr. § 287 ff. und Lachmann zu Lucrez p. 37. Der einfache Nasallaut pflegt der ursprüngliche zu sein.

O. Ribbeck.

Druck von J. B. Hirschfeld in Leipzig.

LEIPZIGER STUDIEN

ZUR

CLASSISCHEN PHILOLOGIE

HERAUSGEGEBEN

VON

O. RIBBECK H. LIPSIUS C. WACHSMUTH

ZEHNTER BAND.

LEIPZIG
VERLAG VON S. HIRZEL
1887.

INHALT.

DE
CENSIBUS PROVINCIARUM ROMANARUM

SCRIPSIT

IOANNES UNGER.

Propositum mihi est titulorum maxime opera indagare, a quibus et quando census provinciarum Romanarum acti sint. Primum igitur titulos, quorum potissimum in hac re rationem haberi oportet, deinceps proferam atque prout res postulabit, explanabo; deinde vero, quae ex his efficiuntur, scriptorum quoque libris recognitis componam conferamque cum iis, quae huius aetatis viri docti de eodem argumento disseruerunt.

A

Quoniam tituli omnes ad eos pertinent, quibus census agendi demandati erant, placet commentationem epigraphicam in tres partes dividere, quarum una temporis ordine servato magistratus senatorii comprehendentur, altera item ei, qui vel equestri loco orti sunt vel locum obtinent huic parem; tertia eos continebit, qui titulis perperam suppletis ad census provinciarum relati sunt.

I

1. *Henzen 6453* [1]) (Tibure)

Memoriae | Torquati · Novelli · P · f | Attici · X · vir · stlit · iud | trib · mil · leg · I · trib · vexillar | quattuor · $\overline{\text{I}}$ · $\overline{\text{V}}$ · $\overline{\text{XX}}$ · $\overline{\text{XXI}}$ · q · aed | (pr) · ad · hast · cur · locor · public | (leg · ad) · cens · accip · et · dilect · et | (proco)s · provinc · Narbon | (in · cui)us · honoris · fine | (annos) · agens · XXXXIIII | (in · for)o · Iulii · decessit.

Torquatus Novellius Atticus procul dubio idem est ac Novellius Torquatus ille Mediolanensis, quem insigni bibendi

1) Cf. Renier in Borghesii op. V p. 8 adn. 1.

arte raram gloriam adeptum esse Plinius narrat.[1]) Vixit autem Tiberio admodum sene[2]) atque diem obiit, cum Narbonensem pro consule regeret. Illo munere dum fungitur, iussus est censum provinciae agere et dilectum habere. Notandum videtur munus extraordinarium ('legatus ad census accipiendos et dilectum') ordinario ('proconsul') antecedere.

2. *Orelli 3659 = Wilm. 1164* (Romae)

C. Iulio · P · f · Hor | Cornuto · Tertu(llo) | cos · proconsuli · provinci(ae · Asiae) | proconsuli · provinciae · Narbo(nensis) | legato · pro · praetore · divi · Traiani · (Parthici) | provinciae · Ponti · et · Bith(yniae) | eiusdem · legato · pro · pr(aetore) | provinciae · Aquitani(ae) · censu(um) | accipiendorum · cu(ra)-to(ri viae) | Aemiliae · praefecto · aerari · Sa(tu)r(ni) | legato · pro · praetore · provinc(iae) | Cretae · et · Cyrenarum · a(dl)e-(cto) | inter · praetorios · a · divis · Ves(pasiano) | et · Tito · censoribus · aedili · ce(riali) | quaestori · urbano | ex · testamento | C. Iulius · P · f · Anicius · Varus · Cornutus · (fratri).

Honores praeter consuetudinem in hoc titulo ita enumeratos esse apparet, ut post consulatum continuo provinciae, quas sortitus Cornutus pro consule administravit, collocentur, his demum officia ei ab imperatore delata ita adiungantur, ut a maiore ad minus ordo descendat.[3])

Singuli honores quid lucis ex Plinii Caecilii epistulis et panegyrico accipiant, cum Mommsenus data occasione composuerit totumque titulum optime illustrarit[4]), ex eius commentatione ea tantummodo, quae maxime opus erit scire, hoc loco proferemus.

Consulatu a. 100 cum Plinio gesto[5]) Cornutus curator viae Aemiliae creatus est eodem fere tempore, quo Plinius curam

1) Plin. N. H. XIV, 28, 144—146.

2) Plin. l. c. 'spectante miraculi gratia Tiberio principe in senectu iam severo atque etiam saevo'.

3) Cf. Waddington, *fastes des provinces Asiat.* I n. 123.

4) Mommsen, *zur Lebensgeschichte des jüngern Plinius.* Herm. III p. 31—139. 5) l. c. p. 91.

alvei Tiberis et cloacarum urbis susceperat i. e. inter a. 105 et 107. In ea curatione mansit ad a. certe 107.[1] Post legatus Augusti pr. pr. provinciae Aquitaniae censuum accipiendorum fuit; deinde Bithyniam et Pontum rexit, in qua provincia successisse eum Plinio, qui ad a. 113 illam obtinuit[2], Mommsenus probabiliter statuit. Postremo proconsul Asiae factus est a. 117.[3] Ergo efficitur Cornutum Aquitaniae census accepisse inter a. 108 et 113 atque, id quod maxime tenendum est, consulatu functum, cum alias a legatis praetoriis Aquitania regi soleret.[4]

3. *C. I. L. X, 6658* (Antii)

C. Iulio · M · f · Volt | Proculo · cos · $\overline{\text{XV}}$ · vir | sacris · faciundis · fetiali · cur | operum · publicorum · leg · Aug | p · p · ad · census · provinciae · Lug|dunensis · leg · Aug · p · p · region | Transpadanae · legato · leg · VI | Ferrat · praet · trib · pl · ab · actis | imp · Traiani · Aug · tr · leg · $\overline{\text{IIII}}$ · Scy|thic · $\bar{\text{q}}$ · Augustor · $\overline{\text{III}}$ · viro · a · a · a · f · f | Antiates · publice · patrono.

Asbachius[5] C. Iulium Proculum non esse diversum suspicatus est a Proculo, cuius consulis mentio fit in fragmento fastorum feriarum Latinarum (C. I. L. VI, 2018), quod a. 104 attribuendum esse censet. Quae coniectura num accipi possit, iam videamus.

C. Iulius Proculus[6] quaestor duorum Augustorum fuit, qui quoniam postea ab actis imperatoris Traiani Augusti fuisse

---

1) l. c. p. 47 et adn. 3; p. 50 et adn. 3.

2) Nam Calpurnium Macrum, quem Plinius (ad Traian. 42, 61, 62, 77) praesidem provinciae finitimae commemorat, usque ad a. 112/113 legatum Moesiae inferioris fuisse declaratur titulo C. I. L. III n. 777: cf. Asbach, *Bonn. Jhrbb.* LXXII p. 37.

3) Waddington l. c.

4) Cf. Marquardt, *Röm. Staatsverwaltung* I² p. 273 sq.

5) Asbach, anal. hist. et epigr. lat. p. 32.

6) De patre et fratre vide, quae Huebnerus adnotavit ad C. I. L. II, 2349; cf. Friedlaender, *Röm. Sittengesch.* III⁵ p. 448.

dicitur, Nerva et Traianus intellegendi sunt, et cum Traianus m. Oct. a. 97 ad communionem imperii adscitus, Nerva autem m. Ian. a. 98 mortuus sit[1]), evincitur Proculum nonis Dec. a. 97 quaesturam iniisse. Quodsi a. 104 consulatu exornatus est, ad summum honorum fastigium intra plus minus septem annos pervenit. Quod spatium ut nemo praeter morem breve esse negaverit, ita Asbachius, ut ostendat non esse, cur hoc fieri non potuerit, recte imperatoris Hadriani exemplo utitur, quem a. 101 quaestura suscepta a. 108 fasces gessisse accepimus. Perlustremus iam honores, quibus Proculus deinceps perfunctus est: in maxima gratia eum ab imperatore habitum esse demonstratur cum ʽquaestura Augustorumʼ tum officio illo ʽab actis imperatorisʼ, quo qui fungebatur meditationes imperatoris introspicere credebatur.[2]) Accesserunt fortasse aliae quoque causae ut ius trium liberorum[3]), neque desunt omnino exempla, quibus comprobetur haud ita raro eiusmodi promotiones ex arbitrio Traiani principis factas esse.[4])

Quodsi Asbachio consulatum Proculi a. 104 attribuenti assentimur[5]), legationes ad dilectum in regione Transpadana habendum[6]) et ad censum provinciae Lugdunensis agendum post consulatum demum administratas esse necesse est[7]), quia

---

1) Cf. Dierauer, *Beiträge zu einer kritischen Geschichte Traians* apud Buedingerum, *Untersuch. zur röm. Kaisergesch.* I p. 19; 27.

2) Tac. ann. V, 4: cf. Mommsen, *Röm. Staatsrecht* II² p. 864.

3) Mommsen l. c. I² p. 517; 564.

4) id. l. c. I² p. 558 adn. 1.

5) Etiam Klein, fasti cons. p. 55 quamquam haesitans Asbachium secutus est.

6) Cf. Mommsen l. c. II² p. 819 adn. 6; Marquardt I² p. 229 adn. 1. — Mommsenum propterea secutus sum, quod si tempus tituli recte definivi, absimile veri non est antecessisse hanc legationem bello Dacico secundo, ad quod suscipiendum constat maximis apparatibus opus fuisse.

7) Contrarium inde conicias, quod Proculus postea curam operum publicorum gessit, quippe quae statim aut ante aut post consulatum administrari soleat. Sed cf. ex exemplis, quae Klein (Mus. Rhen. XXXVI p. 634 sq.) copiose collegit, n. 3: ʽA. Vitellius cur. op. publ. post proconsulatum Africaeʼ et n. 17: ʽL. Dasumius cur. op. publ. post legationes et Germaniae et Pannoniaeʼ.

septem inter quaesturam et consulatum annorum spatium ad omnes honores recte interserendos nequaquam sufficit. Census igitur Lugdunensis circiter a. 110, certe non multo post, actus videtur esse, cum etiamtum vivo Traiano curam operum publicorum Proculo traditam esse ipse titulus testetur.[1]

4. *Orelli 364 = Mommsen, inscr. Helv. 175*

.... legato | imp · Caes · Nervae · Aug · Germ · leg · XVI | Flaviae · Firmae · et · legato · imp · Nervae | Traiani · Caesaris · Aug · Germanici · Dacici | leg · VI · Firmae · sodali · Flaviali · praetori | aerari · militaris · legato · imp · Nervae | Traiani · Caesaris · Aug · Germanici · Dacici | provinciae · Lugdunensis · consuli · legato | imp · Nervae · Traiani · Caesaris · Aug · Germanici | Dacici · ad · census · accipiendos | colonia · Pia · Flavia · Constans · Emerita | Aventicum · Helvetiorum · foederata | patrono.

Patronus ille a colonia Aventico[2]) hac inscriptione honoratus quis fuerit, adhuc erui non potuit. Etenim quod fragmentum iuxta hoc repertum et 'C. Laelio' inscriptum ad eum referendum esse quidam opinati sunt[3]), probabilitate id carere censeo, quod neque inter consules neque inter reliquos illius aetatis homines ampliores Laelius unquam commemoratur.

Ex ipso titulo de tempore et cursu honorum haec fere cognoscuntur. Postquam primum Nerva imperante legioni XVI Flaviae Firmae, deinde primis imperii Traiani annis legioni VI Ferratae[4]) praefuit, ignotus ille vir praefecturam suscepit aera-

1) Traianus nondum 'divus' appellatur.

2) Nomen 'Aventicum' non nisi interpolatione in titulo additum esse Mommsenus observat. Proprie civitas illa dicitur 'colonia Pia Flavia Constans Emerita Helvetiorum foederata'. Cf. Herm. XVI p. 479 adn. 1.

3) Cf. Boissieu, *inscr. ant. de Lyon* p. 226.

4) Ita sine dubio pro 'leg. VI Firmae' corrigendum est. Duae legiones sextae adhuc notae sunt: legio VI Ferrata et legio VI Victrix.

Etsi inde, quod Traianus 'Dacicus' appellatur, non necessario evincitur illum etiam a. 102/3, quo tempore Traianus illud nomen sumpsit (cf. Mommsen Herm. III p. 131; Dierauer l. c. p. 92 adn. 3), legatum

rii militaris, quae in tres annos deferri solebat.[1]) Tum cum legatus Augusti in Galliam Lugdunensem missus esset, in hac legatione et absens fasces gessisse et censum egisse eiusdem provinciae vulgo creditur. Sed quoniam eodem tempore iam Iulio Proculo Galliae Lugdunensis censum demandatum esse vidimus, fieri non potest, quin haec opinio in dubium vocetur. Nam hunc quoque ignotum circiter a. 110 ad census accipiendos delegatum esse, probabiliter eo efficitur, quod Traianus ut iam ʽDacicusʼ ita nondum ʽOptimusʼ appellatur, titulus igitur necesse est inter a. 103 et 114[2]) exaratus sit idque omnium rerum ratione habita anno a. 114 propriore. Sed cum haudquaquam veri sit simile cum census eiusdem provinciae intra paucissimos annos — vix ultra quinque annorum spatium ratio evagari potest — iterum acceptos esse tum maxime ambobus viris una eodem tempore census actionem mandatam esse, nobis aut statuendum est altero — ignotum illum dico — in censibus accipiendis mortuo Proculum ab imperatore ad conficiendum opus missum esse, aut alia gravissima causa substituenda est, cur altero ab opere remoto alter mandatum exsecutus sit. Alioquin nimirum imperatoris plurimum interesse debuit census actionem, summum opus atque maxime arduum, ab uno homine perfici.

Sed omnes hae difficultates facillime solventur, si ad tertiam interpretationem confugerimus. Provinciae, in quam ille ad census accipiendos missus est, nomen non additur: ergo ea, quae proximo loco commemorata est, et potest putari et esset necessario putanda, si in titulo alia provincia, cui postea ille praefuisset, significata esset. Sed cum titulus legationem ad census accipiendos ultimum officium testetur, optimo iure

---

legionis fuisse, tamen factum esse potest, velut T. Aurelius Fulvius per quinque dumtaxat annos legioni III Gallicae imperavit: cf. Mommsen Herm. XV p. 295.

1) Cf. Mommsen, *Röm. Staatsr.* II^2 p. 970. Plerumque non ʽpraetorʼ sed ʽpraefectusʼ aerarii militaris dicitur.

2) Ab a. 114 Traianus ʽOptimus Augustusʼ nominatur: cf. Eckhel doctr. numm. VI p. 448.

illa ad eam provinciam refertur, cuius pars fuit civitas, quae basim posuit. Aventicum autem, caput Helvetiorum [1]), intra fines situm erat Germaniae superioris, quae priore imperatorum aetate una cum inferiore Germania a legato Augusti Galliae Belgicae administrabatur. [2]) Sed perquam probabile est iam ab imperatore Domitiano duas Germanias a Belgica seiunctas atque utriusque administrationem separatim esse constitutam. [3]) Quibus de causis non sine quadam veri similitudine statuatur Germaniae superioris census accepisse ignotum hunc coloniae Aventici patronum.

5. *Eph. epigr. V n. 1345* (Antiochae Caes.; Pisid.)

Leg · Aug · pro · pr · provinc · Galat · Phryg | Pisid · Lycaon · Paphlag · item · ad · census · Pa|phlag · leg · leg · I · M · P · F · in · Germ · infer · praeto|ri · candidato · imp · Traian · Aug · Germ · Da|cici · Parth · trib · pleb · candid · eiusde(m · XV·) | vir · sac · fac · ad · acta · senatus · q · (sevir) | eq · R · trib · leg · XXII P · P · F · X · vir · stli(tib · iud).

Titulus incisus est extremis annis Traiani, qui Parthici cognomen recepit non ante a. exeuntem 115 vel ineuntem 116. [4]) Illis annis is, cuius memoria solo hoc titulo servatur, legatus praetorius provinciae Galatiae fuit [5]), quacum id temporis

1) Tac. hist. I, 68.

2) Cf. Mommsen, *Die Schweiz in röm. Zeit* ('Berichte d. ant. Ges. in Zürich' 1853); et: *Schweizer Nachstudien* (Herm. XVI p. 487 sq.); Hirschfeld, *Die Verwaltung der Rheingrenze* (comm. in hon. Th. Momms. p. 433 sq.).

3) Nam Iavolenus Priscus, qui in titulo C. I. L. III, 2864 (cf. addit. III, 2 p. 1062) 'legatus consularis provinciae Germaniae superioris' appellatur, iam a. 90 Germaniae praefuit: cf. dipl. hon. miss. n. LXXIX in Eph. epigr. V p. 652.

4) Cf. Dierauer l. c. p. 166 adn. 6.

5) Nam titulus, cum repertus sit Antiochiae, illi esse dedicatus videtur, dum provinciae praeest. Quare id, quod Mommsenus adnotavit, eum, cuius titulus est, sub Domitiano cura actorum functum esse, mihi probari nequit. Etenim quis credat hominem, qui semper candidatus principis fuit, plus viginti annis in republica versatum demum provinciam praetoriam regendam accepisse? Huc accedit, quod cum Traianum primum

etiam Phrygia, Pisidia, Lycaonia, Paphlagonia communi administratione regebantur[1]), atque in hac legatione ei mandatum est, ut census Paphlagoniae acciperet; nam inter utrumque officium copula 'item' ponitur, id quod non fit nisi in muneribus aliquo vinculo coniunctis.

6. *C. I. L. III, 1463* (Dacia)

.. (Te)rentio | Gentiano | trib · militum | quaestori · trib · pl · pr | leg · Aug · consuli · pontif | cens · provinc · Maced | colonia · Ulpia · Tra(ian) | Aug · Dac · Sarmizege(tusa) | patrono.

Terentium Gentianum eundem esse persuasum habeo ac Terentium illum Gentianum, quem successorem sibi eligere Hadrianus, antequam Verum adoptaret, in animo habuit[2]), et eum, ad quem Mommsenus hoc Hadriani rescriptum[3]) spectare censet: 'eos qui terminos moverunt, non impune id facere debere divus Hadrianus Terentio Gentiano XVIII K. Sept. se III cos (= a. 119) rescripsit'. Quod rescriptum haud scio an optime ad Gentianum censitorem referri possit, quia in censu facillime patefieri potuit, si quis terminos movisset.

Inscriptio quamquam cursum honorum non tam plane enarrat quam adumbrat, tamen hoc ostendit, Gentianum, cum post praeturam Daciam provinciam accepisset, in hoc officio et fasces gessisse et censitorem Macedoniae creatum esse. Nam titulum Gentiano eo etiam tempore, quo in Dacia esset, dedicatum esse inde conicitur, quod v. 5 post 'leg. Aug' pro-

---

quaestoriis illam curam detulisse tituli doceant, Mommsenus (*Röm. Staatsr.* II² p. 864) ipse disseruit hac mente imperatorem id fecisse, ut senatui indulgeret. Quae indulgentia ut plane a Domitiani moribus abhorret, ita bene convenit in Traianum, quem saepius senatus rationem habuisse ac nonnunquam comem, ne dicam officiosum, se erga eum praebuisse accepimus: cf. Schiller, *Röm. Kaisergesch.* I p. 522 sq.; 535; 563 sq.

1) De provincia Galatia aliis temporibus aliis finibus circumscripta. Cf. Marquardt I² p. 351 et p. 358 sq.

2) Spart. Hadr. c. 23.

3) Cf. collatio leg. Mos. et Rom. 13, 3, 1 in Huschkii Iurisprud. anteiustin. quae supersunt p. 670.

vincia non additur, cum deinde ʻcens. provinc. Maced.ʼ addatur, atque titulus et a colonia Sarmizegetusa, capite Daciae, positus et intra fines huius provinciae repertus est. Dixerit sane quispiam Gentianum eo tempore, quo imperium obtineret inque provincia esset, patronum Sarmizegetusae creari non potuisse, quia legis coloniae Iuliae Genetivae c. 130 cavetur, ne quis patronus adoptetur, nisi qui ʻcum ea res agetur in Italia sine imperio privatus eritʼ. Atqui constat saepius contra hanc legem praesides patronos creatos esse. Praeterea illud, quod Huebnerus monuit [1]), rem sic explicari posse, decreta patronatus eo ipso tempore facta esse, quo praesides officium deponebant, credibile est in Gentianum quoque cadere, cum iam sequens eius officium, scilicet censitoris Macedoniae, titulo praedicetur.

7. a) *C. I. L. VI, 1333* (Romae)

L · Aemilio · L · f · Cam · Karo · cos | leg · Aug · pr · pr · provinciae · Cappadociae | leg · Aug · pr · pr · censitori · provinciae · Lugdunensis | leg · Aug · pr · pr · provinciae · Arabiae | curatori · viae · Flaminiae · leg · leg · XXX · V · V | praet · trib · pleb · quaest · Aug | trib · militum · leg · VIII · Aug | trib · militum · leg · VIIII · Hispanae | X · viro · stlitib · iudic · sodali · Flaviali · XV · viro · s · f | C. Iulius · Erucianus · Crispus · praef | alae · primae · Ulpiae · Dacorum | amico · optimo.

b) *Brambach C. I. Rhen. 334* (col. Agripp.; Germ. inf.)
I. · O · M | L · Aemilius | Carus · leg | Aug.

c) *C. I. L. III, 1415* (Apuli; Dacia)
A(p)ollin | Aug L Ae m(i)l Car(us) | (leg) · Aug · pr · p(r) (II)I Da(c).

d) *C. I. L. III, 1153* (Apuli; Dacia)
Silvano · Sancto | L · Aemil · Car(u)s | l(eg) · Au(g) · pr · pr | III · Daciarum.

1) Cf. Eph. epigr. II p. 148 et adn. 3.

e) '*Archäol.-epigr. Mitth.*' *IX* (*1885*) *p. 246 n. 5* (Apuli; Dacia)

Sarapidi | Iovi · Soli | Isidi · Lunae | Dianae | dis deabusq | conservatorib | L Aemil Car(u)s | leg Aug pr pr | III Daciarum.

(*a*) Tempus, quo L. Aemilius Karus [1]) consul suffectus anni incerti honoribus functus sit, primum eo determinatur, quod legioni XXX Ulpiae Victrici atque postea provinciae Arabiae imperavit, quarum utraque — et legio [2]) et provincia [3]) — ab imperatore Traiano demum instituta est. Altera autem ex parte cum tribunus legionis VIIII Hispanae fuerit, quae sub Hadriano inter a. 120 et 130 periit [4]), hoc certum est, Karum aut Traiano etiam vivo aut certe primis imperii Hadriani annis ad rem publicam accessisse. Postquam minoribus magistratibus ex ordine functus ad praeturam evectus est, et consulatum suscepit et complures alios honores gessit, quorum ultimum titulus legationem Cappadociae enumerat. Quae provincia cum a consularibus semper legatis regeretur [5]), antea Karus fasces gesserit necesse est. Itaque quaeritur, quo loco inter priores honores consulatus interserendus sit. Curam viae Flaminiae [6]) et legationem Arabiae [7]) ad praetores semper delatas esse notum est. At profecto non casu accidisse puto, ut plurimos, quos quidem noverimus, Arabiae legatos in hoc officio consules designatos esse sciamus [8]), ut contra statuendum videatur Arabiae legatos statim ex hoc officio ad consulatum esse provectos. Quare consularis Karus etiam Galliae

---

1) Titulum *a* secutus nomen censitoris Karum scribam, ut distinguatur a Caro, praeside Daciarum.

2) Cf. Pfitzner, *Gesch. d. röm. Kaiserlegionen* p. 272.

3) Marquardt I² p. 431.

4) Borghesi op. IV p. 115; Pfitzner l. c. p. 92; Huebner, exercitus Brittan. in Herm. XVI p. 536. Anno tamen 121, ut Pfitznerus statuit, iam legionem interiisse mihi propterea persuadere non possum, quia L. Novius Martialis Crispinus, qui etiam tribunus militum illius legionis fuit, a. 151 demum consul factus est (cf. C. I. L. VIII, 2747; 2542; 2652).

5) Marquardt I² p. 369 sq.

6) Mommsen, *Röm. Staatsr.* II² p. 1003.

7) Marquardt I² p. 432. 8) Cf. Marquardt l. c. adn. 8.

Lugdunensis censum egisse putandus erit atque id vel extremis Hadriani annis vel potius initio imperii Antonini Pii circiter a. 140. Nam in Cappadocia continuo, ut Borghesius probabiliter coniecit [1]), L. Burbuleio (C. I. L. X, 6006) successit, qui ipse successor fuit Flavii Arrhiani, quem constat illam provinciam inde ab a. 131 usque ad a. 137 obtinuisse. [2]) Ante annum autem 131 Karum Cappadociam administrasse nequaquam veri est simile, licet Traiano etiam imperante honoribus fungi coeperit.

Praeter hunc titulum (*a*) Romae repertum quattuor alii extant a L. Aemilio Caro aliis locis aliis diis dedicati, quos ut recte dignoscantur, litteris *b*, *c*, *d*, *e* notavi. Ex his titulis Borghesius [3]) *b*, *c*, *d* non L. Aemilio Karo tituli *a*, sed filio eius attribuit; Mommsenus [4]) e contrario *a*, *b*, *c*, *d* universos ad unum eundemque Karum spectare censuit. Equidem neutrius doctissimorum illorum virorum opinioni ex omni parte accedere possum. Ut titulum *b*, qui in colonia Agrippinensi prodiit, primum tractemus, ego quoque illum ad eundem Karum pertinere puto, in cuius honorem *a* incisus est. Recte enim Mommsenum contendisse persuasum habeo, non esse cur legatum Augusti legatum provinciae interpretemur, quandoquidem is, qui legioni praeest, id quod permultis comprobatur titulis simpliciter legatus Augusti appellatur, ut differat a legato Augusti pro praetore i. e. praeside provinciae. Legio vero $\overline{\text{XXX}}$ Ulpia Victrix eo ipso tempore, quo teste titulo urbano Karus ei imperavit h. e. sub Hadriano, castra habuit in Germania inferiore. [5])

Titulos autem *c* et *d* a praeside trium Daciarum positos, quibus nuperrime *e* accessit, facere non possum, quin ad Borghesii sententiam me applicans [6]) filio tribuam Kari in

---

1) Borghesi opp. IV p. 158 sq.

2) Marquardt I² p. 368 adn. 4; p. 371 adn. 7.

3) *Bull. dell' Inst.* 1846 p. 163; 1855 p. 32.

4) ad C. I. L. III, 1153 (= *d*).

5) Pfitzner l. c. p. 272.

6) Quamquam id argumentum, quo Borghesius nisus est — exeunte v. 3 tituli *c* CAR · F legere sibi visus est — titulo denuo examinato concidit.

prioribus titulis *a* et *b* commemorati. At Mommsenus legationem Dacicam ne in urbano quidem titulo deesse opinatus est. Diremit enim, ut hoc probaret, tertium eius versum in duas partes, quarum prima esset 'leg. Aug. pr. pr.', ubi provincia, scilicet Dacia, non expressa esset; altera 'censitor provinciae Lugdunensis'. Argumenta vero haec addidit: 'Quamquam legatus cens. acc. sive ad cens. acc. recte diceretur, tamen legatum censitorem minus commode procedere'. Sed conferas velim C. I. L. VI, 1441 (nostrae syllogae n. 8), ubi v. 2 haud facile aliud supplementum suggerere possis atque Henzenus praeivit '(leg. Aug. pr. p)r. censori'. Deinde Mommsenus: 'Omissionem provinciae Daciae inde explicari, quod titulum dedicasset praefectus Dacorum sine dubio propter ipsam illam legationem Dacicam honeste peractam'. Sed ut praetermittam vix credi posse unam provinciam non exprimi, cum plures aliae nominatim enuntiatae et antecedant et subsequantur, illi argumento omnino fidem habendam esse nego, nisi extra dubium positum erit, num ala illa Dacorum etiamtum e provincia Dacia conscripta fuerit [1]), deinde num in ipsa Dacia tetenderit, ut L. Aemilio Karo praesidi paruerit. Quae cum demonstrari nequeant [2]), Mommseni argumentationem apparet parum valere. Accedit, quod acutissimus vir temporis non satis rationem habuisse videtur. Si Karum circiter a. 120 aut non multo post rei publicae gerendae se tradidisse recte disserui, vix factum esse potest, ut legationem Dacicam octavo demum saeculi secundi decennio occiperet, cum is Carus, cuius tituli *c*, *d*, *e* mentionem faciunt, legatus Augusti pro praetore trium Daciarum dicatur, tripertita vero provincia non compareat ante a. 168.[3]) Rursus optimo iure

1) Cf. Mommsen, *zur Conscriptionsordnung der röm. Kaiserzeit* (Herm. XIX p. 211 sq.).

2) Cf. Mommsen l. c. p. 217; cohortes et alae Dacorum numquam in Dacia stativa habuerunt, sed in Britannia et in provinciis orientalibus.

3) Mommsen C. I. L. III p. 160; Marquardt I² p. 309.

colligi potest Karo filium fuisse, cui fortasse circiter a. 160 consulatu exornato[1]) postea provincia Dacia regenda tradita sit.

8. *C. I. L. VI, 1441* (Romae)

... *l*ICINIANO CONSV*li* ...
. *leg. aug. pr. p*R CENSORI PROVINC*iae* ...
... *imp. a*NTONINI AVG · PII · P · P · LE*g* ....
...... *leg.* PROVINCIAE · AQV*itanicae* ...
.... T · VIGI

Supplementa Henzeni sunt.

Licinianum aliunde ignotum magnam partem Antonino Pio imperatore honoribus functum esse et ad consulatum usque evectum titulus quamvis mutilus dilucide (v. 3) testatur. Extremum — descendente ordine honores referuntur — eius officium fuit legati Augusti pro praetore censoris provinciae cuiusdam. Id post consulatum demum eum administrasse propterea certum duco, quod spatium inter hoc officium et illud, quod ultimum inscriptio profert, legati provinciae Aquitaniae, abunde sufficiat ad duo munera inserenda. Si id, quod Capitolinus (Ant. Pius c. 5, 3) narrat, Antoninum Pium ea constantia fuisse, ut septenis et novenis annis in provincia bonos praesides detineret, in Liciniano quoque locum habet, consentaneum est inter praeturam et consulatum haud multa munera suscepta esse. Insuper constat fasces saepius statim suscipi post legationem Aquitanicam.

v. 3 fortasse supplendum est: ‘comiti imperatoris’.[2]) Quo supplemento si cui scrupulus iniciatur, quandoquidem ii tantum comites appellari solebant, qui principem quotiens provincias adibat vel ad bella proficiscebatur, comitabantur,

1) Praesides Daciae, qui quidem post trium provinciarum distributionem reperiantur, consulares sunt: cf. Marquardt I² p. 310 adn. 4.

2) Quominus legationem provincialem hoc loco scriptam fuisse putemus, obstant ultimae versus literae LE, quippe quae initium faciant vocabuli velut ‘legio’ vel ‘legatus’. Sed legionis quoque vocabulum repellendum est. Nam de legatione legionaria idcirco cogitari non potest, quia ea, ut plurimi tituli docent, plerumque aut statim e praetura aut certe ante legationem provincialem administrabatur.

Antoninus Pius autem semper fere in urbe mansisse et plurima bella per legatos gessisse fertur, is scrupulus nullo negotio evelli potest. Etenim compluribus locis eorum historicorum, qui de vita rebusque gestis Antonini Pii scripserunt[1]), plane evincitur imperatorem ipsum identidem expeditiones obisse atque exercitus contra hostes eduxisse.

9. *C. I. L. VIII, 2754* (Lambaesi; prov. Num.)

RI
O C V
RI PR PR
SICILIAE
RAETORI
R P HADR
R PROVINC
PER FLAMN
EG AVGVSTI
IP · TRAIN
/ / / PRO
VINC GALL
LEG AVGVS
VS ACCIPI
PROVINC
/ / LEG AVG
LEG III AVG
ET RO
ID COS DE*s*
ENIGNISSIMO
/ / IRMQQ
O IVLIANO

Mommsenus inscriptionem sic fere restituendam censet:

. . . . ri . . . . o c(larissimo) v(iro), [quaesto]ri pr(o) pr(aetore) [provinciae] Siciliae, [trib(uno) pleb(is), p]raetori [urb(ano), cur(atori)] r(ei) p(ublicae), Hadr(ianorum (vel Hadrumetinorum), [leg(ato) pro p]r(aetore) provinc(iae) . . . ., [iurid(ico)] per Flamin(iam) [et . . . . . ., l]eg(ato) Augusti [leg(ionis)? . . . . ., cur(atori) re]i- p(ublicae) Traian(ae) . . . . ., pro[co(n)s(uli) pro]vinc(iae) Gall(iae) [Narbon], leg(ato) Augus [ti(pr. pr.?) ad cens]us accipi[endos per (?) provinc. . . . . ., leg(ato) leg. III Aug. [in Africa] et Ro[mae e]id(em) co(n)s(uli) de[s(ignato)] . . .

Cum litteris adhuc conspicuis v. 10 ‘Traian’ et v. 6 ‘Hadr’ tum v. 8 sine dubio haud perperam suppleto ‘iurid. per Flamin.’ epocha eius, ad quem titulus pertinet, sic definitur, ut non ante M. Aurelium[2]) illum fuisse manifestum sit. In aetatem

1) Cf. Bossart et Mueller, *zur Geschichte des Kaisers Antoninus Pius* apud Buedingerum, *Unters. z. röm. Kaisergesch.* II p. 316 sq.

2) Praetorios iuridicos, cum consulares sub Hadriano extitissent, M. Aurelius instituit inter a. 161 et 169: cf. Marquardt I^2 p. 224. Omnino

autem ipsius M. Aurelii aut Commodi aptissime quadrant plurima munera inter praeturam et consulatum gesta.[1] Atque provinciam, in quam ille legatus Augusti (pro praetore?) missus est ad census accipiendos, suspicari possumus, praetoriam fuisse, quia titulus illi, cum consul designatus erat, honorarius positus videtur esse.

10. *C. I. L. VI, 332* (Romae)

(Her)cul(i) | Victori | P · Plotius · Romanus · cos · sod · Aug · Cl | leg · Aug · pr · pr · prov · Arab · item · Gal | praef · aer · Sat · leg · Aug · cens · acc · Hisp · cit | iur · per · Aem · Lig · cur · viae · Labic · cur · Verc | pr · urb · trib · pl · q̄ · kand · V̄Ī · vir · eq · R · turm · Ī̄Ī | trib · mil · legg · I · Min · et · II · Adiut · IIII · v · v · cur | aedem · cum · omni · cultu · consecravit.

Quo anno Romanus fasces gesserit ignoratur. At cum tribunatum etiam plebis obierit, evincitur ante Alexandri Severi aetatem honoribus eum functum esse.[2] Nam constat inde ab Alexandro quaestores candidatos neque aedilitatis neque tribunatus munere suscepto e quaestura continuo ad praeturam promotos esse et deinde provinciam accepisse.[3] Quodsi ita tempus, citra quod ille fuit, determinatum est, ulterius eo efficitur, quod per Aemiliam et Liguriam iuridici officium a M. Aurelio demum institutum administravit. Non multo post M. Aurelium eum vixisse Wilmanns[4] eam ob causam opinatus est, quia nomini non adiciatur ‘v(ir) c(larissimus)’, quod inde a saeculo altero exeunte usu venit. Sed ut unum hoc

---

supplendum videtur ‘iuridico per Flaminiam et Umbriam’: cf. Marquardt I² p. 227, qui iuridicos, qui adhuc innotuerunt, omnes curiose collegit. — Itaque quae Klein, *Die Verwaltungsbeamten von Sicilien und Sardinien* p. 166 de tempore tituli statuit, iam corruerunt.

1) Cf. Spart. Pesc. Niger c. 7, 2: ‘Hic (Niger) tantae fuit auctoritatis, ut ad Marcum primum, deinde ad Commodum scriberet, cum videret provincias facili administrationum mutatione subverti, primum ut nulli ante quinquennium succederetur provinciae praesidi vel legato vel proconsuli’ etc. 2) Cf. Borghesi, op. V p. 395.

3) Lamprid. Al. Sev. c. 43; cf. Mommsen, *Röm. Staatsr.* I² p. 539 sq.

4) Wilmanns, Exempla inscr. lat. n. 1197.

argumentum per se incertius est [1]), ita eo magis alterum a Wilmannsio allatum — cultum dico Herculis — premendum mihi videtur, quo nisus aetati Commodianae titulum assignavit. [2])

Romanus officium legati Augusti censuum accipiendorum Hispaniae citerioris exsecutus est, antequam iuridici munere iam deposito praefecturam aerarii Saturni obiret. Quae duo munera cum ad viros praetorios semper deferri solerent [3]), praetorius Romanus etiam census in Hispania acceperit necesse est. Sed quia et praetorius tum fuit neque pro praetore dicitur, non universae provinciae Hispaniae citerioris, sed Hispaniae Tarraconensis tantum censum eum egisse statuo i. e. unius e tribus dioecesibus, in quas universa provincia discripta erat. [4])

11. *C. I. L. V, 7783* (Albii Ingauni)

M · Valerius · Bradua · Mauricus · c · m · v | cos · pont · sodalis · Hadrianalis | curator · operum · publicorum · curator | aquarum · sacrae · urbis · et · Miniciae | censitor · provinciae · Aquetanicae | pro · cos · provinciae · Africae | balneum · quod · vivos · inchoaverat | Q · Vibius · Egnatius · Sulpicius · Priscus | consularis · pontifex · et · flamen · divi · Severi | curator · aqua-

1) Cf. Friedlaender, *Röm. Sittengesch.* I p. 353 sq.

2) Cum eis, quae historici (Cass. Dio 72, 15 sq; Lampr. Commod. c. 8, 5 et 11; Herod. 1, 14, 8) de Commodi Herculis cultu referunt, mirum quantum conveniunt nummi Commodiani perquam multi, qui adversi vel Herculis effigiem vel signa ei attributa prae se ferunt et inscripti sunt 'Herculi Commodiano, Herc. Romano etc.': cf. Cohen, *méd. impér.* III² p. 250—256. Qui nummi cum omnes fere cusi sint a. 191 vel 192, item unica, quam quidem noverim, inscriptio (*Bull. di Archeol. ed Storia Dalm.* 1882 p. 168 n. 84) in qua Commodus Hercules Romanus appellatur, iisdem annis concepta sit, cultus igitur id temporis maxime floruisse videatur, haesito an etiam consulatum Romani alteri utri illorum annorum assignem. Sed melius est hanc rem in medio relinquere.

3) Cf. p. 16 adn. 2 et Mommsen, *Röm. Staatsr.* II² p. 546.

4) Cf. Mommsen C. I. L. V n. 6974 et p. 785; Eph. epigr. IV p. 224. — Universae provinciae Hispaniae citeriori legatus Augusti pro praetore (vir) consularis praesedit; singulis vero dioecesibus viri praetorii praefuerunt, qui simpliciter legati Augusti et inferiore tempore legati iuridici nominantur.

rum · sacrae · urbis · et · Miniciae | eodemque · tempore · praefectus · alimentorum | perfectum · Albingaunensibus · atsignavit.

M. Valerius Bradua Mauricus, qui consul fuit a. 191, post consulatum [1]) curam operum publicorum et deinde aquarum administravit. Quorum munerum spatium quamquam non certo determinatum erat, tamen triennium pariter ac legationum provincialium sollemne fuisse videtur.[2]) Quodsi Bradua postremo a. 206/7 proconsulatum Africae sortitus est [3]), probabiliter conici potest eum circiter a. 200 censitorem provinciae Aquitaniae fuisse.

12. *C. I. L. II, 4121* (Tarracone; Hisp. cit.)

Q · Hedio · L · f · Pol | Rufo · Lolliano | Gentiano · auguri · cos | procos · Asiae · censitori | prov · Lugd · item · Lugdu|nensium · comiti · Severi · et | Antonini · Augg · ter · leg · Augg | prov · H · c · item · censit | H · c · cur · c · splend · Pu|teolanor · et · Veliter|nor · quaest · cand · praet | cand · leg · leg · X(X)II · Pri|mig · trib · leg · VII · G · P · F · III | viro · a · a · a · f · f | Fab · Marcellus ....

Verisimile est Gentianum [4]) consulem suffectum fuisse extremo imperio Commodi, quia Severo imperante inter a. 198 et 209 proconsul Asiam rexit [5]), intervallum autem inter consulatum et proconsulatum Asiae (vel Africae) plerumque tredecim annorum intercessit.[6]) Ab hac opinione non dissentit, quod iam a. 171 inter salios Palatinos receptus est.[7]) Nam

1) Dubitari non potest, quin titulus eos tantum honores commemoret, quos post consulatum Bradua gessit. Immo vero sollemnis eius aevi mos fuit minores honores praetermittere.

2) Mommsen, *Röm. Staatsr.* II² p. 1002 et adn. 5.

3) Tissot, *fastes de la prov. Rom. d'Afrique* n. CXX.

4) De stemmate cf. *Notizie degli Scavi* 1883 p. 448.

5) Waddington, *fast. Asiat.* I n. 165.

6) Marquardt I² p. 546 adn. 3.

7) Cf. C. I. L. VI n. 1978 v. 16; Waddington l. c. — Titulus supra scriptus salium Palatinum non profert sive errore lapicidae sive quia salii, si ad maius sacerdotium vel consulatum provecti erant, illo minore officio vacabant; cf. Marquardt III p. 411 adn. 1.

cum salius Palatinus nemo creari posset, nisi parente utroque etiamtum superstite, haud improbabiliter statuitur illo anno eum admodum iuvenem fuisse. Post consulatum Gentianus Hispaniam citeriorem provinciam accepit atque census eius accipere iussus est. Credat quispiam hanc legationem a. 198, quo Caracalla Augustus appellatus et consors imperii factus est, propterea inferiorem esse, quod Gentianus in titulo, qualis in C. I. L. volumine altero editus est 'leg. Augg' i. e. legatus duorum Augustorum dicitur. Sed alterum g in vocabulo Augg praeterquam quod — ut in titulo re vera extiterit — per anachronismum quem vocant poni potuit, haud scio, an omnino non certum sit.[1]) Ceterum nihil eo demonstratur nisi titulum conceptum esse eo tempore, quo Caracalla in com-

1) Videsis, quemadmodum vocabulum 'Augg' typis exscriptum sit. Nempe sub linea et minus alterum g positum est. Accedit, quod sylloge epigraphica, quam Martinus de Sieder, optimus titulorum Hispanorum auctor (cf. praef. ad C. I. L. II p. VI), sibi conscribendam curavit, in qua praeter alios codices hic titulus memoriae traditus est — basis ipsa periit — habet LEG XXG, sine dubio pro LEG XG. —

Ceterum operae pretium videtur pauca disserere de cursu honorum, qualem titulus exhibet. Si eum sequimur, Gentianus primum trib. leg. VII G. P. F., deinde leg. leg. XXII Primig., tum praet. cand., postremo quaest. cand. fuit. Hic ordo honorum nullo exemplo confirmari potest. Fit sane interdum, ut tribunus legioni vice legati praesit, sed tum 'pro legato' dicitur (cf. Tac. ann. XV, 28 'Vinicius Annius nondum senatoria aetate, sed pro legato quintae legioni impositus'; C. I. L. III, 605 'trib. mil. et trib. mil. pro legato'); atque ne quaestorium quidem legioni imperare potuisse, nisi praeter solitum quid accidisset, inde colligendum est, quod duo dumtaxat eius rei exempla inveniuntur (C. I. L. X, 6659; Eph. ep. V n. 696). Quamvis facile causas, cur Gentianus e tribunatu legationem legionariam acceperit, in bellis positas esse suspiceris, quae Severo, ubi primum curas imperii capessivit, contra aemulos gerenda erant, tamen errorem subesse crediderim. Nam ut concedam legationem legionariam recte collocatam esse, tamen post eam primum quaestura, deinde praetura exspectatur. Neque id neglegendum est ordinem, quo tria haec munera recensita sunt, sollemni progressui plane contrarium esse. Quare scribere malim: 'trib. mil. leg. VII G. P. F., quaest. cand., praet. cand., leg. leg. XXII Primig.' — Gentianum e quaestura statim ad praeturam provectum esse nihil offensionis habet, quod patricius fuit: cf. Mommsen, *Röm. Staatsr.* I² p. 537.

munionem imperii iam assumptus erat. Item nulla re cogimur, ut e verbis 'comiti Severi et Antonini ter' efficiamus eum ter comitem amborum imperatorum fuisse idque inter legationes Hispaniae citerioris et Galliae Lugdunensis. Quae fuerint expeditiones, in quibus imperatores comitatus est, cum nec satis constet [1]) neque id scire nos iuvet, coniecturis abstinere malo. Deinde Gentianus censitor Lugdunensis item Lugdunensium fuit h. e. quod iam Orellius recte intellexit censum cum provinciae Lugdunensis tum urbis Lugduni egit. Hoc officio neque fungi potuit ante a. 197, quo Severus Albino devicto Galliis re vera potitus est [2]), neque post a. 207, quo si postremum annum posueris proconsulatum Asiae inierit necesse est. Ergo statuendum videtur circiter a. 200 Gentianum hunc censum egisse.

13. *Henzen 6512* = *Wilm. 1219*[a] (Tibure)

T · Clodio · M · f . . . . | Pupieno · Pulchro · M(aximo) . . . . . . | c · v · cos · cur · aed · sacre · t · oper · (publicor) | cur · r · p · Benevent · electo · iud · sacro · ad · (census) | accept · per · prov · Velgicam · cur · rp · Leptim | et · Tripolitanor · vice · oper · publ · pro · cos | prov · Macedoniae · cur · rp · Catinensium | pr · urb · q · k · XV · viro · s · f · triumviro · monetali · | patrono · municipii · | s · p · q · T.

Cum neque de anno consulatus Pupieni constet quidquam neque titulus ullum temporis indicium plane certum prae se ferat, in universum circumspiciendum est, num quae argumenta investigemus, quibus tempus aliquatenus saltem certius definire possimus. Neque ea deficiunt. Inferioris aetatis titulum esse vel ex ipso stilo cognoscitur. Etenim cum id, quod post nomen adscribitur, 'v(ir) c(larissimus)', tum maxime locutio 'electo iudicio sacro' ad initium saeculi tertii ducit. Rarissime in titulis primi et secundi saeculi verbum sacri in-

---

1) Cf. Ceuleneer, *Septime Sévère* p. 36 adn. 5; p. 114.
2) Schiller, *Röm. Kaisergesch.* I p. 716.

venitur, ut idem valeat atque 'imperatorius' vel 'caesareus'[1]), sed pariter ac nuncupatio Romae sacrae pro urbe imperatoria non in usum receptum est nisi inde ab imperatore Severo.[2]) Item 'electus' pro eo, quod antea usitatum erat, 'missus' tertio demum saeculo tituli exhibent.[3]) — Imprimis vero animadvertendum est Pupienum post quaesturam statim praeturam suscepisse, quo evincitur non ante Alexandrum Severum eum reipublicae gerendae se tradidisse.[4]) Rursus sub ipso Alexandro ad rem publicam eum accessisse probabile est, quod munus triumviri quoque monetalis gessit, cuius nulla mentio fit post medium saeculum tertium.[5]) Quare eo inclino, ut recte se habere Henzeni[6]) sententiam iudicem, qui hunc Pupienum filium esse censet M. Clodii Pupienii[7]) Maximi, qui a. 238 admodum senex una cum Balbino imperator factus eodem anno interiit. Denique Belgicae censendae operam dedisse Pupienum veri simile est extremo imperio Alexandri.

---

1) Cf. Hirschfeld, *Verwaltungsgesch.* p. 96 adn. 1.

2) Cf. Friedlaender, *Sittengesch.* I p. 64.

3) Ut exempla, quae adhuc innotuerunt (exceptis nimirum iis, in quibus 'electus' aut 'missus' suppletum est), conferamus, legitur:
C. I. L. VIII, 7036 'T. Caesernius . . . missus ad dilectum iuniorum a divo Hadriano in regionem Transpadanam', et
VI, 1377 'M. Claudius Fronto . . . . missus ad iuventutem per Italiam legendam (Marco et Vero imperatoribus)';
contra X, 5398 'C. Octavius . . . . electus ad corrigendum statum Italiae (cos. a. 214)', et
X, 3856 'L. Fulvius . . . electus ab optimo imperatore Severo Alexandro Augusto ad dilectum habendum per regionem Transpad'.

4) Cf. p. 17 adn. 3. 5) cf. Mommsen, *Röm. Münzwesen* p. 370 adn. 16.

6) *Bull. dell' Inst.* 1849 p. 95.

7) Hanc nominis formam exhibent inscriptiones C. I. L. VI, 1087; VIII, 10342, 10343, 10365. In nummis vero semper Pupienus nominatur: cf. Mommsen, *Berlin. Zeitschr. für Numism.* VIII p. 26. — Borghesi op. V p. 504 Pupienum minorem suspicatur consulem fuisse vel a. 232 vel a. 233. Quamvis dicere non liceat fieri omnino non potuisse, ut hic Pupienus patre eo ipso tempore dudum summis honoribus affecto altero utro horum annorum consulatum acciperet, tamen nolim ultra progredi colligens consularem Pupienum Belgicae censum egisse, cum illa Borghesii coniectura solo cognomine Maximi nitatur idque illis temporibus perquam usitatum fuerit.

14. '*Arch.-epigr. Mitth.*' *IX (1885) p. 142* (Latobici; Pann. sup.)

. . . .
ad census ACCIPIENDOS *leg. aug. pr. pr.*
*prou. ge*RM INFER·LEG·AVG·PR·PR.
*prouin*C·HISP·XV·VIR S·F·LATOBICI
*publi*CE·PATRONNO·D·D

Nomen huius patroni Latobicorum una cum superiore parte tituli periit. Munere censitoris eum post consulatum demum functum esse pro certo habeo, cum munera quae illud excipiunt, legationes et Germanica (vel imperium exercitus ibi tendentis [1])) et Hispanica, semper consularia fuerint.

15. '*Archives des missions etc.*' *ser. 3 t. 3 (1876) p. 144* (Perinthi)

Μ· Οὔλπιον Σ(ε)|νεκίωνα Σατ(ουρ)|νεῖνον πρεσβ. | Σεβ. ἀντιστράτη|γον τειμη|τὴν καὶ ὑγιεστ|γον (sic) *ἡ βουλὴ | διὰ ἅπασαν ἀρε|(τ)ὴν τὸν ἑαυτῆς | ε(ὐ)εργέτην.*

De M. Ulpio Senecione Saturnino, quem Perinthus [2]), civitas Thraciae, bene de se meritum hoc titulo honorat, nihil scitur nisi, quod ipse titulus ostendit, legatum Augusti pro praetore censitorem provinciae Thraciae eum fuisse. Tametsi quo tempore hoc officio functus sit, certum iudicium ferri nequit, id tamen dicere licebit titulum antiquiorem esse non posse Traiani aetate, inde a qua Thracia a legatis praetoriis regi coepta est, cum sub procuratoribus antea fuisset.[3]) Fortasse veri haud dissimile est illum filium fuisse Ulpii Saturnini, quem sub imperatoribus Marco et Vero praefecturam annonae gessisse titulus C. I. L. II n. 1180 docet. Neque enim est, quod miremur legatum Augusti pro praetore equitem Romanum patrem habuisse, praesertim eum, qui tanta apud principes gratia floruerit, ut ei praefectura annonae demandaretur.

1) Indicia igitur temporis omnino desunt. Nam pro 'leg. Aug. pr. pr. prov. Germ. infer.', quod Frankfurter l. c. proposuit, spatii ratione habita possis eodem iure supplere 'leg. Aug. pr. pr. exerc. Germ. infer.'

2) Titulus repertus est Perinthi Thraciae; vv. 6. 7 *ὑγιεστ·γον* quid valeat parum liquet. 3) Marquardt I² p. 313 sq.

II

16. *C. I. L. X, 680* (Surrenti)

T · Clodio · C · (f) . . . . | Pro(culo) | praef · fab(r) | tribunus mil (. . . leg III) | Scythicae · leg (. . . . . ab imp) | Caesare · Aug(usto misso pro) | censore · ad · Lus(itanos).

Supplementa a Mommseno subministrata si recte se habent, Clodius Proculus ab imperatore Caesare Augusto pro censore ad Lusitanos missus est, cum stipendia faceret in legione aliqua, cuius nomen cum altera lapidis parte interiit.[1]) Tribuni militum primum suae quisque legionis legato subditi erant, deinde si hic non simul locum praesidis provinciae obtinebat, pariter atque ipse legatus legionis sub dispositione erant praesidis eius provinciae, in qua ea legio collocata erat.[2]) Quod si constat, paulo ultra prodire licet coniectura sane non plane certa verum haud nugatoria. Nam cum hic tribunus in provincia dicatur missus esse ab imperatore Caesare Augusto, colligendum est imperatorem ipsum id temporis in illa provincia fuisse. Augustum autem per a. 26/25 in Hispania moratum esse, postquam statum Galliarum ordinavit, cum Cassius Dio, ut eius ipsius verba addam, sic referat[3]) (53, 22, 5): *ἐς δὲ δὴ τὰς Γαλατίας ἐλθὼν ἐνταῦθα ἐνδιέτριψεν· . . . . . καὶ αὐτῶν καὶ ἀπογραφὰς ἐποιήσατο καὶ τὸν βίον τήν τε πολιτείαν διεκόσμησε. κἀντεῦθεν ἔς τε τὴν Ἰβηρίαν ἀφίκετο καὶ κατεστήσατο καὶ ἐκείνην*, non modo verisimile, sed pro certo paene sumendum videtur Augustum Hispaniae ordinationem aeque atque Galliarum censibus agendis exorsum esse. Ad quod opus conficiendum sibi assumpsit tribunos legionum, quibus et alias saepe munera magis civilia quam bellica delata esse scimus. Quo factum est, ut Proculus ad Lusitanos mitteretur.

---

1) v. 5 nomen unius ex eis legionibus, quae tum in Hispania erant, supplendum est. Cf. de iis Ritterling, *De legione Rom. X Gemina* p. 19 sq.

2) Cf. n. 17.

3) Cf. etiam Suet. Oct. c. 26.

17. *Eph. epigr. IV p. 538* (= *C. I. L. V 1, n. 136**) [1])

Q · Aemilius · Q · f | Pol · Secundus · (in) | castris · divi · Aug · s(ub) | P · Sulpicio · Quirinio · le(g · Aug) | Caesaris · Syriae · honori|bus · decoratus · praefect | cohort · Aug · I · praefect | cohort · II · Classicae · idem | iussu · Quirini · censum · egi | Apamenae · civitatis · mil lium · homin · civium · CXVII | idem · missu · Quirini · adversus | Ituraeos · in · Libano · monte | castellum · eorum cepi · et ante | militiem · praefect · fabrum | delatus · a · duobus · cos · ad · ae rarium · et · in · colonia | quaestor · aedil · II · duumvir · II | pontifexs | ibi · positi · sunt · Q · Aemilius · Q · f · Pol | Secundus · f · et · Aemilia · Chia · lib | h · m · amplius · h · n · s.

Q. Aemilius Secundus censum civitatis Apamenae egit iussu Quirinii. Hic Quirinius, initio tituli pleno nomine P. Sulpicius Quirinius dictus, idem est, quem a. p. C. n. 6/7, cum iterum legatus Augusti pro praetore Syriae praeesset, census eius provinciae accepisse hodie extra controversiam positum est.[2]) Censu acto Secundus ab eodem Quirinio adversus Ituraeos missus est procul dubio, dum locum obtinet praefecti cohortis vel Augustae primae vel secundae classicae. Quare altero quoque officio scilicet censitoris eum praefectum cohortis alterius utrius functum esse summa cum probabilitate concluditur.

18. *C. I. L. III, 388* (Alexandriae Troad.; As. min.)

Q · Lollio · Q · f | Ani · Frontoni | trib · mil · leg · III · Aug | praef · fabr · tert | praef · equitum · alae | Numid · II vir · pont | civitates · XXXXIIII | ex · provinc · Africa | quae · sub · eo · censae · sunt.

---

1) Cuius inscriptionis dignae sane, quae non lateat, quia plura insunt, quae possint offendere, et quia lapis ipse interierat, diu de sinceritate dubitatum est. At abhinc paucos annos maior pars eiusdem lapidis atque ea inferior denuo Venetiis inventa est. Statim Mommsenus, ut vindicaret, titulum iterum edidit in Eph. ep. IV p. 537 sq. commentariolo haud inutili adiecto, ex quo fere, quae ad hanc rem pertinent, hausi.

2) Mommsen, *Res gestae divi Augusti*² p. 160 sq.

Quadraginta civitates ex provincia Africa Q. Lollio Frontoni in urbe patria hanc basim ponendam curaverunt nimirum ob innocentiam abstinentiamque, qua in illas usus erat. Quod ille fecit, sive dum tribunus militum legionis III Augustae sive dum praefectus est alae Numidarum.[1]) Nam officium censitoris nequaquam peculiare et a militiis separatum fuisse eo efficitur, quod in recensendis muneribus, quibus ille functus est, census mentio non fit, cum de re satis constet.

Iam quaeritur, ad quam aetatem Fronto referendus sit. Cuius quaestionis omnis ratio ex eo pendet, utrum cursum honorum eius ordine ascendente an descendente perscriptum esse putemus. Si Fronto post tribunatum demum praefecturam fabrum habuit, certe adiudicandus est primo saeculo, cum ea promotio postea prorsus aboleverit. Sin autem ordo hic est, ut primum praefectus equitum, deinde praefectus fabrum, tum tribunus militum fuerit — id quod probabilius videtur esse propter locum, quo honores in patria gesti collocati sunt — Claudio imperante[2]) necesse est stipendia meruerit.

19. *Henzen 6948* (rep. ad St. Mariae in Duno)

D m v f | T Visulanio | Aufidio | Trebio Clementi | T · Visulanius · Crescens | praef · fabr · bis · praef | cohor · II · Rhaetor · trib | mil · cohort civium | Romanor | praef equitum alae | Moesicae | censor Germ · inferior | patri optimo.

T. Visulanius Crescens hoc titulo traditur censor Germaniae inferioris fuisse, cum praefectura fabrum iterum suscepta tribus militiis equestribus defunctus esset. De aetate id unum, ante Hadrianum eum vixisse, pro certo dici potest, quoniam ala Moesica nondum ‘Felix Torquata’ est appellata, quo cognomine honorata primo iam imperio Hadriani comparet.[3]) Ea

1) Constat legionem III Augustam semper in provincia Africa castra habuisse et paene certum est idem valere de ala Numidarum.

2) Suet. Claud. c. 25; cf. Hirschfeld, *Verwaltungsgesch.* p. 247.

3) Cf. C. I. L. VI, 3538 ‘T. Staberio Secundo tribuno mil. leg. VII Geminae Felicis in Germania praefecto equit. alae Moesicae Felicis Tor-

ala Moesica, cui Crescens postremo praefuit, in ipsa Germania inferiore tetendit.[1] Coniciendum igitur est Crescentem censorem fuisse aut eo tempore, quo locum praefecti equitum obtinebat, aut certe continuo, ubi stipendia emeruit.

20. *C. I. L. II, 4188* (Tarracone)

C · Aemilio · C · f | Gal · Fraterno | praef · fabr · II | trib · mil · legio|nis · $\overline{\text{V}}$ · Alaudar | flamin · p · H · c | hic · censum | egit · in · provinc | Gallia · Aquitanic | p · H · c.

Hic titulus Aemilium Fraternum quendam praedicat, utpote qui censum egerit in provincia Gallia Aquitanica. Habemus sane quod offendamur hominem, qui non ad ampliorem dignitatem quam tribunatum militum pervenerit, tantae provinciae censum egisse, quem alias viris senatorii ordinis iisque consulatu functis permissum esse tituli docent. Qua de causa iudico illum non tam totius provinciae, quam per aliquot civitates eius vel populos census accepisse.[2] Ceterum ad eandem sententiam per se ducunt verba ‘censum in provincia egit’ pro eo, quod aliter exspectes ‘censum provinciae egit’.[3]

Quod ad tempus attinet circiter saeculum primum medium eum fuisse idcirco verisimile est, quia census actio ei videtur

---

quatae . . . .’ Huius tituli aetas altero X, 5829 definitur, in quo T. Pontius Sabinus quidam commemoratur ‘praepositus vexillationibus tribus expeditione Britannica leg. $\overline{\text{VII}}$ Geminae $\overline{\text{VIII}}$ Aug. XXII Primig.’ Legio $\overline{\text{VII}}$ Gemina, quam constat alias semper in Hispania castra habuisse, illo ipso tempore in Germania constiterit necesse est. Nam si complurium legionum vexillationes sub eodem praeposito in expeditionem mittuntur, summa cum probabilitate statui potest eas legiones illo tempore in eadem provincia tetendisse (cf. quae Mommsenus ad C. I. L. II, 3272 adnotavit). Leg. $\overline{\text{VIII}}$ Aug. et $\overline{\text{XXII}}$ Primig. stativa in Germania habuisse certum est: ergo concludendum etiam legionem $\overline{\text{VII}}$ Geminam tum ibi collocatam fuisse, id quod titulus supra scriptus VI, 3538 apertis verbis testatur.

1) Brambach C. I. Rh. n. 438.

2) Cf. Wilm. n. 1257 ‘dilectator per Aquitaniae $\overline{\text{XI}}$ populos’.

3) Cf. C. I. L. X, 5393 et Mommsen, *Röm. Staatsr.* I² p. 224; C. I. L. X, 5182 et Mommsen ad C. I. L. III p. 279.

mandata esse, cum tribunus esset legionis V Alaudarum.[1] Quae legio ad Vespasiani aetatem usque in Germania inferiore tetendit[2], deinde in Moesiam translata mox interiit.[3] In tribus autem Galliis nullus exercitus erat, sed quotiens militibus ad aliquod negotium conficiendum opus fuerat, hi ex exercitu Germanico desumpti sunt. Censum igitur Fraterni haud perperam ei tempori attribueris, quo legio V Alaudae pars exercitus Germanici erat. Fortasse non nimis a veritate recesseris, si hunc censum ad eos referas, quos a. 61 per Gallias actos esse Tacitus memoriae tradidit.[4]

21. *C. I. L. VI, 1463* (Romae)

C · Mocconio · C · f · Fab · Ver(o) | praetori · legato · pr · (pr) | provinciae · Achaiae · t(r · pl) | q · urbano · III · vir · capit(ali) | tribuno · laticlavio · l(eg) | VII Geminae · at · census · accipi(en)dos · civitatium · XXIII · | Vasconum · et · Vardulorum | vixit · annis · XXXVI | ex · testamento.

Apprime notabilis hic titulus extat, quippe qui tribunum militum ad census accipiendos disertis verbis declaret. Quo tempore Verus censum Vasconum et Vardulorum egerit, non facile diiudicatur. Nam legio VII Gemina, in qua eo ipso tempore ille stipendia legitima sui ordinis merebat, a Galba instituta a Vespasiano inde semper in Hispania stativa habuit.[5] At id affirmare licebit Verum, cum primum tribunatum militum, deinde magistratum triumviri capitalis obierit, aetati haud ita inferiori assignandum esse, fortasse saeculo primo exeunti, quia sub imperatoribus gentis Iuliae Claudiae munera vigintiviratus[6]) modo ante tribunatum modo post tribu-

1) Videsis, quae de Lollio Frontone dixi p. 26.

2) Bramb. n. 128c, 218, 223b; Wilm. n. 1145.

3) Pfitzner l. c. p. 76; Ritterling, De leg. X Gem. p. 66 adn. 1; Marquardt I² p. 364 adn. 4 et II² p. 450 adn. 2. — Mommsenus vero (Eph. ep. V p. 214) argumento non allato censet eam iam imperatore Vespasiano exauctoratam esse.

4) Tac. ann. XIV, 46. 5) Pfitzner l. c. p. 244.

6) Mommsen, *Röm. Staatsr.* I² p. 526.

natum suscipiebantur, post illos vero vigintiviratus fere sine exceptione tribunatui militum antecedebat. Praeterea nullum posterioris aetatis indicium adest.

22. *Herzog, Gall. Narb. n. 510* (= *Wilm. 2246*[d]) (Viennae)

D · Iul · D · f · Volt | Capitoni | flam · iuvent · III · vir | loc · public · persequ | II · vir · aerar · augur | praef · fabr · trib | mil · leg · II · Adiut | censor · civit · Remor | foederatae | Remi · publice | l · d · d · d.

ib. n. 511 (= *Wilm. 2246*[e]) (Viennae)

. . . . | trib · mil · leg · II | Adiutricis · censori | civitatis · Remor(um) · foeder(atae) | proc · imp · Nervae · Traian | Caes · Aug · Germ · Dacici | Optimi · provinc · Astur · et · Gallaec | conventus · Asturum | l · d · d · d.

Hi tituli a Renierio[1]) optime restituti ac suppleti in honorem positi sunt D. Iulii Capitonis, qui censor fuit civitatis Remorum foederatae, gentis primariae provinciae Belgicae. Ex quo officio cum procuraturam acceperit provinciarum Asturiae et Gallaeciae eamque obtinuerit certe a. 114/5[2]), efficitur paulo ante hos annos censum Remorum actum esse; honores enim sine dubio ad ordinem temporis recensentur. Denique si quaerimus, quo loco constitutus Capito ei civitati censendae operam dederit, eum post stipendia emerita demum censitoris officium sustinuisse putarim. Nam legione $\overline{\text{II}}$ Adiutrice, in qua postremo militavit, iam ab imperatore Domitiano e Germania in Moesiam, tum in Pannoniam inferiorem translata[3]) neutiquam probabile est eum hanc ob rem e provincia longe remota in Belgicam delegatum esse.

---

1) Renier, *Mélang. d'Épigr.* p. 61 sq.

2) Traianus 'Optimus' appellatur inde ab a. 114, 'Parthicus' ab a. 115 exeunte: cf. Dierauer l. c. p. 166 adn. 6.

3) Cf. Pfitzner l. c. p. 225; Huebner, Herm. XVI p. 539 sq.

23. *Henzen 6947 = Wilm. 1249^b* (Fulginii; It.)

(T · Haterio · f Nepoti .. | ... primipilo) · prae(fecto) | (coh)ortis · trib · mili(tum) | (p)raef · equit · censito(ri) | Brittonum · Anavion(ens) | proc · Aug · Armeniae · mai(or) | ludi · magni · hereditatium | et · a · censibus · a · libellis · Au(g) | praef · vigilum · praef · Aegyp(ti) | M · Taminius · Cri ..... | .....

T. Haterius Nepos [1]), postquam stipendia equestria fecit, censitoris officium suscepit. Deinde procurator creatus est Armeniae maioris, quam a. 114 demum a Traiano in provinciae formam redactam iam ab Hadriano, ubi primum imperium adeptus est, rursus relictam esse compertum habemus.[2]) Compluribus deinceps procuraturis iisque amplioribus perfunctus postremo Aegypto praefectus est. Quem locum cum iam initio a. 121 teneret, ut ipse profitetur in titulo Memnoni colosso inscripto [3]), Armeniam administraverit necesse est, simulatque ea provincia constituta est. Censum igitur Brittonum paucis tantummodo annis ante a. 114 egisse putandus est. De loco, quo constitutus censitor fuerit, idem valet, quod infra de Munatio Aurelio Basso disputabitur.[4])

Iam videamus, quinam Brittones Anav., quorum censitor Nepos fuit, intellegendi sint et ubi sedes habuerint. Sed cum Mommsenus 'Brittones' pari iure atque ii, qui 'Britanni' nominantur, ad ipsam insulam, non ad Belgicam revocandos esse abunde demonstraverit [5]), hoc unum restat, ut quam partem insulae Brittones Anav. incoluerint et quo modo illa abbreviatio 'Anav' perlegenda sit, quantum potero, disquiram. Ad quaestionem diiudicandam unus tantum titulus praesto est, qui aliquid conferat. Nuperrime enim ad vicum 'Brough' comi-

---

1) De nominis restitutione cf. Borghesi op. V p. 3 sq.; Wilm. 1249^b.

2) Borghesi op. V p. 22; Dierauer l. c. p. 163.

3) C. I. L. III, 39 'Anno $\overline{\text{V}}$ Hadriani imp. n. T. Haterius Nepos praef. Aeg. audit Memnonem $\overline{\text{XII}}$ k. Mart.' = die 18. m. Febr. a. 121.

4) Cf. p. 33.

5) Eph. epigr. V p. 177 adn. 1.

tatus 'Derby' in media Britannia lapis milliarius repertus est, in quo hae fere inscriptionis reliquiae extant:

///IB · POT · C∘S · I///
///IP · P · ANAVIONE
MP · $\overline{\text{XII}}$(I?)

Quod milliarium, quin ad Brittones Anav. eius tituli, de quo agitur, spectet, vix est quod possit dubitari. In ea igitur regione, qua hodiernum Brough est, illa Brittonum gens habitasse videtur. Quod vero proprium eius nomen fuit? Watkinius, qui primus milliarium publici iuris fecit, cum versum secundum exeuntem et tertium solvendos esse crederet 'a Navione millia passuum $\overline{\text{XII}}$', titulum Nepotis legit 'censitori Brittonum a Nav(ione)'. Huic opinioni R. Mowatius, qui iterum illud edidit [1]), recte opinor contendit adversari imprimis praepositionem cum nomine coniunctum. Quare legi vult 'censitori Brittonum Anav(ione)'.[2]) Sed ut hanc lectionem meliorem esse Watkiniana concedam, tamen non modo anteponendum, verum etiam solum recte se habere crediderim [3]) id, quod iam Henzenus milliario illo nondum reperto proposuit 'censitori Brittonum Anav(ionensium)'.

---

1) Cf. *Bull. de Corr. épigr.* V p. 324 sq., ubi Watkinii editionem indicat.

2) Ad argumenta a Mowatio allata unum addere liceat, quod et in milliario et in titulo Nepotis spatium inter primas litteras A et N vocabuli Anav. non id est, quod inter duo vocabula, sed id tantum, quod inter singulas eiusdem vocabuli litteras interici solet. Quamquam scio hoc minoris momenti esse, cum in hac quoque re tituli differant.

3) Quae cum ita sint, valde dubium mihi videtur, num id, quod Mommsenus (Herm. XIX p. 225 adn. 2) de Brittonis Curuedensibus, Triputiensibus etc. statuit, nomina secundo loco posita non ad originem militum, sed ad stativa spectare, omnino probari possit. Sed latius patet haec quaestio, quam quae hic pertractetur. Eos vero, quorum id intererit, moneo, ut conferant, quae Urlichsius disseruit *Bonn. Jahrb.* LX p. 72 sq.

24. *C. I. L. VIII, 5355* (Calamae; Num. proc.)

L STEI
HOR
*l*EG VIIII HISPA*nae*
*a*T CENSVS *accip*
*pro*VINCIAE
*di*VI *t*RAI*a*NI
COS
M
*pa*TRONO

Lapis, qui tam est mutilatus, ut certi quidquam inde sumi nequeat, tamen abunde declarat eum, ad quem inscriptio pertinet et cui tribui Horatiae adscripto fortasse nomen fuit Steius vel Stenius vel Stertinius, sub ipso Traiano illum quidem ad rempublicam accessisse, sed Hadriano demum imperante ad consulatum pervenisse.[1] Nam cum nota 'cos' non continuo nomina excipiat, sed in extremo titulo exarata sit, verisimillimum est titulum a municipibus Calamensium in honorem patroni positum esse, cum consul designatus esset.[2] In quamnam provinciam missus fuerit ad census accipiendos, pro certo dici nequit. At si censoris officio functus est eo tempore, quo in legione VIIII Hispana stipendia faciebat — id quod probabilitate carere negarim —, ille census ad Britanniam idcirco referendus est, quia ea legio inde a Claudii aetate ad interitum usque in Britannia collocata fuit. Item quamvis parum liqueat, utrum tota provincia an pars tantum ei censenda fuerit, attamen, si id quod de provincia statuimus, recte se habet et si versus antepaenultimus recte suppletus est 'consuli designato', longe probabilius videtur esse non nisi per partem aliquam ab eo provinciae censum esse actum.

25. *Wilm. 1815* (prope novum Nomentum; It.)

Gn · Munatius · M · f · Pal | Aurelius · Bassus | proc · Aug | praef · fabr · praef · coh · III | sagittariorum · praef · coh · ite-

1) Vide v. 6 '(di)vi Traiani'. De legione VIIII Hispana cf. p. 12 et adn. 4.

2) Lapis repertus est Calamae (Num. procons.); cf. C. I. L. VIII, 5350.

rum $\overline{II}$ | Asturum · censitor · civium | Romanorum · coloniae · Victricensis quae est in Britannia | Camaloduni · curator | viae · Nomentanae · patronus · eiusdem | municipii · flamen · perpetuus | duumvirali · potestate | aedilis · dictator · $\overline{II}$ $\overline{II}$

Gn. Munatius Aurelius Bassus censitor fuit Camaloduni, quae erat colonia civium Romanorum in Britannia: antea praefectus cohortis fuerat, post curator viae factus est. De his rebus non ambigitur. Sed cum recensui singulorum honorum generalis appellatio procuratoris Augusti antecedat, quaerendum videtur, utrum procuratoris dignitatem censitor adeptus sit an curator viae Nomentanae[1]), vel quod idem fere valet, utrum censitoris officium simul cum praefectura cohortis administratum an proprium et ab eo separatum munus putandum sit. Res sane haud facilis diiudicatu. Priorem sententiam fulcire videtur, quod cohortem illam $\overline{II}$ Asturum, cui Munatius postremo praefectus fuit, demonstrari potest in Britannia tetendisse certe inde a Traiani temporibus usque ad Antoninum Pium[2]), cui aetati ne titulum assignemus non video quid per se impediat. Altera vero sententia eo confirmatur, quod Munatius non dicitur praefectus cohortis ad census accipiendos, sed peculiari titulo censitoris nuncupatur. Neque hac in re neglegendum est fieri potuisse, ut ille stipendiis emeritis sine militiis in provincia morans coloniae illi censendae operam daret.

---

1) Cf. Hirschfeld, *Verwaltungsgesch.* p. 112.

2) Cf. Huebner, Herm. XVI p. 576. Verisimillimum est cohortem $\overline{II}$ Asturum una cum cohorte $\overline{I}$ Ast. si non sub Domitiano, at certe sub Traiano e Germania superiore in Britanniam traductam esse. — Huebneri sane sententia est, cohortes illas Hadriano demum imperante in Britanniam venisse. Cum vero in dipl. XXIII a. 105 etiam cohortes Asturum in Britannia recenseantur, praeter primam autem et alteram nullas cohortes Asturum ibi reperiri Huebner p. 577 asseveret, iam elucet certe inde a Traiano illas auxilia exercitus Britannici fuisse. — Rursus iam sub Antonino Pio castra habuerunt in Pannonia inferiore.

26. *C. I. L. III, 3925* (Nevioduni; Pann. sup.)

T · EPPIO T F ·
QVIR · LATINO ·
II VIRO · IVR · DIC ·
MVNIC LATOB ·
PROC · IN / ////ARIS
TRAIAN ////////II
/////
ADC ///// / CC//////
/ / / / / / / / / / /
/ / / / / / / / / / / / \
/ / / I / C / / / / / / M
//M · PROC IIII P AFR
P · D · D

v. 5—8 lege: proc(uratori) im[p(eratoris) Caes]aris Traian[i Hadrian]i [Aug(usti)] ad c[ensus a]cc[ipiendos provinciae ....

Hoc titulo a Mommseno, quantum fieri potuit, suppleto primus procurator ad census accipiendos innotescit. Apparet T. Eppium Latinum hoc officio functum esse sub ipso Hadriano atque id, ubi primum ad rempublicam accessit. Nam constat procuratura quattuor publicorum Africae, quae sola ex inscriptione praeterea enucleari potest et quae extremo loco collocata est, neminem exornatum esse nisi compluribus procuraturis provincialibus bene administratis.[1]) De provincia, in qua Latinus procurator fuit ad census accipiendos, ex ipsa inscriptione nihil cognosci potest.

27. *Henzen 6944 = Wilm. 1269* (Lugduni)

Tib · Antistio · Faus|ti · fil · Quirina · Marci|ano · domo · Circina | praef · coh · II · Hispanae | trib · leg · XV · (Apol)linaris | Piae · Fideli(s · pr)aefecto · a|lae · Sulpic(ia)e · c · R · secun|dum · mandata · impp · do|minor · n̄n̄ · Augg · inte|gerrim · abstinentissim|que · procur · tres · provinc | Galliae · primo · umquam | eq · R · a · censibus · accipi|endis · ad · aram · Caesa|rum · statuam · equestrem · ponendam · censue|runt.

Ti. Antistius Marcianus, cui concilium trium Galliarum propter integritatem abstinentiamque equestrem statuam ponen-

1) Cf. Liebenam, *Die Laufbahn der Prokuratoren bis auf die Zeit Diokletians* tab. 34.

dam decrevit, primus eques Romanus a censibus accipiendis fuisse dicitur. At complures alios viros equestres censibus in Galliis agendis operam dedisse exploratum habemus. Quonam igitur sensu illud accipiendum est? Nempe eo, Marcianum primum totius provinciae censui praefuisse, cum antea hominibus equestri loco ortis non nisi pars provinciae censenda fuisset. Quam sententiam ut probemus, primum de tempore tituli agamus. Ipsa litteratura, ut Henzenus adnotavit, ad saeculum secundum vergens ducit; sed certius argumentum eo efficitur, quod duo illi Augusti, quibus imperantibus titulus conceptus est, domini appellantur. Nam monumenta publica, in quorum numero hic titulus certo habendus est, quae quidem ante Commodum posita sint, domini appellationem imperatoris omnino ignorant; at cum sub ipso Commodo illa appellatio primum ac semel compareat, inde a Severi aetate per totum imperium usu recipitur.[1]) Quare censeo illos Augustos non Marcum et Verum, sed Severum et Caracallam intellegendos esse.[2]) Quam in sententiam ipsae res optime quadrant: satis evidenter supra ostendisse mihi videor etiam circiter a. 200 aut non multo post M. Valerium Braduam Mauricum et Q. Hedium Rufum Lollianum Gentianum, utrumque consularem, illum Galliae Aquitaniae, hunc Lugdunensis census accepisse.[3])

Restat, ut quaeratur, utrum Marcianus procurator a censibus accipiendis trium Galliarum an unius tantum provinciae ex illis fuerit. Ac primum quidem per se prorsus veri dissimile est census Galliarum, tanti momenti negotium, quod ad hoc tempus per singulas provincias a singulis legatis Augusti pro praetore iisque consulatu functis actum erat, tum uni equiti Romano mandatos esse, qui num stipendiis vix emeritis notitiam rerum ad administrationem pertinentium accuratiorem

1) Cf. Mommsen, *Röm. Staatsr.* II² p. 739.

2) Borghesi op. V p. 8 rem in medio reliquit; Roulez, *Les procurateurs de la Belgique et de la Germanie inférieure* (‘Mém. de l'acad. de Bruxelles’ XLI. 1875 p. 15) imperatores Marcum et Verum intellegit nullo tamen huius opinionis argumento allato. 3) Cf. p. 18 sq.

habuerit, iure possis dubitare. Accedit, quod procuratorem aliquem illius ipsius temporis habemus ad census accipiendos Galliae Aquitanicae[1]), Belgica autem numquam cum Lugdunensi ab eodem procuratore administrata est.[2])

28. a) *C. I. Gr. 3751* (Nicaeae)

.... | χειλίαρχον · λεγ · ιδ′ · Γεμιν · | χειλίαρχον · λεγ ιε′ ἐπιτρ · | τῶν · Σεβ · ἐπαρχείας · Γαλλίας | Ἀκυιτανικῆς · ἐπὶ · κῆνσον | ἐπίτρ · ἐπαρχείας Μυσίας | τῆς · κάτω · ἐπίτρ · ἐπαρχείας | . . ρ̣ακης · ἐπίτρ · δουκ · ἐπαρ|χείας · Δαλματίας · καὶ · Ἱστρί|ας · ἐπίτρ · δουκηνάριον | Ἀλεξανδρείας · τοῦ · ἰδίου | λόγου | Δουκῆνος Ἀρχέλαος τὸν | . . ουφιλον καὶ .....

b) ‛*Révue archéol.*’ *1883 p. 207* (In Aegypto)

Τ · Αὐρήλιος · Καλπουρνιανὸς | Ἀπολλωνίδης · χιλίαρχος | λεγιωνος ιδ′ · Γεμίνης | χιλ · λεγ · ιγ′ · Γεμίνης ἐπί|τροπος Γαλλίας Ἀκουιτα|νικῆς ἐπὶ · κήνσων ἐπί|τροπος Μυσίας τῆς κά|τω · ἐπὶ Θρᾴκ(η)ς · ἐπὶ | Δελματίας · ἐπὶ · Αἰγύπτ|ου · ἰδίου · λόγου | ζήσας ἔτη νε′.

Duo ordines honorum, quos tituli supra relati exhibent, cum mirum in modum inter se consentiant, si quam variae quamque multae fuerint praefecturae et procurationes imperatoriae animadverteris, abunde probant utrumque titulum ad eundem pertinere hominem. Quod quo melius cognoscatur, singulos honores, sicut in utroque titulo recensentur, inter se comparatos subscribam:

1. *χειλίαρχον λεγ. ιδ′ Γέμιν.*	1. *χιλίαρχος λεγιῶνος ιδ′ Γεμίνης*
2. *χειλίαρχον λεγ. ιε′*	2. *χιλίαρχος λεγ. ιγ′ Γεμίνης*
3. *ἐπίτρ. τῶν Σεβ. ἐπαρχείας Γαλλίας Ἀκυϊτανικῆς ἐπὶ κῆνσον*	3. *ἐπίτροπος Γαλλίας Ἀκουιτανικῆς ἐπὶ κήνσων*
4. *ἐπίτρ. ἐπαρχείας Μυσίας τῆς κάτω*	4. *ἐπίτροπος Μυσίας τῆς κάτω*

1) Vide sequentem titulum.

2) Procurator trium Galliarum C. I. L. II, 1970 aeque ac ille VI, 1624 Lugdunensem, Aquitaniam, Narbonensem administrasse videtur. Plerumque eadem procuratione coniunguntur cum Lugdunensis et Aquitania, tum Belgica et utraque Germania: cf. Liebenam l. c. tabb. 1 et 2.

5. *ἐπίτρ. ἐπαρχείας Θρᾴκης*	5. *ἐπὶ Θρᾴκης*
6. *ἐπίτρ. δουκ. ἐπαρχ. Δαλματίας καὶ Ἱστρίας*	6. *ἐπὶ Δελματίας*
7. *ἐπίτρ. δουκηνάριον Ἀλεξανδρείας τοῦ ἰδίου λόγου.*	7. *ἐπὶ Αἰγύπτου ἰδίου λόγου.*

Singula quae differant, si quaeres, haec invenies:

a) altero loco habet: ΛΕΓ ΙΕ

b) : ΛΕΓ · ΙΓ · ΓΕΜΙΝΗϹ

Hic sine dubio *a* mendum continet. Neque enim quidquam cogit lapicidae peccatum statuere, sed errorem subesse crediderim eius qui titulum descripsit, quoniam facillime Γ et Ε commutari possunt, si lapis vetustate adesus rimas egit, quae ad litterarum similitudinem accedentes una cum litteris incisis vel peritissimum hominem decipiant. Quod *a* etiam cognomen legionis omisit, cave argumentum contrarium existimes. Ut enim ΙΕ re vera in lapide extiterit, tamen cognomen adscribi oportuit. Duae nimirum legiones decimae quintae notae sunt, quarum alteri cognomen fuit Apollinari, alteri Primigeniae. Ceterum cognomen omissum eo minus offensionis habet, quod constat legionem decimam tertiam et decimam quartam sibi cognomines fuisse.

Sexto deinde loco *a* procuraturam Dalmatiae et Histriae, *b* priorem tantum affert. Quae differentia, si attenderis, quam astricte *b* omnino scriptum sit, nullo negotio eo explicatur, quod Histria [1]) utpote provincia multo minor Dalmatiae nomine includitur. Nullus adhuc procurator Histriae innotuit, sed quotiens commemoratur, idem est procurator Dalmatiae. Qua de causa probabiliter colligitur Histriae rationes omnino cum Dalmaticis administratas esse. [2]) Quae opinio eo fortasse commendatur, quod is, qui ʻprocurator Dalmatiae et Histriaeʼ dicitur, idem salarium accipiebat atque ʻprocurator Dalmatiae.ʼ [3])

1) Histriam melius scribi quam Istriam Mommsenus observat C. I. L. V p. 1. 2) Cf. C. I. L. III p. 280; V p. 1.

3) Nam ut e titulo *a* discitur procuratorem Dalmatiae et Histriae ducenarium fuisse, ita titulus fere aequalis C. I. L. III n. 1985 procuratorem profert ducenarium provinciae Dalmatiae.

Quod denique *b* Apolloniden enuntiat *ἐπὶ Αἰγύπτου ἰδίου λόγου*, *a* vero *ἐπίτροπον δουκηνάριον Ἀλεξανδρείας τοῦ ἰδίου λόγου*, compares velim exempla apud Marquardtium (II[2] p. 311 adn. 1) diligenter collecta: iam cognosces idem munus intellegendum esse.

Quare nihil opinor obstat, quominus initium tituli *a* suppleamus: *T. Αὐρήλιον Καλπουρνιανὸν Ἀπολλωνίδην κτἑ.*[1])

Postremo ut epocham Apollonidae determinemus, *οἱ Σεβαστοί* sine dubio Severus et Caracalla sunt, cum titulum *a* saeculi secundi exeuntis vel tertii esse videri Boeckhius adnotaverit.

29. *C. I. L. VI, 1644 et add. p. 854 col. 3* (Romae)

. . . . PRAEF *pr* AEF·M·V
*omnibus militia*E · GRADIB*us perf* VNCTO·
. . . . *e* Γ · HOSROEN . . . *p*RAEF · CL ·
. . *ad census accipiend*OS · PROV *inc. gal* ATIAE ·
NVMIDIAM
PROV

Duo haec fragmenta ab Henzeno feliciter coniuncta atque acute suppleta ad hominem spectant, qui ad summum usque dignitatis gradum pervenit — praefecturam dico praetorio — ad quem ei, qui equestri loco natus esset, aditus patebat. Omnibus militiae gradibus defunctus primum duas provincias profecto haud ita magnas procuravit, quarum alterius tantum nomen 'Hosroëne' in lapide lacero extat[2]), deinde classi alicui praefectus est, tum procurator fuit ad census accipiendos provinciae sive Galatiae sive Dalmatiae.[3]) Neque enim de praefecto classis ad census accipiendos cogitari potest, quia ea aetate, cui titulus adiudicandus est, censitoris officium pe-

1) Coniecturam adnotare liceat Apolloniden patrem habuisse eum, qui '*Αὐρήλιος Ἀπολλώνιος ὁ κράτιστος ἐπίτροπος τοῦ Σεβαστοῦ*' dicitur in duobus titulis repertis Apolloniae Pis. C. I. Gr. 3969. 3970.

2) Altera fortasse Mesopotamia fuit: cf. Liebenam l. c. p. 25.

3) v. 4 'prov . . . . . . atiae' et 'provinc. Galatiae' et 'provinc. Dalmatiae' fuisse potest.

culiare et a militiis separatum constitutum erat. Sed haec infra disputabuntur.[1]) Iam de tempore tituli videamus. Ad quod recte definiendum nulla fere res alicuius momenti adest nisi quod ille procurator Osrhoënae fuit. Quam terram cum Traianus a. 115 ita subiecisset, ut regulum indigenam solio avorum non depelleret[2]), Caracallam demum in provinciae formam redegisse et imperio Romano adiecisse rerum scriptores tradunt.[3]) Sed iam ante Caracallam Osrhoënen certe aliquamdiu in Romanorum potestate fuissse idcirco verisimile est, quia Severo imperante procurator provinciae Osrhoënae extitit; neque sine aliqua probabilitate Hirschfeldius[4]) coniecit occupavisse eam Severum inter expeditiones Parthicas intra a. 195 et 199. Quodsi litterarum, quas Henzenus adnotat saeculi alterius esse, rationem habuerimus, haud scio, an ipsi aetati Severianae recte titulum attribuamus.

30. *C. I. L. VIII, 9370* (Caesareae; Maur. Caes.)

C · Octavio · Puden|ti · Caesio · Honora|to · proc · Auggg | a · censibus | Cornelius | Primus | de(c · ala)e · Thrac | ex · (str)atore | (e)ius | praesidi · in|nocentissimo.

C. Octavius Pudens, quem hic titulus procuratorem trium Augustorum, scilicet Severi Caracallae Getae, a censibus dicit, simul praeses fuit Mauretaniae. Hoc cum eo evincitur, quod praeses nuncupatur et in hoc titulo et in altero eadem in provincia posito[5]), tum quod stratorem habuit, quo uti nemini licebat nisi legatis Augusti pro praetore, legatis legionis iisque procuratoribus, qui ipsi quoque praesides erant cuiusdam provinciae Caesaris.[6]) Utrum Pudens procurator a censibus

1) Cf. B cap. II et III ex.

2) Dio Cass. 68, 18—21.

3) id. 77, 12.

4) *Verwaltungsgesch.* p. 261 adn. 2. — Eum titulum exhibet Allmer, *inscr. de Vienne* IV p. 449.

5) C. I. L. VIII, 9049.

6) Cf. Cauer, Eph. epigr. IV p. 406 sq.

utriusque Mauretaniae fuerit an solius Mauretaniae Caesariensis, intra cuius fines uterque titulus repertus est, quamquam certo illud quidem diiudicari nequit, tamen in priorem sententiam inclino, cum eo ipso tempore, quo Pudens id officium sustinebat, utramque Mauretaniam saepius ab uno procuratore administratam esse sciamus.[1])

31. *C. I. L. VIII, 10500* (Thysdri; Afr.)

L · Egnatuleio · P · f · Gal · Sabino · pontific | Palatuali · proc · Aug · XXXX · Galliarum | proc · Aug · ad · epistrategian · Thebaidos | proc · Aug · ad · census · accipiendos | Macedoniae · praef · gentis · Cinithiorum | trib · leg · IIII · Scythicae · l(eg) .... | Geminae · flam · Aug · c(ol Thysdritanae) · Egnatuleia · P · f · Sabina · F ...... | L · Egnatuleius · Sabinus · T · f ....

L. Egnatuleius Sabinus, postquam stipendiis emeritis praefectus fuit gentis Cinithiorum, nationis haud spernendae Africae[2]), statim procuraturam ad census accipiendos Macedoniae accepit. Ceteros, quos titulus recenset honores non omnes repetam praeter flaminatum Augustalem. Nam si supplementum v. 7, quod Mommsenus subministravit, 'flamini Augustali coloniae Thysdritanae' recte se habet — id quod cum titulus Thysdri repertus sit, vix in dubitationem vocari potest — quamvis incertum tamen aliquod temporis indicium habemus. Thysdrus enim, quam etiam Plinius N. H. V, 30 inter oppida libera refert, ante saeculum secundum vergens colonia videtur facta esse.[3]) Quare non dubito titulum ipsi saeculo secundo adscribere, praesertim cum 'literis pulchris' incisus sit neque quidquam inferiorem aetatem prodat.

---

1) Cf. C. I. L. VIII, 9366. 9371.
2) Tac. ann. II, 52; cf. Marquardt I² p. 554.
3) Cf. C. I. L. VIII p. 12.

32. *C. I. L. VIII, 7070* (Constantinae; Num.)

/ / / IONIO / / /
BVS LEG R!! / / *leg. iiii*
FLAVIAE FeLIcis
/ VM CENSITORI
; N TVSCAE / / /
/ / / / NT / / / / *misso contra*
REBELLES PRO
/ / / / / / BRVM
EX TES*tamento*
O P A C I L I
MAG P / / /
L D *d d*

Sic fere legendum: [praeposito vexillat]ioni[bus tri]bus leg . . ., [leg. IIII] Flaviae F[e]li[cis, leg.] V M(acedonicae), censitori [conve]ntus Caes[araugus]t[ani, misso contra] rebelles pro[vinciae..... praefecto fa]brum. Ex tes[tamento] Q. Pacili mag(istri) p[agi].

Mommsenum, qui pro sagacitate sua inscriptionem restituere et lacunas explere studuit, si sequimur, hic titulus censitorem profert conventus Caesaraugustani, qui est unus ex septem, in quos Hispania citerior divisa erat. Antea is, ad quem titulus spectat, tribus vexillationibus praepositus fuisse videtur. Vexillationes autem cum singulae plerumque centurionibus, complures vero sub eodem duce coniunctae tribunis militum parere solerent [1]), concludendum est hunc censitorem antea tribunum militum, itaque equestri loco ortum fuisse. Ceterum idem eo efficitur, quod etiam praefecturam fabrum habuisse videtur, quam semper in equestribus militiis collocatam fuisse notissimum est.

Quod attinet ad tempus, nihil pro certo dici potest nisi titulum ut propter legionem IIII Flaviam Vespasiani imperio posteriorem, ita propter praefecturam fabrum saeculo tertio antiquiorem esse.

33. *C. I. L. V, 7784* (Albengae; It.)

P Muc P SI | Publico Vero | aequiti · Romano | patrono municipii | trib (le)g I(I)I Galli(c) | censitori | provinciae · Thraciae | civi · optimo | semper · pro · municipi | incolumit · sollicito | plebs · urbana.

---

1) Marquardt II^2 p. 466.

P. Mucius Verus censitor provinciae Thraciae fuisse fertur. At cum iam legatum Augusti pro praetore censitorem provinciae Thraciae noverimus [1]), haud ita veri simile videtur alio tempore hominem equestri loco ortum post tribunatum militum semel susceptum huius totius provinciae censum egisse. Magis etiam, ut alia omittam, offendit, quod Mucio cognomen Publico fuisse dicitur. Dummodo igitur omnis de fide tituli suspicio amota sit [2]) — lapis ipse interiit —, non ultra ei credendum esse putarim, quam ut simile statuam ac de Aemilio Fraterno: [3]) censitorem provinciae Thraciae magniloque usurpatum esse, quamquam ille nonnisi partem provinciae censuerat. Dixerit quispiam Thraciae censendae Verum operam dedisse ante Traianum i. e. eo tempore, quo sub procuratoribus erat. Sed huic opinioni maxime repugnat nimia tituli loquacitas, quae aetatem inferiorem ostendit.

34. *C. I. L. VI, 3842* (Romae)

. . . . C I O ·
. . . . *se*C V N D O
*cos? procos. prou. mace*D O N I A E
. . . . C V R ·
*plurium? rerum publ*I C A R V M ·
*per . . . leg . leg . . . it*ALIC · ITEM ·
. . . . *item l*EG · $\overline{\text{XI}}$ · CL ·
. . . . *ce*N S I T O R I ·

Lapis nimis mutilus lacerque est, quam ut de restituenda inscriptione aliqua cum confidentia iudicare possis. At id unum dicere licebit, v. 6 ʻlegato legionisʼ vix recte suppletum esse. Nam is, in cuius honorem memoriamque titulus positus est, eundem gradum in tribus legionibus tenuisse videtur, cum v. 7 minimum ad unam legionem inserendam spa-

---

1) Cf. n. 15.

2) Videsis, quam varie titulus tradatur. V. 2 in ʻPublicoʼ latet fortasse tribus, cum Albingaunenses, a quibus titulus positus est, tribui Publiliae adscripti fuerint; legendum igitur fortasse ʻP. Mucio P. fil. Publil. Vero etc.ʼ 3) Cf. n. 20.

tium sufficiat. Fit sane nonnumquam, ut legatio legionaria iterum suscipiatur: tertium vero eius susceptae nullum exemplum investigare potui. Rursus haud ita pauca exempla praesto sunt, quae tribunatum militum probent vel senatorii ordinis homines iterum ac tertium sustinuisse. Accedit, quod singuli tribunatus per 'item' coniungi solent[1]), idque etiam in hunc titulum cadit. Quare scribendum puto 'tribuno mil. leg. . . . . .' Quae si recte disputata sunt, multo veri similius videtur esse illum censitorem, ut ita dicam, inferioris gradus fuisse h. e. partis tantum alicuius provinciae censum egisse, praesertim cum nihil obstet, quominus eum stipendiis emeritis procurationes administrasse, itaque non senatorii, sed equestris ordinis fuisse arbitremur. Consentaneum est tum v. 3 supplendum esse 'procuratori provinciae Macedoniae.' Valde dolendum est, quod editor nihil de litterarum forma adnotavit. Quodsi fecisset, tituli aetas certe aliquatenus determinari poterat, cum censitor antea tribunus militum unius ex iis legionibus fuerit, quibus cognomen Italica fuit et quarum primam constat a Nerone, alteram et tertiam a M. Aurelio institutam esse.

III

35. *C. I. L. V, 865 cf. add. V 2, p. 1025* (Aquileiae)

Renierius (*Mél. d'Épigr.* p. 81) supplementum a Borghesio suggestum vv. 10. 11 'legatum per Africam Mauretaniamque' refutans proposuit 'dilectatori per Africam Mauretaniasque.' Quod Mommsenus cum primum (C. I. L. V, 865) probasset, postea (ib. V 2, p. 1025) retinendum esse negavit[2]), quia dilectatores, qui invenirentur, equestris ordinis essent omnes; potius scribendum esse 'censitori per Africam Mauretaniasque.' Sed ne hoc quidem recte positum mihi videtur. Inveniuntur scilicet homines senatorii ordinis, qui censitoris nomine nun-

1) Cf. C. I. L. II, 4510; III, 550 etc.
2) Cf. *Röm. Staatsr.* II² p. 820.

t. CAESE *rnio statio*
QVINCTI *o macedoni*
QVINCTIA *no c. u. cos*
SODALI · AVG · *curatori*
VIAE · APPIAE · P *raef. alim*
LEGATO · LEGIO *nis . . . .*
PIAE · FIDELIS · CO *miti imp*
PER · ORIENTEM *praet. cand*
INTER · CIVES · ET · P *eregr. trib. censit.*
PLEBIS · CANDIDA *to dilect. per*
AFRICAM · MAVR *etaniasq q*
CANDIDATO · T *ribuno mil*
l EGIONIS · TR *icesimae ulp*
ui CTRICIS · T *riumuiro*
au RO · ARGEN *to aere ff*
pat RONO CO *llegi fabr*
D *eor*
SERVI *lius*
AMIC *o*

cupentur, sed quando totius provinciae censum egerunt, sine exceptione nisi consulares, at certe praetorii fuerunt, cum Caesernius, quem provinciae Africae Mauretaniisque censendis operam dedisse Mommsenus vult, sola quaestura functus esset. Ne ad partem tantum provinciae eius censum pertinuisse putemus, impediunt et ipsa verba 'per Africam Mauretaniasque' et quod censitores inferioris ordinis omnes, quos quidem noverim, aut equestri loco orti sunt aut gradum dignitatis obtinent huic congruum velut tribunatum militum. Quae cum ita sint, aliud mihi liceat proponere supplementum 'com(iti) imp(eratoris) per Africam Mauretaniasque.' Etenim cum Mommsenus id, quod Borghesius posuit, hunc Caesernium filium fuisse T. Caesernii Statii Quinctii Statiani Memmii Macrini (C. I. L. VIII, 7036), qui sub Hadriano et Antonino Pio fuit, iam acute redarguerit, nihil obstat, quominus eum cognatum fere aequalem fuisse ducamus. Quodsi eum comitem imperatoris per Africam Mauretaniasque usurpavi, sentio eum imperatorem Hadrianum, cum a. 128 Africam adiret, comitatum esse. [1])

---

1) Cf. Dürr, *Die Reisen des Kaisers Hadrian* p. 37 sq. — Quod G. Mas-

Deinde Romae tribunatum plebis et praeturam obiit, his vero honoribus gestis comes imperatoris fuit in parte saltem alterius itineris, quod per Orientem ille per quinque fere annos fecit ab a. 129 ad a. 134.[1])

36. *C. I. L. X, 3852* (Capuae)

. . *clodio* P · F
. . . *cap*ITONI
. . . . . . NO · PR
*ad censu*S · PROVINC
*pann*ONIAE · . QVAEST
*triu*MVIRO · CAPITALI
quod EX · REDITV · HS · $\overline{|X|}$
legato A · CLODIS
*rei publ*ICAE · CAMPANORVM
*uiae tute*LA · PRAESTATVR

Huius inscriptionis vv. 4. 5. Mommsenus supplevit 'ad census provinciae Pannoniae.' Opinatur nimirum magistratum aliquem fuisse, qui simpliciter dictus esset 'ad census provinciae ....' Sed etiamsi homines et senatorii et equestris ordinis haud pauci inveniuntur, quorum censendi munus ita significatur, ut verba 'ad census provinciae (accipiendos)' addantur dignitatis notae velut 'leg. Aug. pr. pr.' vel 'procur.' vel 'trib. mil.', tamen simplex titulus 'ad census' non legitur. Praeterea medius inter quaesturam et praeturam gradus desideratur neque ullum in titulo indicium adest saeculi tertii, quo medio aedilitas et tribunatus e legitimo honorum ordine sublata sunt. Nam alter titulus, quem quippe una cum hoc repertum et ad verbum paene cum eo consentientem eodem fere tempore scriptum esse optimo iure colligi potest, tribunatum etiam

---

queray in *Comptes rendus de l'acad. des inscr. et bell. lettr.* 1883 p. 197—200 statuit Hadrianum iam a. 120/121 illud iter fecisse, conferas velim, quae contra eum dixit Mommsenus Eph. epigr. V p. 80.

1) Dürr l. c. p. 33; 59—66; 124.

plebis suo loco exhibet. [1]) Quare magis crediderim in lapide fuisse: (TR · PL · Q · PR · P)R [2]) · PROVINC
(MACED)ONIAE · QVAEST

37. '*Bull. della comm. arch. com. di Roma 1883*' *p. 224*

. . . .
*leg . diui . clau*DI · PRO · PR · PROVIN*c . moe*
siae . cur . census GALLICI · PRAEF · VRB*i*
iterum . huic SENATVS · AVCTÓR*e*
*imp . caes . uesp*ÁSIANO · FRATRE
*clupeum . po*SVIT · VÁDIMON*is*
*honoris . cau*SÁ · DILATIS *fu*
nus censorium CENSVIT · STA*tuam*
in . foro . diui AVGVSTI *ponen*
dam . decreuit

Sic Mommsenus titulum ut mutilatum ita apprime notabilem doctissime restituere studuit. Neque meum est omnia, quae proposuit, rectene suppleta sint disquirere. At cum id, quod v. 2 praeivit 'curator census Gallici' ad rem a me pertractandam imprimis pertineat, paullo accuratius id intueamur necesse est. Eius supplementi causas Mommsenus has duas sine dubio habuit: unam, quod putat ad provincias censendas peculiares legatos missos esse, alteram quod trium Galliarum census etiamtum uni legato commissos esse opinatur. [3]) Priorem causam cum infra demonstraturus sim inanem esse, ne alteram quidem commode excogitatam hoc loco satis sit paucis ostendisse. Quamquam enim revera totius Galliae census bis

---

1) C. I. L. X, 3851: C · Clodio · C · f | Quir · Adiutori | praetori | tribuno · plebis | quaestori · quod · ex · reditu · HS · ꟿ | legato · a · Clodiis | reipublicae · Campanorum | viae · tutelae · praestatur.

2) Cum titulus manuscriptis modo codicibus servatus sit, non puto quemquam offendere, quod pro S, quod traditur R posui. De quaestura iterata cf. Mommsen, *Röm. Staatsr.* II² p. 247 sq.

3) Nam qui aliter verba 'curator census Gallici' intellegi possint atque ut Sabinus dicatur totius Galliae census accepisse, equidem non video.

ab uno viro, a Druso et a Germanico, actos esse negari nequit, attamen hac in re minime neglegendum videtur cum Caesares eos fuisse, tum imperium iis plane singulare demandatum esse, ita ut nequaquam idonei sint, quibuscum comparatio fiat.[1]) Postea autem Galliarum census ut eodem semper tempore ita per singulas provincias a singulis legatis acti sunt.

Sed ut Sabinus fuerit curator census Gallici certe non fuit nisi post legationem Moesicam. Hanc autem, licet tota in imperium Claudii inciderit, id quod non ita veri est simile, non ante a. 44 iniit[2]) atque, cum Moesiam per septem annos administrasse dicatur[3]), certe ad a. 51 obtinuit. Census igitur Galliarum, quos Sabinum habuisse Mommsenus statuit, ultimi fuerint necesse est ante eos, quos a. 61 a tribus consularibus actos esse accepimus ita sine dubio, ut unus Lugdunensem, alter Aquitaniam, tertius Belgicam censeret.[4]) Quodsi primum eo anno negotium censendi sic divisum fuisset, pro certo dici potest futurum fuisse, ut Tacitus id attenderet atque commemoraret: e silentio scriptoris concludere potius licet provinciarum Gallicarum census separatim actos esse ex eo tempore, quo separatae sunt earum administrationes. — Quod denique ad formam supplementi attinet, minus commode procedere existimo curatorem census Gallici. Dicitur quidem ʻcensum agere, facere, habere, census accipereʼ, non ʻcensum curare.ʼ

Quae cum ita sint, Mommseni supplementum satis refutatum esse censeo. Rursus quaerendum videtur, quidnam eo loco lapis exhibuerit. Poteras lacunam sic fere explere ʻsuppressor motus Galliciʼ vel ʻconfector belli Galliciʼ, nisi constaret tumultum Vindicis per Verginium Rufum maxime oppressum esse. Haud scio, an magis probari possit ʻdux exercitus Gallici.ʼ Etenim Nero, ubi primum Galbam et Verginium Rufum defecisse audivit, contra eos Rubrium Gal-

1) Cf. B cap. I med. 2) Marquardt I² p. 302.

3) Tac. hist. III, 75.

4) Tac. ann. XIV, 46; cf. B cap. IV ex.

lum misit et complures alios.[1] Qui cum fortasse singulis exercitibus praefecti essent, fieri potuit, ut ad exercitum Gallicum ducendum Sabinus eligeretur, praesertim cum summam Neronis gratiam eum sibi conciliasse perquam probabile sit.[2] Sed tantum abest, ut supplementum a me propositum certum esse contendam, ut id solum demonstrare voluerim, posse etiam alia temptamina excogitari eaque fortasse probabiliora.

B

Caput I

Census civium Romanorum qui iam extremis reipublicae liberae temporibus nonnisi longis intervallis acti erant, sub imperatoribus mox plane atque omnino fieri desierunt. Nam censu sub Augusto ter, sub Claudio semel acto cum etiam Vespasianus a. 74 lustrum condidisset, Domitiano imperante censurae ius perpetuum cum principatu coniunctum est neque inde ulla mentio fit census populi Romani. Nimirum aetatis labentis imperatores nonnumquam, ut censura revivisceret, operam dedisse feruntur, quae tamen temptamina haud scio an melius sit silentio praetermittere. Quaerenti vero cur tam mature ea evanuerit, duae potissimum causae in promptu sunt: altera, quod ex illo tempore, quo Perseo rege devicto ingens in aerarium pecunia invecta est, populus Romanus tributi praestandi onere vacabat; altera, quod aetate imperatoria dilectus magis magisque ab Italia ita recedebat, ut Vespasiano imperatore in legione Italici merere omnino desinerent. Sed sublatis praecipuis causis, ob quas census civium Romanorum quondam institutus erat, quo facilius intellegitur qui

1) Cassius Dio 63, 27: *ἐπεὶ δὲ περί τε τοῦ Γάλβα ἤκουσεν, ὅτι αὐτοκράτωρ ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ἀνερρήθη, περί τε τοῦ Ῥούφου ὅτι αὐτοῦ ἀπέστη, ἐν δέει τε μεγάλῳ ἐγένετο, καὶ αὐτός τε ἐν Ῥώμῃ παρεσκευάζετο καὶ ἐπ᾽ ἐκείνους Ῥούβριον Γάλλον καὶ ἄλλους τινὰς ἔπεμψεν.*

2) Tac. Hist. I, 46.

factum sit, ut ipsa censura interiret, eo maioris momenti provinciarum census fieri manifestum est, cum in eis omnis fere imperatorum potentia posita esset. Consentaneum igitur est imperatores cum multas res, quae ad provincias administrandas pertinerent, tum census earum attigisse et, prout res postularet, commutasse, ut facultates suas, scilicet quantum pecunia, quantum numero militum valerent, certo semper compertas notasque haberent. Quas commutationes Th. Mommsenus [1]) his fere duabus sententiis definivit atque complexus est:

"Das Recht, die Listen der Steuer- und Dienstfähigen aufzustellen, in republikanischer Zeit mit dem Provinzialregiment verknüpft, wird unter dem Principat von demselben getrennt und von dem Kaiser als mit dem prokonsularischen Imperium im ganzen Umfange des Reiches ausschliesslich ihm verliehen in Anspruch genommen. Es kann nicht anders geübt werden als im besonderen kaiserlichen Auftrag, der freilich auch den Provinzialstatthaltern selbst gegeben werden kann; gewöhnlich vollziehen ihn eigne kaiserliche Schatzungskommissarien, für die Schatzung einzelner Städte oder einer Anzahl Gemeinden meistens Personen von Ritterrang, für die Schatzung ganzer Provinzen oder vielmehr für die Oberleitung des municipalen Schatzungsgeschäftes in der Regel Personen senatorischen Standes als legati Augusti pro praetore."

Quod ad priorem sententiam attinet soli principi ius fuisse census per omnes provincias habendi, cum infra paucis de ea disputaturus sim, hoc loco satis sit concedere id re vera ita fuisse.

Verum longe aliter altera Mommseni sententia se habet, qua explanat, quibus magistratibus imperatores census agendos demandarint. Qua de re cum viri docti inter se dissentiant, opinionum discrepantias brevi exponere liceat. Mommsenus igitur cum Huschkio [2]) et Borghesio [3]) conspirans fieri quidem potuisse dicit, ut praesidibus provinciarum census

1) *Röm. Staatsr.* II² p. 410.

2) Huschke, *Ueber den Census und die Steuerverfassung der früheren römischen Kaiserzeit* p. 53 sq.

3) Borghesi op. V p. 7 sq.

committerentur, sed plerumque peculiares legatos ad census accipiendos missos esse. Contra Zumptius[1]) statuit ut in municipiis qui tempore census maximum magistratum haberent ii censui praefuerint, ita praesides provinciarum census egisse. At cum haec sententia a Zumptio argumentis non fulta, adhuc prorsus neglecta sit — an viros doctos eam omnino fugisse credere mavis? —, rursus Mommseni opinio vulgo valeat repetaturque ab iis, qui de antiquitatibus Romanis scribunt iisque qui inscriptiones interpretantur, operae pretium habui accuratius in rem inquirere et id, quod Zumptius statuit, rectum esse certa ratione adhibita mihi persuasi. Quare primum placet, quaecunque scriptores veteres de censibus provincialibus tradunt — perpauca sane sunt — diligenter perscrutari atque examinare.

Ac primum quidem Suidas s. v. *ἀπογραφή* haec habet: *Καὶ ἀπογραφή, ἡ ἀπαρίθμησις. Ὁ δὲ Καῖσαρ Αὔγουστος ὁ μοναρχήσας εἴκοσιν ἄνδρας τοὺς ἀρίστους τὸν βίον καὶ τὸν τρόπον ἐπιλεξάμενος ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν τῶν ὑπηκόων ἐξέπεμψε· δι᾿ ὧν ἀπογραφὰς ἐποιήσατο τῶν τε ἀνθρώπων καὶ οὐσιῶν, αὐτάρκη τινὰ προστάξας τῷ δημοσίῳ μοῖραν ἐκ τούτων εἰςφέρεσθαι. Αὕτη ἡ ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο, τῶν πρὸ αὐτοῦ τοῖς κεκτημένοις τί μὴ ἀφαιρουμένων; ὡς εἶναι τοῖς εὐπόροις δημόσιον ἔγκλημα τὸν πλοῦτον.* Quae verba Huschkius[2]) — ut ceteros errores, quos commisit, missos faciamus — hunc fere in modum interpretatus est: 'Augustum viginti viros ad census accipiendos ita creasse, ut iis non singulas provincias censendas attribueret, sed ut ad eos tamquam collegium quoddam efficientes universam censionem provincialem deferret. Licuisse vero iis inter se provincias dividere. Ceterum nonnullos saltem eorum vel ipsis provinciis censendis vel confinibus eo consilio praepositos esse, ut si qui censui obsisterent, imperio inhibito fortioribus remediis agere possent.' Rexerunt videlicet Sentius Saturninus (quem

1) Zumpt, *Das Geburtsjahr Christi* p. 160 sq.

2) Huschke, *Ueber den zur Zeit der Geburt Jesu Christi gehaltenen Census* p. 54 sq.

ante Quirinium Syriam censuisse statuit), Quirinius, Germanicus ii, quos solos Huschkius in numero viginti illorum virorum referre potest, eas provincias, quarum census acceperunt. Quae igitur res, quaeso, Augustum impedire potuit, quominus ceteros quoque singulis provinciis rectores tribueret? Equidem vereor, ne iusta ratio, propter quam non dederit, nulla possit inveniri.

Zumptius autem de eo loco in hanc sententiam disputavit, ut diceret: ‘Augusto referente viginti viros ad census accipiendos cum a senatu creatos tum in senatorias modo provincias missos esse. Quae cum eo tempore decem essent, in singulas binos delegatos esse instar censorum Romanorum, ut utrique alteri intercedere liceret neque quidquam, nisi quod ambobus placuisset, valeret.’ At hoc ius intercedendi quamnam vim omnino habere potuit, quandoquidem formula censualis ab Augusto per totum imperium una, omnibus provinciis et senatus et Caesaris aeque constituta est? [1]) Nempe ita in universum praescriptum erat, qua ratione census haberentur. Nam quamvis alioquin singulae provinciae natura et victu hominum inter se distulerint, tamen has differentias non tam ad ipsam census actionem pertinuisse existimo, quam eo, quale quantumque tributum et imperandum esset et exigendum. Morum autem regimen, quod exercuerant censores Romani, inter quos intercedendi ius vel idcirco valuit, ut modus aliquis potestati censoriae imponeretur, penes provinciarum censitores non fuisse pro certo dici potest.

Qua argumentatione cum interpretationes illas aliqua ex parte refutatas esse appareat, restat, ut in universum contra eas disputem. Aliquantum enim et Huschkius et Zumptius in eo peccasse mihi videntur, quod Suidae vel potius eius auctori maiorem quam par erat fidem habuerunt eamque ob causam ex eius verbis plus quam inest enucleare studuerunt. Immo meo quidem iudicio illo Suidae loco nihil refertur nisi

1) Zumpt l. c. p. 157. 170 sq.; Huschke, *Ueber den Census und die Steuerverfassung* p. 86 sq.

Augusto imperante per totum imperium Romanum census nova ratione factos esse, quibus per se intellegitur opus fuisse, cum id maxime ageretur, ut rationibus imperii penitus ordinandis componendisque quasi fundamenta iacerentur. Perquam probabile est hos provinciarum census primo non amplius spectasse, quam ut, ubi primum communis orbis Romani dimensuratio a Caesare patre inchoata peracta est, et, quot iugerum in singulis provinciis variae agri vectigalis constitutiones essent, accuratius describeretur et hominum numerus computaretur. [1]) Has duas res sane Augustum compertas habuisse oportet, ut eiusmodi rationarium imperii conscribere posset, quale constat eum reliquisse. Tantum autem abfuit, ut census eodem tempore omnes fierent, ut contra provinciae occidentales, quia primae ordinatae erant, primae censerentur.[2]) Sed vel hoc haud scio an nimio plus disputatum sit, si ea tantummodo, quae apud Suidam leguntur, respexerimus. Magis enim Lucam evangelistam (II, 2), qui censum Syriae a Quirinio actum ad *πᾶσαν τὴν οἰκουμένην* pertinuisse falso opinatus est, Suidae auctor videtur secutus esse, praesertim cum verba, quae sunt *ἡ ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο*, animadverterimus. Quamquam de hac re hoc loco quidquam discernere nolo. Illud vero, Augustum viginti viros ad census delegasse — id quod cum narratione quae fertur de censu orbis terrarum nonnisi levissimo vinculo coniunctum est — Suidae auctorem, nescio quem scriptorem ecclesiasticum [3]), sibi habere iusserim, cum valde probabile sit eum suo Marte id addidisse, ut censum ab evangelista commemoratum aliquid explanaret. Primum enim idonea explicatio, ut supra vidimus, nulla in-

---

1) Cf. Rodbertus, *Zur Geschichte der röm. Tributsteuern seit Augustus* in 'Hildebrand's Jahrbb. für Nationalök. u. Stat.' V (1865) p. 135 sq.; p. 241 sq. 2) Rodbertus l. c. p. 170/1; 266.

3) Scriptorem ecclesiasticum eum fuisse praeter verba *ἡ ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο* ea quoque demonstrare videntur, quae sunt *ἄνδρας τοὺς ἀρίστους τὸν βίον καὶ τὸν τρόπον* et *ὡς εἶναι τοῖς εὐπόροις δημόσιον ἔγκλημα τὸν πλοῦτον*. Ceterum quantopere ille statum imperii Romani ignoraverit, dilucide declarat *ὁ Καῖσαρ Αὔγουστος ὁ μοναρχήσας*.

veniri potest, quae ex parte saltem ipsis rebus confirmetur. Deinde vero Suetonio, Cassio Dione omnibusque historicis tacentibus illius Suidae auctoris fides atque auctoritas multo minoris aestimandae sunt, quam a quibus subtilior aliqua de statu imperii Romani quaestio proficiscatur. Hoc denique certum duco ad eam controversiam, de qua agitur, diiudicandam, num peculiares ad census accipiendos magistratus instituti sint, Suidae locum nihil valere. Licet enim ad rem pertinere videantur verba *ἐπιλεξάμενος ἔπεμψε*, tamen si comparaverimus, quae Iosephus[1]) et Eusebius[2]) de Quirinio narrant, quem praesidem Syriae et Iudaeae censum egisse hodie non ambigitur, nequaquam nos cogi cognoscitur, ut in illis verbis de peculiari quodam magistratu cogitemus.

Praeter Suidam iam abunde pertractatum exiguus scriptorum veterum numerus praesto est, qui census in provincia habiti mentionem faciunt. Iis nimirum praetermissis, quibus agendis ipsi imperatores praeerant, eorum modo:

1. quos per Gallias a. a. C. n. 12 a Druso[3]); inter a. p. C. n. 14 et 16 a Germanico et a P. Vitellio et a C. Antio, legatis eius[4]); a. 61 a Q. Volusio, Sextio Africano, Trebellio Maximo[5]);

2. per Syriam a. p. C. n. 6/7 a P. Sulpicio Quirinio[6]) actos esse traditum est, rationem habere possumus: nisi forte hoc numero etiam Drusi et Germanici census excludendi sunt, quia constat iis totius Galliae et Germaniae imperium solito prae-

---

1) Ioseph. ant. Iud. 17, 13, 5: ... *πέμπεται Κυρήνιος ὑπὸ Καίσαρος ἀνὴρ ὑπατικὸς ἀποτιμησόμενος τὰ ἐν Συρίᾳ* et 18, 1, 1: *Κυρήνιος δὲ ... ἐπὶ Συρίας παρῆν ὑπὸ Καίσαρος δικαιοδότης τοῦ ἔθνους ἀπεσταλμένος καὶ τιμητὴς τῶν οὐσιῶν γενησόμενος.*

2) Euseb. chron. ad a. ab Abr. 2015: *ταύτης τῆς κατὰ τὴν Ἰουδαίαν ἀπογραφῆς ὑπὸ τῆς συγκλήτου βουλῆς Κυρίνιος ἐπιμελητὴς ἐξεπέμφθη ... οὐσιῶν καὶ οἰκητόρων ἀναγραφὰς ποιούμενος.*

3) Liv. per. 138. 139; imp. Claud. or. pro iure hon. Gall. in Nipperdeiana Tac. ann. II p. 306.

4) Tac. ann. I, 31; II, 6.

5) Tac. ann. XIV, 46.

6) Cf. adn. 1; Mommsen, R. g. d. Aug.² p. 160 sq.; p. 176.

sidum provinciarum multo maius demandatum fuisse.[1]) Ceterum addiderit quispiam fieri omnino non potuisse, ut in provinciam a Caesaribus rectam peculiares legati ad census accipiendos mitterentur. At si nihilo minus eos respicere volumus, nihil efficiunt nisi praesides provinciarum censibus praefuisse.

Secuntur Galliarum census a. 61 acti. De quibus cum Tacitus l. s. s. sic referat 'Census per Gallias a Q. Volusio et Sextio Africano Trebellioque Maximo acti sunt, aemulis inter se per nobilitatem Volusio atque Africano: Trebellium dum uterque dedignatur supra tulere', elucet haec verba ita composita esse, ut in neutram partem quidquam probent.

Restat, ut de censu Quirinii dicatur. Sed Quirinium Syriae et Iudaeae censendae operam dedisse, cum eas provincias regeret, adeo compertum exploratumque habemus, ut si quis argumentis adhuc id fulcire studeret, opus nimis supervacaneum subiret. Ad extremum quod Sentio Saturnino Tertullianus [2]) hunc censum adiudicat, quamvis perperam hoc fecerit, certe apparet censum per praesidem provinciae habitum scrupulum ei non iniecisse.

Quibus rebus expositis satis docuisse mihi videor scriptores veteres, qui quidem, ut erant incuriosi earum rerum, quas sibi suisque notas nulla explicatione egere arbitrarentur, de provinciarum censibus aliquid commemorent, nihil aliud probare nisi censibus habendis eosdem praefuisse qui ipsis provinciis.

Agedum inscriptiones nunc consideremus. Quas si perlustraverimus, certe hi censitores invenientur, qui quin praesidis provinciae officium simul sustinuerint, dubitari non possit:

1. Torquatus Novellius Atticus legatus ad census accipiendos et dilectum et proconsul provinciae Narbonensis (= n. 1).

2. C. Octavius Pudens Caesius Honoratus procurator trium Augustorum a censibus scil. Mauretaniae (= n. 30).

3. Q. Hedius Rufus Lollianus Gentianus legatus Augusti Hispaniae citerioris item censitor Hispaniae citerioris (= n. 12).

---

1) Cf. Schiller, *Röm. Kaisergesch.* I p. 216 sq.; p. 258 et adn. 3.

2) Tert. adv. Marc. IV, 19. Sentius Saturninus Syriam rexit a. a. Chr. n. 8: cf. Mommsen, R. g. d. Aug.² p. 160 sq.

4. . . . . . legatus Augusti pro praetore provinciae Galatiae Phrygiae Pisidiae Lycaoniae Paphlagoniae item ad census Paphlagoniae (= n. 5).

Quid enim? Num ii censitores, quos tertio et quarto loco posui, officio praesidis deposito et successore iam praesente in provincia manserunt aut continuo rursus in eam missi sunt, ut censum haberent? Ecquis id dixerit?

Deinde hoc quoque magnopere animadvertendum est, longe plurimos censitores senatorii ordinis 'legatos Augusti pro praetore' dici, quo nomine ii tantummodo, qui provinciam regendam acceperant, nuncupari solent [1]), cum magistratus ut ita dicam extraordinarii, qui praeter praesides in provinciis comparent velut correctores provinciae, eo omnino careant.[2]) Praeterea ipse Mommsenus [3]) dicit: "Mit proprätorischer Gewalt ausgestattete, also den Statthaltern der kaiserlichen Provinzen koordinierte kaiserliche Unterbeamte kommen ausser für den Census kaum vor." Quid ergo? Nulla re cogente hanc unam exceptionem factam esse statuamus?

Accedit, quod 'provincia' in titulo Cornuti Tertulli (n. 2) priore loco posita ('legatus Augusti pro praetore provinciae Aquitaniae censuum accipiendorum') vix aliter explicari potest nisi illum Aquitaniae idcirco praepositum esse, ut census acciperet, id quod ne Huschkium [4]) quidem, etsi causam non addidit, fugisse videtur, cum Cornutum praesidem provinciae fuisse dicat. Contra omissum illud 'pro praetore' in titulo (n. 10) Plotii Romani 'legatus Augusti censuum accipiendorum Hispaniae citerioris' perfacile explanabitur, si eum unum ex iuridicis fuisse statuerimus, quos sub legato Augusti pro praetore singulis provinciae dioecesibus praefuisse supra attigimus.

Ad extremum id minime neglegendum videtur, eodem tempore, quo censitor senatorii ordinis in provincia aliqua extitit, alium neminem praesidem eius provinciae reperiri.

---

1) Mommsen, *Röm. Staatsr.* II² p. 233 adn. 3.

2) Videsis exempla apud Marquardtium I² p. 228 adn. 1 collecta.

3) l. c. II² p. 236.

4) Huschke, *Ueber den Cens. und die Steuerverf.* p. 54 adn. 107.

Cum igitur censibus provinciarum agendis peculiares atque tamquam extraordinarios magistratus praefectos fuisse neque testimoniis neque argumentis firmari possit, saepius vero praesidibus provinciarum census permissos esse probatum atque demonstratum sit, pro certo statuendum est ut reipublicae liberae temporibus ita aetate imperatoria praesides provinciarum census accepisse. Alioquin huic sententiae cum complures res favent tum ipse usus rerum et utilitas. An vero quisquam est, qui neget, si peculiaris legatus ad census accipiendos in provinciam pari potestate atque ipse praeses missus esset, fieri non potuisse, quin sibi aemulantes alter alterum in potestate exercenda interpellaret? Neque enim dubitari potest, quin etiam censitores aliquam iurisdictionem habuerint, ut eos, qui dicto audientes non essent vel professioni aliquid subtraxissent, multa et poena afficere possent. [1]) Sed vereor, ne in rebus apertissimis nimis longus sim.

Quod contra affirmandum est praesidi provinciae censum agere non licuisse nisi iussu imperatoris, si quidem ius censendi ab initio cum summo magistratu coniunctum imperatori proprium ac peculiare fuit. [2]) Quod ius in suis ipsius provinciis semper exercuit neque mirum, si in senatus quoque provinciis obtinuit proconsulari scilicet imperio nisus, quo ceterorum omnium, qui pro consule provincias regebant, imperia minora essent. [3]) Nam cum in professionibus censualibus quasi fundamenta posita essent et tributorum indictionis et dilectus militum, plurimum imperatoris interfuerit necesse est senatus quoque provinciarum census moderari, utpote qui solus et unus potestatem haberet milites per totum imperium conscribendi [4]) quique particeps etiam esset eius pecuniae vectigalis, quae e senatoriis provinciis redibat. [5]) Quod duo tantum senatorii censitores provinciarum senatus extant, Galliae Narbonensis et Macedoniae, id per se explicabitur, si

1) Huschke l. c. p. 194.

2) Mommsen, *Röm. Staatsr.* II² p. 323. Cass. Dio 53, 17.

3) Mommsen l. c. II² p. 234. 251. 826.

4) Mommsen l. c. II² p. 819. 5) ib. II² p. 965 sq.

duas potissimum res observaveris: et perpaucos adhuc censitores innotuisse et numerum provinciarum senatus multo fuisse minorem quam Caesaris. An non ex octo dumtaxat provinciis Augusti, e Gallia Aquitanica, Belgica, Lugdunensi, Hispania citeriore, Germania superiore, Paphlagonia, Syria, Thracia senatorii ordinis censitores prodierunt? Quid? quod horum plerique posteriores, illi duo vero antiquiores sunt saeculo secundo medio, ex quo fere tempore, ut infra docebimus [1]), in senatus provincias procuratores Augusti ad census accipiendos missi sunt?

Verum ut ad id, unde degressi sumus, revertamur, censum nisi iussu imperatoris fieri non potuisse lucide ex eo apparet, quod Iosephus [2]) de Quirinio narrat *πέμπεται Κυρήνιος ὑπὸ Καίσαρος . . . ἀποτιμησόμενος τὰ ἐν Συρίᾳ* et *Κυρήνιος ἐπὶ Συρίας παρῆν ὑπὸ Καίσαρος δικαιοδότης τοῦ ἔθνους ἀπεσταλμένος καὶ τιμητὴς τῶν οὐσιῶν γενησόμενος.* Haec verba aliter intellegi non possunt nisi Quirinio una cum legatione Syriaca etiam census actionem ab ipso Caesare Augusto mandatam esse.

Altera ex parte addendum est praecipuo fuisse honori praesidi provinciae censum sibi permitti. Quam ob rem factum est, ut praesides ita honorati ad proprium legati titulum verba adicerent, quae sunt ʻad census, ad census accipiendos, censuum accipiendorumʼ vel ʻcensor, censitorʼ, quibus mandatum honorificum significari vellent. Saepius autem inde a saeculo altero ineunte simpliciter dicuntur ʻcensitores provinciae.ʼ Honorificentius nimirum censitoris officium praesidis provinciae pariter prorsus reppulit atque ex eodem tempore ʻconsularis provinciaeʼ pro ʻlegatus Augusti pro praetore consularis provinciaeʼ de eo usurpatur, qui consulatu functus provinciam regendam accepit. [3]) Honoris praestantia vel eo declaratur, quod provinciae alias a praetoriis administratae, quotiens recensendae erant, consularibus dabantur. Sollemne hoc fuit in

1) Cf. p. 58 sq.
2) Cf. p. 53 adn. 1.
3) Cf. Marquardt I² p. 549.

provinciis Gallicis, quarum census alioquin proprii fuisse videntur: constat quidem hodie tres illos legatos, qui a. 61 Galliarum census egerunt, antea fasces gessisse, Q. Volusium et Trebellium Maximum a. 56, Sextium Africanum a. 59.[1]) Item posteriores censitores Galliae Aquitaniae: Cornutus Tertullus (n. 2), Bradua Mauricus (n. 11); Galliae Lugdunensis: Iulius Proculus (n. 3), Aemilius Karus (n. 7), Hedius Lollianus (n. 12) omnes consulatu iam perfuncti erant. Sed non dilatabo argumentationem; hoc unum addam, censitorem consularem provinciae Macedoniae (n. 6) vel ita explicari posse ut Terentium Gentianum prius fasces accepisse statuamus, quam de praetoria provincia senatus sortiretur.[2])

Caput II

Saeculo secundo deinde imperatoribus visum est census vel potius recensus provinciarum non amplius per praesides fieri, sed ad peculiares procuratores a censibus accipiendis (ad census accipiendos) deferri. Hi quamquam omnes equestri loco orti erant, gradum dignitatis haud ita altum obtinebant: perquam raro antea alias procuraturas easque minores gesserunt, cum alii ne tribus quidem militiis equestribus functi essent. Verum haec minoris momenti; maiora videamus, quando et quo consilio hic tamquam novus magistratus censorius institutus sit.

Primus procurator ad census accipiendos Hadriano imperante comparet.[3]) Sed — id quod vehementer dolendum est — provinciam, cuius census accepit, titulus nimis mutilatus non servavit. Proximus, qui item saeculi secundi est, huic officio

---

1) Cf. Klein, fasti cons. p. 36; p. 59.

2) Nescio an hoc saepius acciderit, cum post praeturam nonnumquam haud paucae legationes susciperentur, quarum uniuscuiusque velut legionis vel provinciae spatium sollemne triennium fuit. — Ceterum proconsul consularis Macedoniae redit in C. I. L. VIII, 7050; cf. Waddington, *fast. des prov. As.* I n. 158. 3) n. 26.

praeerat in Macedonia, in senatus videlicet provincia.[1] Tum Severo et Caracalla imperantibus in Gallia Lugdunensi, quam semper Caesaris fuisse scimus, repente procurator aliquis existit, qui apertissimis verbis ʻprimus unquam eques Romanus a censibus accipiendisʼ dicatur.[2] Eodem autem tempore peculiares procuratores quasi in scaenam prodeunt ad census accipiendos et Galliae Aquitaniae[3] et Galatiae (vel Dalmatiae).[4]

Haec qui cum eis contulerit, quae supra commemoravi, post Hadrianum senatorii ordinis censitores nonnisi in Caesaris provinciis reperiri[5]), ei non dubium erit opinor, quin meo iure hoc statuam: Imperator Hadrianus census actionem ita e muneribus, quae praesidum erant, exemit, ut primus in senatus provinciis procuratores, qui census acciperent, institueret. Quod consilium ille, tametsi in ceteris quoque imperii administrationibus multa correxit atque etiam novavit, tamen ea maxime mente, quae saepius elucet, videtur inisse, ut senatus potestatem magis magisque infringeret atque equestrem ordinem ita in partes administrationis vocaret, ut senatores eius rei compotes non essent.[6] Septimius Severus deinde illud consilium consummans etiam Caesaris ipsius provinciarum census per procuratores agendos curavit. Et hunc imperatorem in ea re nihil egisse nisi ut senatorii ordinis potestatem quoquomodo imminueret, facile inde apparet, quod census earum provinciarum, quae sub procuratoribus erant, etiamtum per praesides habebantur.[7] Rursus nihil offensionis habet, quod sub Alexandro Severo, quem vana illa spes tenuit, senatum in pristinam dignitatem posse restitui, denuo senatorii ordinis sensitor reperitur.[8]

Potest igitur vel ex hac una parte administrationis intellegi, quantopere principes senatui diffisi sint et quomodo paullatim perfecerint, ut senatores e tota fere imperii administratione depellerent atque in eorum locum equites Romanos substituerent, homines sibi admodum deditos.

---

1) n. 31. 2) n. 27. 3) n. 28. 4) n. 29. 5) p. 56/7.
6) Cf. Hirschfeld, *Verwaltungsgesch.* p. 290 sq. 7) n. 30. 8) n. 13.

Caput III

Quoniam provinciarum census a principio per praesides habitos esse mihi videor satis ostendisse, proximum est, ut breviter exponam, quae ratio inita sit, ut negotium censendi maius, quam quod unus homo gereret, facilius conficeretur. Atque primum quidem conducere videbatur provinciam censendam in partes dividi. Qua in re consentaneum est, si provincia administrationis causa iam dispertita esset, eam partitionem Romanos secutos esse. Itaque magnae provinciae ut Hispania citerior, quae in complures dioeceses divisae erant, sic censae sunt, ut in unaquaque dioecesi is legatus, qui ei id temporis praeesset, censum ageret.[1] Similiter iudicandum est de Germanico, cum census Galliarum duobus e legatis suis mandaret.[2] Quamquam enim non satis constat, quomodo hi provincias inter se partiti sint, certe factum esse potest, ut censu unius provinciae perfecto reliquae duae provinciae illis legatis censendae traderentur, quia ipsi Germanico omnibus viribus atque opibus in bellum Germanicum incumbendum esset.

Ceterum in provinciis dividendis ratio constitutionis habita est, quae unicuique propria esset. Scimus enim provincias Romanas partim civitatibus partim pagis vel gentibus contineri. In oriente igitur, qui in civitates maxime discriptus fuit, exemplum Syriae extat, in qua civitas Apamena una fuit regio censualis[3]), ita nimirum ut 'civitas Apamena' non solum urbem Apameam, verum etiam universum territorium non exiguum significaret, quod ei attributum erat.[4]) Quod vero in provincia Africa quadraginta quattuor civitates una regione censuali comprehenduntur[5]), non neglegendum est eas civitates, cum provincia pro exiguitate ambitus perquam mul-

1) Cf. p. 18 adn. 4; p. 55.

2) Tac. ann. II, 6.

3) Ut dilucidior disputatio fiat, liceat hoc verbo uti pro eo, quod nos dicimus 'Schatzungsbezirk.'

4) n. 17. Cf. Marquardt I² p. 16 adn. 4. 5) n. 18.

tas civitates complexa sit, haud ita magnas fuisse.[1] Etiam occidentales provinciae imperii Romani in civitates illae quidem divisae erant, sed in iis hoc nomine cum oppida tum pagi vel gentes appellantur, velut tota Gallia non plus sexaginta quattuor civitates continebat, quarum suam quaeque rempublicam habuit.[2] Quas singulas civitates singulas regiones censuales fuisse, eius rei insignis testis est censor civitatis Remorum foederatae.[3] Eundem Hispaniae quoque statum quondam fuisse, hoc certe testatur Clodius ille Proculus, qui 'pro censore ad Lusitanos' missus est.[4] Cum vero Hispania cultui et humanitati Romanorum diu patuisset atque Romani fortasse non sine causa vetustos pagos dissolvi cuperent, hi magis magisque dilapsi sunt, ut eorum nominibus singulae civitates separatim administratae significarentur. Itaque factum est, ut Mocconius Verus tribunus laticlavius legionis VII Geminae censum agere iuberetur 'XXIII · civitatium Vasconum et Vardulorum.'[5] Postremo cum oppida omnino praevalerent, census per conventus accepti sunt i. e. per societatem complurium civitatum iuri dicundo potissimum constitutam.[6]

Notabile videtur has regiones censuales plerumque simul auxiliis conscribendis inserviisse. Hoc ut de nonnullis (a) certis testimoniis probari potest, ita de aliis (b) coniectura assequi licet. Eiusdem enim provinciae consimiles regiones inveniuntur, secundum quas dilectus habitos esse propterea certum est, quod ethnico cohorti alaeve auxiliari addito ea regio significatur, in qua auxiliares primum delecti sunt.[7] Quod quo planius eluceat, regiones censuales

---

1) Cf. Kuhn, *Die städt. und bürgerl. Verfassung des röm. Reiches* II p. 435 sq.

2) Cf. Marquardt I² p. 268. Mommsen, *Röm. Gesch.* V p. 81 sq.

3) n. 22. 4) n. 16; cf. Mommsen, *Röm. Gesch.* V p. 65 sq.

5) n. 21.

6) n. 32. — Itaque explicatur, cur Plinius N. H. III, 28 capitum numeros secundum conventus exsecutus sit. Videlicet eos e tabulis publicis censoriis sumptos esse; cf. etiam Beloch, *Die Bevölkerung der griech.-röm. Welt* p. 446. 7) Cf. Mommsen, Herm. XIX p. 40; p. 210.

et cohortes alasve ex iis conscriptas iuxta positas subscribam. Habemus igitur:[1])

a) civitatem Apamenam — coh. Apamenorum;
civitates Vasconum et Vardulorum — coh. Vasconum, coh. Vardulorum;

b) civitatem Remorum — coh. Nerviorum;
conventum Caesaraugustanum — coh. Bracaraugustanorum.

Exempla, quae hucusque rettuli, qui spectarit, perspiciet censui provinciali non modo civitates stipendiarias, sed etiam foederatas[2]) et liberas[3]) subiectas fuisse. Iam vero cum censitorem habeamus 'civium Romanorum coloniae Victricensis, quae est in Britannia Camaloduni'[4]), manifestum est civibus Romanis quoque, quicunque in provinciis sedes haberent, aeque atque ipsis provincialibus census deferendos fuisse. Nam si ne coloniae quidem liberatae erant, multo minus municipia cum civium Romanorum tum ea, quae Latino iure utebantur, excepta fuerint. Neque id mirum. Satis enim constat eis tributa ac vectigalia, quae provincialibus imposita erant, omnia pariter persolvenda fuisse.[5]) Contra de iis coloniis, quae iuris Italici erant, certum iudicium ferri nequit. Census provinciarum idcirco potissimum institutus erat, ut tamquam fundamenta agerentur ad tributa vectigaliaque iuste imperanda et ad dilectus militum recte habendos. Atqui iis coloniis, quibus ius Italicum datum erat, et tributum capitis remissum et solum immune redditum erat.[6]) Ad militiam porro civium Romanorum quod attinet, voluntariam fere eam

---

1) *a*) n. 17 et p. 193
n. 21 et p. 168
b) n. 22 et p. 174
n. 32 et p. 169. — Numeri secundo loco positi spectant ad numeros paginarum indicis a Mommseno in Eph. epigr. V p. 164 sq. perscripti.

2) n. 22: censor civitatis Remorum foederatae.

3) n. 17: civitas Apamena. Apamea in nummis *αὐτόνομος* dicitur iam primis imperii Augusti annis: cf. Eckhel, Doctr. numm. III p. 370.

4) n. 25. 5) Marquardt I² p. 87 sq.

6) Marquardt I² p. 90 sq.

fuisse aetate imperatoria notissimum est.[1]) Deest igitur idonea causa, cur census ad colonias quoque iuris Italici pervenerit, praesertim cum necessario tempore imperatoribus eae tabulae publicae censoriae praesto essent, quae quinto quoque anno a quinquennalibus perscribebantur i. e. ipsorum municipiorum coloniarumque censoribus. Quare quaerendum videtur, num singularis quaedam causa subfuerit, ob quam Q. Hedius Rufus Lollianus Gentianus censum Lugduni agere iuberetur[2]), quod iuris Italici fuisse Paulus nobilissimus ille Ictus secundo libro de censibus memoriae tradidit.[3]) Hedius autem Rufus, ut supra demonstratum est, censitor Lugduni fuit non multo, postquam Severus Albino devicto tota Gallia re potitus est. Tum in Lugdunenses, qui ab Albino stetissent, accepimus imperatorem victorem severissime animadvertisse, ut ex illo tempore urbs florentissima caput provinciae esse desineret et magis magisque dilaberetur.[4]) Quae cum ita sint, non vereor, ut nimis audacter colligam censum illum Lugduni plane singularem fuisse — id quod vel unica urbs praeter universam provinciam commemorata declarare videtur — eoque fortasse consilio factum, ut pro cognitis facultatibus pecuniae quam maximae poenae loco imperarentur: nisi forte imperator Galbae exemplum secutus[5]) omnes urbis reditus, quos pergrandes fuisse non sine causa conicere licet[6]), in fiscum vertere maluit.

Quod ad homines attinet, qui per singulas regiones census accipiebant, negotium, ut tituli evincunt, certe saeculo primo a praesidibus inter eos divisum est, qui in provincia militia aliqua equestri fungebantur.[7]) In eas autem provincias, in quibus legiones castra non habebant, iussu imperatoris tribuni et praefecti militum ex exercitibus provinciarum confinium deputati sunt.[8]) Qui viri equestri fere

1) Marquardt II² p. 539. 2) n. 12.

3) Dig. 50, 15, 5.

4) Cf. Schiller, *Röm. Kaisergesch.* I p. 717; Hirschfeld, *Lyon in der Römerzeit* (Wien 1878) p. 10.

5) Tac. hist. I, 65. 6) Seneca ep. mor. XIV, ep. 3, 10.

7) Cf. n. 17 et n. 21.

8) Cf. n. 20; cf. Plinius ep. ad Traian. 42; 61; 62; 77.

loco orti ad notam gradus, ut ita dicam, quem eo tempore obtinerent, addebant et verba 'ad census accipiendos' vel 'censor, censitor' et eam regionem, cui censendae operam dederant. Postea vero certe inde a Traiano ii assumpti sunt, qui militiis equestribus perfuncti procuraturas accipere vellent, ita quidem ut munus censitoris quasi transitum praebuisse videatur.[1] Hoc fortasse propterea factum, quod hac in re facultas dabatur demonstrandi, quemadmodum ad res civiles et administrationes apti essent. Nescio, an officium censitoris, quae appellatio exinde sola usitata est, iam peculiaris aliquis quamquam infimus gradus fuerit procuratorii cursus honorum, cum plerumque antea praefectura equitum gesta sit, qua qui non senatorii essent militare desinebant. Ad extremum probabile est hos censitores quasi decessores fuisse eorum, qui postea inveniuntur, procuratorum ad census accipiendos.

Caput IV

Reliquum est, ut de repetitione censuum dicatur. Primum igitur quaerendum est, num per certa ac legibus praecepta intervalla census repetiti sint; deinde si hoc probatum erit, num illud temporis spatium ab eodem anno in omnibus provinciis perinde processerit, vel, id quod idem fere valet, num omnes provinciae uno semper tempore recensae sint.

Per se patet professiones censuales paullatim inanes factas, quod et hominum numerus diminuebatur crescebatve et possessiones commutabantur, emendatione semper eguisse. Praeterea vix fieri potuit, quin vitia in tabulas publicas censorias irreperent sive quod censitores falsis eorum, qui censebantur, professionibus in errorem inducebantur, sive quod ipsi munus sibi commissum non ea qua par erat aequabilitate adhibita

---

1) n. 22; 23; 25.

gerebant. Quas ob causas cum saepius imperatoribus necessitas obveniret codices censuales uniuscuiusque provinciae emendandi atque corrigendi, hoc ita fieri solebat, ut novus census ageretur [1]), quem quod ad proximum applicatum esse consentaneum est recensum merito possis dicere. Quaeritur autem, utrum is recensus habitus sit, quotiens eum haberi utique necesse fuerit, an ultro semper agendus fuerit certo quodam spatio interiecto. De hac re cum certum testimonium nullum reperiatur, dispiciendum est, num quae argumenta indagari possint, quae etiamsi non satisfaciant, at certe aliquid ad hanc quaestionem dirimendam conferant. Extat inter tabulas ceratas, quae e metallis aurariis Daciae prodierunt, cautio quaedam de domo empta a. 159 composita [2]), in cuius fine haec scripta sunt: ‘convenit inter eos (sc. inter venditorem et emptorem), uti Veturius Valens (sc. venditor) pro ea domo tributa usque ad recensum dependat.’ Haec clausula non apta videtur esse, nisi formula, quae est ‘usque ad recensum’, statutum annum significat. Tantum igitur abest, ut credam venditorem tantum onus in incertum retinuisse, ut contra inde colligendum mihi persuasum sit, a saeculo altero medio saltem provinciarum census certo semper annorum numero intermisso esse habitos.

Quae si vere disputata sunt, sequitur, ut, quot annorum illud intervallum fuerit, inquiratur. Atque Huschkius quidem in libello supra identidem citato (*Ueber den Census und die Steuerverfass.* p. 58 sq.) statuit primo provincias quinto, tum fortasse inde a Domitiano decimo quoque anno recensas esse. [3]) At argumenta, quae attulit, ut hanc quasi legem con-

---

1) Cf. Savigny, *Verm. Schr.* II p. 126.

2) C. I. L. III, 2 p. 944/5; cf. Marquardt II² p. 236 adn. 1; p. 245 adn. 4.

3) Decennium scilicet posuit secutus Savignium (*Verm. Schr.* II p. 126). Nam cum Ulpianus libro tertio de censibus (Dig. 50, 15, 4) dicat forma censuali caveri, ut arvum existimandum sit, ‘quod in decem proximos annos satum erit’, ut pratum ‘quod intra decem proximos annos sectum erit’, Savignius collegit Ulpiani temporibus intervallum censuale decem annorum fuisse. Attamen idem ille nobilissimus Ictus apertissimis

firmaret, non minus futilia sunt quam quibus communem imperii Romani censum stabilire studuit. Reipsa denique census secundum eam legem factos esse evincere adeo non potuit, ut ei concedendum fuerit licuisse census quinque vel etiam pluribus annis ante aut post annum constitutum haberi, si modo ea lex valuerit.[1]) At a principio, ut mihi videtur, pro certo affirmare licet spatium inter duos continuos eiusdem provinciae census maius quinque annis fuisse. Neque enim quidquam inde effici potest, quod liberae rei publicae temporibus Sicilia quinto quoque anno censebatur, neque in comparationem vocaverim lustrum census Romani, quod ultimis temporibus minime observatum esse constat.[2]) Sed imprimis respiciendum est, quantum inter census rationem interfuerit aetatis imperatoriae et liberae reipublicae. Nam cum professiones nova tum et insueta ratione ederentur[3]), census provinciae opus tam arduum tamque magnum fuit, ut ad ipsam census actionem, ad libros censuales perscribendos easque denique res conficiendas, quarum causa census omnino habebatur, sine dubio maius quam unius anni spatium necessarium esset. Deinde minime neglegendum videtur in permultis provinciis iisque maxime Caesaris, quae non ita pridem imperio adiectae essent, cum eiusmodi institutiones antea non fuissent, incolas census actioni pariter atque tributorum exactioni saepissime tantopere obstitisse, ut nonnisi armis ad obsequium redigi possent.[4]) Quare haud scio, an Romani nulla

---

verbis concessit fieri potuisse, ut quindecim annorum intervallum, de quo mox dicam, ab initio valuerit atque digestorum illud decennium per se constiterit: cf. l. c. II p. 121 adn. 1.

1) Huschke l. c. p. 60 adn. 120.

2) Prorsus illud quidem aetate imperatoria non abolitum est: cf. Marquardt II² p. 243 sq. Deinde et in censibus municipalibus certe ad saeculum tertium medium valuit (id quod data occasione demonstrare in animo habeo), et a plurimis collegiis ad annorum computationem adhibitum est. Sed in provinciarum quoque censibus id locum habuisse, eius rei quod sciam testimonium haud ambiguum non extat.

3) Cf. p. 52 adn. 1.

4) Cf. Cass. Dio 54, 36; Tac. ann. VI, 41; Liv. per. 139 etc.

re cogente saepius quam rei necessitate postularetur provincias sollicitare noluerint.

Sed alia quoque res adest, quae intervallum censuale maius quinquennio fuisse probet. Censum praesidi provinciae mandari supra demonstratum est insigni honori fuisse. Atqui si quinto quoque anno census acti essent, in provinciis Caesaris, cuius legati eundem locum per tres fere, haud ita raro etiam per plures annos obtinerent, saltem alternis legatis census habendus fuisset. Persuadere igitur mihi non modo non possum honorem, ad quem aditus tam multis patuisset, insigniorem fuisse, sed crediderim etiam vel ob id ipsum legationem ad census accipiendos tam honorificam fuisse, quod perpaucis modo pro numero praesidum census provinciae contingebat. Insuper vix aliter explicari potest, quod tam pauci adhuc censitores innotuerunt: e permultis provinciis ne unus quidem prodiit, cum haud pauci earundem provinciarum praesides noti sint.

Dixerit quispiam census mentionem, ipsa legatione aut proconsulatu minoris momenti rem, in titulis nonnumquam plane praetermissam esse. Sed qui observaverit, quantopere census actio in inscriptionibus praedicetur, absurde illud statui intelleget atque si aliud nihil, suo iure poscet, ut exemplis non ambiguis illud comprobetur.

Ad extremum dignus est, qui conferatur locus ille Frontini in strategematis (1, 1, 8), quo narrat Domitianum, cum Germanos rebellantes ipse, non per legatum, opprimere atque eos de hoc consilio celari vellet, census Galliarum causatum Roma profectum esse. Quod ei ex sententia evenire non potuisse iudico, nisi inter duos census multo plures quam quinque anni intermittebantur. Nam si quinquennium tum sollemne fuisset, certe non tanti fuit census actio, qua Domitianus profectionem suam obtegere posset, immo in summam suspicionem Germanis venisset sentientibus, quid illo obtentu imperator moliretur.

Quae cum ita sint, sententiam proponere liceat aliquanto, ut mihi videtur, probabiliorem: Accepimus Hadrianum a. 118,

cum ingentem pecuniam, quae fisco debebatur, remitteret, simul decrevisse, ut decimo sexto quoque anno tributa residua dispungerentur atque etiam remitterentur.[1]) Mommsenus [2]) igitur collegit hoc decreto fortasse factum esse, ut eodem intervallo ipsa tributorum descriptio cognosceretur. Profecto haudquaquam veri est dissimile huic cognitioni novum semper censum antecessisse, cum ex eo certe magnam partem pependerit, quatenus reliqua remitti possent. Neque vero video, quid obstet, ne ultra progredientes quaeramus, num tributorum illa recognitio certo tempore repetita inde omnino profecta sit, quod census eodem spatio intermisso redintegrari solerent. Nonne factum esse potest, ut Hadrianus illud quindecim annorum intervallum eam ipsam ob causam praeciperet, quod censuale intervallum totidem annorum esset? Iam videamus, quo iure hoc quaeri possit. Primo saeculo illud intervallum certe non constitit. Etenim provinciarum Gallicarum, quarum in hac re si non optimam, at satis bonam notitiam habemus, census acti sunt a. a. C. n. 27 [3]) et 12 [4]), inter a. p. C. n. 14 et 16 [5]), a. 61 [6]), a. 83.[7]) Quibus ex annis apparet certum quoddam intervallum nulla ratione computari posse. Secundo autem saeculo in Galliis censitores inveniuntur circiter a. 110 [8]), 140 [9]), 200 [10]): ergo intervalla triginta et sexaginta annorum, quorum unum duplum, alterum quadruplum quindecennium est. Quamvis igitur omnis haec computatio non prorsus certis numeris utatur, tamen tam prope a veritate eam abesse existimo, ut concludere saltem liceat intervallum censuale inde ab ineunte saeculo altero quindecennale fuisse. Praeterea etiam in alia provincia indicia similis intervalli inveniuntur.

---

1) Cf. Cass. Dio 69, 8.
2) *Röm. Staatsr.* II² p. 976.
3) Cass. Dio 53, 22; Liv. per. 134.
4) Liv. per. 138; 139.
5) Tac. ann. I, 31; II, 6.
6) id. l. c. XIV, 46.
7) Front. strat. 1, 1, 8. — Non a. 84: cf. Asbach, *Westdeutsche Zeitschrift* III (1884) p. 17 adn. 7.
8) Cf. n. 2; 3; 22. 9) n. 7. 10) n. 11; 12.

Wilkenius enim in Aegypto saeculo secundo intervallum quattuordecim annorum animadvertit [1]), quod quin ad confirmandam meam opinionem afferri possit, non dubito. Nam etsi Aegyptus ab Augusto seposita et domi, ut est apud Tacitum, retenta e provinciarum numero quasi exempta fuit, tamen nihil est, cur in hac re comparari non possit, praesertim cum illud intervallum ibi non antiquitus tantum fuisse, sed inter primum et alterum demum saeculum propagatum esse videatur.[2]) Quod vero intervallum a Wilkenio demonstratum quattuordecim dumtaxat annorum est, nemo negabit fieri potuisse, ut ipsum hoc unum praeter consuetudinem quattuordecim, non quindecim annorum esset.[3]) Iure sane potest dubitari, num intervalla semper plane observata sint, immo perquam probabile mihi videtur in singulis provinciis saepius ex re et tempore necesse fuisse censum aliquanto ante aut post annum constitutum haberi. Sed ut in materie nimis tenui fieri non potest aliter, haec omnia fere, quae nunc proposui, vix ultra coniecturas progrediuntur. Neque eo secius — ne quis, cur tamen proposuerim, suo iure quaerere sibi videatur — ea propterea afferenda esse censui, quod, ut hoc ponam, facile fieri potest, ut unus etiam censitor Galliae inveniatur, cuius aetas accurate constituta in alterum saeculum incidat. Quo invento tota de qua agitur controversia iam diiudicata erit.

Veniamus nunc ad ultimum locum. Numquam fuisse communem censum imperii Romani, qui ad cives atque peregrinos, ad Italiam atque provincias aeque pertinuerit, Mommsenus, qua est admirabili doctrina, in libro de iure publico Romanorum (II² p. 408 sq.) evidenter exposuit. Mihi igitur

---

1) Cf. U. Wilken, *Arsinoitische Steuerprofessionen aus dem J. 189 p. C.* 'Sitzungsber. d. Berl. Akad.' 1883 p. 906 sq.; p. 917.

2) a. p. C. n. 68 quinquennale intervallum statutum fuisse videtur: cf. edict. Ti. Iulii Alexandri praef. Aeg. C. I. Gr. III n. 4957 l. 49.

3) Nonnulli viri docti quindecennium etiam in Aegypto probasse sibi visi sunt. At Wilkenius pluribus verbis contra eos ita disseruit, ut ipsum quindecennium non prorsus negaret, sed ut diceret testimoniis adhuc allatis id parum coargutum esse: cf. Herm. XXI p. 277 sq.

relinquitur, ut quantum potero, doceam ne provinciarum quidem census omnes uno tempore esse factos. Quaecunque enim de communi aliquo censu apud scriptores maxime ecclesiasticos leguntur, cum originem traxerint a Luca evangelista, qui verba, quae Iosephus de censu Syriaco Quirinii fecit, parum intellexit [1]), non magis persuadendi necessitatem habent quam Suidae ille locus, de quo supra dictum est. Rursus igitur a singulis censibus, quos compertos habemus, quaestionem proficisci oportet. Quorum numerus per se exiguus quamquam eo quoque imminuitur, quod permulti census, quorum memoria in censitorum titulis extat, adeo non determinari possunt, ut in hac re omittendi sint, tamen sufficit opinor ad id quod volo demonstrandum. Atque maximi momenti titulus quintus syllogae nostrae videtur esse, qui 'legatum Augusti pro praetore provinciae Galatiae Phrygiae Pisidiae Lycaoniae Paphlagoniae item ad census Paphlagoniae' memoriae prodidit. Nam si omnium provinciarum census simul acti essent, equidem non perspicio, qui fieri potuerit, ut e compluribus provinciis, quae sub unius legati imperio erant, una tantummodo recenseretur. — Deinde constat hunc Paphlagoniae censum a. 116/117 factum esse. [2]) Num igitur putemus Gallias, quarum census circiter a. 110 actos esse demonstratum est [3]), a. 116/117 denuo censas esse? Item omni probabilitate caret Hispaniae citerioris censum, qui primis imperii Septimii Severi demum annis habitus erat [4]), circiter a. 200, quo tempore Galliae recensae sunt [5]), repetitum esse.

Quid multa? perspicuum esse arbitror rerum gestarum monumentis minime demonstrari posse census provinciarum omnes uno tempore esse actos. Neque enim contra exempla allata quidquam probabitur, si forte duae provinciae eodem fere tempore censae inventae erunt. Consentaneum nimirum est, cum provinciae imperii Romani plurimae fuerint, nonnul-

---

1) Cf. Mommsen, R. g. d. Aug.² p. 175 sq.

2) Cf. p. 9.

3) n. 2; 3; 22.

4) Cf. p. 19 sq. 5) n. 11; 12.

larum certe census in idem tempus incidisse. Aliter vero de Galliis iudicandum est. Etenim ut vel inde concludere licet iis censum communem fuisse, quod 'Gallicani census communis formula' commemoratur [1]), ita cum annalibus tum titulis comprobatur eas uno semper tempore recensas esse. Ac primum apud Livium (per. 134) scriptum est, cum Augustus conventum Narbone ageret, census a tribus Galliis, quas pater vicerat, actos esse. Deinde ea quoque, quae Tacitus (ann. XIV, 46) de censibus a. 61 per Gallias actis narrat, sine dubio in hanc sententiam accipienda sunt. Tum ad inscriptiones quod attinet, iam vidimus censitores circiter a. 110 inveniri et in Aquitania et in Belgica et in Lugdunensi. Ad extremum, cum in Aquitania et in Lugdunensi circiter a. 200 census factos esse exploratum habeamus, vix dubitari potest, quin etiam Belgica eodem tempore recensa sit.

---

1) Incerti gratiarum actio Constantino Aug. c. 5 (Aem. Baehrensii Panegyr. lat. n. VIII).

I.

INDEX NOMINUM ET RERUM.

II.

INDEX TITULORUM ET LOCORUM
qui vel explicantur vel emendantur.

CONSPECTUS.

A

B

DE

DIONE CHRYSOSTOMO CYNICORUM SECTATORE.

SCRIPSIT

ERNESTUS WEBER.

Quoniam praefationis munus secundum Lessingi peritissimi in his rebus arbitri iudicium hoc esse solet, ut enarretur, quo consilio ductus scriptor libelli ad eam rem tractandam quam sibi proposuit adgressus sit, haec nunc praemonere mihi liceat. Cum litterarum causa Tubingae essem, E. Rohde, qui ut se adirem, si consilio mihi opus esset, benevolentissime permiserat, cum alia utiliter praecepit et sollerter docuit tum mihi suasit, ut studia mea ad Cynicam philosophiam agnoscendam transferrem et inter subsidia etiam Ferd. Duemmleri 'Antisthenica', quae dissertatio paulo ante a. 1882 prodierat, indicavit. Qua re excitatus quo diutius in Cynicorum philosophia cognoscenda versabar, eo magis philosophi illi me adliciebant, qui nisi Socrates fuisset profecto sui tantum similes fuissent, praesertim cum, dum Graeciae civitates florebant et Romanum imperium salvum erat, numquam iterum tales viros exstitisse animadverterem aut iis oculis praeditos, quibus aequalium 'τῦφος' sive ut ait Montaigne 'vanas subtilitates' acrius perspicerent quam Cynici, aut eo salis acumine, ea constantia, eo veritatis amore ornatos, ut vitia quae perspexerant elegantius aut liberius aperirent. Accedebat, quod Zeller in philosophiae graecae historia ea in re errasse mihi videbatur, quod eas Cynicorum doctrinas quibus singula praecepta subiunguntur aut omisit aut in adnotationes relegatas nimis neglexit, deinde quod varii generis artificia, quibus Cynici philosophiam suam hominum multitudini quam maximae potuerunt tradere conabantur, levius quam pro rei gravitate tractavit; praeterea cum Cynici etiam artem poeticam ad homines docendos pro philosophiae ancilla adhibuissent, etiam de Cynicorum scriptis verba facere debebat.

Ad hanc scientiae quasi lacunam explendam ut subsidia quaedam pararem, quoniam in Dionis Chrysostomi orationibus Usener iam in 'quaestionibus Anaximeneis' Cynicorum vestigia tecta paucis aperuit (p. 15, 4), hoc viro docto adiuvante cum Duemmler orationem XIII ex Antisthenis Archelao haustam esse accuratius demonstrasset (p. 8—12), reliquarum quae Cynicam sapientiam prodere viderentur, brevem conspectum proposuisse satis habuisset (p. 72—74), eam quaestionem ab Usenero propositam amplius tractare constitui.

Postea cum Lipsiam me contulissem, opus ut volui adgressus sum, qua in re feliciter accidit, quod anno 1886 Rohde Tubinga huc vocatus advenit. Quo factum est, ut etiam de Dione eius doctrina mihi non deesset. Nam eam viam monstravit, quae, si de Dione Cynicorum sectatore disputare vellem, una relicta esset, quam cum ipse incerto pede procedens tentassem, ut longius sequerer et pro recta agnoscerem, quasi *μαιευτικῇ τέχνῃ* me adiuvit. Praeterea Lipsi et Ribbecki Lipsiensium, qui per totum tempus quo Lipsiae versatus sum summam benevolentiam in me contulerunt, consiliis instructus, eo usque propositum perduxi, ut Cynicae sapientiae vestigia ex iis Dionis orationibus colligerem, quae de Diogene Sinopensi sunt, deinde quae apud urbes habitae, postremo loco quae imperatori Romano dedicatae sunt, reliquas orationes prout res poposcit tractandas eligerem. Ceterum *τοιαῦτα — τὰ ἡμέτερά ἐστιν, οὐχ οἷα βούλεταί τις, φασὶν ἄνθρωποι ἑκάστοτε παροιμιαζόμενοι, ἀλλ᾽ οἷα δύναται* (Plat. Hipp. mai.).

Sed nunc ad propositum accedamus et primum de subsidiis verba faciamus, quibus ad quaestionem nostram solvendam sublevamur.

Omnino vero maiores quam exspectaveram difficultates quaestionem diligentius instituenti mihi oblatae sunt: dolemus enim omnium fere Cynicorum scripta temporum invidia perisse; relicta sunt tantum fragmenta; praeterea id quod ex eius philosophiae memoria deperiit parum expleri potest paucitate locorum, qui exstant hic et illic dispersi per continuam aliorum

scriptorum orationem. Quo fit, ut is qui de Dionis fontibus cynicis quaerit, eis auxiliis male egeat, quae si ipsas scriptorum copias non tenemus, e comparatione eorum qui illis copiis usi sint, colligere fere possimus.

Ac ne Stobaeum quidem, qui tot physica et ethica philosophorum praecepta servavit, ad Dionis auctores explorandos ullum subsidium praebere iam Duemmler in ‘Antisthenicis’ p. 72 vidit. Tres enim ii loci, quos Stobaeus *ἐκ τῶν Διογένους διατριβῶν* hausit, ita paene ad verbum cum Dionis orationum locis nonnullis consentiunt, ut Stobaei excerpta non e genuinis Diogenis disputationibus transcripta esse, sed ad Dionem redire putanda sint.[1] Dubium esse potest, qua via a Dione ad Stobaeum venerint. Wesselingium quidem in Obss. lib. II cap. XIX p. 226 Dionis Chrysostomi has *διατριβὰς Διογένους* esse putasse ex Orellii opusculis Graec. sentent. et moral. (tom. II p. 574) cognovi. Sed cum Dionis biographi plane de tali eius opere taceant, multo verisimilius est, Dionis orationes ad Diogenem spectantes excerptas esse ab aliquo, qui Diogenis diatribas colligeret, et sic ad Stobaeum pervenisse, ut Duemmler l. c. suspicatus est.

Itaque ad Dionis fontes cynicos explorandos et ea invenienda, quae genuinam Cynicorum philosophiam produnt, iam ad Cynicorum fragmenta et ea, quae Epictetus, Lucianus, Iulianus, Themistius, Cynicorum epistulae suppeditant, reiecti sumus. Sed de Dionis fontibus nec Duemmlero nec mihi contigit, ut aliquid certius inveniretur; de fontium genere, quibus usus est, quae habeo postea exponam.

Aliam difficultatem ea res adfert, quod non omnes orationes ut tertia decima pari modo quasi uno sententiarum

1) Stobaei flor. excerptum XIII 18 *ἐκ τοῦ Διογένους διατριβῶν* cum Dionis or. IX p. 289 sq. consentit, Stob. XIII 19 lemmate *ἐν ταὐτῷ* instructum cum or. VIII p. 275; flor. XXXXIX 27 legitur in or. VI p. 214; flor. VIII 15 sub lemmate *Διογένους* ex or. VI p. 212 sumptum, iure a Mullachio in philos. graec. fragm. II p. 299 in *διατριβῶν* reliquias receptum est. Restat unum fragmentum Diogenis (apud Stob. IX 49 sub lemmate *Διογένους*) reliquis *διατριβῶν* fragmentis non dissimile, quod in Dionis orationibus reperire non possum.

vinculo continentur; immo Dio, ut erat graecarum litterarum et studiorum amantissimus et peritissimus, orationes fructibus, quos ex studiis suis perceperat, large copioseque ornavit et auctores contaminavit. Quo fit, ut saepe Cynicorum dicta sive praecepta ibi inveniantur, ubi non exspectes, et medias inter cynicas disputationes aliena inmisceantur. Cavendum igitur est, ne etiam aliena illa pro cynica sapientia vendamus.

I

Sed quo tandem iure cynicae philosophiae vestigia omnino e Dione quaerimus? Ac primum quidem Dio nonnullas orationes de Diogenis vita et philosophia scripsit: sunt autem IV—VI, VIII—X. Age igitur accuratius in eas inquiramus! qua in re inprimis id monendum est, ne quis credat Dionem fontes, quibus de Diogene usus est, tam arte secutum esse, ut vel epitomatoris officium sumpserit. Cui opinioni cum multae aliae res obstant tum ea, quae ipse orator de fontibus, qua indole fuerint et quo modo usus sit, confitetur.

Iam Duemmler in 'Antisthenicis' p. 73 recte animadvertit, non malis fontibus Dionem usum esse, quod multo propius ea Diogenis imago, quam Dio praebet, ab Antisthene absit, "quam scurra ille insanus, qui integrum diem in dolio procumbens adlatrat praetereuntes, qualem posterioribus fuisse Diogenem placuit." Inprimis de Alexandro Magno Diogenis fautore multi libri atque variae et inter se contrariae narrationes circumferebantur. Alia tradunt fragmenta, alia epistulae, alia Plutarchus, alia Dio Chrysostomus; Iulianus quoque talium scriptorum cognitionem prodit, cum in or. VI p. 203 B haec dicit: *εἰ σμικρὰ τὰς βίβλους ἀνελίττων ἐμελέτας ὥσπερ ἡμεῖς οἱ πολιτικοὶ καὶ πολυπράγμονες, ἔγνως ἄν, ὅπως Ἀλέξανδρος ἀγασθῆναι λέγεται τὴν Διογένους μεγαλοψυχίαν,* nisi ipsum Dionem significat, quem de Alexandro or. VII 212 C (cf. 264 CD) citat. Dio ipse se illas narratiunculas non magni aestimare or. IV (I p. 144 sq. R) ostendit: multos, qui de colloquiis, quae Alexander cum Diogene habuit, legerent et scriberent,

valde admiratos esse, quod rex praeclarissimus et praepotentissimus paupertatem illius adeo non contempsisset, ut propter ingenium et constantiam eum honoribus adficeret. *Ὥστε οὐ μόνον τἀληθῆ διηγοῦνται ὑπὲρ τῶν τοιούτων, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ πλάττουσιν ὑπερβάλλοντες, προσέτι καὶ τἆλλα ἀφαιρούμενοι τῶν φρονίμων, οἷον χρήματα καὶ τιμὰς καὶ τὴν τοῦ σώματος δύναμιν, ὅπως διὰ μόνην δόξωσι τιμᾶσθαι τὴν ξύνεσιν· ὡς δὲ εἰκὸς γενέσθαι τὴν συνουσίαν ἐκείνην, εἴποιμ᾽ ἄν.*

Fontes suos nominare videtur in or. LXXII (II p. 386 R), ubi haec dicit: *πυνθανόμενοι — καὶ περὶ Διογένους, ὅτι καὶ αὐτὸς πρὸς ἅπαντα εὐπόρει λόγου καὶ ἀποκρίσεως· τὰ μέν γε τούτου καὶ διαμνημονεύουσιν οἱ πολλοί, τὰ μέν τινα ἴσως εἰπόντος αὐτοῦ, τὰ δὲ καὶ ἄλλων συντεθέντων.* Apertius quidem ad quod litterarum genus Dionis fontes referendi sint, vix significari possit. Ea enim dicta, quae sub Diogenis nomine circumferri Dio narrat, chriae sunt. Sed cum Duemmler (Antisth. p. 69—71) de eiusmodi litterarum origine et indole sat multa exposuerit[1]), nil habeo quod adiciam, nisi illud, etiam Dionem Diogenis chriarum scriptores vel cognovisse vel usurpasse.

A chriis autem *ἀπομνημονεύματα,* quae dicuntur, tantum narrationum longitudine differunt. Nam Hermogenes in progymnasmatis c. 3 (apud Spengel. rhet. gr. II p. 6, 5) dicit: *διαφέρει δὲ χρεία ἀπομνημονεύματος μάλιστα τῷ μέτρῳ· τὰ μὲν γὰρ ἀπομνημονεύματα καὶ διὰ μακροτέρων ἂν γένοιτο, τὴν δὲ χρείαν σύντομον εἶναι δεῖ.* Sed *ἀπομνημονεύματα* etiam brevioribus narrationibus continentur, ut a chriis discerni non possint: nam *χρεία ἐστίν,* ut idem Hermogenes testatur, *ἀπομνημόνευμα λόγου τινὸς ἢ πράξεως ἢ συναμφοτέρου, σύντομον ἔχον δήλωσιν* (cf. Duemmler l. c. p. 71). E Dionis autem orationum, quae de Diogene sunt, ipsa indole eum praeter chriarum collectionem quandam, id quod Rose (Aristot. Pseudep. p. 612) putat, pro primario fonte '*Διογένους ἀπο-*

1) Memorabilis locus de chriae natura exstat in grammat. lat. vol. VI p. 273 K.

μνημονεύματα' usurpasse apparet. Nam primum non ut in Diogenis Laertii 'Vita' Diogenis chriae et placita sine ullo ordine inter se conectuntur, immo plane contrario modo longiore et bene disposita oratione de Diogenis vitae consuetudinibus et philosophandi genere et disputationibus agitur. Deinde eodem more compositae sunt, quem apud alios quoque invenimus, qui praeclarorum virorum dicta et facta memoriae tradiderunt: praefatur enim Dio nonnulla de Diogenis moribus quibusdam et vitae usu, quae ut vera esse demonstret, postea disputationes, dicta, res gestas commemorat. Denique ita e cotidiana vita repetita quae dixerit et quae egerit narrantur, ut quo titulo aptius orationes illae significari possint quam ἀπομνημονευμάτων, nesciam. Quid tandem impedit, quominus talia scripta de Diogene quoque exstitisse credamus? nonne alii Cynici virtutum suarum praecones invenerunt? Cratetis ἀπομνημονεύματα scripsit Zeno eius discipulus (Diog. Laert. VII 4), Demonactis Lucianus (cf. Dem. vit. 67 ταῦτα ὀλίγα πάνυ ἐκ πολλῶν ἀπεμνημόνευσα; v. etiam 56), praeterea Sostrati Cynici cuiusdam idem, quos ipse vidit et valde admiratus est (Dem. vit. 1); porro Musonii, qui Stoicus nominatur, sed eodem fere iure pro Cynico esse potest, Pollio quidam (Suid. s. v. Πωλίων et Zeller in hist. phil. graec. III 1 p. 730 adnot. sub finem); ad idem litterarum genus ea Arrhiani scripta pertinent, quae sunt de Epicteto, ut Ciceronis verbis utar, Stoico paene Cynico; Epicteti ἀπομνημονευμάτων duo fragmenta in Stobaei flor. VI 58 et XXIX 84 leguntur.

Tali igitur scripto maxime usus Dio orationes suas de Diogene composuit, qua in re modo fontes omnino secutus est modo amplificavit vel ita mutavit, ut cynici philosophi res referret, quomodo eas factas esse maxime verisimile videretur, id quod se in Alexandri et Diogenis colloquio conscribendo fecisse ipse testatur. Quid quoque loco acciderit, accuratius inquirere nostrum est.

Quare nunc Dionis orationes illas ita perlustrabimus, ut semper primum videamus, num eadem apud alios quoque scriptores, qui non e Dione hauserint, de Diogene aut in uni-

versum de omnibus Cynicis legantur; ita si res sese habet, id accidit, quod primo loco commemoravi, nimirum Dionem nil aliud egisse nisi ut ea referret, quae in fontibus suis legit.

Sin autem haec testimonia desunt, cum Stoicorum doctrinae, quae ad mores pertinet, et Cynicorum praeceptorum summa similitudo sit, etiam Stoicorum sententiis apte comparatis ea, quae Dio sub Diogenis nomine praebet, tamquam germana Diogenis praecepta huic tribui possunt.

Sed si ne stoici quidem scriptores testimonia suppeditant, ea via relinquitur, quae quamquam paulo incertior et difficilior est, tamen quo tendimus nos ducit, qua perquirendum est, num ea, quae Dio tradit, Diogenis philosophiae et vitae rationi, qualem fuisse aliunde cognovimus, consentanea videantur. Hoc si comprobatur, nil aliud efficitur nisi Dionem in universum Diogenis veram et genuinam imaginem praebere, cuius de singulis, ut ita dicam, lineamentis et formis dubium est, utrum ita adumbrata sint, ut Diogenis persona qualis in vita fuit, referatur an qualis fuisse potuit vel *ὡς εἰκὸς ἦν γενέσθαι.* Porro saepissime inveniemus ea Diogeni ipsi dari, quae nunc quidem in tanta testimoniorum paucitate de solo Antisthene vel de iis traduntur, qui post Diogenem scholam cynicam exceperunt.

Quae cum ita sint, id consilium optime locum habet, quod Rohdium mihi dedisse dixi. Hic enim suasit, ut singulas Dionis doctrinas, quae cynicam sapientiam proderent, quantum fieri liceret, ad certum quendam Cynicum referre conarer, in universum autem omnia cynicae sapientiae vestigia per Dionis orationes sparsa collegisse et inlustrasse satis haberem, quatenus et omnino cynicae philosophiae rationi et indoli responderent et ipse Dio Cynicorum rationem et indolem imitatus esset; ita si quaestionem instituissem, futurum esse, ut etiam de Cynicorum scriptis, quae perissent eorumque indole et argumento nonnulla disci possent.

Ac primum in oratione VI Diogenes iocatur, se multo beatiorem vitam degere, multo ditiorem esse ipso Persarum

rege (— p. 200), serio autem quantum vitae felicitate ipse illum superet, longiore disputatione (p. 210—218) exponit; in iis autem, quae media intercedunt, vitam secundum naturam agendam commendat, quam si Persarum rex sequatur, futurum esse, ut omnibus malis liber fiat.

Prooemii igitur loco Diogenis *παίγνια* sunt. Dicere Diogenem solitum esse se Persarum regem imitari. Primum ut ille hieme Babylone et Susis commoretur, aestate illarum regionum fervidos aestus fugiat et sese Ecbatana conferat, item se Athenis hieme, aestate Corinthi versari. Quin etiam eas urbes multo pulchriores esse quam illas et, cum minus inter se distent quam regis oppida, hunc quidem hiemis et aestatis maximam partem in itinere terere, se paucis diebus inter regias suas commeare. *Ὥστε πλεονεκτεῖν βασιλέως καὶ μᾶλλον τρυφᾶν· ἄμεινον γὰρ κατεσκευάσθαι τὴν οἴκησιν* (p. 200).[1])

Idem Plutarchus Dionis aequalis (de prof. in virt. c. 6) narrat: *καὶ Διογένης τὴν εἰς Ἀθήνας ἐκ Κορίνθου, καὶ πάλιν ἐκ Θηβῶν μετάβασιν αὑτοῦ παρέβαλε ταῖς βασιλέως, ἔαρος μὲν ἐν Σούσοις καὶ χειμῶνος ἐν Βαβυλῶνι, θέρους δ' ἐν Μηδίᾳ διατριβαῖς.* Simile aliquid de Metrocle quoque Cynico idem refert (an vitios. c. 3): *Τύχη, πενίαν ἀπειλεῖς; καταγελᾷ σου Μητροκλῆς, ὃς χειμῶνος ἐν τοῖς προβάτων καθεύδων καὶ θέρους ἐν τοῖς προπυλαίοις τῶν ἱερῶν, τὸν ἐν Βαβυλῶνι χειμάζοντα καὶ περὶ Μηδίαν θερίζοντα Περσῶν βασιλέα περὶ εὐδαιμονίας εἰς ἀγῶνα προὐκαλεῖτο.* Quodsi quis reputaverit, saepissime accidisse, ut idem dictum duobus vel tribus Cynicorum adscriberetur, is non dubitabit, quin iam Diogenes se ipsum cum Persarum rege illa ratione comparaverit.

Quanta autem sui confidentia eum fuisse credamus, qui, etsi pauperrimus quisque mendicus ditior nominari poterat,

1) Verum non multum Diogenem Athenarum magnificentiam curasse Dioni facile credemus. Apud Lucianum in dial. mort. XXIV 3 Maussollo sepulcrum pretiosis lapidibus exstructum nil profuisse dicit et se ipsum ne scire quidem pergit, num corpus suum sepulcrum ullum habeat; *οὐδὲ γὰρ ἔμελεν αὐτῷ τούτου.* Crates interrogatus, quid ex philosophia lucratus esset, respondit: *θέρμων τε χοῖνιξ καὶ τὸ μηδενὸς μέλειν* (Diog. VI 86).

tamen non solum gloriaretur, quod domus suae magnificentia Persarum regem, quem omnes propter divitias celebrabant, superaret, sed etiam infelicissimum arbitrari auderet! Ne quis Dionem fabulari credat, audiat, quae apud Lucianum in vit. auct. 9 emptori perterrito respondet; si quis — inquit — ita vitam suam instituat, ut inopiam et labores tolerare possit, simplici et obvio primum facillimoque cibo contentus sit, matrimonium et liberos et patriam flocci habeat, beatiorem se Persarum rege putabit. Cf. Luc. dial. mort. XI 3, Iuliani or. VI p. 195 B. Quin etiam ut Epictetus (III 22, 60) tradit, Diogenes eo usque processit, ut suam felicitatem cum Persarum regis felicitate omnino conferri posse negaret. Quid? idem Dio nonne praedicat p. 210 verbis hisce: *ὥστε οὐκ ἐθ᾽ αὑτὸν ἠξίου τῷ Περσῶν βασιλεῖ παραβάλλειν· πολὺ γὰρ εἶναι τὸ μεταξύ.*

Sed dum iocatur Diogenes, se cum illo comparari patitur et summo gaudio adficitur, quod se etiam *πλεονεκτεῖν βασιλέως καὶ τρυφᾶν* viderit. Vix opus est admonere *τρυφᾶν* verbum apud Cynicos usitatissimum fuisse; id solum exponam, cur illo dicto iocum aliquem contineri dixerim. Nam qui delicate vivit et luxui se dat, ei e Cynicorum opinione summa stultitia exprobranda est, velut Antisthenes homine quodam vitae delicias laudante "inimicorum" inquit "filii delicate vivant" (Diog. Laert. VI 8). Diogenes autem ipse sibi maioribus divitiis frui videtur, quam quae Cynicum decent, et iis deliciis se dedisse, quibus uti ceteros tam atrociter vetare solebat. Simili modo apud Xenophontem in conv. IV 39 Antisthenes, etsi parvas res habebat, tamen se tales voluptates sibi comparare posse dixit, ut plus laetaretur quam sibi gratum esset; *οὕτω μοι,* ait, *δοκεῖ ἔνια αὐτῶν ἡδίω εἶναι τοῦ συμφέροντος.* Quid? quod Antisthenes eadem ratione iocatur atque Diogenes. "Cum domum" inquit "venio, muri mihi molles vestes videntur esse, tecta crassae chlamydes, lectum autem tam commodum habeo, ut vel opus sit expergisci."

Cuius philosophiae, quae mendicorum est, Diogenes quoque permulta specimina dedit. Dio enim, quod iocos illos in

orationem intulit, optime eam Diogenis consuetudinem significavit, qua in summa paupertate tamen se tantam animi hilaritatem sibi conservasse ostendebat, ut ipse de inopia sua iocari posset. *Ὅτε καὶ τοὺς Ἀθηναίους ἔφασκε δεικνὺς τὴν τοῦ Διὸς στοὰν καὶ τὸ Πομπεῖον, αὐτῷ κατεσκευακέναι ἐνδιαιτᾶσθαι* (Diog. Laert. VI 22). Apud Hieronymum adv. Iovin. II 207 de domo gloriatur, quod portam prout venti flarent, conlocare possit et paene homericis laudibus baculum praeclarissimum in Orco ornat, quod Antisthenes habuerat admodum robustum et ab ipso ex oleastro pulchre confectum (Luc. dial. mort. XI 3). Quondam mure ad eius mensam subrepente "ecce" inquit "etiam Diogenes parasitos alit" (Diog. Laert. VI 40). Ita Diogenes praeter divitias in virtute positas, quae multo pluris aestimandae essent quam aurum et aliae divitiae, ne his quidem se indigere demonstrabat, modo de rebus suis et condicione recte iudicaretur. Quam rationem aliquo modo sophistarum illis artificiis similem esse, quibus illi idem leve et grave, bonum et malum, parvum et magnum evincebant, facile apparet, et quo modo Diogenes eum, qui Athenis nisi summis cotidianis sumptibus vivi non posse contenderat, primum ad unguentorum et eiusmodi deliciarum venditores secum traxit et ostendit, quam *πολυτελὴς* urbs Athenarum esset, deinde ad lupinorum et ficuum et myrtorum venditores duxit et cum audisset, quanti quaeque res esset, conclamavit: *εὐτελής γε ἡ πόλις* (v. Teletem Cynicum apud Stob. in flor. I p. 125, 28 sqq.), eodem modo Bion docuit, ut qua vi cuiusque sensu res aliqua acciperetur, eandem vim eam habere (ibid. p. 124, 18 sqq.).

Quare Diogenes cum persuasum haberet, ut ipse apud Dionem in or. VIII p. 282 dicit, *πενίαν — καὶ φυγὴν καὶ ἀδοξίαν καὶ τὰ τοιαῦτα μηδὲν ἡγεῖσθαι δεινὸν αὐτῷ, ἀλλὰ πάνυ κοῦφα καὶ πολλάκις παίζειν ἐν αὐτοῖς τὸν ἄνδρα τὸν τέλειον, ὥσπερ οἱ παῖδες τοῖς ἀστραγάλοις* [1]) (cf. Iuliani or. VI p. 201 B), praeterea cum in scriptis quoque, ut postea vide-

1) Ipse de exsilio suo apud Diog. Laert. VI 49 iocatur, de morte in epist. XXV et Menippus apud M. Aurelium VI 47.

bimus, tales iocos admitteret, ‘παιγνίων’ illorum auctor factus est, quae post eum Crates Thebanus, eius discipulus, tanta cum laude excoluit (v. Diog. Laert. VI 85, Bergk. poet. lyr. II[4] p. 366).

Crates enim, ut Plutarchus (de anim. tranq. c. 4) scribit, πήραν ἔχων καὶ τρίβωνα, παίζων καὶ γελῶν ὥσπερ ἐν ἑορτῇ τὸν βίον διετέλεσε et postremo eadem animi hilaritate diem supremum obiit (cf. Diog. Laert. VI 92 = fr. 14 Bergk). Cynicorum autem ‘παίγνια’ ab aliis eiusmodi scriptis, velut Erotopaegniis, eo differunt, quod seria cum iocis arta necessitudine inter se coniuncta erant. Hac enim seria hilaritate, quae quantum et in sermonibus et in scriptis patuerit, Welcker (praef. Theogn. p. XCV adnot. 146) breviter significavit, nuper Wachsmuth in Tim. Phlias.[2] p. 66—68, 69—85 iis exemplis, quae ad sillorum originem et indolem demonstrandam apta erant, accuratius exposuit, factum est, ut Cynici σπουδογελοῖοι nominarentur. Quo in genere etiam ‘παίγνια’ fuisse vel titulus prodit, quo Diogenes Laertius Monimum παίγνια scripsisse tradit: γέγραφε δὲ — ait — παίγνια σπουδῇ λεληθυίᾳ μεμιγμένα (VI 83, cf. Wachsmuth l. c. p. 68).

Horum scriptorum natura e Cratetis paegniis, quorum duo fragmenta exstant, aliquo modo adumbrari potest. Nam cum Demetrius de elocut. c. 170, quo de Cynicorum serio iocandi consuetudine et vi et utilitate ad educandos homines verba facit, eo in genere totam Cratetis poesin versari exponat, eius παίγνια includit. Iam in eo fragmento, quod Diogenes VI 85 ex paegniis exscripsit, ioci vis manifesta est, quae eo continetur, quod non solum Homerum in ridiculum detorquet, sed etiam carminis mirum idque novum argumentum invenit: ad magnam enim multitudinem “rerum publicarum”, quas philosophi scriptis suis fingere solebant, novam Cynicorum adicit, cui iocose nomen Perae imponit; sed in civitatis imagine describenda res in serium vertitur. Altero fragmento ex paegniis sumpto, quod apud Iulianum (or. VI p. 199 C) servatur, hymnus in Musas continetur. Sed quid in his versibus per se ludicrum sit, primo obtutu non apparet; immo carmen

totum pietatis erga deos et sapientiae cynicae plenum est. Sed altius hac veste tectus satyrus latet. Nam carmen pro parodia esse cognoscitur, si Solonis elegiae XIII vers. 1 seqq. conferantur, ut Bergk iam vidit, quam Crates plane in contrarium sensum detorsit: Solon divitias a Musis sibi precatur, abnuit Crates; ille amicis suavis esse vult, hic utilis non suavis; et cum ita semper Soloni obloquitur, id lucratur, ut cynicam philosophiam exponat. Quod si Lucianum tamquam Menippi aemulum Dialogus accusat, quod iniuriis ab illo adficiatur cum aliis tum quoniam prodigiosa quaedam argumenta agere cogatur (*ὑποθέσεις ἀλλοκότους ὑποκρινόμενος αὐτῷ* bis accus. 33), in hac potissimum argumentorum lepida inventione Cratetis quoque paegnion virtus constitisse videtur. Propterea, si graecum cum Germanorum aliquo satirarum scriptore conferre licet, maxime Rabenero similis fuerit.

Hoc si tenemus, Bergkio non hoc vel illud carmen paegnion appellatum esse, sed maiorem carminum Crateteorum partem ad idem genus pertinere facile concedemus. Carmine alio iterum in hymni similitudinem composito Crates *Εὐτελίην* in dearum coetum introduxit (fr. 2), sub Necyiae specie invectivas in philosophos scripsit (fr. 4—6: cf. Wachsmuth sillogr.[2] p. 72 sq.), epitaphium exhibet fragm. 12, quo notus titulus in Sardanapalli sepulcro inscriptus,

κεῖν᾽ ἔχω ὅσσ᾽ ἔφαγον κτλ.

ita in philosophiam cynicam transfertur, ut non tam divitias appetendas quam animi et ingenii virtutes comparandas esse doceatur. Porro celeberrima illa ʽephemerisʼ earum tabellarum vel commentariorum speciem prae se ferebat, qui ad rationes pertinentes in cotidiano hominum usu erant. Crates autem, ut homines turpi exemplo proposito a luxuria deterreret, ludicram suam ephemeridem in divitis alicuius et libidinosi, credo, hominis ephemeridis similitudinem ita instituit, ut ipse diviti illi tecta ironia haec mandata daret:

τίθει μαγείρῳ μνᾶς δέκ᾽, ἰατρῷ δραχμήν,
κόλακι τάλαντα πέντε, συμβούλῳ καπνόν,
πόρνῃ τάλαντον, φιλοσόφῳ τριώβολον (fr. 15),

et cum ephemeridibus etiam acta diurna mandari solerent, nescio an tale quid in Cratetis scripto fuerit: *ποσάκις Ἡδείᾳ καὶ Λεοντίῳ συνῆλθον, ἢ ποῦ Θάσιον ἔπιον, ποίας εἰκάδας ἐδείπνησα πολυτελέστατα* (v. Plut. non posse suaviter c. 4).

Nova argumenta vel *ὑποθέσεις* a Menippo inveniuntur, testamenta, epistulae e deorum personis compositae (Diog. Laert. VI 101), auctiones (Diog. VI 29), vetera retractantur. A Luciano autem hoc genus ad summum cultum perductum est. Sed nostrum non est exponere, quo iure etiam Lucianus in *σπουδογελοίων* numerum referendus sit. Cratetis exemplo demonstrare volui, artem poeticam et lusus pro inlecebris fuisse, quibus Cynici homines ad praecepta audienda invitarent.

Quid? apud Dionem nonne idem facit Cratetis magister, Diogenes? primum de potentia sua vel regia iocatur, deinde rem eandem in serium convertit, ut uno verbo dicam, Diogenes se *σπουδογελοῖον* Cynicum praebet.

Diximus de iocis Diogenis, nunc videamus, quae serio exponat. Disputationis argumentum his verbis proponitur: *ὅμως δὲ ἐνεδείκνυτο τὸν πλοῦτον τοῦ Πέρσου καὶ τὴν λεγομένην εὐδαιμονίαν, ὅτι οὐδέν ἐστι τῶν ἐκείνου πραγμάτων οἷον νομίζουσιν. τῶν μὲν γὰρ οὐδὲν ὄφελος εἶναι, τὰ δὲ καὶ σφόδρα πένησιν ἐξεῖναι ποιεῖν* (p. 200).

Haec Diogenis sententia pertinet ad cynicae philosophiae *τόπον* saepissime tractatum, qui est de sapientis imperio. Eos enim, qui vulgo tyranni vel reges nominantur, servorum loco habent Cynici, quorum ex sententia soli sapientes sive philosophi cynici re vera imperium tenent. Epictetus enim (III 24, 67. 68, cf. Winckelmann. Antisth. fragm. p. 55 XXIII) de se ipse haec narrat: ex quo me Antisthenes liberavit, servire desii. Docuit enim me, quae mea essent, quae non mea. Res familiaris non mea est, item nec cognati neque affines aut amici neque fama, meus est tantum usus visorum (*φαντασιῶν χρῆσις*); hunc qui sibi retinuit, neque hominum imperio subditicius est neque rebus succumbit. *Οὗ τινος οὖν οὐχ ἡδονὴ κρείττων ἐστὶν, οὐ πόνος, οὐ δόξα, οὐ πλοῦτος, δύναται*

δ' ὅταν αὐτῷ δόξῃ, τὸ σωμάτιον ὅλον προσπτύσας τινὶ ἀπελθεῖν, τίνος ἔτι δοῦλός ἐστι; (cf. Iuliani or. VI 195 D — 196 C). Ea animi libertas, quae ita comparatur, proinde ac sempiternus principatus a Cratete his versibus laudatur:

ἡδονῇ ἀνδραποδώδει ἀδούλωτοι καὶ ἄκαμπτοι
ἀθάνατον βασιλείαν ἐλευθερίαν ἀγαπῶσιν (fr. 9).

Quid autem de Diogene dicamus? Quanta audacia et superbia cum Alexandro versabatur, perinde atque ille mendicus esset, ipse dives et omnipotens! Quo tandem iure fretus? Nimirum quoniam persuasum habebat, illis subditorum consensu et humana lege (νόμῳ) imperium traditum esse, se ex sancto et inviolato ipsius naturae iure non solum unius nationis sed totius mundi civium regem et nominari et esse. A piratis enim interceptus et in Cretam insulam ut venumdaretur ablatus, cum a nonnullis emptorum insolenter interrogatus esset, quid calleret, respondit: "impero" inquit "hominibus." Quibus verbis Philo Iudaeus in libello 'quod omnis probus liber' II p. 465 M. rectissime ea explicans haec addit: ὡς ἔοικε τῆς ψυχῆς τὸ ἐλεύθερον καὶ εὐγενὲς καὶ φύσει βασιλικὸν ὑπηχούσης. Hoc sapientis imperium maxima potentia et firmissimo praesidio nititur:

οὐκ οἶσθα, πήρα δύναμιν ἡλίκην ἔχει
θέρμων τε χοῖνιξ καὶ τὸ μηδενὸς μέλειν (Crat. fr. 16).

Sequitur, ut tyranni servi sint (Diogenes apud Plut. an seni c. 1 = fr. 260 Mull.), quin etiam servis vilissimis multo nequiores (Antisth. in Stob. flor. XXXXIX 47 = p. 49 XIV Winck.); cf. dial. mort. II 2, Diog. epist. XXIX 2.

Nescio an nulla alia philosophiae pars tanta ira et studio a Cynicis tractata sit. Antisthenis scriptorum tituli, quae huc pertinent, hi a Diogene Laert. VI 16 nominantur: περὶ ἐλευθερίας καὶ δουλείας, Κῦρος, Κῦρος ἢ περὶ βασιλείας, et § 18, si quidem hi libri recte ei tribuuntur [1]), Ἡρακλῆς ἢ [2]) Μίδας, Μενέξενος ἢ περὶ τοῦ ἄρχειν, Ἀρχέλαος ἢ περὶ βασιλείας.

---

1) Suspicionem movit Susemihl in Fleckeis. annal. 135 (1887) p. 209.

2) Melius καὶ scribitur cum Welckero (v. opusc. II p. 482 sq.), quem secuntur Mueller, de Antisth. Cyn. vita et scriptis p. 41 et Susemihl l. c.

Praeterea Pseudodiogenis aliquot epistulae feruntur, quae ad reges datae sunt [1]), quibus omni timore abiecto acerbissimis verbis in tyrannos saevit. Eadem ira, qua Diogenes etiam Menippus in tyrannos flagrabat et risus suos et convicia effudit (cf. Luc. dial. mort. XX 2. 6. II 1. necyom. 12). Maxime autem ita rem tractasse videtur, ut cum in Orco *ἰσοτιμία* omnium mortuorum esset et pari loco reges et mendici haberentur, ne Croesi quidem divitias ad hominum felicitatem quidquam valere demonstraret (Luc. in necyom. 13. 15. 17; cf. dial. mort. I 2. XXIV 3). Haec Menippi ratio ita et in necyom. et dial. mort. a Luciano semper tenetur, ut pro genuina accipiamus, praesertim cum Lucianum necyomantia Menippi *νέκυιαν* imitatum esse credibile sit. Adde quod idem reges pro exemplis sunt, quae iam ab Antisthene et Diogene proponi solebant. Ea enim erat Cynicorum consuetudo, in qua tota eorum philosophia, quae de moribus est, constituta erat, ut efficacissima ad hominum animos permovendos exempla esse rati turpia vitiorum exempla, virtutum praeclara et aemulatione digna proponerent, illud scilicet consilium secuti, quod Demonax his verbis dat: *ἐν ἀλλοτρίοις παραδείγμασι παίδευε σαυτὸν καὶ ἀπαθὴς τῶν κακῶν ἔσῃ* (Anton. I 10 p. 12, 42 ed. Gesn. = Maxim. 2 p. 165, 28 ed. Gesn.).

---

1) Ad Alexandrum ep. XXIII, XXIV, XXXX, ea, quae fragmento 258 Mull. ex Epicteti diss. IV 1, 30. 31 sumpto continetur, ad Dionysium epist. XXIX, ad Perdiccam et Antipatrum XXXXV. V; IV. XIV. XV. — Ceterum epistulas cum Dione conferre et pro testimoniis adhibere licet, primum quod, si in singulis cum Dione consentiunt, sententiarum nexus et ordo tam diversi sunt, deinde in universum omnia vestigia desunt, quibus Dione epistolographos anonymos usos esse demonstrari possit, ut hos et illum ex iisdem fontibus hausisse verisimile sit. Velut epistularum ad reges missarum ex. c. in ep. XXXXV Diogenes Perdiccae respondet: *τοῦτο γὰρ ἀξιοῖς καὶ λόγοις μὲν ἅπτεσθαί μου οὐκ ἀναβάλλῃ, ἀπειλεῖς δὲ ἀπειλὴν κανθαρίδος, ἀποκτενεῖν.* Ex eodem fonte Diogenis Laert. VI 44 haec verba originem duxerunt: *Περδίκκου ἀπειλήσαντος, εἰ μὴ ἔλθοι πρὸς αὐτόν, ἀποκτενεῖν, ἔφη "οὐδὲν μέγα· καὶ γὰρ κάνθαρος καὶ φαλάγγιον τοῦτ' ἂν πράξειεν."* De origine epistularum illarum vide Duemmler. in Antisthenicis p. 71 sq.

Itaque pro perditorum regum exemplis nominantur Philippus propter insatiabilem aviditatem (Diog. apud Diog. Laert. VI 43, Menipp. apud Luc. in necyom. 17), Midas et Croesus propter avaritiam a Diogene (fr. 276; cf. dial. mort. II 1. XX 2, Musonium apud Stob. in flor. LXXXXV 23) Antisthene praeeunte, qui de Mida singularem illum libellum (*Ἡρακλῆς καὶ Μίδας*) scripsisse fertur, Maussollus propter nimiam sepulcri magnificentiam (dial. mort. XXIV, necyom. 17), Sardanapallus propter luxuriam (Crat. fr. 12 Bergk., eiusdem epist. XIII; Epict. III 22, 30; dial. mort. II 1. XX 2). Quibus opponitur regum bonorum multo minor numerus: Cyrus ab Antisthene et ut suspicor Hercules ab eodem (v. infra).

De Xerxe autem tamquam malo rege cynicos fontes secutus Themistius *περὶ ἀρετῆς* (in mus. rhen. XXVII 450 sq.) disserit, quocum Menippi verba apud Luc. in dial. mort. XX 2 conferri possunt: *εἶτα σὲ* (Xerxem), *ὦ κάθαρμα, ἡ Ἑλλὰς ἔφριττε ζευγνύντα μὲν τὸν Ἑλλήσποντον, διὰ δὲ τῶν ὀρῶν πλεῖν ἐπιθυμοῦντα;*

Praeter hos locos Diogenis disputatio apud Dionem in or. VI 210—218 servatur, quam de Persarum regis servitute esse iam dixi. Hanc qui legat, ex iis quae de sapientis imperio exposui e cynicis fontibus sumptam esse, statim videbit.

Quid? quod eam Epicteti diss. III 22, 60. 61 comparata ad Diogenem ipsum redire evincitur. Is enim quondam haec dixit: *πῶς συνέκρινε* (scil. Diogenes) *τὴν εὐδαιμονίαν τὴν ἑαυτοῦ τῇ μεγάλου βασιλέως; μᾶλλον δ' οὐδὲ συγκριτὸν ᾤετο εἶναι. ὅπου γὰρ ταραχαὶ καὶ λῦπαι καὶ φόβοι καὶ ὀρέξεις ἀτελεῖς καὶ ἐκκλίσεις περιπίπτουσαι καὶ φθόνοι καὶ ζηλοτυπίαι, ποῦ ἐκεῖ πάροδος εὐδαιμονίας; ὅπου δ' ἂν ᾖ σαπρὰ δόγματα, ἐκεῖ πάντα ταῦτα εἶναι ἀνάγκη.* Haec omnia ad Diogenem redeunt et resonant eiusdem epist. XXXX 3 et fr. 276, sed ita cum Dioneo Diogenis sermone consentiunt, ut Dio ex eadem disputatione, ex qua Epictetus sua hausit, pro suae orationis argumento quaedam selegisse videatur.

Primum enim apud eum Diogenes verba facit de timoribus, quibus vario modo reges exagitantur, timentes in tanta

auri copia paupertatem, timentes morbos, consternati ad mortis memoriam, existimantes omnes sibi struere insidias, etiam liberos et fratres (p. 210). Porro armatos habent suspectos, quorum custodiae sese crediderunt, et cibum potumque, quorum praegustatores habent (p. 211). Mortis pavor semper socius est regibus pariter noctes et dies, comedentibus et sacrificantibus, in amatarum complexu et per symposia.[1] Sed ne totam dissertationem transcribam, ipse sis legas p. 212—216.

Tum Dio sic pergit: hoc ex timore *ταραχαὶ* exsistunt. Modo enim rex sobrius concupiscit ebrietatem, modo ebrius factus putat se perisse, cum sibi ipse succurrere non possit. Praeterea vigilans dormire cupit, ut timoris obliviscatur; dormiens autem subito expergiscitur somniis exagitatus. Cum inermes timeat, credit se armatis; ab his fugit ad inermes, et adversus multitudinem a satellitibus custoditur, adversus satellites ab eunuchis (p. 210 sq.). Has animi titubationes Epictetum verbo *ταραχαὶ* significasse ex ea re apparet, quod ipse Diogenes apud Dionem in or. IV p. 148 eandem Alexandri regis inconstantiam eodem nomine vituperat: *ὁ οὖν Διογένης καταμαθὼν αὐτὸν τεταραγμένον ἐβουλήθη μεταβαλεῖν αὐτοῦ τὴν ψυχὴν ὥσπερ οἱ παῖδες τοῖς ἀστραγάλοις* (cf. p. 164): nam Alexander quando laudatur, gaudet; dolore adficitur, quando vituperatur (p. 148 sq. 158).

Porro item ut Epictetus Dio omnium hominum vehementissime reges luctu vexari p. 214 exponit, et ea quoque in re consentit, quod Diogenem dicentem inducit, cum maximam in invidiam is veniat, qui plurima quamquam iure possideat, neminem maiore invidia laborare tyrannis (p. 214). Neque desunt *ζηλοτυπίαι* apud Dionem; *μόνοις δὲ* — ait — *τοῖς μονάρχοις τῶν μὲν εὖ παθόντων οὐδεὶς οἶδε χάριν· οὐδέποτε γὰρ ἡγοῦνται τῶν ἱκανῶν τυγχάνειν· οἱ δὲ μὴ τυγχάνοντες ὧν βούλονται, πάντων μάλιστα μισοῦσιν αὐτούς* (p. 214).

Itaque Dio ipsius Diogenis diatriben ad orationem suam

---

1) Cf. Stob. flor. LXXXVI 19 (= fr. 61 Mull.) *Διογένης πυνθανομένου τινός, τίνες τῶν ἀνθρώπων εὐγενέστατοι· οἱ καταφρονοῦντες εἶπε, — ζωῆς — ὑπεράνω ὄντες — θανάτου.*

adhibuit. Etsi etiam singulares nonnullas sententias ei debere videtur [1]), multo saepius alios Cynicos praeter Diogenem cum Dione consentire invenio, ut de his locis dubium sit, utrum ad Diogenem ipsum redeant an aliis Cynicis debita inter Diogenea intermixta sint [2]); deinde non pauca restant plane *μετ-*

---

1) Quod enim Dio p. 217 prius ab altoribus saevos leones dilectum iri quam tyrannos a ministris exponit, Diogenis dictum aliquod apud Diog. Laert. VI 75 imitatus esse potest: *οὐδὲ γὰρ τοὺς λέοντας δούλους εἶναι τῶν τρεφόντων, ἀλλὰ τοὺς τρέφοντας τῶν λεόντων.* — De regum adsiduis satellitum timoribus cf. Diog. epist. XXIX 1 ad Dionysium tyrannum datam: . . . *φόβων καὶ δειμάτων, ἐν οἷς ὢν οἴει κτλ.*, cf. epist. XXXX 4. De timore v. Antisthenem in Stob. flor. VIII 14 (= p. 58 IX Winck.): *ὅστις — ἑτέρους δέδοικε, δοῦλος ὢν λέληθεν ἑαυτόν.* — Porro verba p. 213 R *οἱ δὲ τύραννοι τὰ μέγιστα κακὰ ἔχοντες ἐν τοῖς μεγίστοις νομίζουσιν ἀγαθοῖς εἶναι* cf. cum epist. XXIX 4: "omnia" scribit Diogenes "facis, quaecunque homo furiosus faciat, *ἀλλ᾽ οὔτε οἱ συνόντες ὁρῶσιν ὅσον τὸ κακὸν ἔχεις, οὔτε αὐτὸς αἰσθάνῃ, οὕτως ἐκ πολλοῦ τέ σου καὶ σφόδρα ἧπται ἡ νόσος.*"

2) p. 210 R rex Persarum omnium infelicissimus nominatur, cum in tantis thesauris paupertatem timeat. Similia Antisthenes apud Xenoph. conv. IV 35 sq. — Verbis Dionis *τῶν νοσερῶν ἀπέχεσθαι μὴ δυνάμενοι* (scil. tyranni) respondet Antisthenes apud eundem l. c. § 37: *τούτους* (tyrannos) *μὲν οὖν ἔγωγε καὶ πάνυ οἰκτίρω τῆς ἄγαν χαλεπῆς νόσου· ὁμοῖα γάρ μοι δοκοῦσι πάσχειν ὥσπερ εἴ τις πολλὰ πίνων καὶ πολλὰ ἐσθίων μηδέποτε ἐμπίπλαιτο.* — Deinde ne Cynici quidem disputationibus suis Xerxis auream platanum *πολυθρύλλητον* deesse voluerunt: quae a Dione commemoratur p. 211, eodem modo apud Themistium (in mus. rhen. XXVII p. 452), redit apud Iulianum in or. VI 194 A, quocum consentit Aelianus in v. h. II 14; uterque enim omnem pretiosum ornatum, quem Xerxes ex ea suspendisset, quidquam momenti ad eius pulchritudinem addidisse negat, quoniam naturam eius non sublevasset aut roborasset. Aelianum ex cynico fonte hausisse etiam initio loci illius excerpti apparet: nam quod Xerxes in irrisionem trahitur, quod nova itinera et insolitam navigationem sibi paraverit, mari et terra, quae Iovis sint opera, spretis et, ut ipsa verba adscribam, *ἐδεδούλωτο — πλατάνῳ καὶ ἐθαύμαζε τὸ δένδρον,* Cynicorum terminos technicos et doctrinam agnosco. Cf. Aeliani v. h. IX 39; similem Stoicorum doctrinam v. apud Diog. Laert. VII 85. — Porro reges eo magis mortem timent, quod magnos thesauros relinquere coguntur (p. 214 R). Haec sententia a Luciano in dial. mort. II pro argumento supposita est. Croesus enim, Midas, Sardanapallus apud Plutonem Menippum accusant, quod quando plorent istarum rerum me-

ἑώρα. Si addas, quod multa a Dione, ut solet, paulo copiosius dicta sunt, suspicio non abest, quin ipse Dio genuinam illam Diogenis diatriben amplificaverit et immutaverit. Nam ea, quae Diogenes de regis magni infelicitate et iocans et serio disputat, vitae secundum naturam agendae laudibus (p. 200—210) discinduntur. Transitio autem, qua illud encomium inducitur, non apta est nec lacuna, qua sententiarum conexus hiat, verbis *οὐδὲ γὰρ ὡς ἐνόμιζον ἔνιοι τῶν ἀφρόνων* etc. expletur. Quid igitur est? videtur Dio duas diversas disputationes contaminasse. Quod ut suspicemur, aliae res accedunt. Diogenes ubi de Persarum regis servitio verba fecit, id quod res per se poscit, suam vitae libertatem opponit, quae paupertate et inprimis victus frugalitate sublevetur: *ἱκανὰ δέ μοι τροφὴν παρασχεῖν καὶ μῆλα καὶ κέγχροι καὶ κριθαὶ καὶ ὄροβοι καὶ τὰ εὐτελέστατα τῶν ὀσπρίων — ὑφ᾽ ὧν ἀντέχει τρεφόμενα καὶ τὰ μέγιστα θηρία* (in orat. fine). Similia iam antea p. 202 sq. exposita sunt. Deinde p. 203 prorsus cum p. 206 consentit; haec exstant p. 203: *τοὺς δὲ πόδας οὐδέποτε ἔσκεπεν· οὐ γὰρ ἔφη τρυφερωτέρους εἶναι τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τοῦ προσώπου,* quae Dio repetit p. 206: *ἐπεδείκνυε δὲ τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν τούς τε ὀφθαλμοὺς καὶ τὸ πρόσωπον οὐδὲν δεόμενον σκέπης.* Item p. 204 sq. de bestiis repetuntur, quae p. 202 iam erant dicta.

Quae cum ita sint, eius Diogenis diatribes hanc mihi indolem fingo. Primum Diogenem iocantem, deinde serio de Persarum regis servitute verba fecisse verisimile est, si quidem concedantur, quae de Cynicorum iocandi genere antea exposui, tum ipsius vitae libertatem regiae sorti opposuisse et ad naturam sequendam adhortatum esse. Nam si ita vitam instituas, libertatem secuturam esse non solum apud Dionem exponit (p. 210, cf. 217 sq.), sed etiam apud Diog. Laert. VI 71.

---

mores, quae supra adfuerunt, Midas auri, Sardanapallus multae luxuriae, Croesus thesaurorum, ille semper irrideat et convicietur. Neque aliter Diogenes ac satelles regum vestigia urguet eosque iocis et obiurgiis fatigat (dial. mort. XXIV 3. necyom. 18).

Eam autem partem, quae de vita secundum naturam agenda erat, Dio amplificasse videtur (p. 200—210), ita ut de Diogenis moribus nonnulla adiceret.

II

Hanc partem nunc tractaturis pauca de ea Cynicorum doctrina nobis praefanda sunt, qua in omnibus rebus naturam sequendam esse statuebant.

Sophistarum doctrinae primum, quo reliqua omnia redeunt, praeceptum esse *τὰ μὲν φύσει εἶναι, τὰ δὲ νόμῳ* satis constat. Verum Cynicos quoque eandem doctrinam in suam philosophiam non solum recepisse, sed etiam per singulas partes persecutos esse parum perspexerunt, qui de eorum secta scripserunt. Zeller in phil. graec. hist. sola adnotatione (II 1 p. 276, 2, cf. 272, 3) de notionibus *φύσει* et *νόμῳ* disputavit, sed multo latius quam putavit, haec doctrina in philosophia et Antisthenis et eius sectatorum patet. Nec vero solum ad ipsius cynicae vitae rationes, sed etiam ad praescripta physica, ethica, politica, ad verborum interpretationem utpote *φύσει* natorum et rerum explicationem, quibus quodque nomen impositum est[1]), ad Homeri interpretationem notiones illae maximum valent. Hoc etsi Zeller l. c. maximam partem animadvertit, multo subtilius quam adhuc factum est per singula dicta et doctrinas vestigia et indicia earum notionum persequenda sunt, quod si feceris, invenies credo ex illa notione cynicam quoque philosophiam maxime originem duxisse. Id ita se habere, cum ipse suspicatus essem, eam opinionem firmavit mihi Rohde.

Hanc ad rem explicandam Iulianum adire necesse est, qui et optime cynicam philosophiam intellexisse et praeclaris fontibus usus esse mihi videtur.[2]) Is p. 187 C sq. quaerit, quis

1) Cf. Duemmler. in 'exercitat. grammaticae specim.' Bonnae 1881 ed. p. 54 sq.

2) Quam docte disputat de Cynicorum *παιγνίοις* (or. VI 186 BC) et quamquam falso de Diogenis tragoediis in or. VI 186 B sq., VII 208 C sq.

princeps Cynicorum sit et ad eum disputationis finem pervenit, ut cynicam philosophiam iam ante Herculem Cynicorum patronum a nonnullis et inter Graecos et barbaros traditam fuisse dicat; ait enim *αὕτη γὰρ ἡ φιλοσοφία κοινή πως ἔοικεν εἶναι καὶ φυσικωτάτη καὶ δεῖσθαι οὐδ' ἡστινοσοῦν πραγματείας. — ἀλλὰ ἀπόχρη μόνον δύο ταῦτα τοῦ Πυθίου παραινοῦντος ἀκοῦσαι, τὸ 'Γνῶθι σαυτὸν' καὶ 'Παραχάραξον τὸ νόμισμα'* (p. 187 D, 188 A); illud *'Γνῶθι σαυτὸν'* etiam ceteris hominibus deum praecepisse, Diogeni autem maxime alterum [1]) mandasse. Quod Iulianus in or. VII 211 BC sic explicat: *τί δὲ εἶπεν ὁ θεὸς ἆρ' ἴσμεν; ὅτι τῆς τῶν πολλῶν αὐτῷ δόξης ἐπέταξεν ὑπερορᾶν καὶ παραχαράττειν, οὐ τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ τὸ νόμισμα.* Vocabulum *νόμισμα* et consuetudinem et opinionem significat (v. Menag. ad Diog. Laert. IX 44) et ita Cynicos usurpasse e Iuliani or. VII 208 D, 209 A apparet: *ἐκεῖνο γὰρ ἀφίημι τέως, ὅτι τῷ Κυνικῷ τὸ νόμισμα παραχαράττοντι τῇ*

---

210 C. 212 A. Videtur Plutarchi quoque Cratetis Cynici vitam habuisse, quam in or. VI 200 B citat; Oenomao auctore VI 187 BC. 199 AB, VII 209 B — 210 D utitur, aliis scriptis de Alexandro Diogenis fautore p. 203 BC, Dionis Chrysostomi or. IV in or. VII 212 C, Diogenis epistulis p. 212 D, Cratetis hymnis VI 199 AD, VII 213 A; et ita semper certis quibusdam fontibus nisus (cf. or. VI 197 BC. 199 C — 200 B) non sine arte critica utitur, velut non immerito de Dionis fide VII 212 C dubitat, quamquam negari non potest eum in fontium usu, sive quod ipse coniecturas faciebat sive quanta vis fontium memoriae tribuenda esset diiudicabat, saepius a recta via aberrasse.

1) De hoc praecepto vide etiam Diogenem Laert. VI 20. 21 cum Menagii adnot., Luciani Demon. 5, Goettling. opusc. I p. 238 sq. Ipse Diogenes in eo libro, quem *πόρδαλος* inscripserat, dixisse fertur se monetam falso signasse (*παραχαράξαι τὸ νόμισμα*), quo sententiarum nexu nescimus. Ceterum *πόρδαλος* cum *πέρδω, πορδή, πορδαλέος*, quo verbo Luc. Lex. 10 utitur, cohaeret. Iam cum notum sit Diogenem naturalia non turpia esse et ubique pedere *ἀδιάφορον* putasse (Diog. Laert. VI 48. 94, Iulian. VI 197 C) ita, ut *πόρδωνες* ii Cynici, qui Diogenem imitabantur, ab Epicteto nominarentur, de hac fortasse re *πόρδαλος* erat. Videtur hoc verbum ita ridicule formatum esse, ut nominis *πόρδαλις* masculinum sit: cf. Aristoph. fr. 478 apud Polluc. VII 202 servatum:

τὴν πόρδαλιν καλοῦσι τὴν κασαλβάδα.

συνηθείᾳ προσέχειν οὐδαμῶς προσήκει, τῷ λόγῳ δὲ αὐτῷ μόνῳ, καὶ τὸ ποιητέον εὑρίσκειν οἴκοθεν, ἀλλ' οὐ μανθάνειν ἔξωθεν.

Itaque contra consuetudines et opiniones Diogenes atrociter pugnabat, naturam, quae illis contraria est,

ᾗ νόμων οὐδὲν μέλει

φησὶν Εὐριπίδης (Aelian. de nat. anim. IV 54), semper sublevabat: *ἔφασκε δ' ἀντιτιθέναι τύχῃ μὲν θάρσος, νόμῳ*[1]) *δὲ φύσιν, πάθει δὲ λόγον* (Diog. Laert. VI 38). De hac notione optime Iulianus in or. VI p. 193 D sq. disputat: *τῆς κυνικῆς δὲ φιλοσοφίας σκοπὸς μέν ἐστι καὶ τέλος, ὥσπερ δὲ καὶ πάσης φιλοσοφίας, τὸ εὐδαιμονεῖν, τὸ δὲ εὐδαιμονεῖν ἐν τῷ ζῆν κατὰ φύσιν, ἀλλὰ μὴ πρὸς τὰς τῶν πολλῶν δόξας.* Quodsi Zeller l. c. II 1 p. 269 scripsit: "Der Grundgedanke des Cynismus ist die Selbstgenügsamkeit der Tugend", ex illo Iuliani loco ea opinio corrigenda est, quo hic virtutis *αὐτάρκειαν* propterea homines sequi oportere demonstrat, quod id humanae naturae habitu poscatur. Audias quaeso, quomodo Iulianus felicitatem naturali vita constare coarguat. Ut plantae et animalia sese bene habere non possunt, nisi ad eum finem perveniant, quem cuique natura destinavit, ut porro deorum felicitas ea re constat, quod suam naturam secuntur, item hominis felicitas non aliunde exspectanda, sed ipsa humana natura definita est. Quomodo igitur non ridiculum est, quod homines divitias et nobilitatem et eiusmodi cetera tanti aestimant, quanti eos aestimare videmus, cum haec omnia nullo pacto ad eorum naturam pertineant? Laudandum id studium esset, si humana ut animalium natura simplici ex corpore composita esset. At nunc quoniam di, quo corporis debilitatem praeclaro dono compensarent, animae spiritus nobis inflarunt,

---

1) Nam verbum '*νόμος*' iam dudum a primaria significatione aberraverat et non solum earum legum significationem susceperat, ex quibus civitates administrantur, sed etiam *ἀγράφων* illarum, quae hominum consuetudine et tacito consensu inveteratae et stabilitae sunt. Transiit igitur in '*νόμισμα*' verbi significationem (v. Menag. ad Diog. Laert. IX 44) et consuetudinem et opinionem significat. Vide Wilamowitz in quaest. philol. I (1880) p. 47 sqq., de *νόμοις ἀγράφοις* Dissen in opusculis disseruit.

τὴν εὐδαιμονίαν ἐνταῦθα θετέον, ἐν τῷ κρατίστῳ καὶ σπουδαιοτάτῳ τῶν ἐν ἡμῖν. σκόπει δὴ ταύτης εἰ μὴ μάλιστα τῆς προαιρέσεως ἦν Διογένης. Inde igitur factum est, ut Antisthenes virtutem ad vitam beatam sufficere doceret (Diog. VI 11); inde, ut Diogenes concluderet duplicem esse exercitationem, alteram animi, corporis alteram, sed adderet corporis exercitationem nullum usum praebere, nisi ad animum corroborandum institueretur, quam sententiam qui tradidit, Diog. Laert. VI 71 his verbis praeclarissime explicat: *τοιαῦτα διελέγετο καὶ ποιῶν ἐφαίνετο, ὄντως νόμισμα παραχαράττων, μηδὲν οὕτω τοῖς κατὰ νόμον ὡς τοῖς κατὰ φύσιν διδούς.*

Sed quis scire potest, quae animo, quae corpori apta sint, nisi ipsam hominis naturam cognoverit? (cf. Iulian. VI 190 AB). Quare ut Cynismi principiorum trias expleatur, accedere oportet illud '*Γνῶθι σαυτόν*' vel ut Cynici interpretati sunt 'Cognosce naturam tuam.' Hoc praeceptum, ut Iulianus in or. VII p. 211 CD exponit, ea ratione una cum altero illo '*Παραχάραξον τὸ νόμισμα*' a deo ita datum est, ut huius quasi species sit. Nam is, qui ea, quae vulgo magna putantur, contempsit et ad ipsam virtutem processit, etiam eas, quae de ipso circumferuntur opiniones, pro nihilo putabit et iis fidem habebit, quae vera sunt. Itaque se ipsum cognoscere philosophandi initium est [1]), unde si egressus eris, ad eum finem pervenies, ut dis similis fias, sive ut imperator Romanus p. 225 D dicit, eum, qui Cynicus esse vult, omnes opiniones neglegere oportet, et primum ad se ipsum, deinde ad deos animum intentum advertere. Hoc si fecerit, homines prae ceteris animalibus dis cognatos esse intelleget (v. Muson. apud Stob. in flor. I p. 286, 8 coll. cum Diogene apud Diog. Laert. VI 105), propterea scilicet, quod anima humana ortu divino constat. [2]) Quare is, qui se ipsum noverit, eam vitae simplicitatem imitabitur, qua

---

1) Demonax in Stob. flor. XXI 8 (= fr. 8 Mull.): *Δημ. ἐρωτηθείς, πότε ἤρξατο φιλοσοφεῖν* '*Ὅτε καταγιγνώσκων*' *ἔφη* '*ἐμαυτοῦ ἠρξάμην*'. Cf. Menipp. apud Luc. in dial. mort. II 2. Ceterum vide Zeller. II 1 p. 248 sq.

2) Iulianus VI p. 196 D *τῷ ἐν ἡμῖν θεῷ, τοῦτ' ἔστι τῷ νῷ*· cf. 197 B, VII 226 C.

di *ῥεῖα ζώοντες* gaudent (Diog. Laert. VI 105), aurum pari loco habebit atque arenas et in universum *τὸ αἰσχρὸν ἢ καλὸν οὐκ ἐν τοῖς ἐπαινουμένοις ἢ ψεγομένοις τίθεται, ἀλλ' ἐν τῇ φύσει* (Iulian. VII 226 A). Natura autem cum anima corpore praestantior esset, Cynici animae principatum tribuerunt, cui illud subditum esse volebant. *Φαίνονται δὴ οὖν ἀρετὴν ἐπιτηδεύσαντες* (Iulian. VII 190 B). Porro illo '*Γνῶθι σαυτὸν*' etiam propterea maxime Cynico opus est, quod ceteros homines vitiis liberare sibi proposuit. Quomodo autem hoc facere potest, nisi antea compertum habuerit, num ipse vitiis liber sit? (cf. Iulian. VI 200 C, 201 A—C). His causis factum est, ut semper Cynici Socratis exemplo homines adhortarentur, ut perquirerent,

ὅττι τοι ἐν μεγάροισι κακόν τ' ἀγαθόν τε τέτυκται

(cf. Diog. Laert. VI 103, Musonium in Stob. ecl. II 31, 126 p. 245 W.).

Quae cum ita sint, quoniam secundum has primarias eius philosophiae rationes totius illius sectae historia conscribenda est, opus est eam historiam, qualis nunc est, *παραχαράττειν* et ab illa triade vel potius illo '*Παραχάραξον τὸ νόμισμα*' initium capere. Diogenes enim Laertius VI 64 Diogenem theatro egredientibus obviam isse narrat et cum interrogatus esset, quo consilio id faceret, responsum dedisse "hoc in tota vita facere mihi proposui." Hoc igitur ei propositum erat, omnibus opinionibus et moribus et rationibus hominum obviam ire et adversari. Est idem illud, quod poeta dicit:

Er ist der Geist, der stets verneint.

Et profecto, si singula dicta et placita Diogenis perlustrabis, invenies illum singularem virum, exsulem et mendicum, tamen ausum esse omnia, quae eo tempore apud Graecos praeclara et magna et honesta et appetenda putabantur, pedibus calcare: cadunt maiorum di, tolluntur civitatum leges, evertuntur funditus omnes civitates, contemnuntur divitiae, regia potestas, pulchritudo, irridentur omnes hominum consuetudines et opiniones; una ex tota strage servata escendit philosophi cynici virtus omnibus aliis opibus carens et tantum per se vigens,

solae incolumes stant naturae, quam Cynici intellegunt, leges sanctae et inviolatae.

Litterarum studia inter Graecos maxime sophistarum opera et disciplina instaurata esse apud omnes constat. Haec prima fulsit lux et claritudo Graecorum eruditioni et humanitati. Sed magnum erat periculum, ne obscuraretur et exstingueretur ab iis, qui sophistarum doctrinis et in universum omni litterarum studio inimicissimi erant, a Cynicis. Hi enim novam et multo splendidiorem salutis lucem, quam quidem putabant, hominibus se adlaturos esse confidebant, si eos inutili illa eruditionis mole et antiqui cultus vinculis per tot saecula communi omnium opera et coniunctis viribus comparati liberarent et iam, ut est in nostro proverbio, quasi tabula rasa ad Saturnii regni simplicitatem et sinceritatem, quae re vera erat horrida morum feritas et barbaries, reducerent. Sed temporum favore factum est, ut Graeci non quo Cynici eos ducere studebant sequerentur, quod si fecissent, ipsi litterarum suarum florem et gloriam delevissent.

III

Iam ut ad Dionem revertamur, nescio, utrum casu factum sit an dedita opera, ut illa praeceptorum trias, ad quam totus Cynismus redit, etiam Dionis orationibus inlustraretur: in or. enim VI p. 200 sqq. Diogenes monet, ut homines secundum naturam vivant, in orr. VIII et IX, ut illud '*Παραχάραξον τὸ νόμισμα*' sequantur, in or. X, ut se ipsum quisque cognoscat.

Ac primum quidem ut nobis proposuimus ad orationis VI p. 200—210 transeamus. Sententiarum ut vidimus conexu interrupto Dio haec fere narrare incipit. *Οὐδὲ γὰρ ὡς ἐνόμιζον ἔνιοι τῶν ἀφρόνων, ἀμελὲς ἦν αὐτῷ περὶ τοῦ σώματος.* Sed illi cum eum viderent frigus pati, sub divo dormire, sitim tolerare, eum corporis valetudinem non curare putabant. Quamquam non solum multo meliore valetudine utebatur, sed etiam iucundiorem vitam degebat, quam ii, qui magnis di-

vitiis usi omnes vitae delicias sibi parare poterant (p. 200—202), iucundius in sole apricabatur cibumque sumebat, quando satis frigus et famam toleraverat.[1])

Maxime vero etiam anni temporum plus quam alii mutationibus gaudebat. Atque aestate appropinquante delectabatur, quando iam coelum serenum lucebat, neque desinente aegre ferebat, quippe cum nimio calore liberaretur. *Ταῖς δὲ ὥραις ξυνεπόμενος*[2]) *καὶ κατ᾽ ὀλίγον αὐτῶν πειρώμενος ἀλύπως πρὸς ἑκατέραν τὴν ὑπερβολήν.*[3]) Hoc modo et ipse naturam sequebatur, et cum alios tempestatis vicissitudinibus occurrere videbat, eos probris puniebat. Raro igne[4]) vel umbra vel tegumentis[5]) utebatur; ceteros homines vituperabat, quod opportunitatem praeoccupantes si vel modicum frigus sentirent, aufugerent et ignes accenderent, aestate autem e sole decedentes domos subirent et quantum liberet vino se recrearent; quo fieri, ut corpora ad frigora et calores perferendos aeque impotentia haberent et *ἄπειροι — τοῦ διψῆν κατὰ φύσιν* essent.

Huc usque ea, quae sub Diogenis nomine a Dione proferuntur, cum iis consentiunt, quae Cynicus apud Lucianum in Cyn. 17 exponit: *κἀγὼ μὲν ἱκανὸς καὶ ῥίγους ἀνέχεσθαι καὶ θάλπος φέρειν καὶ τοῖς τῶν θεῶν ἔργοις μὴ δυσχεραίνειν, διότι ἄθλιός εἰμι, ὑμεῖς δὲ διὰ τὴν εὐδαιμονίαν οὐδενὶ τῶν*

1) Cf. Bionem apud Teletem (Stob. I p. 124, 1 Mein.), apud quem Paupertas haec de se praedicat: *ἢ οὐχ ὁ πεινῶν ἥδιστα ἐσθίει καὶ ἥκιστα ὄψου δεῖται; καὶ ὁ διψῶν ἥδιστα πίνει καὶ ἥκιστα τὸ μὴ παρὸν ποτὸν ἀναμένει;*

2) Item Iulianus Diogenem VI 195 C laudat, quod non contra deorum dona pugnare audeat, sed quaecunque illi mittant, pro bonis accipiat, nisi forte Iulianus hoc e Dione sumpsit. Cf. Teletem in Stob. flor. I p. 124, 11: *ἀλλ᾽ ἡμεῖς πάντα μᾶλλον αἰτιώμεθα ἢ τὴν ἑαυτῶν δυστροπίαν καὶ κακοδαιμονίαν, τὸ γῆρας, τὴν πενίαν, τὸν ἀπαντήσαντα, τὴν ἡμέραν, τὴν ὥραν, τὸν τόπον.*

3) Diog. VI 23: *καὶ θέρους μὲν ἐπὶ ψάμμον ἐκυλινδεῖτο, χειμῶνος δ᾽ ἀνδριάντας κεχιονισμένους περιελάμβανε, πανταχόθεν ἑαυτὸν συνασκῶν·* cf. 34.

4) p. 205. 206, de qua re infra dicemus.

5) v. Zeller. II 1 p. 271, 2.

γινομένων ἀρέσκεσθε καὶ πάντα μέμφεσθε καὶ τὰ μὲν παρόντα φέρειν οὐκ ἐθέλετε, τῶν δὲ ἀπόντων ἐφίεσθε, χειμῶνος μὲν εὐχόμενοι θέρος, θέρους δὲ χειμῶνα, καὶ καύματος μὲν ῥῖγος, ῥίγους δὲ καῦμα.

Sed totus locus, qui p. 200—202 continetur, aptus est, quo Diogenis Laert. VI 71 inlustretur. Is enim diatriben Diogenis refert, quae de duplici exercitatione, altera corporis, altera animi erat, et § 71 exponit, prorsus nil in vita humana sine exercitatione perfici, illam autem omnia impedimenta superare posse. Nam etiam voluptatis contemptum exercitatione iucundissimum fieri et sicut ii, qui iucunda vita assuefacti sint, vix permoveri possint, ut contrariam subeant, item eos, qui in molestiis perferendis exercitati sint, etiam voluptates facillime contemnere. *Δέον οὖν ἀντὶ τῶν ἀχρήστων πόνων τοὺς κατὰ φύσιν ἑλομένους ζῆν εὐδαιμόνως, παρὰ τὴν ἄνοιαν κακοδαιμονοῦσιν.*

Mirum quantum Dio consentit. Nam Diogenes quidem laboribus, quos natura hominibus praescribit, exercitatur, cum friget, famem sitimque naturalem admittit, sub divo [1]) dormit. Contra divites, cum numquam veros et genuinos labores experiri velint (*ἄπονοι δὲ καὶ ἀργοὶ τὰ σώματα* [2])), machinantur sibi prava alimenta et balnea, indigent uno eodemque die saepenumero refrigeratione, indigent vestitu, indigent simul nive [3]) et igne; concupiscunt id quod omnium absurdissimum est, famem et sitim [4]); ut uno verbo dicam, inutiles et irritos,

1) Cf. Luc. vit. auct. 9; Diogenes emptori dicit: *μετὰ δὲ πονεῖν καὶ κάμνειν καταναγκάσω χαμαὶ καθεύδοντα καὶ ὕδωρ πίνοντα καὶ ὧν ἔτυχε πιμπλάμενον.*

2) Cf. Diogenis tragoed. frg. incert. 1 apud Nauck. poet. trag. frg. p. 628:

οἳ τῆς ἀνάνδρου καὶ διεσκατωμένης
τρυφῆς ὑφ' ἡδοναῖσι σαχθέντες κρέαρ
πονεῖν θέλοντες οὐδὲ βαιά.

3) Cf. Bionem apud Teletem in Stob. flor. I p. 124, 4 sq.: *ἢ πεινᾷ τις πλακοῦντα ἢ διψᾷ χιόνα; ἀλλ' οὐ ταῦτα διὰ τρυφὴν ζητοῦσιν οἱ ἄνθρωποι.*

4) Cf. Musonium apud Stob. in flor. I p. 287, 4: *ὅθεν ὥσπερ ὁ ἀχρεῖος σίδηρος συνεχῶς δεῖται στομώσεως, οὕτω καὶ οἱ ἐκείνων στόμαχοι ἐν*

quos Laertius nominat, labores subeunt. Nam 'ἄχρηστοι πόνοι' non solum ii sunt, quos suscipiunt, qui musicae, geometriae, astrologiae operam impendunt (Diog. VI 73), sed etiam ii, quos Iulianus (VI 198 B) intellegit verbis 'τοῦ σώματος ἕνεκα πόνοι.' Corporis autem causa iis frustra laborandum esse, qui voluptatibus et luxuriae se dent, Diog. epist. XII exponitur: *καταλήψεται γὰρ αὐτοὺς ζῶντας οὐκ εἰς ὃν ἡμᾶς διαβάλλουσι πόνος, ἀλλ' οἱ μείζονες, δι' οὓς πάσῃ περιστάσει δουλεύουσιν αἰσχρῶς.* Neque abhorret epistolographus a genuina Cynicorum doctrina, ex qua plurimis molestiis ii vexantur, qui plurimis rebus indigent (cf. Zeller. II 1 p. 274, 3). Hanc esse divitum condicionem, quippe qui indomitis cupiditatibus ad quidlibet appetendum incitentur (Teles apud Stob. in flor. LXXXXVII 31). Contra qui parce vivunt et iis rebus contenti sunt, quae naturae humanae necessariae sunt, et cum ipsa natura benigne et large providerit, facillime comparari possunt, omnibus molestiis liberati negotiis gravioribus et humanae naturae magis consentaneis vacant (cf. Telet. apud Stob. in flor. LXXXXV 21).

Porro p. 202 Dio ea re Diogenem a divitibus differre dicit, quod illi, cum libidinosi sint, nullam a Venere voluptatem capiant, Diogenes autem fame et siti ante cenas uti solitus et hoc aptissimum et acerrimum obsoniorum arbitratus sit. Qua re ei contigisse, ut panem (*μᾶζαν*) iucundius comederet quam alii lautissimos cibos et aquam ex fonte haustam [1]) iucundius biberet, quam alii vinum Thasium. [2])

Sed quid naturae hominis consentaneum sit, Diogenes apud Dionem ex iis, quae ferae agunt, concludit. Pecudes enim

---

τῷ ἐσθίειν συνεχὲς στομοῦσθαι θέλουσιν ἢ ὑπὸ ἀκράτου ἢ ὑπὸ ὄξους ἢ ὑπὸ βρώματός τινος στρυφνοῦ.

1) Crates in epist. XIV: *ἐθίζεσθε ἐσθίειν μᾶζαν καὶ πίνειν ὕδωρ.*

2) Cf. Antisthenem apud Xenoph. in conv. IV 41: *καὶ πολὺ πλεῖον διαφέρει πρὸς ἡδονὴν ὅταν ἀναμείνας τὸ δεηθῆναι προσφέρωμαι ἢ ὅταν τινὶ τῶν τιμίων χρῶμαι ὥσπερ καὶ νῦν τῷδε τῷ Θασίῳ οἴνῳ ἐντυχὼν οὐ διψῶν πίνω αὐτόν,* cuius loci Dio videtur meminisse.

cum sitiunt, numquam fontes aut pura fluenta praetereunt. Quo igitur iure homines fontes aspernantur et Chium vel Lesbium bibere malunt? Item bestiae cum esuriunt, non abstinent a tenerrimis foliis et herbis, quae cuiusque naturae aptae sunt (p. 203). Propter eandem rationem maxime notabilis est illa disputatio, quae exstat p. 204—210. Diogenes, ubi initio repetivit, quae (p. 203) de bestiis dixerat, aliis exemplis, quantum ferae homines prudentia et vitae simplicitate superent [1]), demonstrat. Plurimae bestiarum nudae incedunt nec domos subeunt neque igne utuntur et tantum temporis bene valentes vivunt, quantum cuique natura dedit neque medicinae indigent. Contra homines propter mollitiem miserius vivunt, quam bestiae. Nam etsi vitae tam amantes sunt [2]), ut ad mortem arcendam omne genus artium et machinationum excogitent, tamen propter luxuriem hominum multitudo morbis interimitur, pauci ad senectutem perveniunt [3]) (p. 205). Quare ne a Chirone quidem aut Aesculapio ipso vel Asclepiadarum ullo sanari nec vatum responsis aut sacerdotum purgationibus [4]) adiuvari possunt. Sed cum nonnulli dixissent homines ferarum ratione vivere non posse, quoniam humana corpora per naturam suam ferarum carnis firmitate et tegumentorum robore inferiora essent, contra dicebat ranas et multa alia hominibus teneriora animalia non solum aeris, sed etiam aquae frigus media hieme tolerare posse et in universum demonstrabat nullum animal ullo loco nasci, in quo vivere non posset (p. 206). [5]) Qua ratione factum est, ut a negotiis, contentioni-

---

1) Musonius in Stob. floril. I p. 286, 18: *νῦν δὲ ἔφη* (Muson.) *πολὺ χεῖρον ἡμεῖς τῶν ἀλόγων ζῴων τρεφόμεθα·* vide quae secuntur.

2) Stultos appellavit Iulianus (VI 181 AB) eos, qui id, quod Diogenes iterum ac saepius docebat, credere nollent, mortem malum non esse.

3) Diogenes in Stob. flor. VI 4 (= fr. 18 Mull.): *καὶ δὴ σώματα τὰ πολλὴν τροφὴν δεχόμενα καὶ νόσους πολλὰς ἐφέλκεσθαι.*

4) Diog. Laert. VI 42: *ἰδών τινα περιῤῥαινόμενον ἐπεῖπεν* (Diogenes) „*ὦ κακόδαιμον, οὐκ ἐπίστασαι, ὅτι ὥσπερ τῶν ἐν γραμματικῇ ἁμαρτημάτων περιῤῥαινόμενος οὐκ ἂν ἀπαλλαγείης, οὕτως οὐδὲ τῶν ἐν τῷ βίῳ;*“

5) Diog. epist. IV.

bus, bellis, seditionibus longe remotus fuerit[1]) *καὶ μάλιστα ἐμιμεῖτο τῶν θεῶν τὸν βίον· ἐκείνους γὰρ μόνους φησὶν Ὅμηρος ῥᾳδίως ζῆν*[2]) (p. 208). Adeo deos aequabis, si feras imiteris.

Ac nescio, an a nullo priorum temporum philosopho ferae tantis laudibus ornatae sint, sed talia Diogenes dicebat re vera *νόμισμα παραχαράττων*, cum exempli causa animalia proponeret. Itaque ad hunc quoque cynicae philosophiae *τόπον* illud Demonactis, quod iam supra commemoravi, dictum pertinet: *ἐν ἀλλοτρίοις παραδείγμασι παίδευε σαυτὸν καὶ ἀπαθὴς τῶν κακῶν ἔσῃ.*

Sed opus est, ut Dioni hac de re fidem paremus, paucis exponere, quae de animalium usu in cynica philosophia facto aliunde comperta habeamus. Ac primum quidem nomen *Κυνικοὶ* non sine causa huic sectae inditum est nec sine causa, id quod saepissime factum est, contumeliae causa inventum pro honore acceptum. Nam Diogenes canibus similis esse volebat et dedita opera eos imitabatur. Eorum enim convicia, a quibus 'canis' appellabatur, modo iocose modo serio aut ita in bonum vertebat, ut iisdem virtutibus gloriaretur, quibus canes cetera animalia superant, aut propterea falsa esse demonstrabat, quod iis canum vitiis, quae sibi tribuerentur, liber esset. Eius generis sunt ea dicta, quae Diog. Laert. VI 45 et 61 coll. cum Apostolio XIII 23 habet. Dio autem in or. IX p. 291 narrat haec: *τινὲς δ' ἐλοιδόρουν* (scil. Diogenem in Isthmo ludorum causa versantem), *οἱ δὲ προπηλακίζειν ἐπεχείρουν ὀστᾶ ῥιπτοῦντες πρὸ τῶν ποδῶν,* quocum Diog. Laert. VI 46 conferendus est: *ἐν δείπνῳ* (sic!) *προσ-*

---

1) Lucian. Cyn. 15: *χρυσοῦ δὲ καὶ ἀργύρου μὴ δεηθείην μήτ' οὖν ἐγὼ μήτε τῶν ἐμῶν φίλων μηδείς. Πάντα γὰρ τὰ κακὰ τοῖς ἀνθρώποις ἐκ τῆς τούτων ἐπιθυμίας φύονται καὶ στάσεις καὶ πόλεμοι καὶ ἐπιβουλαὶ καὶ σφαγαί.* Vide Cratetem apud Athen. IV p. 158 B coll. cum Plut. de sanit. tuend. c. 7 (= fr. 42 Mull.).

2) *ἔνιοι γοῦν* (Cynicorum scil.) *καὶ βοτάναις καὶ παντάπασιν ὕδατι χρῶνται ψυχρῷ σκέπαις τε ταῖς τυχούσαις καὶ πίθοις καθάπερ Διογένης, ὃς ἔφασκε θεῶν μὲν ἴδιον εἶναι μηδενὸς δεῖσθαι, τῶν δὲ θεοῖς ὁμοίων τὸ ὀλίγων χρῄζειν* (Diog. Laert. VI 105, cf. 51; Luc. Cyn. 12).

ἐῤῥίπτουν αὐτῷ τινες ὀστάρια ὡς κυνὶ his verbis adiectis: *καὶ ὃς ἀπαλλαττόμενος προσεούρησεν αὐτοῖς ὡς κύων.* Neque aliter atque canes eos, qui petenti dederunt, adulatur, eos autem, qui nil dederunt, adlatrat. Esuriens blandulus est ut Melitaeus canis, satur mordax et asper ut Molossus, et ut multi canes robustos laudant, sed una cum illis ad venationem ob laborem egredi non audent, item ne se quidem homines ob dolorum metum sequi velle vociferabatur (Diog. Laert. VI 55). Iterum similia Diogenem apud Dionem in or. VIII p. 278 sq. de se gloriari videmus, nisi quod hoc loco cum cane Laconico sese comparat: *τῶν δὲ ξένων ἦσαν οἱ προσιόντες, καὶ τούτων ἕκαστος βραχύ τι εἰπὼν ἢ ἀκούσας ἀπῄει, φοβούμενος τὸν ἔλεγχον. Διὰ δὴ τοῦτο ἔφη ὁ Διογένης προσεοικέναι τοῖς κυσὶ τοῖς Λάκωσι· καὶ γὰρ τούτους, ὅταν στῶσιν εἰς τὰς πανηγύρεις, πολλοὺς μὲν εἶναι τοὺς καταψήχοντας καὶ προσπαίζοντας, μηδένα δὲ ὠνεῖσθαι ῥᾳδίως διὰ τὸ μὴ ἐπίστασθαι χρῆσθαι* (cf. etiam Diog. Laert. VI 33). Porro Diogenis in Antonii Melissa p. 250 (= fr. 33 Mull.) haec exstant: *ὁ Διογένης ἔλεγεν ὅτι οἱ μὲν ἄλλοι κύνες τοὺς ἐχθροὺς δάκνουσιν, ἐγὼ δὲ τοὺς φίλους, ἵνα σώσω* (v. Zeller. l. c. II 1 p. 242, 9, Chappuis. Antisthène p. 130).

Inprimis scholia David. ad Aristot. p. 23a 41 sqq. digna sunt, quae memorentur. In his cum aliae causae tum illae *ἀπὸ τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς* numerantur, quibus Cynicorum nomen ortum sit. Harum quattuor recensentur: prima *ἀδιάφορον ζωῆς,* altera *ἀναίδεια,* tertia *φρουρητικόν,* denique *διακριτικόν.* Quid? si hae similitudines non ab aliis nominis et conviciorum causa inventae sunt, sed fortasse quoniam nomen canis iis placebat, ab ipsis Cynicis investigatae. Ac *τὸ φρουρητικὸν* quidem Diogenes apud Dionem in or. IX 288 sq. ipse sibi adscribit, cum iis, qui propter saevitiam et mordacitatem canem eum appellaverunt, iocans haec respondet: *τοὺς γὰρ κύνας ἕπεσθαι μὲν εἰς τὰς πανηγύρεις, μηδένα δὲ ἀδικεῖν τῶν ἐκεῖ γιγνομένων, ὑλακτεῖν δὲ καὶ μάχεσθαι τοῖς κακούργοις καὶ λῃσταῖς, καὶ ὅταν οἱ ἄνθρωποι μεθυσθέντες καθεύδωσιν, αὐτοὺς ἐγρηγορότας φυλάττειν.*

Age audias etiam ea, quae Lucianus in fugit. 16 Philosophiam apud Iovem de Cynicorum degeneratione querentem faciat: *τοιγαροῦν ἐμπέπλησται πᾶσα ἡ πόλις τῆς τοιαύτης ῥᾳδιουργίας, καὶ μάλιστα τὸν Διογένη καὶ Ἀντισθένην καὶ Κράτητα ἐπιγραφομένων καὶ ὑπὸ τῷ κυνὶ ταττομένων, οἳ τὸ μὲν χρήσιμον, ὁπόσον ἔνεστι τῇ φύσει τῶν κυνῶν, οἷον τὸ φυλακτικὸν ἢ τὸ οἰκουρικὸν ἢ τὸ φιλοδέσποτον ἢ μνημονικὸν οὐδαμῶς ἐζηλώκασιν, ὑλακὴν δὲ καὶ λιχνείαν καὶ ἁρπαγὴν* et alia vitia accurate imitari laborant. Inde igitur quid discimus? Pseudocynici illi se Diogenem imitari aiunt, quod sub canis signis militent; sed re vera eius virtutem adsequi non possunt, quoniam *τὸ φυλακτικὸν* et *τὸ οἰκουρικὸν*, quod ille canis a fratribus suis didicit, hi omittunt.[1])

Sed etiam canis *τὸ διακριτικὸν* Cynici sibi vindicabant. Quod ad demonstrandum a schol. Dav. vel potius a Philopono p. 35a 5—15 exeundum est, qui sua vice Cynicorum nominis explicationem explet. *Τὸ διακριτικὸν* enim vel *ἐλεγκτικὸν* canis in eo est, quod notos ab ignotis discernit, quoquo habitu adeunt. Item illi eos, qui ad philosophandum apti erant, amicos putabant et amore amplexi sunt, quos non aptos cognoverant, propellebant perinde atque canes adlatrantes.[2]) Atque cum etiam quae recte se haberent, quae non recte quaererent, ut Philoponus dicit, hoc nimirum ad Cynicorum artem criticam pertinet; cum autem, id quod idem addit, ea, quae recta agnoverant, summa libertate pronuntiarent, *τὸ παῤῥησιαστικὸν* quoque cum canibus commune habebant.[3]) Quodsi Antisthenes librum *περὶ τοῦ Ὀδυσσέως καὶ Πηνελόπης καὶ περὶ τοῦ κυνὸς* scripsit (Diog. Laert. VI 18), non dubium est, quin Argus Ulixis

1) Etiam *τὸ μνημονικὸν* canum Cynicos laudavisse et imitatos esse is sibi persuadebit, qui memor erit, quanti memoriam certam et firmam Cynici aestimaverint (cf. Diog. Laert. VI 7. 31, Lucian. Dem. 4).

2) Cf. Antisthenem apud Diog. VI 4 (= p. 56 fr. III Winck.).

3) De cane dialecticis virtutibus praedito vide praeter Platonis Gorgiam, quem scholiastae Aristotelis citant, etiam Sext. Emp. hyp. I 63 sqq. et adv. math. VIII 270, Porphyrium de abstin. III 6. Cf. O. Apelt. in mus. rhen. XXXIX p. 27 sq.

canis significetur (v. Ad. Mueller. de Antisth. Cyn. vita et scriptis p. 53). Itaque maxime *τὸ διακριτικὸν* canis ab Antisthene laudatum esse suspicor, qui, cum Penelope ne adsidentem quidem et secum colloquentem coniugem ipsum esse crederet, primo obtutu dominum post tot annos redeuntem et sordida veste indutum tamen agnovit.[1]) Quare ipsum quoque Antisthenem eam virtutem, quam in cane laudabat, in laude posuisse verisimile est, *νὴ τὸν κύνα*.

Sed satis de cane dictum est; ne reliqua quidem animalia, quid facere solerent, observare Cynici omittebant. Diogenes, cum iam in eo esset, ut horridam et acerbam vitam, quam sibi imposuerat, se perferre posse desperaret, muris exemplo circa mazae suae micas versantis animum recreavit et se ipse vituperavit, quod a tam parvulo animali vitae frugalitate et simplicitate superatus esset (Diog. Laert. VI 22. 40; cf. Mullach. ad fr. 262). Quam narrationem Chrysippus in quinto libro *περὶ φύσεως* denotaverat, *εἰπὼν ὅτι οἱ κόρεις εὐχρήστως ἐξυπνίζουσιν ἡμᾶς καὶ οἱ μύες ἐπιστρέφουσιν ἡμᾶς μὴ ἀμελῶς ἕκαστα τιθέναι* (Plut. de Stoic. rep. c. 21). Porro Hercules Cynicus barbam et comam alere et ut erat vir, ita etiam videri volebat, quoniam barbam viri decus esse putabat ut equorum iubam et leonum barbam (Luc. Cyn. 14, cf. 15 et Diog. ep. 4). Apium civitate pro exemplo utuntur Epictetus (III 22, 29) et Musonius (apud Stob. in flor. III p. 5, 2 sq. ed. Mein.).

A Cynicis igitur haec animalium aemulatio ad Stoicos pervenit. Velut Musonius apud Stob. in flor. II p. 11, 3 coturnices et gallos, cum acres pugnas inter se committant et victoriae causa quidvis periclitentur, homines ad labores suscipiendos excitare posse exponit; admiratur idem in Stob. flor. I p. 157, 30, cur tandem crines hominibus molesti putentur neque item avibus alae. Cf. ibid. p. 156, 23 et IV p. 88, 1.

Quae cum ita sint, dubium non iam erit, quin Dio, cum Diogenis nomine animalia pro exemplis hominibus proponit,

1) De hoc cane rem ita tractatam esse e Sexti Emp. hyp. I 68 compertum habemus.

consuetudinem iam a cynicae sectae primordiis inveteratam secutus sit; quam si quis inlustrare velit, ei non sine fructu, quae aliunde de hac re comperta habemus non ita multa, ex Dione licebit explere.

Restat ut de loco p. 202—204 dicam. Deridebat Diogenes, ut ait Dio, homines, quod multo insipientiores bestiis essent, cum pro nutrimentis, domibus, vestitu, Venere maxima negotia haberent plurimasque pecunias expenderent, quamquam haec omnia multo facilius et melius parari possent. Quare Diogenes iis contentus, quae maxime in promptu erant, vinum suum ex fontibus hausit [1]), domicilia in templis et gymnasiis habebat [2]), hieme et aestate unum et eundem vestitum gestabat [3]), pedes omnino non tegebat [4]) (p. 202 sq.). Sed cum de Venere verba facit, iterum *παίγνια* sua profert.

Ac primum quidem p. 203 sq. idem, quod antea facetiarum genus exercet, lepidum et festivum, quod mendicorum *παίγνια* nominavimus. Dicit enim nusquam sibi eundum esse ob rem veneream, sed ubique sibi Venerem gratis adesse. Iam cum vulgus his verbis, quae dedita opera, ut eius consuetudo fuisse videtur, obscurius dicta erant, quo intentiores hominum animos faceret, fidem habere nollet, ipsam rem in aperto ante omnium oculos ostendit.

Itaque non iam *παίζει*, sed *καταπαίζει*. Hoc enim verbo Iulianus in or. VI p. 202 B utitur; dicit enim: *ἐπεὶ καὶ ταῦτα τῆς Διογένους ἐστὶ φιλοσοφίας οἰκεῖα· πατείτω τύφον, καταπαιζέτω τῶν τὰ μὲν ἀναγκαῖα τῆς φύσεως ἔργα κρυπτόντων ἐν σκότῳ.* Diogenes enim non omnem pudorem abiecerat et saepius impudicos, qui erubescere dedidicerant, vituperasse fertur (cf. Iuliani or. VI p. 197 C), sed duplex

---

1) Bion apud Teletem (Stob. flor. I p. 123, 28 sqq.) Paupertati haec verba dat: *πλήρεις δὲ αἱ κρῆναι ὕδατος.*

2) v. Zeller. II 1 p. 274, 3.

3) v. Zeller. p. 271, 2.

4) Cf. Luc. Cyn. 4, Diog. VI 34: *γυμνοῖς ποσὶ χιόνα ἐπάτει.*

impudentiae genus discernebat[1]), alterum, quod pudore deterius est, alterum, quod melius est et verbo illo: 'naturalia non sunt turpia' continetur (schol. Dav. ad Aristot. p. 23 b 5). Quare cum negotia, quae natura humana poscit, celare stultitiae esse putaret, homines, quos hac dementia omnes captos esse videret, ei ioco et ludibrio fuerunt, et quaesita superbia et lasciva quadam petulantia eorum animos offendere studuit: ad tantum hominum contemptum pervenerat (cf. etiam Zeller. l. c. II 1 p. 274, 3).

Apud Lucianum in vit. auct. 10 Diogenes praecipit: *καὶ τῶν ἀφροδισίων αἱροῦ τὰ γελοιότερα*: ipse exsequitur apud Dionem. Dicebat enim iocans hanc Venerem a Pane Mercurio eius patre suadente inventam esse, cum Echo amatam comprehendere non posset et cupiditate incitatus per montes dies noctesque pererraret. Quam cum didicisset, eum miseria liberatum esse.

Est enim in fabulis Pana ira in Echo incensum esse, quia illi canendi peritiam invidebat et insuper amore captus repulsam tulerat; ea de causa eum furorem opilionibus caprariisque immisisse, hos autem Echo dilacerasse (Longus III 23 v. Preller., *griech. Myth.* I[3] p. 597).

Quam foede hanc fabulam Diogenes detorquet! Sed ne hoc quidem paegnion genus a viri audacia ad quidvis prompta abhorret.

Primum enim Tertullianus in Apolog. c. 14 Diogenem aliquid in Herculem lusisse tradit, se tamen nescire quid fuerit. Cum autem Diogenes tragoediam 'Herculem' scripserit (Diog. Laert. VI 80), hanc Tertullianum significare Oehler ad Tertulliani l. c. et Nauck in trag. graec. frgm. p. 628 prudenter suspicati sunt. Quomodo Diogenes fabulam herculeam in ridiculum detorserit, sciri potest et postea docebo. At eius tragoedias nonnulli spurias esse tradiderunt (Diog. VI 80. 73, Iulianus or. VI p. 186 C, VII 210 C. 212 A). Audio, sed his testibus alii obstant, qui Diogenem auctorem esse crediderunt, in his etiam

1) Cf. Eurip. Hippol. 384 sq.: *αἰδώς τε. δισσαὶ δ' εἰσίν· ἡ μὲν οὐ κακή, ἡ δ' ἄχθος οἴκων.*

Philodemus (cf. Duemmler. in Antisth. p. 67 sq.). Sed sint spuriae et a Philisco vel Pasiphonte quodam scriptae, certe inter omnes constabat eas a cynico aliquo philosopho scriptas esse (Iulian. VII p. 210 C). Cum autem in illa tragoedia Hercules iocose descriptus sit, sequitur, ut usitatus ille mos, quo fabulae in ludicrum detorqueri solebant, etiam apud Cynicos acceptus fuerit. Quem Dio secutus est, cum Diogenem de Panis amoribus iocantem induxit.

Age rem hoc modo tractemus. Iuliani oratio septima contra Heraclium philosophum cynicum scripta est, qui Iuliano praesente apud magnam auditorum coronam cum multa alia sordida et nefanda de Diogene tum fabulas protulerat (p. 204 A) vehementissimis deorum contumeliis refertas (p. 204 D), optimum autem deum (Solem fortasse, cf. p. 208 A et quae statim dicam) tali nomine appellaverat, quod, ut ait Iulianus, ille reticere debebat, ipse non audire. Fabulas autem Heraclius ita invenerat, ut hominum cogitationes in deos conferret. Nam Iulianus, qui oratione sua illum docere vult, quomodo cynicus philosophus fabulas adhibere debeat, quod homines non rebus ipsis demonstratis doceantur, sed tecte per speciem alienorum nominum ad Aesopi fabularum similitudinem, hoc non solum ignaviae et cynica libertate parum dignum, sed etiam ne ullo quidem usu hominibus esse exponit (p. 207 D, 208 A). Apparet Iulianum hoc non dicturum fuisse, nisi Heraclius declamatione sua tales fabulas finxisset. Sed Iulianus p. 208 A sic pergit: *ἀλλʼ ἀντὶ τοῦ μὲν δεῖνος τὸν Φαέθοντα* ⟨*τί*⟩ (add. Reiske) *δέον ὀνομάσαι;* ⟨*τί*⟩ (scrips. Reiske) *δὲ χραίνειν οὐκ εὐαγῶς τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ βασιλέως Ἡλίου; τίς δὲ ὁ Πὰν καὶ τίς ὁ Ζεὺς τῶν χαμαὶ ἐρχομένων ἀνθρώπων ἄξιος καλεῖσθαι, ἵνʼ ἐκεῖθεν ἐπʼ αὐτοὺς μεταθῶμεν ἡμῶν τὰς διανοίας;* et ex p. 234 CD Heraclium Panis titulo Iulianum irrisisse, Iovis partes ipsum agere voluisse cognoscimus.[1]) Neque dubito, quin etiam alterum deorum par, Phaethontis

1) *τὸ παρὰ σοῦ δὲ πεποιημένον, τίνα βούλει τὸν Πᾶνα, τίνα δὲ εἶναι τὸν Δία, εἰ μὴ τοῦτο* (sic Hertlein, *τοῦτον* codd.), *ὡς ἐσμὲν ἐγώ τε καὶ σὺ, σὺ μὲν ὁ Ζεὺς, ἐγὼ δὲ ὁ Πάν.* v. quae seq.

et Solis, in eius fabulis locum habuerit. Quare convicia illa, quae Iulianus illi exprobravit (p. 204), eo fabularum argumento contineri videntur, quo hominum quaeque nefanda ad illorum innocentia capita contulit. Quam licentiam Homeri exemplo excusasse videtur, si quidem id concludi potest ex verbis p. 210 A his: *φησὶ γοῦν ὁ καθ' ὑμᾶς μὲν ποιητὴς καὶ μυθολόγος, ὡς δὲ ὁ Πύθιος λησταῖς χρωμένοις ἀνεῖλεν, ἥρως καὶ δαίμων*, scilicet qui certior Homero poeta nequissimo testis sit, *ὑπὲρ τῶν ληζομένων τὴν θάλατταν*

οἷά τε ληιστῆρες etc.

Exstitit igitur novus mythographus, qui fabulas finxit cum Luciani deorum dialogis et Menippi epistulis ex deorum personis compositis comparandas.

Sed quaeris, quid hoc ad Dionem pertineat. Quid? ut Diogenes apud Dionem fabulam antiquam aliis rebus adaptat et in ludicrum vel, ut Iulianus dixisset, si de hac fabula verba fecisset, in deorum convicia detorquet, nonne idem fecit Heraclius? Ipse enim Iulianus p. 226 D 227 A haec dicit: *ἐπεὶ τό γε νῦν ὑπὸ σοῦ πεποιημένον οὐ μῦθός ἐστι σὸς ὡς ἔφης. — Ἀλλ' ὁ μὲν μῦθος* (scil. quem tu pro argumento elegisti) *μῦθός ἐστι παλαιός, ἀφήρμοσας δὲ αὐτὸν σὺ πράγμασιν ἑτέροις. — Πλουτάρχου δὲ εἰ τὰ μυθικὰ διηγήματα τῶν σῶν εἴσω χειρῶν ἀφῖκτο, οὔποτ' ἂν ἐλελήθει σε, τίνι διαφέρει πλάσαι τε ἐξ ἀρχῆς μῦθον καὶ τὸν κείμενον ἐφαρμόσαι πράγμασιν οἰκείοις.*

Sed nunc hac via lubrica longius procedere debemus. Iulianus enim p. 208 CD ea, quae contra disputationem suam de fabularum usu dici possint, refutare conatur. Dixerit enim quispiam: 'Etsi Cynicum fabulis uti non decere recte disputatum est, tamen per consuetudinem a Diogene inceptam et a Cratete et tota secta continuatam ei facere licet, quod fieri sana ratione vetatur.' Ad hanc sententiam refutandam praeterquam quod Iulianus cynicum philosophum nulla consuetudine teneri dicit, sola ea causa relinquitur, quam his verbis conclusit: *οὐδὲν οὐδαμοῦ παράδειγμα τοιοῦτον εὑρήσεις.* Quid? si tamen exempla inveniri possunt?

Nam Iulianus p. 211 A — res autem est de Oenomai tragoediis — haec dicit: *καὶ εἰ μὲν ἐκ τούτων τις ἀξιοῖ τὸν Κυνισμὸν ὁποῖός τίς ἐστιν, ἡμῖν ἐπιδεῖξαι, βλασφημῶν τοὺς θεοὺς, ὑλακτῶν πρὸς ἅπαντας, ὅπερ ἔφην ἀρχόμενος* (p. 204 D), *ἴτω, χαιρέτω, γῆν πρὸ γῆς, ὅποι βούλοιτο.* His verbis Heraclius significatur, quem Iulianus p. 204 D statim initio vituperaverat, quod dis conviciatus esset. Tune ergo, Heracli, Iulianus quaerit, eum re vera Cynismum esse credis, quem Oenomaus tragoediis suis prae se fert? Cum autem Heracli deorum convicia fabulis sordidis inclusa fuerint, suspicio non abest, quin Heraclius praeter ea, quae de Diogene ex Oenomai scriptis bona fide [1]) accepta didicerat, etiam fabulas suas ex illius tragoediarum exemplo finxerit.

Porro Iulianus quod nullum talium fabularum, quales Heraclius protulerit, apud Cynicos exemplum inveniri contendit, etiam certis argumentis demonstrare cupit. Ut alia omittam, eodem modo quo Oenomai tragoediis fidem et verum Cynismum abrogat, Diogenes quoque tragoedias in suspicionem trahit (p. 210 CD) et monet, ne quis inde aut ex Oenomai scriptis concludat, qualem Diogenes in deos et homines sese praestiterit (p. 211 D, 212 A)? Num is praeterquam quod fulmina irrisit (p. 212 B) et Eleusiniis mysteriis se initiari noluit (p. 238 A), ut Heraclius narrasse videtur, etiam in tragoediis suis deos fabulis contumeliosis adfecit? Num e Dio-

---

1) Cf. p. 211 D 212 A. Scripsit autem Oenomaus *περὶ κυνισμοῦ, περὶ Κράτητος καὶ Διογένους καὶ τῶν λοιπῶν* (Suid. s. v. *Οἰνόμαος*). Haec scripta Heraclius cognovisse videtur; deinde tragoedias eius legit (Iulian. l. c.). Praeterea nil Oenomai legit vel potius Iulianus eum legisse negat (p. 209 B). 'Nam' inquit 'si Oenomai *αὐτοφωνίαν* [quo in titulo Antonini *Εἰς ἑαυτὸν* et alia huius generis scripta a Martha (les moralistes sous l'empire romain [2] p. 173 sq.) enumerata, deinde et Socratis et Diogenis colloquia, quae secum ipsi habere solebant, in memoriam tibi revoces] et *κατὰ χρηστηρίων* et alia omnia, quae vir ille scripsit, curasses, plane aliud de illo iudicium cepisses neque tam facilis fuisses ad fidem omnibus contumeliis habendam, quas ille in Diogenem mentitus est.' Hoc enim est argumentum et consilium totius disputationis inde a p. 209 A usque ad p. 212 A.

genis tragoediis Heraclius ius suum fabulas sordidas conscribendi sibi sumpserat, Iulianus autem id irritum facere vult, cum illas spurias esse exponit?

Iam si recte argumentatus sum, quam speciem illae fabulae habuerint, Dionis Chrysostomi narratione de Panis amoribus inlustrari potest.[1])

Sed nunc ad Dionis orationem revertamur. Vidimus Diogenem ad vitam secundum naturam commendandam maxime ex iis, quae animalia facere solent, argumenta repetisse; novum adiecit a primorum hominum condicione ductum. Omne enim animalium genus a natura in eo terrarum tractu et in eo loco positum est, qui pro cuiusque vi ac natura ad vitam degendam aptus est, et iis viribus et corporis et animi institutum est, quae per se solae ad vitam beatam sufficiant. Nam si res aliter se haberet, quomodo primigeni homines conservari potuissent, quippe qui neque igne nec domibus nec vestitu neque ullo alio cibo uterentur, nisi quem terra per se fertilis iis praebebat. Postea autem sagacitate male ad laetitias comparandas usi non laetitias, sed labores et mala in mundum intulerunt, *καὶ δοκοῦντες προμηθεῖσθαι σφῶν αὐτῶν κάκιστα ἀπόλλυσθαι διὰ τὴν πολλὴν ἐπιμέλειάν τε καὶ προμήθειαν. Καὶ οὕτω δὴ τὸν Προμηθέα δικαίως λέγεσθαι δεδεμένον ἐν πέτρᾳ κείρεσθαι τὸ ἧπαρ ὑπὸ τοῦ ἀετοῦ.* Nam ignis, quo antea animalia et homines *ῥεῖα ζώοντες* carebant, omnium, quae in mundum irrepserunt, vitiorum initium erat et ansam praebebat (p. 205 sq.). Diogenes ergo ea opinione ductus homines tum a falsis vilium rerum studiis recessuros esse, si ipsae opes, quae ad vanitatem

---

1) Etiam Chrysippus Stoicus fabulam de Iunone et Iove sescentis versibus scripserat, turpissimam et scortis magis convenientem, qua picturam aliquam *ἀλληγορικῶς* et *φυσικῶς* interpretatus est (Diog. Laert. VII 187. 188. v. Baguet. de Chrysippo Stoico p. 347 sq.). — Ceterum quae Diogenes apud Dionem VI p. 204 de piscibus dicit, ea argumentatione constant, quae similis est illi, qua Zeno Stoicus apud Sext. Emp. hyp. III 246 (= adv. math. XI 191) utitur: redeunt igitur ad ipsum Diogenem.

pellicerent, ademptae essent, ad illam simplicitatem et integritatem morum, qua primi homines floruissent, hominibus ferrei aevi ut redirent persuadere et in eam civitatem eos cogere conatus est, quae civibus utilior, omnibus, quae tum erant, civitatibus multo melior, naturae magis consentanea esset.

Huius Cynicorum sententiae pauca vestigia in ipsorum fragmentis exstant. Plutarchus aq. an ign. util. c. 2 (p. 1170, 40 Duebn. cf. p. 1217, 49) Diogenem igne usum non esse testatur, qui etiam polypum crudum deglutisset;[1]) ipse Diogenes in epist. XXXII sub finem ad Aristippum in Dionysii aula versantem data scribit: *καλὰ γὰρ τὰ παρὰ Διονυσίῳ μέχρι λόγου, ἐλευθερία δὲ ἡ ἐπὶ Κρόνου καὶ ἡ* .... — quae sequuntur quasi verborum monstra, cum emendare nequeam, omitto. Id saltem satis apparet, hoc loco Diogenem eam vitam praedicare, quam Saturno regnante felicem hominibus fuisse contendit.

Sed accedit, quod illius aetatis instituta et mores, qualia fuisse a Graecis putari solebant, maxime cynicae philosophiae consentanea erant. Erat enim inter philosophos vetus et numquam soluta lis de hominum origine inter se disceptantes[2]), quorum alteri, ut Plato et Dicaearchus et Stoici, genus humanum antiquitus quam maxima felicitate usum esse putabant, quo autem longiore temporis spatio a Saturni aurea aetate remotum esset, eo maiora damna et mala pravitate et versutia ingravescente in mundum irrepsisse; alteri, ut Theophrastus et Epicurei, primorum hominum ingentem ferocitatem, sordidam paupertatem, agrestem simplicitatem detestantur; ab hac paulatim homines ad vitam cultiorem legibusque temperatam deductos esse, quod idem Lucretius (V 928 sq.) declarat hisce versibus:

multaque per caelum solis volventia lustra
volgivago vitam tractabant more ferarum.

Contra ii, qui ex altera parte stabant, tantis laudibus

---

1) Cf. de Zenone Diog. L. VII 26: *ἦν δὲ καρτερικώτατος καὶ λιτότατος ἀπύρῳ τροφῇ χρώμενος.*

2) v. Rohde, *d. griech. Roman* p. 201, 2.

prisci aevi homines ornaverunt, ut eos dis maxime propinquos fuisse crederent.

Huius opinionis longe lateque diffusae satis larga testimonia exstant. Primum Hesiodum laudo, qui op. et d. v. 108 ed. Goettl. tertiae haec habet:

ὡς ὁμόθεν γεγάασι θεοὶ θνητοί τ' ἄνθρωποι,

et vide locos, quos interpretes attulerunt, e quibus eligo Pindari Nem. VI 1:

ἓν ἀνδρῶν, ἓν θεῶν γένος· ἐκ μιᾶς δὲ πνέομεν
ματρὸς ἀμφότεροι.

Etiam Phaeaces haec iactant apud Homerum Od. VII 206 sq.:

ἐπεί σφισιν (*θεοῖς* scil.) *ἐγγύθεν εἰμέν,*
ὥσπερ Κύκλωπές τε καὶ ἄγρια φῦλα Γιγάντων.

Eandem sententiam Plato in Philebo p. 16 C expressit. Cf. Iuliani or. VII p. 236 AB, Ciceronis leg. II 11, 27, qui in Tuscul. disp. I 12, 26 haec scripsit: "omni antiquitate, quae quo propius aberat ab ortu et divina progenie, hoc melius ea fortasse, quae erant vera, cernebat" (v. etiam Stallbaum. ad Phileb. l. c. et illius opinionis miram interpretationem apud Dionem Chrysostomum in or. XV p. 449). [1]

Sed postea mala in mundum irruerunt, quibus homines longe a necessitudine, quae iis cum dis intercesserat, remoti sunt. Huius opinionis fontem rectissime Preller in Philol. VII p. 35 sq. et adnot. 87 indicat, cum dicit: "Bei jener Ansicht liegt der Glaube zu Grunde, dass jede Existenz, namentlich der Mensch, soviel näher er seinem Anfange (*ἀρχή*) gewesen, auch so viel besser, vollkommner und der Gottheit verwandter und vertrauter gewesen sei."

Exempla multa et ubique dispersa exstant. Dicaearchum (apud Porphyrium de abstin. IV 2) commemoro, *ὃς τὸν ἀρχαῖον βίον τῆς Ἑλλάδος ἀφηγούμενος τοὺς παλαιοὺς καὶ ἐγγὺς θεῶν φησι γεγονότας, βελτίστους τε ὄντας φύσει καὶ τὸν ἄριστον ἐζηκότας βίον, ὡς χρυσοῦν γένος νομίζεσθαι παρα-*

---

1) Cf. Eichhoff. in annal. paedag. Fleckeis. CXX (1879) p. 581 et Graf in Lips. stud. tom. VIII, quibus nonnullos locos debeo.

βαλλομένους πρὸς τοὺς νῦν. Poetae porro antiquissimi posteris meliores ab ipsis Musis artem suam didicerunt (cf. Iulian. VII p. 236 AB). Nec solum homines, sed etiam pecua multum de pristina virtute perdiderunt: v. eiusdem Dicaearchi frgm. apud Varronem de re rust. II 1 (Mueller. fr. hist. graec. II p. 235 fr. 4) et Dionis or. LXXII (II p. 388), ubi de Aesopicae ululae prudentia dicit et exponit haec: *ἡ μὲν γὰρ ἀρχαία γλαὺξ τῷ ὄντι φρονίμη τε ἦν καὶ ξυμβουλεύειν ἐδύνατο· αἱ δὲ νῦν μόνον τὰ πτερὰ ἔχουσιν ἐκείνης καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὸ ῥάμφος, τὰ δὲ ἄλλα ἀφρονέστεραί εἰσιν τῶν ἄλλων ὀρνέων.* Vide eundem de pulchritudine hominum minuta (or. XXI p. 500); idem in or. XXXI p. 607 haec dicit: *τούς τε γὰρ σφόδρα ἀρχαίους ἡμιθέους ὄντας ἐπιστάμεθα καὶ τοὺς μετ' αὐτοὺς οὐ πολὺ ἐκείνων χείρονας· ἔπειτα τοὺς ἐφεξῆς ἐλάττονας ἀεὶ κατὰ τὸν χρόνον καὶ τέλος τοὺς νῦν, ὁποίους ἡμᾶς αὐτοὺς οἴδαμεν.* Cf. p. 610, Lucian. rhet. praec. 9, Themist. or. XXII p. 281 A. Etiam fides priscorum maxima erat (Aristot. rhet. I 15 p. 1376 a 17), cf. Plat. leg. X 886 C. De omnibus autem rebus, quas mundus fert, Seneca in epist. LXXXX 44 haec dicit: "Non tamen negaverim, fuisse alti spiritus viros et, ut ita dicam, a dis recentes. Neque enim dubium est, quin meliora mundus nondum effetus ediderit." Plane similiter Lucretius II 1157 sqq.

Quodsi Diogenes sapientem numinis divini imaginem nominat, ipse oleribus et aqua tantum frigida utitur, quovis tecto contentus est, quoniam dis esse proprium nullius rei indigere, eos vero, qui dis similes esse vellent, minimis egere credit (Diog. Laert. VI 105, cf. Iulian. VI 195 B et huius libelli p. 108), quid agit aliud, nisi ad pristinam aureae aetatis felicitatem et virtutem, quam homines luxurie effeminati perdiderunt, redire vult?

Age comparemus, quae Dicaearchus apud Porphyr. de abst. IV 2 vel Plato leg. libro tertio de aureae aetatis virtutibus praedicant, cum ea vitae ratione, quam Cynici instituunt. Illis igitur priscis temporibus homines frugibus vescuntur, quas sua sponte terra gignit: nonne idem Diogenes adhortatur apud

Dionem in or. VI p. 206. 218, apud Diog. Laert. VI 105? Deinde laudat Dicaearchus *τὸ λιτὸν τῶν πρώτων καὶ αὐτοσχέδιον τῆς τροφῆς*: item Diogenes victum simplicem apud Diog. Laert. VI 21 et corporis animique *λιτότητα* epist. XV. Quare, ut pergit Dicaearchus, neque otium in victu parando consumunt neque bellis aut discordiis vexantur (cf. Plat. leg. III p. 678 E): de Cynicorum simili sententia vide Luciani Cyn. 15, Cratet. apud Athen. IV p. 158 B (= fr. 42 Mull.), de Diogenis otio Maximum Tyrium in or. XXXVI (II p. 190 R.) coll. cum Luc. Cyn. 8—10.

Sed quid multa? cum Maximi diss. XXXVI tota fere in eo versatur, ut Diogenis vitae rationem cum Saturni aetatis securitate et simplicitate ita conferat, ut prior pars in aureae aetatis laudem composita sit, quacum comparatur Diogenis vita in parte altera (c. 5 sqq.). Is enim adhibito in consilium Apolline omnibus se vitae necessitatibus exuit, id quod exemplis probatur p. 190 sq., ut graeca verba apponam, *τὰς περιστάσεις*[1]) *πάσας ἀπεδύσατο* totamque terram liber et sui potens, non secus atque avis ratione praedita circumiit, eodem modo, quo homo ille aetatis aureae aequalis, quem Maximus *λόγου ἕνεκα* denuo exstitisse fingit, tanquam *γυμνός, ἄοικος, πάσης τῆς γῆς πολίτης*[2]) praedicatur (p. 186), cuius vita *καὶ ἀπερίστατος καὶ ἐλευθερίας ἐπήβολος* nominatur (p. 185). Porro Diogenes tyrannorum timore non perturbatur (p. 190), quem ne aurea quidem aetas novit (p. 184).

Sed Maximum in disputationem intuli, non quo eius testimonio Diogenem ad Saturni simplicitatem redire voluisse demonstrarem, sed quia illum, cum aureae aetatis vitam, qualis fuisse vulgo putabatur, a vitae ratione per Cynicos instituta nullo modo differre perspexisset, de hac re pro me verba facere volui. Nam plurima, quae exponit, Dioni debet[3]), etsi

1) Hoc verbum ipse Maximus p. 193 ita explicat: *ἢ ἄλλο τι ἡγούμεθα εἶναι τὴν περίστασιν ἢ χρῆσιν πράξεως οὐκ αὐθαίρετον τῷ ἔχοντι.* Cf. Teletis disputationem *περὶ περιστάσεων* in Stob. flor. CVIII 82.

2) Idem etiam Diogenes audit apud Luc. vit. auct. 8 et Dion. or. IV p. 147.

3) Nam p. 192 hoc exponit: *καὶ κατεγήρα* (Diogenes) *εἰς τὸ ἀκρό-*

negari non potest, Maximum ampliorem cynicae philosophiae cognitionem etiam illa oratione prodere et quae ex Dione excerpsit, cum libertate quadam pro suo ingenio et consilio commutata protulisse. Itaque verisimile videtur esse, eum etiam ad illud inventum suum eo Dionis loco adductum esse, quem supra commemoravi, quo Diogenes de primis hominibus loquitur.

Quae cum ita sint, Diogenes in doctrina de aureae aetatis felicitate excolenda ab opinione vulgari non longe recessisse putandus est; tum vero Diogenem contra hominum opinionem in hac quidem re non dixisse, rem, quae notetur, dignam esse puto.

Sed eo ab omnibus differt, quod auream aetatem non iam

τατον, μηδὲν φαρμάκων δεηθεὶς, μὴ σιδήρου, μὴ πυρὸς, μὴ Χείρωνος, μὴ Ἀσκληπιοῦ, μὴ Ἀσκληπιαδῶν, μὴ μάντεων μαντευομένων, μὴ ἱερῶν καθαιρόντων, μὴ γοήτων ἐπᾳδόντων, quae paene ad verbum cum Dionis or. VI p. 205 consentire iam Reiske adnotavit. — Maximus p. 187 comparatione aliqua lepide exculta miseram ferreae aetatis hominum vitam cum captivorum angusto et obscuro carcere confert, Dionis or. VI p. 216 verbis usus his: *ἔστιν οὖν ὁ βίος* (tyrannorum scil.) *ὅμοιος, ὥσπερ εἴ τις κατείρξειέ τινα ἐν εἱρκτῇ μικρᾷ.* — Quid? quod etiam personarum fictiones, quas Dio in or. IV p. 166 infert, imitatus est? Ac Dio quidem tres deos tanquam imagines earum vivendi rationum, quibus quisque praeest, verbis depingit. Secundum hoc exemplum Maximus unum aliquem utriusque aetatis et Saturni et ferreae hominem ex inferis elicit, quo facilius et clarius de utriusque aetatis dignitate sententiam dicere possit. — Porro cum p. 180 verbis his *τὸ δὲ σῶμα αὐτῶν* (scil. primorum hominum) *ἔστω λεπτόν* cf. Dionis or. I p. 63 et VIII p. 279. — Deinde Maximus, quod homines aetatis ferreae pedes pellibus munisse dicit et cum iucunditatem sectarentur, in miserias incidisse, Dionis orationem VI p. 203 et 207 sequitur. — Praeterea Diogenem tyrannos non timuisse narrat, id quod Dionis or. IV probari invenerat, et regis securi liberique vitam degisse, etsi hieme Babylone, aestate in Media non versaretur, sed ex Attica Isthmum, rursus relicto Isthmo Athenas pro anni tempestate peteret, id quod e Dionis orationis sextae initio habet. — Verba *βασίλεια δ' ἦν αὐτῷ τά τε ἱερὰ καὶ τὰ γυμνάσια καὶ τὰ ἄλση* iam Reiske cum Dionis or. IV p. 147 contulit. — Quae sequuntur, de Diogenis divitiis maximis et omni Lesbio Chioque melioribus, e Dionis or. VI p. 202 sumpta sunt. — Postremo quae p. 191 sq. de Diogenis aestus et frigoris patientia proferuntur, ad Dionis or. VI p. 200—202 redeunt.

pridem effugisse nec unquam redituram credidit aut, ut philosophorum Hecataeus Abderita et alii fecerunt[1]), fabulosis et fictis narrationibus nusquam priorem virtutem et felicitatem inveniri nisi in ignotis et longe remotis aditu difficili regionibus demonstrasse satis habebat, sed re vera in ipsa hominum propinquitate et concursu restituere voluit; quo consilio permotus ʽcivitatemʼ suam scripsisse videtur, qua vitam omnis fere cultus et humanitatis expertem commendabat et summam legem in natura sequenda ponebat.[2])

Idem studium in Stoicorum disciplina permansit, e quibus Zeno et Chrysippus perinde ac Diogenes in ʽcivitateʼ, quam uterque scripsit, solas naturae leges inviolatas reliquerunt (v. Rohde l. c. p. 201, 2 sub fin.). Musonius Rufus cum Diogene eo usque consentit, ut homines, quam maximam adsequi possint, domorum et nutrimentorum (v. Stob. flor. I 84, XVIII 38, XVII 43) et supellectilis (ibid. LXXXV 20) simplicitatem sequi iubeat, quae si faciant, ad eam similitudinem eos perventuros esse, quae a natura iis cum dis intercedat (ibid. I p. 186, 8—11); tamen longe a Diogenis atrocitate et ferocitate abest: permittit enim, ut igne homines utantur (v. Stob. l. c. I p. 285, 31), ut domos aedificent (ibid. I p. 38, 13), dummodo simplices sint et necessitatem tantum sublevent neque maiorem apparatum postulent quam spelunca praebere possit; multa alia permittit, quae Diogeni nimiae luxuriae esse videbantur. Musonius igitur exoptatum ab omnibus Saturni regnum restitutum iri plane desperavit.

Attamen unum mortalibus aerumnarum propugnaculum relictum esse putabat. Sed hanc felicitatem frustra in urbium tumultu et inlecebris quaeri (Stob. flor. II p. 339, 21 sq.), foris inter pecudes et per agros inveniri posse. Quare sapienti suadet, ut ex agro colendo quaestus faciat vel, id quod praestet, vitae pastorali sese dedat; sic enim eum simul ruris otio et quiete frui posse, et cum non nimio labore fatigetur,

1) Cf. Rohde, *d. griech. Roman* p. 208 sqq.

2) v. Athen. IV 159 C et Gomperz. in annal. gymn. Austriac. XXVII (1878) p. 254, 255.

philosophiae et cogitationibus vacare (Stob. flor. LVI 18, v. Rohde l. c. p. 508, 2).

In vitae rusticae laudes Dio quoque, Musonii aequalis, praeclaram illam orationem, *λόγον Εὐβοϊκόν*, scripsit. Cuius de consilio cum Rohde ibid. p. 509 sq., quae opus erant, exposuerit, ipse pauca habeo, quae addam.

Etsi enim haec oratio ad homiliarum genus a Cynicis inventum et excultum pertinet, ut infra videbimus, tamen nihil magis a cynica philosophia abhorret, quam haec, quae in ea inest, vitae rusticae laudatio. Atque otio quidem Cynicis non minus opus est, quam aere, quo vivitur, idque sibi ita comparare studebant, ut iis negotiis sese liberarent, quibus alii homines multum temporis impendebant. Cynici enim, cum suam quemque felicitatem non aliorum gratia aut auxilio neque aliis thesauris adsequi posse putarent nisi ipsius animi et virtutis sempiternis divitiis, aliis civitatem administrandam, artes liberales excolendas, quaestus faciendos relinquebant, omnia vincla et officia, quibus lege et consuetudine vincti in hominum et civium communi societate tenemur, dissolvebant et quod libertate recuperata lucrati erant, otio utebantur, ut se ipsos cognoscerent et meliores redderent.[1] Appropinquat iam nova ea aetas, quam Alexandrinam vocamus, qua homines eas voces disiunctas, quae Socrate praeeunte novum illud praeceptum '*τὰ ἑαυτοῦ πράττειν*' hic illic excitatae erant aliis multis tamen discrepantibus, paene uno concentu exceperunt; quo factum est, ut ea humana negotia et studia, quae antea unius labore et opera comprehendi solebant et poterant, in singulas provincias separatim a multis administrandas dividerentur (v. Rohde l. c. p. 15).

Sed quamquam Cynici ad se ipsos refugium ab hominum voluptatibus et negotiis petebant, tamen neque id studium habebant, quo ruris silentium et naturalem simplicitatem ab

---

1) v. Demonact. in Stob. ecl. II 1, 11 (II p. 5 Wachsm. = fr. 6 Mull.) et Diogenem l. c. II 31, 61 (II p. 212 Wachsm.): *ὅταν ἄλλου τινὸς φροντίζῃς, τότε ἀμελεῖς σαυτοῦ.*

Alexandrinis poetis et posterioris aetatis philosophis ut Musonio et Dione laudibus ornatam (v. Rohde p. 505—508) quaererent, neque eo quasi animi ardore inflammati erant, quo proavi nostri et huius ineuntis et XVIII saeculi ducti in loca deserta, ab omni strepitu adspectuque hominum remota sese abdere cupiebant; hoc enim saepius apud poetas nostrates legitur. Nonne omnium ὁ δραματικώτατος, Henricus de Kleist in Helvetiam refugit, ut eam vitae felicitatem, quam in hominum turba et concursu frustra per magnos errores quaesiverat, ipse sibi pararet? In hoc solitudinis studio a proavis nostris Cynici differunt, quos in aliis rebus cum iis consentientes invenies. [1])

---

1) Cynici, cum naturam sequendam esse docerent, quid naturae consentaneum esset, etiam ex barbarorum moribus repetebant. Ac profecto idem de aetatis illius indole et voluntate bene valet, quod Seume significat in notissimo carmine:

'Ein Canadier, der noch Europens
Übertünchte Höflichkeit nicht kannte',

quod carmen ita concludit:

'Seht, wir Wilden sind doch bessre Menschen.'

Atque illa quoque huc pertinent. Montaigne, qui barbarorum Brasilianorum nonnulla carmina popularia edidit (quod in scholis nuper notavit R. Hildebrand), primus demonstravit, quid incultorum hominum natura etiam incorrupta et rudis posset ("die Volkspoesie, ganz Natur, wie sie ist, hat Naivetäten und Reize, durch die sie der Hauptschönheit der künstlich vollkommensten Poesie gleichet" apud Herderum 'Stimmen der Völker' ed. Hemp. p. 4). Mox Herder cum 'gentium voces' undique colligeret, sexto libro ferarum gentium carmina comprehendit et in praefatione carminum Madagassorum haec scripsit: "diese Fürsten (scil. Madagassorum) führen unaufhörlich gegen einander die Waffen, und der einzige Endzweck aller dieser Kriege ist, Gefangene zu machen, die sie an die Europäer verkaufen können. Ohne uns würden also diese Völker friedlich und glücklich leben." Sed consilium, quo ductus Herder haec carmina coegit, erat hoc, ut poetis nostris exempla simplicis et legibus non impeditae poeseos proponeret, quae si sequerentur, eos nunquam a naturae veritate aberraturos esse. Eo enim libello, qui inscribitur 'über Ossian und die Lieder alter Völker', haec habet: "Wissen Sie also, dass, je wilder, d. i. je lebendiger, je freiwirkender ein Volk ist (denn mehr heisst dies Wort doch nicht!), desto wilder, d. i. desto lebendiger, freier, sinnlicher, lyrisch handelnder müssen

Cuius rei complures erant causae; prima quidem, quod ἀναχώρησιν hominibus nullo usu esse persuasum habebant. Dio enim in oratione XX, qua, quid ἀναχώρησις sit, exponit, refugere quosdam in deserta loca dicit, ut vitam ab hominum necessitudine remotam et vitiorum inlecebris securam degerent. Quam nusquam eos adsecuturos esse, quod cupiditates, quoquo refugiant, tamen non sedentur, et in ipsa solitudine homines insipientes multas stultas et pravas cogitationes concipiant. Sapientem autem refugium apud se ipsum quaesiturum esse et media in hominum turba et urbium tumultu otium, quod ad philosophandum opus sit, inventurum esse: hoc esse verum refugium et firmum receptaculum. Quare cum antea Essenos eorumque urbis in desertis prope mare mortuum occultae felicitatem laudasset, eosdem hac oratione, si Casaubono ad or. XX fidem habere velis, vituperat. Cum autem Seneca epist. LVI, ut idem vir doctus vidit, cum Dione de refugii notione consentiat [1]), uterque ex stoico fonte hausisse videtur, sed non valde aberrabimus, si hanc sententiam ad Cynicos redire putemus.

Altero loco accedit, quod Cynici non ita suam quisque animi salutem curabant, ut generis humani salutem neglegerent; sed id potissimum officium susceperunt, ut homines, quos in vitiorum et opinionum turpi captivitate teneri viderant, his vinclis liberarent, quin etiam, si ita fieri potuisset, Herculis exemplo totum genus humanum ex morum pernicie servare cupiebant (hac de re infra accuratius dicturi sumus). Quare non ut ceteri philosophi hortorum recessus philosophandi causa petebant, sed per urbes, vias, templa, gymnasia vagantes [2]) novam

---

auch, wenn es Lieder hat, seine Lieder sein!" Porro illud Apollinis praeceptum: 'Παραχάραξον τὸ νόμισμα', quod Diogenes acceperat, et illi ipsi et nostris saeculi superioris hominibus agendi norma erat, apud quos hoc studium ad litterarum quoque speciem et indolem conformandam multum valuit.

1) Nam § 5 scribit: 'quid prodest totius regionis silentium, si adfectus fremunt?'

2) Cf. Rohde l. c. p. 505 et Wachsmuth. in Sillogr.[2] p. 68.

suam doctrinam profiteri solebant. Quomodo igitur ita Cynici officio deesse potuerunt, ut in ruris aut desertorum solitudines aufugerent?

Dixi supra (p. 125 adn. 1) Cynicos ea, quae humanae naturae consentanea essent, etiam e barbarorum moribus repetisse. Huius doctrinae quoniam etiam apud Dionem nonnulla vestigia inveniuntur, non alienum videtur esse, quomodo Cynici *νόμιμα βαρβαρικά*, quae dicuntur, ad philosophiam suam adhibuerint, paulo accuratius exponere.

Erat Graecorum opinio, quae non solum apud poetas, sed etiam apud philosophos atque historiarum scriptores saepe exstat, qua pristinam Saturni felicitatem in terra relictam esse, sed non penes Graecos, non in ipsa Graeciae vicinitate, sed apud barbaros et remotissimum quemque populum inveniri putabant. [1])

Sed de barbaris idem videre licet, quod de aurea aetate iam cognovimus: tantum aberat ut omnes de barbarorum virtute consentirent, ut plurimi contra ab hac philosophandi ratione abhorrerent, scilicet quod in barbaris omnino nil laudabile esset. Alteri, in his primus Hesiodus, Homerum secuti, qui Hippemolgos et Abios tanquam omnium iustissimos homines carmine praedicaverat (Il. N 5. 6), Scythas, quos Homerum significasse crediderunt, omnibus laudibus propter vitae et morum simplicitatem efferebant (cf. Riese l. c. p. 10)[2]), alteri Homeri locum a multis interpretibus tentatum ita accipiebant, ut Homerum non de Hippemolgis et Abiis verba facere, sed de Hippemolgis *ἄβιοι* adiectivo usum esse enuclearent, quod idem atque vocabulum *κακόβιοι* valeret (v. Apollon. lex. hom. p. 3, 26 Bekk.). Porro Herodotus IV 46 Scytharum ea quidem instituta et mores laudat, quibus eorum libertas constet; '*τὰ μέντοι ἄλλα*' inquit '*οὐκ ἄγαμαι*', quibus verbis aperte contra

1) v. Rohde l. c. p. 201—203. A. Riese, 'die Idealisirung der Naturvölker des Nordens in der griech. und röm. Litteratur.'

2) In iis, quae de barbarorum vituperatione et laudatione exposui, plurima exempla et locos Riesio debeo.

hominum opiniones, quae vulgo de Scythis circumferebantur, dicit (v. Riese p. 15). Strabo autem, qui quodammodo illas contrarias sententias inter se conciliare studebat (cf. Riese p. 29), XI p. 513 C et Scytharum et aliorum barbarorum vitam simplicem quidem esse exponit, sed pravam, feram, bellicosam; eos autem homines esse bonae fidei et fraude vacuos.

Illos autem, qui barbarorum mores laudabant et commendabant, si animum advertere velis, eam felicitatem et eas virtutes iis tribuisse invenies, quas etiam aureae aetatis homines habuisse vulgo putabantur: barbari summa pietate deos colunt (ut Aethiopes apud Nicol. Damasc. fr. 142 in Muelleri hist. graec. fr. III p. 463), id quod Hesiodus op. et d. v. 135 ed. Goettl.[3] de aurea aetate praedicat, "parumque venerati opes, veluti optimarum alumni virtutum" (Mela III 85 de Aethiopibus), quae etiam aureae aetati ignotae erant (Plat. leg. III p. 679 BC). Inter barbarorum virtutes inprimis splendet iustitia (Herodotus IV 26 de Issedonis, Ctesias apud Steph. Byz. de Dyrbaeis s. v. Δυρβ. et alii) magis ingeniis culta quam legibus (Iustin. II 2 de Scythis): de aureae aetatis iustitia eadem praedicant Plato l. c. p. 679 E et Ovidius in met. I 90. Quo fit, ut illi populi nec finitimis bella inferant (Aristeas de Hyperboreis apud Herod. IV 13) neque ipsi iniuriis vexentur (ut Argempaei, qui sacri audiunt et inviolati, v. Herod. IV 23): eadem pax inter primos homines erat (cf. Dicaearch. apud Porphyr. de abstin. IV 2 p. 230, 2—6 Nauck.[2]). Eadem barbari securitate gaudent, qua primi homines (Vergil. georg. III 376 de Scythis, Dicaearch. l. c. p. 68, 37 et Ovid. met. I 91. 93. 100). Quare barbari, cum generis humani priscam virtutem et morum sinceritatem servasse viderentur, ea auctoritate erant, quae omni antiquitati attribui solet.

Alia accedebant, quae ad illam augendam plurimum valebant. Primum enim barbari pro certissimis testibus erant, quae naturae humanae apta et consentanea essent, quoniam tantum ab omni vitae cultu et mollitie abesse, quantum incorruptae naturae propinqui esse putabantur. Velut Iustinus animo acriter permotus de Scythis II 2, 11—14 haec vociferatur: "atque

utinam reliquis mortalibus similis moderatio abstinentiaque alieni foret; profecto non tantum bellorum per omnia saecula terris omnibus continuaretur, — prorsus ut admirabile videatur hoc illis naturam dare, quod Graeci longa sapientium doctrina praeceptisque philosophorum consequi nequeunt, cultosque mores incultae barbariae conlatione superari."

Adde, quod etiam profundior supra quam natura docere posset sapientia nonnullis barbarorum gentibus adscripta est. Quid? quod barbari philosophiam invenisse a multis et philosophis et historiarum scriptoribus dicebantur, quorum opiniones Diogenes Laertius in prooemio collegit. [1])

Atque Aegyptiorum sacerdotum sapientiae summa eius gentis antiquitas certum quasi pignus esse videbatur, sed etiam Gallorum Druidae, Persarum Magi, Indorum Brachmanes et Gymnosophistae, Babyloniorum Chaldaei propter philosophiam et sapientiam longe lateque percrebuerunt [2]); quare et Graecorum viri sapientes ad eos commeant, ut philosophiam ediscant, et illorum ad Graecos proficiscuntur et clari fiunt. [3])

Paulatim totae gentes philosophia imbutae exsistunt. Iam diu antequam Pythagoras erat, Hyperborei secundum Hellanicum Pythagoreorum ratione carne abstinent (v. Riese l. c. p. 13 sq.; Graf. l. c. p. 13 sq.) et propterea evenit, ut iustissimi essent. Eadem sententiarum ratio apud Dicaearchum (Porphyr. de abstin. IV c. 2 p. 159, 18—21 Nauck.) invenitur, apud Ephorum

1) Vide etiam Frid. Schaefer., quid Graeci de origine philosophiae a barbaris ducenda existimaverint, secundum Laert. Diog. prooemium exponitur, diss. inaug. Lips. 1877.

2) De qua re v. Schaefer. l. c., qui tamen memorabilem quendam locum omisit. Lucianus enim Fugit. 6—8 Philosophiam, quo itinere ad Graecos profecta esset, narrare iussit.

3) Pythagoras (Zeller phil. graec. hist. I⁴ p. 274 sq.), Plato, Empedocles, Democritus (Schaefer l. c. 31. 32 sq.) ad barbaros profecti esse dicuntur; ad Graecos Anacharsis Scytha venit, Solonis amicus celeberrimus, sub cuius persona a nonnullis Scytharum simplicitas et probitas et innata sapientia Graecorum cultui et effeminatis moribus opposita sunt. Operae pretium est, qua ratione de hoc viro a veterum et recentiorum temporum scriptoribus actum sit, accuratius exponere et comparare.

fr. 76 Muell. de Scythis et saepius apud Porphyrium ipsum, qui vario modo *νόμιμα βαρβαρικὰ* ad Pythagorae illam doctrinam confirmandam adhibuit, sive propterea, quod animalium sacra dis fierent, non continuo effici demonstrabat, ut eorum carnem comedere liceret (II c. 26. 27. 33. 47. 53—57), sive, id quo tota disputatio tendit (cf. IV c. 15 p. 176, 17 sq. Nauck.), carnis abstinentiam naturae lege sancitam esse (II 61). Gravissimum autem argumentum ex ea re petivit, quod gentium magna copia carne abstineret (IV 2—18).

Ut hi barbarorum nonnullos populos philosophiam Pythagoricam, item Ephorus apud Nicol. Damasc. fr. 123 Muell. Scythas philosophorum Graecorum illam sententiam et ipsos invenisse credidit [1]), qua eam civitatem optimam esse persuasum habebant, in qua res familiaris et mulieres communes essent. Quin etiam Abii secundum Ammianum Marcellinum XXIII 6, 53, qui pietate excellunt, prorsus cynico contemptu 'calcare cuncta mortalia' solent. Aelianus autem in var. hist. II 31 scribit: *καὶ τίς οὐκ ἂν ἐπῄνεσε τὴν τῶν βαρβάρων σοφίαν,* quod nemo eorum usque eo prolapsus est, ut in dubium vocaret, essent di necne, et curarent res nostras necne.

Quare ex iis, quae magis significavi quam accuratius exposui, non mirum est, quod omnium fere temporum philosophi barbarorum aut consensu [2]) aut singularum gentium institutis, moribus, legibus pro testimoniis usi sunt iisque magnam vim et auctoritatem attribuerunt. Cuius consuetudinis initium fecerunt sophistae [3]), hos secutus est Plato, qui saepius in minoribus dialogis eo argumento utitur (cf. Lach. p. 191 A.

---

1) V. Riese p. 19—21.

2) Zeller l. c. III 1^3 p. 505.

3) Multa exempla sophista Platonis aequalis anonymus — nomen enim equidem non satis constare puto — congerit apud Mullach. frgm. phil. graec. I p. 545 b sqq. Cf. Rohde in recensione Bergkii libri, qui inscribitur 'Fünf Abhandlungen zur Gesch. d. griech. Philos. u. Astronomie' in 'Gött. Gel. Anz.' 1884, fasc. 1 p. 29, 3. Similia inveniuntur hic et illic dispersa apud Sophoclem et Aristophanem, multo largiora apud Euripidem, genuinum sophistarum discipulum. Sed haec omnia, cum adnotatiuncula aliqua comprehendi non possint, nunc omitto.

Conv. 182 A. Euthyd. 299 D) et in civitatem quoque suam praeter Atheniensium, Cretensium, Lacedaemoniorum leges etiam barbarorum quorundam instituta recepit (Leg. I p. 637 DE 638 E. II 674 A. III 693 AD 694 A — 698 A). Sed mitto nunc de hac re verba facere, mitto dicere de aliis philosophis, qui *νόμιμα βαρβαρικὰ* vario modo adhibuerunt, velut de Stoicis, Academicis Scepticisque, omitto etiam illos et philosophos et historicos, qui *νόμιμα βαρβαρικὰ* collegerunt, velut Chrysippum, Nymphodorum, Nicolaum Damascenum, *θαυμασίων* et *παραδόξων* scriptores, taceo, quem locum barbari in rhetorum praeceptis habuerint (v. Quintil. inst. V 10, 12 sq. 11, 36, Crameri anecd. Paris. IV p. 412, 13); tantum de Cynicis verba faciam.

Nam ne iis quidem *νομίμων βαρβαρικῶν* usum ignotum fuisse Rohde me docuit, qui apte Antisthenis Cyri fr. I p. 17 Winck. (*ἐν θατέρῳ τῶν Κύρων*), si quidem genuinum est [1]), contulit, quo Alcibiades vituperatur, quod et cum matre et cum sorore et cum filia concubuisset, ut Persae facere solerent. Antisthenem hunc Persarum morem commendasse ex iis, quae Susemihl l. c. disputavit, credibile non est; at certe commendavit Diogenes secundum Dionem or. X p. 305. Hoc loco, quem Duemmler l. c. significavit, mihi Rohde indicavit, Diogenes haec exponit: *ἔπειτα ἠγανάκτει* (Oedipus) *καὶ ἐβόα μεγάλα, ὅτι τῶν αὐτῶν πατήρ ἐστι καὶ ἀδελφός, καὶ τῆς αὐτῆς γυναικὸς ἀνὴρ καὶ υἱός. Οἱ δὲ ἀλεκτρυόνες οὐκ ἀγανακτοῦσι ἐπὶ τούτοις οὐδὲ οἱ κύνες οὐδὲ τῶν ὄνων οὐδεὶς οὐδὲ οἱ Πέρσαι· καίτοι δοκοῦσι τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἄριστοι.* Hic cum Persae eodem loco a Diogene habeantur, quo galli et canes, etiam eodem modo barbaris, quo animalibus, Cynicos in philosophia usos et eos secutos esse verisimile est, quia barbarorum vitam maxime ad naturam accommodatam esse putabant. Haec Cynicorum ratio disertis fere verbis apud Iulianum legitur, qui cum Cynismum etiam Herculis aetate superiorem esse exposuerit, ita pergit: *πείθομαι καὶ πρὸ τούτου τινὰς οὐκ ἐν Ἕλλησι μόνον, ἀλλὰ καὶ βαρβάροις ⟨οὕτω*

1) Suspicionem Susemihl movit in Fleckeis. annal. tom. CXXXV (1887) p. 210 sqq.

φιλοσοφῆσαι vel tale quid deesse Reiske sensit⟩. *Αὕτη γὰ* *φιλοσοφία κυνική πως ἔοικεν εἶναι καὶ φυσικωτάτη.*

Ut alia exempla adferam, Diogenes in Thyesta fabula se cundum Diog. Laert. VI 73 (= Nauck. trag. poet. frg. p. 628 fas esse exposuit carne humana vesci, *ὡς δῆλον ἐκ τῶν ἀλ λοτρίων ἐθῶν* 1) (cf. Diog. epist. XXVIII 3). Eodem mod Diogenes, ut se, ubi sepeliretur, omnino non curare ostendere dixit, *ὅτι ἂν μὲν κύνες αὐτὸν σπαράξωσιν, Ὑρκανία ἔσται ταφή, ἂν δὲ γῦπες, Βακτριανή* 2), *ἂν δὲ μηδεὶς προσέλθη ὁ χρόνος καλὴν ποιήσει τὴν ταφὴν διὰ τῶν πολυτελεστάτω ἡλίου καὶ ὄμβρου*, quod dictum a Stob. adfertur in flor. CXXII 11 (= fr. 76). Teles autem apud Stob. in flor. II p. 70, 3— Graecos vituperat, quod ridicula religione mortuorum corpor et videre et tangere vereantur, cum alii propinquorum cada vera exsiccata in domibus pro ornamentis conservare solean et quasi rerum bonarum pignora arbitrentur. 3) Idem ibid. II p. 213, 14—17 haec dicit: *ἢ τί διαφέρει μὴ ἔχειν τροφὴν τοιαύτην ἔχειν, ἧς οὐ μὴ γεύσηται, ... ἰχθῦς καὶ περι στέρια, ἢ Αἰγυπτίῳ κύνα ἢ Ἕλληνι κρανίον ἀνθρώπου;* Lacu nam verbo *Σύρῳ* explendam esse censeo coll. Xenoph. anab I 4, 9 (*πλήρη δ᾽ ἰχθύων μεγάλων καὶ πραέων, οὓς οἱ Σύρο θεοὺς ἐνόμιζον καὶ ἀδικεῖν οὐκ εἴων οὐδὲ τὰς περιστεράς* cf. Porphyr. de abstin. II 61). Deinde Peregrinus Brachmana imitatus igne se in rogum coniectum concremavit (Luc. Peregr c. 25. 39). Apud eundem Lucianum in Cyn. 20 Cynicus ill

1) Eadem opinio etiam apud Stoicos invenitur (Sext. Emp. hyp III 207. De Chrysippo v. Diog. Laert. VII 188, Sext. hyp. III 247 sq., adv math. XI 192 sqq. Cf. Zeller. III 1³ p. 281, 2).

2) *Βακτριανὴ* Menagius scripsit; traduntur haec: *ἂν δὲ γῦπες ἁπτέο* vel *ἁπτέωνται.* Mullach. *Ἰνδικὴ* corr., alii aliter (v. Menag. ad Diog. Laert VI 79), Goettling (opusc. I 271, 3) *ἂν δὲ αἰγυπιοί, Αἴγυπτος·* scite quidem sed cum talis Aegyptiorum mos non traditus sit, vix recte.

3) Populi alicuius nomen excidisse vidit Wilamowitz (quaest. philol IV p. 305, 18), sed explere nondum potui. Nicol. Damasc., qui similes po pulorum mores commemorat (v. fragm. 128 Muell.), Colchos narrat vit defunctos non in terra condere solitos esse, sed ab arboribus suspender (fr. 124).

anonymus, cum ab eo, quocum colloquitur, propter corporis habitum vituperatus sit, barbam et capillos promittere deos ipsos consuesse respondet, quod ii in imaginibus non solum a Graecis sed etiam a barbaris barbati fingantur. Ceterum de variis et inter se contrariis populorum consuetudinibus quae Cynici et Stoici exposuerunt, ea "plurimum haud dubie augeri possent, si exstarent Chrysippi in omni memoria (ut ait Cicero in Tusc. I c. 45) curiosi viri sex libri *κατὰ τῆς συνηθείας* [*πρὸς Μητρόδωρον*[1]) Diog. Laert. VII 198] in quibus Stoici iactabant plura esse in medium allata quam omnes usquam Academici adversus consuetudinem et sensuum iudicium disputassent" (Fabric. ad Sext. Emp. hyp. I 148, cf. Plut. de Stoic. rep. c. 10). Eiusdem *λόγους παρὰ τὰς συνηθείας α'* Diog. Laert. VII 192 commemorat, neque ad hanc quaestionem inutiles essent, si servati essent libri septem, quos pro consuetudine Chrysippus ad Gorgippidem scripsit (Diog. Laert. VII 198, cf. Cic. acad. II 24, 75).

Haec quae de barbaris exposui, hunc locum tenere volui, quia ab iis secerni non posse videbantur, quae de aurea aetate Cynici docebant. Sed nunc ad Dionem redeo.

Oratione sexta Dio ostendit, quo modo Diogenes naturam sequendam esse docuerit, orationibus VIII et IX, quomodo Apollinis illud '*Παραχάραξον τὸ νόμισμα*' secutus sit. In utraque oratione Diogenem, dum Isthmia celebrantur, Corinthi morantem invenimus; etiam in singulis multa similia leguntur, ut in or. IX multa ex altera sumpta fuisse videantur.[2])

In ea orationis VIII parte, quae est ab initio usque ad p. 279, nonnulla de Diogenis moribus et vita praemittuntur. Diogenes, postquam exsul factus Sinope fugit, Athenas profectus et ab Antisthene in discipulorum numerum receptus est. Postea Antisthene mortuo cum Athenis neminem dignum

1) Metrodorus Epicureus *περὶ συνηθείας* scripsit: v. Baguet. de Chrysippo in Annal. acad. Lovan. 1820/21 p. 146 sq.

2) Or. IX 288 consentit cum or. VIII 276; p. 289 variantur, quae p. 278 sq. exponuntur; p. 290 cf. cum p. 287, p. 291 cum p. 284.

invenisset, cuius scholas adiret, Corinthum se contulit, propterea quod illuc plurimos undique convenire et urbem maxime stultitiae et luxuriae plenam esse cognoverat. Oportere autem medicum, ubi multi aegrotarent, illuc auxilio venire (p. 276). Itaque Diogenes, quasi medicus esset, hominibus mederi eosque stultitia tanquam morbo liberare studebat, id quod omnes Cynicos sibi proposuisse iam Zeller. l. c. II 1³ p. 285, 3 multis exemplis demonstravit. Hac ipsa causa commotus cum Isthmiorum tempus venerat, illuc cum reliqua multitudine contendebat: *εἰώθει*[1]) *γὰρ*, ait Dio, *ἐπισκοπεῖν ἐν ταῖς πανηγύρεσι τὰς σπουδὰς τῶν ἀνθρώπων καὶ τὰς ἐπιθυμίας καὶ πρὸς ἅτινα ἀδημονοῦσι καὶ ἐπὶ τίσι μέγα φρονοῦσιν* (p. 276 cf. IX p. 288). Contra Iulianus in or. VII p. 212 B 238 D ea de causa Diogenem ludos Isthmios visisse adfirmat, ut dis iustum ac debitum honorem redderet. Sed Iulianus haec ex coniectura ad Heracli in Diogenem contumelias refutandas profert. Veram causam solus Dio tradidit. Nam cum Diogenes hominibus mederi secum constituisset, nonne eum hominum morbos accurate cognitos habere oportuit?

Optime autem Dio hoc quoque fecit, quod Diogenem generis humani maxime despicientem fuisse demonstravit et hunc morem omnibus orationibus, quibus de Diogene agebat, vario modo expressit. Ipsa octava oratione p. 277 Diogenes admiratur[2]), quod homines corporis morbis impliciti medicos consultantes adeant, contra cum se ipsum illos ignorantia et pravitate et intemperantia liberaturum esse professus sit, si sibi morem gerant, neminem se sanari sinere aut animum attendere velle, etiamsi insuper pecuniam accepturus sit, quasi animi morbi leviores corporis essent morbis aut nil referret homines animum suscipere — audias, quantum vitiorum re-

1) Haec narrationis forma etiam apud Diog. Laert. VI 38, 44 redit et a Dione ex fontibus recepta est.

2) Similia apud Diog. Laert. VI 27 leguntur: *σπουδαιολογουμένῳ ποτὲ ὡς οὐδεὶς προσῄει, ἐπέβαλε τερετίζειν· ἀθροισθέντων δὲ ὠνείδισεν ὡς ἐπὶ μὲν τοὺς φληνάφους ἀφικνουμένων σπουδαίως, ἐπὶ δὲ τὰ σπουδαῖα βραδυνόντων.*

censeat catalogum — insipientem imperitum ignavum impium voluptarium illiberalem iracundum luctui obnoxium ad omnia scelera promptum.[1]) Irridet sophistas, scriptores, poetas, deinde praestigiatores miracula ostentantes[2]), oratores, qui undique crebri in Isthmum convenerunt. Porro homines ab eo dicuntur *ταραττόμενοι* (or. VI 209), *ἄθλιοι* et *ἀνδράποδα* (VIII 284. IX 291), *μεθυσθέντες* (IX 289. 291), *μαινόμενοι* (IX 291), uno verbo *ἀνόητοι* (IX 288. X 300; cf. Diog. Laert. VI 71). Haec epithetorum collectio facile augeri potest. Quid? pluris homines is aestimare potuit, qui se homines unquam inventurum esse desperaret, etiamsi lanterna accensa quaereret? Eiusdem contemptus et tristitiae plena ubique multa dicta leguntur (v. Diog. Laert. VI 27. 32. 40. 60).

Sed propterea quoque Dionem laudo, quod suum Diogenem quasi alterum Timonem aut Heraclitum[3]) esse noluit, neque adeo generis humani despicientem, ut homines plane neglegeret, sed etiam tanta humanitate et cura in hos com-

1) Haec sunt hominum vitia, quae semper omnium Cynicorum vituperationes experta sunt: *ἀφροσύνη* (Diog. Laert. VI 71; Crat. in Stob. floril. IV 52 = fr. 30 Mull.), et *ἀμαθία* (v. Zeller. II 1^3 p. 268, 1), *δειλία* (Iulian. VI 190 B), *θρασύτης*, cui contraria est *εὐλάβεια* scil. erga deos (Iulian. VII 212 A coll. VI 199 A), *φιληδονία* (Diog. VI 71), *ἀνελευθερία* (Iulian. VI 190 B), *ὀργὴ* (ibid. p. 197 C), *λύπη* (Diog. fr. 276 Mull.).

2) Contra eosdem disputat apud Diog. Laert. VI 24, contra oratores apud eundem VI 28. 47. Postremo loco haec leguntur: *τοὺς ῥήτορας καὶ πάντας τοὺς ἐνδοξολογοῦντας τρισανθρώπους ἀπεκάλει ἀντὶ τοὺς τρισαθλίους.* Cf. etiam Wachsmuth. in Sillogr.^{2} p. 66 sq.

3) Diogenes epist. 28 vehementissime in Graecos propter eorum stultitiam invehitur, quin etiam in fine eos barbaris multo deteriores esse scribit. Hanc epistulam ex fontibus genuinis haustam esse Bernays, Heracliti celeberrimus sospitator, libello suo, quem "Lucian u. d. Kyniker" inscripsit, p. 97 propterea negat, quod philosophiae Heracliteae vestigia in illa invenisse sibi videtur. Sed dubito, num recte in suspicionem vocaverit. Equidem nil inesse puto, quod non etiam ex cynica philosophia explicari possit; certe primum id quaerendum erit, cum Antisthenes de rebus physicis Heraclito saepius usus sit (v. Duemmler. Antisth. p. 37 sq.), num omnino negari debeat, Diogenem, quippe qui in hominum contemptu Heraclito similis fuerit, cum hoc viro necessitudine aliqua coniunctum fuisse.

motum fuisse narrat, ut, id quod erat, hominum servator fieret (VIII 276 sq. IX 288 sq. X 295. IV 164). Sed hoc nunc indicasse satis habeo, postea accuratius exponam.

Haec maxime de vita commemoranda erant; age transeamus ad Diogenis orationem, quam eum in consessu Isthmia celebrantium habuisse Dio in or. VIII p. 279 sqq. refert. Atque earum orationum, quas Diogenes, quando Olympiae vel in Isthmo ludorum tempore versabatur, habere solebat, praeter pauca dicta [1]) ne ullum quidem frustulum apud alios scriptores servatur. Attamen eum multitudinem, quae ad ludos visendos convenerat, saepius adlocutum esse ex Diogenis epist. XXXVIII 3 cognoscimus, cuius fides ea re confirmatur, quod § 1 cum Diog. Laert. VI 39, § 5 cum Diog. VI 32 consentit. In § 3 autem Diogenes haec scribit: *καὶ πολλάκις μὲν διαλεγομένου μου περὶ καρτερίας ἐπακολουθοῦντες ἐπηκροῶντο* scil. homines, qui Olympiam convenerant. Quare non casu, sed ex Diogenis more factum est, quod ambarum orationum Isthmiacarum, quas Dio in or. VIII et IX tradidit, altera de laboribus perferendis erat. [2])

Age videamus, quae Diogenes apud Dionem exponat. Cum ab homine aliquo interrogatus esset, num ipse quoque venisset ad certamina spectanda, se ipsum certaturum esse respondit. Illo rursus quaerente, quosnam antagonistas haberet, *ὥσπερ εἰώθει ὑποβλέψας* [3]) "difficillimos" inquit "et vix expugnabiles. Primum enim contra labores pugno dies noctesque." Tum autem Apollinis illud '*Παραχάραξον τὸ νόμισμα*' secutus ad tantam audaciam processit, ut eos labores, quos homines omni virium contentione ludorum et gloriae causa susciperent, nullo usu esse exponeret, porro ut eos, qui victo-

---

1) V. Diog. Laert. VI 43. 60, Aeliani v. h. IX 34 (= fr. 266 Mull.), Epictet. III 22, 58.

2) De his Cynicorum praeceptis omnia, quae opus sunt, Zeller l. c. II 1³ p. 261, 2 exponit.

3) Cf. or. IV 150 et Luc. vit. auct. 7: *Δέδια τὸ σκυθρωπὸν αὐτοῦ* (Diogenis) *καὶ κατηφὲς — οὐχ ὁρᾷς ὡς — συνέσπακε τὰς ὀφρῦς καὶ ἀπειλητικόν τι καὶ χολῶδες ὑποβλέπει;*

riam reportassent et qui ob eam causam summis laudibus efferri et honoribus ornari solerent, insipientes et inutiles homines appellaret[1]), coronam autem victoriae pretium vile et magis capreis quam hominibus dignum. *Ὁ δὲ ἀνὴρ ὁ γενναῖος*[2]) *ἡγεῖται τοὺς πόνους ἀνταγωνιστὰς μεγίστους* neque singulos, sed omnes deinceps provocabit, famem, sitim, frigus, deinde paupertatem, exsilium[3]), contemptum[4]), alia (v. IX p. 291), quin etiam, si ita oportuerit, se virgis caedi aut secari aut uri patietur.[5]) Quare cum admiratus esset, quod homines fodiendi et calcitrandi exercitatione se ad Olympiacos agones pararent, nemo autem curaret, ut vir bonus fieret, ipse pugnam illam, quae quidem vulgo ita diceretur, sed in-

1) Similiter saepe athletas propterea irridebat, quod corporis labores neque animae educandae neque bonae valetudinis causa, sed vanae gloriae adsequendae susciperent, id quod *ἀθλητικῶς ἄγειν* apud Diog. Laert. VI 30 nominat; v. etiam VI 61 sq. Cum Dionis p. 279 sq. verbis his: *ἢ σὺ οἴει τούτων τι ὄφελος εἶναι τῶν τὰς μεγάλας κοιλίας ἐχόντων, οὓς ἐχρῆν περιαγαγόντας καὶ περικαθάραντας ἐκβαλεῖν, μᾶλλον δὲ καταθύσαντας καὶ κατατεμόντας εὐωχεῖσθαι* conferri possunt ea, quae Diogenes oratori pingui et obeso dixit: *ἐπίδος καὶ ἡμῖν, ἔφη, τοῖς πτωχοῖς τῆς γαστρός· καὶ γὰρ αὐτὸς κουφισθήσῃ καὶ ἡμᾶς ὠφελήσεις* (Diog. Laert. VI 57); cf. ibid. 49. De ventris impudicitia vide Diog. Laert. VI 51.

2) Huius vocis usus Dioneus cynicus est. Redit autem ad illud praeceptum, quo mendici illi non eum virum nobilem esse docebant, qui antiqua gente ortus esset, sed eum, qui animi nobilitate praeditus esset (Diog. Laert. VI 10: *τοὺς αὐτοὺς εὐγενεῖς τοὺς καὶ ἐναρέτους*; v. Zeller. II 1³ p. 259, 6, praeterea Diog. Laert. VI 1. 4. 96. 105. IV 46 [de Bione, cf. Stob. flor. LXXXVI 13] Iulian. or. VI 194 B). De verbi '*γενναῖος*' usu vide Luc. vit. auct. 7, Iulian. or. VII 204 A VI 187 C. Iam Plato eum usum denotat, cum in re p. II p. 372 B, quo loco eum contra Cynicos tecte disputare Zeller II 1³ p. 278, 4 demonstravit, *μάζας γενναίας* praedicat: nam *μᾶζα* ad Cynicorum victum pertinet (v. p. 106 adnot. 1).

3) *Φυγὴν* malum non esse demonstrat Diogenes etiam apud Diog. Laert. VI 49, Plut. de inimic. util. c. 2. Ceterum hic est cynicae philosophiae locus communis a multis tractatus, velut a Telete in Stob. flor. XXXX 8, a Musonio ibid. 9.

4) Cf. Iuliani or. VI 197 CD, Diog. epist. V. X.

5) Apud Lucian. in vit. auct. 9 eadem exponit: *ην μαστιγοῖ δέ τις ἢ στρεβλοῖ, τούτων οὐδὲν ἀνιαρὸν ἡγήσῃ.* Vide etiam Iulian. or. VII 214 D et Plut., an vitios. c. 2. 3.

utilem sublatam esse voluit novumque eius loco et verum certamen instituendum esse censuit, in quo pro praemio victori felicitas et virtus proponeretur. Cf. simile dictum apud Epictet. III 22, 58.

Hunc vocabuli ‘*μάχη*’ et derivatorum usum et translationem mere cynicam paucis explicare opus est. Cynici enim multis verbis aliam atque ceteri Graeci eamque translatam significationem attribuere solebant. Etsi hoc non mirum est, quod Cynici ut aliae philosophorum sectae suis terminis et sua oratione ad philosophandum utebantur, tamen quomodo hoc fecerint, dignum id quidem est, quod notetur. *Παραχαράττουσιν* etiam vocum *τὸ νόμισμα* ita, ut novo et meliore sensu quasi impleant vel potius ut antiquas et veras et eas, quae nativae videntur, significationes usu cotidiano corruptas restituant. Velut servus non is est, qui dici solet, neque rex aut dominus is, qui ita appellatur, sed ut Iulianus VI 195 D—196 C argumentatur, cum servus is sit, qui alicui serviat, etiam eum hoc nomine dignum esse putabant, cuius anima cupiditatibus subdita sit; unde id concludunt, solum Cynicum, quippe qui illas domuerit, solum regem vere nominari. Eadem argumentandi ratione Crates apud Plut. coniug. praec. c. 26 (= fr. 37 Mull., cf. eius epist. IX) utitur, cum inde, quod *κόσμος* nominatur, quod rem aliquam ornat (*τὸ κοσμοῦν*),. quia id, quod mulieres ornat, eas modestiores vel *κοσμιωτέρας* reddat, verum *κόσμον* non ornatu muliebri i. e. auro vel gemmis constare concludit, sed honestate et moderatione. Huc pertinet etiam Diogenis aliquod dictum, quod Diog. Laert. VI 33 tradit: *ἀναπήρους ἔλεγεν οὐ τοὺς κωφοὺς καὶ τυφλούς, ἀλλὰ τοὺς μὴ ἔχοντας πήραν.*[1]) Veri amatores non corporis, sed animi hominum amantes sunt. Nam Diog. Laert. VI 105 inter Antisthenis placita haec refert: *ἀξιέραστόν τε τὸν σοφόν*, et VI 11

1) Similia apud Dionem in or. X 298 sq. exstant haec: *καὶ ὁ τοιοῦτος ἄνθρωπος ἀνάπηρος καλεῖται τρόπον τινά, ᾧ ἂν ἔξωθεν προσφυῇ δάκτυλος περιττός —˙ οὕτως ὅταν πολλοὶ πόδες καὶ πολλαὶ χεῖρες καὶ πολλαὶ γαστέρες ἀνθρώπῳ τινὶ προσγένωνται* —, h. e. si quis a servis adiuvari velit et ultra suum ipsius usum et necessitatem immoderate vivat.

haec: *καὶ ἐρασθήσεσθαι δὲ* (scil. *τὸν σοφόν*)· *μόνον γὰρ εἰδέναι τὸν σοφόν, τίνων χρὴ ἐρᾶν* (cf. Diogenem apud Anton. I 60 p. 65, 18 sq. ed Gesn. = Maxim. 44 p. 198 fin. Gesn. [= fr. 53] et Diog. Laert. VI 58). Porro homines, qui dicuntur, rectius purgamenta appellantur, quam homines (Diog. Laert. VI 32, Luc. dial. mort. II 1). Vir sapiens omnes dies pro festis habet (secundum Diogenem apud Plut. tranq. an. c. 20; cf. Antisthenem apud Anton. I 39 p. 49, 8 Gesn. = Maxim. p. 612, 37. 38 Comb. = p. 56 fr. I Winck.) neque civitatis leges sequitur, sed veras, quae virtus praescribit (Antisthenes apud Diog. Laert. VI 11). Praeterea viri boni deorum imagines sunt (Diog. apud Diog. Laert. VI 51); verae divitiae non domibus servantur, sed animo et mente (Antisth. apud Xen. in conv. IV 34). Porro Diogenes dicebat, coronas gloriae papulas esse (Diog. Laert. VI 41, cf. Luc. Cyn. 19), Antisthenes veram coronam eam esse, quae eruditione constaret (Stob. ecl. II 31, 33 p. 207 Wachsmuth.).

Eodem igitur modo apud Dionem docet Diogenes, verum certamen id esse, quod contra labores conserendum sit, quem eundem verborum usum ante Cynicos iam Socrates adhibuerat[1]), cuius discipulus Antisthenes rectum verborum usum eruditionis fundamentum esse arbitratus (p. 33 fr. I Winck.) *περὶ παιδείας ἢ ὀνομάτων* quinque libros, *περὶ ὀνομάτων χρήσεως ἐριστικὸν* scripsit (Diog. Laert. VI 17), quibus in commentariis etiam tales vocum interpretationes, quarum exempla modo attuli, exstitisse suspicor. A Cynicis autem res ad Stoicos deducta est (v. infra).

Sed pergamus in Diogenis oratione enarranda. Ac labores quidem inimici hominum sunt vix expugnabiles. Sed quid de laetitia dicendum est, contra quam eo difficilior pugna est, quo magis amicae alicuius specie et blandimentis armata homines adgreditur? Quare Diogenes se etiam contra laetitiam bellum gerere profitetur (p. 282 sq.). Idem apud Lucianum in vit. auct. 8 verbis magnanimis de se gloriatur:

---

1) Cf. Xenoph. mem. III 9, 6 et Zeller. II 1^3 p. 102, 2.

στρατεύομαι δὲ ὥσπερ ἐκεῖνος (Hercules) *ἐπὶ τὰς ἡδονάς.* Quid? quod Diogenes Crateti in epist. XII scribit, ut eadem audacia et iisdem viribus e t laetitiae e t labori obviam eat?

Concludit autem orationem ita, ut Herculis labores recenseat scil. eodem consilio ductus, quo Antisthenes Herculem suum maiorem scripsit [1]): illius enim exemplo laborem bonum esse demonstrat (p. 285—287).

Deinde autem ubi perorandi finem fecit, nimirum ut res cum verbis consentirent [2]), etiam actione aliqua *τὸ νόμισμα παραχαράττει· ἐννοήσας δὲ οἶμαι τὸ τοῦ Ἡρακλέους τοὺς μὲν λόγους ἀφῆκε, χαμαὶ δὲ καθεζόμενος ἐποίει τι τῶν ἀδόξων.*

Oratione IX multa repetuntur, quae or. VIII iam exposita sunt, vel amplificantur; velut nova iis adiecit, quae in or. VIII p. 280 de corona Olympiaca dixerat. Nam cum Diogenes ipse se coronaret, quoniam victoriam de laboribus et voluptatibus reportasset, certaminis Olympiaci arbitri, qui eum coronam deponere iuberent, nuntios miserunt. Iam Diogenes ipsum se pugnare respondet, sed contra multo atrociores hostes quam athletas illos. Quid? ego nonne dignior sum, qui coroner quam athletae? Iam abite et iis, qui vos miserunt, renuntiate, *ὅτι ἐνδοξότερα πεποίηκα τὰ Ἴσθμια, καταχρατήσας αὐτὸν τὸν στέφανον.* Non malam Diogenis imaginem hanc orationis partem praebere inde concludo, quod quomodo Diogenes Apollinis mandatum '*Παραχάραξον τὸ νόμισμα*' exsecutus sit, uno exemplo demonstrat.

Deinde Diogenem ad homines redarguendos promptum et aptum fuisse, id quod Dio in or. IX p. 290 praedicat, p. 292 —294 specimine aliquo confirmat. Enarrat enim dialogum, quem Diogenes cum Olympionica multis comitantibus laeto animo a ludis redeunte habuisse fertur. Dialogos enim sicut

---

1) Diog. Laert. VI 2: *καὶ ὅτι ὁ πόνος ἀγαθόν, συνέστησε διὰ τοῦ μεγάλου Ἡρακλέους.*

2) Stob. flor. XXIII 10 (= fr. 45 Mull.): *Διογένης ἔφη, τῶν ἀνθρώπων ἐνίους τὰ δέοντα λέγοντας ἑαυτῶν οὐκ ἀκούειν, ὥσπερ καὶ τὰς λύρας καλὸν φθεγγομένας οὐκ αἰσθάνεσθαι.* Diog. Laert. VI 64: cf. Zeller. II 1³ p. 272, 7.

inter aliorum item inter Diogenis *ἀπομνημονεύματα* traditos fuisse etiam ex Diogenis epist. XXXI apparet, in qua Olympionicae alicuius elenchus inest, Dionei quidem similis, sed a putido scriptore miserrime enarratus; cf. etiam ep. XXXVIII. Qua de causa res ita nobis cecidit, ut illorum dialogorum indolem Dionis aliquo bonae notae specimine inlustrare possimus. Diogenes enim propterea Isthmiorum dignitati obtrectat, quod nemo, etsi victoriam reportaverit, tamen sapientior, moderantior, fortior, doloris patientior fiat. Quae cum Olympionicam concedere coegisset, effecit, ut multi eorum qui circumstabant, rem despicerent et ille ipse maestus, crederes victum, abiret (p. 294). Idem sibi contigisse Diogenes etiam epistulae illius in fine praedicat.

Conclusio autem huius orationis eadem est atque octavae: etiam actione quadam coronam Olympiacam quasi pedibus calcavit et hominum risui dat.

Ex singulis unum tangam. Diogene enim Olympionicam illum interrogante, quantum tandem ceteros de praemio proposito concertantes praecurrisset, ille "paululum" inquit, "quiddam, o Diogenes; sed hoc ipsum in ea victoria admirabile fuit." Cui respondet Diogenes: *ὥστε, ἔφη, παρ᾽ ἓν μόνον βῆμα εὐδαίμων γέγονας* (p. 293). Ita saepius Diogenes iocari solebat propter hominum stultitiam rem vilissimam quamque maxima efficere posse, velut apud Diog. Laert. VI 35 haec Graecis exprobrat: *τοὺς πλείστους ἔλεγε παρὰ δάκτυλον μαίνεσθαι· ἐὰν οὖν τις τὸν μέσον προτείνας πορεύηται, δόξει τῳ μαίνεσθαι, ἐὰν δὲ τὸν λιχανόν, οὐκέτι.* Cf. ibid. 57 et 36: *τὴν σὴν καὶ ἐμὴν φιλίαν σαπέρδης διέλυσε.*

Sed cum cetera ex iis, quae de Cynicorum rationibus exposuimus, explicari possint, oratione IX relicta ad decimam transeamus.

E caelo descendit γνῶθι σεαυτόν,
figendum et memori tractandum pectore, sive
coniugium quaeras vel sacri in parte senatus
esse velis. (Iuvenal. sat. XI 27 sqq.)

Hoc divinum effatum homines sequi oportere Diogenes in Dionis or. X demonstrat: *ἤδη οὖν ἀκήκοας τὸ ἐν Δελφοῖς γράμμα τὸ Γνῶθι σαυτόν;* etc. (p. 303).

Sed etiam ea re haec oratio memoratu digna est, quod melius quam illo colloquio, quod Diogenem cum Olympionica illo habuisse Dio narrat, Diogenis *τὸ ἐλεγκτικὸν* paene Socraticum inlustrari potest. Nonne eo dialogo Diogenes eodem modo quo Socrates a rebus cotidianis initium facit et paulatim ad altiores et subtiliores quaestiones ex intima philosophia repetitas sermonem deducit?

Res enim haec est. Diogenes, cum quondam Corintho Athenas proficisceretur, in itinere amico cuidam obviam factus, quonam contenderet, interrogavit. Tum alter conqueritur, servum suum aufugisse et ipsum se Delphos proficisci dicit, ut deum de ea re consulat. Statim Diogenes eum omnino male sibi prospexisse redarguit, quoquo modo res accipiatur. "Aut enim", inquit, "servus tuus ipse homo erat perditus, et si forte res ita sese habeat, cur non potius gaudes, quod a malo homine liberatus es? Sed hic est hominum mos, ut, etsi sibi cum hominibus malis rem esse sciunt, tamen ab iis liberati non quiescant, sed multa negotia ad illos inveniendos suscipiant. Stulti illi sunt, qui non reputent, quanta mala ab hominibus malis facta sint (— p. 297). Aut si servus non malus erat, sed tu ipse, ille te suo iure fugit, quia a te pessumdari nolebat (— 301)." Cum his Diogenis sententiis apte conferri possunt, quae Teles apud Stob. in flor. II p. 67 fin. exponit. 'Si quis' inquit 'nil tristius accidere posse dixerit, quam si iis civibus, qui bene de patria meriti sint, cives gratiam debitam non habeant, is a recta sententia aberrat. *Καὶ πῶς ἂν εἴη τοῦτο ἀκλήρημα, ἀλλ' οὐκ, εἰ δεῖ εἰπεῖν οὕτως, εὐκλήρημα, τὸ γνῶναι ποία τις πρότερον μὴ εἰδότα; Ἀλλ' εἰ μὲν τὴν γυναῖκα ᾔσθου πονηρὰν καὶ ἐπίβουλον οὖσαν, πρότερον μὴ εἰδὼς ἂν ἔσχες χάριν, καὶ εἰ τὸν οἰκέτην δραπέτην καὶ κλέπτην, ἵνα φυλάττῃ.* etc.

Haec disputationis pars prior est; altera (— p. 303) vereor, ne genuina non sit, sed e Xenophontis mem. IV 2, 24—30,

quo loco Socratem de illo *γνῶθι σαυτὸν* similiter disputantem inducit, ab ipso Dione excerpta et elaborata. Verum quod Diogenes adhortatur, ne quis deum consulat, qui ipse se non noverit (p. 303), et omnino satius esse putat, veram rationem mentemque sequi quam a deo discere, quid cuique faciendum sit, hanc re vera ipsius Diogenis sententiam fuisse inde evincitur, quod Oedipum, cuius dementia multa cum acerbitate apud Dionem p. 305—307 notatur, quia se ipsum non noverit et tamen si non Apollinem Tiresiam saltem consultaverit, eodem sensu in ipsius Diogenis scripto aliquo commemoratum esse certis argumentis demonstrari potest. Quare age de hoc loco accuratius quaeramus, qui eo magis memorabilis est, quod Diogenes plane novam aliquam de Oedipode sententiam dicit.

Diogenes enim Oedipum, quem omnes Graeci tanquam virum magnis aerumnis vehementer vexatum, sed omnium sapientissimum magno in honore habebant, plane e contrario omnium hominum stultissimum nominare et ei soli culpam calamitatis adsignare et, ut breviter loquar, totam fabulam in Oedipodis vituperationem detorquere ausus est. Primum quidem Oedipus sophistam sese praebet miserum, profligatum, perditum, qui se sapientem esse putaverit, cum plane nil saperet, quin etiam stultissimo quoque Boeoto prudentia inferior esset. Sphinx enim pro stultitia esse intellegitur, qua ceteri Boeoti se teneri magno cum dolore senserunt, quam Oedipus fugisse sibi visus est, idque Boeotis ceteris persuasit. Nihilo secius sub eius imperio eo magis quam ceteri mansit, quod omnino non intellexit, se illius servum esse. Quid? quod ne aenigma quidem Sphingis solvit? Nam Sphinx eum iusserat, hominem ipsum et hominis naturam cognoscere, ille autem 'hominis' nomine indicato se apte respondisse putabat, sed nil aliud fecit, ac si quis interrogatus, quid esset Socrates, responderet 'Socrates.'[1])

1) Nam Sphinx ex eo quaesivit, quid esset id, quod quattuor, duobus, tribus pedibus incederet. Iam in memoriam mihi venit, me alicubi — opinor apud Platonem — locum aliquem legisse, ubi alter alterum, quo-

Deinde stultitiae erat vaticinio uti, cum Oedipus se ipse quomodo uteretur, nesciret. Nam ea re se matris amore nefando correptum esse certior factus ad tantam dementiam processit, ut primum probrum suum omnibus civibus suis ipse patefaceret, deinde se adflictaret et lamentaretur, se eorundem patrem et fratrem, eiusdem mulieris maritum et filium et postremo, ne quam stultitiam relinqueret, se ipse oculis privaret et omnibus erroribus et sordibus sese dederet. Quasi sanis oculis instructo vagari non liceret! Deinde cur probrum suum non silentio obtexit? aut id si nolebat, cur non lege Thebanis data sanxit? Nimirum ignorabat sophista ille, si matres et filii corpora miscerent, id nil scelesti habere a natura, idemque inter gallos gallinasque, canes, asinos et apud Persas fieri.

Mira sane sapientia et antea Graecis inaudita, tamen quae a Diogene et cynica philosophia non aliena sit.[1]) Oedipus enim una cum sophistae persona etiam ea vitia suscepit, quae Diogenes saepius apud Dionem iis exprobrat, *κακοδαιμονίαν* (cf. or. VIII 277), stultitiam (or. IV 154), vitae et opinionis incertos errores (or. IV 152 sq. 154). Tum eadem ratione fabula immutatur, qua Antisthenes in 'Hercule' suo Prometheum non heroem, sed stultum sophistam fuisse demonstravit (v. Themist. *περὶ ἀρετῆς* in mus. rhen. vol. XXVII 450 sq. coll. cum Buecheleri adnot. 1). Porro Oedipus illud Apollinis et Diogenis praeceptum '*Γνῶθι σαυτόν*' neglexit; neque secun-

---

cum colloquitur, interrogat, num tandem statuat, ut homines in dicendo nomina simplicia vitent et per amplas ambages pro nominibus iis verbis utantur, quibus nominis cuiusque notio definiatur. Ita Sphingem locutam esse fortasse Diogenes docuit. Nam si Sphinx interrogat, quid id sit, quod quattuor, duobus, tribus pedibus incedat, hoc idem est, ac si interroget, quid sit homo, eaque quaestione hominis notionem describi i. e. hominem cognosci velit. Oedipus igitur hominem intellegi a Sphinge suspicatus responsum dat id, quod Diogenes eum dedisse exprobrat: homo est homo. V. etiam dialexeis anonymi sophistae apud Mullach. fr. phil. graec. I p. 549 a 25: *ὥσπερ καὶ ἄνθρωπος τὸ αὐτὸ καὶ παῖς καὶ νεανίσκος καὶ ἀνὴρ καὶ γέρων ἐστίν.*

1) Cf. Wilamowitz. in quaest. philol. IV p. 296, 7.

dum naturam vitam agit. Quid autem naturae consentaneum sit, ut statuatur, Diogenes eo more, quem supra commemoravimus, animalia [1]) pro exemplis proponit eorumque testimonia Persarum moribus h. e. *νομίμοις βαρβαρικοῖς* confirmat. Quid? quod Zeno Stoicus apud Sextum Emp. hyp. III 246 (= adv. math. XI 191) haec exponit: *περὶ δὲ τῆς εἰς τοὺς γονεῖς ὁσιότητος ὁ αὐτὸς ἀνήρ φησιν* (Zeno, cuius nomen § 245 exstat, fortasse *ἐν ταῖς διατριβαῖς*, qui liber ibidem citatur) *εἰς τὰ περὶ τὴν Ἰοκάστην καὶ τὸν Οἰδίποδα, ὅτι οὐκ ἦν δεινὸν τρίβειν τὴν μητέρα.* Quare cum Zeno non solum eadem doceat, quae Diogenes apud Dionem, sed etiam eadem fabula doctrinam inlustret, quam Diogenes adhibet, nonne credibile est, illum ex eodem fonte hausisse, ex quo Dio, et utrumque Diogenem secutum esse?

Aliud accedit. E Diog. Laert. VI 80 Diogenem Sinopensem Oedipodis fata tragoedia tractasse cognovimus. [2]) Quodsi ea, quae Diogenes de Oedipode apud Dionem exponit, comparamus cum iis, quae ex Diogenis 'Thyesta' traduntur, statim

---

1) Diogenes, quod gallos et gallinas in disputationem infert, hac in re sophistas sequitur. Nam apud Aristophanem nub. 1420 sqq. Phidippides modo sophistarum doctrina imbutus eam legem, qua patribus quidem liberos verberare fas est, liberi patres vetantur, hoc argumento usus tollit:

1427 *σκέψαι δὲ τοὺς ἀλεκτρυόνας καὶ τἄλλα τὰ βοτὰ ταυτί,*
ὡς τοὺς πατέρας ἀμύνεται· καίτοι τί διαφέρουσιν
ἡμῶν ἐκεῖνοι, πλήν γ' ὅτι ψηφίσματ' οὐ γράφουσιν,

cui prudenter Strepsiades pater respondet:

τί δῆτ' ἐπειδὴ τοὺς ἀλεκτρυόνας ἅπαντα μιμεῖ,
οὐκ ἐσθίεις καὶ τὴν κόπρον κἀπὶ ξύλου καθεύδεις;

quam trita talia artificia fuerint, ex ea re cognoscere licet, quod Aristophanes etiam avium v. 1347 de legibus, quibus aves utuntur, similia fingit (v. Kock. adnot. ad nub. 1428). Pendet autem haec ratio ex eo sophistarum placito, "quo distinguebant inter id, quod secundum naturam iustum esset, atque illud, quod secundum leges et instituta hominum iustum haberetur" (v. Plat. remp. I p. 338 A — 339 A et eos locos, quos Stallbaum in edit. reip. libri I p. 12 collegit).

2) De Diogenis tragoediis vide Rohde, *griech. Roman* p. 249 adnot. et 351, 1.

utriusque fabulae tractandae rationem eandem fuisse apparet. In Thyesta Diogenes fas esse exponit carne humana vesci, *ὡς δῆλον ἐκ τῶν ἀλλοτρίων ἐθῶν* (Diog. Laert. VI 73); cum autem in fabulis sit, Thyestam filios suos comedisse, inde Diogenem illa tragoedia docuisse verisimile fit fas esse etiam patres liberorum carne vesci. Quare recte ad eandem tragoediam Nauck. in trag. graec. fragm. p. 628 ea quoque rettulit, quae Theophil. ad Autol. III 4 p. 282 tradit: *ἀθεωτέρα τις φωνὴ εὑρίσκεται ἡ τοῦ Διογένους διδάσκοντος τὰ τέκνα τοὺς ἑαυτῶν γονεῖς θυσίαν ἄγειν καὶ τούτους κατεσθίειν.* Neque dubito, quin huc pertineant quae Diogenes in epist. XXI scribit: *γονεῦσι χάριτας οὐχ ἑκτέον οὔτε τοῦ γενέσθαι, ἐπεὶ φύσει γέγονε τὰ ὄντα, οὔτε τῆς ποιότητος.* Nam audias, quam causam Diogenes adferat: *ἡ γὰρ τῶν στοιχείων σύγκρασις αἰτία ταύτης* (scil. *ποιότητος*).[1]) Quid? nonne eodem argumento ex elementorum mixtura repetito in Thyesta carnis humanae esus a Diogene ita defenditur, ut exponatur: *καὶ τῷ ὀρθῷ λόγῳ πάντ᾽ ἐν πᾶσι καὶ διὰ πάντων εἶναι —. Καὶ γὰρ ἐν τῷ ἄρτῳ κρέας εἶναι καὶ ἐν τῷ λαχάνῳ ἄρτον, καὶ τῶν σωμάτων τῶν λοιπῶν ἐν πᾶσι διά τινων ἀδήλων πόρων καὶ ὄγκων εἰσκρινομένων καὶ συνατμιζομένων, ὡς δῆλον ἐν τῷ Θυέστῃ ποιεῖ* (Diog. Laert. VI 73 = Nauck. l. c.). In Thyesta igitur Diogenes docet, *ὡς δῆλον ἐκ τῶν ἀλλοτρίων ἐθῶν* sive, quod idem esse supra diximus, e naturae iure fas esse humana carne vesci neque ullam condicionem aut legem inter parentes et liberos esse. Item apud Dionem Persarum matrimonia et animalia sive naturam ipsam pro testibus adfert, ut Oedipodis et Iocastae matrimonium nil scelesti habuisse comprobet. Utroque loco Graecorum instituta antiquitus conservata funditus evertere et omnia vincula, quibus propinqui et adfines inter se tenentur, solvere studet. His expositis se-

---

1) Duobus his locis evincitur primum Diogenem elementorum mixturam statuisse, id quod Steinhart negat in Ersch. et Gruber. encyclop. sect. I tom. XXV p. 304, deinde Zenonem in eo praecepto suo, quo Stoicorum primus *κρᾶσιν δι᾽ ὅλων* esse docuit, Diogenem Cynicum secutum esse (v. de ea re Zeller. hist. phil. graec. III 1^3 p. 126 sqq.).

quitur, ut apud Dionem Diogenis 'Oedipodis' argumentum servari suspicemur.[1])

Sed etiam de 'Medea', quam Diogenes scripsit (Diog. Laert. VI 80) nova ex Dione discimus. Is or. XVI (*περὶ λύπης*) p. 461 sq. Medeam veneficam fuisse, quae Iasonem medicamentis datis a serpentibus tueretur, negat. Sed tanquam *φρόνησιν* intellegendam esse, quae hominibus praesidia ad beatam vitam comparet et moneat, ne quid magnum esse aut admiratione dignum credant nisi illud, sine ullo dolore, sine metu et curis si non longam aetatem, certe unum diem[2]) transigere posse. Quam artem si quis non didicerit, eum omnes res et condiciones igni et bestiis similes putaturum. Ita ex Medea, fabulae interpretatione aliqua adhibita, philosopha cynica fit: nam Cynicus *φρόνησιν* habere et animi perturbationibus liber esse debet.[3]) Sed eam interpretationem ad Diogenem redire ex Stobaei flor. XXIX 92 apparet, quam eclogam iam Duemmler in Antisthenicis p. 74 cum Dione contulit: *ὁ Διογένης ἔλεγε τὴν Μήδειαν σοφήν, ἀλλ᾽ οὐ φαρμακίδα γενέσθαι*, nisi quod Dio ita Diogenis sententiam mutavit, ut Medeam non sapientem, sed ipsam sapientiam vel eam virtutem esse fingeret, qua illam tanquam philosopham cynicam et ipsam omnes superasse et alios imbuisse Diogenes docuerat. Post haec verba Diogenes apud Stob. ita pergit: *λαμβάνουσαν γὰρ μαλακοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ σώματα διεφθαρμένους ὑπὸ τρυφῆς ἐν τοῖς γυμνασίοις καὶ τοῖς πυριατηρίοις διαπονεῖν καὶ ἰσχυροὺς ποιεῖν καὶ σφριγῶντας* et postremo ea verba adicit, quae saepe apud fabularum interpretes leguntur: *ὅθεν*

---

1) Vides, quam sagaciter Duemmler in Antisthenicis p. 68 Oedipodis argumentum divinarit, qui haec scribit: "In Oedipode similiter [scil. atque in Thyesta] de nefario illo matrimonio videtur actum esse, nimirum ita ut defenderet."

2) Fama erat, eum qui se Medeae unguentis inlevisset per unum diem neque igni nec ferro vinci posse; cf. Apollod. I 9, 23, 6. Haec Casaubonus in Reiski Dionis edit. II p. 461 adnotavit.

3) Cf. Diog. Laert. VI 13: *τεῖχος ἀσφαλέστατον φρόνησιν* et eundem VI 15: *οὗτος* (Antisthenes) *ἡγήσατο καὶ τῆς Διογένους ἀπαθείας καὶ τῆς Κράτητος ἐγκρατείας.*

περὶ αὐτῆς ῥυῆναι τὴν δόξαν, ὅτι τὰ κρέα ἕψουσα νέους ἐποίει.

Equidem nullo modo dubito, quin hac Stobaei ecloga et illo Dionis loco Diogenis 'Medeae' argumentum contineatur, ad quam si quidem illi loci referentur, eandem pariter trium illarum tragoediarum, 'Thyestae', 'Oedipodis', 'Medeae', speciem atque indolem fuisse apparebit. Nam ne Apollinis effati '*Παραχάραξον τὸ νόμισμα*' neglegens esse videretur, Oedipum, quem ceteri Graeci summis laudibus extulerunt, cuius tristia fata a clarissimis poetis in scaenam ducta commiserari et deflere solebant, Diogenes solus tanquam sophistam stultum vehementer vituperavit et acerbe derisit; at contra Medea a Graecis venefica esse et liberos interfecisse creditur, a Diogene sapiens habetur; Thyesteae dapes ceteris nefandae et foedae dicuntur, Diogeni naturae accommodatae et homini cuivis et sapienti, qualem Thyestam a Diogene intellectum esse putarim, permissae.

Praeter has tragoedias Diogenes etiam 'Helenam' scripsit (Diog. Laert. VI 80). Iam in epist. XVII eam vituperat, quod Menelai domi convivantibus ad eorum tristitiam depellendam medicamentum vino mixtum, non sine vino dederit. Homeri versus, quos Diogenes denotat, Odyss. libri IV 221 et 222 sunt: sed Helenae vituperatio nec pedem nec caput habet, si quidem Diogenem ea ipsa venena significasse censeamus, quae secundum Homerum Helena in crateram coniecit. Hoc erat magis poetam corrumpere, quam corrigere. Sin autem Diogenis eam consuetudinem in memoriam revocamus, qua verbis, quae ad artem medicam pertinent, translata significatione uti et animorum quoque hominum medicamenta esse exponere solebat [1]), verisimile fit eum eodem sensu Helenae *φάρμακα* accepisse

1) Velut apud Antonium et Maximum p. 64 (= fr. 10 Mull.): *οἱ μὲν ἰατροὶ τὰς τῶν ἐκλεικτῶν φαρμάκων πικρίας μέλιτι, οἱ δὲ σοφοὶ τὰς τῶν δυσκολωτέρων ἀνθρώπων ὁμιλίας ἱλαρότητι γλυκαίνουσιν.* Cf. Anton. I 21 p. 26, 39 Gesn. = flor. Laurent. II c. 31, 22 p. 243 Mein.: *τὸ ἀληθὲς πικρόν ἐστι καὶ ἀηδὲς τοῖς ἀνοήτοις, τὸ δὲ ψεῦδος γλυκὺ καὶ προσηνές, κτλ.* Cf. Lucretium I 936 sqq.

et ipsam Helenam vituperasse, quod non libere et aperte convivas monuisset, ut animorum tristitiam deponerent, sed veritatis amaritudinem orationis dulcedine lenivisset. Quid? quod haec Homeri interpretationis artificia apud schol. cod. Ambrosiani Q resonant, qui Homerum propterea laudat, quod *δαιμονίως τὰ ἀνώτατα δύο παρέλαβε, τὸ πένθους καὶ ὀργῆς διαλλάττειν, οἷς καὶ τὰ λοιπὰ ὑποστέλλεται πάθη.*

Iam ex iis, quae de Diogenis tragoediis diximus, apparet Iulianum, quod in or. VI p. 186 BC nil serio aut ex animi sententia scriptum Diogenem reliquisse adfirmat idemque de tragoediis profitetur, magis eo consilio ductum esse, ut Diogenem ab impietatis et nequitiae crimine defenderet, quam verum dixisse. Sed in or. VI p. 186 C Diogenis tragoedias posse quidem genuinas existimari concedit; hoc in or. VII cum praefracte negaret et omnes illarum sordes Philisco adscriberet, non ad indolem ludibundam refugere ei opus erat, quo factum est, ut in or. VII (p. 210 D) verius de tragoediis scriberet, quam in or. VI: *τίς* ait ⟨*οὐκ ἂν* (add. Cobet)⟩ *ἐπελθὼν βδελύξαιτο καὶ νομίσειεν ὑπερβολὴν ἀῤῥητουργίας οὐδὲ ταῖς ἑταίραις ἀπολελεῖφθαι;*

Sed quodammodo etiam in or. VI recte iudicat. Aliam enim 'Thyestae', 'Oedipodis', 'Medeae' indolem, aliam 'Herculis' fuisse video, cui hunc Tertulliani (Apolog. c. 14) locum Oehlerum et Nauckium recte adscripsisse iam supra dixi: "sed et Diogenes nescio quid in Herculem ludit, et Romanus Cynicus [1]) Varro trecentos Ioves, sive Iuppiteres dicendum, sine capitibus introduxit." Ex hoc uno fragmento si de totius tragoediae indole aliquid concludi potest, 'Hercules' ad Cynicorum *παίγνια* pertinet.

Quid autem Diogenes tragoedia sua in Herculem luserit, ex Luciano concludi potest. Is in dial. mort. XVI [2]) Diogenem

---

1) Eadem repetuntur a Tertulliano ad nat. I 10 hac varia lectione: "Romani stili Diogenes, Varro"; v. Riese, *Varr. sat. reliq.* p. 239 fr. X et praefat. p. 10, p. 31, 3.

2) Ipse in hunc locum incideram, cum postea eum iam ab Oehlero in adnot. ad Tertull. apolog. I 14 collatum esse vidi.

Herculi in Orco occurrentem seque cum illo colloquentem fingit. Diogenes admiratus, quod Hercules, quamquam Iovis filius esset, diem supremum obiisset, quomodo hoc factum sit, ex illo quaerit. Hercules autem respondet genuinum Herculem in caelo cum dis versari et formosam pedibus Heben (*καλλίσφυρον Ἥβην*) uxorem habere, se ipsum eius simulacrum esse. Quod facile intellectu esse Diogenes eodem orationis tenore, quo antea adfirmat, sed inde usque ad finem nullo modo facetiis et irrisione Herculis abstinere potest. Nam Herculis simulacrum per divinum Herculem obtestatur, ut se certiorem faciat, quomodo, cum Hercules inter vivos fuerit, ipse Hercules eiusque simulacrum uno corpore inter se coniuncti fuerint. Ac primum quidem *θρύπτεται* Hercules, tandem respondet, quidquid Amphitruonis in Hercule fuerit, id mortuum et iam ipsum esse, quod autem Iovis, in caelo inter deos agere. Tum Diogenes § 4: 'Σαφῶς' inquit '*νῦν μανθάνω· δύο γάρ, φής, ἔτεκεν ἡ Ἀλκμήνη κατὰ τὸ αὐτὸ Ἡρακλέας, τὸν μὲν ὑπ' Ἀμφιτρύωνι, τὸν δὲ παρὰ τοῦ Διός· ὥστε ἐλελήθειτε δίδυμοι ὄντες ὁμομήτριοι.*' Immo — ait Hercules — ut tu, Diogenes, homines ex anima et corpore compositos esse putas, quid impedit, quominus idem de me valeat? Quo maiorem ansam irrisionis Diogeni praebet, qui sic iocatur (§ 5):
'*Ἀλλ' ὦ βέλτιστε Ἀμφιτρυωνιάδη* — agnosce metri vestigia! — *καλῶς ἂν ταῦτ' ἔλεγες, εἰ σῶμα ἦσθα· νῦν δὲ ἀσώματον εἴδωλον εἶ· ὥστε κινδυνεύεις τ ρ ι π λ ο ῦ ν ἤδη ποιῆσαι τὸν Ἡρακλέα.* Primus is est, qui in caelum sublatus est, alter is, cuius corpus in Oeta monte igni traditum est, tertius tu, qui Herculis imago es. Huius quis pater apte inveniri possit, nunc considera!' Quae verba Hercules indignatus discedit.

Tertullianus l. c. 'Romani stili Diogenem' Varronem trecentos Ioves sine capitibus introduxisse narrat et una cum Varrone Diogenem nominat. Quid? nonne inter Diogenis apud Lucianum et Varronis *παίγνια* ingens intercedit similitudo? Diogenes tres Hercules numerat, trecentos Ioves Varro. Quid igitur? nimiaene audaciae erit conicere Tertullianum, cum de

Diogenis iocis dicit, illam Herculum triadem a Diogene inventam significare?

Dixerit quispiam: 'tu numerorum similitudinem nimis urges nec reputasti Tertullianum ambo viros non ea de causa uno velut tenore nominasse, sed magis propterea, quod ambo Graecorum deos ludibrio habebant.' Hoc recte quidem; sed Tertullianus, ut omnino duos illos coniungeret, nonne similitudine aliqua inter illos intercedente commotus esse potest? Nisi forte quis Tertulliani verba "Diogenes nescio quid — ludit" non brevitatis causa vel fastidiose dicta esse credit, sed ita accipit, tanquam Tertullianus Diogenis iocorum plane ignarus fuerit. Cum autem apud Lucianum sub Diogenis nomine ea fabula sit, quae cum Varronis saturae illius argumento apte comparetur, equidem non dubito, quin Tertullianus ad eam adluserit.

Sed ex Oehleri et Naucki coniectura admodum laudabili Tertullianus l. c. Diogenis 'Herculem' deridet. Itaque ea dialogi Lucianei pars, qua tres Hercules fuisse demonstratur, ad Diogenis 'Herculem' redit.

Quod Diogenes ludis et iocis in 'tragoedia' aliqua locum dedit, ea res plane nullam difficultatem praebet. Idem alii poetae fecerunt; velut is, qui Romanus Cynicus vel Menippeus vocatur, Varro pseudotragoedias scripsit, quas Ritschelius opusc. III p. 527 eandem fere indolem atque Rhintonis *ἱλαροτραγῳδίας*, Plauti tragicomoediam, Alcaei *κωμῳδοτραγῳδίαν* habuisse suspicatur, rectius O. Ribbeck in hist. poes. rom. I p. 265 in Diogenis et Timonis 'tragoediarum' similitudinem fictas esse demonstrat. V. etiam Crusium in recensione Wachsmuthi sillographorum in 'Lit. Centralblatt' 1887 No. 9 p. 279.

Sed rectius de Diogenis pseudotragoedia iudicabimus, si quaeramus, quo consilio scripta sit. Lucianeo illo Diogenis et Herculis dialogo sub finem Homeri narratio quasi digito monstratur, ubi Diogenes, quis ipse sit, Herculem his verbis certiorem facit: "Sum Diogenis imago, ipse autem non profecto inter deos immortales versor, sed in Orco inter hominum

praeclarorum manes, Homerum tamque frigidas eius fabulationes deridens." Adludit autem ad Odyss. λ 600—603 [1]):

τὸν δὲ μετ᾽ εἰςενόησα βίην Ἡρακληείην,
εἴδωλον· αὐτὸς δὲ μετ᾽ ἀθανάτοισι θεοῖσιν
τέρπεται ἐν θαλίῃς καὶ ἔχει καλλίσφυρον Ἥβην.

Ultima verba apud Lucianum etiam in paragrapho 1 significantur. Sed animadverte, quae sit discrepantia inter Dionem et Diogenem sive Lucianum. Dio omni philosophiae et fabularum interpretationis apparatu or. I 63 sqq. recte Herculem Iovis et Alcmenae filium perhiberi cum multo labore et sudore demonstrare studet. Diogenes apud Lucianum ea ratione, qua Homerus de Herculis morte rettulerit, fabulam, quae vulgo de Hercule feratur, per se ipsam stare non posse ostendit. Si recte disputavi, Diogenes Sinopensis inter Homeromastigum numerum recensendus est. Eustathius enim ad Odyss. λ 601 p. 1702, quem iam Hemsterhuisius laudat in adnot. ad illum Luc. dialogum (edit. Bipont. II p. 491), haec tradit: *διαβάλλουσι δὲ καὶ τὸν τοιοῦτον τόπον* (scil. Homeri) *οἱ ὁμηρομάστιγες*, et cum alia tum hoc quaerebant: *πῶς οἷόν τε τὸν αὐτὸν ἐν Ἅιδου τε εἶναι καὶ ἐν οὐρανῷ.* His igitur dubitationibus iam Diogenes Homeri locum temptabat, sed non solum dubitationem movisse, ut ceteri Homeromastiges, sed ipse simul *λύσιν* ludicram periclitari volebat et, ut facile ei concedi potest, feliciter solvit et elegantius, quam misellus Proclus philosophus (v. Hemsterh. l. c.). [2])

---

1) Cf. adnot. in edit. Bipont. II p. 494 sq.

2) Statim initio dialogi Diogenes, cum Herculem conspexerit, dubitanter quaerit: *οὐχ Ἡρακλῆς οὗτός ἐστιν; Οὐ μὲν οὖν ἄλλος, μὰ τὸν Ἡρακλέα.* His verbis denotatur a Luciano proverbium illud: *ἄλλος οὗτος Ἡρακλῆς,* quod veteres *ἐπὶ τῶν ἰσχυρῶν* usurpare solebant (v. Gregor. Cypr. I 38 in paroemiogr. II p. 59). Hoc proverbio Varro satiram aliquam Menippeam inscripsit, cuius duo fragmenta servantur. Quare nego titulo illo Varronem Cleanthem Stoicum, qui alter Hercules appellatus est (Diog. Laert. VII 170), laudare voluisse, ut Krahner, *de philos. Varron.* p. 7 proponit et Riese l. c. p. 98 sq. comprobat. Similiter enim ac Lucianus, Varro multos et diversos Hercules, quos fuisse Graeci narrabant, inter se discrevisse et cum dis Romanis comparasse videtur: velut "cum de Invicto

Nimirum haec Diogenis Homeri castigandi ratio puram et genuinam mediae comoediae indolem refert, quam Platonius de diff. com. apud Duebner. schol. Aristoph. p. XIV v. 67 ita describit: *ἀνεύθυνον γὰρ τὸ τοιοῦτον, οἷον διασύρειν Ὅμηρον εἰπόντα τι ἢ τὸν δεῖνα τῆς τραγῳδίας ποιητήν. Τοιαῦτα δὲ δράματα καὶ ἐν τῇ παλαιᾷ κωμῳδίᾳ ἔστιν εὑρεῖν, —. Οἱ γοῦν Ὀδυσσεῖς*[1]) *Κρατίνου οὐδενὸς ἐπιτίμησιν ἔχουσι, διασυρμὸν δὲ τῆς Ὀδυσσείας τοῦ Ὁμήρου. Τοιαῦται γὰρ αἱ κατὰ τὴν μέσην κωμῳδίαν ὑποθέσεις εἰσίν· μύθους γάρ τινας τιθέντες ἐν ταῖς κωμῳδίαις τοῖς παλαιοτέροις εἰρημένους διέσυρον ὡς κακῶς ῥηθέντας.*

Haec habeo, quae de tragoediis et pseudotragoediis Diogenis dicam. Apparet autem ex ipsis argumentis eas non scaenae scriptas fuisse (v. Meineki anal. ad Athen. p. 305, 306 et Duemmler. in Antisth. p. 68 et Wachsmuthi sillogr.[2] p. 24 sq.); quae coniectura etiam ea re confirmatur, quod Diogenes certamina Dionysiaca magna miracula stultorum dixit (Diog. Laert. VI 24). Deinde cum iam in antiquitate dubitatum sit, utrum tragoediae illae ipsius Diogenis an Philisci essent, postquam Duemmler in Antisthenicis p. 67 sq. ex Philodemo 'Atreum', quo nomine Epicureus 'Thyestam' significat[2]), et 'Oedipum' genuinas fuisse demonstravit, idem de 'Hercule' ex Luciano, de 'Oedipo' ex Dione elucere videtur, apud quos ea, quae in 'Hercule' et 'Oedipo' scripta erant, suo nomine Diogenes proponit.[3])

Postremo autem ut Dio ad 'Oedipodis' et 'Medeae' argumenta cognoscenda nobis utilissimus erat, ita ex 'Herculis' indole ludicra feliciter inventa de Dione haec adfirmare pos-

---

Hercule loqueretur, eundem esse ac Martem probavit" (frgm. II Ries.). In hac discernendi opera, credo, eum proverbium illud *ἄλλος οὗτος Ἡρακλῆς* ita usurpasse, ut unum ab alio quodam Hercule discerneret.

1) *Ὀδυσσεῖς* sive *Ὀδυσσῆς*. Quid? si etiam Diogenis hilarotragoediae titulus '*Ἡρακλῆς*', qui fertur, re vera fuit *Ἡρακλεῖς*, quoniam de tribus Herculibus res erat?

2) V. etiam Gomperz. in annal. gymnas. Austriac. XXVII (1878) p. 255.

3) Quis is sit, a quo Diogenes apud Dionem in or. X p. 306 Sphingem stultitiam esse se audivisse dicit, non liquet.

sumus: ea, quae Diogenes Dioneus hic et illic de Herculis virtute exponit, etsi ab eius philosophia non abhorreant, tamen minime ex tragoedia 'Hercule' sumpta esse. Idem de iis iudicandum est, quae ipse Dio de virtute Herculis imperatoria profert. Hoc animadvertisse postea nobis usui erit, cum de Antisthenis 'Hercule' verba faciemus.

IV

Diximus de orationibus VI. VIII.—X.; iam oratio quarta tractanda est, qua Diogenis et Alexandri Macedonum regis colloquium continetur.

Haec res, quae non raro a scriptoribus Graecis et Romanis vario modo celebrata est [1]), etiam Dionem adlexit, ut artem suam in mendico pauperrimo et rege potentissimo inter se opponendis et comparandis exerceret. Ita autem rem absolvit, ut denuo Cynicorum locum communem, qui est de sapientis regno tractaret. Quaeritur enim, *πῶς ἂν — κάλλιστα βασιλεύοι τις* (p. 150).

Sed quicunque attento animo eam orationem legerit, eum fugere non potest, ut iam Duemmler in Antisthenicis p. 73, 1 adnotavit, aliam atque ceteras, quae de Diogene sunt, orationes, quartam indolem et tenorem prae se ferre, quin etiam "tumorem quendam sophisticum prodere." Huius rei causa non est, quod Dio alios eosque deteriores fontes quam ceteris in orationibus adhibuerit, sed inde repetenda est, primum quod, ut ipse ait, non ita diligenter fontes suos secutus colloquium istud tale enarravit, quale ex rerum et personarum colloquentium natura haberi potuit, tum quod tres primas orationes, quae de eodem argumento sunt, saepius exscripsisse videtur.

Quod enim Diogenes dicit Alexandrum tum Iovis filium rectius quam ad id tempus, nominatum iri, cum prudens et

1) A Diog. Laert. VI 68, Epicteto III 22, 92, Plutarcho in Alex. vita c. 14, in Diogenis epist. XL, a Seneca de benef. V 4, 3 sq., a Cicerone in Tusc. disp. V 32, 92.

fortis fiat et Iovis artem i. e. *τὴν βασιλικὴν* discat, ea et omnia fere, quae sequuntur (p. 149—156), cum or. I et II consentiunt. Nam pergit Diogenes ita: etiam Homerus dicit, Iovem non solum deorum, sed etiam hominum bonorum patrem esse (p. 151), a quo qui artem regnandi didicerit, eum sophistarum vanas disputationes audire non oportet. Hoc autem Homerus significat (p. 154—156), cum Minoem *Διὸς ὀαριστὴν* appellat (cf. or. I 56), reges bonos *διοτρεφεῖς* et *Διὶ φίλους* (cf. I 47. 56) et *ποιμένας λαῶν* et *Διὸς παῖδας* (p. 151, cf. II 96 sq.). Verba p. 145 *καὶ ἐπεθύμει γε* (Alexander) *τιμᾶσθαι σχεδὸν οὐχ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων μόνον τῶν πανταχοῦ, ἀλλ' εἴ πως δυνατὸν ἦν, ὑπό τε τῶν ὀρνίθων καὶ τῶν ἐν τοῖς ὄρεσι θηρίων* ex or. I 48 sq. exscripta sunt (cf. etiam IV 148 cum III 102). p. 150 rex homo optimus, fortissimus, iustissimus, hominum amantissimus, nullo labore aut libidine victus nominatur: item in prioribus orationibus describitur. Non enim in magnificentia regis dignitatem constare, *οὐδ' ἂν πάντες φῶσιν Ἕλληνες καὶ βάρβαροι καὶ πολλὰ διαδήματα καὶ σκῆπτρα καὶ τιάρας προσάψωσιν*: idem invenitur I 70, III 114.

Quae cum ita sint, nunc eam partem, qua inde a p. 150 usque ad 156 et p. 149 Homerus introducitur, quae facile e totius orationis conexu discerni potest, ex disputatione nostra secludere et ad eam redire liceat, cum de primis Dionis orationibus et Homeri interpretatione cynica verba faciemus. Ea, quae restant, age accuratius tractemus et primum de colloquentium personis quaeramus.

Diogenes, cuius in laudem Dio eam orationem composuit, ita effingitur, ut sit homo pauper, sed ingenuus, constans, multitudinis, vanae laudis contemptor, veritatis amans, Cynici genuini imago. Domum habet nullam, quod tota urbs ei domicilium (v. supra p. 88), focus est totus orbis terrarum (p. 147). Notum est Cynicos docuisse omnes homines unius rei publicae cives esse et iisdem legibus scilicet iis, quae ex naturae iure valeant, inter se coniunctos. Quid? quod terram totam hominibus pro domo esse etiam apud Lucianum in Cyn. 15 legitur (*οἶκον δὲ τὸν κόσμον νομίζειν*). Id quoque Diogenis

moribus consentaneum est, quod nullo regis timore aut verecundia adficitur, quin etiam ea audacia, quam virtutis conscientia hominibus praestat[1]), eaque securitate, qua ii sunt, qui nihil amittere possunt, regem ludibrio habet.

Alexander autem Dioni non pro rege est, sed tanquam tyrannus describitur. Gloriae cupiditate flagrat (p. 145 sq. 164), id quod ex tyrannorum more esse Dio in or. I 70 docet. Deinde quod *ἐν βασιλικῷ τύφῳ* eruditus p. 146 dicitur, or. I 65 conferri potest, ubi Tyrannis ipsa in montis alicuius vertice sedens fingitur, qui *Τυφῶνος ἄκρα* nominatur. Praeterea non aliter Alexander atque Xerxes, qualem eum regem fuisse or. VI secundum cynicos fontes exponitur, vitam degit infelicem et servilem, negotiorum semper plenam, terroribus vehementer turbatam (p. 146, cf. or. VI p. 210 sqq.). Ut ipse ab insidiis se tueatur, magno exercitu indiget (cf. VI 211); eorum, qui eius imperio oboediunt, favor et gratia ei captanda sunt et ad eam rem pecunia multa consumenda (cf. VI 214). Porro sicut Prometheus sophista in or. VIII 286, quem Antistheneum fuisse Buecheler in mus. rhen. XXVII p. 450, 1 vidit, item Alexander *τεταραγμένος τὴν ψυχὴν* est (p. 148), ut cum laudatur, gaudeat, vituperationes aegre ferat (p. 164), in utraque re, qua est gloriae cupiditate, hominum opinionibus misere serviat. Ex his omnibus, quae exposuimus, facile concedes Alexandrum Dioneum plane alium esse atque eum, qui apud scriptores historicos est, et eodem loco haberi, quo alii tyranni velut Xerxes et Maussollus a Cynicis habiti sunt, nimirum, ut supra p. 94 explanavimus, pro mali regis exemplo propositum esse.

Tales Diogenes et Alexander sese praebent; nunc ad ipsum colloquium transeamus. Statim initio Diogenes Alexandrum iubet ex sole decedere (cf. Cic. in Tusc. disp. V 32, 92) eumque hac audacia et animi libertate obstupefacit. Eodem tenore, quo verba facere coepit, pergit et ex illo quaerit, quis

---

1) Cf. Epicteti diss. III 22, 94 *τῷ δὲ Κυνικῷ ἀντὶ τῶν ὅπλων καὶ τῶν δορυφόρων* (h. e. pro regia potestate) *τὸ συνειδὸς τὴν ἐξουσίαν ταύτην παραδίδωσιν* (scil. reprehendendi et puniendi).

sit, quid sit, quid a se desideret. Cum autem Alexander valde admiratus sit, quod ille se non novisset, Diogenes respondet: 'nomen' inquit 'cognovi, sed te ipsum ignoro, quoniam animum tuum non novi.[1]) Hoc autem mihi dic: nonne tu Alexander ille es, quem subditicium omnes appellant?' *καὶ ὃς ἀκούσας ἠρυθρίασε μὲν καὶ ὀργίσθη.* Sed iram compescit et quaerit, cur se subditicium esse dicat. *Ὁ οὖν Διογένης καταμαθὼν αὐτὸν τεταραγμένον ἐβουλήθη μεταβαλεῖν αὐτοῦ τὴν ψυχὴν ὥσπερ οἱ παῖδες τοῖς ἀστραγάλοις.* Itaque respondet: 'quid? nonne iure meo tibi nomen istud indo, cum ipsa Olympias se non a Philippo, sed a dracone aut Ammone aut nescio quo deo, te concepisse confiteatur? *Ἐνταῦθα ὁ Ἀλέξανδρος ἐμειδίασε καὶ ἥσθη ὡς οὐδέποτε.*

Nihil magis e Diogenis more esse potest, quam haec protervitas et petulantia, quam, credo, ex Antisthenis et Socratis moribus recepit. Socrates enim, ut unum exemplum adferam, apud Xenophontem in conv. IV 61 sqq. Antisthenem lenonem propterea nominat, quod lenonis idonei sit, eos, quos ad aliquem perducere velit, huic quam maxime gratos et acceptos reddere, Antisthenem autem eos, qui ei curae sint, toti urbi gratos et acceptos reddere. Accedere, quod etiam ille lenocinii peritus sit. *Καὶ ὃς* (Antisthenes) *μάλα ἀχθεσθεὶς ἐπήρετο 'καὶ τί μοι σύνοισθα, ὦ Σώκρατες, τοιοῦτον εἰργασμένῳ;'* Ad haec Socrates respondet: 'scilicet' inquit 'lenocinii propterea merito peritum te nomino, quod primum Calliam ad Prodici scholas aptissime perduxisti, hospitem Heracleensem ita apud me laudasti, ut me eius amore captum facile ad eum perducere posses. Is autem, qui eos, qui sibi invicem utiles futuri sint, invenire inventosque inter se amicos reddere possit, etiam totas urbes inter se conciliabit et apta matrimonia iunget et civitati amicisque maximo usui erit. *Σὺ δὲ ὡς κακῶς ἀκούσας, ὅτι ἀγαθόν σε ἔφην προαγωγὸν εἶναι, ὠργίσθης.' 'Ἀλλὰ μὰ Δί'' ἔφη 'οὐ νῦν· ἐὰν γὰρ ταῦτα δύνω-*

1) Similiter Socrates de Xerxe rege apud Themistium *περὶ ἀρετῆς* (secundum cynicos fontes) in mus. rhen. XXVII p. 451 sq. et ipsum Dionem in or. tertia.

μαι, σεσαγμένος δὴ παντάπασι πλούτου τὴν ψυχὴν ἔσομαι.' Socrates igitur Antisthenem lenonem, Diogenes Alexandrum subditicium appellat; deinde ubi illi in insidias, quas uterque struxit, quasi inciderunt et tanta ira conflagrarunt, ut eam vix compescere possint, eos nodos in scirpo quaesivisse ostendunt, quoniam ipsi nomina illa non vulgari et turpi sensu, sed in meliorem partem, quin etiam in eorum honorem acceperint.

Sed Diogenis et Alexandri colloquium enarrare pergamus. Cuius duae sunt partes, quorum altera inde a p. 149—164 quaeritur, num Alexander Iovis filius vere nominetur. Primum Alexander e Diogene quaerit: *πῶς ἂν κάλλιστα βασιλεύοι τις; Καὶ ὃς δεινὸν ὑποβλέψας* (cf. p. 136 adnot. 3)· '*Ἀλλ' οὐδέ*' *ἔφη* '*ἔστι βασιλεύειν κακῶς οὐ μᾶλλον ἢ κακῶς ἀγαθὸν εἶναι*' et paulo infra sic pergit: '*οὐδὲ βασιλεύειν μὴ βασιλικῶς* (p. 150).' Huic sententiae, quae ex accurata 'regis' vocabuli interpretatione exorta est (v. p. 91), simile dictum apud Epictetum III 22, 34 legitur: *ἀτυχὴς βασιλεὺς οὐ γίνεται οὐ μᾶλλον ἢ ἀτυχὴς θεός.* Quare Dareum magis recte verum regem nominari negat quam digitum minimum [1]), quin etiam Xerxem, qui tot milia hominum contra Graecos in bellum duxerit, coquo alicui similem esse, qui oves mactandas ducat (p. 156 sq.). Sed ne hoc quidem Alexander a Diogene impetrare potest, ut se ipsum regem futurum esse concedat, si Darei regnum funditus everterit, Susa et Babylonem expugnaverit. Nam etiamsi ea omnia adsecutus sit, tamen ait Diogenes futurum esse, ut certe unus hostis isque inimicissimus in ipsa Graecia et Macedonia invictus restet. Cum Alexander timore perterritus, ne qua seditio moveatur, quisnam ille sit quaesiverit, Diogenes 'Iam dudum' inquit 'tibi indicavi; tu enim ipse es. Vides igitur, quam parum tu ipse te noveris. Is autem, qui insipiens est et malus, maxime sibi ipse inimicissimus est, quoniam ipse sibi maxime nocet. *Οὐ γὰρ ἂν τοῦτο πρῶτον προσέταττεν ὁ Ἀπόλλων ὡς χαλεπώτατον ἑκάστῳ, γνῶναι ἑαυτόν* (p. 158—160).'

---

1) Cf. Antisthenem apud Euseb. praep. ev. XV 13, 7 (= p. 52 fr. XII Winck.): *μηδέποτε χάριν ἡδονῆς δάκτυλον ἐκτείνειν* et Iulianum VI 200 C: *γενέσθω δὲ τρυφῆς μηδὲ ἄκρῳ, φασί, τῷ δακτύλῳ.*

Vide, quam elegans sit Diogenis τὸ ἐλεγκτικόν et protervitas. Sed de Apollinis effato quid multa, cum iam supra, quae opus erant, exposuerim? Hoc tantum addendum est, similiter Menippum apud Lucianum in dial. mort. II 2 Croeso ceterisque regibus in Orco illud Γνῶθι σαυτόν occinere, ut Dionem in ea re, quod Apollinem id vaticinium cum aliis hominibus tum regibus dedisse exponit, Cynicorum opinionem secutum esse credibile sit.

Aliam causam, cur Alexander rex non sit, Diogenes inde repetit, quod id signum, quod cuivis regi natura dederit, ipse non habeat (p. 160—163). ʻNonne scis apium reginam non propter gentis nobilitatem, sed e naturae iure imperium obtinere, quod illa apium sola stimulo caret. A qua tu plane differs: non solum armatus incedis, sed, credo, etiam dormis. Nonne hoc ornatu deposito et tunica servili adsumpta iis servire mavis, qui te superiores sunt, quam diadema gestans ridiculus fieri? Verus regis ornatus in animo eius constat. *Μὴ οὖν πρότερον, ὦ μάταιε, βασιλεύειν ἐπιχείρει πρὶν ἢ φρονῆσαι* (p. 162).ʼ Quare is genuinus rex est, qui animi metus terroresque et immanes illas beluas, libidines et gloriae cupiditatem domat.[1]) Omnia haec fortasse ad Diogenem ipsum redeunt. Nam regis notio accurata verbi interpretatione adhibita item intellegitur et definitur, ut in oratione sexta; porro Diogenes item Alexandrum monet, ne regnare conetur, antequam animi stultitiam deposuerit, ut idem in or. X amico suo suadet, ne prius Apollinis oraculum adeat, quam se ipse noverit. Adde, quod eadem de regno, de regio ornatu, de apibus apud Epictetum leguntur, qui diss. III 22 (*περὶ Κυνισμοῦ*), 95—99

1) Nam haec ea fabula docet, quam Diogenem Alexandro narrasse Dio in or. IV 163 breviter commemorat, ne disputationis ordinem conturbet; ipsam postea or. V separatim narrat (id quod iam Duemmler in Antisthenicis p. 73 vidit). Ceterum eam fabulam Lucianus in dial. mort. XIII ita tangit: *ἐκεῖνο δέ γε ἡδέως ἂν μάθοιμι παρὰ σοῦ, πῶς φέρεις, ὁπόταν ἐννοήσῃς, ὅσην εὐδαιμονίαν ὑπὲρ γῆς ἀπολιπὼν ἀφῖξαι*, et alia et *τὰ μεγάλα θηρία, καὶ τιμὴν καὶ δόξαν, καὶ τὸ ἐπίσημον εἶναι ἐλαύνοντα, διαδεδεμένον ταινίᾳ λευκῇ τὴν κεφαλήν, πορφυρίδα ἐμπεπορπημένον.*

haec fere exponit: ʻante omnia eius, qui Cynicus vere nominari velit, *τὸ ἡγεμονικὸν* sive mens sole purior esse debet. Regibus enim et tyrannis, quamquam ipsi mali sunt, satellites et arma id praestant, ut eos, qui sub eorum imperio sunt, vituperare et punire possint. Sed cynico philosopho, cum totius mundi imperium cum Iove commune habeat, sola bona mentis conscientia dat istam potestatem, quam is perdit, qui alios increpare velit, cum ipse placentam furtim subreptam sub ala portet (i. e. cum ipse vitiis liber non sit). Talis enim quid est? *Ὁ ταῦρος εἶ, ἢ ἡ βασίλισσα τῶν μελισσῶν; Δεῖξόν μοι τὰ σύμβολα τῆς ἡγεμονίας, οἷα ἐκείνη ἐκ φύσεως ἔχει.* Talis non apium reginae, sed fuco similis est.ʼ

Haec de priore colloquii parte dicta sint; plura de suo Dio ad alteram partem addidit, qua Diogenes continua oratione de geniis sive daemonibus cum Alexandro agit. Ad hanc partem ita transitur, ut Diogenes p. 164 Alexandro dicat, non prius eum regem esse, quam genium suum placarit. Tum Alexander eum obtestatur, ut secum communicet, quis sit ille daemon. *Ἤλπιζε γὰρ ὄνομά τι ἀκούσεσθαι δαίμονος καὶ θυσίας τινὰς ἢ καθαρμούς, οὓς δεῖ ἐπιτελέσαι.* Sed spes eum fefellit; nam Diogenes ita de daemonibus verba facere coepit: non extra homines neque ab iis separati versantur eorum boni vel mali genii, sed suus cuique animus et mens genius est eius, quem habeat; bonus est boni et moderati hominis, malus mali, item liber liberi, servilis servi, regius regii. Hanc sententiam Cynicis adscribere, etsi testimonia desunt, quibus haec coniectura confirmetur[1]), propterea non dubito, quod is, cuius e philosophia Cynismus originem duxit, se daemonium suum in intimo pectore habere persuasum habebat, et apud Stoicos, qui cynicam philosophiam excoluerunt, eadem doctrina

---

1) Primus enim Cynicorum Iulianus, quantum scio, Diogenis daemonium commemorat in or. VII 212 D: *ἑλόμενον γὰρ αὐτὸν οἰκεῖν τὰς Ἀθήνας, ἐπειδὴ τὸ δαιμόνιον εἰς τὴν Κόρινθον ἀπήγαγεν*, cf. or. VII 238 D; idem or. VI 196 D haec dicit: *ἀλλ᾽ ὅτι τῷ λόγῳ καὶ τῷ ἐν ἡμῖν θεῷ, τοῦτ᾽ ἐστὶ τῷ νῷ κτλ.* Sed incertum est, utrum Iulianus Stoicos sequatur an Cynicos.

invenitur (v. Zeller. hist. phil. graec. III 1^3 318 sq.). Deinde Cynici verum regem eum esse putabant, qui frementes animi cupiditates oppressisset; divitem eum, qui animi divitias sibi comparasset: nonne eandem rationem ista verbi 'δαίμων' et 'εὐδαίμων' (v. Dionis or. XXV) interpretatio prodit, qua verum genium non eum esse, qui vulgo existimetur, sed suum cuiusque animum demonstratur?

Brevitatis autem causa Diogenes non de omnibus deinceps geniis verba facit, sed eos eligit, a quibus omnes homines et singuli et totae nationes et urbes vexentur. Sunt autem maxime tres: ὁ ἡδυπαθής, ὁ φιλοχρήματος, ὁ φιλότιμος. Contra quos Diogenes semper acerrime pugnabat. Sed ratio, qua Dio tres illos inducit, digna est, quae notetur. E germana enim Cynicorum consuetudine personas eorum fingit eosque mores et habitum iis attribuit, quibus eius vitii, cuius quaeque imago est, vis apte contineatur.

Huius consuetudinis sive προσωποποιΐας primordia iam apud Antisthenem inveniuntur, qui Fortunam haec verba Homerica (Il. Θ 299) vociferantem finxit:

'τοῦτον δ' οὐ δύναμαι βαλέειν κύνα λυσσητῆρα'

(schol. David. ad Aristot. categ. p. 23 b 11; idem dictum Diogeni tribuitur a Stob. in ecl. II 8, 21); idem apud Diog. Laert. VI 9, quem iam Hoogvliet, *de Bione Borysthenita* (Lugd. Bat. 1821) p. 21 laudat, iuvenem quendam, qui imaginem suam e facie ipsa exprimebat, statuario alicui ex aere fundendam, ita adloquitur: 'εἰπέ μοι', φησίν, 'εἰ φωνὴν λάβοι ὁ χαλκός, ἐπὶ τίνι ἂν οἴει σεμνυνθῆναι;' Postquam ille pulchritudine aes gloriaturum esse respondit, Antisthenes 'nonne igitur' inquit 'erubescis, quod iisdem rebus gloriaris, quibus res inanima?'

Diogenes porro se Pravitatis vocem audisse dixit, qua illa se ipsam Homeri hoc versu detorto increpuisset:

οὔτις ἐμοὶ τῶνδ' ἄλλος ἐπαίτιος, ἀλλ' ἐγὼ αὐτή (Il. Α 335).'

Idem quod in 'Oedipode' tragoedia Sphingem 'Ἀμαθίαν esse explicavit, hoc quoque quodammodo ad personarum fictiones

pertinet. Crates in *Εὐτέλειαν* hymnum fecit eamque tanquam *Σωφροσύνης* filiam praedicavit (cf. Iulian. in or. VI 199 A).

Bion apud Diog. Laert. IV 52 *θεατρικὸς* ea de causa audit, ut scite Wachsmuth in Sillogr.² p. 75 sq. suspicatur, quod in scriptis egregias prosopopoeias adhibebat. Sed mitto nunc copiosius exponere Bionem eas potissimum verborum translationes adamasse, quibus inanimis rebus sensus, actiones, adfectus attribueret.[1]) Nam hae non merae prosopopoeiae sunt, etsi non longe ab eo genere absunt. Tantum de celeberrima illa prosopopoeia verba faciam, quam Teles, philosophus cynicus, apud Stobaeum in flor. V 67 (tom. I p. 123, 18—124, 9 ed. Mein.) servavit. *Διὸ καὶ εἰ λάβοι, φησὶν ὁ Βίων, φωνὴν τὰ πράγματα, ὃν τρόπον ἡμεῖς, καὶ δύναιτο δικαιολογεῖσθαι, οὐκ ἂν εἴποι, φησί, πρῶτον ἡ Πενία· ʽἄνθρωπε, τί μοι μάχῃ;ʼ κτλ.* Quid igitur? cum *πρῶτον ἡ Πενία* verba fecisset, quis post Paupertatem orator rostra escendit?

Sed haec omnino non quaerenda sunt, si Wilamowitzium sequaris, qui in quaest. philol. tom. IV, ubi de hac prosopopoeia egit, p. 297 adnot. verba ʽ*πρῶτον ἡ Πενία*ʼ tanquam ex verbis vers. 25 his: *καὶ ἡ Πενία εἴποι πρὸς τὸν ἐγκαλοῦντα* interpolata eamque ob causam delenda esse censet. His vero deletis quae restant verba, neque pedem neque caput habent. An credibile est totam Rerum (*τῶν Πραγμάτων*) multitudinem, quas Bion personas esse voluit, haec vociferari: *ἄνθρωπε, τί μοι μάχῃ; μή τι σοὶ κέκλοφα; οὐ πᾶν τὸ προσταττόμενον ὑπὸ σοῦ ποιῶ;* nisi quis forte sibi fingere vult Res singulas quasi choro concinente verbis illis hominem adloqui. Ita ea accipi si Bion voluisset, disertis verbis significasset. Sed omnia sana esse apparebit, dummodo locus recte explicetur. Nam Bion, cum Res humana specie induerit, primum Paupertatem inducit eamque angore concitatam causam suam eodem modo agere fingit, quo servus aliquis, qui, ut domini

---

1) Vide frg. 7. 8. 10 (Mull.) de Fortuna, fr. 13 de Natura. Eodem modo Diogenes auro animam quandam dat, cum id propterea pallidum esse contendit, quod multis insidiis obnoxium sit (Diog. Laert. VI 51, cf. Anton. I 34 p. 42, 34. 35 = Maxim. p. 570, 15—17 Comb.).

crudelitatem effugiat, in deorum altaribus consedit et, quid tandem peccaverit, ex domino, qui eum secutus est, anxie quaerit. Iam cum homo denuo gravissima crimina in Paupertatem ingerat, haec sine causa illum irasci iis verbis ostendit, quae verss. 25 sqq. continentur: *καὶ ἡ Πενία εἴποι πρὸς τὸν ἐγκαλοῦντα κτλ.*, ipsa hominis crimina a Theodoro, Teletis epitomatore vel iam a Telete ipso suppressa sunt et verbis *πρὸς τὸν ἐγκαλοῦντα* breviter significantur. Quibus de causis verba suspecta interpolata aut superflua esse nego iisque indicari puto Bionem post Paupertatem etiam alias res causam suam agentes introduxisse, quarum orationes perierunt, idemque apparet ex Bionis fragmento p. 124, 21 sqq. hoc: *οὕτω καὶ τῶν πραγμάτων, φησί, παρὰ τὴν ὑπόληψιν ἡ ὀδύνη γίνεται, καὶ ἐὰν μὲν οὕτως ὑπολάβῃς περὶ αὐτῶν ὥσπερ Σωκράτης, οὐκ ὀδυνήσῃ, ἐὰν δὲ ὡς ἑτέρως, ἀνιάσῃ, οὐχ ὑπὸ τῶν πραγμάτων, ἀλλ᾽ ὑπὸ τῶν ἰδίων τρόπων καὶ τῆς ψευδοῦς δόξης.* [1])

Quasnam res Bion induxerit, ex Telete ipso suspicari licet. Nam postquam is, quem Teles secum colloquentem fingit, se nil contra Paupertatis orationem dicere posse concessit, Teles ipse ita pergit: *ἀλλ᾽ ἡμεῖς πάντα μᾶλλον αἰτιώμεθα ἢ τὴν ἑαυτῶν δυστροπίαν καὶ κακοδαιμονίαν, τὸ γῆρας, τὴν πενίαν, τὸν ἀπαντήσαντα, τὴν ἡμέραν, τὴν ὥραν, τὸν τόπον* (p. 124, 11 sqq.), et quam p. 125 praeter senectutem et paupertatem iterum commemoratas adicit, *τὴν ξενίαν*

1) Teles tota sua disputatione inde a p. 124 usque ad p. 126, 14 nihil aliud spectat, nisi ut, quam vere ista a Bione dicta sint, ostendat, id quod iam Wilamowitz vidit; nam p. 126, 12—14 ita orationis conclusionem facit: *οὕτω καὶ τὰ πράγματα, ἐὰν μέν τις αὐτοῖς οὕτω χρῆται, εὐπετῆ καὶ ῥᾴδια φανεῖται, ἐὰν δὲ οὕτως, δυστυχῆ.* Quantum Teles Bioni debeat, effici non potest; id solum adfirmare licet, ea, quae p. 127, 32—128, 23 de Socrate narrantur, ex Bione sumpta esse. Nam p. 124, 22 Bionis verba haec leguntur: *ἐὰν μὲν οὕτως ὑπολάβῃς περὶ αὐτῶν* (scil. *πραγμάτων*), *ὥσπερ ὁ Σωκράτης, οὐκ ὀδυνήσῃ.* Quomodo Socrates rerum iniquitatem tulerit, ex Telete non cognoscimus. Sed verisimile est Bionem Socratis aequalitatem animi certo quodam exemplo inlustrasse, et eo, credo, quod Teles l. c. commemorat, ex quo elucet, quanta aequalitate Socrates Xanthippes ferocitatem tulerit. — Ut pauca de Teletis oratione addam, ad eun-

sive exsilium, idemque p. 124, 16—18 his verbis breviter comprehendit: *παράφοροι δὲ πολλοὶ οὐχ ἑαυτοῖς, ἀλλὰ τοῖς πράγμασι τὴν αἰτίαν ἐπάγουσιν.* In harum 'rerum' numerum Teles fortasse nonnullas earum redegit, quas Bion praeter paupertatem personarum specie indutas in disputationem intulit? Si reputaverimus, Paupertatem oratione sua se cynicam philosopham praebere, si Bionis et Cynicorum ceterorum philosophiae ratione habita suspicari velimus, quas 'res' Bionem induxisse praeter paupertatem verisimile sit, easdem fere, credo, nos nominaturos esse, quas Teles in 'rerum' numerum recepit: senectutem, exsilium, mortem, anni tempora. Senectutem malum non esse ipse Bion docuit (apud Diog. Laert. IV 51. 48 = fr. 19 Mull.), idem eum de morte statuisse ex Diog. IV 49 et ex Telete apud Stob. in floril. I p. 127, 4 compertum habemus. Neque ullum anni tempus molestias habere Diogenes apud Dionem in or. VI 201 exponit (v. quae supra p. 104 diximus). Exsilium Diogeni philosophandi initium erat (v. Diog. Laert. VI 21, cf. Cratet. apud Plut., de adul. et am. discrim. c. 42; Musonium apud Stob. in flor. XXXX 9). Eas igitur omnes res Bion loquentes facere potuit.

Quid? quod Stilpo apud Teletem *περὶ φυγῆς* in Stob. flor. II p. 65, 12 sqq. eodem modo de exsilio verba facit, quo Bion de paupertate? Ibi enim haec exstant: *πρὸς δὲ τὸν κατ' ἄλλο τι ἡγούμενον τὴν φυγὴν βλαβερὸν εἶναι, μὴ οὐδὲν λέγητε*

---

dem fontem I p. 124, 26—125, 18 et Stob. flor. CVIII 82 (IV p. 49 ed. Mein. *περὶ περιστάσεων*) redire videntur: cf. inprimis I p. 124, 28 cum IV p. 49, 20 sq. et p. 125, 1—3. 7 sq. cum p. 49, 5—7:

καὶ σὺ πρὸς τὰ παρόντα χρῶ· [cf. IV 49, 21 sq. *ἐκποιεῖ· χρῆσαι! οὐκ ἐκποιεῖ· παῦσαι!*] *γέρων γέγονας· μὴ ζήτει τὰ τοῦ νέου! ἀσθενὴς πάλιν· μὴ ζήτει τὰ τοῦ ἰσχυροῦ!* —	*ναυαγὸς γέγονας· εὖ τὸν ναυαγόν* (scil. *ἀγωνίζεσθαι*)!
ἄπορος πάλιν γέγονας· μὴ ζήτει τὴν τοῦ εὐπόρου δίαιταν!	*πένης ἐξ εὐπόρου· εὖ τὸν πένητα!*

elocutionis genus vividum et abruptum Cratetis Cynici dicendi generi simile est (cf. Cratet. fragm. a Telete in Stob. flor. III p. 234 sq. I 126, 21—24 servata). Num ipsae sententiae Crateti debeantur, incertum est.

πρὸς τὸ τοῦ Στίλπωνος, ὃ καὶ πρῴην εἰπόντι λέγειν φησί· ʽκαὶ τίνων ἡ φυγὴ ἢ ποίων ἀγαθῶν στερίσκει;ʼ et q. s., quem locum Wilamowitz l. c. p. 305 sq. ita optime correxit: *ὃ καὶ πρῴην εἶπον· ʽτί λέγειςʼ φησί ʽκαὶ τίνων..*, qua coniectura duorum colloquium restituit, quorum alter exsilium defendit et alterum, qui contra disputaverat, ad suam sententiam perducit. Inter hoc fragmentum Stilponis et Paupertatis orationem mirum quanta similitudo intercedit; eadem concitata quaestionum accumulatio, eadem sententiarum compositio, quin etiam verba inter se consentiunt: *καὶ τίνων ἡ φυγὴ ἢ ποίων ἀγαθῶν στερίσκει;* Stilpo quaerit, et Paupertas haec: *τί μοι μάχῃ, μὴ καλοῦ τινος δι᾽ ἐμὲ στερίσκῃ;* Tum Stilpo oratione tripertita ostendit homines exsilio neque animi neque corporis neque earum rerum, quae extra nos sint, bonis privari: idem fere sententiarum ordo his Paupertatis verbis inest: *μὴ καλοῦ τινος δι᾽ ἐμὲ στερίσκῃ; μὴ σωφροσύνης; μὴ δικαιοσύνης; ἀνδρείας;*[1]) *ἀλλὰ μὴ τῶν ἀναγκαίων ἐνδεὴς εἶ;* Accedit, quod haec utriusque argumentatio in eodem Cynicorum praecepto quasi fundamento posita est, quo Cynici nil malum esse docebant nisi ea, quae aut animi aut corporis naturae contraria essent, neque quidquam bonum nisi ea, quae humanae naturae utilia essent. Sequitur, ut Bion Stilponem in Paupertatis oratione componenda imitatus vel eo usus sit, nisi quod illius severae philosophiae novam et floridam vestem induit et prosopopoeiam illam invenit, quamquam ne his quidem in artificiis ipsius solo ingenio adiutus est, sed Cynicorum morem iam diu usitatum recepit.

Exstat in Stobaei flor. LXXXXI 33 et LXXXXIII 31 (p. 186—189) etiam aliud prosopopoeiae exemplum ex anonymi cuiusdam auctoris libello excerptum, qui *ʽσύγκρισις πλούτου καὶ ἀρετῆςʼ* inscriptus erat. Priore loco Adfluentiae (= Pluti) oratio continetur, cui respondet pro Paupertate Virtus altero. Ita enim rem se habere Welcker in opusc. II

---

1) Eaedem virtutes exempli causa a Stilpone in Stob. flor. II p. 65, 18 nominantur.

p. 495 adn. 250 recte exponit[1]), qui Jacobsii quoque sententiam de his duobus Stobaei excerptis adfert: "Teletis haec esse ex aliis locis huius scriptoris apparet, in quibus Pluti et Virtutis res agitur." Quem secutus Meineke in Stobaei editione Teletis lemma illi syncrisi adscripsit. Sed nuper Wilamowitz in quaest. philol. IV p. 293—295 contra dixit.

Scaena illius allegoriae haec est. Inferuntur sub dearum personis Adfluentia et Virtus, quarum illam magna dearum caterva comitatur, Fortuna, Voluptas, Spes, Vota, Cupiditates, Amor, Sanitas, Parsimonia, et quae huic adversaria est, sed item Adfluentiae amica, Luxuries; quae Virtutem sequantur, non traditur. Binae autem deae ita inter se comparantur, ut suam unaquaeque orationem apud iudices aliquos habeat, qui, utra hominibus utilissima sit, iudicent. Nam causa quasi de capite agitur (p. 178, 17). Quare Adfluentia non sola adest, sed magnam illam turbam pro testibus et patronis secum duxit (p. 178, 11 sqq.).

Quam allegoriam Crantoris allegoriae, quam Sextus Empiricus adv. math. XI 51 sqq. servavit, simillimam esse primo obtutu nemo est, quin videat. Quodsi Wilamowitz l. c. p. 293 eam quoque secundum Crantoris exemplum factam esse contendit, hoc neque ipse demonstravit, neque ullis omnino argumentis demonstrari potest. Deinde quod haec allegoria multo inficetior Crantoris allegoria est, quomodo sequi potest, ut — id quod Wilamowitz vult — saeculo tertio, quo Crantor vixit, quattuor vel quinque saeculis inferior sit? Deinde quibus verbis Fortuna Adfluentiae subditicia esse fingatur, non video. Nam verbis *ἐβοήθει δὲ αὐτῷ κρατερῶς ἡ τύχη, κρίνεσθαι μετ᾽ αὐτοῦ δοκοῦσα· τὸ γὰρ μέγιστον αὐτῆς ἀπώλλυτο, εἰ πλοῦτος οὐκ ἀγαθόν ἐστιν,* etiam contraria sententia admittitur: scilicet si Adfluentiam malum esse coarguatur, etiam Fortunam, quippe quae hominibus divitias praestet, bonam esse desinere.

Sed quod ad ipsam personarum fictionem pertinet, exemplis,

1) Velut Virtus III 188, 11—13 ea refutat, quae Adfluentia p. 177, 28. 29 de se praedicat.

quae attuli, posse anonymi allegoriam ad Cynicum quendam scriptorem referri demonstratur. Quid? quod etiam singulae sententiae non solum cynicam sapientiam aperte produnt, sed etiam cum Teletis locis non paucis magnam partem iam a Iacobsio collatis consentiunt?

Age cursim Virtutis orationem perlustremus! III p. 186, 28—187, 3 anonymus exponit divitiis homines a virtute abstrahi et iis rebus tradi, quae fortunae subditae sint: idem Antisthenes apud Stob. in flor. X 42 (= p. 58 fr. X Winck.) his verbis: *φιλάργυρος οὐδεὶς ἀγαθὸς οὔτε βασιλεὺς οὔτε ἐλεύθερος* (cf. p. 55 fr. XXIII). Tum III 187, 7 haec leguntur: *χρώμενος μὲν ἄσωτός ἐστι, μὴ χρώμενος δὲ ἄθλιος* (scilicet Plutus): cf. Teletem apud Stob. III 212, 1 sqq. Deinde p. 187, 8 haec: *δυστυχεῖ μέν τις δι᾽ αὐτὸν ταῖς εἰς τὸ πορίζειν ταλαιπωρίαις*: cf. Luciani Cyn. 8 et Teletem l. c. III 212, 22. Porro divites Adfluentiae insatiabili cupiditate sunt et propterea cum hydropicis comparantur p. 187, 10 sqq., cf. Teletem ibid. III 212, 25 sqq., 215, 23 sqq., apud quem etiam illa Bionea comparatio invenitur (III p. 214, 11). Praeterea *κακὸς μέν ἐστι τῷ φιλοπόνῳ Πλοῦτος κτλ.*, cf. Telet. l. c. III 200, 26—201, 12. Adulationem gignit (vers. 19, cf. Cratet. in Stob. flor. XV 10 = fr. 46 Mull.) et invidiam (vers. 22, cf. Crat. in Diog. VI 93, epist. 7) neque ab insidiis, quae inde oriuntur, tuetur (cf. Diogenem apud Diog. Laert. VI 51), mollitie et luxuria hominum corpora perdit (vers. 27, cf. Telet. l. c. I 125, 11); divites, ut somnum capere possint, varia artificia adhibere cogit (p. 188, 4, cf. Iuliani or. VII 203 A, Lucianum in Cyn. 9. 15) neque eos naturam sequi sinit (p. 188, 11, cf. Diogenem apud Diog. Laert. VI 44), quin etiam efficit, ut eam corrigant (vers. 13 sq., cf. Telet. ibid. I 124, 11—14). Sed si omnia commemorare vellem, quae cynicam philosophiam produnt, tota transcribenda esset oratio. Iam dubium esse non potest, quin haec Adfluentiae et Virtutis comparatio a Cynico quodam composita sit; magis incertum est, num ab ipso Telete. Nam is, qui anonymi alicuius opusculum certo cuidam scriptori vindicare studeat, plerumqne verum auctorem non ea fide indicare potest,

ut omnis dubitatio tollatur; hoc Boeckhii dictum eo magis de Cynicorum scriptis valet, quod eorum philosophiae praecepta, quae ad mores pertinebant, in certos quosdam locos communes divisa erant, quibus in tractandis singuli non multum inter se differebant. In eorum numero etiam divitiarum vituperatio et paupertatis laudatio sunt. Quare etsi eaedem sententiae apud anonymum leguntur et apud Teletem, praeterea eadem quoque apud utrumque comparatio a Bione proposita exstat, tamen nil aliud inde concludi licet nisi has orationes a Teletis ingenio et philosophia non alienas esse, ipsi tribuere nimiae audaciae est.

Nunc quo consilio Cynici personarum fictiones adhibuerint, videamus. Accedunt enim aliae duae similitudines inter anonymum et Teletem. Hic ea oratione, quae de exsilio apud Stobaeum in flor. XL 8 traditur, ei, quem secum disputantem fingit [1], adversarii partes attribuit: item anonymus Adfluentiam contra Virtutem dicentem facit, et ut Teles alterius argumenta refutat idque eo facilius, quod ipse ei suppeditavit, eodem modo Adfluentiam in malis habendam esse a Virtute convincitur. Quae causa cum quasi ante ipsos oculos eorum, qui audiunt vel legunt, agatur, efficitur, ut hi multo vehementius animis permoveantur, multo alacriores et promptiores fiant ad litem diiudicandam, multo facilius eo perducantur, ut Adfluentia contempta Virtutem laudent eique se addicant, quam si ipse auctor pro virtute verba fecisset.

Deinde ea quoque in re anonymus et Teles inter se consentiunt, quod uterque non delectare sed docere vult. Contra Wilamowitz l. c. p. 294 sq. prosopopoeiam illam ad animos delectandos factam esse contendit. Sed primum dicendum est Cynicos omni eloquentiae generi ad ostentationem composito inimicissimos fuisse. Nemo Cynicorum exsilium laudabat, quin idem ipse exsul esset, nemo paupertatem, quin ipse pauper esset, nemo labores, vitae simplicitatem, libertatem, alias virtutes praedicabat, vitia, quae iis contraria sunt, vitu-

1) V. Wilamowitz. l. c. p. 312.

perabat, quin verba suo ipse exemplo rata faceret aut idem cogitaret ac diceret. Semper arte oratoria non eo consilio utebantur, ut multitudini placerent, sed ut eam omni modo ad virtutem sequendam excitarent (v. infra).

Quaeritur, num idem de Cynicorum prosopopoeiae usu valeat. Atque Cleanthes Assius, ut ipse secundum Zenonis dictum durioribus tabulis similis erat, quae vix quidem nec sine difficultate litteris inscribi possunt, sed ea, quae inscripta fuerunt, eo diutius servant, etiam ad aliorum hominum animos permovendos fortiore aliqua orationis figura opus esse ratus tabulam aliquam verbis depingere solebat, qua Voluptatem pictam cogitabat, pulcherrimo vestitu et ornatu regali in solio sedentem, Virtutibus ut ancillulis circumdatam, quae nil aliud agebant, nullum aliud suum officium ducebant, nisi ut Voluptati ministrarent. Haec Cicero scribit de finib. II 21, 69 (= Wachsmuth. comment. II de Zenone Citiensi et Cleanthe Assio fr. 12 p. 5 sq.), Augustinus autem in civ. dei V 20 (v. Wachsmuth. l. c.), qui eandem tabulam Cleanthis nomine omisso depingit, quae cuique Virtuti ministeria obtigerint, enarrat. Aderant autem Prudentia, Iustitia, Fortitudo, Temperantia; tota fabula ad pudorem Epicureis ingerendum scripta erat, quod consilium Cleanthem optime effecisse his verbis dicit: "ita virtutes cum tota suae gloria dignitatis tamquam imperiosae cuidam et inhonestae mulierculae servient Voluptati. Nihil hac pictura dicunt esse ignominiosius et deformius, quod minus ferre bonorum possit aspectus, et verum dicunt." En habes, quae dixi. Cleanthes non delectationis causa auditores, qui tum spectatores facti sunt, ad picturam illam inspiciendam invitat, sed ut tot bonorum et malorum adspectu vitiorum taedio inpleantur et vehementissimis stimulis ad virtutem sequendam excitentur. Hoc Cleanthis erat consilium: quid? Cynicos, Stoicorum magistros, personarum fictionibus aliud quid efficere voluisse credamus? aut anonymum illum, cum prosopopoeiam suam fingeret, aliud quid in animo habuisse nisi docere?

Unum inter anonymi et Cleanthis allegoriam interest.

Cleanthes tabulam aliquam pinxit, qua in explicanda eius oratio versabatur, nimirum Cebetis πίνακα imitatus, anonymus personas suas quasi in scaenam deductas ut actores orationes habere iubet, eadem ratione, qua Crantor, Bion, saepius Lucianus (cf. Wilamowitz. l. c. p. 294).

Huius generis prosopopoeia etiam sub Cleanthis nomine a Galeno, de Hipp. et Plat. phil. V 6 (= Wachsmuth. p. 7 fr. 25) traditur, qua *Λογισμὸς* et *Θυμὸς* ut amicus cum amico versibus iambicis colloquentes finguntur; sed ne haec quidem delectationis causa inventa sunt. Errat enim Meineke, quod in com. graec. hist. crit. praef. p. X communem Stoicorum morem fuisse dicit, ut decreta sua, maxime ea, quae ad morum doctrinam spectarent, iambicis versibus iisque fere ad comicorum numerorum similitudinem effictis includerent, eosque versus ornatus causa reliquae orationi admiscerent et prae ceteris Cleanthem 'eiusmodi flosculis' orationem distinxisse adicit. Certe Cleanthes item de artis poeticae usu cogitabat, ut Cynici[1]): scilicet pro philosophiae ancilla eam habebat. Nam apud Philodemum de musica col. XXVIII 1 (fr. 23 Wachsm.) exponit eam philosophiam, quae ad deos et hominum mores pertineat, carminibus, quae numeris et cantu et metrorum vinculis contineantur, melius doceri posse, quam simplici et soluta oratione, quippe quae iis verbis, quae rerum divinarum magnificentiae consentanea sint, eaque dignitate careat, qua homines ad verum illarum adspectum perducantur. Et Seneca in epist. CVIII 10 (= fr. 24) eum propterea artem poeticam adamasse tradit, quod, quemadmodum spiritus noster clariorem sonum redderet, cum illum tuba per longi canalis angustias tractum patentiore novissime exitu effunderet, sic sensus nostros clariores carminis arta necessitas efficeret. Itaque et ipsi philosopho et iis, quos philosophiae praeceptis imbuere vellet, artem poeticam summo usui esse ratus Cleanthes

1) V. p. 79 et 91. Haec erat etiam Antisthenis opinio. Fons enim et origo eius Homericae interpretationis, quam Antisthenes ad philosophiam, quae est de moribus, adhibere solebat, in eo constat, ut clarissimus ille poeta docere et erudire voluisse putetur.

et alia multa, quae scripsit, velut hymnum in Iovem et illud 'Meditationis' et 'Adfectionis' colloquium versibus temperavit. Quare idem prosopopoeiae istius consilium fuisse verisimile est.

Iam si personas ita fictas tibi cogites, ut mutae silentio hic vel illic vocibus quibusdam interrupto quasi pantomimum agentes in scaena versentur, eam rationem habes, qua Dio personas suas inducere solet. Apud eum Diogenes in quarta oratione p. 166 sqq. haec dicit: quemadmodum artifices boni non solum deas, sed etiam flumina, fontes, insulas, urbes, uno verbo omnes res tanquam personas fingunt et earum formas et habitus ita depingunt, ut suae cuiusque naturae apta esse iis videntur, age item nos quoque trium illorum geniorum, quibus omnes homines servire modo dixi, imagines verbis depingamus, ita tamen, ut non ad physiognomicorum rationem ex forma et habitu illorum mores significemus, sed contraria ratione instituta ex moribus et gestu de geniorum dignitate indicemus, *εἴ ἄρα μᾶλλον ἅψασθαι δυνησόμεθα τῶν πολλῶν καὶ φαυλοτέρων, πρὸς τὸ ἀποδεῖξαι τὴν τῶν βίων ἀτοπίαν· — ἄν πως ἰσχύσωμεν ἀποτρέψαι κακίας καὶ ἀπάτης καὶ πονηρῶν ἐπιθυμιῶν, εἰς ἀρετῆς δὲ φιλίαν προαγαγεῖν καὶ ἔρωτα ζωῆς ἀμείνονος* (p. 168). Haec de ratione et consilio prosopopoeiae praemittit; iam singulos genios virorum personis indutos procedere iubet et, ut pollicitus est, eorum mores depingit et *σχῆμα* et *εἶδος* — ita enim p. 178 distinguit —, suum cuique tribuit et dignitatem singulorum diiudicat. Sed eo ab artificum usu differt, quod genios illos tres non cognata aliarum personarum turba circumdedit, sed admodum paucas illis adscivit et vitae humanae ceteras omnes turpitudines et morbos inter paucas illas imagines distribuit (p. 174). Praeit sua cuique *Ἀπάτη* (p. 177. 183), laetitiae genius insuper a mulieribus impudicis rapitur, quae cupiditatum imagines sunt (p. 177).

Sed satis dictum sit de hac allegoria. Iam quid ad Diogenem ipsum redeat, quid Dio de suo adiecerit, discerni non potest. Quare id demonstrasse satis habeo, quod ad eius prosopopoeiae consilium et indolem pertineat, eam a Cyni-

corum solito istius figurae usu non abhorrere, ipsas autem personas ita electas esse, ut easdem Diogenem ipsum eligere potuisse facile concedatur.

Alia plane eiusdem generis allegoria in or. I p. 64 sqq. exstat.[1]) Iuppiter enim, Herculis pater, cum filium imperare velle vidisset, Mercurium ad eum, ut animi indolem exploraret sibique de ea re renuntiaret, misit. Mercurius autem, ut iussus erat, Herculem per ignotas vias ad montem duxit, cuius postquam summum tergum adscenderunt, ubi duo itinera in diversas partes facta erant, quorum alterum facile et expeditum ad eam regionem ferebat, quae *βασίλειος ἄκρα, ἱερὰ Διὸς βασιλέως* appellatur, alterum arduum et praeceps ad eum verticem, qui *τυραννική, Τυφῶνος ἐπώνυμος* (p. 65) appellatur, Mercurius Herculi prius *Βασιλείαν* ostendit, mulierem clementiae et humanitatis plenam, a Iustitia, Pace, Lege, Amicitia (p. 71), aliis ei similibus feminis circumsessam; deinde eum ad alterum verticem duxit, in quo Tyrannis sedebat, illi feminae specie sua plane contraria, a Crudelitate, Superbia, Licentia, Seditione, Adulatione circumdata. Sed qua causa Iuppiter permotus est, ut Mercurium mitteret? Scilicet cum Herculem ad imperandum natum esse vidisset, statim ab initio ad eam imperii virtutem compellere studuit, quae sola et ipsi regi et iis, qui sub tali imperio sunt, usui esset, id quod effecit. Nam Hercules, cum *Βασιλείαν* vidisset, valde gavisus est: *ταῦτα μὲν οὖν ἀκούων καὶ ὁρῶν ἐτέρπετο καὶ προσεῖχε τὸν νοῦν ὡς οὐδέποτε αὐτῶν ἐπιλησόμενος* (p. 68); sed Tyrannidis adspectu tanto illius odio adfectus est, ut regno a Iove accepto, ubi Graecorum aut barbarorum tyrannum inveniebat, eum puniret et interficeret, ubi autem regem verum, tueretur et honoribus adficeret (p. 71).

Vides, quantum talium allegoriarum ars et cultus ab Antisthenea personarum fictionum simplicitate distent; quod autem Antisthenes his verbis aeri vocem et linguam dat: *εἰπέ μοι, φησίν, εἰ φωνὴν λάβοι ὁ χαλκός, ἐπὶ τίνι ἂν οἴει σεμνυν-*

---

1) Cf. etiam or. LXXX p. 441.

θῆναι; aut Bion rebus hoc modo: διὸ καὶ εἰ λάβοι — φωνὴν τὰ πράγματα, ὃν τρόπον ἡμεῖς, cui non Socratis verba illa in memoriam veniunt, quae Plato eum in Critone p. 50 A facientem inducit? Ἀλλ᾽ ὧδε σκόπει· εἰ μέλλουσιν ἡμῖν ἐνθένδε εἴτε ἀποδιδράσκειν εἴθ᾽ ὅπως δεῖ ὀνομάσαι τοῦτο, ἐλθόντες οἱ νόμοι καὶ τὸ κοινὸν τῆς πόλεως ἐπιστάντες ἔροιντο· εἰπέ μοι, ὦ Σώκρατες, τί ἐν νῷ ἔχεις ποιεῖν; Quare non dubium est, quin Cynicorum prosopopoeiae a Socrate originem duxerint, etsi concedendum est tales personarum fictiones cum apud alios tum apud antiquae et mediae et novae comoediae poetas in usu fuisse.

Diximus de singulis Dionis orationibus, quae de Diogene sunt. Omnium autem harum orationum ratio quaedam singularis propria est et communis, largum dico comparationum usum.

Pauca exempla mihi eligere liceat. Velut Diogenes Antisthenem cum tuba comparat et rursus Antisthenes ita responsum dat, ut discipulum cum vespa conferat (or. VIII 275 sq.). Porro in or. VIII 281 eos, qui alacri animo negotium aliquod adgrediuntur et ea alacritate laborem levant, cum iis comparat, qui canes audacter obviam euntes timidiores reddunt, et pag. sq. cum pueris, qui per ludum saepe igneos carbones in os iniectos lingua celeriter compressos facile exstinguunt; a vesparum corporis tenuitate in or. VIII 279, a canibus Laconicis VIII 278 sq., in or. IV 148 a sole comparationes repetuntur, a belli speculatoribus VI 211.

Saepius comparationes secundum Homeri rationem eo consilio a Diogene usurpantur, ut eae res, quae comparantur, in conspectu quam maxime manifesto eorum qui audiunt, ponantur, velut Hercules Diomedem tyrannum luxurie effeminatum ut fragile dolium clava concidit (VIII 286) et Busirim athletam ingenti corporis amplitudine viribusque et luctandi arte gloriantem humi prostratum ut pravum saccum dirupit (ibidem). Porro Diogenes, cum hominum vanas opiniones et gloriolas infringit, similis eorum est, qui inflata et tumida

plagis iniectis componunt (IX 294). In or. IV 164 Dio haec de Diogene exponit: *καὶ γὰρ δὴ ᾐσθάνετο αὐτὸν νῦν μὲν ἡδόμενον, νῦν δὲ λυπούμενον ἐν τῷ αὐτῷ καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἄκριτον οὖσαν, ὥσπερ τὸν ἀέρα ἐν ταῖς τροπαῖς, ὅταν ἐκ τοῦ αὐτοῦ νέφους ὕῃ τε καὶ λάμπῃ ὁ ἥλιος.* Quid acutius, quid manifestius dictum esse potest? Nonne haec quidem ratio comparationum plane Homerica est? Attamen res, unde Diogenes eas repetit, diverso nonnunquam genere sunt et eae, quamquam ad cotidianae vitae consuetudinem pertinent, tamen ex vilissimis, quales Homerus aspernatur. Cur maxime ad has Diogenes descendat, causa facile cognoscitur. Sicut enim iis, qui laudibus aliquid tollere volunt, ea cordi esse debent, quae Lucianus, pro imag. 18 sq., praecipit, ne cum iis rebus, quae laudandae sint, res deteriores aut pares comparentur, sed virtute praestantiores, item iis, qui in rebus vituperandis versantur, comparationes ex vilissima quaque re repetendae sunt, quod, quo viliores sunt, eo magis res, quae comparantur, ad illarum sordes detrahuntur. Quare mirum non est, quod haec comparandi ratio Diogeni, quippe qui semper castigaret, raro laudaret, maxime placebat.

Alterum comparationum genus item arte cum Cynicorum philosophia coniunctum id est, quo hominum stultitia ita evincitur, ut comparationibus a stultissimo quoque animalium genere petitis illos bestiis quidem non meliores esse ostendatur; velut in or. VIII 280 homines a Diogene notantur, quod ut capreae frondem, item coronam tanti aestiment; propter morum mollitiem et luxuriam homines multo infeliciorem vitam degere quam bestias (VI 204), multo stultiores esse quam pecora (VI 202), et deteriores animos quam porcos habere (VIII 280). Cf. or. IV 161, IX 293, adde or. VI 203, ubi Diogenes *τοὺς πλουσίους ὁμοίους εἶναι* dicit *τοῖς νεογνοῖς βρέφεσι· δεῖσθαι γὰρ ἀεί ποτε σπαργάνων.* Sophistae spadonibus adsimulantur sunt (IV 153 sq.), cupiditates cum bestiis comparantur (IX 291, VIII 283 et saepius).

Quorum exemplorum numerum augere facile possum, sed ad rem aptius esse censeo, nonnulla ex reliquis Cynicorum frag-

mentis conquirere. Primum Antisthenes apud Stob. in flor. XXXXV 28 (et in apophthegm. Vindob. n. 98 Wachsm.) interrogatus, quomodo aliquis ad rem publicam administrandam optime accederet, 'sicut' inquit 'ad ignem, neque nimis propinque, ne aduraris, neque tam longe, ut frigeas' (idem apophthegma Diogeni tribuit Anton. II 1 p. 78, 44 Gesn. = Maxim. 9 p. 197, 29 Rib.). Aliam quandam eiusdem comparationem Aristoteles in arte rhet. III 4 dignam esse putabat, quam laudaret (*καὶ ὡς Ἀντισθένης Κηφισόδοτον τὸν λεπτὸν λιβανωτῷ εἴκασεν, ὅτι ἀπολλύμενος εὐφραίνει*). Inprimis autem Diogenis fragmenta comparationibus ornata sunt, velut pulchros eosdemque indoctos alabastris aceto inpletis similes nominavit (apud Maxim. 44 p. 198, 43 Gesn.); formosa scorta cum letali mulso (Diog. Laert. VI 61), puerorum educationem cum operibus figlinis (Stob. ecl. II 31, 87 [II p. 216 Wachsm.]), eruditionem cum aurea corona comparat; *καὶ γὰρ τιμὴν ἔχει καὶ πολυτέλειαν* (id. 92). Veritas stultis amara est et molesta, mendacium dulce et gratum, sicut ii quoque, qui ex oculis laborant, lucis claritudine doloribus adficiuntur, tenebras facile tolerant (Anton. I 21 p. 26, 39 Gesn. = flor. Laur. II 31 p. 243, 23 Mein.). *Διογένης ἔλεγεν τῶν οἴκων, ἔνθα πλείστη τροφή, πολλοὺς μῦς εἶναι καὶ γαλᾶς· καὶ δὴ σώματα τὰ πολλὴν τροφὴν δεχόμενα καὶ νόσους ἴσας ἐφέλκεσθαι* (Stob. flor. VI 4). Ne plura Diogenis dicta congeram, secundum Cratetem nemo sine vitiis est, sicut in malo Punico granum semper aliquod est putridum (Diog. VI 89); idem eos desertos dicebat, qui cum adsentatoribus essent, sicut vituli, cum inter lupos versarentur (Diog. VI 92). Cf. etiam Stob. flor. XCVII 31 p. 214, 3 M. et IV 52.

Monimus porro omnia fumum esse existimabat (cf. Sext. Emp. adv. log. II 5), vel scaenarum picturis similia et imaginibus, quibus dormientes aut vesani deciperentur (ibid. I 88). Demonactis hoc apophthegma fertur: *τὰς μὲν πόλεις ἀναθήμασι, τὰς δὲ ψυχὰς μαθήμασι κοσμεῖν δεῖ* (Stob. ecl. II 31, 53 [II p. 210, 15—17 Wachsm.]).

Sed haec hactenus. Nunc pauca eorum exempla adferam, quae ad alterum comparationum id genus pertinent, quo ho-

mines obtrectationis causa cum animalibus conferuntur. Atque Antisthenes quidem Athenienses gloriantes, quod indigenae essent, *ἐκφαυλίζων*, ut ait Diog. VI 1, cochleis et locustis nullo modo nobiliores esse dixit. E Diogenis sententia dives et indoctus homo ovis aureo vellere tectus est (Diog. Laert. VI 47), secundum Demonactem piscibus similis est (apud Maxim. 17 p. 182, 33 Gesn. = fr. 10 Müll.). Rursus Diogenes, cum quondam interrogatus esset, quaenam perniciosissime morderent animalia, 'e feris' inquit 'calumniatores, e mansuetis adulatores' (Diog. Laert. VI 51, cf. Anton. I 35 p. 44, 22. 23 Gesn. = Maxim. p. 602, 19—21 Comb. = fr. 30). Idem, cum mulierem in lectica portari vidisset, beluae non aptam esse caveam dixit (Diog. l. c.). Lucianus autem huiusmodi scatet comparationibus: velut in ea oratione, quam Lucianus ipse apud Philosophiam contra improbos clarissimorum philosophorum sectatores in Piscatore habet, his conviciis eos cumulat: *οἱ δὲ καὶ — τοὺς πλουσίους τεθήπασι καὶ πρὸς τὸ ἀργύριον κεχήνασιν, ὀργιλώτεροι μὲν τῶν κυνιδίων ὄντες, δειλότεροι δὲ τῶν λαγιωῶν, κολακευτικώτεροι δὲ τῶν πιθήκων, ἀσελγέστεροι δὲ τῶν ὄνων, ἁρπακτικώτεροι δὲ τῶν γαλῶν, φιλονεικότεροι δὲ τῶν ἀλεκτρυόνων* (§ 34).

Sed audias quaeso, quae Xenophon in conv. VI 8 narraverit, quem locum satis memorabilem Winckelmann ad Antisth. fr. XV p. 53 adnotavit. Cum enim Syracusanus quidam Socratem irridere et laedere coeperit, Antisthenes Philippum stimulare conatur, quoniam *δεινὸς* sit *εἰκάζειν*, ut illum propter superbiam comparatione aliqua puniat. Philippus autem, cum a Socrate, quominus hoc faciat, prohibeatur, ne ipse convicianti similis sit, respondet haec: *ἀλλ'* — inquit — *εἴπερ γε τοῖς πᾶσι καλοῖς καὶ τοῖς βελτίστοις εἰκάζω αὐτόν, ἐπαινοῦντι μᾶλλον ἢ λοιδορουμένῳ δικαίως ἂν εἰκάζοι μέ τις.* Sed iterum Socrate intercedente ab incepto desistit (v. Hug. in praef. ad Plat. conv. p. XIII sq.). Quid? Antisthenes nonne ipse Philippum ad eum comparationum usum compellit, quem illum eiusque sectatores tanquam cynicae philosophiae maxime aptum adamasse ex fragmentis illorum demonstravimus?

Comparatio a translatione eo tantum differt, quod enuntiatum comparativum comparandi particula inducitur, quae deest translationi (cf. Aristot. rhet. III 4). Quid igitur mirum, quod non minor translationum quam comparationum numerus in Cynicorum dictis invenitur? Velut Diogenes nobilitatem et gloriam et huiusmodi cetera irridens *προκοσμήματα κακίας* dicebat (Diog. Laert. VI 72), idem citharoedum, qui semper ab auditoribus derelinquebatur, gallum appellabat et, cur id faceret, interrogatus 'quoniam' inquit 'tu omnes auditores e somno excitas' (Diog. VI 48). Praeterea *τὸν πρὸς χάριν λόγον ἔφη μελιτίνην ἀγχόνην εἶναι, τὴν γαστέρα Χάρυβδιν ἔλεγε τοῦ βίου* (ibid. 51). *Ἰδὼν εὐπρεπῆ νεανίσκον ἀπρεπῶς λαλοῦντα 'οὐκ αἰσχύνῃ' ἔφη 'ἐξ ἐλεφαντίνου κολεοῦ μολυβδίνην ἕλκων μάχαιραν;'* (ibid. 65) V. etiam Diog. apud Nauck., trag. graec. fr. p. 628, 1 (*διεσκατωμένης τρυφῆς*) et Stob. flor. VI 3 (= fr. 17) et Anton. II 34 p. 107, 7. 8 Gesn. = Maxim. p. 632, 4. 5 Comb. (= fr. 56), Cratetem apud Diog. VI 89 et alia multa et passim dispersa exempla, quae maxime propterea laudanda esse videntur, quod acute et ingeniose inventa comparationibus res tam manifestas reddunt et sententiarum vim ita augent, ut hebetissimus quisque facile intellegere et fida memoria tenere potuerit. Sed Cynici, dum et comparationes et translationes undique repetunt, eo consilio ducti, ut rebus comparationes quam maxime aptae sint, saepius etiam deformiores admittunt, quas taedium movere necesse est, velut Monimus hanc translationem ausus est: *τὸν πλοῦτον εἶπε τύχης ἔμετον εἶναι* (Stob. flor. XCIII 36 = fr. 1 Mull.). Quam foede dictum! sed haec erat Cynicorum ratio: urbanitatem et elegantiam non tam curabant quam veritatem et quomodo multa acute quidem et vere, sed inhoneste et turpiter [1]) dixerunt, quorum tamen stimuli et amaritudines metuebantur, item comparationibus non orationis ornandae causa, ut oratorum mos esse solet [2]),

1) Cf. Plut. de puer. educ. 7: *τό γε παράγγελμα τοῦ Διογένους ἔμαθον ἄν, ὃς φορτικῶς μὲν τοῖς ῥήμασιν, ἀληθῶς δὲ τοῖς πράγμασιν παραινεῖ.*

2) Cf. Aristot. rhet. III 4 p. 1406 b 24 et Quintil. institut. V 11, 6; VIII 3, 74 coll. cum V 11, 23 sqq.

utebantur, sed ut iis philosophiae praecepta inlustrarent et hominibus quasi inculcarent, ut virtutes laudibus tollerent, vitia, opiniones, omnes generis humani vanitates in contemptionem adducerent.

Duo autem maxime translationum genera propterea memoranda sunt, quod apud Dionem quoque inveniuntur. Alterum genus id est, quod a rebus, quae ad artem militarem pertinent, repetitur eoque saepius usurpatur, quod vitae cynicae indoli et rationi maxime accommodatum erat. Nam cynicus philosophus contra labores et, qui multo periculosiores hostes sunt, voluptates continua bella gerit (Diog. apud Dionem in or. VIII 279 sq. 282 cf. 284), acres pugnas cum opinionibus committit [1]) et cum rebus adversis, quae hominem quasi hostes circumstare videntur, velut Crates apud Teletem in Stob. flor. I p. 126, 23 sq. Mein., quomodo paupertas vincatur, docet et haec adfirmat: *κἂν τάδε δράσῃς, ῥᾳδίως στήσεις τρόπαιον κατὰ πενίας*. Sed arma, quibus omnes illi hostes prosterni possent, iam Antisthenes paraverat, qui haec commendavit: *συμμάχους ποιεῖσθαι τοὺς εὐψύχους ἅμα καὶ δικαίους. Ἀναφαίρετον ὅπλον ἡ ἀρετή* (Diog. VI 12). *Τεῖχος ἀσφαλέστατον φρόνησιν· — τείχη κατασκευαστέον ἐν τοῖς ἀναλώτοις λογισμοῖς* (ibid. 13, cf. 6). [2])

Alterum genus est earum translationum, de quibus iam p. 138 sq. diximus: Cynici enim pauperem eum appellabant, qui virtute careret, servum eum, qui libidinibus obnoxius esset, regem eum solum, qui sapiens esset. Ipsi quidem se hoc usu verborum proprias significationes restituisse putabant; sed haec opinio eos fefellit. Certe cum Zeno, Stoicorum princeps, Cynicos secutus sapientes non solum liberos, sed etiam reges esse dixisset, adversarii quidam exstiterunt, qui Zenonem ita refutare conabantur, ut eum regis verbo non proprie, sed trans-

---

1) Diog. epist. XXXIV 1: *οὐ γάρ ἐστι ταῦτα αἰσχρά* — (scil. pallium gestare et panem ab hominibus exigere), *καλὰ δὲ καὶ οἷα ὅπλα εἶναι κατὰ δοξῶν τῶν πολεμουσῶν τῷ βίῳ.*

2) Cf. flor. Byz. *ἐκ τῶν Δημοκρίτου κτλ.* n. 211 p. 200 Wachsm.: *ὀχύρωσον σαυτὸν τῇ αὐταρκείᾳ· τοῦτο γὰρ δυσάλωτόν ἐστι χωρίον.*

late usum esse demonstrarent.[1]) Quorum ab impetu Chrysippus non alienum esse Zenonem defendere ratus librum scripsit *περὶ τοῦ κυρίως κεχρῆσθαι Ζήνωνα τοῖς ὀνόμασιν,* in quo secundum Diog. Laert. VII 122 exposuit eum, qui imperare vellet, bonorum et malorum cognitione uti oportere; qua cum solus sapiens gloriari posset, eum merito a Zenone imperatorem et, cum regnum nil esset, nisi imperium nemini obnoxium, regem quoque nominari potuisse.[2])

Quae cum ita sint, etsi non omnes Dionis comparationes cynicas esse demonstrare possumus[3]), tamen totam comparandi rationem cynicam esse apparet. Sed nonnullas a Dione aut a certis quibusdam auctoribus receptas esse aut secundum certa quaedam Cynicorum exempla inventas nunc quoque cognoscere licet. Velut Dio in or. VIII 276 Diogenem putasse narrat virum sapientem, sicut medici eo auxilio venirent, ubi plurimi aegrotarent, item ibi versari oportere, ubi plurimi stulti essent; eodem modo Antisthenes vituperatus, quod cum malis hominibus societatem et necessitudinem haberet, '*καὶ οἱ ἰατροί*' inquit '*μετὰ τῶν νοσούντων εἰσί, ἀλλ' οὐ πυρέττουσιν*' (Diog. VI 6). Diogenes porro apud Dionem in or. IV 153 sq. sophistas cum eunuchis comparat, in epist. XI cum iisdem eos philosophos, qui multitudini placere velint. Idem eos, qui recta dicerent, sed non facerent, citharae et lyrae similes esse aiebat, quod hae ipsae se non audirent, etsi magnum sonum ederent (Diog. Laert. VI 64, Stob. flor. XXIII 10 = fr. 45, cf.

---

1) Horum a partibus Cicero stat, qui Zenonem non tam rerum inventorem quam novorum verborum nominat (de finib. III 2, 5) et post eum Galenus: vide Baguet., de Chrysippo p. 349 sq.

2) Haec quomodo intellegenda sint, Baguet l. c. p. 350 optime ex Stobaei ecl. II 7 (II p. 102, 11 Wachsm.) explicat: *ἀστείοις δ' ἔτι καὶ τὴν ἀρχικὴν κατανέμουσιν ἐπιστασίαν καὶ τὰ ταύτης εἴδη —. Κατὰ τοῦτο δὴ καὶ μόνος ὁ σπουδαῖος ἄρχει, καὶ εἰ μὴ πάντως κατ' ἐνέργειαν, κατὰ διάθεσιν δὲ καὶ πάντως.*

3) Nam de ipso Dione Philostr., vit. soph. I 7 p. 8, 20 K. ed. Teubn. haec exponit: *Σοφιστικώτατοι δὲ τοῦ Δίωνος αἱ τῶν λόγων εἰκόνες, ἐν αἷς εἰ καὶ πολύς, ἀλλὰ καὶ ἐναργὴς καὶ τοῖς ὑποκειμένοις ὅμοιος* (quem Photius bibl. c. 209 p. 165b 16 exscripsit).

Bernays., *Luc. u. d. Kyn.* p. 91, 9), apud Dionem in or. VIII 275 Antisthenem eodem sensu tubam appellat. In or. IX 294 haec de Diogene praedicat: *τοῦτο δὲ οὐ μικρὸν παρεῖχε τοῖς ἀνθρώποις, ὁπότε ἴδοι τινὰ μάτην ἐπαιρόμενον καὶ διὰ πρᾶγμα οὐδενὸς ἄξιον ἔξω τοῦ φρονεῖν, συστείλας ἐπὶ βραχὺ καὶ ἀφελὼν μικρόν τι τῆς ἀνοίας, ὥσπερ οἱ τὰ πεφυσημένα καὶ οἰδοῦντα νύξαντες ἢ στίξαντες*: apud Diog. Laert. VI 24 Diogenes eos, qui laude et divitiis gloriantur, *ἐπὶ δόξῃ καὶ πλούτῳ πεφυσημένους* nominat (cf. Musonium in Stob. flor. II p. 339, 6 Mein.). Postremo quod Dio Busirim athletam gravi cum sacco confert (VIII 286), eandem rem Diogenes translata vi de iis, qui luxuriae dediti sunt, his ʻThyestaeʼ versibus adhibuit (apud Nauck. trag. graec. frgm. p. 628, 1):

οἱ τῆς ἀνάνδρου καὶ διεσκατωμένης
τρυφῆς ὑφ' ἡδοναῖσι σαχθέντες κέαρ.

Idem interrogatus, quomodo Dionysius amicis uteretur, ʻut sacculisʼ inquit ʻdum pleni sunt, suspendit, si vacui, abicitʼ (Diog. Laert. VI 50).

Cum autem Cynici comparationes tam valde adamarint, inde factum esse videtur, ut apud Cynicos ipsos et postea apud Stoicos id litterarum genus effloresceret, quod Graeci *ὅμοια* vocant. Cynici enim, ut chriarum [1]) quoque, memorabilium, apophthegmatum, sententiarum, epistularum scriptoribus largas copias praebuerunt, item ʻsimilitudinesʼ tanto acumine et saepius tanta festivitate usurpabant, ut eae a posteris quae colligerentur dignae putarentur.

Primus enim Bion, ceteris in rebus genuinus Cynicus [2]),

1) V. Duemmler. in Antisthenicis p. 69 sqq.

2) Nulla causa esse videtur, cur Bioni philosophiae ʻinconstantiamʼ exprobremus. Nam erat Cratetis Cynici discipulus et quamquam aliquamdiu tribus deinceps philosophorum sectis addictus erat, tamen postremo pallio et pera sumptis cynicae philosophiae sese dedit (cf. Rohde, *griech. Roman* p. 250 adn. et Hirzel., *Untersuch. zu Cic. phil. Schrift.* II 60, 2). Quare et fragmenta eius meram Cynicorum philosophiam exhibent, et totum eius scribendi genus cynicam indolem prae se fert. Nam eodem modo, quo Cynici, artium liberalium fastidiosus erat et scriptis suis maxime eam philosophiae partem, quae ad mores hominum spectat, trac-

chrias reliquit (Diog. Laert. IV 47), in quibus, ut Wachsmuth in Sillogr.[2] p. 76, 2 vidit, non pauca ‘similia’ inerant. Bion

---

tare solebat; dicendi autem genus prosopopoeiis et comparationibus et translationibus vario modo ornatum et floridum fuit et ad multitudinem adliciendam bene compositum (v. Rohde l. c.). Ac tantum quidem abest ut Diogeni Laertio, qui eius vitam scripsit, in omnibus rebus fidem habendam esse putem, ut Rohdio Diogenem auctore Bioni inimicissimo usum esse concedam et Wachsmuthi rationem comprobem, quam ille in Sillogr.[2] p. 74 sqq. secutus ei, qui Laerti vita pro testimonio uti vellet, semper id agendum esse ostendit, ut ea, quae apud Laertium male in Bionem dicta essent, aut in eius laudem verteret aut ad certum quendam modum redigeret. Sed id ex Diogenis vita elucere videtur, Bionem non solum ingenio versatili fuisse et quasi ‘voltus mutantem Protea’, sed etiam a sophistica quadam ostentatione non alienum. Itaque non immerito sophista a Diogene IV 47, a Stob. in flor. X 38, Plut. amat. c. 24, Acrone ad Hor. epist. II 2, 60 appellatur. Quid? quod etiam sophistarum artem in utramque partem disputandi callebat? Seneca enim de benef. VII 7, 1. 2 testis est Bionem modo omnes homines sacrilegos esse argumentis colligere, modo sacrilegos omnino non cogitari posse (v. locum). Item duplicem ea in re sese praebet, quod, quamquam Homeri carmina libentissime adhibuit maxime ad comparationes inde repetendas et singulos versus in ridiculum sensum non Homeri, sed aliorum obtrectationis causa detorquendos, tamen, ut scholiasta Horatii ad epist. II 2, 60 dicit, ‘in libro, quem edidit, mordacissimis salibus ea, quae apud poetas sunt, ita laceravit, ut ne Homero quidem parceret.’ Cui testimonio Wachsmuth in Sillogr.[2] p. 77 fidem abrogare conatur. Sed cum eius scholii altera pars, qua in ceteros poetas ille invectus esse traditur, aliunde confirmetur et Theognidem a Bione e Cynicorum et Stoicorum more vituperatum esse pro certo constet (cf. Welcker., Theogn. p. LXXXV sq.), cur alteri parti minorem fidem tribuamus, etsi exemplis confirmari non potest? Nam quod Agamemnonem propter stultitiam et muliebrem luctum (Il. K 15) vituperavit (Cic. Tusc. III 26, 62; cf. Hoogvliet., de Bione Borysth. p. 26), hoc num in ipsius Homeri sapientiae obtrectationem factum sit, pro certo adfirmare non possumus. Sed cur non credamus Bionem Homeromastigem fuisse, quoniam inter Cynicos etiam Diogenem Homerum castigasse supra ostendimus? An Diogenes minus Homerum quam Bion adamavit? Quam promptus autem Bion ad fabulas castigandas et carpendas fuerit, e Diogene Laertio IV 50 patet: *ἔλεγε δὲ τοὺς ἐν Ἅιδου μᾶλλον ἂν κολάζεσθαι, εἰ ὁλοκλήροις καὶ μὴ τετρημένοις ἀγγείοις ὑδροφόρουν.* Vide etiam Clem. Alex. admonit. ad gentes p. 17 S. (p. 49 sq. P.) = fr. 44 Mull. — Ceterum Hoogvliet, qui l. c. p. 8 sqq. similitudines, quae inter Bionem et sophistas intercedant, investigare conatur, partim eas conquirit, quae nullae sunt, partim omisit, quae maxime commemorandae erant.

autem comparationum tam largum usum fecit, ut in tanta fragmentorum, quae nunc traduntur, paucitate dimidia fere pars e comparationibus constet. Quare suspicio non abest, quin huic comparandi studio eo consilio saepius se dederit, ut ingenium ostentaret et orationem ornaret et floridam ‘mirabilemque’ (Quintil. instit. VIII 3, 74) redderet; hac in re sophistam agnoscimus, sed comparationum usus in universum fere ex cynico more est. Primum enim Bion ut chriarum [1]) item comparationum singula exempla Cynicis debet, id quod mirum non esse putabit, qui reputaverit, quam propinqua chriae et similia etiam apud Cynicos fuerint. Velut Bion, quod in Stob. flor. XCVII 31 p. 214 Mein. divitum avaritiam cum hydropicorum insatiabili aquae cupiditate comparat, Diogenem sequitur (v. Stob. flor. X 46 = fr. 27). Bionis chria fertur haec: *Βίων ὁ σοφιστὴς τὴν φιλαργυρίαν μητρόπολιν ἔλεγε πάσης κακίας εἶναι* (Stob. flor. X 38 = fr. 4), eadem a Diogene Laert. VI 50 Diogeni Cynico adscribitur. Porro ab alabastris acetum continentibus Diogenes apud Maxim. 44 p. 198, 43 (= fr. 54) comparationem repetit, ab amphoris Bion apud Plut. de vit. pud. c. 18 (= fr. 41). Deinde ex Homeri carminibus ‘non solum cynicorum more quodam constanti sed etiam utpote Borysthenita’ [2]) comparationes repetit, velut apud Plut. de puer. educ. c. 10 p. 7 D (= fr. 48): *ὅτι ὥσπερ οἱ μνηστῆρες τῇ Πηνελόπῃ πλησιάζειν μὴ δυνάμενοι ταῖς ταύτης ἐμίγνυντο θεραπαίναις, οὕτω καὶ οἱ φιλοσοφίας μὴ δυνάμενοι κατατυχεῖν ἐν τοῖς ἄλλοις παιδεύμασι τοῖς οὐδενὸς ἀξίοις ἑαυτοὺς κατασκελετεύουσι.* [3]) Praeterea cum in philosophandi genere Cynicorum sectator esset, etiam eam comparandi rationem adhibuit, qua homines obtrectationis et irrisionis causa cum infimi generis animalibus aut rebus nullius pretii comparantur. Hoc consilio divites, quorum acerbissimo odio ar-

1) V. Duemmler. in Antisthenicis p. 69.

2) V. Wachsmuth. in Sillogr.[2] p. 77.

3) Primus hac comparatione, ut Rohde me docuit, Gorgias usus est (v. flor. Monac. 172 = Leid. 162); eadem Aristippo a Diog. Laert. II 79 adscribitur, Aristoni ab eodem II 80 et a Stobaeo in flor. IV 110.

debat, cum felices quidem viderentur, tamen re vera pauperes essent, ab argentariis non differre dixit; nam divites, si divitiis suis non uterentur, in eadem esse inopia, qua argentarios, qui multum quidem pecuniae in manibus haberent nec tamen ipsi possiderent (apud Telet. in Stob. flor. III p. 213, 5 sqq.); quin etiam eosdem in Stob. flor. XCI 32 (fr. 9) marsupiis similes appellat[1]); ut enim marsupia quamquam nullius pretii tamen e pecuniae inclusae magnitudine aestimentur, eodem modo divites, cum ipsi pro nihilo habendi sint, ex divitiarum, quas quisque habeat, copia honorari. Quondam interrogatus, cur adulescentulum aliquem non venaretur (*ἐπὶ τῷ μὴ θηρᾶσαι μειράκιον*), responsum dedit: 'ne caseus quidem admodum mollis hamo attrahi potest' (Diog. Laert. IV 47, cf. fr. 16 cum adnot. Mullachi), scilicet ut talis caseus unco figi nequit, ita acerba Cynicorum praecepta molli et effeminato adulescentulo non conveniunt.

Accedit aliud, quod ad idem comparationum vel translationum genus pertinet. Diogenes enim Laertius IV 52 nota haec verba de Bione dicit: *ἦν δὲ καὶ θεατρικὸς καὶ πολὺς ἐν τῷ γελοίῳ διαφορῆσαι*, — illud ad eius prosopopoeias, hoc ad hominum et philosophorum irrisiones referendum est (v. Wachsmuth. l. c. p. 76) — *φορτικοῖς ὀνόμασι κατὰ τῶν πραγμάτων χρώμενος*: hoc autem quodammodo ad '*ὅμοια*' quoque spectat. Nam ex Stob. flor. LXVI 5 (fr. 14) coll. cum Plut. amator. 24 (fr. 15), quomodo illis iocis, de quibus Diog. Laert. dicit, usus sit, concludi potest. A Stobaeo haec exhibentur: *Βίων πρὸς τοὺς λέγοντας, ὅτι τυραννίδα ἔχει τὸ κάλλος*·[2]) '*Φεῦ*' *ἔλεγε* '*τυραννίδος τριχὶ καταλυομένης.*' His verbis simpliciter ea exponuntur, quae comparatione quadam ornata apud Plutarchum exstant: *ὁ σοφιστὴς Βίων τὰς τῶν καλῶν τρίχας*[3]) '*Ἁρμοδίους*

1) Cf. Alciphronis epist. III 55, 2: *ὁ ῥυσότερον τῶν βαλαντίων ἔχων το πρόσωπον.*

2) Similiter Diogenes Cynicus apud Stob. in flor. LXV 15: *Διογένης τὰς εὐμόρφους τῶν ἑταιρῶν ἐκάλει βασιλίσσας· πολλοὺς γὰρ πράττειν, ἃ ἂν προστάττωσιν.*

3) Hunc locum Hoogvliet l. c. p. 25 recte sic explicat: 'spurcum

ἐκάλει καὶ Ἀριστογείτονας ὡς ἅμα . . . καλῆς τυραννίδος ἀπαλλαττομένους ὑπ' αὐτῶν τοὺς ἐραστάς. Vides, quam arte hae facetiae cum 'similitudinibus' cohaereant; nam omnis fere festivitas ita fit, ut inter duas longe diversas res nova atque inexspectata similitudo quasi digito monstretur. Talis 'similitudinis' exemplum quamquam pravum illud Bionis alioquin acuti comparationum iudicis est. Eandem autem rationem Bion in *φορτικοῖς ὀνόμασιν* secutus esse videtur; neque huic coniecturae obstat illud unum, quod traditur, exemplum: *κατασκελετεύειν* enim 'dixit apud Plut., de liber. educ. c. 10 eos qui operam frustra in negotiis inutilibus consumant.' [1])

Bionis autem comparationes magnam partem in Teletem transierunt, velut in Stob. flor. V 67 (I p. 124, 18—26 Mein.), XCVII 31 (III 213, 5. 6 et p. 214, 11—17, cf. III 187, 12) tres exstant sub ipso Bionis nomine, quae apud Hoogvlietium, qui primus Bionis fragmenta collegit et — minime mirum id quidem! — apud Mullachium desunt; sed suspicor earum quoque comparationum, quas Teles auctoris nomine omisso exhibet, plurimas ad Bionem redire, idque certis quibusdam argumentis de paucis confirmari potest. Primum apud Stobaeum l. c. IV p. 49, 2—5 (*ἡ τύχη ὥσπερ ποιήτριά τις οὖσα κτλ.*) eadem similitudo invenitur sine auctoris nomine, quae ibid. I p. 123, 5—9 Bioni datur. Deinde ea comparatio, quae statim initio disputationis *περὶ αὐταρκείας* I p. 123, 2—4 legitur, aut Bionis ipsius est aut secundum Bionis exemplum, quod verss. 5—9 sequitur, inventa est. Porro Teles apud Stobaeum l. c. XCVII 31, ut eos, qui divitias magnas haberent, sed iis uti nollent et semper novas adquirere cuperent, nil ab iis differre comprobaret, qui omnibus rebus, quae ad vitam necessariae essent, egerent, complures comparationes et Bionis (p. 213, 5 sqq.

---

dictum ad turpem Graecorum amorem referendum: crinibus enim aliqua parte enatis, ab ea tyrannide repelluntur amatores.' Eandem interpretationem Rohde mecum communicavit. Quare patet, quam perverse Mullach lacunam, qua Plutarcheus locus hiat, verbis his expleverit: *ἅμα ⟨τῷ καρῆναι⟩*.

1) Wachsmuthi verba sunt in Sillogr.² p. 76, 2.

214, 11—17) et incerti cuiusdam auctoris (p. 213, 10 sqq. 25 sqq.) in unum cumulavit. Hae fortasse ut ad eandem rem explicandam item ab eodem scriptore inventae sunt. Neque minus incertum est, num haec comparatio Bionea sit (ibid. p. 212, 8 sqq.): *ὥσπερ καὶ ὁ Λαέρτης — εἰς ἀγρὸν ἀπελθὼν μόνος μετὰ γραδίου κακουχεῖ αὑτὸν καὶ ξηραίνει, οἱ δὲ μνηστῆρες τὰ ἐκείνου.* A Telete ipso Laertes propter vitae rationem institutam laudatur (v. Stob. flor. IV p. 49, 9), contra in Laertis vituperationem comparatio illa etiam ab Aristone in *ὁμοιώμασιν* apud Stob. l. c. IV 111 vertitur, nisi quod Teles divites, rectius pauperes dicendos, cum Laerte comparat, Aristo eos, qui divitiis omni animorum cura neglecta obnoxii sunt. Itaque cum Aristo apud Stob. l. c. IV 110 rursus cum Bione apud Plut., de pueror. educ. c. 10 (fr. 48) consentiat, et Teles comparationes suas saepius ex Bione hauserit, illum Aristonis et Teletis consensum ita explicare licet, ut utrumque Bionem exscripsisse putemus.

Haec habeo, quae de Bionis chriis et similibus proponam. Post Bionem Aristo ille Chius *ὁμοιώματα* [1]) scripsit, qui a Zenonis praeceptis defecit atque ut Cynici et dialectica et physica philosophiae parte omissa soli ethicae studuit (Diog. Laert. VII 160); item eius comparandi ratio cynica est. Primum enim ex Homeri carminibus comparationes repetit (v. p. 182 adn. 3 et cf. Stob. flor. l. c. de Laerte). De Aristone autem idem dici potest, quod de Bione: ʻvanas quibus homines (philosophique) decipi solent opiniones evertit, non severe exagitando sed facete deridendo, igitur est *πολὺς ἐν τῷ γελοίῳ διαφορῆσαι*ʼ (Wachsmuth l. c. p. 76). Nam contra dialecticam dicit in Stob. flor. LXXXII 7. 11 et 15, quo loco dialecticorum argutias cum araneis lepidis quidem et artificiosis, sed inutilibus confert [2]),

1) Huius libri fragmenta nonnulla in Pythagoreorum ʻsimiliaʼ recepta Orelli in opusc. Graec. vet. sentent. et mor. I p. 30. 32 collegit, et item Mullach in fr. phil. graec. I p. 493, 100—104. 107—109. Ceterum vide Rose, Aristot. pseud. p. 611—613 et Zeller. in hist. phil. graec. III 1^3 p. 35, 1, qui magis placet.

2) Eadem leguntur apud Diog. VII 161; cf. gnomol. Byz. 67 p. 177 Wachsm., ubi a Zaleuco leges cum araneis conferuntur.

contra eristicos ibid. LXXIX 44, contra *τὴν κατὰ φιλοσοφίαν λεπτολογίαν* LXXXII 16, contra multitudinis opiniones IV 111. Bionis comparationi, quae apud Teletem in Stob. flor. V 67 p. 123, 2—7 exstat, similis est Aristonis haec: *εἶναι γὰρ ὅμοιον τῷ ἀγαθῷ ὑποκριτῇ τὸν σοφόν, ὃς ἄν τε Θερσίτου ἄν τε Ἀγαμέμνονος πρόσωπον ἀναλάβῃ, ἑκάτερον ὑποκρινεῖται προσηκόντως* (Diog. Laert. VII 160).

De Chrysippi libro, qui *περὶ τῶν ὁμοίων πρὸς Ἀριστοκλέα γ΄* inscriptus erat (Diog. VII 199), et de Sphaeri Stoici 'similibus' (Diog. VII 178) nil constat.[1])

---

1) Elucet Cynicorum 'similia' longe diversa fuisse a Pythagoreorum 'similitudinibus' Demophili (v. Orellium l. c. p. VII et 13 sqq. = Mullach. l. c. I p. 485 sqq., cf. II p. XXVI), Iamblichi (Orelli p. 28, 81—93 = Mullach. I p. 492 sq., 86—99), aliorum (Orelli p. 34 sq., 104—115 = Mull. I p. 496 sq., 145—155).

Tamen suspicio non abest, quin Pythagorei illi Cynicorum similitudines et florilegia ad sua ipsorum similia componenda exhauserint.
Cf. Demophil. 2 cum Antisthene in Stob. ecl. II 31 (II p. 207, 19 Wachsm.).
„ 13 „ Bione apud Telet. in Stob. flor. I p. 127, 9—11.
„ 42 (cf. 16. 51) cum Bionis comparatione apud Telet. ibid. p. 123, 4—7. Deinde sub Pythagorae nomine a Stobaeo in flor. III 24 (cf. Pythag. Syr. n. 39 in Herm. IV p. 91) haec traduntur: *ἰσχὺς καὶ τεῖχος καὶ ὅπλον σοφοῦ ἡ φρόνησις,* Antisthenis nimirum dictis his in unum contractis: *αὐτάρκη δὲ τὴν ἀρετὴν πρὸς εὐδαιμονίαν, μηδενὸς προσδεομένην ὅτι μὴ Σωκρατικῆς ἰσχύος* (Diog. VI 11) et *τεῖχος ἀσφαλέστατον φρόνησιν* (ibid. 13) et *ἀναφαίρετον ὅπλον ἡ ἀρετή* (ibid. 12).

Praeterea multae similitudines in Demophili libello sunt, quae apud Stobaeum Socrati dantur (v. Orellium in adnotat. ad Demophilum, qui tamen non omnia exempla collegit):

Demophil.	1 =	Socrat.	apud	Stob.	in	flor.	XIV 24
„	15 =	„	„	„	„	„	LXXXIII 22
„	17 =	„	„	„	„	„	V 37
„	19 =	„	„	„	„	„	XXXIV 18
„	21 =	„	„	„	„	„	LXXXXIII 30
„	22 =	„	„	„	„	ecl.	II 31 (II p. 209, 12 Wachsm.)
„	23 =	„	„	„	„	flor.	V 81
„	24 =	„	„	„	„	„	III 67
„	44 =	„	„	„	„	„	IV 115
„	45 =	„	„	„	„	„	II 47
„	47 =	„	„	„	„	„	LXXXXIV 13

Ex iis, quae exposuimus, patet comparationes Cynicis pro necessaria supellectile fuisse non solum ad satiras scribendas,

---

Demophil. 57 = Socrat. in flor. Stobaei XXII 37
„ 4 = „ „ „ „ III 91, ubi nomine Socratis omisso istud apophthegma ei eclogae, cui lemma *Σωκράτους* adscriptum est, subiungitur.

Demophil. 26 = Socrat. in flor. Stobaei IV 58 auctoris nomine item omisso
„ 37 = „ „ „ „ IV 121 (item)
„ 49 = „ „ „ „ IV 116 (item).

Sequitur, ut Demophilus et Stobaeus ad unum eundemque fontem redeant. Demophili autem collectionem Orelli l. c. p. VII compendium esse suspicatur 'collectionis locupletioris multo, qua, in Aristonymi fortasse tomariis contenta, usi olim fuere Ioannes Stobaeus, Antonius Melissa et Maximus monachus, qui ex ea haud paucas similitudines Pythagorae, Socratis, Plutarchi aliorumque nominibus inscriptas inseruerunt Florilegiis suis.' Ac de Stobaeo haec Orellii coniectura certis testimoniis stabiliri vix potest, nisi quis ex uno loco (Stob. ecl. II 31 [II p. 216, 3 Wachsm.]), quo *ἐκ τῶν Ἀριστωνύμου τομαρίων καὶ Σωκράτους* aliqua comparatio legitur, ceteras Socratis similitudines ex eodem Aristonymo a Stobaeo sumptas esse concludere vult. Demophilum autem Aristonymo duas similitudines debere apparet collatis

Demoph. 58 cum Aristonymo (*ἐκ τῶν Ἀ. τομαρίων*) in Stob. flor. V 45
„ 47 „ „ („ „ „ „) „ „ „ CIII 31,

sed mutatis mutandis:

Demophil. 47: *οὔτε τὸν ἄρρωστον ἡ χρυσῆ ὠφελεῖ κλίνη, οὔτε τὸν ἀνόητον ἐπίσημος εὐτυχία.*	Aristonymus l. c.: *οὔτε τὸν ἀρρωστοῦντα ἡ χρυσόπους ὠφελεῖ κλίνη, οὔτ᾽ αὖ τὸν ἀνόητον ἡ ἐπίσημος εὐτυχία.*

Ad verbum autem eadem Demophili similitudo cum Socratis dicto apud Stob. LXXXXIV 13 consentit, nisi quod Stob. scribit: *ἡ ἐπίσημος εὐτυχία,* ut Demophilus et Stobaeus non ad ipsum Aristonymum redeant, sed fortasse fontibus aliis intercedentibus.

Sed utcunque res se habet, cum similitudines sive '*γνωμικὰ ὁμοιώματα*', ut Iamblichus II c. 2 vocat (cf. Holsten. apud Orellium l. c. p. 3), etiam in philosophia pythagorica locum certum habuerint, et Demophilus se *ἐκ τῶν Πυθαγορείων* similitudines suas excerpsisse ipsa collectionis inscriptione testetur, certe fraus, sive Demophilus sive is auctor, quo pro fonte usus est, eam commisit, semper eadem est: tribuuntur scilicet Pythagoricis comparationes, quas sub Cynicorum et Socratis nomine ferri supra demonstravi. Inde simile quid de ceteris Demophili et aliorum Pythagoreorum similitudinibus factum esse suspicari licet; sed nunc hanc rem accuratius non persequor.

sed etiam ad philosophiam docendam. Sed ab hoc loco abhorret, singula comparationum exempla conquirere adque auctores, quantum fieri possit, referre et rationum, quibus Cynici in comparationibus usi esse soliti sint, genera quaedam discernere et alias quaestiones, quae apte de ea re institui possint, instituere. Quae res sane digna est, quae investigetur et cum multo maiore fructu id fiet, quam si quis, quot comparationes in Lucano numerentur, computet. Ubique apud scriptores et Graecos et Romanos dispersae eaedem vel similes comparationes nobis offeruntur, quas apud Cynicos quoque invenimus, inprimis autem duorum virorum scripta perlustranda erunt, dico Epicteti et Luciani, quorum hic, ut in omnes fere Cynicos, qui eius aequales erant, odio flagrabat, ita priori Cynismo multis in rebus propinquus erat et addictus fere. De Epicteti comparationibus breviter, sed optime Martha, *les moralistes sous l'empire rom.*[2] p. 160 disserit. Luciani autem scripta omni comparationum genere ornata sunt, apud quem animalia quoque voce humana praedita et ipsa comparationes exercent et homines comparandi artem docent, ut gallus Micylli sutoris (gall. 24 sq. 26), qui ne in Orco quidem comparandi artis, quam aliquando inter vivos didicerat, oblitus est (catapl. 14). Deinde Charon, qui vitam humanam cum bullis comparat, quae in scatebris fontis violenter profluentis exsistunt, a Mercurio laudatur, quod eam similitudinem hominum non minus facete invenerit, quam ipse Homerus, qui frondibus similes eos nominet. Praeterea alia sunt vestigia, ex quibus Lucianum consulto et dedita opera comparationibus studuisse apparet; sunt etiam exempla, quae Cynicorum imitationem produnt, velut in nec. 16 homines cum actoribus comparat, qui prout fabularum actio poscat, cum paulo ante Cecropis aut Erechthei personam sustinuerint, postea confestim sub servorum personis prodire soleant a poeta iussi, postremo ludis peractis pauperes et humiles obambulent neque amplius Cecrops vel Erechtheus, sed nomine tunc suo quisque appellentur (cf. Icaromen. 29). Quomodo hoc loco Bionem (apud Teletem in Stob. flor. V 67 p. 123) et Aristonem (apud Diog. Laert. VII 160) imitatur, item

rursus Bionem in nec. 16, ubi Menippus haec dicit: *τοίγαρτοι ἐκεῖνα ὁρῶντι ἐδόκει μοι ὁ τῶν ἀνθρώπων βίος πομπῇ τιν μακρᾷ προσεοικέναι, χορηγεῖν δὲ καὶ διατάττειν ἕκαστα ἡ Τύχη διάφορα καὶ ποικίλα τοῖς πομπευταῖς τὰ σχήματα προσάπτουσα* (cf. Icaromen. 19. nec. 4).

Diximus de ratione, qua singuli Cynici comparationibus usi sint; nunc age de istius studii origine verba faciamus. Etsi enim e Cynicorum philosophiae ratione inter eius sectatores necessitate quadam hic similium amor ortus est, iam in Antisthene tam inveteratus esse mihi videtur, ut prima origo paulo altius quaerenda sit.

Sed videamus Platonis Hippiae maioris, quem dialogum alii Platonis esse contenderunt alii negaverunt, paginas 288 C—E 290 DE. Socrates enim ipse sibi congratulatur, quod sibi contingat, ut Hippiae viro docto et ingenuo obviam factus sit. Nuper enim cum homine quodam de pulchro colloquium habuisse, et cum, quid esset pulchrum, interrogatus nil utile proferre potuisset, se turpiter explosum esse. Quare Hippiam tanquam huius rei optimum iudicem rogat et orat, ut secum, quid pulchrum sit, communicet (p. 286 C—E). Hippia autem statim adnuente Socrates ipsum se illius hominis personam induturum et illius nomine responsurum esse dicit, ut quam maxime exerceatur (286 E 287 A, cf. 287 B 292 C). Iam p. 288 C—E illum ignotum, ut dixerat, imitatus haec contra Hippiam profert: *Τί δέ; λύρα καλὴ οὐ καλόν; φῶμεν, ὦ Ἱππία;*

ΙΠ. Ναί.

ΣΩ. Ἐρεῖ τοίνυν μετὰ τοῦτ᾽ ἐκεῖνος· σχεδόν τι εὖ οἶδα ἐκ τοῦ τρόπου τεκμαιρόμενος· Ὦ βέλτιστε σύ, τί δέ; χύτρα καλὴ οὐ καλὸν ἄρα;

ΙΠ. Ὦ Σώκρατες, τίς δ᾽ ἔστιν ὁ ἄνθρωπος; ὡς ἀπαίδευτός τις, ὃς οὕτω φαῦλα ὀνόματα ὀνομάζειν τολμᾷ ἐν σεμνῷ πράγματι.

ΣΩ. Τοιοῦτός τις, ὦ Ἱππία, οὐ κομψός, ἀλλὰ συρφετός, οὐδὲν ἄλλο φροντίζων ἢ τὸ ἀληθές. Ἀλλ᾽ ὅμως ἀποκριτέον τῷ ἀνδρί. — Οὐκοῦν καὶ χύτρα, φήσει, καλὴ καλόν; Ἀποκρίνου.

Hippias concedit, sed dicit: *ἀλλὰ τὸ ὅλον τοῦτο οὐκ ἔστιν ἄξιον κρίνειν ὡς ὂν καλὸν πρὸς ἵππον τε καὶ παρθένον καὶ τἆλλα πάντα τὰ καλά.*

Deinde p. 290 D hoc inter sophistam et Socratem convenit:

ΙΠ. Ὁμολογήσομεν τοῦτό γε, ὅτι ὃ ἂν πρέπῃ ἑκάστῳ, τοῦτο καλὸν ποιεῖ ἕκαστον.

ΣΩ. Πότερον πρέπει, φήσει, ὅταν τις τὴν χύτραν, ἣν ἄρτι ἐλέγομεν, τὴν καλήν, ἑψῇ ἔτνους καλοῦ μεστήν, χρυσῆ τορύνη αὐτῇ ἢ συκίνη;

ΙΠ. Ἡράκλεις, οἷον λέγεις ἄνθρωπον, ὦ Σώκρατες. Οὐ βούλει μοι εἰπεῖν τίς ἐστιν;

Socrate tamen nomen reticente Hippias respondet: *ἀλλὰ καὶ νῦν ἔγωγε γιγνώσκω, ὅτι ἀμαθής τίς ἐστιν.*

ΣΩ. Μέρμερος πάνυ ἐστίν, ὦ Ἱππία.

Deinde p. 291 A Hippias fastidiosa haec verba dicit: *οὐ μέντ' ἂν ἔγωγε τῷ ἀνθρώπῳ τοιαῦτα ἐρωτῶντι διαλεγοίμην.*

ΣΩ. Ὀρθῶς γε, ὦ φίλε· σοὶ μὲν γὰρ οὐκ ἂν πρέποι τοιούτων ὀνομάτων ἀναπίμπλασθαι, καλῶς μὲν οὑτωσὶ ἀμπεχομένῳ et q. s. — *Ἀλλ' ἐμοὶ οὐδὲν πρᾶγμα φύρεσθαι πρὸς τὸν ἄνθρωπον.*

Nescio, utrum Hippiam magis propter vanitatem an ignotum illum propter rusticitatem Socrates derideat. Quis autem ignotus ille est? Nisi quid erro, Antisthenes a Platone carpitur. Primum enim illa *φαῦλα ὀνόματα* nonne ex iis, quae exposui, aptissime Antistheni tribuuntur? Sed statim dixerit quispiam: 'cur propterea Antisthenem a Platone tangi credis? Nonne huiusmodi exemplis ex cotidianae vitae usu repetitis et Socrates et alii Socratici usi sunt? Velut apud Xenoph. in memor. III 8, 6 [1]), ubi item de pulchro et bono agitur, cum Socrates pulchras omnes eas res recte nominari exposuisset, quae ad suum cuiusque usum pulchre factae essent, Aristippus hanc quaestionem ausus est: *ἆρ' οὖν, ἔφη, καὶ κόφινος κοπροφόρος καλόν ἐστι; Νὴ Δί', ἔφη, καὶ χρυσῆ γε ἀσπὶς αἰσχρόν, ἐὰν πρὸς τὰ ἑαυτῶν ἔργα ὁ μὲν καλῶς πεποιημένος ᾖ, ἡ δὲ κακῶς.*

1) Hic locus saepius laudatur a viris doctis, qui de Hippia egerunt.

Iam tibi simillimum Hippiae maioris locum in memoriam revoces, quo utrum tudes aurea an ex ficulneo ligno confecta ollae, in qua puls e leguminibus coquatur, aptior sit, quaeritur. Nonne ipse Socrates in Hipp. mai. p. 295 CD *τὰ σκεύη* pro exemplo adfert (cf. Xen. mem. IV 6, 9)?' Omnia haec audio: sed hominis illius ignoti mores ita describuntur, ut uno de Antisthene cogitandum sit. Appellatur *οὐ κομψός, ἀλλὰ συρφετός* (288 D): de illius autem verbi apud Platonem usu vide Urbani dissertationem, quae est 'über d. Erwähnungen der Philos. d. Antisth. in d. Plat. Schriften,' Progr. Regimont. a. 1882, qui p. 12 haec exponit: "der Ausdruck *κομψότατα* oder *κομψότεροι*, dem etwas Ironisches beigemischt ist, wird weiterhin Theaet. 200 C, ferner Republ. 505 B und Cratyl. 429 D bei Besprechung Antisthenischer Lehrmeinungen angewendet." Porro ignotus ille *ἀπαίδευτος* dicitur (288 D): item Antisthenes apud Platonem alibi (cf. Duemmler. in Antisthenicis p. 63) et ab Aristotele (met. VIII 3 p. 1043 b 24) nominatur; ille audit *ἀμαθής* (290 E), item Antisthenes apud Platonem in rep. VII 535 E (cf. Duemmler. l. c. p. 34); moribus est rusticis, insolenti superbia sese effert (286 C 298 A), morosus (290 E), ad risum et cavillationem promptus (286 E 289 C), sicut illa ancilla Thracia, cuius sub persona Antisthenes tangitur (v. Winckelmann. ad Antisth. fragm. p. 36 in adnot.), quae Thaletem 'dum astra observat, in puteum cadentem lusit.' Deinde p. 290 A Socrates haec dicit: *ἀλλὰ πάνυ με καὶ τωθάσεται καὶ ἐρεῖ· Ὦ τετυφωμένε σύ κτλ.*: rursus nobis verbum *τετυφωμένος*, quod apud Platonem non legitur nisi hoc loco [1]), apud Antisthenem et ceteros Cynicos tritum est, offertur, de quo iam dixi (cf. etiam Urbanum l. c. p. 3 sq.). Quin etiam Socrates timet, ne ab illo, *ἂν τύχῃ βακτηρίαν ἔχων*, vapulet (292 A) — significatur Antisthenes bactroperita [2]) — neve verborum contumeliis lacessatur (292 CD); dicit enim Socrates: *ἐγώ σοι ἐρῶ, τὸν αὐτὸν τρόπον, ὅνπερ νῦν δή, μιμούμενος ἐκεῖνον, ἵνα μὴ πρὸς σὲ λέγω ῥή-*

---

1) Cf. Ast., *Platon's Leben u. Schrift.* p. 462.

2) Cf. Diog. Laert. VI 21 (Antisthenes Diogenem baculo sublato a se repellit).

ματα, οἷα ἐκεῖνος εἰς ἐμὲ ἐρεῖ, χαλεπά τε καὶ ἀλλόκοτα. Quid autem dicturus est ignotus ille de Socrate? *καὶ οὐδέν σοι μᾶλλον γεγωνεῖν δύναμαι ἢ εἴ μοι παρεκάθησο λίθος, καὶ οὗτος μυλίας, μήτε ὦτα μήτ' ἐγκέφαλον ἔχων.* Habes Cynicos mores eorumque comparandi rationem. Postremo p. 290 D exempli causa ab ignoto illo sumitur pultem 'pulchram' e leguminibus in olla aliqua coqui, *ὄψον πάνυ γενναῖον,* ut ipse Socrates qua est ironia p. 290 E praedicat: habes *κυνικὸν βρῶμα* (vide Cratetis fragm. 10 et 11 apud Bergk. in poet. lyr. reliq. II[4] p. 368) eandemque verbi *γενναῖος* ab Antisthene adhibiti irrisionem, quae redit in Plat. rep. II p. 372 B (vide huius libelli p. 137 adnot. 2).

Quid igitur? manifestius quasi digito Antisthenes monstrari potest?

Sed huic opinioni maxime ea res obstare videtur, quod ex Hippiae dialogi p. 287 BC 304 CD — p. 298 BC verba suspecta sunt — apparet ignotum illum, quem ipse Socrates *λόγου ἕνεκα* infert, quasi alterum Socratem esse a Platone fingi. Deinde quod idem quasi alter Socrates vel 'daemonium Socratis personae specie indutum'[1]) pulchri notionem ab Hippia vehementer poscit et singula pulchra, quae sophista profert, aspernatur, quomodo hoc cum Antisthenis praeceptis dialecticis concinere potest, quibus singulas res exsistere docebat (Tzetzes chil. VII 606 sqq. = p. 34 fr. III Winck.), sed ulla notione (Aristot. met. VIII 3 p. 1043 b 24) aut ideis comprehendi posse negavit (cf. Tzetz. l. c.)?

Quid igitur? ceciditne tota nostra coniectura, qua Antisthenem sub illo ignoto latere existimamus? Immo Antisthenes, ut diximus, tam aperte significatur, ut non hanc sententiam abicere, sed ignotum illum quasi duplici persona a Platone indutum esse putare cogamur: morum rusticitate Antistheni similis est, praeceptis ab eo abhorret et cum Socrate vel Platone consentit.

Sed apparet nostrum esse, quo consilio Plato haec artificia adhibuerit, explicare. *Εἶεν.* Hippias dialogus in duas partes

1) Steinhart in Muelleri Platonis interpretatione germanica I p. 51.

divisus est, quarum in altera (inde a p. 287 B) Socrates ignotum illum secum colloquentem inducit, altera (inde a p. 293 C) primum ille omittitur, nisi quod p. 298 AD in scaenam mittitur, deinde nullas amplius eius dialogi partes tuetur et ubi p. 303 D 304 A pauca verba fecit, descendit e scaena; tum vero Hippias et Socrates unitis viribus in rem propositam inquirunt. Quid? in altera parte tertio illo non iam opus erat et id accidit Socrati sive potius Platoni, quod magi discipulo illi accidit:

Die ich rief die Geister,
Werd' ich nun nicht los!

Profecto ita est; nam tota prior dialogi pars contra Antisthenem scripta est et Hippias Antisthenis partes agit.

Conferamus enim Platonis rei publ. V 475 E usque ad finem [1]), quo loco Antisthenem carpi Duemmler in Antisthenicis p. 40—43. 49 sq. certis argumentis demonstravit, et id novis confirmari potest. [2]) Plato enim illo loco cognitionis,

---

1) Hunc locum iam Munk, *die natürliche Ordnung d. Plat. Schrift.* (Berol. a. 1857) p. 154 sq. contulit.

2) Paulo antea dicit: *οἱ δὲ δὴ ἐπ' αὐτὸ τὸ καλὸν δυνατοὶ ἰέναι τε καὶ ὁ ρ ᾶ ν καθ' αὐτὸ ἆρα οὐ σπάνιοι ἂν εἶεν;* et de iisdem p. 476 CD *ὁ τἀναντία τούτων ἡγούμενός τέ τι αὐτὸ καλὸν καὶ δυνάμενος κ α θ ο ρ ᾶ ν . . .* nonne idem Antistheni Plato exprobrat apud Aristot. schol. p. 66 in fine (fr. III p. 34 sq. Winck.)? Cum enim Antisthenes Platoni dixisset: *ὦ Πλάτων, — ἵππον μὲν ὁρῶ, ἱππότητα δ' οὐχ ὁρῶ,* Plato responsum dedisse fertur: *ἔχεις μέν, ᾧ ἵππος ὁρᾶται, τόδε τὸ ὄμμα, ᾧ δὲ ἱππότης θεωρεῖται, οὐδέπω κέκτησαι.* — Alia accedunt, quae Duemmler nondum norat, etsi sagaciter divinavit, quibus Platonem illo rei publ. loco Antisthenem refutare concludi potest. Antisthenes enim contra dici non posse ita evincere conabatur: *πᾶς γάρ, φησί, λόγος ἀληθεύει, ὁ γὰρ λέγων τί λέγει, ὁ δὲ τί λέγων τὸ ὂν λέγει, ὁ δὲ τὸ ὂν λέγων ἀληθεύει,* quod fragmentum K. Muenzel in Procli in Plat. Cratyl. schol. c. 37 ed. Boiss. inventum in mus. rhen. vol. XL (1885) p. 148 publici iuris fecit. Eandem conclusionis rationem Plato adhibuit, ut Antisthenis doctrinam, qua opinionem cognitionis aliquod genus esse (*δόξα ἀληθὴς μετὰ λόγου, ἐπιστήμη*) docuit, quam in Theaeteto inde a p. 201 C refutari constat, falsam esse ita evinceret, ut ea, quae cognoscerentur, diversa esse doceret ab iis, quae

inscientiae, opinionis regna certis finibus circumscribere studet. Et prout quisque in ideis velut in pulchro et turpi (475 A) cognoscendis provenerit, eos, qui iis oculis praediti sunt, quibus ipsas ideas videre possint, in philosophorum numerum refert; eos, qui singulis rebus adfixi haerent, inter *φιλοδόξους* recenset (480 A 476 D). Quod *φιλοδόξους* dicit, Antisthenem intellegit (v. Duemmler. l. c.); ii autem, qui opinioni dediti sunt, ab iis diversi non sunt (p. 476 D), qui p. 476 BC his verbis depinguntur: *οἱ μέν που — φιλήκοοι καὶ φιλοθεάμονες τάς τε καλὰς φωνὰς ἀσπάζονται καὶ χρόας καὶ σχήματα καὶ πάντα τὰ ἐκ τῶν τοιούτων δημιουργούμενα, αὐτοῦ δὲ τοῦ καλοῦ —* vides Platonem hoc maxime exemplum a pulchro repetitum tenentem (item ac p. 479 A) — *ἀδύνατος αὐτῶν ἡ διάνοια τὴν*

---

ad opinionem pertinerent (— 478 B). Hoc consilio ductus contra Antisthenem ipsius eius armis pugnat: '*ὁ γιγνώσκων γιγνώσκει τὶ ἢ οὐδέν;*' Respondetur: *ὅτι γιγνώσκει τί.* '*Πότερον ὂν ἢ οὐκ ὄν;*' *Ὄν· πῶς γὰρ ἂν μὴ ὄν γέ τι γνωσθείη;* (p. 476 E 477 A) 'Concedis ergo' ait Plato 'quod perfectionem habet, idem perfecte cognosci posse (*ὅτι τὸ μὲν παντελῶς ὂν παντελῶς γνωστόν*' p. 477 A).

Deinde ut p. 478 B demonstret *τὸ δοξαστὸν* medium intercedere inter id, quod est et non est, item concludit: *ὁ δοξάζων* aliquid opinatur; qui aliquid opinatur, non id, quod non est, opinari potest, sed unum aliquid; sed id opinari non potest, quod est: hoc enim cognoscitur, ut antea demonstratum est, sed aliquid opinatur, quod inter id, quod est et non est, medium intercedat: hoc autem est *τὸ ὄν τε καὶ τὸ μὴ ὄν* (478 D).

Vide, quanta sollertia Plato ipsius Antisthenis argumentandi ratione usus sit, ut demonstraret, esse aliquid, quod ipse Plato *τὸ ὄν τε καὶ τὸ μὴ ὄν* vocat, vel quod idem est, posse de una eademque re *δισσοὺς λόγους* dici. Antisthenes enim tantum aberat ut *δισσοὺς λόγους* de eadem re dici posse putaret (v. Reinhardt., *de Isocr. aemulis* p. 26), ut Euripidis versum:

τί δ' αἰσχρόν, ἢν μὴ τοῖσι χρωμένοις δοκῇ,

ita corrigeret:

αἰσχρὸν τό γ' αἰσχρόν, κἂν δοκῇ κἂν μὴ δοκῇ.

(Quid *δισσοὶ λόγοι* sint, ex anonymo sophista, quem iam supra laudavi, apud Mullach. l. c. I p. 544 sqq. discitur. Cf. Euripid. Antiopes frgm. [189 Nauck.]:

ἐκ παντὸς ἄν τις πράγματος δισσῶν λόγων
ἀγῶνα θεῖτ' ἄν, εἰ λέγειν εἴη σοφός.

Quid? si ab hac vulgatae alicuius disputandi formae notione Aristophanes deductus est ad inventionem vividi illius inter Rationem iustam et iniustam certaminis?)

φύσιν ἰδεῖν τε καὶ ἀσπάσασθαι, et 476 C: *ὁ οὖν καλὰ μὲν πράγματα νομίζων, αὐτὸ δὲ κάλλος μήτε νομίζων μήτε, ἄν τις ἡγῆται ἐπὶ τὴν γνῶσιν αὐτοῦ, δυνάμενος ἕπεσθαι, ὄναρ ἢ ὕπαρ δοκεῖ σοι ζῆν;* (cf. 479 A 480 A). Id autem, quod opinionibus subditum est (*τὸ δοξαστόν*), in earum rerum regnum recipit, quae simul sunt et non sunt (p. 478 B—D). Hae autem quaenam sint, p. 478 E—479 E explicatur. Singulae enim res velut multa illa pulchra, iusta, sacra non ita semper qualitates suas tenent, ut non cum res ita fert, etiam turpia, iniusta, impia videantur. Neque aliter multa dupla, si dimidia fiant, minus quam dupla sunt; porro magna et parva, levia et gravia non magis his, quibus appellamus, quam contrariis nominibus vocabuntur.[1]) Tantam rerum mutabilitatem ii admittunt, qui non ipsum pulchrum per se adgnoscunt, sed multa pulchra, *φωνάς τε καὶ χρόας καλὰς καὶ τὰ τοιαῦτα* (480 A) esse credunt. Quare recte *φιλόδοξοι,* non *φιλόσοφοι* nominantur.

Iam unde oratio digressa est, ad Hippiam revertamur. Hippias enim de pulchri notione interrogatus idem peccat, quod multi alii in Platonis dialogis, qui de notione alicuius rei interrogati singulas res, quae illi notioni subiectae sunt, pro ipsa notione vendunt. Quid? hanc rem ut in aliis dialogis item in Hippia nihil aliud esse credamus, nisi peccatum aliquod aut artis logicae inertiam? An non potius Antisthenis cavillationem esse suspicari debemus, qui singulas res esse concessit, singularum rerum ideas esse negavit? Hoc enim ea maxime res suadet, quod Hippias iisdem argumentis refutatur, quibus eandem doctrinam, quae est Antisthenis, opinioni subditam esse Plato in rep. V 479 A—D demonstrat, id quod statim apparebit, si Hippiae p. 289 A—C contuleris:

ΣΩ. Ἄκουε δή. Μετὰ τοῦτο γὰρ εὖ οἶδ᾽ ὅτι φήσει· Τί δέ, ὦ Σώκρατες; Τὸ τῶν παρθένων γένος θεῶν γένει ἄν τις

1) Oratio haec genuinum sophistam decere possit: cf. anonymi illius sophistae dissertat. IV apud Mullach. l. c. p. 549 b 19 sqq.: *καὶ μὰν τωὐτὸ πρᾶγμα καὶ μέζον καὶ μῆόν ἐστι, καὶ πλέον καὶ ἔλασσον, καὶ βαρύτερον καὶ κουφότερον· οὕτω γὰρ [ἂν] εἴη ταὐτὰ πάντα.* Vide, quae sequuntur.

συμβάλλῃ, οὐ ταὐτὸν πείσεται, ὅπερ τὸ τῶν χυτρῶν τῷ τῶν παρθένων συμβαλλόμενον; Οὐχ ἡ καλλίστη παρθένος αἰσχρὰ φανεῖται; κτλ. Hippias concedit; pergit Socrates sic:

Ἂν τοίνυν ταῦτα ὁμολογήσωμεν, γελάσεταί τε καὶ ἐρεῖ· Ὦ Σώκρατες, μέμνησαι οὖν, ὅ τι ἠρωτήθης; Ἔγωγε, φήσω, ὅτι αὐτὸ τὸ καλὸν ὅ τί ποτ᾽ ἔστιν. Ἔπειτα, φήσει, ἐρωτηθεὶς τὸ καλὸν ἀποκρίνει, ὃ τυγχάνει ὄν, ὡς αὐτὸς φής, οὐδὲν μᾶλλον καλὸν ἢ αἰσχρόν; Ἔοικε, φήσω.

Accedit, quod etiam in altera parte Hippiae (p. 293 C sqq.) Antisthenis praecepta carpuntur; ea enim rursus bipertita est. Priore parte (— 297 D) unitis viribus Hippias et Socrates novam hanc definitionem pulchri inveniunt: pulchrum est id, quod utile est; sed cum utile boni causa sit, hac definitione efficeretur, quoniam causa omnis ab ea re diversa est, cuius causa est, ut nec pulchrum bonum nec bonum pulchrum futurum esset, id quod absurdum est. Quare in ea parte nihil inest, quod contra Antisthenem scriptum sit, quippe qui et ipse *τἀγαθὰ καλά, τὰ κακὰ αἰσχρὰ* esse putaverit (Diog. Laert. VI 12).

In altera autem nova definitio proponitur: pulchrum est *τὸ δι᾽ ἀκοῆς τε καὶ ὄψεως ἡδύ* (p. 298 A), velut *φθόγγοι οἱ καλοὶ καὶ ἡ μουσικὴ ξύμπασα, — καὶ τὰ ποικίλματα πάντα καὶ τὰ ζωγραφήματα* et alia, quam definitionem Socrates etiam audacem illum hominem comprobaturum esse arbitratur. Itaque cum iterum homo ille ignotus inferatur, inde concludo, iterum Antisthenem tangi, praesertim quod rei publ. l. c. etiam cum illis Hippiae verbis consentit. Ibi enim p. 476 B 479 A Antisthenes *φιλοθεάμων* et *φιλήκοος* nominatur, et inter singulas res pulchras, quas ille adgnoscit, eae tantum numerantur, quarum pulchritudo aut auribus aut oculis percipitur, velut *καλαὶ φωναί, χρόαι, σχήματα καὶ πάντα τὰ ἐκ τῶν τοιούτων δημιουργούμενα* (476 B et 480 A).

Sed ne illam quidem definitionem stare posse Socrates ostendit, quoniam, si eam rectam esse concedatur, etiam causam ab ea re, cuius causa sit, non differre concedi oporteat; quare recte hominem illum dicturum esse, si dicat: *οὐκοῦν ὠφέλιμον, φήσει, τὸ ποιοῦν τἀγαθόν, τὸ δὲ ποιοῦν καὶ τὸ*

ποιούμενον ἕτερον νῦν δὴ ἐφάνη, καὶ εἰς τὸν πρότερον λόγον ἥκει ὑμῖν ὁ λόγος; Οὔτε γὰρ τὸ ἀγαθὸν ἂν εἴη καλὸν οὔτε τὸ καλὸν ἀγαθόν, εἴπερ ἄλλο αὐτῶν ἑκάτερόν ἐστι (303 E sq.).

Ignotus igitur ille sive Antisthenes ipse contra se dicit. Nam antea comprobavit pulchrum esse *τὸ δι᾽ ἀκοῆς τε καὶ ὄψεως ἡδύ*, nunc hac opinione desistere cogitur, quoniam inde concludi debet falsum esse, si quis *τἀγαθὰ καλὰ* esse contendat. Hoc voluit Plato demonstrare.

Quae cum ita sint, sub Hippiae persona Antisthenem latere patet, ut inter duas personas unius Antisthenis mores et praecepta distribuantur, videlicet quo magis appareat, quam parum morum eius rusticitas cum pulchritudinis studio concinat, quod in philosophia prae se tulisse videtur.

Si recte disputavi, id quidem lucri inde capitur, ut Hippiam genuinum Platonis dialogum esse cognoscamus [1]), sed cum eum philosophum, qui *φαῦλα* illa *ὀνόματα* et inurbanam comparandi rationem adamavit, quam Hippias tanta adfectatione aspernatur, ipsum Antisthenem esse demonstratum sit, de ea quaestione, quam de cynicarum comparationum origine instituimus, e Platonis Hippia nihil discimus.

Quare suspicari tantum licet in hac re Cynicos Socratem magistrum secutos esse. Atque Dio in or. LV, qua Homerum et Socratem inter se comparat, haec de iis praedicat: *καὶ μὴν*

1) Etiam Zellerum refutasse mihi videor, qui Hippiam in suspicionem vocavit in *Zeitschr. für Alterthumsw.* IX (1851) p. 256 sqq. et hist. phil. graec. II 1³ p. 418, 4. Unum Zelleri argumentum restat refutandum; dicit enim in *Zeitschr. f. Alterthumsw.* p. 259: Nehmen wir zu allen diesen Anzeichen noch hinzu, dass uns das Alter und die Aechtheit des Gesprächs durch kein urkundliches Zeugniss verbürgt ist, dass vielmehr Aristoteles Metaph. V 29 (*ὁ ἐν τῷ Ἱππίᾳ λόγος*) nur Ein Gespräch dieses Namens, das kleinere von unsern beiden, zu kennen scheint, — At Aristoteles etiam maiorem nosse videtur (v. indic. Aristot. p. 598 b 29) — ita Zeller se ipse in hist. phil. graec. II 1³ p. 405, 1 correxit —, et Aristotelis verba *ὁ ἐν τῷ Ἱππίᾳ λόγος* eam rationem significant, quae in eo Hippia exstat, in quo eam exstare nemo est, quin nesciat. Quare non opus erat maiorem et minorem Hippiam disertis verbis distinguere. — Ceterum S. Samolewiczi dissertatio de Hippia mai. in '*Denkschrift der Krakauer Akad.*' tom. I (1874) mihi non praesto fuit.

εἰκάσαι καὶ παραβαλεῖν ἱκανώτατοι ἦσαν (II p. 285 R.), et illa Socratis apophthegmata, quae Stobaeus tradidit, quae maximam partem comparationes sunt, etsi genuina non sunt, tamen ex illius more excogitata. Primum inveniuntur inductiones — nam inductio nihil aliud est nisi comparatio comparandi particula omissa — velut in floril. III 41. 86. VI 31. 32. Alterum genus id est, quo dicta comparationibus inlustrantur, velut in flor. X 55 dicit: *ὑποστάθμη ἐστὶν οἴνου μὲν τρύξ, φιλαργύρου δὲ ἀνελευθερία* et 56: *οὔτε παρὰ νεκροῦ ὁμιλίαν οὔτε παρὰ φιλαργύρου χάριν δεῖ ζητεῖν* (cf. Diogenem Cynicum apud Anton. I 49 p. 55, 9 Gesn. et Maxim. p. 581, 12. 13 Comb. = fr. 36); praeterea vide XIV 21—24. XIII 47. VI 9. Tertium genus translationum est (II 31, 44 p. 209, 9 Wachsm.) nec desunt eae, quae a rebus, quae ad bellum pertinent, repetuntur (XLIII 82. XXXVIII 48) neque eae, in quibus verba novo quodam sensu usurpantur; velut is dives nominatur, qui cupiditatibus pauper est (XVII 31), *βάναυσοι* ii sunt, qui sibi pares contemnunt (XXII 38); rex is, qui cupiditati suae imperare potest (XXXXVIII 26 = flor. Monac. 241, Leid. 228). *Σωκράτης ἐρωτηθείς, τί εὐγένεια· ‘εὐκρασία’ ἔφη ‘ψυχῆς καὶ σώματος’* (LXXXVI 20). Aliud exemplum satis memorabile LVI 16 legitur: Amaltheae cornu non id esse explicat, quod vulgo existimetur omnibus fortunae muneribus refertum, sed ita fabulam detorquet, ut de iis bonis intellegendum sit, quae cuique ultro adfluant, *ἂν μή τις ᾖ μάλθων, ἀλλὰ ἐργάτης.*

Diximus de comparationibus et prosopopoeiis et quo consilio Cynici istas orationis figuras adhibuerint, exposuimus. Nunc ipsum dicendi genus quale fuerit, videamus.

Omnes fere Cynici in eloquentia praeclari fuerunt, sed ut sui tantum similes sunt, sic etiam suam eloquentiam et suam artem rhetoricam exercent, qua philosophiae praecepta eorum qui audiunt animis et memoriae inculcent. Quod enim Diogenes Laertius VII 161 de Aristone dicit: *ἦν δέ τις πειστικὸς καὶ ὄχλῳ πεποιημένος*, qua re maxime a Zenone differt, qui auditorum turbam et multitudinem vitasse apud eundem

(VII 14) fertur, in eadem re Aristoni illi 'Stoico paene Cynico' similes erant Diogenes eiusque sectatores.

Antisthenes quidem intra Cynosargis muros docere solebat et paucos eosque tantum discipulos admittebat, qui ad cynicae philosophiae acerbitatem tolerandam a natura apti ei videbantur, ceteros contumeliis inlatis a se repellebat (Diog. VI 4); quin etiam Diogenem primum aspernatus, cum ille animi roboris et intentionis certa specimina dedisset, tum demum ad scholas admisit. Reliquam multitudinem eum scriptis edocere et animorum morbis liberare[1]) studuisse vel e Laertii amplo eius librorum indice apparet. Contra Diogenes maxime plebi se accommodabat: nec domum nec rem familiarem habet, sub divo vel in templis dormit, per fora et angiporta ut mendicus vagatur neque 'exemplo aut adhortatione ad beate vivendum invitare desinit.'

Cuius eloquentiae quasi incunabula apud sophistas reperiuntur. Omnium enim sophistarum commune id erat studium, ut novas doctrinas et artes, quas profitebantur, quam maxima cum multitudine communicarent[2]), quo clari fierent et discipulos sibi conciliarent et victum sibi pararent. Quo in consilio primum ipsa rei novitate adiuti sunt, qua hominum animos ipsorum summa admiratione adfecerunt; accedebat eloquentiae splendor et adfectata quaedam ostentatio, quam et in moribus et in praeceptis prae se ferebant. Neque semper una in urbe permanere solebant, sed totius Graeciae urbes permigrabant et, cum dies festi venerant, ad Olympia vel Pythia proficiscebantur ibique in contione, quae undique ex Graecia convenerat, orationes habebant. Inprimis autem id sophistae egerunt, ut ad multitudinis cogitationes et studia quam maxime orationem suam accommodarent, quo facilius nova, quam proponebant, doctrina intellegeretur et quasi antiqua et consueta veste induta benevolis animis acciperetur. Qua re permoti sophistae

1) Cf. Diog. Laert. VI 6.

2) V. inprimis Welcker. in opusc. II p. 540: 'Die Bezahlung war eine Folge der Bestimmung des Wissens für ganze Städte anstatt für den Wissenden selbst und einige seltene Freunde.'

Homericorum carminum studia renovarunt [1]), sive eo consilio, ut his carminibus pro inlecebris uterentur, quibus ad suam doctrinam audiendam invitarent, sive ut ipsius poetae interpretationem et explanationem tractarent; velut Hippias *Τρωικὸν λόγον* scripsit, quo de iis rebus, in quibus adulescentes operam ponere deberent, ita verba fecerat, ut Troia expugnata Neoptolemum cum Nestore colloquentem eumque de re proposita interrogantem fingeret. Alii in Homeri carminibus interpretandis versabantur, alii artem grammaticam in eo exercebant, Gorgias eiusque discipuli Homeri personas aut laudabant aut vituperabant. Neque deerant alii, qui fabulis, quae omnibus notae erant, eodem modo uterentur, quo illi Homero [2]), velut Prodicus, qui Herculem adulescentibus pro virtutis exemplo proposuit.

Sophistarum praeclarissimorum Socrates aequalis erat, cuius sapientia nulli cuiusvis ordinis homini, qui eum audire vellet, unquam deerat.

Socratis discipulus, Antisthenes hoc multitudinis studium excepit; huc pertinent ii libri, qui in Homeri carminibus interpretandis versabantur, huc pertinet ʻHerculesʼ eius, quo fabulae Herculeae ita explicabantur, ut cynicae philosophiae praecepta comprobare et confirmare viderentur, huc protrepticus, ʻquo vita paucis contenta suasa esse videturʼ [3]), quem simili modo atque Aristotelis dialogum protrepticum [4]) etiam ad hominum in philosophia ineruditorum ingenia et captum accommodatum fuisse arbitror. [5]) Certe Crates Thebanus suum protrepticum ad Philiscum sutorem eo consilio scripsisse fertur, ut multo facilius pauperes et humili loco natos quam divites et nobilitate insignes vitae felicitatem consequi posse

---

1) Cf. Sittl., *Griech. Liter.* II p. 25 sqq.

2) Cf. Maehly in mus. rhen. XV 530.

3) Useneri verba sunt in quaest. Anax. p. 10.

4) Bernays, *die Dialoge des Aristot.* p. 116 (ʻsicherlich in populärer Haltungʼ), 120, 122.

5) Cf. Aelian. v. h. X 16: *ἐπεὶ ὁ Ἀντισθένης πολλοὺς προὔτρεψεν ἐπὶ φιλοσοφίαν.*

demonstraret (Teles in Stob. flor. XCV 21).[1] ʽCyrusʼ autem Antisthenis eandem, quam cetera omnia, quae modo recensui, Antisthenis scripta protreptico excepto, indolem prae se ferebat: nimirum in omnibus Antisthenes virtutum et vitiorum certa quaedam exempla *προτροπῶν τε καὶ ἀποτροπῶν* causa proposuit. Haec infra clariora fient, cum de Antisthenis Homeri interpretatione et de Hercule eius verba faciam; sed illam rationem ad multitudinem erudiendam aptissimam esse per se apparet.

Diogenes pauca scripsit; cum enim litteras tantum ad mortuorum hominum memoriam conservandam aptas esse, non ad vivorum virtutem inlustrandam persuasum haberet (v. epist. eius XVII), ipse viva voce homines adloqui, quam inanimis[2]), ut ipse dicit in eadem epistula, chartis doctrinam suam mandare malebat. Itaque in omni coetu concilioque hominum, in foris, in triviis, quovis tempore non hora certa indicata, orationes suas habere solebat, quibus homines, quos mente captos, opinionibus obnoxios, vitiis deditos esse putabat, ad eandem felicitatem perducere studebat, qua ipse gloriabatur.

Hoc eloquentiae genus a Diogene institutum, ab eius sectatoribus excultum, cum primo saeculo post Christum natum

---

1) Cynicorum etiam Monimus protrepticum scripsit (Diog. VI 83); item Stoicorum multi, velut Cleanthes (Diog. VII 91. 175), Aristo (163), Persaeus (36), Chrysippus (Plut. de Stoic. rep. p. 1041 E 1044 F sq., v. Baguet., de Chrysippo p. 328—330), Posidonius (Diog. VII 91. 129). Erat enim stoicae philosophiae *τόπος περὶ προτροπῶν τε καὶ ἀποτροπῶν* (Diog. VII 84). Deinde Arrhianus, Epicteti discipulus, *προτρεπτικὰς ὁμιλίας*, quae fortasse *ὁμιλιῶν τοῦ Ἐπικτήτου* pars erat (v. Stob. flor. LXXXVII 28). Plutarchi *προτρεπτικὸς εἰς νέον πλούσιον*, qui in Lampriae catalogo (sub num. 207 ed. Treu) fertur, quodammodo cum Cynicorum philosophia cognatus fuisse videtur; cf. Cratetis apophthegmata in adulescentes divites dicta in Stob. flor. XIV 20 = fr. 33 et apud Maxim. 27 p. 190 in fine Gesn. = fr. 36 Müll.

2) Cf. Dionem in or. VIII p. 278 (*πολλῶν δὲ συγγραφέων ἀναγιγνωσκόντων ἀναίσθητα συγγράμματα*) et Diog. Laert. VI 48: *Ἡγησίου παρακαλοῦντος χρῆσαί τι αὐτῷ τῶν συγγραμμάτων, ʽΜάταιοςʼ, ἔφη, ʽτυγχάνεις, ὦ Ἡγησία, ὃς ἰσχάδας μὲν γραπτὰς οὐχ αἱρῇ, ἀλλὰ τὰς ἀληθινάς, ἄσκησιν δὲ παριδὼν τὴν ἀληθινὴν ἐπὶ τὴν γεγραμμένην ὁρμᾷς.ʼ*

iterum philosophi cynici exstitissent, denuo effloruit et ita etiam ad Dionem Chrysostomum devenit. Qua re factum est, ut diu antequam fides evangelica divulgari coepta est, homiliae — hoc enim nomine aliud non aptius est in hac re — et exhortationes ad plebem audirentur.

Atque hoc de genere eloquentiae accuratius cognoscendo et inlustrando Martha, Francogallus vir doctus, optime meritus est in eo libro, qui inscriptus est 'les moralistes sous l'empire romain' anno 1860 iterum editus.[1]) Nuper Wilamowitz in quaest. philol. IV p. 292 sqq. de origine illius eloquentiae disputationem instituit, quam sic inscripsit: 'Der kynische prediger Teles', et ad eum finem pervenit, ut p. 313 sq. haec diceret: 'es ist nicht anders, der kyniker Teles ist der älteste kenntliche vorfahr des geistlichen redners, der heute, in welcher kirche es auch sei, das wort der schrift auslegt und durch fromme betrachtung die herzen seiner hörer stärkt und erbaut.' Certe aliter res omnino non se habet, nisi ita, ut Cynicus ille Teles artis homileticae auctor fuisse existimandus sit unus ex antiquissimis nec tamen omnium antiquissimus. Hac enim in re paululum aliter sentio atque Wilamowitz; pono enim hoc, non Teletem, sed Diogenem Sinopensem eius eloquentiae generis principem esse auctorem, quod tam arte cum philosophiae cynicae indole conexum cohaeret in eiusque natura sua habet principia, ut necessitate quadam inde exortum hac de causa eloquentiae genus cynicum κατ' ἐξοχὴν nominari possit.

Sed id agendum est, ut idonea argumenta, quibus thesin meam probare possim, nunc adferam.

Nemo per totam antiquitatem est, qui de officiis eius, cui homines docere eorumque mores corrigere propositum sit, melius disseruerit quam Epictetus in diss. III 22 (*περὶ Κυνισμοῦ*), quae quasi institutiones illius eloquentiae cynicae continet, quam etiam Martha ad suam disputationem adhibuit et accurate enarravit. Epictetus enim interrogatus a discipulo quo-

---

1) Cf. etiam Friedlaender., *Sitteng. Roms* III p. 604—608.

dam, qui ad cynicam sectam propensior esse videbatur, exponit, qualem Cynicum esse oporteat, quae sint eius officia homiletica. Primum monet, ne quis sine numine divino neve sine eius auxilio rem tam difficilem adgrediatur, quod si fecerit, futurum esse, ut summi numinis iram in se incendat (1—8, cf. 53. 56). Is enim — inquit — Cynicus non fit genuinus, qui tribonium et peram et baculum adsumpsit, deinde passim mendicat et obvios clamore et conviciis insectatur et obiurgat et, ut in proverbio est, *ἀνίπτοις ποσὶ* in cynicam philosophiam ingressus est (9—12). Eum enim Cynicum, qui ceteris hominibus digne et vere praeesse vult (cf. 18), primum sui ipsius animi cupiditates et adfectus domare, mentem quae est principalis hominis pars (*τὸ ἡγεμονικόν*), sinceram sibi praestare, corpusculum autem nil ad se pertinere necesse est arbitrari (— 22). — Quodsi ita se praeparavit, praeterea pro certo compertum habere debet, *ὅτι ἄγγελος ἀπὸ τοῦ Διὸς ἀπέσταλται πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν ὑποδείξων αὐτοῖς, ὅτι πεπλάνηνται καὶ ἀλλαχοῦ ζητοῦσι τὴν οὐσίαν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ὅπου οὐκ ἔστιν, ὅπου δ' ἔστιν οὐκ ἐνθυμοῦνται. — Τῷ γὰρ ὄντι κατάσκοπός ἐστιν ὁ Κυνικὸς τοῦ τίνα ἐστὶ τοῖς ἀνθρώποις φίλα καὶ τίνα πολέμια* (23. 24, cf. *κύριε ἄγγελλε καὶ κατάσκοπε* 38. 77. IV 8, 30: *τοιοῦτος γάρ ἐστιν ὁ Κυνικὸς τοῦ σκήπτρου καὶ διαδήματος ἠξιωμένος παρὰ τοῦ Διός·* vide sqq.). His accedat necesse est tertia virtus, fortitudo et audacia. — Quibus armis instructum, si res ita fert, eum scaena tragica adscensa illud Socraticum vociferari oportet: *Ὦ ἄνθρωποι, ποῖ φέρεσθε;*[1]) *τί ποιεῖτε, ὦ ταλαίπωροι; ὡς τυφλοὶ ἄνω καὶ κάτω κυλίεσθε*, et quasi digito humani generis pravitatem monstrare et exhortari, ne humanam felicitatem aliis in rebus constare putent, nisi in animi incorrupta sinceritate et libertate (— 44).

Talem vitam, quae instabilis sit et sordida, sine certo domicilio, sine lare, sine servo agatur, non solum vivi posse, sed etiam solam beatam esse, qui exemplo suo demonstret, Cynicus

1) V. [Plat.] Clitoph. p. 407 A, Plut. de liber. educ. c. 7, Dionis or. XIII p. 425, Luciani Cyn. 18.

a dis ad homines mittitur (— 49). Quare cum Iovi summo serviat, huic officio nunquam deesse debet: eos, a quibus vapulat, tanquam pater omnium et frater diligit; omnia, quae patitur, a deo sibi imponi putat, quo eius virtutis et constantiae gloria augeatur (— 61). Porro uxorem in matrimonium non ducit, ne rei familiaris curis ab officio abstrahatur; sed omnium hominum parens est, viros filios suos esse, mulieres filias (— 82), una omnes civitate homines coniunctos esse putat, quam ipse Cynicus tanquam rex gubernat (— 85, cf. 49. 72. 75. 79). — Sed non ita corpus neglegit, ut ipse eius florem deleat, sed etiam sui ipsius corporis nitida valetudine id simplici et tenui victu non tam debilitari quam corroborari demonstrat et ita verbis suis vim et veritatem reddit (— 89). — Deinde naturalem venustatem ad persuadendum aptam et ingenium versatile et acutum in Cynico inesse oportet, quo expedite et apposite ad convicia et irrisiones respondere possit (— 92), sed etiam tantam tolerantiam, ut adversus iniurias et ictus hominum superbientium non plus sensus quam lapides habere videatur (100 sqq.). Sed primaria lex ea est, ne ceteros vituperare audeat, nisi ipsius mentem antea vitiis purgaverit et suas res in ordinem bene composuerit, quod si omiserit, magis sycophanta nominandus erit et supervacaneis rebus occupatus esse videbitur quam id, quod esse debet, hominum medicus (72) et servator.

His fere paucis comprehensa sunt breviter, quae Epictetus de Cynico exponit. Quid? haec Graeculorum aliquis scripsit, quibus veritas christiana opponi fere solet? Vides viros fuisse praeclaros, qui se dei summi filios esse confisi et hominum misericordia et amore incensi paupertatem, irrisiones, pericula, mortem nihili aestimarent et operam suam et studium ad genus humanum, quod vitiorum potentia oppressum misere iacere videbant, conservandum conferrent. Simul autem apparet, cum Cynici deorum ministri essent et ad homines missi, ut ea mandata exsequerentur, quae ab illis acceperant, cynicam philosophiam ipsis sectatoribus pro deorum religione et oboedientiae lege fuisse, hominibus autem ad

salutem et consolationem pro novo evangelio datam et pronuntiatam fuisse. [1])

Sed nunc ad cynicae sectae initia redeamus et, num ea, quae hac de re accepimus, cum Epictetea illa dissertatione consentiant, videamus.

Apud Lucianum in vit. auct. 8 Diogenes Cynicus interrogatus: quid calles? hoc magnanimum responsum dat: ἐλευθερωτής εἰμι — inquit — τῶν ἀνθρώπων καὶ ἰατρὸς τῶν παθῶν· τὸ δ' ὅλον ἀληθείας καὶ παῤῥησίας προφήτης εἶναι βούλομαι. Ut apud Lucianum Diogenes se veritatis et libertatis prophetam nominat, item in epist. XXI ἀπαθείας προφήτης esse vult. Quare non dubito, quin ipse Diogenes hoc nomine se ornaverit. Rectissime Steinhart in Ersch. et Grub. encycl. s. v. Diogenes (sect. I vol. XXV p. 302) Diogenem ea in re cum iis prophetis, qui apud orientis populos exstiterint, consentire animadvertit, quod saepe actionibus symbolicis, quae eius sententia fuerit, significare consueverit; velut quis est, quin nesciat, quomodo homines frustra quaeri demonstraverit?

Sed cuius propheta est ad homines missus? Vocabulum προφήτης non ea vi de Diogene dictum est, quam Stephanus in thesauro s. v. intellegit, qui ἀληθείας καὶ παῤῥησίας προφήτην esse eum, qui latine veritatis et audaciae in loquendo antistes dicatur, persuasum habet, sed profecto id est, quod Stephanus esse negat, virtutum illarum propheta. Nam eodem modo, quo Lycurgus Bacchi propheta in Rheso v. 972 nuncupatur atque Apollo Iovis patris propheta est, i. e. qui Iovis voluntatem hominibus pronuntiat (Aesch. Eum. 19) vel, ut ipse exemplum aliquod addam, eodem modo, quo Diogenes Laert. in prooemio 1 apud Aegyptos philosophiam penes sacerdotes et prophetas esse narrat, eodem modo Diogenes eius veritatis propheta est, quam ab ipso Apolline didicit. Praedicat enim Iulianus in or. VI p. 188 A, quod cynicae philosophiae non humanus, sed divinus auctor sit, ipse Apollo, qui

---

1) Cf. Bernays., *Luc. u. d. Kyn.* p. 30 sqq.

Diogenem virum dignum esse putaverit, quem sapientiae et voluntatis suae interpretem faceret: *προὔτρεψε δὲ αὐτὸν — διὰ δυοῖν ὀνομάτων· Παραχάραξον τὸ νόμισμα.* Idem in or. VII p. 212 D exponit de Diogene haec: *τὴν πόλιν* (Corinthum) *οὐκέτ᾽ ᾠήθη δεῖν ἐκλιπεῖν. Ἐπέπειστο γὰρ αὐτοῦ τοῖς θεοῖς μέλειν εἴς τε τὴν Κόρινθον οὐ μάτην οὐδὲ κατά τινα συντυχίαν, τρόπον δέ τινα ὑπὸ τῶν θεῶν εἰσπεπέμφθαι, ὁρῶν τὴν πόλιν τρυφῶσαν τῶν Ἀθηναίων μᾶλλον καὶ δεομένην μείζονος καὶ γενναιοτέρου σωφρονιστοῦ.* Hanc opinionem cur non is habere potuit, qui se Apollinis ministrum et prophetam esse confideret? Iovis ministrum Diogenem se nominasse, quem Epictetus philosophum cynicum nominat, quo demonstrari possit, locum non inveni; sed cum Apollo Iovis propheta sit, Diogenes, quippe qui ab Apolline mandata acceperit, eo nomine Iovis quoque ministrum se appellare potuit, eodem modo, quo Maximus Tyrius eum *ἐλευθερωθέντα ὑπὸ τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος* fuisse in or. XXXVI (II p. 190 R.) praedicat.

Ἐπείσθη γοῦν ἐκεῖνος τῷ Πυθίῳ καὶ οὐ μετεμέλησεν αὐτῷ πεισθέντι. Iam vero alii sacra faciebant, deorum templa adibant, mysteriis initiabantur, ipse tamen deos tales honores non curare ratus multo melius eos ita honorabat, ut animum suum sanctum scelerisque purum redderet (cf. Iulian. in or. VI 199 B). Quare, credo, ut deo oboediret, omnes labores laeto et contento animo suscepit et, cum semper in vitae ratione deorum exempla sequeretur, etiam eorum simplicitatem imitabatur (Diog. Laert. VI 105) et, quoniam his exercitationibus corporis valetudinem et robur firmari, animum autem cupiditatibus et inlecebris liberari vidit, his virtutibus Iovis imperii se participem factum esse (v. Iulianum in or. VII 214 C) et deorum amicitia dignum certam et firmam fidem habebat (Diog. Laert. VI 72). Sapientes veras deorum imagines et simulacra esse dixit (apud Diog. Laert. VI 51) et syllogismo aliquo usus eius, qui deorum amicus esset, omnia esse conclusit (ibid. 72).

Haec igitur erant praemia pietatis et oboedientiae erga deos, praeterea admirabilis animi hilaritas et contenta requies,

quam semper e virtutum bona conscientia hominibus exoriri videmus. Hac autem re Diogenes a Stylitis, Essenis, Trappistis, Cartusinis, aliis omnibus similium ordinum quicunque fuerunt, longe differt, qui tristi mentis vesania capti sibi ipsi omnes corporis cruciatus, labores, ciborum abstinentiam imposuerunt et in loca quam maxime remota refugerunt et continuis exercitationibus sempiterna felicitate se dignos reddere conabantur (v. Goettlingi opusc. I p. 276. 261 sq.). At contra Diogenes iam dum vixit, se veram animi felicitatem non hominum alicuius auxilio aut gratiae, sed sibi ipsi debitam adsecutum esse putabat nec, quae post vitam futura essent aut quae in Orco agerentur, curabat.

Sed videamus, quomodo prophetae officiis functus sit. Atque ea fuit philosophiae cynicae natura et indoles, ut non regum aulis vel divitum domibus apta esset, sed maxime ad pauperes et servos et omnes, qui propter parvas res aut negotiorum sordes in omnium contemptu erant, e miseriis et tristitia erigendos et consolandos instituta, quippe cuius primarium esset praeceptum, quo hominis felicitatem non in divitiis, quaecunque sub caelo essent, sed in virtute constare demonstrabatur; virtutem autem quemvis hominem inprimis pauperes adsequi posse. Quare Diogenes passim per loca, in quae hominum multitudo conveniebat, vagari solebat, obvios factos admonebat, cum aut dictis suis brevitate Laconica (cf. Steinhart. l. c.) et in epigrammaton similitudinem compositis aut longiore disputatione continua adloquebatur. Qua in re saepius factum est, ut nemo animum eo intenderet. Tum avium cantum voce imitari coepit et, cum frequens hominum multitudo ad eum se congregaverat, eos vituperabat, quod ad ineptias studiose concurrerent, ad res gravissimas neglegenter morarentur (Diog. Laert. VI 27). Neque Athenis semper mansit, sed cum ludorum tempus appropinquabat, ad Olympia et Pythia proficiscebatur.

Omnium hominum medicus esse volebat et liberator et servator, qui id summum beneficium ultro praestaret, quod nemo iis praestare soleret nisi aut carissimus amicus aut acer-

rimus inimicus, ut iis, quantis et quam variis vitiis dediti essent, ostenderet eosque se ipsos cognoscere doceret et meliores redderet (Diog. apud Plutarch. de adul. et amici discrim. c. 51 = fr. 259 Mull. et Diog. Laert. VI 64). Homines enim quasi caecos et, quae suae saluti idonea essent, nescios vitam suam pererrare (Diog. in Stob. flor. LXXX 6 = fr. 60); et quoniam eorum mentes perversae et omni pravitatum genere obrutae essent, Cynici eos νουθετεῖν omni modo studebant (cf. Diogenis fr. 9. 36, Diog. Laert. VI 35, Antisth. apud Plut. de utilit. ex inimic. cap. p. 89 B = fr. XLIII p. 64 Winck.).[1] Irrisit igitur Diogenes eos, qui caput unguentis inunguerent, quamquam inde odores in aerem adscenderent, et ipse pedes inunxit (Diog. Laert. VI 39). Item ridiculum esse dixit, si Agesilaus et Epaminondas apud inferos in caeno degerent, viles autem homines, sed mysteriis initiati in beatorum insulis futuri essent (ibid.); idem consilium secutus est Diogenes in multis suis facete dictis, in multis exhortationibus, in multis actionibus mirabilibus. His cavillationibus προτρεπτικὰ adicere solebat, quibus ad cynicam vitam adhortabatur captandam (Diog. Laert. VI 33. 35, Diog. epist. XXIX 2), quippe quae omnium, quae ad virtutem et felicitatem ferrent, viarum brevissima esset (v. Iulianum in or. VII 226 B: ἡ σύντομος ὁδός ἐστιν αὕτη et cf. VII 225 sqq.).

Huic loco, quo oratio nostra deducta est, aptum esse videtur, de iis proprietatibus, quae in Diogenis et ceterorum Cynicorum arte rhetorica exstitisse videntur, pauca addere.

In universum enim non errabimus, cum multos illorum orationes, quae etiam ineruditorum hominum durioribus ingeniis aptae erant, non minore studio audisse, quam eloquentiae dicacitatem et acerbitatem horruisse putamus. *Θαυμαστὴ δέ τις ἦν περὶ τὸν ἄνδρα* (Diogenem) *πειθώ, ὥστε πάνθ᾽ ὁντινοῦν αἱρεῖν τοῖς λόγοις* (Diog. Laert. VI 75, cf. Epict. l. c. 90, Zeller. II 1[3] p. 244, 1), et ipse Diogenes dicere solebat τὸν πρὸς

1) Anton. et Maxim. p. 250 = fr. 33 Mull.: *ὁ Διογένης ἔλεγεν, ὅτι οἱ μὲν ἄλλοι κύνες τοὺς ἐχθροὺς δάκνουσιν, ἐγὼ δὲ τοὺς φίλους, ἵνα σώσω* et saepius.

χάριν λόγον ἔφη μελιτίνην ἀγχόνην εἶναι (apud Diog. Laert. VI 51). Item Antisthenis in colloquiis suavitas a Diog. (VI 15) laudatur (cf. Zeller. II 1³ p. 242, 8), et Lucianus de Demonacte in eius vita 10 praedicat *ἀεὶ τὸ κωμικὸν ἐκεῖνο τὴν πειθὼ τοῖς χείλεσιν αὐτοῦ ἐπικαθῆσθαι.* Semper, id quod iam Hippias apud Platonem Socrati exprobravit, de iisdem rebus verba facere solebat, quo firmius ii qui audirent, praecepta sua memoria tenerent, quo factum est, ut orator non suas sententias ipse proferre, sed illorum qui audiebant cogitationum quasi interpres esse videretur. Haec causa est, cur tam saepe Cynicorum dicta his verbis a scriptoribus inducantur: *εἰώθει δὲ λέγειν* (Diog. Laert. VI 38) vel his: *πολλάκις ἔλεγε* (ibid. 3. 24. 44). Nonnunquam Stentoris voce auditores clamantes increpuerunt (vide inprimis Diog. Laert. VI 44: *ἐβόα πολλάκις λέγων*). Semper in promptu erant convicia illa ut *καθάρματα* (Iulian. VI 197 C, Diog. Laert. 32 sq., Luc. Dem. 30, sympos. 16, dial. mort. II 1) et *κακοδαίμονες* (Diog. apud Stob. in flor. XCVII 26, fr. 276 Mull., Diog. Laert. 42. 45. 49). Porro omnia illa artificia orationis adhibebant, quibus alios quoque plebis exhortatores et contionatores christianos in simili dicendi genere uti videmus, quorum exemplum praeclarum Schiller Abrahami a Santa Clara eloquentiam imitatus in monacho illo Capucino proposuit: huc pertinent verborum ambiguitates, *παρονομασίαι*[1]), Homeri versus in ridiculum detorti, *παραγράμματα* (vide Wachsmuth. de his orationis figuris in Sillogr.² p. 69 sqq.), deinde vocabula comicorum poetarum more audacter et iocose composita[2]) porro proverbia orationi inmiscent[3]);

---

1) *Μόνιμος ὁ κυνικὸς φιλόσοφος ἔφη κρεῖττον εἶναι τυφλὸν* ⟨*εἶναι* add. Usener⟩ *ἢ ἀπαίδευτον· τὸν μὲν γὰρ εἰς τὸν βόθρον, τὸν δὲ εἰς τὸ βάραθρον ἐμπίπτειν* (Stob. ecl. II 31, 88 p. 216 Wachsm. = fr. 2 Mull.). Cf. Dionis or. IV p. 178: *ὡς ἐπ᾽ αὐτὴν ἄγουσα τὴν εὐδαιμονίαν, ἕως ἂν εἰς τὸ βάραθρον καταβάλῃ λαθοῦσα, εἰς πολύν τε καὶ ῥυπαρὸν βόρβορον.* Evolve etiam Luciani Cyn. 18.

2) Crates in Stob. flor. XIV 16 (fr. 32 Mull.) dicit: *Κράτης τοὺς κόλακάς φησι συγκατανευσιφάγους.*

3) Velut illud *οὗτος ὁ κύων τεῦτλα οὐ δάκνει* Diogeni Apostol. XIII 23 (in paroemiogr. vol. II p. 580) adscribit. Idem hoc proverbio ex Euri-

eamque comparationibus et allegoriis, ut antea demonstravi, manifestam et distinctam reddunt. Quid? quoniam Christianorum libri sacri talibus orationis figuris abundant, nonne ad horum exemplum et antiquiorum et recentiorum oratorum homiliae comparationibus et allegoriis large ornari fere solent? Tum quod inter poetas praeter Homerum maxime Euripidem laudabant, nonne hanc consuetudinem apud illius temporis homines, qui maxime Euripidem adamabant, gratam et acceptam fuisse credemus? [1]) Adde, quod ad Cynicorum dicendi genus etiam *παίγνια* pertinent, quod Cynici sententiarum antitheses dedita opera captant, mirabilia dicta (*παράδοξα*) venantur, actiones, quae contra omnium opiniones sunt, adiciunt. [2]) Deinde si reputaveris aliorum vituperationibus et irrisionibus magnum solere gaudium hominibus excitari, iam tibi fingere poteris, quanta talium perorationum vis et efficacitas fuerit, praesertim cum omnia, quae docebant Cynici, ipsi sequerentur et suo exemplo eam vitam, quam commendabant, vivi posse et felicissimam esse demonstrarent. [3]) Haec Diogenis cetero-

---

pidis Medeae v. 410 sumpto usus est: *ἄνω ποταμῶν χωροῦσι παγαί* (Diog. Laert. VI 36), quod etiam in Iuliani orationis sextae initio exstat. Quid? quod etiam Dio Diogeni proverbialem locutionem 'ex ima plebe petitam' tribuit? Velut in or. IV p. 156 Diogenes 'ego' inquit 'regem Persarum non pluris aestimo quam digitum minimum' (cf. Casauboni adnot. ad hunc locum et nos in p. 158 adnot.).

1) Cf. Wilamowitz. l. c. p. 312. Iulianus in or. VI 195 B haec scribit: *ἆρά σοι μικρὰ φαίνεται ἀνὴρ* (Diogenes) '*ἄπολις ἄοικος πατρίδος ἐστερημένος*' (v. Hippol. 1029 cum Valckenari adnot.), quem versum Diogenes ipse de se laudasse a Diog. Laert. VI 38 fertur. Vide etiam Diogenem apud Lucianum in vit. auct. 9, Iuliani or. VII p. 213 D 214 B. Ut Homericorum versuum parodiae item Euripidis quoque *παραδιορθώσεις* quae dicuntur Cynicis in promptu fuisse videntur. Notam illam Euripidei versus correctionem: '*τί δ' αἰσχρόν, ἂν μὴ τοῖσι χρωμένοις δοκῇ;*' Apostol. XVI 61 a (in paroemiogr. II p. 677) Diogeni, Antistheni Plut., quom. adol. poet. aud. p. 33 C attribuit. Stoicorum Chrysippus Euripidem ita adamavit, ut in libro quodam omnes fere Medeae versus testimoniorum loco adscriberet (Diog. Laert. VII 180).

2) Inde igitur 'Stoicorum *παράδοξα*' originem ducunt.

3) Iulianus in or. VI p. 201 C dicit: *ὠφέλησαν οὐ τοῖς παραδείγμασι μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς λόγοις.*

rumque exhortationum ad plebem indoles erat, si quidem e singulis dictis de continuis orationibus aliquid cum veritate concludi potest.

Crates magistri acerbitatem lenisse videtur. Ea quidem in opinione cum Diogene consentiebat, neminem inveniri posse, cui non aliqua certe vitae macula inusta esset, sicut in malo punico semper aliquod granum putridum esse soleret (Diog. Laert. VI 89). Appellabatur autem *θυρεπανοίκτης*, quod in ipsas domos ingressus homines admonebat[1]) et eos, qui inter se discordabant, in pristinam amicitiam et societatem reducebat. At, ut Iulianus l. c., credo, secundum Plutarchi Cratetis vitam narrat, *ἐπετίμα δὲ οὐ μετὰ πικρίας, ἀλλὰ μετὰ χάριτος, οὐχ ἵνα συκοφαντεῖν δοκῇ τοὺς σωφρονισθέντας, ὠφελεῖν δὲ ἐθέλων αὐτούς τε ἐκείνους καὶ τοὺς ἀκούοντας*, ut apud omnes grato animo honorifice reciperetur (Plut. quaest. conv. II 1 c. 6). Hodie quoque ii, quibus mandatum est, ut doctrinas christianas vulgo profiteantur, singulas domos adeunt, discordias solvunt, adhortantur, consolantur iisque liberum vituperandi ius conceditur. Una Cratetis consolatio etiam nunc apud Plutarchum, optimum in hac re testem, traditur. Demetrius enim, cum exsul Thebis parvis in rebus et humili loco vitam degeret, Cratetem sibi appropinquantem vidit *παῤῥησίαν κυνικὴν καὶ λόγους τραχεῖς προςδεχόμενος*. At spes eum fefellit. Nam Crates, qua erat clementia et mansuetudine, ei exponit exsilium malum non esse neque causam ullam cogitari posse, cur id aegre ferat, cum multis incertis et periculosis rebus liberatus sit, et adhortatur, ut in se ipso et animo suo omnem spem reponat (Plut. de adul. et amic. discr. c. 28).

Sed paulatim etiam in hac re Cynismus degeneravit. Nec desunt tales praestigiatores et ostentatores, quales postea recentioris Cynismi tempore, quem alterum Cynismum appellare licet, multi exstiterunt. Menedemus enim Furiae habitu indutus incedebat et pronuntiabat se pro inspectore — *ἐπίσκο-*

1) Haec narrant Diog. Laert. VI 86, Iulianus VI 201 BC, praeterea Apuleius in flor. IV 22, quem locum docto Francogallo Chappuis., *Antisthène* p. 137, 3 debeo.

πον enim se appellabat — ex Orco eorum venisse, quae ab hominibus peccarentur, ut dis inferis, quae vidisset, referret (Diog. Laert. VI 102). Inde etiam patet, quam recte Epictetus cynici philosophi officia descripserit; nam ut ille homo vesanus se ex Orco pro legato escendisse simulat, item verum et genuinum Cynicum a dis superioribus tanquam hominum *κατάσκοπον* mitti Epictetus dixit (§ 24). Cf. de Diogene Diog. L. VI 43 et Dionis or. VIII 276: *εἰώθει γὰρ ἐπισκοπεῖν ἐν ταῖς πανηγύρεσι τὰς σπουδὰς τῶν ἀνθρώπων καὶ τὰς ἐπιθυμίας καὶ πρὸς ἅτινα ἀδημονοῦσι καὶ ἐπὶ τίσι μέγα φρονοῦσιν.*

Veterum Cynicorum homiliae plane deperierunt. Servantur admodum paucae Teletis a Theodoro quodam excerptae. Teles igitur in Stob. flor. V 67 (*περὶ αὐταρκείας*) a Bionis aliquo dicto perorandi initium facit, quo ille de Fortunae inconstantia vehementer conqueritur. Hoc dictum simili modo, quo locus aliquis e libris sacris excerptus in oratorum christianorum homiliis, statim initio a Telete proponitur, cuius explicationi tota, quae sequitur, oratio *περὶ αὐταρκείας* inservit, eiusdem Bionis aliorumque Cynicorum apophthegmatis, quae ad eandem rem pertinent, large ornata. Eodem modo Bionis dictum in Stob. l. c. CVIII 82, Stilponis locum ex libro eius aliquo depromptum ibid. XXXX 8 tractandum sibi sumpsit.

Ita autem homilias suas instituit, ut adversarium aliquem, qui saepius fingitur, raro ipse adest[1]), secum collo-

1) Nam Wilamowitz mihi non persuasit eam personam, quam Teles in oratione *περὶ φυγῆς* in Stob. flor. II p. 66 v. 21 adloquitur, ab eo fictam et quasi umbram esse. Dicit enim Teles haec: *σὺ πολλῶν καὶ ἡβώντων βασιλεύσεις* — futurum tempus Wilamowitz non in praesens permutare debuit, cum verbis p. 66, 28 sq. confirmetur: *τί οὖν διοίσει μοι,* Teles ait, *εἰ μὴ ἄρξω* (ut tu), *ἀλλὰ ἰδιωτεύσω; — σὺ πολλῶν,* ut repetam, *καὶ ἡβώντων βασιλεύσεις, ἐγὼ δὲ ὀλίγων καὶ ἀνήβων, παιδαγωγὸς γενόμενος, καὶ τὸ τελευταῖον ἐμαυτοῦ.* Adsunt autem iuvenes, quorum magister Teles est, eiusque orationem audiunt (p. 66 v. 18 *οὐδὲ τὰ μειράκια ταυτί,* quem locum iam Wilamowitz laudavit). Idem vidit ea verba, quae exscripsi, consentire cum his orationis *περὶ αὐταρκείας* (in Stob. flor. I p. 123, 9): *σὺ μὲν ἄρχεις καλῶς, ἐγὼ δὲ ἄρχομαι, φησί, καὶ σὺ μὲν πολλῶν, ἐγὼ δὲ ἑνὸς τουτουί, παιδαγωγὸς γενόμενος κτλ.*, atque idem et hunc locum et

quentem et altercantem eo consilio faceret, ut per eius personam multitudinis opiniones Cynicorum et ipsius Teletis prae-

eum, qui cum eo consentit, ad Bionem, qui paulo ante (p. 123, 5) laudatur, referendos esse et personam, quam utroque loco Teles adloquitur, iam a Bione *λόγου ἕνεκα* fictam a Telete *λόγου ἕνεκα* receptam esse censet. Sed primum possunt quidem verba paginae 123 vers. 9 sqq. etiam ipsius Teletis esse; nam illo '*φησί*' a Theodoro epitomatore adiecto, etiam vol. II p. 67, 16 Teletis verba inducuntur. Quid? si illa necessario ad Teletem referenda sunt propter ea, quae sequuntur? *καὶ σὺ μὲν εὔπορος γενόμενος δίδως ἐλευθερίως, ἐγὼ δὲ λαμβάνω εὐθαρσῶς παρὰ σοῦ, οὐχ ὑποπίπτων οὐδὲ ἀγεννίζων οὐδὲ μεμψιμοιρῶν κτλ.* Quid? haec Teles dixisset, si altera persona ficta esset? Nam id, quod de se ipso — se paedagogum esse (II p. 66, 22 sq.) — exponit, verum esse iam vidimus. Idem repetit I 123, 10 sq. et ei, quem adloquitur, pro liberalitate et donis gratias agit. Ipse igitur aderat principum aliquis, apud quem Teles ea libertate, qua Cynici uti solent, orationem suam *περὶ φυγῆς* habuit.

Illo tempore Teles ipse exsul erat, ut p. 67, 4 testatur: *οὕτω καὶ δεῦρο, ἄβατον ἡγησάμενος τὴν ἰδίαν, μεταβὰς ἀλλαχοῦ κατοικῶ.* Quo autem in exsilium profectus sit, plane ignotum est. Nam ex iis locis, quos Wilamowitz p. 301 notavit, neque eum non Athenis exsulem fuisse neque Megaris in exsilio versatum esse concludi licet. Etiam Athenis Teles dicere potuit: *Χρεμωνίδης καὶ Γλαύκων οἱ Ἀθηναῖοι* (II p. 66, 11), quo eos a Hippomedonte Lacedaemonio (p. 66, 9) discerneret; item Athenis, quae p. 68, 30 sq. exstant: *καὶ Σωκράτην μὲν ἐπαινοῦσιν, ὅταν ἐπιλαμβανόμενος Ἀθηναίων λέγῃ;* Deinde illud exsulis Atheniensis cuiusdam dictum (p. 69, 5) quavis in urbe Graeciae laudare potuit. Quin etiam Teletem Megaris natum esse Wilamowitz contendit (p. 302) et tamen Megaris illam orationem *περὶ φυγῆς* habuisse proponit (p. 301). At quomodo Teles eadem in urbe ortus esse potest, in qua orationem *περὶ φυγῆς* habuit, cum eam, ut modo dixi, exsul factus habuerit?

Deinde fragmentum de divitum inopia in Stob. flor. LXXXXVII 31 Athenis scriptum esse Wilamowitz propterea putat, quod servus, cuius exemplo illud '*ἄπληστον γὰρ ἔχουσι κακοὶ νόον*' comprobare studet (p. 216, 3 sqq.), Atheniensis fieri velit. At primum quaerendum erat, num id exemplum ipse Teles invenisset nec potius, id quod tam saepe fecit, aliunde transcripsisset. Porro quod aliis quoque fragmentis Teletem Athenis commoratum esse demonstrari Wilamowitz in adnot. 11 animadvertit, vir doctus errat. Disputatio enim *περὶ τοῦ μὴ εἶναι τέλος ἡδονὴν* (flor. LXXXXVIII 72) tota a Cratete sumpta videtur esse, qui statim initio nominatur. Deinde I p. 124, 8 sq. Parthenon quidem commemoratur, at in Diogenis Cynici dicto, quod iam Bion laudaverat. Postremo IV p. 51, 15 Lacedaemonias mulieres cum Atticis mulieribus comparat, item Lacedae-

ceptis opponerentur et refutarentur, quo maiorem verbis suis fidem redderet (v. Wilamowitz. l. c. p. 307 sq.) neve idem sibi crimini verteretur, quod ipse iis exprobrat, qui oratione continua utuntur: *σὺ δὲ ἐκεῖνο μὲν προφέρῃ, ταῦτα δὲ ἀποκρύπτεις* (IV p. 165, 18 ed. Mein). Itaque in illo fragmento, quod apud Stob. LXXXXV 21 de paupertatis utilitate exstat, statim initio adversarius ponit: *ἡ πενία κωλύει πρὸς τὸ φιλοσοφεῖν, ὁ δὲ πλοῦτος εἰς ταῦτα χρήσιμον*, sed ea, quae inde initium capit, disputatione ad absurdum ducitur. Eadem indoles est eius orationis, quae in Stob. ecl. II 15, 47 p. 194, 27 Wachsm. exstat, et earum, quas Stobaeus in flor. LXXXXVII 31 (de paupertatis utilitate), CVIII 83 (*περὶ εὐπαθείας*), XXXX 8 (de exsilio) recepit, quo loco epitomator adversarii dubitationes et Teletis refutationem sic uno edicto comprehendit: *μήποτε πρὸς μὲν τὸν οἰόμενον ἀλογιστοτέρους τὴν φυγὴν ποιεῖν, ὀρθῶς ἂν παραβάλλοιτο τὰ ἐπὶ τῶν τεχνῶν κτλ.* Quare etiam in hoc orationum genere homiliarum species quodammodo servatur, quo cynicae philosophiae *τόπος* aliquis singulari sermone tractatur ita, ut vulgaris opinio, quae ei contraria est, simul refutetur.

Neque singulis Teletis consilium deerat, id quod ex Stobaei flor. III p. 214, 17 concludi potest. Cum enim a quodam interrogatus esset, num suaderet, ut filium ad Ptolomaeum quaestus parandi causa mitteret [1]), hac dicendi facultate data

---

monias p. 51, 30 cum mulieribus quibusdam, quas ita significat: *ὅρα οὖν, εἰ καὶ τῶν παρ' ἡμῖν τις γυναικῶν τοῦτ' ἂν ποιήσειεν.* Ergo Teles hanc orationem (*περὶ εὐπαθείας*) Athenis scripsit. Ita Wilamowitz concludit. Quid? necesse est illas mulieres *παρ' ἡμῖν* Atheniensium mulieres esse?

Iam res in eodem loco est, quo antea erat: nescimus neque ubi Teles natus sit neque quo in exsilium profectus sit.

1) Locus hic plane corruptus est; sed sententiarum conexus hic est: 'ne miseris filium tuum ad Ptolomaeum neve in Academiam, sed ad Cratetem. Nam etiam Metrocles, quamdiu Theophrastum et Xenocratem adiit, infelix erat et pauper; ad Cratetem transgressus omnibus illis molestiis liber factus est.' Itaque id, quod Wilamowitz coniecit, qui pro verbis traditis *ἀλλ' εἰς Ἀκαδήμειαν πρὸς Κράτητα* scil. *πέμπε* sic scripsit: *ἀλλ' εἰς Καδμείαν πρὸς Κράτητα*, non est verum. Nam verba *εἰς Ἀκαδήμειαν*

Teles ita usus est, ut longiore oratione responderet, qua de paupertatis utilitate disputabat. Eodem modo Epictetus a iuvene quodam interrogatus, num se Cynismum adire comprobaret, non soli ei, qui interrogaverat, responsum dedit, sed omnes qui aderant, adlocutus est.[1] Item Iulianus de Cratete in or. VI p. 201 C narrat: *ἐπετίμα δὲ οὐ μετὰ πικρίας, ἀλλὰ μετὰ χάριτος, — ὠφελεῖν δὲ ἐθέλων αὐτούς τε ἐκείνους καὶ τοὺς ἀκούοντας.*

Iam ad recentiorem sive alterum Cynismum devenimus. De Musonio Rufo Tacitus in hist. III 81 haec tradit: 'miscuerat se legatis Musonius Rufus equestris ordinis, studium philoso-

deesse propterea non possunt, quod Teles etiam Metroclem sine ullo fructu Academiam et Xenocratis scholas adisse commemorat. Magis placet, quod Nic. Posthumus, *de Crat. Cyn.* p. 57 adnot. 56 proponit: *μὴ πρὸς Πτολομαῖον πέμπε — περανεῖ δὲ οὐδέν· οὐδὲ εἰς Ἀκαδήμειαν, ἀλλὰ πρὸς Κράτητα· ἐκεῖνος —*. Sine dubio vir doctus rectam viam ingressus est. Sed magis commode, credo, quomodo verba corrumpi potuerint, explicatur et totus orationis tenor servatur, si tale quid exstitisse putamus: *μὴ πρὸς Πτολ. πέμπε — περανεῖ δὲ οὐδέν.* Iam illum, qui de filio interrogaverat, Teles haec quaerentem fingit: '*ἀλλ' εἰς Ἀκαδήμειαν*'; eodem modo, quo saepius adversarii fictis dubitationibus et interrogationibus sermonem suum distinxit, non solum p. 213, 4 (*καὶ πῶς κτλ.*, cf. Wilamowitz. p. 298), sed etiam p. 213, 6: *οὐ γὰρ κτλ.*, quibus verbis Teles sic respondet: *εἰ δὲ καὶ τοῦτό τίς σοι δοίη ἐπὶ τοῦ παρόντος κτλ.* Tum autem Teletem illo loco perrexisse suspicor: *⟨μηδ' εἰς Ἀκαδήμειαν, ἀλλὰ⟩ πρὸς Κράτητα.*

Quis is Crates est? Nempe Thebanus, qui semper etiam in aliis orationibus a Telete laudatur, quem etiam Wilamowitz intellegit. Huic autem opinioni temporis ratio obstat. Nam illo tempore, quo haec Teletis oratio scripta est, post Agidis mortem et Hippomedontis fugam ad Ptolomaeum (ita Droysen in Epig. hist. I² p. 407, 2 et 435 rectius quam Niebuhr et Zeller in hist. phil. graec. III 1³ p. 43, 3), Crates, quippe qui secundum Diog. Laert. VI 87 Olympiade CXIII (a. Chr. 328—324) floruerit, non iam vixit, et ipse Teles Cratetem tanquam mortuum commemorat in Stob. flor. V 67 p. 126, 18 (*ἢ οὐ Κράτης καὶ Διογένης πένητες ἦσαν;*). — Deinde Teles dicit: *⟨μηδ' εἰς Ἀκαδήμειαν, ἀλλὰ⟩ πρὸς Κράτητα (πέμπε)* et tamen pergit: *ἐκεῖνος ἠδύνατο ἐξ ἀπλήστων — ἐλευθερίους — κατασκευάζειν.* Ergo latius patet ea corruptela et plura interciderunt (epitomatoris culpa?), quam quae ego per argumentandi causam temptavi. Nam *πέμπε* et *πρὸς Κράτητα* una collocari non possunt; de praeterito tempore agitur.

1) Cf. III 22, 40. 41 (*ἔχετε, ἴστε* etc.).

phiae et placita Stoicorum aemulatus, coeptabatque permixtus manipulis bona pacis ac belli discrimina disserens, armatos monere. Id plerisque ludibrio, pluribus taedio; nec deerant, qui propellerent proculcarentque, ni admonitu modestissimi cuiusque et aliis minitantibus omisisset intempestivam sapientiam.' Antiochus quidam Cynicus in Severi et Caracallae exercitu versabatur, quin etiam honoribus a principe adfectus est, quod incredibili constantia frigora tolerabat et magnitudine exempli sui milites commovit (Dio Cassius LXXVII 19, quem laudat Bernays, *Luc. u. d. Kyn.* p. 30). Deinde is Heraclius, contra quem Iulianus orationem septimam scripsit, unus e multis illis mendicis et praestigiatoribus erat, qui magno baculo adsumpto et capillis promissis iam Cynici facti per urbes et militum castra vagari solerent, quos Iulianus in or. VII p. 224 AB dixit mulionibus esse multo molestiores et magis metuendos quam ipsos milites neque quidquam scire nisi convicia et omnia scelera fraudesque. Porro *παντορέκται* appellantur (Iulian. VI 197 B) et divitiarum cupidi (cf. Luciani pisc. 45. fugit. 14), qui laborum odio permoti dominos aufugiant et tamen *λοιδορεῖσθαι ἅπασι καὶ τοὺς ἄλλους παιδαγωγεῖν* audeant (v. piscat. 45). Velut Alcidamas Cynicus *βοὴν ἀγαθὸς* in Luciani convivio de virtutibus et vitiis disputat et aurum argentumque irridet, qui postea ebrius factus totum convivium turbat. Horum oratorum virtutem tantum in voce et clamoribus constare, quibus certatim e triviis homines ad se audiendos convocent (v. Luc. Peregr. 3, fugit. 15, Dem. 48, pisc. 35, vit. auct. 11, Iulian. in or. VII p. 214 C et saep.; cf. Bernays. l. c. p. 93 adnot. 13). Romam, Alexandriam (cf. Dionis Chrys. or. XXXII p. 657), Antiochiam (v. Bernays. l. c. p. 99 sq.) eos frequentes convenire et ex hominum stultitia quaestum facere. Nunquam enim deesse, qui eorum in loquendo libertatem tolerent, suadentibus morem gerant, vituperantibus timide concedant (fugit. 12). Quare oratorem stultissimum quemque, qui nihil omnino in eloquentia proficere possit, ne ab ipso quidem Mercurio eruditus, et qui tam perversa sit mente, ut ne ab ipsa quidem Minerva sanari possit, ad Cynismum transire

(Iulian. or. VII 225 D). Quam finitimae et quasi cognatae Cynismo homiliae illae et orationes exhortativae fuerint, etiam inde patet, quod Peregrinus primum apud Christianos propheta et praesul et contionator fuit, deinde ad Cynismum transiit et cynicus orator factus est (Bernays p. 37): in Italiam enim profectus omnibus conviciabatur, maxime imperatori, id quod saepius a Cynicis factum est [1]), inde cum in Graeciam venisset, Eleis male dicebat, Graecis suadebat, ut seditionem contra Romanos moverent, saepius apud Olympiorum spectatores contionatus est, postremo hominum amore (*φιλανθρωπίᾳ*) permotus Olympiae sese ipse cremavit, ut mortem contemnendam esse doceret. Menedemi similis erat is Cynicus, qui tribonem et peram e cynico more, pro baculo autem pistillum sumpserat (Luc. Demon. 48), et alius eiusmodi quasi hominum *Μορμώ*, Honoratius ille erat, qui ursi pelle indutus incedebat (Demon. 19).

Sed erant quoque, qui illis mendicis contemptis ad Cynicorum principum constantiam redirent. Velut Epictetus, de quo supra dictum est, et Demonax et Dio Chrysostomus.

Demonax *φιλανθρωπίᾳ* etiam Cratetem superavit; omnibus enim se amicum praestabat neque quisquam erat, quem non domesticum et familiarem putaret (v. Luc. Dem. 10). Medicorum exemplo, qui morbos propellunt, sed iis, qui morbis adflicti sunt, non irascuntur, peccantibus ignoscebat, peccata castigabat (§ 7). Sed non eam vituperationum asperitatem admisit, qua Diogenes utebatur, risus et lusus sibi sumpsit (8. 21). Summa orationis venustate instructus eos, qui felices esse viderentur, quam vanis bonis gauderent, admonebat; eos, qui paupertatem lugebant aut exsilium aegre ferebant aut senectutem et morbum, cum risu et hilaritate consolabatur (cf. 8. 24. 25. 37. 60); dissidentes autem inter se fratres in concordiam conciliabat, *καί που καὶ δήμοις ταραττομένοις ἐμμελῶς διελέχθη* [2]) *καὶ τοὺς πλείστους αὐτῶν ἔπεισεν ὑπουργεῖν τῇ πα-*

1) Cf. Bernays. l. c. p. 28 sq., Iulianum in or. VII p. 224 D.

2) De his Cynici officiis vide Iulianum in or. VII p. 223 BC disserentem.

τρίδι τὰ μέτρια (9, cf. 64). Quo factum est, ut a liberis pater nominaretur, et cum aliquam domum intraverat, pro deo et bono genio exciperetur. Post eius mortem Athenienses sedem lapideam, in qua fessus adquiescere solebat, ut augustum aliquod sacellum colebant et coronabant (67). Haec fere de Cynicorum homiliis et adhortationibus ad plebem habeo, quae dicam, in quibus iam Thersites princeps videbatur, quem Demonax ὡς κυνικόν τινα δημηγόρον laudasse a Luciano § 61 fertur.

Nunc intellegere possumus, quam vere Wilamowitz l. c. p. 313 haec scripserit: 'Dion und Maximus von Tyros sind die ächten nachkommen der wanderprediger des dritten jahrhunderts.' De Maximo non quaero; Dionem vero rectius dixisset vir doctus etiam in ea re se Cynicum praebere genuinum, quod exhortationes ad plebem et homilias scripsisset.

Etiam de Dione singulare caput in Marthae libro '*les moralistes sous l'emp. romain*' exstat [1]), quo id demonstrare studet et re vera demonstravit, quod p. 243 his verbis exponit: 'ce qui est nouveau (?) dans les maximes de Dion, c'est l'énergique recommandation de la propagande populaire,' et paulo infra: 'Ce qui nous intéresse en lui, ce que nous avons voulu mettre en lumière, ce n'est point son talent, ni sa philosophie, mais ce rôle singulier de sermonnaire païen.' Deinde Martha primam orationem homiliarum speciem prae se ferre perspexit, cum scribit p. 245, 1: 'On rencontre déjà chez les philosophes certaines formes oratoires consacrées depuis par la prédication chrétienne. Ainsi Dion prêche sur une texte, qu'il emprunte au livre par excellence, à Homère.' [2]) Significat autem or. I p. 47.

1) In hoc libro Martha multa eorum repetiit, quae iam in dissertatione sua inaugurali exposuerat, quae inscripta est: 'Dionis philosophantis effigies' Argentorati a. 1854 edita. Librum viri docti Francogalli, Étienne, qui de 'Dione philosopho' est, e Marthae dissertatione cognovi, ipsum mihi comparare non potui. Dubito tamen, num Dionis philosophiam altius a cynicis fontibus repetiverit.

2) Cf. O. Jahn., *eine antike Dorfgeschichte* (de Dionis oratione Eu-

Quae cum ita sint, meum erit de ea re accuratius quaestionem instituere, num etiam Dionis homiliae et exhortationes ad plebem e Cynicorum more et exemplo sint compositae.

Dio, postquam exsul factus Romam fugit, totam vitae rationem mutavit: ut Diogeni Sinopensi etiam Dioni exsilium philosophandi initium erat. Sed quomodo simul exsul et cynicus philosophus factus sit, ipse Dio in oratione tertia decima Athenis habita narrare videtur, id quod etiam Martha vidit (*Dion. philos. effig.* p. 9 sq.). Nam in exsilium eiectum meditatum se esse, num exsilium tam graviter et aegre ferendum esset, quam putari soleret. [1]) Ac postremo se cognovisse ipsum Apollinem in exsilio degere non omnino turpe et inutile iudicare, cum Croeso regi, si mulus Medorum regno potitus esset, ut ex Lydia fugeret, suasisset. Et cum persuasum habuisset *χαλεπὸν καὶ κατ᾽ ἄνθρωπον ψεύδεσθαι μὴ ὅτι γε κατὰ θεὸν* (p. 422 R.) — etiam Antisthenes mendacia dici non posse statuit (cf. Aristot. met. IV 29 p. 1024b 32 = fr. I p. 36 Winck.) — ipsum oraculum adisse responsumque accepisse, ut in eo, quod tum faceret, perseveraret, dum ad extremas orbis terrarum oras venisset. Qua re permotus, humili habitu indutus quoquo versus cum vagaretur, se modo mendicum modo philosophum iudicatum esse, tum philosophi nomen se accepisse.

Itaque ne hoc quidem officium omisit, quod eius, qui ad Cynismum accedere vellet, gravissimum esse Epictetus dixit: quaesivit ex deo, num id, quod facere in animo haberet, comprobaret. Cum autem deum consentire vidisset, *εἰς τὸ νουθετεῖν ἀνθρώπους ἀπέκλινεν* (Synesius in Dionis edit. Dindorf. vol. II p. 323, 30). Sed non de iis rebus homines edocere volebat, quae reconditiore doctrina et ut intellegerentur cultiore eruditione egerent, sed de iis, quas omnes scirent, de virtutibus et vitiis. Omnes enim vitia velut avaritiam dedecus

---

boica) in '*Grenzboten*' anni 1867, 3 p. 366 = '*Aus der Alterthumswiss., popul. Aufsätze*' p. 73: 'dessen (Homers) Gedichte diesen Schriftstellern häufig als **Texte zu Homilien** dienen.'

1) Ut Diogeni videtur apud Dionem in or. VIII 281; vide p. 137 adn. 3.

esse non ignorare, tamen ab ea abstinere nullo modo posse; quare eandem docendi rationem secutus est, quam Diogenes; dicit enim: *ὥσπερ γὰρ ἐν τοῖς μυστηρίοις ὁ ἱεροφάντης οὐχ ἅπαξ προαγορεύει τοῖς μυομένοις ἕκαστον ὧν χρή, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τοὺς ὑπὲρ τῶν συμφερόντων λόγους, ὥσπερ τινὰ πρόῤῥησιν ἱεράν, λυσιτελεῖ πολλάκις, μᾶλλον δὲ ἀεὶ λέγεσθαι* (or. XVII p. 464). Hoc autem loco se cum mystagogo aliquo comparat, orationes suas cum divinis et sacris effatis. In or. XII p. 397 philosophum hominibus optimum immortalis deorum naturae prophetam et interpretem appellat. Quare si addas, quae ego de oratione XIII. exposui, de Dione idem dici potest, quod de ceteris Cynicis, scilicet ut Marthae verbis utar (*les moralistes sous l'emp. romain* p. 246, 2): 'Dion a bien le rôle des prédicateurs que Bossuet appelle les ambassadeurs de Dieu.'

Neque ei deest persuadendi vis, quam Cynico genuino necessariam esse Epictetus dixit, id quod iam Philostratus in vit. soph. p. 8, 13 K. animadvertit. Herculem, Cynicorum patronum imitatus totum fere imperium Romanum peragravit, ut nonnulli volunt, leonis pelle indutus [1]), aut sine ullo comite aut exercitus, ut Musonius aliique Cynici, secutus. Haec enim narrat Philostratus in vit. soph. p. 8, 3 K.: *θαμίζων δὲ ἐς τὰ στρατόπεδα, ἐν οἷσπερ εἰώθει τρύχεσθαι, καὶ τοὺς στρατιώτας ὁρῶν ἐς νεώτερα ὁρμῶντας ἐπὶ Δομετιανῷ ἀπεσφαγισμένῳ οὐκ ἐφείσατο ἀταξίαν ἰδὼν ἐκραγεῖσαν, ἀλλὰ γυμνὸς ἀναπηδήσας ἐπὶ βωμὸν ὑψηλὸν ἤρξατο τοῦ λόγου ὧδε· 'Αὐτὰρ ὁ γυμνώθη ῥακέων πολύμητις Ὀδυσσεύς', καὶ εἰπὼν ταῦτα καὶ δηλώσας ἑαυτόν, ὅτι μὴ πτωχός μηδὲ ὃν ᾤοντο, Δίων δὲ εἴη ὁ σοφός, ἐπὶ μὲν τὴν κατηγορίαν τοῦ τυράννου πολὺς ἔπνευσεν, τοὺς δὲ στρατιώτας ἐδίδαξεν ἀμείνω φρονεῖν τὰ δοκοῦντα Ῥωμαίοις πράττοντας.* Huic narrationi per omnes partes propterea fidem habeo, quod cynicos Dionis mores adgnosco: cynicam impudentiam, mirabilem actionem, qua multitudinis oculos in se convertit, orationis libertatem,

1) Phot. bibl. cod. CCIX p. 165a 41, quem Suidas s. v. *Δίων* exscripsit.

versum Homeri in ridiculum detortum, exhortationem ad multitudinem. Quid? ut hic Philostratus, nonne item etiam ipse Dio in or. XIII se modo mendicum modo philosophum iudicatum esse dixit? Ut Cynici ceteri etiam Dio id maxime studet, ut se ipse primus cognoscat (or. XIII p. 424), tum demum ʽpublicus ille censorʼ exstitit, sed ʽnon in curiis, in theatris, in hominum congregationibus versatur, sed in triviis ementes, ambulantes, colloquentes pugnantesque obiter intuetur, et in observandis hominum moribus magis se oblectat quam in scenae spectaculisʼ (Martha, *Dion. philos. effig.* p. 12 secundum or. LXXX init.). Nimirum *κατάσκοπος* vel *ἐπίσκοπος*, quem dicit Epictetus, hominum est.

Sed cum omnia ea lineamenta, quibus Dionis philosophantis effigies describenda est, a Martha in illa dissertatione illoque libro, quem supra laudavi, apte e Dionis orationibus electa et scite inlustrata sint, deinde cum iam Martha Dionem longe a sophistarum ostentatione et vana gloriae cupiditate abesse et omnem eloquentiam suam, omne studium ad hominum mores corrigendos contulisse recte perspexerit et varias rationes et orationum varia genera, quibus illud consilium exsequi conatus esset, optime exposuerit, ego haec omnia nunc repetere nolo et eos, qui haec mea legent, rogare velim, ut ipsius Marthae dissertationes adeant semperque ea, quae ego de Cynicorum dicendi genere exposui, seorsum spectata cum ea Dionis effigie comparent, quam Francogallus descripsit. Nos alia curamus.

Age nunc ad ipsas Dionis orationes accedamus. Sed cum nunc quidem eas omnes perlustrare non possim, paucas tantum eligere mihi liceat.

Atque initium faciamus ab iis, quas in contionibus habuit. Sed omitto de iis orationibus verba facere, quae de concordia urbium habuit (or. XXXIV. XXXVIII—XXXXI. XXXXVIII. XXXXIX), quod genus maxime Cynico conveniens esse iam supra p. 217 sq. vidimus. Omitto Tarsensem orationem priorem (XXXIII), taceo de aliis alibi habitis. Satis habeo unum exemplar instar omnium proposuisse. Eligo autem

or. XXXII, quoniam quae Dio de exhortationum ad plebem consilio et indole senserit, ex hac maxime oratione patet. Eam orationem Dio Alexandriae vili tribone amictus habuit (p. 664). 'Eloquentia' — inquit — 'hominibus a dis ad vitia, quae hominum amentia et stultitia excitata totam vitam obruunt, propellenda quasi pro medicamento et incantamento data est (p. 661). Sed e contrario oratores, qui vulgo audiuntur, huic officio aut metu perterriti desunt aut id tam male exsequuntur, ut magis damno quam emolumento sint. Mitto Cynicorum iocos et responsa inurbana [1]), sed etiam ii oratores,

---

1) Plurima quidem eorum, quae contionatus est Dio, non tam profundam sapientiam et doctrinam prae se ferunt, ut non ab ipso Dione, qui fuit vir sana mente praeditus, inventa et excogitata esse possint; nam ea sunt, quae vel ipsius rei vel loci vel auditorum rationes postulabant. Sed multa etiam insunt passim dispersa, in quibus vel apertius vel tectius cynicae philosophiae tanquam fructus adgnoscuntur. Vehementissime autem in Pseudocynicos convicia ingerit, quorum fraudes et dolos his verbis aperit (p. 657 sq.): *τῶν δὲ Κυνικῶν λεγομένων ἔστι μὲν ἐν τῇ πόλει πλῆθος οὐκ ὀλίγον, καὶ καθάπερ ἄλλου τινὸς πράγματος καὶ τούτου φορὰ γέγονεν· οὐθὲν μέντοι γε καὶ ἀγεννὲς ἀνθρώπων οὐθὲν ὥς εἰπεῖν ἐπισταμένων, ἀλλὰ χρείων τροφῆς. Οὗτοι δὲ ἔν τε τριόδοις καὶ στενωποῖς καὶ πυλῶσιν ἱερῶν ἀγείρουσι καὶ ἀπατῶσι κτλ.* Hic locus, si recte corrigatur, novum cynicae philosophiae vestigium praebet. Omitto virorum doctorum coniecturas recensere, quae aut sententiarum nexui parum consentaneae aut propterea non aptae videntur esse, quod, si verba *οὐθὲν μέντοι* usque ad *τροφῆς* de Cynicis intelleguntur, verborum *οὗτοι δὲ* et quae sequuntur, quibus Cynici aliis quibusdam opponuntur, omnis vis perit. Maxime ea de causa etiam Hilgers vituperandus est, qui 'in Dionis Chrysost. orat. Alexandrin. observat.' p. 5—9 lectionem traditam permutandam non esse censet, nisi quod pro *φορὰ* scribit *φθορά*. Unde haec sententia evenit: 'et ut ex alio quodam facinore sic ex hac quoque re, i. e. ex permagna Cynicorum in urbe multitudine pernicies exorta est.' Verbum *φθορὰ* apte restitutum, explicatum vix recte est; etiam cetera eius inventa plane falsa sunt. Quare ego sic totum locum scribo: *τῶν δὲ Κυνικῶν λεγομένων ἔστι μὲν ἐν τῇ πόλει πλῆθος οὐκ ὀλίγον, καὶ καθάπερ ἄλλου τινὸς πράγματος, καὶ τούτου φθορὰ γέγονεν· οὐθὲν μέντοι γε καὶ ἀγεννὲς ἀνθρώπων οὐθὲν ὥς εἰπεῖν ἐπισταμένων ἄλλ' ἢ χρειῶ τροφῆς· οὗτοι δὲ κτλ.* h. e. Cynicorum, qui dicuntur, in urbe magna multitudo est, et ut aliae res item haec in peius mutata est. Nam profecto per se omnino nil turpe habet, quod homines nil sciunt, nisi victus

qui eruditiores esse videntur, aut orationes demonstrativas habere solent aut aures vestras cantationibus inplent, sed omnes magis ipsorum laudi et emolumento quam vestrae saluti inserviunt (p. 658 sq.). Bonus orator libertate et audacia utitur, id solum agit, ut auditoribus prosit (p. 659 et saepius), eos meliores reddat (p. 657), ad moderationem perducat (p. 667), eorum morbis medeatur (p. 658 sq. 662 sq. 667), ut Dio omnia oratoris officia uno vere cynico verbo complectitur, eos conservet (p. 662). Talis orator ego sum, sed *οὐκ ἀπ᾽ ἐμαυτοῦ μοι δοκῶ προελέσθαι τοῦτο, ἀλλ᾽ ὑπὸ δαιμονίου τινὸς γνώμης. Ὧν γὰρ οἱ θεοὶ προνοοῦσιν, ἐκείνοις παρασκευάζουσι καὶ συμβούλους ἀγαθοὺς αὐτομάτους καὶ λόγους ἐπιτηδείους καὶ ξυμφέροντας εἰρῆσθαι* (p. 659). Quare dis gratias agite, quod talem oratorem invenistis (p. 665)!' Praestat igitur se Dio, ut dixi, deorum legatum et ministrum. 'Ego quidem', pergit Dio, 'non de caelo aut terra dicturus sum, sed, id quod maiorem utilitatem habet, de ipsius populi sive Alexandrinorum populi natura et indole' (p. 665). Homines autem de ipsorum natura edocere secundum Cynicorum praecepta, quae supra p. 101 exposui, nil aliud est, nisi eos ut se ipsi cognoscant, consuefacere. Videaris tibi videre Diogenem ipsum ex Orco iterum escendisse. An non Dio se cynicum contionatorem praestat genuinum, cum plebem vituperationibus cumulat sive, ut ipsius Dionis verbo (p. 666) utar, quod idem Diogenes semper in ore habebat, plebem *νουθετεῖ*? Sed non ita conviciis auditores obruit, ut eorum animos plane offendat, immo eos docere studet (p. 659), videlicet, ut Diogenis aliqua comparatione utar, vecordem sanari non posse ratus, si et ipse saevire incipiat. Ita autem docet, ut auditoribus non parcat neque a verborum amaritudine abstineat (p. 662). Consensit igitur cum Antisthene et Diogene, qui veritatem, ut vim haberet atque robur, amaram esse debere putaverunt.

---

inopiam, illi autem (scil. Pseudocynici) mendici quidem sunt, sed primum molesti fiunt, cum in triviis dona poscunt, deinde insuper pueros decipiunt et nautas et tale vulgus, quod iocis suis et hariolationibus et inurbanis responsis inescant.

Sed satis de orationis genere et indole dictum sit, qua in describenda nil fere erat agendum, nisi ut quae antea de Cynicorum exhortationibus ad plebem exposita sunt, repeterem: tam plane Dio cum illis consentit.

Age nunc videamus, num nova ex Dione de Cynicorum homiliis discere possimus.[1])

Atque primo loco id Dionis homiliarum genus commemoro, quo Homeri carminibus adhibitis locos quosdam, qui quidem ad rem propositam idonei videantur, ex huius poesi excerptos interpretatur ita, ut mox eam interpretationem longiore oratione continua ad ethica praecepta inde elicita deflectat, quod homiliarum genus per necessitatem quandam e Cynicorum ratione in Homericorum carminum interpretatione adhibita prodiit.

Haec num vere dicta sint, ut cognoscatur, haec de Cynicorum, inprimis Antisthenis et Dionis, qui eum secutus est, Homerica interpretatione praemonenda sunt.

Fons et origo moralis Homeri interpretationis, ut iam supra dictum est, in ea opinione est, qua poetae docere et erudire homines velle putantur. Qua cum opinione altera arte cohaeret ea, quam Democritus apud Dionem in or. LIII 274 hisce verbis proponit: *Ὅμηρος φύσεως λαχὼν θεαζούσης ἐπέων κόσμον ἐτεκτήνατο παντοίων, ὡς οὐκ ἐνὸν ἄνευ θείας καὶ δαιμονίας φύσεως οὕτω καλὰ καὶ σοφὰ ἔπη ἐργάσασθαι.* Homerus igitur etiam altiore quam pro hominibus et quasi divina sapientia praeditus esse putatur. Idem Antisthenem sensisse, etsi per se credibile est, Dionis loco quodam saepe laudato, sed adhuc non satis explicato confirmatur. Dico enim Dionis or. LIII p. 276, ubi haec leguntur:[2]) *ὁ δὲ Ζήνων οὐδὲν τῶν τοῦ Ὁμήρου ψέγει, ἅμα διηγούμενος καὶ διδάσκων, ὅτι τὰ μὲν κατὰ δόξαν, τὰ δὲ κατὰ ἀλήθειαν γέ-*

---

1) Dionem homilias scripsisse ab iis viris doctis didici, quos p. 218 laudavi; de certo quodam homiliarum genere, de quo postea dicturus sum, Rohde me docuit.

2) Haec ex Zenonis libris *προβλημάτων ὁμηρικῶν πέντε* excerpta esse nullo argumento addito Wellmann in annal. philol. CVII (1873) p. 443 suspicatur.

γραφεν, ὅπως μὴ φαίνηται αὐτὸς αὑτῷ μαχόμενος ἔν τισι δοκοῦσιν ἐναντίως εἰρῆσθαι. Ὁ δὲ λόγος οὗτος Ἀντισθένους ἐστὶ πρότερον, ὅτι τὰ μὲν δόξῃ, τὰ δὲ ἀληθείᾳ εἴρηται τῷ ποιητῇ. Ἀλλ' ὁ μὲν οὐκ ἐξειργάσατο αὐτόν, ὁ δὲ καθ' ἕκαστον τῶν ἐπὶ μέρους ἐδήλωσεν. Antisthenem et Zenonem Dio sequitur, qui in or. VII p. 254 sq. Homerum ipsum de Menelao rege contraria dicere v i d e r i exponit, quam sententiam postquam accuratius explicavit, pergit sic: talia dicimus, non quo poetarum clarissimorum gloriae ex poesi egregie comparatae invideamus aut vituperandi et coarguendi prava cupiditate ducamur (scil. ut Homeromastiges), ἀλλὰ παρ' ἐκείνοις μάλιστα εὑρήσειν ἡγούμενοι τ ὴ ν τ ῶ ν π ο λ λ ῶ ν δ ι ά ν ο ι α ν περί τε πλούτου καὶ τῶν ἄλλων, ἃ θαυμάζουσι καὶ τί μέγιστον οἴονται σφίσι γενέσθαι ἂν ἀφ' ἑκάστου τῶν τοιούτων. Nam cum fieri non possit, ut singulos adeas et quaeras tale quid: 'cur tu, homo, paupertatem metuis, divitias magni aestimas? et tu quod tandem lucrum te facturum esse putas, si divitias comparaveris aut commerciorum causa negotiator aut rex factus sis?' — haec igitur cum nemo facere possit, οὕτως οὖν ἐπὶ τοὺς π ρ ο φ ή τ α ς αὐτῶν καὶ συνηγόρους, τοὺς ποιητάς, ἐξ ἀνάγκης ἴωμεν, ὡς ἐκεῖ φανερὰς καὶ μέτροις κατακεκλεισμένας εὑρήσοντες τ ὰ ς τ ῶ ν π ο λ λ ῶ ν δ ό ξ α ς. Καὶ δῆτα οὐ πάνυ μοι δοκοῦμεν ἀποτυγχάνειν.

Quid igitur docet Homerus? Atque Antisthenes non ex iis Homeri interpretibus est, qui Homerum rerum naturae peritissimum fuisse et narrationibus suis multas et praeclaras φυσικὰς ὑπονοίας sive allegorias abdidisse putabant, inter quos erat Theagenes Rheginus, omnium, qui tunc florebant, τῶν περὶ Ὁμήρου δεινῶν princeps, vel Metrodorus, Anaxagorae discipulus (v. Diog. Laert. II 11), sed eum inter eorum numerum referendum esse, qui Homerum ad ethica praecepta adhibuerunt, ex iis omnibus, quae et de eius philosophiae indole et interpretationis Homericae studio accepimus, colligere licet. Secutus igitur est Metrodorum, qui praeterquam quod physicas allegorias ex Homero conquisivit, etiam aliam Homeri interpretandi rationem iam ab Anaxagora inventam

excolebat, qua Homeri poesin *περὶ ἀρετῆς καὶ δικαιοσύνης* esse ostendebat (v. Diog. l. c.).

Antisthenis qualis fuerit interpretatio, aptius significari non poterit quam Useneri verbis ex quaestionibus eius Anaximeneis (p. 15) petitis hisce: 'propria illi aetati communisque interpretandi ratio eo potest comprehendi, quod prorsus eadem erat atque argumentorum tractatio et rhetorica et dialectica; tenendum enim est hinc omnino accensa illa studia esse. Poetarum loci personaeque habebantur *παραδείγματα, μαρτυρίαι* (cf. Arist. rhet. II 15), *ἀφορμαὶ ἐκ τῶν κεκριμένων.*' Profecto haec erat totius interpretationis Antisthenicae summa et consilium primarium, nimirum quod ad illam Cynicorum opinionem referendum est, quam saepius commemoravi, qua virtutum et vitiorum certa exempla proposita ad hominum mores corrigendos efficaciora esse putabant quam longas disputationes et meras exhortationes. Hoc igitur sensu secundum Antisthenem in Iliade temperantiae exemplar Nestor est, sapientiae Minerva; in Odyssea Ulixes tanquam viri sapientis exemplum inducitur, qui *πολύτροπος* ab Homero propterea nominatur, quod artem rhetoricam ita callebat, ut ea, quae dicturus erat, vario modo eorum qui audirent ingeniis semper accommodare posset (schol. ad α 1 = fr. I p. 24 W. coll. Dindorfi adn. ad Od. schol. I p. 10 v. 4; Duemmleri Antisth. p. 23).

Sed ea re Antisthenes a Metrodoro longe differt, quod is Homerum nil aliud spectare exponit, nisi ut virtutes doceat (*περὶ ἀρετῆς καὶ δικαιοσύνης*), contra Antisthenes eum etiam vitiorum exemplaria proposuisse putabat. Nam Plato Antisthenis interpretationem denotat, ut Duemmler l. c. p. 25 sqq. demonstravit, cum in reip. libro X p. 598 D haec dicit: *οὐκοῦν, ἦν δ' ἐγώ, μετὰ τοῦτο ἐπισκεπτέον τήν τε τραγῳδίαν καὶ τὸν ἡγεμόνα αὐτῆς Ὅμηρον, ἐπειδή τινων ἀκούομεν, ὅτι οὗτοι πάσας μὲν τέχνας ἐπίστανται, πάντα δὲ τὰ ἀνθρώπεια τὰ πρὸς ἀρετὴν καὶ κακίαν καὶ τά γε θεῖα.*

Hanc eandem rationem Dio excepit. Oratione enim LV, qua ut Socratem Homeri discipulum esse evinceret, cum alias similitudines, quae inter illos intercederent, tum eam com-

memoravit, quae in horum duorum philosophia exstaret (p. 285): *πρὸς δὲ τούτοις ὑπὲρ τῶν αὐτῶν ἐσπουδαζέτην καὶ ἐλεγέτην, ὁ μὲν διὰ τῆς ποιήσεως, ὁ δὲ καταλογάδην· περὶ ἀρετῆς ἀνθρώπων καὶ περὶ κακίας καὶ ἁμαρτημάτων καὶ κατορθωμάτων, καὶ περὶ ἀληθείας καὶ ἀπάτης καὶ ὅπως δοξάζουσιν οἱ πολλοὶ καὶ ὅπως ἐπίστανται οἱ φρόνιμοι.* Porro sicut poeta narratione sua id egisset, ut exempla virtutum et vitiorum proponeret hominibus, item Socratem certis quibusdam personis usum esse ad res propositas declarandas (p. 289). Itaque in Iliade Dolonem exemplar ignaviae esse et gloriae cupiditatis, impietatis Pandarum, contumaciae et iactationis Asium, prudentiae et artis imperatoriae Polydamantem, moderationis Nestorem, incontinentiae Agamemnonem. Odysseae personas Dio neglexit, tantum Antinoum tanquam insolentiae et petulantiae exemplar commemorat.

Etsi nemo pro certo adfirmare potest, Antisthenem ipsum de personis illis Homericis item iudicavisse, ut Dio iudicavit, tamen tota interpretandi ratio est profecto Antisthenica.

Eadem etiam in aliis Dionis orationibus adgnoscitur, velut in or. LVII, quae est de Nestore tanquam sollertis oratoris exemplo, qua ea subtilius exponuntur, quae in or. LV 288 tantum breviter commemorata erant. Sed cum Antisthenis fragmenta non exstent, quibuscum singula huius orationis argumenta comparari possint, res incerta est, ex quibus fontibus Dio orationem suam hauserit. Tamen summatim Nestor Dioneus non differt ab Antistheneo, de quo vide fr. I p. 24 Winck.

Porro sine dubio is Ulixes, cuius mores et sapientiam in or. LXXI p. 377 sq. Dio laudat, Antistheneus est. Negat enim orator philosophi esse, de omnibus rebus sententiam dicere; immo philosophum de iustis et veris verba facere, alias autem artes eum curare non oportere. Duos autem excipit philosophos, qui omnes scientiae et artis genus tenuerint, Hippiam et Ulixem. Hunc enim non solum sapientem et prudentem fuisse Homerus narrat, sed etiam omni eloquentiae genere eruditum. Apud quemvis enim apte — inquit Dio —

verba facere potuit: apud multitudinem et apud paucos singulosque, praeterea in contionibus et inter convivantes, et si ita evenerat, in itineribus, apud reges, privatos, liberos, servos; quin etiam ubi deformis et mendicus factus est, non minus apud viros, mulieres, puellas. Quid? talem oratorem nonne *πολύτροπον* eo sensu nominare licet, quo Antisthenes vocabulum illud acceperat? Et sicut Hippias, item Ulixes multas artes et opificia didicerat; sed ipse sis Dionem adeas. Ulixes igitur genuinus sophista est, non solum propterea, quod totius *παιδείας* sive cultus humani scientiam unus per se cognitam tenet, sed etiam, ut Duemmler l. c. p. 23 recte animadvertit, ‘rhetorico studio cuius Antisthenes e sophistarum institutione aestimationem magnam semper retinuit, exstitit patronus.’ Adde, quod ipsa Ulixis eloquentia e sophistarum disciplina est, cum *πολύτροπος* sit et ad quidvis *διὰ βραχέων* respondere et de quavis re *διὰ μακρῶν* perorare paratus. [1]) Quae cum ita sint, non nimiae audaciae est totum Dionis locum ad Antisthenem referre.

Etiam in or. LIII p. 278 sq. Dio Antisthenis Homericam interpretationem imitatur. Multa — inquit — Homerus utilia et praeclara scripsit: *τὰ μὲν ἄλλα εἰ διεξίοι τις, πολὺ ἂν*

---

1) Vide anonymum sophistam apud Mullach. in fragm. phil. graec. I p. 551 b 18 sqq., qui hominis et artis eiusdem esse exponit — id enim verba corrupta *ἀνδρὸς κατὰ τὰς αὐτὰς τέχνας* significant, quae hoc fere modo emendanda videntur: ⟨*τῶ αὐτῶ*⟩ *ἀνδρὸς καὶ τᾶς αὐτᾶς τέχνας* —, *κατὰ βραχύ τε δύνασθαι διαλέγεσθαι . . . καὶ δαμαγορὲν οἷόν τ᾽ ἦμεν* h. e. continua oratione longa perorare [Mullach coniectura sua *καὶ διὰ μακρῶν* hunc locum plane corrupit]. Et quis est, qui Platonem legerit, qui nesciat illo tempore *λόγον μακρὸν* et *βραχὺν* non minore acerbitate inter se certasse, quam *λόγον δίκαιον* et *ἄδικον* apud Aristophanem? Socrates et Socratici *βραχὺν λόγον* sive dialogum adiuverunt, *λόγος μακρὸς* oratorum provincia est (v. Protag. p. 328 E 329 A), sophistae se utriusque potentes esse profitentur: cf. Protag. p. 329 B: *Πρωταγόρας δὲ ὅδε ἱκανὸς μὲν μακροὺς λόγους καὶ καλοὺς εἰπεῖν, — ἱκανὸς δὲ καὶ ἐρωτηθεὶς ἀποκρίνασθαι κατὰ ·βραχὺ καὶ ἐρόμενος περιμεῖναί τε καὶ ἀποδέξασθαι τὴν ἀπόκρισιν* —. V. Phaedr. p. 267 B. Huc pertinet etiam Antisthenis fragmentum, de quo in ‘Addendis’ dicturus sum.

ἔργον εἴη, ὅσα πεποίηκε περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, περὶ δὲ τῶν βασιλέων ἐν βραχεῖ, οἵους φησὶ δεῖν εἶναι. Cum enim regem aliquem laudat, eum *Διὶ μῆτιν ἀτάλαντον* nominat, et omnes bonos reges *διοτρεφέας*, Minoem, quem propter iustitiam praeclarum factum esse apud omnes constat, tanquam *Διὸς ὁμιλητήν τε καί*, ut Dio illa verba explicat, *μαθητὴν* praedicat. Quare ostendit bonos reges Iovis aemulos esse debere.

Haec et alia ista in oratione breviter explicata accuratius et copiosius in or. IV et orationibus primis tribus Traiano imperatori dedicatis, qui Dionis fautor et amicus erat (v. Themist. or. V p. 63 d, Philostr. vit. soph. p. 8, 15 K.), disserit.

Ac primum in oratione quarta illo loco, ubi Diogenem de divina et humana institutione verba facientem inducit, Cynicus p. 154 (coll. cum p. 149 et 151) Alexandrum recte Iovis filium nominari exponit, si quidem prudens fortisque sit et divina institutione et regiis virtutibus a Iove imbutus. Nam quod Homerus Iovem deorum et hominum patrem dicat, per se apparere deum optimum improborum et scelestorum patrem non esse. Etiam Minoem omnes regias virtutes, quibus excelleret, a Iove didicisse, epitheto, quo eum ornaverit, Homerum ostendere; nam Iovis *ὀαριστὴν* appellari. *Ἦ οὐ τὸ ὀαρίζειν ὁμιλεῖν ἐστιν; Οὐκοῦν ὁμιλητὴν τοῦ Διός φησιν αὐτὸν εἶναι, ὥσπερ ἂν εἰ ἔφη μαθητήν. Ἆρ᾽ οὖν ὑπέρ τινων ἄλλων αὐτὸν οἴει ὁμιλεῖν τῷ Διὶ πραγμάτων ἢ τῶν δικαίων καὶ βασιλικῶν;* [1] cf. or. I 56. Porro si reges *διοτρεφεῖς* et *Διὶ φίλους* (cf. or. I 56) et *ποιμένας λαῶν* (cf. I 48) laudationis causa appellet, item eum significare velle eos re vera reges esse, qui Iovis eruditione instructi sint.

Nunc autem disputatio nostra eo devenit, ut intellegamus, quomodo Dio his studiis Homericis ad homilias scribendas adductus sit.

Quid? nonne prima oratio homiliarum indolem manifesto prae se fert? Priusquam ad ipsam rem accedat, sub

---

1) Cf. [Platon.] Min. p. 319 A — 320 D.

prooemii finem Suadam, Musas, Apollinem invocat eodem modo, quo oratores christiani ab ipso deo auxilium precari solent.[1] Tum autem quam rem tractaturus sit, his verbis p. 47 proponit: *φέρε εἴπωμεν τά τε ἤθη καὶ τὴν διάθεσιν τοῦ χρηστοῦ βασιλέως ἐν βραχεῖ περιλαμβάνοντες, ὡς ἔνεστιν,*

ᾧ ἔδωκε Κρόνου παῖς ἀγκυλομήτεω
σκῆπτρόν τ᾽ ἠδὲ θέμιστας, ἵνα σφίσι βουλεύῃσιν.

Primum igitur Dio, ut fere in homiliis fit, eum locum proponit, de quo verba facere cogitat. Atque oratores quidem christiani ad hanc rem libris sacris uti solent, Dio Homerum adhibuit, qui erat, ut ait Martha, ‘le livre par excellence.’ Et ut libri sacri, ut recte intellegantur, interpretis alicuius arte et sapientia indigent, item secundum Dionis sententiam, ut vidimus, Homerus. Quare Dio, ubi illos versus laudavit, statim quid Homerus dicere voluerit, quaerit; pergit enim sic: *πάνυ γὰρ οὖν καλῶς σὺν ἄλλοις πλείοσιν Ὅμηρος ἐμοὶ δοκεῖν καὶ τοῦτο ἔφη, ὡς οὐχ ἅπαντας παρὰ τοῦ Διὸς ἔχοντας τὸ σκῆπτρον, οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ταύτην, ἀλλὰ μόνους τοὺς ἀγαθούς.* Tum alios Homeri locos laudat, qui ad rem propositam explicandam apti ei videntur.

Hac orationis parte p. 49 finita illam interpretationem inlustrat ita, ut quas virtutes ex Homeri sententia modo adumbrata regem habere oporteat, ut et dis placere (p. 49) et imperio digne fungi possit (— p. 55), longiore oratione exponat. De certo enim quodam rege verba facere recusat, ne sibi adulatio aut calumniandi cupiditas exprobretur, praesertim cum, si de rege ipso qualis esse debeat, simpliciter disserat, simul boni reges, quantum boni regis exemplo a se proposito similes sint, laudentur, mali reges, quantum ab eo differant, vituperentur. Nam cum oratores eos qui audiunt singulos omnes adloqui et *ἐξελέγχειν* nequeant, etsi fuerunt contionatores, qui eos, quos castigationibus punire volebant, vel digito monstrarent, tamen ea semper homiliarum condicio et indoles esse debet, ut in universum de virtutibus et vitiis in iis

---

1) Ita recte Martha, *les moralistes sous l'emp. rom.* p. 245, 1.

agatur et ita ii qui audiunt eo perducantur, ut ipsi se cognoscant et quid peccaverint, quid recte fecerint, edoceantur. Eodem igitur modo Dio boni regis speciem describit, sed, ut ipse p. 58 dicit, omnes, quotquot legionum duces sint et castrorum et urbium et nationum praefecti et imperatores, admonitos esse vult, ut exemplo a se proposito similes fiant.

Sicut oratio I, item secunda ad homiliarum genus pertinet. Qua Philippus et Alexander de Homeri virtutibus inter se colloquentes inducuntur. Alexander autem a patre interrogatus, quibus de causis Homerum tam valde adamaverit, haec respondet: *τὴν δέ γε Ὁμήρου ποίησιν μόνην ὁρῶ τῷ ὄντι γενναίαν καὶ μεγαλοπρεπῆ καὶ βασιλικήν, ᾗ πρέπει τὸν νοῦν προσέχειν ἄνδρα μάλιστα μὲν ἄρξειν μέλλοντα τῶν ὅποι ποτὲ ἀνθρώπων* (p. 74). Nam Homerum multa docere, quae ad veram et genuinam regis eruditionem pertineant (p. 87), non solum bonorum sed etiam malorum regum exemplis propositis (p. 85 sq.).

Tota autem oratio in eo versatur, ut, quid Homerus de rege bono senserit, interpretatione eadem, qua antea Dio usus est, adhibita exponatur, multique versus et loci Homeri carminum laudantur et explicantur, quos longum est perlustrare. Iam cum sub finem orationis Philippus valde de filii sapientia gavisus Aristotelem multis donis dignum esse putet, *εἰ τοιαῦτά σε*, inquit, *διδάσκει περί τε ἀρχῆς καὶ βασιλείας, εἴτε Ὅμηρον ἐξηγούμενος εἴτε καὶ ἄλλον τρόπον*, his verbis ipse Dio concedere videtur Homeri interpretationem, qua in ea oratione usus est, ab Aristotelis doctrina alienam esse. [1]

Profecto tota interpretandi ratio Antisthenica est. Nam cum Plato, ut Duemmler in Antisthenicis p. 25 sqq. exponit, in reip. libr. X et in Ione dialogo Antisthenis interpretationem castigaverit, e reip. l. c. p. 598 D 606 E discimus Homerum ab Antisthene omnium rerum humanarum et divinarum optimum praeceptorem et summum ad recte agendum auctorem existimatum esse; eademque sententia in Ione a Socrate

---

1) Ita Rohde hunc locum explicat.

vel potius Platone refutatur. Plane eandem Dio prodit, cum reges semper ad illa exempla oculos referre iubet, quae Homerus proposuerit.

Sed ne id quidem a Dione fictum esse item e Platone apparet. Nam Ion rhapsodus in dialogo illo p. 540 B Socrati artes quidem ex Homero disci non posse concedit, sed *ἃ πρέπει, — ἀνδρὶ εἰπεῖν καὶ ὁποῖα γυναικί, καὶ ὁποῖα δούλῳ καὶ ὁποῖα ἐλευθέρῳ, καὶ ὁποῖα ἀρχομένῳ καὶ ὁποῖα ἄρχοντι*, harum igitur rerum, nimirum quae ad morum eruditionem pertineant, Homerum fontem et principium esse adfirmat. Itemque in reip. X p. 599 C etiam eam opinionem impugnat, qua Homerus in carminibus suis artem imperatoriam, civitatis administrationem, morum educationem consulto tradidisse putetur. Hoc cum Platonis loco iam Duemmler p. 29 sq. Xenophontis conv. IV 6—8 aptissime contulit. Ibi Niceratus gloriatur se omnes Homeri *ὑπονοίας* intellegere et ea instructum sapientia homines meliores reddere posse. *Ἴστε γὰρ δήπου, ὅτι Ὅμηρος ὁ σοφώτατος πεποίηκε σχεδὸν περὶ πάντων τῶν ἀνθρωπίνων· ὅστις ἂν οὖν ὑμῶν βούληται ἢ οἰκονομικὸς ἢ δημηγορικὸς ἢ στρατηγικὸς γενέσθαι ἢ ὅμοιος Ἀχιλλεῖ ἢ Αἴαντι ἢ Νέστορι ἢ Ὀδυσσεῖ, ἐμὲ θεραπευέτω. Ἐγὼ γὰρ ταῦτα πάντα ἐπίσταμαι. Ἦ καὶ βασιλεύειν, ἔφη ὁ Ἀντισθένης, ἐπίστασαι, ὅτι οἶσθα ἐπαινέσαντα αὐτὸν τὸν Ἀγαμέμνονα, ὡς βασιλεύς τε εἴη ἀγαθὸς κρατερός τ᾽ αἰχμητής; Καὶ ναὶ μὰ Δί᾽, ἔφη κτλ.* Item Agamemnon apud Dionem '*βασιλικῆς παιδεύσεως*' exemplum est, velut p. 87. 89. 90 sq., ubi idem Homeri versus laudatur, qui ab Antisthene apud Xenophontem citatur:

ἀμφότερον βασιλεύς τ᾽ ἀγαθὸς κρατερός τ᾽ αἰχμητής (*Γ* 179),

deinde p. 96 (cf. *B* 412 sqq.); eadem autem in pagina haec verba exstant: *πλὴν ὅτι γε τὴν αὑτοῦ γνώμην ἅπασαν ἀποδείκνυται σαφῶς, ὅτι πάντων ἄριστον οἴεται δεῖν τὸν βασιλέα εἶναι· μάλιστα δὲ ἐπὶ τοῦ Ἀγαμέμνονος* (v. quae seq.).

Sed alia Antisthenica vel Cynica multa in ea Dionis oratione esse suspicor. Primum inter se conferri possunt verba paginae 87: *τὸν γοῦν Διομήδη πάνυ στερεῶς κατέκλινεν ἐπὶ*

βύρσης ἀγραύλου βοὸς et Diogenis epist. XXXVII 4: *ἡμᾶς δὲ κατάκλιναι, ὡς Ὅμηρος τοὺς ἥρωας ἐν Ἰλιάδι* (*K* 155) *κατέκλινεν ἐπὶ ῥινοῦ 'βοὸς ἀγραύλοιο.'* — Deinde mirum quantum Dio cum Nicerati illo dicto conspirat: Niceratus se homines meliores esse redditurum pollicetur, cum Achilli vel Aiaci vel Nestori vel Ulixi similes redditurus sit; eorundem heroum exempla regibus a Dione proponuntur, Achillis p. 79. 80. 82. 92, Aiacis p. 80. 87, Nestoris p. 80, Ulixis p. 80. Porro Niceratus gloriatur se Homeri interpretatione *δημηγορικὸν* factum esse; Dio Achillis et Ulixis exemplis ostendit rem magni pretii esse regi eloquentiam p. 79 sq. Iam ipse Xenophon indicare videtur, cum Antisthenem Nicerati verba supplentem faciat, ne illa quidem ab Antisthenis doctrina aliena esse (v. Duemmler. l. c. p. 30). Quid igitur est? iam Antisthenes illos heroes laudavit, et ita laudavit, ut Niceratus et Dio.

Oratio tertia aliam praestat homiliae speciem iam antea commemoratam, cum de Telete verba fecimus. Cuius generis sunt etiam nonnullae aliae Dionis orationes velut or. VI. IX; nimirum, ut Rohde animadvertit, Dio etiam tales easque vere cynicas homilias habuit, quarum in initio philosophi alicuius dictum ponitur, quod explicetur confirmeturque ipsius oratoris, quae sequitur, disputatione. Hoc modo Dio in or. III Socratem de Persarum regis dignitate disserentem facit, ipse Dio, quam recte ille dixerit, ita ostendit, ut de virtutibus et felicitate regis boni et de tyranni vitiis et miseriis (p. 137 usque ad fin.) disputet. In priore parte (— 114), quae Socrati tribuitur, Dio cynicos fontes secutus est [1]), in altera eadem fere de

---

1) Iam Buecheler in mus. rhen. vol. XXVII, in quo Themistii oratio 'de virtute' ex Syriaca lingua in nostram conversa exstat, p. 451, 1 animadvertit Socratem Themistii, qualem p. 451—453 se praebet, eius Socratis similem esse, quem Dio in or. III p. 102. 109—114 de rege Persarum disputantem fecit. Quare si Themistius ex cynicis fontibus hausit, item Dio, si quidem similiter de Socrate narrat, ipse cynicam doctrinam secutus est.

De fontibus suis ipse Themistius profitetur, cum philosophia, quae de virtute sit, in tres partes inter se diversas divisa sit, se primum eam viam, qua ad vitae felicitatem progrediamur, quam Epicurus et Aristoteles

rege exponit, quae in duabus primis orationibus. P. 114 autem Dio Socratis verbis haec adicit: *τοιαῦτα μὲν ἐκεῖνος εἰώθει*

et Socrates eumque secuti Antisthenes, Diogenes, Crates ostenderint, allegorice describere (p. 440—442) et regiones, per quas itinera illa facienda sint, et pericula, quae proficiscentibus immineant. Disertis verbis addit initio Zenonem et Chrysippum philosophiam cynicam secutos postea mediam inter Diogenem et Aristotelem viam ingressos esse. Themistius ergo non stoicam, sed cynicam virtutem describit, cuius in laudem tota oratio habita est. — Nam cum primum allegorice eam viam commendaverit (p. 442), simpliciter, quaenam cynica virtus sit, exponit (p. 447—453). Hominum, ait, bona non ea sunt, quae putantur, quae ab alienis parantur, sed in ipsa cuiusque animi et ingenii virtute cernuntur. Hoc praeceptum de virtute vere cynicum est (v. Zeller., quem iam Buecheler comparavit, II 1³ p. 258). Pergit Themistius (p. 447—449) de virtute eodem sensu, quo Antisthenes apud Diog. Laert. VI 12 sq.: *ἀναφαίρετον ὅπλον ἀρετή, . . . τεῖχος ἀσφαλέστατον φρόνησιν.* Etiam eius rei probandae causa exempla singula, quae adfert, ex bonae notae fontibus sumpta: de Cratetis macie (p. 449 sq.), de Hercule Antisthenis (p. 450 sq.), de Diogene in moribus naturam ipsam sequente, a quibus docte dictum Cleanthis discernit, quo eandem vitam commendaverat. P. 453 porro quod dicit, 'Den Sokrates aber, der dies redete, räumten die Athener, weil sie ihn nicht ertrugen, in Art von Kindern, die Ort und Zeit finden ihren Pädagogen zu misshandeln, mit Gift aus dem Wege', imitatus esse potest Antisthenem, qui de Thebanis pugna apud Leuctra commissa gloriantibus dixit *οὐδὲν αὐτοὺς — διαφέρειν παιδαρίων ἐπὶ τῷ συγκόψαι τὸν παιδαγωγὸν γαυριώντων* (Plut. vit. Lycurg. c. 30 = fr. XXXVII p. 65 Winck.). — Iam quid iudicandum est de Socratis exemplo, quod his cynicae philosophiae reliquiis insertum est, eo consilio, ut id, quod antea Themistius proposuit, nil nisi virtutem sequendam esse, comprobetur? Is Socrates non ille Xenophonteus esse potest — nam tale Socratis dictum de Xerxe in memorabilibus non exponitur — nec sophistarum (vide anonymum sophistam apud Mullach. fragm. philos. graec. I p. 545 a 22), neque ullus alius nisi aut Platonicus (Gorg. 470 E, cf. Wyttenb. ad Plut. de educ. pueror. p. 6 A) aut Stoicus (v. Zeller. III 1³ p. 254) aut Cynicus. Sed concedendum est, cum, quod iam dixi, Socrates inducatur, ut cynicam doctrinam auctoritate sua stabiliat, nos quidem suspicari posse neminem illo auctore usum esse aptius quam ipsum Cynicum aliquem. — Quam Socratis disputationem breviter enarrem. Socrates ab aliquo interrogatus, num ei Persarum rex felix videretur, id negavit, quoniam eum sapientiae studere nesciret. — Eadem, ut nunc de similitudine dicam, quam Themistius cum Dionis orationis III p. 102. 109—114 habet, Socrates apud Dionem (p. 102) interrogatus respondet. — Iam apud Themistium is, qui So-

λέγειν, προτρέπων ἀεὶ πρὸς ἀρετὴν καὶ βελτίους ποιῶν καὶ ἄρχοντας καὶ ἰδιώτας. Apparet idem consilium Dionis fuisse, cum has orationes de regno scripsit. Vere igitur Rohde iudicavit Dionem etiam in ea re Cynicorum sectatorem se praebere, quod secundum eorum exempla protreptica[1]) scripsit ad hominum mores corrigendos (v. p. 200 sq., ubi Cynicorum protreptica recensui).

Postremo loco tertiam commemoro Dionis homiliarum speciem, qua e genuino Cynicorum more exemplum aliquod proponitur et postea, quid inde discamus, longiore oratione exponitur. Huc pertinet celeberrima illa narratio Euboica, cuius indolem O. Jahn (*pop. Aufsätze* p. 74) tam scite descripsit, ut facere non possim, quin ipsius eius verba apponam: 'er (Dio) interessiert sich ernstlich für den Biedermann, der wie Seume's Canadier die übertünchte Höflichkeit der Stadt nicht kennt, und ihm wesentlich als Folie für seine moralische Betrachtung dient.' Quid rectius dici potest? Nam, ut etiam Martha (*Dion. philos. effig.* p. 23 sq.) vidit, hanc fabellam Dio non ea tantum de causa enarravit, ut audientium animos delectaret, sed 'ut laude non incredibili pauperum conversatio-

---

cratem compellaverat, tale iudicium valde admiratus ingentem regni magnitudinem, potentiam, divitias Persarum regis laudibus tollit, de quibus si Socrates audisset, aliter eum iudicaturum fuisse putat. Animadverte eandem interrogantis admirationem apud Dionem p. 110. 112. — Ad haec Socrates se illa omnia scire respondet; sed in iis vitae felicitatem et virtutem constare se iudicare non posse. Quae autem sit ea virtus, illo iterum interrogante respondet, esse scientiam et prudentiam et veritatem; opus esse unicuique scire, quid in sua cuiusque potestate situm sit et quid non situm sit. Iam videamus Socratis responsum apud Dionem p. 111. 112 sq.; dicit (p. 111): *εἰ μὲν ἦν σώφρων καὶ ἀνδρεῖος καὶ δίκαιος καὶ μετὰ γνώμης ἔπραττεν, ὅσα ἔπραττεν, ἰσχυρὸν αὐτὸν ἡγοῦμαι καὶ μεγίστην ἔχειν τῷ ὄντι δύναμιν. Εἰ δὲ αὖ δειλὸς καὶ ἀνόητος καὶ ἀσελγὴς καὶ παράνομος καὶ δι' ὕβριν ταῦτα ἐπιχειρῶν, τοὐναντίον ἔμοιγε ἀσθενέστερος εἶναι δοκεῖ τῶν σφόδρα πενήτων καὶ μηδὲ ἕνα γῆς κεκτημένων βῶλον.* Ipse perlegas sis p. 112 sq., videbis, quanta sit sententiarum similitudo.

1) Cf. or. IV p. 161: *ταῦτα δὲ ἔλεγεν ὁ Διογένης προτρέπων αὐτὸν κτλ.*, p. 168: *ἄν πως ἰσχύσωμεν ἀποτρέψαι κακίας καὶ ἀπάτης.*

nem et innocentiam velut oculis proponendo, ipsam paupertatem honestaret.

Profecto in universum hic Dionis mos est, ut virtutum certa quaedam exempla proponat et ad eos aemulandos adhortetur. Huc pertinent eae orationes, quae de Diogene sunt. Videtur enim Dio philosophum illum suae ipsius aetatis sophistis opponere voluisse, quorum odio vehementissimo Dio ardere nunquam desiit, ex quo tempore eloquentiam sophisticam dimiserat, et ut ipse Diogenes sophistarum et oratorum inimicissimus erat (cf. Diog. Laert. VI 28. 47. 48, Luc. dial. mort. X 10), item Dio eum orationibus suis eorum vanitatem et dolos castigantem inducit (or. IV 147. 151. 152 sqq. 165, VIII 277. 287). Et in universum credibile est Dionem Diogene pro sapientis et veri philosophi exemplo usum esse [1]) et ad eandem virtutem, qua ille insignis fuit, et ad eam philosophiam, quam ille professus erat, homines invitare voluisse.

Quod autem huius rei causa hunc virum e Cynicis elegit, illorum temporum cogitationes et voluntates secutus est, quorum hominibus, etsi Antisthenis scripta nondum oblivione obruta erant, tamen Antisthene multo magis cognitus et acceptus erat Diogenes, quem multi etiam Cynicorum principem existimaverunt, velut ea sententia in Cratetis epist. XVI legitur (*ἡ μὲν κυνικὴ φιλοσοφία ἐστὶν ἡ Διογένειος*), quae a Iuliano refutatur in or. VI p. 187 C, et in Luciani vit. auctione, ut per Chrysippi personam stoica vita venumdatur, ita per Diogenis cynica.

V

Praeter Diogenem etiam Hercules apud Dionem cynicae virtutis exemplar est. Idem enim, quod de Homeri interpretatione valebat, etiam de ea ratione, qua Cynici fabulas interpretabantur, valet. Nam ex toto heroum numero Herculem

---

1) Rohdii coniectura est.

elegerunt eo consilio, ut illum tanquam exemplum genuini Cynici omnibus huius philosophiae sectatoribus proponerent; neque unquam, ex quo tempore Antisthenes clarissimum librum de Hercule scripsit, illum Cynici tanquam patronum suae sectae celebrare desierunt. Quid? quod etiam Cynici quidam eum sectae cynicae principem fuisse putabant? Discimus hoc ex Iuliani or. VI p. 187 BC, qui de Hercule statim initio cynicarum suarum hypotyposeon, ut ita dicam, haec dicit: *ἡγεμόνα μὲν* ⟨*οὖν* add. Reiske⟩ (Cynismi scil.) *οὐ ῥᾴδιον εὑρεῖν. — Ὁ Κυνισμὸς οὔτε Ἀντισθενισμός ἐστιν οὔτε Διογενισμός. Λέγουσι μὲν γὰρ οἱ γενναιότεροι τῶν κυνῶν, ὅτι καὶ ὁ μέγας Ἡρακλῆς — τούτου τοῦ βίου παράδειγμα τὸ μέγιστον οὗτος κατέλιπεν ἀνθρώποις.* Quae opinio sine dubio Antisthenis scriptis illis confirmata est, quorum *τύπον* tanquam tantum sui similem Iulianus VII p. 217 A laudat. Et ut extremis cynicae sectae e temporibus petita exempla adferam, ut Lucianus in Demon. vita c. 1 narrat, Sostratus quidam Boeotus in Parnasso vitam degit, qui ut alter Hercules ingenti corporis robore praeditus latrones sustulit, vias munivit, pontes in locis transitu difficilibus fecit (v. adnot. in tom. V p. 535 sq. edit. Bip.). '*Πατρῷε Ἡράκλεις*' sic eum Lucianus in Peregr. 4 appellat; Peregrinus Herculis exemplo se ipse comburit (ibid. c. 21. 24. 25, alia exempla Zeller collegit in hist. phil. graec. II 1³ p. 261, 4; cf. Duemmler. in Antisthenicis p. 23).

Quare hoc ex more est, quod Dio Alcidam in or. VIII 284 sqq. tanquam laboriosae vitae exemplum proponit et eodem modo non solum in Traiani usum illum omnium regum optimum fuisse in or. I p. 59 sqq. demonstrat, sed etiam Alexandro in or. IV 151 sq. aemulandum opponit.

Sed quaeritur, utrum Dio ipse haec omnia de Hercule invenerit an e cynico quodam fonte hauserit. Quodsi Cynicorum scripta, quae de Hercule sunt, recensemus et reputamus, quaenam ex iis eum in hoc argumento secutum esse verisimile sit, e fontium numero statim Diogenis tragoedia secludenda est, in qua, ut supra demonstravimus, iocose de Hercule egit. Restant igitur Cratetis tragoedia 'Hercules' et Anti-

sthenis libri *Ἡρακλῆς ὁ μείζων ἢ περὶ φρονήσεως καὶ ἰσχύος* [1]) et *Ἡρακλῆς καὶ Μίδας*, si genuinus est.

E duobus Cratetis quae traduntur fragmentis (v. Duemmler. in Antisthenicis p. 68) nil de Dione discimus. Age Antisthenei Herculis reliquias cum eo comparemus!

Habemus autem octo fragmenta, si ad ea, quae Winckelmann p. 15. 16. 18 fr. IV et VI [2]) collegit, unum addas e Themistii oratione *περὶ ἀρετῆς* in mus. rhen. XXVII p. 450 sq. Praeterea Antisthenis sententias, quas de Hercule dixerat, hos locos referre equidem puto:

I) Dionis or. IV p. 151 sq. (1. de Herculis eruditione;
2. de Hercule rege).
II) Eiusdem or. I p. 64 (de Herculis *αὐταρκείᾳ*).
III) Diogenis Laertii VI 10—13 nonnulla Antisthenis placita.
IV) Euseb. praep. ev. XV 4, 16 (de Herculis virtute).
V) Iuliani or. VII p. 219 D.
[VI) Dionis or. I p. 64 sqq. (de Herculis regno)].

Quomodo hi loci ad Antisthenem redeant, nostrum est, accuratius exponere.

I 1 Incipiamus a Dionis or. IV 151 sq. Hic Diogenes duas homines instituendi rationes esse exponit, alteram humanam, alteram divinam, quam his verbis describit: esse *ἐνίοτε μὲν παιδείαν, ἐνίοτε δὲ ἀνδρείαν καὶ μεγαλοφροσύνην. Καὶ οὕτω δὴ Διὸς παῖδας ἐκάλουν οἱ πρότερον τοὺς τῆς ἀγαθῆς παιδείας ἐπιτυγχάνοντας καὶ τοὺς τὰς ψυχὰς ἀνδρείους καὶ πεπαιδευμένους ὡς Ἡρακλέα ἐκεῖνον.* [3]) De gente idem Diogenes dicit, quod anus illa Dorica, quacum Dio se collocutum esse

---

1) Hoc enim titulo duos eos libros coniungendos esse Mueller, *de Antisth. vita et scriptis* p. 41 putat (quem sequuntur Chappuis, *Antisthène* p. 29 et Susemihl in Fleckeiseni annal. 135 [1887] p. 209), quos Diog. Laert. recenset sub titulo *Ἡρακλῆς ὁ μείζων ἢ περὶ ἰσχύος* et *Ἡρακλῆς ἢ περὶ φρονήσεως ἢ* (melius *καὶ* praeeunte Welckero opusc. II p. 483 Krische, *die theol. Lehren d. griech. Denker* p. 244) *ἰσχύος*.

2) Cf. Duemmler. in Antisthenicis p. 6, 1 et Susemihl. l. c. p. 212; num fr. II p. 17 sq. Winck. et V p. 18 'Herculi' cum veritate adscribantur, dubium est; v. Susemihl. l. c. p. 212 sq.

3) Secundum Dionem Iulianus in or. II p. 82 A sqq. eadem exponit.

narrat, in or. I 63 adumbrat; de disciplina Herculis locus similis est in or. I p. 64: *ἦν δὲ καὶ πεπαιδευμένος ἁπλῶς, οὐ πολυτρόπως οὐδὲ περιττῶς σοφίσμασι καὶ πανουργήμασιν ἀνθρώπων κακοδαιμόνων.* In oratione autem IV 152 ita Diogenes pergit: *οὐκοῦν ὅστις ἂν ἐκείνην τὴν παιδείαν* (divinam) *ἔχῃ καλῶς πεφυκώς, ῥᾳδίως καὶ ταύτης*[1]) *γίγνεται μέτοχος ὀλίγα ἀκούσας καὶ ὀλιγάκις, αὐτὰ τὰ μέγιστα καὶ κυριώτατα, καὶ μέμνηται καὶ φυλάττει ἐν τῇ ψυχῇ, καὶ οὐδεὶς ἂν αὐτὸν ἔτι τούτων ἀφέλοιτο οὔτε καιρὸς οὔτε ἄνθρωπος σοφιστής, ἀλλ᾽ οὐδ᾽ ἂν πυρί τις ἐκκαῦσαι βουλόμενος· ἀλλὰ κἂν ἐμπρήσῃ τις τὸν ἄνθρωπον, ὥσπερ τὸν Ἡρακλέα φασὶν αὐτὸν ἐμπρῆσαι, μένοι ἂν αὐτοῦ τὰ δόγματα ἐν τῇ ψυχῇ.*

Statim elucet omnia haec, cum Hercules hac institutione imbutus sit, etiam ad eum pertinere.

Tota autem sententia sapientiam sophisticam redolet. Nam simillimam anonymus sophista, ex quo tam multa de huius disciplinae institutis discimus, apud Mullach. in phil. graec. fragm. I p. 551 a 12 praebet: *ἔστι δέ τις καὶ φύσις. Αἰ γάρ* (codd. *δὲ*) *τις μὴ μαθὼν παρὰ σοφιστῶν ἱκανὸς ἐγένετο,*[2]) *εὐφυὴς* (scil. *ἐντὶ*) *καὶ γενόμενος ῥᾳδίως συναρπάξαι τὰ πολλὰ ὀλίγα μαθών, παρ᾽ ὧνπερ καὶ τὰ ὀνύματα μανθάνομεν.* Similia apud Platonem saepius leguntur. Talia, praesertim cum de institutione ea, qua Hercules eruditus est, dicantur, etiam Antisthenem, qui Gorgiae sectator erat, scribere potuisse facile concedemus.

Sed quid multa et incerta quaerimus, quoniam casu felici contigit, ut duobus Antisthenis fragmentis cum hoc loco comparatis, Dionem ex Antisthenis Hercule hausisse rivulis nescio quibus intercedentibus demonstrare possimus?

Primum enim ex Hercule fragmentum illud exstat, quo de virtute dicitur *ἀναπόβλητον ὑπάρχειν* (Diog. Laert. VI 105).

Deinde autem totius loci Dionei summa cum illo Herculis

---

1) I. e. huius, quae apud nos est, humanae igitur, ut recte explicavit O. Ribbeck.

2) Sic interpungendum est; aliter M. Schanz de hoc loco in Hermae vol. XIX p. 383 sq.

fragmento consentit, quod Themistius tradit. Dio enim exponit eum, qui divinam institutionem nactus sit, hac comparata etiam humanam institutionem facile sibi paraturum esse. Eandem sententiam secundum Themistium Antisthenes in Hercule ita protulerat, ut Promethea Herculi haec dicentem fingeret: 'sehr verächtlich ist deine Handlungsweise, dass du um weltliche Dinge dich bemühst; denn du hast die Sorge um das Wichtigere unterlassen. Denn du bist kein vollendeter Mann, bis du das gelernt, was höher ist als die Menschen, und wenn du dies lernst, lernst du auch das Menschliche. Wenn du aber allein das Irdische lernst, bist du irrend wie die wilden Thiere.'

Hac Dionis et Themistii sententiarum similitudine fit, ut alter locus altero explicetur et corrigatur.

Ac Dionis quidem locus aptus est, ex quo mendum aliquod in Antisthenis illo fragmento latens corrigamus. Buecheler in adnot. p. 450 de Themistii fragmento haec dicit: 'der Tadel gegen Herakles konnte bei der Geltung dieses Gottes in der kynischen Schule nur vorübergehend ausgesprochen werden, musste in der weiteren Entwicklung berichtigt und beseitigt werden.' Sed Promethea haec Herculi exprobrasse persuadere mihi non possum. Nam Dio in or. IV p. 152 de his duabus instituendi rationibus disserit, de eodem argumento Themistius agit; uterque scriptor divinam institutionem laudat: eo usque alter cum altero consentit, deinde inter se discedunt. Dio Herculem divina institutione imbutum esse dicit; ad eandem apud Themistium Prometheus Herculem excitat. Quid ergo? 'Prometheus sprach zum Herakles' — ita num recte Themistii verba se habent in interpretatione Syriaca? Immo erat, ut Hercules diceret haec Prometheo. Quare debebat exstare: 'Herakles sprach zum Prometheus.' Quam facile haec nomina vel auctor ipse vel interpres vel librarius inter se commutare potuit! Et verba: 'Wenn du aber allein das Irdische lernst, bist du irrend wie die wilden Thiere' Herculem ut cynicum philosophum multo magis decent quam Promethea. De animalibus enim Cynicos et saepe et varia

ratione disputasse p. 106 sqq. et eodem modo, quo Themistius disputavit, p. 174. 175 sq. demonstravi.

Age nunc explicemus, quid de Dione ex ipso Antisthenis fragmento discamus. Quis enim sophista est, a quo Dio eum, qui divina virtute instructus sit, hac privari posse negat? Ut enim certum quendam sophistam significari statuam, ea re permoveor, quod Dio virtutem neque a sophista deleri neque igni exuri posse dicit et verbis, quae statim sequuntur, se Herculis mortem in Oetaeo monte factam notare significat. Quid? is sophista nonne Prometheus est? Quoniam is apud Themistium humana eruditione imbutus ab Hercule res divinas curante vituperatur et propterea, quod hominum varia *μαθήματα*, quae Cynici neglegebant, intenta cura tractat, sophista ab Antisthene appellari poterat. Huc accedit, quod Diogenes apud Dionem ipsum fabulam ita interpretatur, ut Promethea sophistam fuisse convincat: *τὸν δὲ Προμηθέα, σοφιστήν τινα, ἐμοὶ δοκεῖν, καταλαβὼν* (scil. Hercules) *ὑπὸ δόξης ἀπολλύμενον καὶ νῦν μὲν οἰδοῦντος αὐτῷ καὶ αὔξοντος τοῦ ἥπατος, ὁπότε ἐπαινοῖτο, πάλιν δὲ φθίνοντος, ὁπότε ψέγοιεν αὐτόν, ἐλεήσας καὶ φοβήσας ἔπαυσε τοῦ τύφου καὶ τῆς φιλονεικίας· καὶ οὕτως ᾤχετο ὑγιᾶ ποιήσας* (VIII p. 286). Hunc Promethea, qui certe Cynicus est[1]), iam Buecheler (ad Themistii locum) fortasse Antistheneum esse rectissime adnotat. Nam cum Dio in or. IV p. 151 sq. Antisthenem secutus sit, cur non idem de or. VIII p. 286 putemus, praesertim cum hic locus cum Themistiano Antisthenis fragmento optime conciliari possit?[2])

---

1) Eodem modo Alexandri mores a Diogene in or. IV (p. 156 huius libelli) describuntur. Dein verba *δόξα* et *τῦφος* Cynicorum quasi tesserae sunt.

2) Cf. Servium ad Verg. ecl. VI 42: 'haec autem omnia non sine ratione finguntur' — dicit autem fabulas, quae de Prometheo narrantur — 'nam Prometheus vir prudentissimus fuit, unde etiam Prometheus dictus est *ἀπὸ τῆς προμηθείας*.' — Sed cum alii virum sollertem propterea incusarent, quod inutiles artes homines docuisset, maxime hac de causa alii eius *φιλανθρωπίαν* praedicabant. Itaque quod Prometheum artem sophisticam callere saepius legitur, haec sententia ad Antisthenem redire videtur. Velut Iuppiter apud Lucianum commiseratur, quod a callido illo

Hac ratione ego Antisthenis fragmentum apud Themistium servatum rectius explicasse mihi videor, quam Duemmler in Antisthenicis p. 14. Is enim sub Herculis persona Antisthenem ipsum, Platonem sub Promethei latere putat, qui rerum humanarum studio contempto idearum conspectum philosopho appetendum esse doceat. Verba autem Antisthenis sunt haec: 'Der aber, dessen Interesse für die Dinge dieser Welt ist, und der die Denkkraft seiner Intelligenz und seiner Klugheit auf diese schwachen und engen Dinge beschränkt, ist nicht ein Weiser, —. Denn erhaben sind alle himmlischen Dinge und erhabene Gedanken müssen wir über sie haben', quae verba Duemmler Prometheo adscripsit, ego Herculi adscribo et hoc modo interpretor: is, qui mentem suam et prudentiam inpendat ad rerum humanarum naturam cognoscendam divina eruditione neglecta, stultus est.

Hoc est Herculis et Promethei colloquium, cuius de consilio et fine O. Ribbeck in hist. poes. rom. I p. 254 sq. optime haec coniecit: 'Herakles aber hatte ihm nachgewiesen, dass der Adler, welcher seine Leber plage, eben der philosophische Dünkel sei, und hatte ihn von diesem Ungetüm befreit. Vielleicht hat schon Antisthenes wie Theophrast unter der prometheischen Gabe des Feuers den verhängnisvollen Trieb zur Philosophie verstanden, welchen der Titane dem irdischen Geschlecht zu dessen Unglück eingepflanzt habe.'

Itaque cum nobis contigerit, ut Antisthenis Herculem Dionis fontem fuisse duobus de locis demonstraremus, alios quoque locos, qui de Hercule sunt, ex eodem Cynico haustos esse suspicari licet. Sed videamus, num certiora argumenta adferre possimus.

I 2 Duo sunt loci, quibus de Hercule hominum rege, sed

---

homunculo tam saepe deceptus sit (Iuppit. trag. 1, deor. dial. I 1), et ne iterum ludibrio habeatur, quam sapienter cavet! *Κατασοφίζῃ με, ὦ Προμηθεῦ,* Prometheo petenti, ut a Caucaso solvatur, respondet (deor. dial. I 2); cf. etiam Luc. Prom. s. Cauc. 4 (Mercurius loquitur): *τὴν ἐν τῷ μέσῳ δὴ ταύτην σχολὴν καλῶς ἂν ἔχον εἴη, ἐς ἀκρόασιν καταχρήσασθαι σοφιστικήν, οἷος εἶ σὺ πανουργότατος ἐν τοῖς λόγοις.*

plane diverso modo agitur, or. IV p. 150 sq. et or. I p. 63 sqq. Priore loco Alexander timore perterritus, ne eruditionis regiae imperitus esse videatur, quis eam doceat, e Diogene quaerit. Ad haec Diogenes respondet: 'ipse eam Iuppiter habet et cum iis communicat, quibuscum vult. *Οἷς δὲ ἂν μεταδῷ, πάντες οὗτοι Διὸς παῖδές εἰσί τε καὶ λέγονται.*' Tum de divina et humana eruditione disputatur, ut supra exposuimus, et p. 151 sub finem ita pergitur: *καὶ οὕτω δὴ Διὸς παῖδας ἐκάλουν οἱ πρότερον τοὺς τῆς ἀγαθῆς παιδείας ἐπιτυγχάνοντας καὶ τοὺς τὰς ψυχὰς ἀνδρείους καὶ πεπαιδευμένους ὡς Ἡρακλέα ἐκεῖνον.* Quid igitur Dio de Hercule dicit? Nimirum haec: Hercules, quod divinam sive regiam eruditionem a Iove accepit, recte in fabulis Iovis filius appellatur. Regni autem verbum non proprie usurpatur, sed ad id imperium transfertur, quod in animi mentisque virtutibus constat (cf. supra p. 91 sq.). Hercules igitur, ut probum Cynicum decet, rex est et Iovis filius. Deinde Luciani Cynic. 13 conferendus est: *Ἡρακλέα τὸν πάντων ἀνθρώπων ἄριστον, θεῖον δὲ ἄνδρα καὶ θεὸν ὀρθῶς νομισθέντα,* et Epictetus III 24, 16 Herculem sic praedicat: *οὐ γὰρ μέχρι λόγου ἠκηκόει, ὅτι πατήρ ἐστιν ὁ Ζεὺς τῶν ἀνθρώπων, ὅς γε καὶ αὐτοῦ πατέρα ᾤετο αὐτόν.* Ex his argumentis Dioneum Herculem Cynicum esse apparet; cum autem Antisthenes in Hercule divinam ab humana discreverit eruditionem et Herculem ipsum divina imbutum esse exposuerit, etiam eam fabulae interpretationem, quae ex hoc discrimine pendeat, Antistheneam esse verisimile est. Quodsi Dio propterea Herculem regem fuisse et recte Iovis filium existimatum esse exponit, quod divina eruditione educatus sit, ea quoque in re Antisthenem sequitur.

Sed etiam in or. I 63 sq. Hercules rex nominatur. Postquam Dio in universum de bono rege disputavit, inde a p. 59 ita pergit, ut fabulam sive potius narrationem referat, quam, cum exsul per Elidis loca deserta vagaretur, ex muliere aliqua Dorica greges pascente audivit. Quae vaticinationis, inquit, perita exsilium meum mox peractum iri praedixit; nam imperatorem praepotentem me inventurum esse dixit, cui ut

ea, quae mihi narrasset, nuntiarem, me monuit. *Ἦν μὲν γὰρ* (Hercules), incipit anus illa, *ὡς πάντες λέγουσι, Διὸς υἱὸς ἐξ Ἀλκμήνης*. De genere ergo idem, in quo omnes consentiunt, etiam mulier illa narrat. Sed statim ipsa fabulae obloquitur; quae iam de Hercule dicit, ea nihil aliud sunt, nisi fabulae interpretatio euhemeristica. Fuit enim Hercules *βασιλεὺς δὲ οὐ μόνον Ἄργους, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης — τοῦτο δὲ οἱ πολλοὶ οὐκ ἴσασιν — ἀλλ' ὅτι* (nisi quod) *αὐτὸς ἀπεδήμει στρατευόμενος καὶ φυλάττων τὴν ἀρχήν· οἱ δ' Εὐρυσθέα φασὶ βασιλεύειν τότε. Ταῦτα μὲν οὖν λέγεται μάτην ὑπ' αὐτῶν*, immo Hercules, quippe qui *πάντων πολὺ κρείττων* fuerit, non solum Graeciae, sed etiam omnium, quae a solis ortu usque ad occasum patent, terrarum rex fuit. Item falso fabula Herculem solum terras peragrantem labores illos ingentes perfecisse tradit; quomodo enim urbes capere, tyrannos interficere potuit nisi exercitu adiutus? Sed fama illa orta est, quoniam Hercules *αὐτουργὸς ἦν καὶ τῇ ψυχῇ πρόθυμος καὶ τὸ σῶμα ἱκανός, καὶ πάντων μάλιστα ἐπόνει* (p. 64).

Vides Herculem, Cynicorum principem: *αὐτουργὸς* enim Cynicus esse debet et *φιλόπονος* (cf. Musonium in Stob. flor. II p. 337, 7). Sed reliqua ea in re ab illa interpretatione cynica abhorrent, quam in or. IV p. 150 sq. exstare vidimus, quod hic Hercules rex propter animi virtutes, in or. I propter potentiam et opes nominatur. Quare haec interpretatio non ex cynico fonte hausta esse potest, sed Dio eos sequitur, quorum sententias Dionysius ant. rom. I 40 sub finem et 41 his verbis tradit: *ὁ μὲν οὖν μυθικὸς λόγος ὑπὲρ αὐτοῦ τοιόσδε παραδέδοται· ὁ δ' ἀληθέστερος — τοιόσδε· ὡς στρατηλάτης γενόμενος*[1]) *ἁπάντων κράτιστος τῶν καθ' ἑαυτὸν Ἡρακλῆς καὶ δυνάμεως πολλῆς ἡγούμενος, ἅπασαν ἐπῆλθε τὴν ἐντὸς Ὠκεανοῦ*. Sed ut cognoscere possis, quantum Dio a Cynicorum vel Stoicorum interpretatione aberraverit, Epicteti diss. III 26, 32 conferre liceat: *καὶ ἦν Εὐρυσθεὺς μέν, ὃς ἦν, οὔτε*

1) Cf. c. 41 *ἀφίκετο δ' εἰς Ἰταλίαν οὐ μονόστολος*. Vide etiam Diodor. IV 17, 1. 18, 2. 34, 1. 32, 2 coll. cum Isocr. or. V 111.

Ἄργους οὔτε Μυκηνῶν βασιλεύς, ὅς γ᾽ οὐδ᾽ αὐτὸς ἑαυτοῦ· ὁ δ᾽ Ἡρακλῆς ἁπάσης γῆς καὶ θαλάττης ἄρχων καὶ ἡγεμὼν ἦν, καθαρτὴς ἀνομίας καὶ ἀδικίας κτλ. (cf. II 16, 44).

In sequentibus autem Dio euhemeristicis plane omissis Herculis mores, quales fuisse Cynici sibi finxerunt, describit: Hercules *αὐτουργός*, praeterea *πεπαιδευμένος ἁπλῶς* (cf. supra p. 239), *οὐ πολυτρόπως κτλ.* De habitu eius veram et genuinam Herculis imaginem fabula servavit, quam dummodo memoriam traditam recte explices, facile restituere licet. Hercules enim nudus incessisse tantum leonis pelle indutus et clava armatus traditur. Quod ita explicatur, quasi eius fabulae inventores eum neque aurum neque argentum nec vestes magni fecisse significare voluerint, nisi quantum ad dona danda valeant. Hoc Cynicum esse docent exempla, quae Zeller hist. phil. graec. II 1[3] p. 269 sq. collegit. — *Πολλοῖς γοῦν οὐ μόνον χρήματα ἄπειρα καὶ γῆν καὶ ἀγέλας ἵππων καὶ βοῶν, ἀλλὰ βασιλείας καὶ πόλεις ὅλας ἐδωρήσατο.* Undenam accepit? *ἐπίστευε γὰρ αὑτοῦ πάντα εἶναι καὶ* II
οὐδὲν ἀλλότριον. Nonne eandem sententiam ex Antisthenis placitis Diog. Laert. servavit, cum VI 11 dicit, quem locum Rohde rectissime comparavit: *αὐτάρκη τ᾽ εἶναι τὸν σοφόν· πάντα γὰρ αὐτοῦ εἶναι τὰ τῶν ἄλλων*? Iam supra dixi, quoniam in or. IV p. 151 sq. Dio Antisthenis Herculem sequatur, semper aliis quoque locis, quibus de Hercule verba faciat, primum de Antisthene tanquam fonte cogitari posse. Hoc ad argumentum confirmandum in or. I p. 64 consensus ille accedit, qui est inter Dionem et Antisthenis placitum, et ita optime explicari potest, ut uterque, et Dio et Diogenes Laertius, ex Antisthenis Hercule pendere sumamus.

Adde, quod illud placitum apud Diogenem aliis eiusdem generis dictis circumdatur, quae ex Hercule hausta sunt, ut et illud ipsum eodem redire verisimile sit.

Statim elucet, si Diogenis VI 10 sq. 12 cum Antisthenis Herculis fragmentis apud eundem § 105 conferas, utroque loco simili ratione *ἀρέσκοντα* [1]) enumerari. Sed videamus de singulis:

---

1) Iam Mueller, *de Antisth. vita et script.* p. 42 sq. haec placita ad

III 1 § 10 Ἤρεσκεν αὐτῷ καὶ τάδε· διδακτὴν ἀπεδείκνυε τὴν ἀρετήν = § 105.

2 § 11 uno intercedente placito haec leguntur: αὐτάρκη δὲ τὴν ἀρετὴν πρὸς εὐδαιμονίαν, μηδενὸς προςδεομένην ὅτι μὴ Σωκρατικῆς ἰσχύος, ex ʻHerculeʼ sumpta. Nam primum ʻHerculesʼ de prudentia et robore (περὶ ἰσχύος) erat (Diog. VI 18), deinde verba, quae exscripsi, cum Eusebio (praep. ev. XV 4, 16) consentiunt, qui locus ad Antisthenis Herculem referendus est.

Haec enim sunt verba: οὐ γάρ ἔστιν, ὅπως ἄν τις ἐκ τούτων ὁρμώμενος παραδέξαιτο τὰ Ἡράκλεια καὶ θεῖα ἐκεῖνα δόγματα, ὡς ἰσχυρόν τι καὶ πάγκαλον χρῆμα ἀρετή, καὶ οὔτε ποτὲ ἐνδέουσα πρὸς εὐδαιμονίαν οὔτε ποτὲ αὐτῆς ἀφαιρουμένη, ἀλλὰ κἂν πενία κἂν νόσος — κἂν τὰ ἐκ τῆς τραγῳδίας ἅμα πάντα ἐπιρρυῇ, ἔτι ὁ δίκαιος εὐδαίμων καὶ μακάριος. His quidem verbis Eusebius Diogenis Sinopensis dictum hoc notare videtur: εἰώθει δὲ λέγειν τὰς τραγικὰς ἀρὰς αὐτῷ συνηντηκέναι· εἶναι γοῦν

ἄπολις, ἄοικος, πατρίδος ἐστερημένος κτλ.

(Diog. Laert. VI 38). Sed re vera omnia fere ad Antisthenem redeunt. Nam Ἡράκλεια δόγματα non solum ea placita nominari possunt, quae animi fortitudinem et robur laudant, velut ipse Antisthenes ab Eusebio l. c. XV 13, 7 Ἡρακλεωτικός τις ἀνὴρ τὸ φρόνημα appellatur, sed etiam ea, quae ipsius Herculis sunt. Et profecto illa placita a quovis Cynico comprobari possunt. Cur igitur non ab Hercule Cynicorum principe? Ubinam autem Hercules ea proposuit? Nempe apud cynicum aliquem scriptorem. Quorum unus restat, de quo cogitari possit, Antisthenes. Nam Eusebii verba ὡς ἰσχυρόν τι καὶ πάγκαλον χρῆμα ἀρετή, — οὔτε ποτὲ αὐτῆς ἀφαιρουμένη, consentiunt cum Antisthenis hoc placito: ἀναφαίρετον ὅπλον ἡ ἀρετή (Diog. VI 12). Deinde cum eis, quae Eusebius addit: οὔτε ποτὲ ἐνδέουσα πρὸς εὐδαιμονίαν Antisthenis verba con-

---

Herculem restituendum usurpavit; sed neque causas, cur hoc vel illud placitum ad illum referret, attulit et ea adhibuit, quae num eodem pertineant, dubium est.

ferri possunt: *αὐτάρκη δὲ τὴν ἀρετὴν πρὸς εὐδαιμονίαν* (ibid. 11). Consentiunt enim inter se virtutem semper cum felicitate coniunctam esse, nisi quod Antisthenes eam ad felicitatem comparandam solam per se valere adicit. Si recte disputavi, cui Antisthenis scripto aptius illa *δόγματα Ἡράκλεια* adscribantur, quam Herculi? —

Uno autem placito intercedente apud Diog. Laert. VI 11 id sequitur, quod apud Dionem in or. I p. 64 invenimus: *αὐτάρκη τ᾽ εἶναι τὸν σοφόν κτλ.*

Tribus placitis intercedentibus his verbis pergit: *καὶ* III 3
ἐρασθήσεσθαι δέ· μόνον γὰρ εἰδέναι τὸν σοφόν, τίνων χρὴ ἐρᾶν. Haec ex eadem argumentatione sumpta videntur esse, qua in Hercule Antisthenes demonstravit: *ἀξιέραστόν τε τὸν σοφόν* (Diog. VI 105).

Iam nova *ἀρεσκόντων* series incipit a § 12: *ἀναγράφει*
δ᾽ αὐτοῦ καὶ Διοκλῆς ταυτί· τῷ σοφῷ ξένον οὐδὲν οὐδ᾽ ἄπο- 4
ρον· ἀξιέραστος ὁ ἀγαθός· οἱ σπουδαῖοι φίλοι. De duobus 5. 6. 7
postremis cf. Diog. VI 105: *ἀξιέραστόν τε τὸν σοφόν — καὶ φίλον τῷ ὁμοίῳ.*

Eorum, quae primo loco feruntur, illud '*τῷ σοφῷ ξένον οὐδέν*' in Antisthenis Hercule exstitisse potest, quoniam Crates Thebanus eandem sententiam in tragoedia Hercule proposuit (v. Duemmler. Antisth. p. 68). Accedit, quod certe aliud illud cum altero arte coniunctum: *τῷ σοφῷ — οὐδὲν — ἄπορον* in Antisthenis Hercule scriptum erat.

Iulianus enim in or. VII p. 219 D exponit, Herculem tanto V
fuisse robore et vi, ut etiam naturae rerum vires et pericula superaret, velut eum mare aureo calice traiecisse. Apponam ipsius scriptoris verba: *ἐπὶ τῆς χρυσῆς κύλικος, ἣν ἐγὼ νομίζω, μὰ τοὺς θεούς, οὐ κύλικα εἶναι, βαδίσαι δὲ αὐτὸν ὡς ἐπὶ ξηρᾶς τῆς θαλάττης νενόμικα. Τί γὰρ ἄπορον ἦν Ἡρακλεῖ;* Haec, cum Hercules Cynicis pro sapientis exemplari fuerit, eadem sunt atque Antisthenis placitum: *τῷ σοφῷ οὐδὲν ἄπορον.* Iam repetere licet quam supra admisi argumentationem; quoniam Iulianus, cum de Hercule dicit, cum Antisthenis dicto aliquo ad verbum consentit, haec res quo-

modo simplicius et rectius explicari potest, quam ut Antisthenem in Hercule *τῷ σοφῷ οὐδὲν ἄπορον* docuisse suspicemur eamque doctrinam e fabuloso Herculis itinere in Hispaniam facto [1]) enucleasse?

[VI] Sed nunc ad Dionem redeamus et de or. I p. 64 (usque ad finem) verba faciamus. Dio enim, ut solet, [2]) fabulam aliquam narrat vel potius mulierem illam Doricam narrantem facit. Pater Herculis, Iuppiter, filii neglegens non erat, sed cum eum imperare velle [3]) vidisset, Mercurium ad eum, ut animi indolem exploraret sibique de ea re renuntiaret, misit. Quomodo Mercurius hoc imperium exsecutus esset, iam antea rettuli (p. 172).

Nunc age videamus, num etiam hac in narratione Antisthenis doctrina inveniatur. Sed ad hanc quaestionem solvendam si quis aliunde auxilium nobis futurum esse exspectaverit, valde errabit; nam ex Themistio, qui in or. XXII (*περὶ φιλίας*) eandem *σκηνοποιΐαν*, quam Dio habet, propterea de Dionis fontibus nihil discitur, quod is sophista non solum totam Dionis *σκηνοποιΐαν* et sententias, sed etiam saepius singula verba in suum usum vertit. [4])

Atque primum quidem Dionis narratio prosopopoeiam ex-

---

1) Fabulam ipsam alii alio modo narraverunt: vide Athen. XI p. 469 C—E 470 CD et inprimis Stesichorum apud eundem (XI p. 781 D, cf. Bergk. ad Stesich. fr. 8 in poet. lyr. gr. III⁴ p. 209); cf. etiam Apostol. II 47 (paroemiogr. II p. 275 sq.).

2) *Χαίρει δὲ μάλιστα καὶ μυθολογήμασι τὰς παραινέσεις συνδιαπλέκειν* (Phot. bibl. cod. 209 p. 165 b 18), videlicet ex sophistarum more: cf. Themist. or. XXII p. 278 D *καὶ ὅντινα ἔχω πρόχειρον μῦθον, εἴποιμ᾽ ἂν ὑμῖν, εἴ μου πρᾴως ἀνέξεσθε παραβαλλομένου τοῖς σοφισταῖς.*

3) Luc. Cyn. 13: *κρατεῖν ἤθελε* (sua sponte) *καὶ τρυφᾶν οὐκ ἐβούλετο* (Hercules).

4) Hoc vidit Welcker (opusc. II p. 488 sq.). — Themistius inter personas allegoricas, quas in scaenam ducit, etiam *Μετάνοιαν* recepit, Cebetis nimirum exemplum secutus: cf. [Cebetis] tab. c. 35 et Luc. de merc. cond. c. 42. Ceterum velim scire, quantum in orationibus Themistius ex aliis scriptoribus hauserit, quantum sibi ipsi debeat: credo ne dimidiam quidem partem de suo addidit. Velut Dionis orationibus saepius usus est, inprimis iis, quae de regno sunt, quas in orr. I. II. XV scribendis adhibuit.

hibet, ut vidimus, e genuino Cynicorum more excultam; simul autem fabulam continet ita inventam, id quod Photius recte animadvertit (vide p. 248 adn. 2), ut adhortationes regibus destinatas ei intexuerit.

Sed eiusdem generis fabulae etiam in Antisthenis Hercule inerant. Antisthenis enim morem fuisse, ut multa fabulis doceret, Iulianus in or. VII 209 A et 215 C auctor est, et idem p. 217 A dicit: *Ἀντισθένει δὲ καὶ Ξενοφῶντι καὶ αὐτῷ Πλάτωνι πραγματευομένοις ἠθικάς τινας ὑποθέσεις οὐ παρέργως, ἀλλὰ μετά τινος ἐμμελείας ἡ τῶν μύθων ἐγκαταμέμικται γραφή.* Quae verba falso Lobeck in Aglaoph. I p. 378 ad Antisthenis 'commentationes Homericas' rettulit; non de Homeri interpretatione apud Iulianum res est, sed tota oratione de fabularum usu (*εἰ πρέπει τῷ κυνὶ μύθους πλάττειν*) agitur. Postremo Iulianus, si quis fabulas narrare velit, ei suadet, ut Antisthenem et Xenophontem et Platonem imitetur et hac in opera studeat *ἀντὶ μὲν Ἡρακλέους μεταλαμβάνειν Περσέως ἢ Θησέως τινὸς ὄνομα καὶ τὸν Ἀντισθένειον τύπον ἐγχαράττειν, ἀντὶ δὲ τῆς Προδίκου σκηνοποιΐας ἀμφὶ τοῖν ἀμφοῖν τούτοιν θεοῖν ἑτέραν ὁμοίαν εἰσάγειν εἰς τὸ θέατρον* (p. 217 AB). Quid igitur dicit Iulianus? Nimirum suadet, ne Herculis personam fabulis novis subiciat, quoniam haec provincia iam satis ab Antisthene exculta sit, sed ut Antisthenis quidem rationem, quam ille ad Herculem adhibuerit, retentam in Perseum et Theseum transferat. Sequitur, ut Antisthenes etiam in Hercule fabulis enarrandis philosophiae praecepta docuerit. Verba autem *ἀντὶ δὲ τῆς Προδίκου σκηνοποιΐας κτλ.* Iulianus cum scribebat, Dionis eius fabulae videtur recordatus esse, de qua nunc res est.

Sed videamus, num etiam Dio Antisthenis *τύπον* in fabula sua expresserit. Cynicae sapientiae vestigia insunt haec: primum is vertex, in quo Tyrannis sedet, *Τυφῶνος ἄκρα* nominatur. *Τῦφος* autem et *τετυφωμένος* verba apud Cynicos saepissime usitantur. Deinde tota fabula in eo fundata est, quod Hercules Iovis filius appellatur, qui eius eruditioni regiae ut pater prospicit eique imperium totius mundi dat. *Τοιοῦτος*

γάρ ἐστιν ὁ Κυνικὸς τοῦ σκήπτρου καὶ διαδήματος ἠξιωμένος παρὰ τοῦ Διός (Epictet. IV 8, 30). Adde, quod ab Antisthene Herculem Iovis filium propterea existimatum fuisse verisimile est, quod divina et regia institutione educatus esset (v. p. 243), et ea Cynicorum praecepta habebis, quae Dio fabula sua inlustrare voluit.

Fabulae autem *σκηνοποιΐα* secundum Prodici exemplum facta est, sed ea re ab illo discrepat, quod Dominatio et Tyrannis, ad quas Hercules ducitur, in altissimi montis fastigio sedes suas habent.[1] Sed non primus Dio ita Prodici allegoriam mutavit, ante quem iam Pseudocebes in tabula sua *Παιδείαν* sive veram Eruditionem una cum Moderatione in alto et undique abrupto colle, cuius difficilis erat adscensus, collocatam pinxerat (v. tab. c. 15, cf. Lucian. de merc. cond. 42). Quid? quod iam Simonides, quem Welcker quoque laudat, cecinit:

ἔστι τις λόγος ποτὲ τὰν ἀρετάν
ναίειν δυσαμβάτοις ἐπὶ πέτραις,
νῦν δέ μιν θεῶν χῶρον ἁγνὸν ἀμφέπειν (fr. 58 Bergk.).

Huc pertinet etiam Diogenis epistula XXX, quam patri scripsit non multo postquam Athenas profectus est. Patri enim renuntiat se Antisthenis, quem verbis *τὸν Σωκράτους ἑταῖρον* significat, adisse scholas; hunc tum de viis, quibus ad virtutem perveniretur, disputasse et duas esse exposuisse, alteram brevem, longam alteram; et cum rursus se ad eum contulisset, se illum rogasse, ut accuratius, quid de duabus istis viis animo sentiret, sibi diceret. Antisthenem autem statim discipulos per urbem ad acropolin duxisse et duas vias monstrasse, alteram brevem, abruptam, difficili adscensu, alteram

1) Vide Welcker. opusc. II p. 488 sq.; is l. c. inde a p. 474 eos recenset scriptores, qui Prodici allegoriam imitati sunt; Luciani praeter somn. 6 etiam rhet. praec. 5 sq. laudare potuit: *ἐθέλω δέ σοι πρῶτον, ὥσπερ ὁ Κέβης ἐκεῖνος, εἰκόνα γραψάμενος τῷ λόγῳ ἑκατέραν ἐπιδεῖξαι τὴν ὁδόν. Δύο γάρ ἐστον, αἳ πρὸς τὴν ῥητορικὴν ἄγετον.* Item Cebetis tabulam in Hermot. 22 sq. imitatur. Cf. de merc. cond. 42. Praeter ea Welcker Diogenis Cynici epist. XXX omisit.

longam, planam, facilem, et dixisse illis cum viis eas comparandas esse, quibus homines ad felicitatem adducerentur; breviore autem via vitam cynicam significasse. Epistolographus autem aut ipse Prodici allegoriam imitatus est aut Antisthenis ipsius imitationem ad Prodici exemplum factam denuo rettulit. Sed hanc quaestionem proposuisse satis habeo et aliis solvendam relinquo.

Haec habeo, quae ad Antisthenis Herculem restituendum invenire potui. Recte iam Mueller l. c. p. 42 perspexit Antisthenem Herculem tanquam principem et auctorem philosophiae cynicae induxisse.

Utrum autem totam eius vitam in Hercule an selectas fabulas tractaverit, ex iis, quae scimus, non satis clare apparet. In fragm. IV. V p. 16 Winckelm. et VI p. 18 sq. scaena Chironis antrum est, cum Prometheo Hercules disputat apud Themistium, in solis calice mare in Hispaniam transvehitur apud Iulianum. Sed ex hac scaenae varietate id colligi non potest, quod Duemmler in Antisthenicis p. 6, 1 concludit, Herculi dialogo Antisthenem ab argumento videri nomen imposuisse, 'non a disserentis alicuius persona.' Repugnat Plutarch. de vit. pud. c. 18 (fr. III Winck.), qui scribit: *οὕτως ἄτρεπτος ἦν καὶ ἀνάλωτος ὑπὸ τῶν τοιούτων καὶ κρατῶν ἐκείνης τῆς παραινέσεως, ἣν ὁ Ἀντισθένειος Ἡρακλῆς παρήνει τοῖς παισὶ διακελευόμενος κτλ.*, repugnat porro Proclus ad Plat. Alcib. p. 98 (fr. V Winck.): *λέγει οὖν ὁ Ἀντισθένους Ἡρακλῆς περί τινος νεανίσκου παρὰ τῷ Χείρωνι τρεφομένου.* Ipsum ergo Herculem Antisthenes in libello suo verba facientem induxit, scil. tanquam philosophum cynicum, qui se ipsum hominibus imitandum proponat exemploque suo philosophiae praeceptis maiorem vim reddat (v. etiam Susemihl. in Fleckeis. annal. CXXXV [1887] p. 213).

Pauca de Herculis fr. IV et V Winckelm. adicere mihi liceat, quae de Hercule et de Chirone sunt. Apud Eratosthenem (catasterism. c. 40 = fr. IV) haec leguntur: *μόνον δὲ τὸν Κένταυρον* (Chironem) *οὐκ ἀνεῖλεν, ἀλλ᾽ ἤκουεν αὐτοῦ, καθάπερ Ἀντισθένης φησὶν ὁ Σωκρατικὸς ἐν τῷ Ἡρακλεῖ.* Quas

partes Centauri praeter Chironem ab Antisthene acceperint, e Dionis or. XXXII p. 700 concludi potest, ubi eorum intemperantia notatur, et Rohde apte eiusdem orationis IV p. 184 contulit, quo loco Centaurorum varium et commixtum genus ex opaca aliqua nube ab Ixione conceptum cum oratorum civilibus orationibus et sophistae alicuius commentationibus gloriae cupiditati dediti comparantur.[1] Ab his igitur Antisthenes communem omnium opinionem secutus[2] Chironem discrevit. Sed nisi omnia fallunt, illum quoque sophistam fuisse exposuit, at hominibus multo utiliorem et doctiorem et iustiorem nec cum aliis illis Centauris comparandum. Nam Hercules *ἤκουεν αὐτοῦ, καθάπερ Ἀντισθένης φησίν,* eius hospitio usus, ut schol. Germanici cod. S p. 178 Breyss. ex Antisthene refert. Quid aliud haec verba significant, nisi Chironis auditorem fuisse Herculem?

Verba autem fragmenti IV Winck., quae de Achillis et Herculis amore sunt, ab iis, quae ad Antisthenem redeunt, secernenda esse iam Welcker l. c. p. 8 adn. 21 animadvertit.

Haec de ‘Hercule’ dicta sint; si quis, quae illius libri ratio fuerit atque indoles, quasi imaginem sibi fingere velit, suadeo, ut Buttmanni Mythologum adeat et legat, quae vir ille in primo tomo de Herculis fabulae *ὑπονοίᾳ* scripsit: similem enim ibi fabulae interpretationem inveniet atque apud Antisthenem.

Nunc Antisthenis Hercule dimisso c y n i c a e de Herculis fabula interpretationis reliquias, quidquid earum cognovisse mihi videor, colligam. Nam etsi in tanta testimoniorum penuria aut difficillimum est aut omnino effici non posse videtur, ut, quid Antisthenis sit, quid Diogenis vel Cratetis discernatur, tamen si non omnia ad ipsius Antisthenis librum redeunt, at certe multa ab eius doctrina profecta esse persuasum habeo, praesertim cum semper eundem Herculis *τύπον,* quem Antisthenes expresserat, ab eius sectatoribus retentum esse appareat.

---

1) Vide de Centauris Welcker. in opusc. III p. 9 sq.

2) Cf. Welcker. l. c. p. 1—8. 9.

Initium faciamus a Dione et de oratione V et LX pauca dicamus.

Or. V *Λιβυκὸς μῦθος* inscripta est, quae fabula quo con- I
silio facta sit, ex or. IV p. 163 apparet. Diogenes in Alexandro pravam opinionum vanitatem vituperat, quam si ultra teneat, genuinum regem nominari non posse; sin autem ea desistat, eum non solum omnibus viris, sed etiam mulieribus imperaturum esse, ut Hercules quondam imperaverit. Interrogatus, quasnam mulieres dicat, respondet non Amazones, sed multo periculosiores, et Libycam fabulam narrat. Nihil aliud refertur nisi eum narrasse; ipsam fabulam et eius allegoricam interpretationem Dio in or. V narrat. Fabula autem haec est: Hercules orbem terrarum pervagatus in Libyam quoque venit [1]) ibique portentum immane interfecit, quod mulieris facie et pectoris mira pulchritudine praeditum, sed in taetrum anguem desinens homines adliciebat et appropinquantes devorabat. [2]) Interpretatione allegorica haec fabula ita trahitur et vertitur, ut de libidinibus, quibus Hercules sese liberavit, intellegenda sit. *Καὶ τοῦτο αὐτῷ βούλεσθαι δηλοῦν τῆς γῆς τὴν ἡμέρωσιν* (p. 195); nam ut in or. I p. 71 dicitur, non credibile esse Herculem bestias interfecisse, ut vulgo credatur, sed malos et feros homines et tyrannos intellegendos esse. Interpretationis eius ratio sane cynica est; nam philosophus cynicus libidinibus et opinionibus non obnoxius esse debet. Etiam Herculem interpretabantur, cum summum eius officium in tota vita terra marique expurgando constaret (cf. Luc. Cyn. 13, Iuliani epist. ad Them. p. 254 A), non solum contra opiniones pugnasse (Diog. epist. 10) et iniuriarum totum genus (Luc. bis acc. 20) et, si Iovi placeret, contra Pseudocynicos (Luc. fugit. 23),

---

1) Cf. or. XXXXVII (II p. 221 R.) et XXXIII (II p. 24). De Libya portentorum et monstrosi generis ferarum plena cf. Morelli in Reiski edit. Dionis II p. 571 sq.; de eadem re agit ex. c. Lucianus libello, qui est *περὶ διψάδων*, singularem libellum *περὶ δρακόντων Λιβυκῶν* anonymus paradoxographus scripsit, cuius Tzetzes memoriam facit (v. Westermann. in paradoxogr. p. XVIII).

2) Cf. Themist. or. XXII p. 279 B—D.

sed etiam contra voluptates bella gessisse (Luc. vit. auct. 8 [1]), cf. schol. ad Apollon. I 855): quomodo gesserit, Dio or. V uno exemplo demonstrat. Tum quod Dio eas bestias, quas Hercules interfecit, hominum adfectus intellegit, id a cynico more non alienum esse iam supra vidimus.

Huc pertinent etiam duo loci duorum fabularum *θεραπευτῶν* sive interpretum, quos cum eandem fabulae interpretationem atque Dio praebeant, ad Cynicos referre nequaquam
II dubito. Primum apud Themistium in or. XIII p. 169 D 170 A haec leguntur: Hercules non propterea Iovis filius nominatus est, quod bestias vicit, sed quod potens erat irae et libidinis et audaciae et, ut in codicibus traditur, *κούφων καὶ ἐνέδρας ἐγχειρημάτων*, aut ut Lobeck correxit, *κ. κ. ἀνεδράστων ἐγχειρημάτων*. Nam quae sunt in fabula bestiae, rectius intellegentur, si pro mentis animique illis perturbationibus accipiantur. Item enim duos illos angues, quos Hercules admodum puer interfecit, pro inlecebris sunt, quae iuventutem et virium potentiaeque conscientiam sequi solent, nisi mente prohibeantur (cf. p. 169 C).

III Adde alterum locum e Crameri anecdotis Parisinis II p. 380 sq. sumptum. Ibi Herodotus quidam eam fabulam, qua Hercules tria Hesperidum mala draconte, cuius in custodia illa erant, interfecto abstulisse narratur, ita intellegendam esse censet: *τουτέστι νικήσαντα τὸν πολυποίκιλον τῆς πικρᾶς ἐπιθυμίας λογισμὸν διὰ τοῦ ῥοπάλου τῆς φιλοσοφίας, ἔχοντα περιβόλαιον φρόνημα ὡς δορὰν λέοντος· καὶ οὕτως ἀφείλετο τὰ μῆλα, ὅπερ ἐστὶ τρεῖς ἀρετάς· τὸ μὴ ὀργίζεσθαι, τὸ μὴ*

---

1) Eodem loco emptor admiratur, quod Diogenes non ut Hercules, cuius aemulus sit, leonis pelle indutus sit baculumque pro clava habeat. Sed Diogenes respondet: '*τουτί μοι*' inquit '*λεοντῆ τὸ τριβώνιον.*' Dio quidem leonis pellem gestasse fertur, Diogenes autem non adsumpsit, ita scilicet ratiocinatus: *σὺ δὲ τὸν τρίβωνα λεοντῆν νόει, τὸ δὲ βάκτρον ῥόπαλον, τὴν δὲ πήραν γῆν καὶ θάλατταν, ἀφ' ἧς τρέφῃ· οὕτω γὰρ ἂν Ἡράκλειον διαναστα ίη σοι φρόνημα καὶ πάσης τύχης κρεῖττον* (Diog. epist. XXVI, cf. Diog. Laert. VI 45). De Diogene Herculis sectatore vide etiam Libanium IV p. 862 R.

φιλαργυρεῖν, τὸ μὴ φιληδονεῖν. Διὰ γὰρ τοῦ ῥοπάλου τῆς καρτερικῆς ψυχῆς καὶ τῆς δορᾶς τοῦ θρασυτάτου, σώφρονος λογισμοῦ ἐνίκησε τὸν υἱὸν τῆς φαύλης ἐπιθυμίας, φιλοσοφήσας μέχρι θανάτου, καθὼς Ἡρόδοτος ὁ σοφώτατος συνεγράψατο. *Ἡρόδωρος* Lobeck in Aglaoph. p. 1310 scripsit, sed Mueller fragm. hist. graec. II p. 34 (Herodori fr. 24), num haec ex Herodoro Heracleensi hausta sint, dubitat. Equidem subscribo. Nam etsi Herodorus non plane Herculis fabularum interpretatione euhemeristica abstinebat (cf. fr. 24 de Atlante), tamen ea, quae apud Cramerum exstat, interpretatio tam aperte non solum Cynicae, sed etiam Antisthenis rationi consentanea est, ut eam ab Herodoro alienam esse pro certo constet. Quid? Hercules is nonne cynicus est, qui, ut apud Herodotum illum fit, philosophus dicatur, qui ira avaritia libidine superior sit, qui *καρτερικὴν ψυχὴν* habeat? Velut Diog. Laert VI 2 de Antisthene scribit: *ἤκουε Σωκράτους, παρ᾿ οὗ καὶ τὸ καρτερικὸν λαβὼν καὶ τὸ ἀπαθὲς ζηλώσας.* Deinde verba *ἔχοντα περιβόλαιον φρόνημα ὡς δορὰν λέοντος* cf. cum hoc Antisthenis dicto: *τεῖχος ἀσφαλέστατον φρόνησιν* (Diog. VI 13), et cum Diogenis epist. XXVI loco, quem in p. 254 adn. 1 exscripsi. Atque illae translationes (*ῥόπαλον τῆς φιλοσοφίας* etc.) ab armis repetitae nonne inprimis ab Antisthene usurpatae sunt?

De Herculis morte Dionis or. LX est, ad quam nunc veni- IV
mus, 'egregium interpretationis cynicae exemplum', ut Duemmler in Antisthenicis p. 74 dicit. Ac ne primo quidem obtutu cuiquam dubium esse potest, quin Duemmler recte iudicaverit. Hercules enim ut genuinus Cynicus fingitur: cum ipse totam suam vitam ad virtutem adsequendam conferre constituisset, in laboribus ferendis et egestate toleranda se exercet, quae exercitatio p. 310 *ἄσκησις* vere cynico nomine [1]) appellatur; nudus, leonis tantum pelle indutus incedere solet, sine teguminibus sub caelo dormire, simplici cibo vesci; haec eodem narrantur modo, quo in or. VIII p. 285. Tali modo Hercules educatus tamen a Deianira corrumpitur. Primum, id quod

---

1) Cf. Iuliani or. VI 195 A.

semper fieri videmus, interpretatione nova opus esse ad fabulam intellegendam demonstratur, ut ea, quae vulgo circumferuntur, falso narrari et inter se dissentire appareat. Ita via munita nova interpretatio proponitur. Centaurum, qui Deianiram per flumen portabat, eam non violare voluisse, sed falsis et dolosis verbis, scilicet velut sophistam aliquem ostendisse, si marito suo, ut tandem laboribus desisteret et molliori vitae se daret, persuasisset, eam multo mitiorem et sibi morem gerentem Herculem habituram esse. Ecce novus ex Ixionis gente exstitit sophista et Promethei et Chironis collega. Neque aliter res evenit atque Centaurus dixerat; sed Hercules, cum eum in virtute non mansisse paeniteret, ipse se combussit. Hic fuit *ὁ λεγόμενος τῆς Δηιανείρας χιτών*; cf. [Dionis]
V or. LXIV (II p. 337 R.). Eadem de Herculis morte interpretatio cynica apud Eustathium in schol. ad Dionys. v. 431 legitur, quem non ex Dione hausisse apparet, primum quod nova adfert, quae frustra apud Dionem quaeras, deinde quia cynica de Amaltheae cornu interpretatio antecedit, ut utramque ex uno eodemque fonte Eustathium sumpsisse verisimile sit. De morte autem Herculis haec scribit: *ὅτι μέντοι ἐμελέτησεν οἰκουρεῖν ἀναπεισθεὶς ὑπὸ γυναικός, καὶ σκιατραφούμενος ἱμάτια περιεβάλλετο θάλποντα καὶ οὐκέτι πρὸς ψυχὰς ἐγυμνάζετο, ἀλλ᾿ ἐθάλφθη καὶ ὑπεμαλάχθη πρὸς τρυφὴν ἀποκλίνας, κατακαίει ὁ λόγος τὸν ἥρωα, τὴν ἐκ τῆς περιβολῆς θάλψιν εἰς πυρὰν αὐτῷ ὑπανάψας* (ex Eustathio hausit Eudocia p. 39 et p. 213).

VI Ac de Amaltheae cornu Eustathius quattuor eorum interpretationes adfert, quos *τῶν μύθων θεραπευτὰς πρὸς ἀλήθειαν συμβιβάζοντας* nominat, quarum altera a Cynicis inventa est: *ἄλλοι δὲ τὸ τῆς Ἀμαλθείας κέρας, δι᾿ οὗπερ εὖ ἔχει τὰ κατὰ τὸν Ἡρακλέα, τὸ σκληρόν φασι τῆς διαίτης ἐκείνου καὶ τόν ποτε κατ᾿ ἀρετὴν βίον αἰνίττεσθαι, ὁπηνίκα ἡμίγυμνος περιϊὼν καὶ ἐκκαθαίρων κακίας τὴν γῆν οὐ μαλθακῶς εἶχεν, ἀλλὰ σκληρότερον τοῖς φαύλοις προσεφέρετο· καὶ τοῦτο ἦν τὸ τῆς Ἀμαλθείας κέρας, ἡ ἀμάλθακτος πρὸς πόνους ἀντιτυπία τοῦ ἥρωος* (ex Eustathio sumptam habet Eu-

docia no. 436 c p. 212, no. 52 p. 39). Cf. similem Socratis interpretationem in Stob. flor. LVI 16.

Haec fere sunt, quae adhuc indagare potui, Herculeae fabulae cynicae interpretationis vestigia; Dionis loci, qui ad Herculem pertinent, excerpti sunt ni fallor ex alio eiusdem libro, fortasse eclogis collectis ex Herculis encomio, quod Suidas s. v. *Δίων* inter eius scripta refert. Priusquam enim Dio philosophiae se dedit, sophista erat (Philostr. vit. soph.), sed quod *ἐγκώμιον Ἡρακλέους* scripsit, titulus ipse mihi prodere videtur eam laudationem compositam esse, cum Dio iam ad philosophiam cynicam inclinaret, sed sophisticam eloquentiam non plane valere iussisset.

ADDITAMENTUM

Haec, quae additurus sum, ut omnino addere possem, effecit C. Wachsmuthi humanitas et liberalitas, qui non solum, ut est harum litterarum peritissimus, quantam sententiarum et apophthegmatum materiem ii Cynicis deberent, qui talia philosophorum dicta collegerunt, benevole me docuit, sed etiam eorum apophthegmatum, quae adhuc inedita bibliothecarum libris manuscriptis conduntur, exempla quaedam mecum communicavit propterea utilissima, quod his testimoniis ea, quae de Cynicis exposui, vel confirmantur vel inlustrantur. In codice enim Vindobonensi theol. CXLIX Ness., XCIII Lambec. saec. XIII, cuius imaginem Diels in mus. rhen. XXIX p. 114—116 delineavit (cf. Wachsmuthi libellum, qui inscribitur: '*die Wiener Apophthegmen-Sammlung*' in '*Festschrift zur Begrüssung der XXXVI. Philologenversammlung*' a. 1882 p. 4), inde a fol. 302^{v} usque ad finem florilegium quoddam exstat, quod complectitur '*ἀποφθέγματα καὶ γνῶμαι διαφόρων φιλοσόφων κατὰ στοιχεῖον*' tres in partes divisa. Quarum prima (fol. 302^{v}—306^{r}) clarorum virorum, tertia (fol. 307^{v}—308^{r}) mu-

lierum apophthegmata continet, utraque autem fluxit ex magno illo apophthegmatum corpore (v. l. c. p. 34 sq.) a Wachsmuthio feliciter indagato, quod omnium, quae Byzantinorum temporibus collecta sunt, florilegiorum fons erat et origo. Has duas partes, cum ad illud corpus restituendum magnam utilitatem haberent, Wachsmuth in ea dissertatione, quam laudavi, ex Dielsii apographo a Meklero iterum cum codice Vindobonensi collato publici iuris fecit, omissa ea, quae inter duas illas intercedit, parte (inde a fol. 306^r—307^v), cum hanc ex alio quodam fonte haustam esse Diels l. c. p. 117 ei persuasisset. Atque concedendum est eius argumenta ex iis, quae tunc sciri poterant, prudenter inventa esse; nunc novum florilegium e codice Vaticano Gr. 743 saec. XIV excerptum Sternbachi opera in '*Wiener Studien*' IX (1887) p. 175 sqq. innotescit, quod gnomologii Vindobonensis quasi 'alterum exemplum, longe illud plenius atque integrius' est, quo adhibito eam florilegii Vindobonensis partem, quam Wachsmuth omisit, eandem originem habere quam ceteras demonstrari posse Sternbach l. c. p. 175 adfirmat. Sed exspectandum est, dum Sternbachi dissertatio tota typis expressa erit.

Utut res se habet, tertia illa pars — continet autem Aristippi, Aristonis, Diogenis, Demosthenis, postremo loco Demadis apophthegmata a Dielsio l. c. edita — egregia Cynicorum dicacitatis et facetiarum exempla praebet. Iam ex hac parte exhibere mihi liceat, quae debeo Wachsmuthi benignitati.

fol. 306^r 1. *Ἀρίστων*[1]) *ὁ φιλόσοφος τοὺς πλουσίους καὶ φειδωλοὺς ὁμοίους*[2]) *ἔφησεν εἶναι τοῖς ἡμιόνοις, οἵτινες χρυσὸν καὶ ἄργυρον φέροντες χόρτον ἐσθίουσι.*

2. *Ὁ αὐτὸς πολυκέφαλον θηρίον εἶπε πάντα δῆμον.*

Habemus igitur duas comparationes a bestiis repetitas, quo de comparationum genere apud Cynicos usitato p. 174. 175 sq. verba feci; cf. Marcks., symbola critica ad epistolographos graecos, diss. inaug. Bonnae a. 1883 ed. p. 15 sq. Cum priore

1) *Ἄριστος cod., corr. Diels l. c. p. 116.*
2) *ὁμοίως in ὁμοίους corr. cod.*

Aristonis fragmento Bionis et Teletis comparationes in Stob. flor. XCVII 31 p. 213, 5 sqq. traditae apte conferri possunt, quae et ipsae de divitibus sunt, qui magnis suis divitiis uti nolunt (v. huius libri p. 184 sq.). De Aristonis comparationibus v. p. 185 sq.

3. *Ὁ αὐτὸς τοὺς τὰ γραπτὰ λέγοντας ὁμοίους ἔφησεν εἶναι τοῖς λεοντοχάσμασι τοῖς ἐπὶ τῶν κεράμων. Ἐκεῖνα μὲν γάρ, ἕως ἂν βρέχῃ*[1]*, ῥεῖ, ὅταν δὲ παύσηται*[2]*, κέχηνε· οὗτοι δέ*[3]*, ἕως ἂν ἔχωσι γραπτὰ λέγειν, εὐρόως φέρονται, ὅταν δὲ ἐκλείπῃ*[4]*, χάσκουσι.*

Quam dilucide et concinne dictum! Similiter Diogenes Cynicus eos contempsit, qui chartis inanimis, ut ipse dixit, doctrinam suam mandare mallent quam ipsi viva voce homines adloqui (v. p. 201).

4. *Ὁ αὐτὸς παρεκελεύετο τοὺς τῶν ὑγιαινόντων πόνους ἀναδέχεσθαι, ἵνα μὴ τοὺς τῶν νοσούντων ὑπομένωμεν.*

Ut Aristo duo laborum genera discernit, simili modo Cynici et veros et *ἀχρήστους* labores esse docebant (v. p. 105 sq.).

5. *Διογένης θεασάμενος πόρρωθεν προσιόντα κυρτόν, ἐπειδὴ ἐγγὺς ἐγένετο, εἶπεν· 'ἄνθρωπε, ᾤμην*[5]*) τινά σε φέρειν.'*

6. *Ὁ αὐτὸς νοσήσας ποτὲ ἐν πανδοκείῳ καὶ κινδυνεύων, πυθομένου αὐτοῦ*[6]* τινος, εἰ ἀποθάνοι*[7]*, τίς αὐτὸν ἐκκομίσει*[8]*, ἔφη· 'ὁ τῆς οἰκίας δεσπότης.'*

Wachsmuth Diogenem apud Diog. Laert. VI 52 confert: *ἐρωτηθείς, εἰ παιδισκάριον ἢ παιδάριον ἔχοι, ἔφη· 'οὔ.' Τοῦ δὲ εἰπόντος· "ἐὰν οὖν ἀποθάνῃς, τίς σε ἐξοίσει;" ἔφη· 'ὁ χρῄζων τῆς οἰκίας.'* Menagius ad Diogenis l. c. Demonactem in Luciani Dem. 66 laudat: *ὀλίγον δὲ πρὸ τῆς τελευτῆς ἐρομένου τινός· 'περὶ ταφῆς τί κελεύεις;' "Μὴ πολυπραγμονεῖτε" ἔφη· "ἡ γὰρ ὀδμή με θάψει."*

---

1) *βρέ* (superscript *χ*) *cod.* 2) *παύσητε cod.*
3) *τούτους τὲ cod., corr. W(achsmuth).*
4) *ἐνλείπει cod.* 5) *ὠμὴν cod., corr. W.*
6) *πυθόμενον αὐτῷ cod., corr. W.*
7) *ἀποθάνει cod.* 8) *ἐκκομίσῃ cod.*

7. *Ὁ αὐτὸς ἔφη· ‘πάντα ἔχω τὰ ἐν ταῖς τραγῳδίαις· εἰμὶ γὰρ*

πτωχός, πλανήτης, βίον ἔχων ἐφήμερον.

ἀλλ’ ὅμως τοιούτων ὑπαρχόντων τῶν κατ’ ἐμέ, ἕτοιμός εἰμι περὶ εὐδαιμονίας τῷ Περσῶν βασιλεῖ διαγωνίσασθαι.’

De versu illo eiusque usu a Diogene facto vide Nauck. fragm. trag. Graec. inc. n. 107 [cf. Eusebii praep. ev. XV 4, 16]. Iis autem verbis, quae de Persarum rege adduntur, ea optime confirmantur, quae p. 86 sq. de Dionis orationis sextae p. 200 et 210 exposui atque de certamine, quo Diogenes cum Xerxe de felicitate contendere ausus est. — De eadem re locos Wachsmuth mihi indicavit hosce: flor. Monac. 179 (= Leid. 168): *ὁ αὐτὸς* (Diogenes, cuius nomen sub n. 176 exstat) *ἔφασκεν ἡδονὴν ἀληθῆ εἶναι τὸ τὴν ψυχὴν ἐν ἱλαρότητι καὶ ἡσυχίᾳ ἔχειν, ἄνευ δὲ τούτου οὔτε τὰ Μήδου οὔτε τὰ Κροίσου χρήματα ὠφέλιμα εἶναι. Ἐὰν δέ τις ἢ ὑπὲρ μικροῦ ἢ ὑπὲρ μεγάλου λυπῆται, οὐκ εὐδαίμων, ἀλλὰ κακοδαίμων.* Cf. Diogenem in Stob. flor. CIII 20 sq. [et apud Dionem in or. VI (de Xerxis misera vitae condicione) p. 214: *σχεδὸν ἀμφότερα τοῖς τυράννοις καὶ τὰ ἡδέα καὶ τὰ λυπηρὰ ἀεὶ πάρεστιν, ὡς λυπούμενον μὲν μηδέποτε παύεσθαι σχεδόν, ἡδόμενον δὲ μηδέποτε αἰσθάνεσθαι*]. In Melissa Augustana inedita leguntur in fol. 82ʳ cap. XXV haec: *Διογένους· ὁ αὐτὸς ἔφασκεν ἡδονὴν ἀληθινὴν εἶναι τὸ* (*cod.* τ̓ *corr. W.*) *τὴν ψυχὴν ἐν ἡσυχίᾳ καὶ ἱλαρότητι ἔχειν· ἄνευ δὲ τούτου οὔτε* (*cod.* οὐδὲ *corr. W.*) *τὰ Μήδου οὔτε* (*item*) *τὰ Κροίσου χρήματα ὠφέλιμά* (*corr. W., cod.* ὀφέλημά) *ἐστιν.*

8. *Ὁ αὐτὸς παραινοῦντος αὐτῷ τινος τῶν φίλων ἤδη*
fol. 307ʳ *ὄντι*[1]) *ἐν γήρᾳ κἂν νῦν προσανεῖναι*[2]) *διὰ τὴν ἡλικίαν, | ὅμοιον ἔφη εἶναι, ὡς εἰ ἀγωνιζομένῳ αὐτῷ δρόμον καὶ ἤδη ἐγγίζοντι τῷ βραβείῳ προσανεῖναι τὸ τάχος παρεκελεύετο, ὅτε ἔδει τοὐναντίον παραινεῖν.* [Eadem fere apud Diog. Laert. VI 34 exstant.]

Praeterea ex codice Vatic. et Vindob. haec duo Antisthenis apophthegmata maxime commemoranda sunt:

1) *ὅτι cod., corr. W.* 2) *προσαν εἶναι cod., corr. W.*

1. Vat. 1 (= Vindob. 95): *Ἀντισθένης τοὺς πόνους ἔφησεν ὁμοίους εἶναι κυσί· καὶ γὰρ ἐκεῖνοι τοὺς ἀσυνήθεις δάκνουσιν.* De canum usu in philosophia cynica v. p. 109 sq. Secundum Diogenem etiam voluptatis contemptus exercitatione continua iucundissimus fit (Diog. Laert. VI 71).

2. Vat. 12 (= Vindob. 99): *Ὁ αὐτὸς* (Antisthenes) *ἔφη τὴν ἀρετὴν βραχυλόγον*[1]) *εἶναι, τὴν δὲ κακίαν ἀπεραντο⟨λόγον⟩.*[2]) Nimirum, ut Plutarchi verbis de Lycurgo in eius vita c. 19 dictis utar, erant Cynici *βραχυλόγοι τε καὶ ἀποφθεγματικοί* et id semper ostentabant; qua de causa Laconum sicut morum et institutionum studio ducebantur, item dicacitatem quoque imitabantur (v. p. 207), sophistarum verbositatem aspernabantur (v. p. 135), ut, cum illis temporibus lis exorta esset inter se altercantium, quodnam eloquentiae genus genuinum oratorem deceret (v. p. 228, 1), ad Socratis partes accederent, qui dialogum vel *βραχυλογίαν* excoluerat. Huc igitur, ut Wachsmuth animadvertit, etiam illud, quod exhibui, Antisthenis fragmentum pertinet. — Diogenis dicendi genus inlustratur etiam fragmento a Dresselio in quaest. critic. ad Maxim. et Anton. Gnomologias Lips. a. 1869 ed. p. 24 ex Maximi florilegii codice Laurentiano (plut. IX 29 saec. XIII vel XIV fol. 38ʳ) exscripto hoc: *Διογένης ὁ κύων λέγειν ποτὲ κωλυόμενος ὑπὸ Ἀθηναίων ἐν ἐκκλησίᾳ, βραχὺ ἔφη βούλεσθαι*[3]) *πρὸς ὑμᾶς εἰπεῖν τι. Τῶν δὲ σιωπησάντων ‛νεανίας’ εἶπε ‛θέρους ὥρᾳ ἐμισθώσατο ἐξ ἄστεος ὄνον· μεσούσης δὲ τῆς ἡμέρας καὶ σφοδρῶς φλέγοντος τοῦ ἡλίου ἑκάτερος αὐτῶν ἐβούλετο ὑποδύεσθαι ὑπὸ τὴν σκιὰν τοῦ ὄνου καὶ εἶργον ἀλλήλους* (cod. *ἀλλήλοις*), *ὁ μὲν γὰρ μεμισθωκέναι ⟨τὸν⟩ ὄνον, οὐ τὴν σκιὰν λέγων, ὁ δὲ μεμισθωμένος τὴν πᾶσαν ἔχειν* (cod. *ἔχει*) *ἐξουσίαν.’ Καὶ ταῦτα εἰπὼν ἀπῄει. Τῶν δὲ Ἀθηναίων ἐπισχόντων καὶ δεομένων πέρας ἐπιθεῖναι τῷ λόγῳ· ‛εἶθ’ ὑπὲρ μὲν ὄνου σκιᾶς βούλεσθε ἀκούειν, λέγοντος δὲ ὑπὲρ σπουδαίων πραγμάτων οὐ βούλεσθε;’* Eadem narratio secundum

1) *Minus recte Sternbachium secundum cod. Vat. βραχύλογον scripsisse W. me docuit.* 2) *corr. W., ut illi ‛βραχυλόγον’ responderet.*
3) *βούλομαι dicendum erat.*

Wachsmuthium etiam in Maximi Barberino I n. 158 cod. 365 saec. XI, de quo vide '*Studien zu den griech. Floril.*' p. 105, praeterea in codicibus Vaticanis 739 et 740 saec. XII exstat (v. Wachsmuthium ibid. p. 103. 105). Similem narrationem p. 207 commemoravi. —

Ad p. 93, 1: Verba 'omnia vestigia desunt, quibus Dione epistolographos anonymos usos esse demonstrari possit' ita corrigenda sunt: 'omnia vestigia desunt, quibus Dionem epistolographis anonymis usum esse demonstrari possit.' Nam Cynicorum epistulae Augusti fere aetate scriptae sunt, ut Marcks l. c. p. 8 sqq. demonstravit.

Ad p. 131: de barbarorum apud Cynicos usu cf. E. Schwartz. in mus. rhen. XL p. 251 sq.

Ad p. 142 (Diogenes de servo fugitivo): cf. Diog. Laert. VI 55: *πρὸς τοὺς συμβουλεύοντας τὸν ἀποδράντα αὐτοῦ δοῦλον ζητεῖν 'γελοῖον' ἔφη, 'εἰ Μάνης μὲν χωρὶς Διογένους ζῇ, Διογένης δὲ χωρὶς Μάνου οὐ δυνήσεται.'*

Ad p. 228 (de verbi '*πολύτροπος*' explicatione): cf. Iuliani or. I p. 12 D: *καίτοι τὸν Ὀδυσσέα συνετὸν Ὅμηρος ἐκ παντὸς ἀποφῆναι προαιρούμενος πολύτροπον εἶναί φησι καὶ πολλῶν ἀνθρώπων τὸν νοῦν καταγνῶναι καὶ ἐπελθεῖν ταῖς πόλεσιν, ἵν' ἐξ ἁπάντων ἐπιλεξάμενος ἔχοι τὰ κράτιστα καὶ πρὸς παντοδαποὺς ἀνθρώπους ὁμιλεῖν δύναιτο.*

Ad p. 261: in corrigendis his plagulis qui me adiuvabat, P. Krumbholz, recte animadvertit in ea narratiuncula '*ἑκάτερος*' non habere, quo referretur, et suspicatus est *ἐξ ἄστεος* corruptum videri. Estne restituendum *ἐξ ἀστραβηλάτου ἐξ ἄστεος*?

p. 79, 17 leg. '*τῦφον*'
„ 82, 4. 3 a nov. del. '(cf. 264 CD)'
„ 86, 17 leg. *πάλιν εἰς Κόρινθον*
„ 88, 7 a nov. leg. 281
„ 92, 2 „ *ἔτι οὗτος*
„ 92, 11 „ „ „ p. 59
„ 93, 9 „ 12 pro 13
„ 93, 10 „ I 1 „ I 2
„ 94, 5 „ LXXXXIV
„ 94, 14 „ 451

p. 104, 9 leg. *ἀφικνεῖτο πρὸς*
„ 104 adn. 3 leg. *ψάμμον ζεστῆς*
„ 105 „ 2 „ *κέαρ* pro *κρέαρ*
„ 110, 4 leg. *τῶν Διογένην*
„ 111, 13 a nov. leg. III 22, 99
„ 115, 16 „ „ „ *ἐφήρμοσας*
„ 117, 10 „ „ „ 206
„ 123, 19 leg. 286
„ 128, 10 a nov. 229, 18 pro 68, 37
„ 201 adn. 1 v. 1 l. protrepticon.

TABULA ARGUMENTI

INDEX RERUM

LOCI EXPLICATI ET EMENDATI

ÜBER EINE HAUPTQUELLE FÜR DIE GESCHICHTE DES ACHÄISCHEN BUNDES

VON

CURT WACHSMUTH

Die historische Skizze bei Pausanias VII 7, 5—16, 10, welche die Schicksale des achäischen Bundes von den ersten Berührungen mit Rom bis zur Einverleibung in das Weltreich verfolgt, hebt sich von der ganzen Umgebung als ein in sich zusammenhängendes Ganze ab.

Vorausgeht ein kurzer Ueberblick über die Kriege, bei denen sich die Achäer betheiligt oder nicht betheiligt haben (6, 3—7); derselbe trägt in allen seinen Theilen das ächte Gepräge origineller Composition des Periegeten.

Nur die Beschreibung des Aufkommens des achäischen Bundes (6, 8; 7, 1. 2) und die Erzählung der Kämpfe desselben mit Kleomenes (7, 3. 4) darf man, wenngleich sie sehr knapp gefasst sind, wohl noch der nämlichen Hauptquelle zuschreiben. Nicht bloss weist kein Anzeichen darauf hin, dass für diese kleine Zwischenpartie ein besonderer Gewährsmann benutzt sei; sondern es zeigen sich vielmehr auch hier gewisse charakteristische Züge, die in der Hauptquelle scharf hervortreten, vor Allem einseitige Parteinahme für die Achäer und Deisidaemonie. Denn es heisst die wirkliche Sachlage geradezu auf den Kopf stellen, wenn dem König Kleomenes III. hier der Vorwurf gemacht wird, er habe den eben geschlossenen Frieden mit den Achäern schnöde gebrochen und zur Strafe für diese Treulosigkeit habe er die Niederlage bei Sellasia erlitten; während es doch vielmehr Aratos war, der erst unter dem Druck der allgemeinen Meinung des Bundes die ebenso klugen wie hochherzigen Friedensanerbietungen des Kleomenes angenommen hatte und dann, nachdem er seine Verhandlungen mit Antigonos inzwischen zum erwünschten Ziele geführt, auf die perfideste Weise den Bruch mit Sparta provocirte.[1]) —

1) S. Plutarch, *Kleomen.* 15—17; vgl. Droysen, *Gesch. des Hellen.* III 2² S. 105 ff.

Zu diesen Zügen der Uebereinstimmung mit der Hauptquelle gehört auch die ausgesprochene Vorliebe für Athen, wie sie sich in der Bemerkung 6, 9 dokumentirt.

Den Abschluss dieses historischen Excerpts (16, 10) bildet (nach einer kurzen Zwischenbemerkung des Pausanias über die jetzige Verwaltung und den Namen der Provinz Achaia) in markanter Weise die chronographische Notiz: *ὁ δὲ πόλεμος ἔσχεν οὗτος τέλος Ἀντιθέου μὲν Ἀθήνησιν ἄρχοντος, Ὀλυμπιάδι δὲ ἑξηκοστῇ πρὸς ταῖς ἑκατόν, ἣν ἐνίκα Διόδωρος Σικυώνιος* [1]). Pausanis bietet diese umständliche Datirung nach Archonten, Olympiade und Olympioniken auch sonst noch ein paar Mal, wohl je aus besonderen Quellen. Vereinzelt werden so notirt VII 25, 4 der Untergang von Helike, VIII 27, 8 die Gründung von Megalopolis, VIII 39, 3 die Flucht der Phigaleer aus ihrer Vaterstadt, VIII 45, 4 der Brand des grossen Tempels der Athene Alea in Tegea. Eine unmittelbare Parallele bieten aber die Erzählungen aus der messenischen Geschichte. Hier werden IV 5, 10 und 13, 7 wie 15, 1 und 23, 4 in dieser Form Anfang und Ende der zwei messenischen Kriege, sowie 24, 5 der Anfang des dritten datirt und offenbar aus derselben Quelle auch noch 23, 10 die mit dem Schluss des zweiten Krieges in Zusammenhang gebrachte Gründung von Messana (Zankle). Und ähnlich sehen wir X 2, 5 den Anfang und 3, 1 den Schluss des Phokischen Krieges angegeben und X 23, 14 den Einfall der Kelten in Hellas sowie ihre Uebersiedelung nach Kleinasien zeitlich fixirt.

Dass an unserer Stelle nicht etwa eine Zuthat des Pausanias aus einem chronographischen Handbuch vorliegt, das beweist zum Ueberfluss eine leicht zu hebende Incorrectheit, die sich Pausanias hier zu Schulden kommen lässt. Die Datirung bezog sich nämlich in der Quelle unzweifelhaft auf die unmittelbar vorher erwähnten Gnadenakte der Römer, welche *ἔτεσι . . οὐ πολλοῖς ὕστερον* nach der Katastrophe und der

---

1) *Ἁγνόδωρος* (*Ἀνόδωκος* Cod., *Anadorus* Arm.) *Κυζικηνός* hat die Olympionikenliste bei Euseb. chron. I p. 210, 34 Schön.

harten römischen Züchtigung der unbotmässigen Hellenen eintraten. Für diese ist das Jahr 140 v. Chr. ein begreifliches Datum, für das 'Ende des Krieges' ist es ja unmöglich: der Irrthum oder die Nachlässigkeit im Ausdruck begreift sich leicht, wenn in der Quelle die Erzählung der hellenischen Händel mit dieser Wiederherstellung der Verkehrsfreiheit und der landschaftlichen Vereinigungen der hellenischen Gemeinden sowie dem Erlass auferlegter Multen abschloss.[1])

Was aber hierauf folgt, ist wiederum nur eine von Pausanias selbst herrührende, in sehr unpräcisen Ausdrücken sich ergehende, z. Th. das schon 6, 8. 9 besser Gesagte wiederholende Lamentation über die allgemeine Schwäche, die damals in der hellenischen Welt herrschte (17, 1. 2) und eine kurze Notiz über die Behandlung Griechenlands durch Nero und Vespasian (17, 3. 4), Dinge, die damals jedem Hellenen wohl bekannt sein mussten.

Die Bedeutung dieses so in seiner Ausdehnung bestimmten historischen Excurses für uns ist insofern nicht ganz gering, als er für die Partie der griechisch-römischen Geschichte, für die Livius nicht mehr erhalten ist, die einzige etwas ausführlichere Erzählung bietet und wir z. B. für die Oropischen Wirren, das erste Auftreten des Diaios und die daran sich anschliessenden Streitigkeiten zwischen Sparta und dem achäischen Bunde fast alles Detail lediglich dieser Quelle entnehmen müssen.

Um so nothwendiger ist es diese Darstellungen, wo wir sie mit andern Berichten, insbesondere natürlich mit dem des Polybios vergleichen können, einer scharfen Controle zu unterziehen und Art und Auffassung des betreffenden Historikers soweit als möglich genauer zu bestimmen und so zugleich auch wenigstens den Kreis der Autoren zu bezeichnen, unter denen

1) Dittenberger bezog diese Meldung des Pausanias auf das *κοινὸν Βοιωτῶν Εὐβοέων Λοκρῶν Φωκέων Δωριέων*, das die kurz vor der Schlacht bei Actium gesetzte Inschrift C. I. Att. III 568 erwähnt (arch. Zeitung 1876 S. 220): unzweifelhaft zu Unrecht, wie bereits Mommsen, Röm. Gesch. V S. 237 Anm. 1 bemerkt.

er gesucht werden muss, wenngleich es nach Lage der Dinge unmöglich bleiben wird, ihn selbst mit Namen zu nennen.

Gleich die Charakterschilderung des Königs Philipp V. von Makedonien, des Sohnes von Demetrios (7, 5) ist mit einer Einseitigkeit und Animosität geschrieben, die den leidenschaftlichen Achäerfreund verräth. Sehr boshaft beginnt sie mit einer Anspielung auf seine uneheliche Geburt: seine Mutter war ja eine kriegsgefangene Sklavin, Chryseis, mit der nachher auch sein Oheim und Vormund Antigonos lebte.[1] Die Anfangsworte dieser Schilderung lauten nämlich: *Φίλιππος δὲ ὁ Δημητρίου τὴν Μακεδόνων ἀρχὴν ὡς ἀφίκετο ἐς ἄνδρας παρὰ ἑκόντος Ἀντιγόνου λαβών, προγόνου μὲν οὐκ ὄντος αὐτῷ, τῷ δὲ ἀληθεῖ λόγῳ δεσπότου.* Die gesperrt gedruckten Worte, in denen die bezeichnete Spitze liegt, stehen in unserm Text freilich erst nach dem zunächst folgenden Satztheil *φόβον τοῖς πᾶσιν Ἕλλησιν ἐνεποίησε τὰ Φιλίππου τοῦ Ἀμύντου* (nämlich *μιμούμενος*); es bedarf aber nur eines geringen Nachdenkens, um sich davon zu überzeugen, dass diese Worte von Philipp II, dem Sohn des Amyntas gesagt absolut unsinnig sind, da dieser volle hundert Jahre eher starb als jener Bastard, der seinen Namen trug, geboren wurde: verständlich werden sie erst, wenn man sie auf den Vormund Antigonos bezieht, der die Sklavin-mutter zu sich genommen hatte. Sie müssen also so, wie ich oben geschrieben habe, umgestellt werden[2].

Die Animosität zeigt sich weiterhin in dem Vergleich der beiden Philippe: *τά τε ἄλλα αὐτοῦ μιμούμενος καὶ τὰ ἐς θεραπείαν ὅσοις πατρίδας ἀρεστὰ ἦν ἐπ᾿ οἰκείοις προδιδόναι κέρδεσι*

1) Vgl. Porphyrios bei Euseb., chron. I p. 237, 22 u. p. 238, 20 ed. Schön. u. Paus. kurz zuvor. Dieser Antigonos, S. Demetrios des Schönen, führt bei den Griechen bald den Beinamen Epitropos (so Phylarch bei Athen. VI p. 251[d]), bald den Spitznamen *Δώσων* (s. Plutarch, Aem. Paull. 8; Etym. M. u. d. W. *Δώσων*); sein makedonischer Zuname aber war nach Porphyrios a. a. O. p. 237, 27 und p. 238, 25 vielmehr Phuskos.

2) Es ist natürlich nur ein scheinbarer Widerspruch, wenn es kurz zuvor bei Paus. (7, 4) von diesem Antigonos heisst: *ἦν δὲ καὶ ἀνεψιὸς τῷ Φιλίππῳ καὶ μητρὶ αὐτοῦ συνῴκει.*

und namentlich in der heftigen Formulirung des Unterschiedes beider (7, 5) *προπίνειν δὲ παρὰ τὰ συμπόσια ἐπὶ δεξιότητι καὶ φιλίᾳ κύλικας οὐκ οἴνου, φαρμάκων δὲ ἐς ὄλεθρον ἀνθρώποις, ἃ δὴ ὁ μὲν τοῦ Ἀμύντου Φίλιππος οὐδ᾽ ἐπενόησεν, ἐμοὶ δοκεῖν, ἀρχήν, Φιλίππῳ δὲ τῷ Δημητρίου*[1] *τόλμημα ἦν ἐλαφρότατον.* Es handelt sich dabei natürlich um die Vergiftung des dem gewaltthätigen König unbequem gewordenen Aratos, welche er aber durch seinen Helfershelfer Taurion besorgen liess (s. Polyb. VIII 14, 2—8; Plut. Arat. 52 *διὰ φαρμάκων αὐτοῦ μὴ παρόντος*): im Uebrigen aber ist auch in der eingehenden und sehr sachkundigen Erörterung dieser Vergiftungsangelegenheit, die wir bei Pausan. II 9, 4. 5 finden, nur noch ein einziger Fall angeführt, wo sich der König zum Wegräumen seiner Gegner dieses Mittels bediente, die Beseitigung des athenischen Brüderpaares Eurykleides und Mikion durch Gift.

Der bekannte und oft wiederholte Ausspruch des Philipp über die drei Seefestungen Demetrias, Chalkis, Korinth, durch deren Besitz er sich die Herrschaft über Hellas sicherte, wird im Folgenden (7, 6) mit einer bemerkenswerthen Variante gegeben[2]. Während bei Polybios XVIII 11, 5, Appian. Maked. 6 p. 330, 19 Mendels., Livius XXXII 37, 4, Plutarch. Flamin. 10 immer die Vergleichung dieser Städte mit *πέδαι* (Liv. *compedes*) von Hellas wiederkehrt, ist hier der Ausdruck *κλεῖς τῆς Ἑλλάδος* gebraucht; das Bild ist ja etwas anders gewandt, aber doch auch so wohl verständlich (sie galten ihm als *ὁρμητήρια*, bildeten also die Thore von Hellas; wer sie besass, hatte die Schlüssel von Hellas in der Hand, wie z. B. Korinth Cicero einmal — de leg. agrar. II 32, 88 — bezeichnet als

1) Dass die hier im Text eingeschobenen Worte *τὰ φάρμακα* auszuscheiden seien, sah schon Clavierius; nur sind sie nicht mit Schubart (in der Vorr. zu s. klein. Ausg.) als Variante zu *φαρμάκων*, sondern als Interpretament zu *ἃ δὴ* aufzufassen.

2) Noch etwas abweichend und mit der bei seinen historischen Angaben überall bemerkbaren Akribie berichtet Strabon IX 4, 15 p. 428 C. *πέδας ἐκάλει Φίλιππος τῆς Ἑλλάδος τὴν Χαλκίδα καὶ τὴν Κόρινθον, πρὸς τὰς ἐκ τῆς Μακεδονίας ἀφορμὰς βλέπων· ἐπιδέσμους δ᾽ οἱ ὕστερον προσηγόρευον ταύτας τε καὶ ἔτι τὴν Δημητριάδα.*

claustra locorum oder Strabon a. a. O. von den Thermopylen sagt *τῶν κλείθρων ἐκυρίευε τῶν περὶ τὰ στενά*); und es scheint mir deshalb unzulässig, mit Walz *κλεῖς* in *κλοιούς* zu ändern. Wohl aber ist diese Abweichung von Polybios um so mehr erwähnenswerth, als damit die weitere Discrepanz verbunden ist, dass die Stadt Demetrias, die in der Landschaft Magnesia am Fuss des Pelion lag und sonst bei allen Historikern, auch Polybios nur mit diesem Namen erscheint, in singulärer Weise als *Μαγνησία ἡ ὑπὸ τὸ Πήλιον* bezeichnet wird.

Nach einem Hinweis (7, 7) auf die früheren Ausführungen (I 36, 5. 6), die gelegentlich der Erwähnung des Grabmals des Atheners Kephisodotos aus der nämlichen Quelle gegeben waren und die Bemühungen dieses Staatsmannes Athen im Kampf gegen Philipp Alliirte zu verschaffen schilderten, geht Pausanias (7, 8) auf die Römer über und giebt die kuriose Notiz, den Athenern sei damals von den Römern ein Heer unter der Führung des 'Otilios' geschickt worden mit dem Auftrag von ihnen und dem ätolischen Bunde den Philippischen Krieg fern zu halten; diesem Auftrag sei Otilios zwar im Uebrigen nachgekommen, habe ihn aber überschritten, indem er Hestiaia auf Euboia und Antikyra in Phokis eroberte und die Einwohner verjagte, und deswegen sei ihm ein Nachfolger in der Person des (T. Quinctius) Flamininus (*Φλαμίνιος*) gesetzt worden.

Hier tritt zunächst sehr anschaulich und naiv zu Tage, wie dem hellenischen Scribenten die grossen Welthändel lediglich unter dem Gesichtswinkel des griechischen Mikrokosmos erscheinen: es zeigen sich aber auch mehrere nicht unbedeutende Abweichungen von unserer gewöhnlichen Ueberlieferung, die eben auf Polybios zurückgeht, und sonstige Singularitäten.

Unter *Ὀτίλιος* ist natürlich P. Villius Tappulus verstanden, der also nach der sonst bei der Umschreibung römischer Namen üblichen Weise als *Οὐίλλιος* hätte auftreten müssen: doch liegt nicht etwa ein Fehler der Handschriften vor; denn nicht bloss erscheint *Ὀτίλιον* gleich unten 8, 2 zum andern Male, sondern im 10. Buche (36, 6) heisst es nochmals von den Einwohnern

von Antikyra ἐποίησε δὲ καὶ δεύτερα (ἀναστάτους) Ὀτίλιος ὁ Ῥωμαῖος, ὅτι ἦσαν ὑπήκοοι καὶ οὗτοι Φιλίππου τοῦ Δημητρίου βασιλεύοντος Μακεδόνων· ὁ δὲ ἐπὶ τὸν Φίλιππον ἀμύνειν Ἀθηναίοις ἀπέσταλτο ἐκ Ῥώμης, d. h. es wird die hier gegebene Notiz dort bei der Erwähnung der Stadt Antikyra wiederholt. Also sicher las Pausanias in seiner Quelle den Namen in dieser Form; fraglich kann höchstens bleiben, ob der Gewährsmann selbst den Irrthum begangen. Dass man ihm aber mit einer solchen Annahme nicht zu nahe tritt, zeigt die Bemerkung, die Pausanias zu Ὀτίλιον (7, 8) hinzufügt und die er zweifelsohne aus diesem mit übernimmt, τοῦτο γάρ οἱ τῶν ὀνομάτων ἦν τὸ ἐκδηλότατον, ἐπεὶ καλοῦνταί γε οὐ πατρόθεν οἱ Ῥωμαῖοι κατὰ ταὐτὰ Ἕλλησιν, ἀλλὰ καὶ τρία ὁπότε ὀλίγιστα καὶ ἔτι πλέονα ὀνόματα ἑκάστῳ τίθενται; der 'bezeichnendste' seiner Namen wäre doch wohl das Cognomen 'Tappulus' gewesen, und wäre der römische Feldherr hier so genannt worden, so hätte das auch im Einklang mit der von diesem Autor zumeist befolgten Sitte bei den Römern allein die Cognomina (Φλαμίνιος, Γάλλος, Μέτελλος, Ὀρέστης) anzuführen gestanden (freilich nennt er Appius Claudius Pulcher auch nur mit dem Pränomen Ἄππιος, wie es die griechischen Autoren bei den Claudiern dieses Vornamens öfters thun, und natürlich den L. Mummius einfach Μόμμιος).

Schlimmer aber ist, dass er diesem Villius Thaten beilegt, die unter dessen Vorgänger im Amt P. Sulpicius Galba vollbracht waren und zwar von seinem Legaten L. Apustius, der die römische Flotte mit der des Attalos vereinigt hatte (Liv. XXXI 44, 1), dann nach dem Peiraieus gekommen war (ebd. 45, 1) und später die Belagerung von Oreos (Hestiaia) begonnen und zu Ende geführt hatte (ebd. 46, 5—16). Villius dagegen hatte in die Operationen zur See gar nicht eingegriffen; vielmehr wurden die 30 Schiffe, die Apustius zum Schutz der Athener im Peiraieus belassen hatte (Liv. XXXI 47, 1), als er nach der gewöhnlichen römischen Winterstation Korkyra zurückgegangen war (ebd. 47, 2), wieder übernommen (Liv. XXXII 16, 5) von L. Quinctius Flamininus, dem Bruder des

Consuln, *cui classis cura maritimaeque orae imperium mandatum ab senatu esset* (ebd. 16, 1). Man sieht also, es bleibt in dieser detaillirten und notorisch auf Polybios zurückgehenden Darstellung kein Raum für Seeunternehmungen des Villius, der nach Livius' aus den Annalisten geschöpfter Darstellung ebd. 3 erst durch eine Meuterei gehemmt war, aber auch nach dem Winterquartier in Korkyra 'nihil memorabile' vollbrachte, wie ausser dem lügnerischen Antias alle 'Graeci Latinique auctores' (ebd. 6, 8) versicherten. Diese Sachlage bleibt im Wesentlichen ungeändert, selbst wenn man annehmen wollte, dass in dem Namen des Römers, den L. Flamininus im Seecommando ablöste und der in den Handschriften bei Liv. XXXII 16, 3 'Livius' lautet (*dimisso Livio cui successerat*) nicht (wie man jetzt gewöhnlich annimmt) 'L. Apustio' steckt, sondern ein sonst gänzlich unbekannter Livius als Legat des Villius oder gar Villius selbst: denn die Flotte war ja unter der Leitung dieses Unbekannten von der korkyräischen Winterstation nur bis Kephallonia gelangt, als Flamininus eintraf; ja das von Apustius eingesetzte peiraische Flottendetachement war noch gar nicht wieder aufgenommen.

Was aber die Eroberung von Antikyra anlangt, die Pausanias X 36, 6 nochmals von Otilios erzählt (s. oben), so erfolgte diese nach der Erzählung des Polybios (Liv. XXXII 18, 4 und 6) erst im Sommer 198 v. Ch. unter Leitung des Consuln Flamininus selbst [1]).

Mithin liegt bei Pausanias a. a. O. ein von Polybios unabhängiger Bericht vor; wie sich auch äusserlich darin dokumentirt, dass Oreos hier mit dem alten aber auch auf Inschriften und sonst später noch fortgeführten [2]) Namen Hestiaia (Histiaia) genannt wird. Aber freilich kann keinen Moment zweifelhaft sein, welcher der beiden Darstellungen Glauben zu schenken

1) Ihne, *Röm. Gesch.* III S. 27 Anm. 1 irrt also, wenn er behauptet, diese Eroberung sei nur von Pausanias berichtet.

2) S. Pausan. VII 26, 4 *κατ᾽ ἐμὲ ἦσαν ἔτι οἳ Ὠρεὸν τὴν ἐν Εὐβοίᾳ τῷ ὀνόματι Ἑστίαιαν ἐκάλουν τῷ ἀρχαίῳ;* vgl. Bursian, *Geogr. v. Griech.* II S. 407 Anm. 2.

ist; höchstens könnte man noch den Ausweg versuchen, dass die fragliche Verwirrung erst durch das ungeschickte Excerpiren des Pausanias entstanden sei.

Gleich der nächste Satz (8, 1) bringt wieder eine kleine Confusion: Flamininus, so heisst es, habe Eretria geplündert, nachdem er die makedonische Besatzung geschlagen, und sei dann vor Korinth gerückt, um es zu belagern. Diese Dinge erzählt Polybios bei Liv. XXXII 16, 6—17, 3 sehr eingehend, aber nicht von dem Consul Flamininus; sondern nach ihm ist neben der Flotte des Attalos und der Rhodier auch die römische thätig unter Führung seines Bruders Lucius. Des Pausanias Worte können sich aber nur auf den Consul beziehen, den er eben als *διάδοχον τῆς ἀρχῆς* des Villius bezeichnet. Oder es ist vorher auch Lucius gemeint: dann sind dort Consul und Legat durcheinander geworfen.

Es folgt (8, 1. 2) eine eingehende Schilderung der Verhandlungen der achäischen Bundessynode, welche durch Gesandte des Flamininus veranlasst waren. Durch diese wurden nämlich die Achäer aufgefordert mit den Römern gemeinschaftliche Sache gegen Korinth zu machen. Nach langen Debatten, in denen die Römerfeinde ihrem Misstrauen gegen Rom offnen Ausdruck gaben, siegten die Römerfreunde und die Achäer rückten wirklich mit den Römern vereint vor Korinth. Für diese Debatten und ihren Ausgang sind wir so glücklich noch zwei Parallelberichte zu besitzen, einen kürzeren bei Appian Maked. 7 p. 329, 22—330, 11 Mendels. und einen sehr eingehenden aus Polybios geschöpften bei Liv. XXXII 19—23.

Ein Zug, der bei Livius fehlt, findet sich sowohl bei Pausanias als bei Appian, das ist das Misstrauen der Achäer gegen die Römer. Bei Pausanias heisst es *Ἀχαιοὶ δὲ ἐποιοῦντο μὲν μεγάλως καὶ αὐτὸν ἐν αἰτίᾳ Φλαμίνιον καὶ ἔτι πρότερον Ὀτίλιον, οἳ μετεχειρίσαντο ὠμῶς οὕτω πόλεις Ἑλληνίδας καὶ ἀρχαίας, ἀναμαρτήτους τε οὔσας πρὸς Ῥωμαίους καὶ οὐ κατὰ γνώμην ὑπὸ Μακεδόνων ἀρχομένας*: das soll sich also auf die nach Eroberungsrecht behandelten Städte Hestiaia, Antikyra, Eretria beziehen, von denen die beiden ersten Oti-

lius' eingenommen, die letzte Flamininus. Man könnte sich versucht fühlen [1]), damit direkt in Zusammenhang zu bringen die Worte Appian's *οἱ πλείονες ... ἀπεστρέφοντο Ῥωμαίους διά τινα ἐς τὴν Ἑλλάδα Σουλπικίου τοῦ στρατηγοῦ παρανομήματα.* Allein mit dieser Wendung die Gewaltakte des Legaten Apustius zu bezeichnen, wäre erst recht incorrect; und wenn von *παρανομήματα Σουλπικίου τοῦ στρατηγοῦ* die Rede war, lag es einem Achäer wahrlich näher an das grausame Verfahren zu denken, das 208 v. Chr. der damalige Consul P. Sulpicius Galba gegen die Dymäer befolgte [2]) (er trieb sie von Haus und Hof, verkaufte sie in die Sklaverei und plünderte die Stadt aus). Und diese Auffassung erhält dadurch eine neue Stütze, dass auch Polybios, dem Appian — soviel sich erkennen lässt — auch in dieser Partie zu folgen pflegt, gerade von jener Zerstörung Dyme's bei diesen Debatten viel hat reden lassen: das zeigen die verschiedenen Bemerkungen der Redner bei Livius (XXXII 21, 28 und 22, 10), wenn dieser auch die den Römern zu unliebsamen Bemerkungen einfach weggelassen hat.

Eine Abweichung von Polybios liegt also auch hier vor; natürlich ist ein solcher Hinblick auf die jüngste Behandlung griechischer Städte durch römische Feldherrn, wie er in dieser achäerfreundlichen Quelle angenommen wird, an sich sehr denkbar, nur für uns ganz unmöglich zu bestimmen, was in dieser achäischen Versammlung alles geredet worden ist.

Mit einigen flüchtigen Worten gedenkt nun Pausanias (8, 3) der Wiederaufnahme des eroberten Korinth in den achäischen Bund, der Betheiligung der Achäer an den römischen Kämpfen

---

1) Und Ihne a. a. O. hat dieser Versuchung nicht widerstanden.

2) Das bezeugt (ausser Livius XXXII 21, 28 und 22, 10) Pausanias an einer andern Stelle VII 17, 5 *ταύτην (Δύμην) Φίλιππος ὁ Δημητρίου πόλεων μόνην τῶν Ἀχαικῶν ἔσχεν ὑπήκοον· καὶ ἐπὶ τῇ αἰτίᾳ ταύτῃ Σουλπίκιος ἡγεμὼν καὶ οὗτος Ῥωμαίων ἐπέτρεψε τῇ στρατιᾷ διαρπάσαι τὴν Δύμην.* Der Zeitpunkt dieser Zerstörung kann nicht zweifelhaft sein nach dem, was bei Livius XXVII 31, 9—32, 10 noch aus Polybios' Darstellung übrig geblieben, wenn Livius auch die Thatsache selbst (nach Schluss des K. 32) überging.

gegen Philippos, Antiochos und die Aetoler; bei jenen beiden sei sie rein durch Bundestreue gegen die Römer, bei diesen (189 v. Chr.) auch durch eigene Feindseligkeit bedingt gewesen (8, 4).

Dann (8, 5) kommt er auf das unerhört grausame und leidenschaftliche Vorgehen der Achäer gegen Sparta im Jahre 188 v. Chr. zu sprechen. Die Worte sind hier sehr vorsichtig gewählt: 'die Achäer verleibten damals die Spartaner dem Bunde ein, schlichteten ihre Streitigkeiten, warfen die Stadtmauern nieder und führten an Stelle der Lykurgischen Jugenderziehung die achäische ein.'[1]) Besonders bezeichnend ist der harmlose Ausdruck *δίκας τε ἐδίκαζόν σφισιν ἐς τὸ ἀκριβέστατον*! Das heisst: sie liessen 63 bei den letzten Vorgängen kompromittirte Spartaner, die in ihr Lager bei Kompasion gekommen waren, sofort ohne alle Untersuchung kriegsgerichtlich zu Tode verurtheilen und hinrichten, verbannten zahlreiche andere, die geflüchtet waren, sowie sämmtliche Heloten und Sklaven, die Nabis in die Bürgerschaft aufgenommen, und liessen sie massenweise, da sie sich weigerten das Land zu räumen, in die Sklaverei verkaufen und führten alle Emigranten mit ihren öffentlichen wie privaten Ansprüchen wieder in die Stadt zurück. Diese sinnlose und unmenschliche Restauration ist unserm Historiker nichts als eine genaue und strenge Entscheidung der Rechtsstreitigkeiten!

Da nun die römische Commission, welche unter Führung des Q. Caecilius Metellus damals, um die Händel zwischen Philippos und den Thessalern wie Epiroten zu schlichten, in den hellenischen Ländern anwesend war, in diese achäisch-spartanischen Händel hineingezogen wurde (8, 6), benutzt Pausanias (8, 7—9) den Anlass zu einem Excurs über die Niederlage Philipps am Ausgang des zweiten makedonischen Krieges und

1) Hierbei wird hingewiesen auf eine spätere Behandlung dieser Dinge in den *Ἀρκαδικά*, nämlich VIII 51, 3, wo Pausanias zu seiner dortigen Hauptquelle, dem Plutarchischen Philopömen einen kleinen Zusatz aus unserem Autor macht (s. Nissen, *Quellen der 4. und 5. Dekade des Livius* S. 280, der auch für VIII 50, 10 Aehnliches annimmt).

flicht eine Prophezeihung der Sibylle über die zwei makedonischen Philippe ein, die sich wunderbar bewahrheitet habe (οὐκ ἄνευ θεοῦ προεθέσπισεν). Da hier wieder auf den Vergleich der beiden Philippe, dem wir bereits oben einmal in sehr bezeichnender Form begegneten, zurückgegriffen wird, dürfen wir hierin einen die Quelle charakterisirenden Zug erkennen; und es wird unter diesen Umständen allerdings sehr auffallend, dass auch Appian in den Maked. 2 p. 327, 1 Mendels. die nämlichen Sibyllenverse angeführt hat [1]). Doch lässt sich die hierdurch hervorgerufene Hypothese, dass Appian in diesem Theil seines Geschichtswerkes ausser Polybios auch unsern Autor benutzt habe, da die spärlichen Reste weitere direkte Vergleichungspunkte nicht gewähren, zu irgend höherer Wahrscheinlichkeit nicht erheben; obwohl ja nahe liegt zu vermuthen, dass der den Römern feindliche Zug, der sich in diesem Theil seiner Geschichte öfters zeigt, eben aus unserm achäerfreundlichen Historiker stamme.

Sehr charakteristisch ist nun aber die Art, wie die Darstellung des Eingreifens der Römer in die achäisch-spartanischen Wirren gegeben wird. Gleich der erste Zug (8, 6 und 9, 1) ist eine tendentiöse Entstellung des Thatbestandes. Nicht wenden sich die Lakedämonier an die römische Commission unter Metellus (8, 6) und nicht beschlossen daraufhin Metellus und seine Genossen sich der Spartaner anzunehmen (9, 1); sondern einige der Spartaner gingen vielmehr direkt nach Rom, um über die Achäer Beschwerde zu führen, und diese selbst hielten es für gut sich bei dem römischen Senat durch Nikodemos vertheidigen zu lassen [2]): der Senat aber missbilligte offen das Verfahren der Achäer gegen die Spartaner,

---

1) Hannak, *Appian u. s. Quellen* S. 146 hegt freilich 'begründete Zweifel', ob dieses Fragment dem Appianos gehöre, weil bei der Kürze dieses Scribenten nicht glaublich sei, dass er Sibyllinische Orakelsprüche dem Wortlaute nach anführe!

2) Das Alles berichtet Polyb. XXII 3, 1—4 (Hultsch), der noch hinzufügt, dass die Spartaner ein tadelndes Schreiben des Consuln M. Lepidus an die Achäer erwirkt hätten.

namentlich das Schleifen der Befestigungsmauern und die kriegsrechtliche Execution bei Kompasion [1]) und beauftragte offenbar auch die Commission unter Metellus die Angelegenheit an Ort und Stelle einer weiteren Behandlung zu unterziehen [2]), wenngleich nach der üblichen Praxis keine genauere Instruction, sondern nur ein allgemeiner Auftrag in einer Form, etwa wie 'res sociorum aspicere' oder 'inspicere' der Gesandtschaft ertheilt sein wird. [3]) Durch diese leise Verschiebung des Thatbestandes soll aber das unkluge Benehmen der Achäer in ein besseres Licht gerückt werden.

Die Schilderung der nun mit dramatischer Lebendigkeit sich abspielenden Vorgänge stimmt mit den von Polybios berichteten Thatsachen überein: die Weigerung der Achäer auf Verlangen der römischen Gesandtschaft die Landsgemeinde zu-

1) Diese Aeusserung des Senats referirte Nikodemos bei der Bundessynode in Megalopolis; s. Polyb. XXII 10, 5—7 = Diodor. XIX 20 Bekk.

2) Dass nicht ein eigenmächtiges Vorgehen der Gesandtschaft vorliegt — eine Auffassung, die Pausanias unmittelbar an die Hand giebt und die der Ausdruck des Polybios XXII 13, 1 nicht direkt ausschliesst —, sondern dass sie im Auftrag des Senats der Sache näher trat, scheinen einmal die freilich auch anders deutbaren (s. S. 286) Worte bei Polyb. XXIII 4, 7 zu bezeugen, wo er berichtet, der Senat habe 183 v. Chr. beschlossen, mit Erledigung der nochmals vorgebrachten Klagen der Spartaner die *πρότερον ἤδη πεπρεσβευκότας περὶ τούτων εἰς τὴν Πελοπόννησον* zu betrauen, zu welchen Männern eben auch *Καικίλιος*, d. i. Caecilius Metellus gehörte. Vor allem aber bestätigt es der weitere Verlauf der Angelegenheit selbst, da der Senat auf Grund der nun folgenden Behandlung des Metellus den Achäern ausdrücklich die Weisung ertheilt *τοῖς πρεσβευταῖς τοῖς ἀεὶ παρ' ἑαυτῶν ἐκπεμπομένοις προσέχειν τὸν νοῦν καὶ καταδοχὴν ποιεῖσθαι τὴν ἁρμόζουσαν.* (Polyb. XXII 16, 10 = Liv. XXXIX 33, 8). Vgl. auch die nächste Anmerkung.

3) Jedenfalls war nicht die specielle schriftliche Ordre gegeben, die achäische Landesgemeinde zur Beschlussfassung über eine veränderte Behandlung der spartanischen Angelegenheiten zu berufen, und daraus entwickelte sich dann der Conflict mit den achäischen Behörden (Pol. XXII 13, 11. 12; 17, 5—7 = Liv. XXXIX 33, 7). Metellus hatte weder ein direktes Schreiben des Senats an die Achäer (*γράμματα παρὰ τῆς συγκλήτου*), noch war in der an ihn ergangenen schriftlichen Instruction (*ἐντολαὶ ἔγγραπτοι*) dieser Fall vorgesehen; und deshalb wollte er (*μήτε ἐθέλειν*) sie nicht vorzeigen.

sammenzuberufen (Pausan. 9, 1 = Pol. XXII 13, 11. 12 und 16, 5—7; Liv. XXXIX 33, 5 und 7); die erzürnte Abreise des Metellus und seine Beschwerde über das Benehmen der Achäer vor dem Senat (Paus. 9, 1 = Pol. XXII 13, 13; 16, 5 und 8; Liv. XXXIX 33, 5 und 6); die eigenmächtige Klage, welche zwei Häupter der spartanischen Aristokratenpartei, Areus und Alkibiades, beide erst durch Philopömen in ihre Heimath zurückgeführt, in Rom gegen die Achäer wegen der Behandlung Sparta's erhoben (Paus. 9, 2 = Polyb. XXII 15, 7 ff.; Liv. XXXIX 35, 7); das Todesurtheil, das die entrüstete Landsgemeinde über diese beiden Undankbaren verhängte (Paus. 9, 2 = Liv. XXXIX 35, 8); die Absendung einer neuen römischen Gesandtschaft, an deren Spitze Appius Claudius steht, zur Schlichtung der Wirren (Paus. 9, 3 = Liv. XXXIX 33, 3); die Ankunft dieser Gesandtschaft im Peloponnes unter Begleitung der beiden Spartaner Areus und Alkibiades, deren Erscheinen von vornherein auf die Achäer den schlimmsten Eindruck macht (Paus. 9, 3 = Liv. XXXIX 36, 2); die Vorwürfe, die Appius gegen die Achäer in der Landsgemeinde erhebt (Paus. 9, 3 = Liv. XXXIX 36, 3. 4); die grosse patriotische Rede, die Lykortas als Vertheidiger der Politik der Achäer darauf hält, und ihre Erfolglosigkeit (Paus. 9, 4 = Liv. XXXIX 36, 5 bis 37, 19). Alles das wird übereinstimmend, z. Th. selbst bis auf untergeordnete Züge berichtet. Nur giebt Polybios meist viel mehr Detail und die Färbung ist auch hier bei Pausanias wieder sehr einseitig: die Klagen, die Metellus und seine Genossen vor den Senat bringen, werden ausdrücklich als οὐ πάντα ἀληθῆ bezeichnet, die beiden spartanischen Emigrirten als τὰ ἐς Ἀχαιοὺς οὐ δίκαιοι charakterisirt, das Auftreten von Appius und Genossen in der Landsgemeinde so geschildert: σὺν ὀργῇ μᾶλλον ἐποιοῦντο ἢ πειθοῖ τοὺς λόγους.

Verschwiegen wird bei Pausanias die Weisung des Senats an die Achäer, dass sie alle römischen Gesandten mit geziemender Aufmerksamkeit zu empfangen hätten (s. S. 283, Anm. 2), worin das Benehmen direkt getadelt war, und nicht minder der auf die energische Mahnung des Appius, 'sich gut-

willig zu fügen, solange es noch Zeit sei', von der Landsgemeinde gefasste unrühmliche Beschluss, das Todesurtheil gegen Areus und Alkibiades zu cassiren (Liv. XXXIX 37, 21) und übrigens den Römern die Schlichtung der ganzen spartanischen Frage zu überlassen (ebend. 37, 19. 20); was natürlich in sich schloss, dass die Spartaner ihren Standpunkt durch besondere Botschafter in Rom vertreten mussten. Statt dessen wird nur erwähnt einmal, dass die römische Gesandtschaft erklärt habe, sie fände in dem Betragen des Areus und Alkibiades nichts Unrechtes, und zum Andern, dass sie den Spartanern erlaubt habe, Gesandte nach Rom zu schicken, obwohl dies gegen den Vertrag zwischen Römern und Achäern verstiess, laut dem nur der achäische Bund als solcher, nicht aber die einzelnen ihm angehörigen Staaten an den römischen Senat Botschafter senden konnten. Es wird also der Vorwurf der Verletzung des Völkerrechts gegen die Römer erhoben, aber verschwiegen, dass die Achäer selber das betreffende Vorgehen hervorgerufen und im Voraus stillschweigend sanctionirt hatten.

Im Folgenden (9, 5) finden sich wieder thatsächliche Discrepanzen von Polybios, bez. Unrichtigkeiten. Nach den Verhandlungen der spartanischen und achäischen Gesandten im Senat hätten die Römer als Schiedsrichter zu diesem Handel die nämlichen Männer abgeschickt, das heisst Appius Claudius und diejenigen, welche mit ihm früher nach Griechenland gekommen waren. Dabei ist zweierlei nicht correct: erstens wurden die Betreffenden nicht nach Hellas abgesandt, sondern sie fungirten als vom Senat beauftragte Specialcommission in Rom, setzten den Schiedspruch schriftlich auf und liessen ihn — um endlich Ruhe zu bekommen — von allen Parteien der Spartaner (vier verschiedene spartanische Gesandtschaften waren der Zeit in Rom anwesend) und dem in Rom weilenden achäischen Vertreter (Xenarchos) unterschreiben. Das erzählt deutlich die sehr detaillirte Schilderung bei Polybios XXIII 4, 1—15[1]) (aus der bei Livius XXXIX 48, 2—4 nur ein ganz

1) Beiläufig bemerke ich, dass hier § 2 *οἱ μὲν γὰρ περὶ Λῦσιν ἥκοντες ⟨ὑπὲρ⟩ τῶν ἀρχαίων φυγάδων ἐπρέσβευον* geschrieben werden muss.

kurzer Auszug gegeben ist). Zweitens aber stand an der Spitze dieser Commission nicht Appius, sondern Titus Quinctius Flamininus (Polyb. XXIII 4, 7 u. 11); als zweiter gehörte zu ihr Caecilius Metellus (ebd. 7); der dritte, dessen Name in dem Polybiosfragment a. a. O. leider ausgefallen ist — dass aber drei Männer die Commission bildeten, sagt Polybios bestimmt —, wird allerdings wohl Appius Claudius gewesen sein, eben als dritte in die hellenischen Händel eingeweihte Persönlichkeit. Ob jedoch diese drei Personen auch die frühere Gesandtschaft unter Appius' Führung gebildet — wie Pausanias' Bericht es darstellt —, ist von Polybios nicht bezeugt, wenn man nicht seinen unbestimmten Ausdruck *τρεῖς ἄνδρας τοὺς καὶ πρότερον ἤδη πεπρεσβευκότας περὶ τούτων εἰς τὴν Πελοπόννησον* so deuten will. Dagegen wurde mit Erledigung einiger noch verbliebener Specialitäten committirt vielmehr der auch nach Makedonien geschickte Gesandte Q. Marcius Philippus (s. Pol. a. a. O. 16; Liv. a. a. O. 48, 5).

Auch der Schiedspruch selbst wird in den beiden Berichten nicht ganz gleichmässig angegeben. Rückkehr aller, die von den Achäern aus Sparta ausgewiesen oder von ihnen verurtheilt waren, weil sie sich vor erfolgtem Richterspruch geflüchtet hatten, aber Verbleiben Sparta's beim achäischen Bund sind die feststehenden Punkte; dazu fügt Pausanias glaubwürdig genug noch folgende Einzelheiten: erstens die den Flüchtigen auferlegten Geldbussen werden aufgehoben, zweitens in Capitalprocessen haben die Spartaner in Zukunft eine besondere Gerichtsbarkeit vor dem sog. Fremdengericht (*ξενικὸν δικαστήριον*), einem nach griechischer Sitte in ähnlichen Fällen aus Bürgern anderer Staaten gebildeten Ausnahmegerichtshof [1]); in allen anderen Sachen aber gehören sie

1) Solche *ξενικὰ δικαστήρια* werden namentlich in der berühmten Inschr. aus Ephesos bei Dittenberger, *syll. inscr. Gr.* n. 344 öfters erwähnt. Der Ausdruck *ξενικὸν δικαστήριον* kommt auch bei Pollux VIII 63 vor; die Sitte selbst ist durch zahlreiche Urkunden bezeugt. Unsere sehr bezeichnende Stelle ist bei der Besprechung dieser Sitte nirgends berücksichtigt, soviel ich sehe. Uebrigens wird dieser Punkt von Pausanias in der weiteren Erzählung (12, 4) nochmals bestätigt.

vor das Bundesgericht; drittens Sparta darf wieder befestigt werden. An diesen speciellen Bestimmungen zu zweifeln sehe ich nicht den geringsten Grund, ja die eine dient wesentlich zum Verständniss späterer Vorgänge (s. Pausan. 12, 4): wir müssen hier also eine brauchbare Bereicherung unseres Wissens anerkennen.

Dagegen ist die folgende Darlegung (9, 6) wieder sehr eigenartig und zum Theil nachweisbar entstellt. Nach ihrem Siege über Messenien hatten die Achäer die am stärksten compromittirten Eingeborenen Landes verwiesen. Diese mussten sie im Jahre 180 v. Chr. wieder zurückrufen auf direkten Befehl des Senates. Eine Hauptschuld an dieser Wendung der Dinge misst Pausanias Appius bei; nach Polybios kann man von Römern speciell nur Q. Marcius Philippus nennen, dessen Bemühungen, die Achäer von eigenmächtigem Vorgehen gegen die Messenier zurückzuhalten, ganz resultatlos geblieben waren und der deshalb sehr empört über diese Unbotmässigkeit in Rom referirt hatte (Pol. XXIII 9, 4 u. 8f.; XXIV 11, 12. 13). Hier liegt also dieselbe Verwechselung von Appius und Marcius vor, der wir schon oben begegneten. Merkwürdiger Weise ganz übergangen ist hier der Antheil des Kallikrates, dessen Aufreizungen Polybios (XXIV 10, 9 ff.; 12, 1) sicher mit Recht die Hauptschuld beimisst. Ferner spricht Polybios (a. a. O. 11, 13—12, 6; 12, 15) von der Zurückberufung der messenischen und spartanischen Verbannten, Pausanias nennt ausser den messenischen auch die achäischen. Letzteres klingt sehr unwahrscheinlich, da in die inneren achäischen Verhältnisse Rom noch gar nie eingegriffen hatte, während über eine bestimmte Klasse von spartanischen Verbannten durch die kürzlich erfolgte Neuordnung des Verhältnisses zwischen Sparta und dem Bund ein frischer Hader ausgebrochen war (Pol. XXIII 17, 10; 18, 2; XXIV 1, 1—7; 2, 1—4). Endlich werden nach Polyb. XXIV 12,6 Aetoler, Epiroten, Athener, Böoter und Akarnanen direct zur Action gegen Achaia aufgefordert; Pausanias (9, 6) spricht bloss von Briefen des Senats nach Athen und an die Aetoler.

Zum Schluss steht der klassische Satz (9, 7) *τοῦτο Ἀχαιοὺς ἐς τὰ μάλιστα ἠνίασεν, ὥστε οὔτε ἄλλως πάσχοντας δίκαια ὑπὸ Ῥωμαίων καὶ ἐς τὸ ἀνωφελὲς προυπηργμένων σφίσιν ἐς αὐτούς, οἳ ἐπὶ τὰ Φιλίππου καὶ Αἰτωλῶν ἐναντία καὶ αὖθις Ἀντιόχου στρατεύσαντες χάριτι τῇ ἐς Ῥωμαίους ἐγένοντο ὕστεροι φυγάδων ἀνθρώπων καὶ οὐ καθαρῶν χεῖρας! ὅμως δὲ εἴκειν σφίσιν ἐδόκει.*

Im 10. Kapitel giebt das Auftreten des Kallikrates die Veranlassung zu einem raschen Ueberblick über die verhängnissvolle Rolle, die seit Beginn der Perserkriege Verräther in der hellenischen Geschichte gespielt haben. Er bringt nur die aus Herodot und sonst bekannten Thatsachen und ist vielleicht von Pausanias selbst eingefügt.

Dann wird der Krieg mit Perseus erwähnt, der der Anfang des Unheils geworden (10, 5). Der Ursprung des Krieges wird (10, 6) — im Widerspruch zu Polyb. XXII 8, 2 u. 8 — von dem Raubzug des Perseus gegen die Sapäer und ihren König Abrupolis hergeleitet: dabei flicht Pausanias wohl selbst die litterarische Notiz ein, dass diese Sapäer auch von Archilochos erwähnt würden. Die Niederlage des Perseus wird als die Folge der Frevelthat gegen die Sapäer betrachtet (10, 7), gemäss der religiösen Anschauungsweise, die wir bei diesem Historiker öfters antreffen.

Hierauf (10, 7) folgt eine sehr eingehende Beschreibung des Auftretens der römischen Gesandten im Peloponnes (167 v. Chr.), die von der Zehnercommission mit speciellem Auftrag dorthin geschickt waren. Polybios XXX 13, 8 = Liv. XLV 31, 9 berichtet, dass die zwei angesehensten Männer C. Claudius und Cn. Domitius Ahenobarbus mit dieser Mission betraut wurden. Pausanias (10, 7) erwähnt und zwar ohne Namen nur éinen Gesandten, der von Kallikrates ganz gewonnen war und der *οὐδαμῶς ἐς δικαιοσύνην πρόθυμος* gescholten wird: es ist wohl der angesehenere von Beiden, der 'vir consularis' und 'censorius', der durch seine Strenge als Censor berühmt gewordene C. Claudius (vgl. Liv. XLIII 16, 1; XLV 15, 8; 17, 2) gemeint. Für die lebendige Schilderung der Scene, die sich

nun vor dem achäischen Bundesrath abspielte (10, 8—10), ist irgend ein Parallelbericht nicht vorhanden: es entgeht uns also jedes Mittel der Controle. Die Schilderung des Vorgangs selbst enthält im Einzelnen Unglaubliches und lässt Vieles dunkel [1]) betreffs der Formen, in denen sich die Katastrophe vollzog. Der Ausgang ist bekannt, die Wegführung der 1000 (ὑπὲρ χιλίους) edlen Achäer und ihre Internirung in Etrurien. Dass die Achäer wiederholt, aber vergeblich Gesandtschaften nach Rom schickten, die um Rückführung der Mitbürger baten, bestätigt auch Polybios (XXXI 8; XXXII 7, 14; XXXIII 1, 3—8 u. 3). Dass jeder Fluchtversuch mit dem Tode bestraft wurde und dass nach siebzehnjähriger Gefangenschaft nur noch kaum 300 Achäer übrig waren, die zurückkehren konnten, ist aber auch lediglich durch Pausanias (10, 12) gemeldet.

Wenn die 164 v. Chr. nach Asien abgeordneten Gesandten C. Sulpicius Gallus und M'. Sergius nach Polyb. XXXI 9, 6 auch den Auftrag erhielten, die hellenischen Angelegenheiten zu untersuchen (ἐποπτεύσοντας τὰ κατὰ τοὺς Ἕλληνας) und insbesondere Grenzstreitigkeiten zwischen Lakedaimon und Megalopolis (wahrscheinlich wegen des Gebietes von Belmina) zu schlichten und Pausanias jetzt erzählt (11, 1), die Römer hätten wiederum einen Senator nach Hellas abgesandt, der Mann hätte Gallus geheissen und sei beauftragt worden über ein zwischen Lakedämoniern und Argivern strittiges Territorium seinen Richterspruch abzugeben, so ist längst erkannt [2]), dass hier dieselbe Sache erzählt wird und nur bei Pausanias Megalopolis mit Argos vertauscht ist, was allerdings ein starkes Stück ist. Um so komischer nehmen sich nun die erneuten Klagen im Folgenden aus, dieser Mann habe sich in Wort und That gegen die Hellenen sehr übermüthig benommen und besonders schnöde Argos und Sparta behandelt; denn er habe es gewagt, über diese hochberühmten Städte, die wegen des

1) Vgl. hierüber die Ausführungen von Hertzberg, *Gesch. Griechenl. unter den Römern* I S. 218 Anm. 28b.

2) S. Schorn, *Gesch. Griechenl. von d. Entsteh. d. ätol. u. ach. Bund. an* S. 377 Anm. 1.

Besitzes des Grenzlandes einst bedeutende Kriege geführt und deren Sache selbst Philipp nur vor einen allgemeinen Gerichtshof gebracht [1]), allein die richterliche Entscheidung zu übernehmen. Diese pathetische Betrachtung hat natürlich die Kynuria im Sinne und die Fehden um deren Besitz, sowie die von Philipp gegebene Entscheidung; wir müssen sie aber doch dem Historiker selbst zuschreiben. Handelte es sich hier factisch um das Gebiet von Belmina, so wird die Sache noch lächerlicher, da hier ein unter Philipp zu Stande gekommenes 'decretum vetus Achaeorum' vorlag (s. Liv. XXXVIII 34, 8), das jetzt wahrscheinlich nur bestätigt wurde.

Dass übrigens Kallikrates die Entscheidung übertragen wurde, wie Paus. a. a. O. erwähnt, wird zutreffen; andere Nachrichten fehlen indessen. Ebenso ist der Austritt von Pleuron aus dem achäischen Bunde, den Sulpicius begünstigt haben soll, und die allgemeine Weisung des Senates an diesen so viel Glieder als er nur könne von der Eidgenossenschaft zu lösen(?) nur hier gemeldet.

Leider beruht unsere Kenntniss der Oropischen Händel auch so gut wie ausschliesslich auf der Darstellung des Pausanias 11, 4 ff.; denn das Einzige, was anderweit bekannt ist, bezieht sich auf die ursprüngliche Höhe der Strafsumme (500 Talente) und die berühmte Philosophen-Gesandtschaft nach Rom, die eine Ermässigung auf 100 Talente erreichte. Daher rührt es denn, dass die wichtigsten Rechtsfragen uns ganz unklar bleiben. Wir wissen nicht, welches staatsrechtliche Verhältniss zwischen Oropos und Athen beim Ausbruch der Händel bestand; noch weniger begreifen wir, wie die Oropier ihre scheinbar so günstige Position aufgeben und an-

1) Bei Paus. a. a. O. ist überliefert *κριθείσαις δὲ καὶ ὕστερον παρὰ δικαστῇ κοινῷ Φιλίππῳ τῷ Ἀμύντου*, dadurch wird aber der Gegensatz zu dem Einzelrichter Sulpicius, den der Gedankenzusammenhang fordert, vernichtet; auch thatsächlich ist diese Notiz falsch. Polyb. IX 33, 12 lehrt, dass zu schreiben ist *παρὰ δικαστη⟨ρίῳ⟩ κοινῷ*. Uebrigens wurde damals auch den Megalopolitanern die Belminatis überwiesen: s. Schaefer, *Demosth.* III 1 S. 43.

statt sich 100 Talente von den Athenern als Strafgelder zahlen zu lassen, vielmehr eine attische Besatzung in ihre Stadt aufnehmen und Geisseln stellen! Geradezu verblüffend ist die Naivetät, mit der diesem Uebereinkommen die beruhigende Versicherung angehängt ist: ‘wenn aber wieder eine Beschwerde der Oropier gegen die Athener vorkommen sollte, dann wollten diese die Besatzung zurückziehen und die Geisseln zurückgeben.’ Es giebt verschiedene Möglichkeiten sich die Dinge so zurecht zu legen, dass an Stelle dieses Lalenburgerstreichs ein politisch begreifliches Vorgehen tritt; ich würde eine andere Auffassung als die neuerdings lebhaft vertretene vorziehen; doch ist zur Zeit Sicherheit hier überhaupt nicht zu erreichen.

Auch die daran sich anschliessenden Ereignisse, die den Bruch zwischen Sparta und dem Bunde zur Folge haben und das Eingreifen der Römer geradezu provociren, erfahren wir nur durch Paus. 11, 6—12, 8.

Erst bei den Vorgängen, die unmittelbar den Ausbruch des achäischen Krieges herbeiführen, tritt wieder eine theilweise Controle durch die sonstige Ueberlieferung ein, die nun bis zum Ende des Krieges dauert, obwohl auch sie keineswegs eine sehr genaue und für die bei Pausanias erzählten Einzelheiten ausreichende ist. Eine Vergleichung ergiebt — um die Hauptpunkte kurz zusammenzufassen — folgende Besonderheiten:

Erstens verschweigt Paus. (14, 1), dass die römischen Gesandten, welche unter C. Aurelius Orestes nach Korinth kamen, persönlich bedroht und geradezu körperlichen Misshandlungen ausgesetzt waren und jedenfalls positiv flüchten mussten; was doch sowohl Polybios XXXVIII 7, 2 (der ausdrücklich von *ἐπ᾽ αὐτοὺς ἥκοντος τοῦ δεινοῦ* und dem *παραδειγματίζειν* der Gesandten und dann 8, 2 von *τὰ εἰς τοὺς περὶ Αὐρήλιον γενόμενα ἀλογήματα* spricht), als die auf Livius zurückgehende Tradition unzweideutig erkennen lässt: vgl. Liv. perioch. 51 *belli Achaici semina referuntur haec quod legati Romani ab Achaeis pulsati sint Corinthi,* Cass. Dio [1]) frg.

1) Dass Cassius auf Livius zurückgeht, bestätigt auch die Deckung

72 Dind., 1 *τοὺς πρέσβεις (οἱ Ἀχαιοὶ) παρ' ὀλίγον ἦλθον ἀποκτεῖναι· φυγῇ οὖν αὐτῶν ἐκ τοῦ Ἀκροκορίνθου, ἐν ᾧ ἦσαν, ἀποχωρησάντων* (vgl. Vellei. Paterc. I 12, 1; Eutrop. IV 14, 1); ja Iustinus XXXIV 1, 9 sagt sogar mit hämischer Bosheit: *legatos quoque ipsos Romanorum violassent, ni audito tumultu trepidi fugissent.* Diesen übereinstimmenden Berichten gegenüber stellt Pausanias die Sache so dar, wie auch die achäische Gesandtschaft in Rom sie beschönigen wollte *οὐ γὰρ ἐπ' ἐκείνους ἀλλ' ἐπὶ τοὺς Λακεδαιμονίους τοὺς μετ' αὐτῶν ὄντας ὁρμῆσαι ἔφασκον* (Cass. fr. 72, 2).

Zum Andern wird in höchst auffälliger Weise verschwiegen, dass die zweite römische Gesandtschaft, an deren Spitze Sextus Iulius Caesar stand, vor allen Dingen kam, um für die tollen Vorgänge in Korinth Genugthuung zu fordern, vielmehr die Sache direct so dargestellt, als wäre sie nur zur Schlichtung der spartanisch-achäischen Händel geschickt. Die auch von Polybios XXXVIII 8, 1 berichtete Begegnung dieser Gesandtschaft mit Thearidas und Genossen, welche die Achäer zur Rechtfertigung nach Rom absenden wollten, beschreibt Pausanias nämlich mit den Worten (14, 3) *ἐντυχόντες κατὰ τὴν ἄνοδον Ῥωμαίων πρέσβεσιν ἐπὶ τὰ Λακεδαιμονίων καὶ Ἀχαιῶν ὕστερον ἢ Ὀρέστης ἀπεσταλμένοις* (!). Damit im Zusammenhang steht und ist schon eine recht böse Entstellung, dass Pausanias (14, 4) diese römische Gesandtschaft direct nach Tegea gehen lässt, während sie (nach Polyb. XXXVIII 8, 4) erst in Aigion blieben, um mit den achäischen Behörden sich über eine gebührende Sühne der (in Korinth erfolgten) Verletzung des Völkerrechts zu benehmen und erst dann von Kritolaos eingeladen nach Tegea gingen.

Zum Dritten übergeht die Erzählung des Pausanias gänzlich mit Stillschweigen die frechen Insulte, die den alsbald

---

von *missi ut eas civitates quae sub dicione Philippi fuerant ab Achaico consilio secernerent* (Liv. per.) mit *τὸ μὴ δεῖν τὰς πόλεις τὰς τοῦ Φιλίππου γενομένας, ὧν καὶ Κόρινθος ἦν . . . μετέχειν αὐτοῦ (τοῦ Ἑλληνικοῦ)* bei Dio a. a. O.

von Metellus mit neuen Vermittelungsvorschlägen geschickten Männern (Cn. Papirius, Popilius Laenas u. A.) in der Landesgemeinde zu Korinth zu Theil wurde (*χλευάζοντες τοὺς πρέσβεις μετὰ θορύβου καὶ κραυγῆς ἐξέβαλον* Polyb. XXXVIII 10, 4): ja er hat die ganze Gesandtschaft gar nicht erwähnt.[1]) Auch hier kann eine bewusste Absicht nicht verkannt werden.[2])

Viertens aber werden zwei Sündenböcke ausersehen, auf die alle Schuld abgeladen wird, damit das achäische Volk selbst nur als durch wahnsinnige und verbrecherische Demagogen verführt erscheine (während bei Polybios wiederholt auch die Masse des Volkes selber in thörichter Verblendung handelt: XXXVIII 7, 2; 8, 8; 10, 4. 5).

Und zwar ist der eine natürlich Kritolaos; von ihm wird dementsprechend 14, 4 erzählt, er habe zum Schein eine Versammlung der Landesgemeinde zusammenberufen, heimlich aber Boten in die einzelnen achäischen Staaten geschickt, um die Abgeordneten von Tegea fern zu halten, während nach Polybios XXXVIII 9, 3 vielmehr dieser üble Streich mit den übrigen Mitgliedern des Bundesrathes mündlich verabredet wird und mithin die Andern ihr Theil Verantwortung selbst übernehmen müssen. Dieser erste Uebelthäter verschwindet dann auf eine räthselhafte Art nach der jämmerlichen Nieder-

1) Die Vermuthung, die sich aufdrängt, dass der Vermittelungsversuch, welchen Metellus nach Pausan. 15, 2 später bei den Achäern gemacht haben soll, von dem aber sonst Niemand etwas berichtet, eben dieser von Polybios erzählte sei, nur bei Pausanias zeitlich verschoben, wäre an sich ja zulässig; ja sie würde in erwünschter Weise die verwunderliche Thatsache beseitigen, dass Metellus nach einem so totalen Scheitern seines ersten Versuchs noch einen zweiten persönlich in die verwirrte Angelegenheit einzugreifen gewagt haben soll. Aber die begleitenden Umstände bei diesen zwei missglückten Botschaften des Metellus sind doch zu verschieden: vor allem fehlt bei der ersten (des Polybios) gänzlich, worauf bei der zweiten (des Pausanias) der Hauptnachdruck liegt, die Forderung, die Achäer sollten Sparta *καὶ πόλεις ἄλλας, ὁπόσας εἴρητο ὑπὸ Ῥωμαίων* (das heisst Korinth, Argos, Herakleia am Oita und Orchomenos) aus dem Bunde entlassen.

2) Die *γράμματα ἃ Μέτελλος ἐπέστελλεν* (Paus. 15, 1) werden sich eben auf diesen neuen Vorfall bezogen haben.

lage bei Skarpheia (15, 6); nach Polybios (Liv. perioch. 52) nahm er sich einfach das Leben durch Gift.

Der andere ist Pytheas, einer der Böotarchen (14, 6); auch ihn erreichte sofort nach Einnahme Thebens durch Metellus die schuldige Strafe; er wurde hingerichtet (15, 10), während er nach Polybios XXXIX 8, 10 im Peloponnes mit Weib und Kind umherirrte.

Die hier zu Tage tretende Anschauung, dass die Schuldigen die Strafe der Götter trifft, stimmt mit der frommen, theologischen Richtung, die wir auch sonst bei unserm Historiker bemerken. So trifft auch die Arkader bei Chaironeia *ἐκ θεῶν δίκη τῶν Ἑλληνικῶν* (15, 6); sie erleiden gerechtes Gericht für ihr Fehlen in der Schlacht, die einst an derselben Stätte für die Freiheit von Hellas gegen Philipp ausgekämpft wurde.

Neben den Abweichungen finden sich ja — ähnlich wie das auch oben öfters bemerkt wurde [1]) — auch mannigfache Berührungen selbst in Nebenpunkten mit dem Bericht des Polybios, soweit wir ihn jetzt noch zu reconstruiren vermögen, z. B. vgl. Paus. 16, 1 *Μόμμιος ἀφίκετο περὶ ὄρθρον ἐς τὸ τῶν Ῥωμαίων στράτευμα, ἀποπέμψας δὲ ἐς Μακεδονίαν Μέτελλον καὶ ὅσον εἵπετο ἐκείνῳ* mit Livius (d. h. Polybios) bei Orosius V 3, 4 *consul Mummius repentinus cum paucis venit in castra, qui dimisso statim Metello* etc. oder Paus. 15, 7 mit Polyb. XXXIX 8, 2. Insbesodere muss hier hingewiesen werden auf eine Ausführung, die eine deutliche Polemik gegen Polybios enthält. Polybios spricht XXXVIII 3, 1—3; 5, 6. 7 eingehend darüber, dass der achäische Krieg mit seinem kläglichen Ausgang den Namen *ἀτυχία* recht eigentlich und in besonderem Grade ver-

1) Sehr auffallend ist namentlich die Bemerkung des Polybios bei Liv. XXXIX 36, 1 *priusquam agerent quicquam, terror Achaeis iniectus erat et cogitatio, quam non ex aequo disceptatio futura esset, quod Areum et Alcibiadem . . . cum legatis videbant* verglichen mit Paus. 9, 3 *Ἄππιος δὲ καὶ οἱ σὺν αὐτῷ ἔμελλον μὲν οὐδὲ ὀφθέντες Ἀχαιοῖς ἔσεσθαι καθ᾽ ἡδονήν, οἳ Ἀρέα καὶ Ἀλκιβιάδαν ἅμ᾽ αὐτοῖς ἐπήγοντο ἐν τῷ τότε Ἀχαιοῖς ἐχθίστους.*

diene: *ἡ ὀγδόη καὶ τριακοστὴ βίβλος περιέχει τὴν συντέλειαν τῆς τῶν Ἑλλήνων ἀτυχίας· καίπερ γὰρ τῆς Ἑλλάδος καὶ καθόλου καὶ κατὰ μέρος πλεονάκις ἐπταικυίας ὅμως οὐδ' ὁποίοις ἄν τις τῶν πρότερον ἐλαττωμάτων οἰκειότερον ἐφαρμόσαι τὸ τῆς ἀτυχίας ὄνομα καὶ τὴν ἔννοιαν ταύτην ὡς τοῖς καθ' ἡμᾶς γεγονόσιν· οὐ γὰρ μόνον ἀφ' ὧν ἔπαθον ἐλεῆσαι τις ἂν τοὺς Ἕλληνας, ἔτι δὲ μᾶλλον ἐφ' οἷς ἔπραξαν ἠτυχηκέναι νομίσειε πυθόμενος περὶ ἑκάστων τὰς ἀληθείας.* Damit vergleiche man nun was bei Pausanias (14, 6) steht, als er von dem unseligen Kriegsbeschluss der Achäer in Korinth redet: *τὸ μὲν δὴ ἄνδρα βασιλέα καὶ πόλιν ἀνελέσθαι πόλεμον καὶ μὴ εὐτυχῆσαι συνέβη φθόνῳ μᾶλλον ἔκ του δαιμόνων ἢ τοῖς πολεμήσασι ποιεῖ τὸ ἔγκλημα· θρασύτης δὲ ἡ μετ' ἀσθενείας μανία ἂν μᾶλλον ἢ ἀτυχία καλοῖτο, ὃ δὴ καὶ Κριτόλαον καὶ Ἀχαιοὺς ἔβλαψε,* und man wird nicht leugnen können, dass die eigenthümliche Schlusswendung bei Pausanias erst recht verständlich wird, wenn Jemand diesen achäischen Krieg als *ἀτυχία* bezeichnet hatte. Und das hatte doch eben in sehr bestimmter Weise Polybios gethan. Freilich ist die Polemik so flach wie möglich, und der Autor hat sich gar nicht bemüht zu verstehen, was eigentlich Polybios meint. Auch Polybios spricht ja z. B. XXXVIII 9, 6 von *ἄγνοια καὶ μανία τοῦ Κριτολάου* oder 8, 13 von der *ἀπειρία* und der *κακία τῶν κρατούντων;* aber das ist ja gerade nach seiner Ansicht das Wesen der *ἀτυχία*[1]), denn *ἀκληρεῖν μὲν ἅπαντας ἡγητέον καὶ*

---

1) Wenn man die Worte bei Diodor XXXII fr. 26 Bekk. liest *περὶ τοὺς αὐτοὺς καιροὺς δεινοῦ πάθους περὶ τοὺς Καρχηδονίους τελεσθέντος οὐχ ἧττον ἀτύχημα, μᾶλλον δὲ, εἰ χρὴ τἀληθὲς εἰπεῖν, τὸ ἀκλήρημα συνέβαινε τοῖς Ἕλλησιν,* so könnte man beim ersten Blick meinen, dass hier auch eine stillschweigende Polemik gegen Polybios vorliege. Allein diese ganze Ausführung des fr. 26 ist wörtlich aus Polybios geschöpft (vgl. für die späteren Partien namentlich Polyb. XXXVIII 9, 1 u. 10; 10, 8—11; 11, 6); und auch diesen Satz giebt mit der folgenden Begründung (*ἐκεῖνοι μὲν γὰρ κτλ.*) einfach Polyb. XXXVIII 3, 4f. wieder. Und der Gedankenzusammenhang bei Diodor selbst erfordert, dass ein *μεῖζον* oder *κρεῖττον* hinter *μᾶλλον δὲ* stand, mag es nun der Schreiber oder der Excerptor ausgelassen haben.

κοινῇ καὶ κατ᾽ ἰδίαν τοὺς παραλόγοις συμφοραῖς περιπίπτοντας, ἀτυχεῖν δὲ μόνους τούτους οἷς διὰ τὴν ἰδίαν ἀβουλίαν ὄνειδος αἱ πράξεις ἐπιφέρουσι (XXXVIII 5, 6. 7); was noch ausdrücklich XXXIX 8, 9 bestätigt wird *κατὰ δὲ τοὺς νῦν λεγομένους καιροὺς ἠτύχησαν ἀτυχίαν ὁμολογουμένην διὰ τὴν τῶν προεστώτων ἀβουλίαν καὶ διὰ τὴν ἰδίαν ἄγνοιαν.*

Als eine Eigenthümlichkeit dieser historischen Quelle mag endlich noch die Vorliebe für historische Parallelen aus der attischen Geschichte hervorgehoben werden, wie sie sich zeigt 15, 3 (Kämpfe der Athener gegen die Kelten bei den Thermopylen), 15, 7 (Bewaffnung attischer Sklaven durch Miltiades vor der Schlacht bei Marathon), 16, 5 (ruhmvolles Ende des Atheners Kallistratos nach der Katastrophe am Asinarosflusse). Auch das ist ein Zug, dem wir schon früher begegneten.

Fassen wir alles Einzelne, was wir gefunden haben, zusammen, so liegt in dem betreffenden Abschnitt bei Pausanias ein Historiker zu Grunde, der nach Polybios schrieb, dessen Werk kannte und benutzte, aber auch vielfach von ihm abwich, geleitet von einem weitgehenden und in das Einzelnste eindringenden Bestreben, die Achäer als die Patrioten darzustellen, die in ehrlicher Freundschaft zu Rom halten und erst in jeder Beziehung sich loyal benehmen, allein von den Römern in alle Weise schlecht behandelt und provocirt werden, zuletzt aber vielmehr durch die Verrätherei und die wahnsinnige Thorheit ihrer Führer zu Grunde gehen, als durch die Ueberlegenheit der Römer. Bei der Darstellung überwiegt das patriotisch erregte Gefühl; dagegen vermisst man durchweg scharfe Klarlegung der politischen Verhältnisse. Dabei ist die Erzählung von einer deisidaimonischen Auffassung durchzogen, welche die Sünden entweder direkt sich rächen oder an Kindern und Kindeskindern heimsuchen lässt.

Grosses Zutrauen kann dieser Historiker nach alledem ohne Zweifel nicht beanspruchen; vor seiner sehr stark gefärbten Behandlung, ja direkt tendentiösen Entstellung muss man überall auf der Hut sein. Dazu kommt aber noch, dass er mehr

als einmal starke Confusionen begangen hat, bei denen keinerlei Absicht zu Grunde liegt, sondern lediglich Nachlässigkeit. Freilich muss hier in jedem einzelnen Fall dahingestellt bleiben, inwieweit sich Pausanias selber beim Excerpiren Versehen hat zu Schulden kommen lassen. Jedenfalls wird man die eigenthümlichen Nachrichten dieses Historikers nicht anders als mit höchster Vorsicht benutzen dürfen.

Sein Name ist uns unbekannt; denn auch die Vorliebe, die für Athen und athenische Geschichte öfters hervortritt, ist zu wenig individualisirend. Man könnte z. B. an Psaon, den Platäer, denken, der vom Ende des Diyllos (d. h. 296 v. Chr.) allgemeine hellenische Geschichte, also doch wohl bis zur Einverleibung von Hellas in das römische Reich schrieb und nach Polybios, aber vor Diodor und Dionys gelebt hat. Aber dass Pausanias sich die Mühe gemacht haben sollte, dieses offenbar sehr breit geschriebene Werk (es umfasste 30 Bücher) für eine so geringe Episode auszubeuten, ist von vornherein nicht wahrscheinlich. Ausserdem wissen wir ja von der Eigenart des Psaon gar nichts. Und vor Allem bleibt es sehr fraglich, ob wir überhaupt den Verfasser dieses Geschichtswerkes, das gewissen Geistesrichtungen des Pausanias zusagte, unter den bekannteren Historikern suchen dürfen. Es kommt aber auch hier wie so oft bei ähnlichen Untersuchungen auf den Namen dieses dunkeln Ehrenmannes herzlich wenig an: was aber die Hauptsache ist, über Charakter, Tendenz und Werth der Quelle kann das Urtheil nicht zweifelhaft sein.

Beiträge zur Kenntniss nichtattischer Tagesnamen.

G. F. Unger giebt in seiner „Zeitrechnung der Griechen" (J. Müller's Handbuch d. klass. Altth.-Wiss. I S. 565) eine Uebersicht über die Benennungen der Monatstage bei den Griechen. Aber die Namen, welche wir dort lesen, beruhen in der Hauptsache nur auf attischem Material und gelten zunächst nur für den athenischen Kalender. Dies hat A. Mommsen in der Recension von Ungers „Zeitrechnung" (Berl. philol. Wochenschr. VI 1886 Nr. 44 Sp. 1376) mit Recht hervorgehoben.

Mir liegt eine Sammlung von Tagesnamen vor, welche andern griechischen Kalendern angehören. Ich habe sie bei der Durchsicht der griechischen Inschriften, die ich um der Monatsnamen willen vornahm, nebenher angelegt. Allerdings kann sie auf Vollständigkeit keinen Anspruch machen. Aber trotzdem wird ihre Kenntniss vielleicht Manchem erwünscht sein. Denn es geht wenigstens soviel aus ihr hervor, dass wesentliche Unterschiede in der Monatseintheilung und Tagesbenennung zwischen dem athenischen und den andern griechischen Kalendern nicht bestanden haben. Namentlich scheint die Dekadeneintheilung Gemeingut der griechischen Kalender gewesen zu sein. Besonderheiten finden sich nur gelegentlich in der Benennung der Dekaden und in der Benennung einzelner Tage. Dementsprechend gebe ich

1. die Belege für das Vorkommen der Dekadeneintheilung;
2. die Belege für Zählung der Tage ohne Dekadenbezeichnung;
3. Belege für das Vorkommen einzelner besonderer Tagesnamen.

Alle Ortsnamen, die aufgezählt werden, erscheinen in derselben Reihenfolge, in welcher ich sie in meiner Dissertation (Leipziger Studien VII) behandelt und gruppirt habe (aeolische, mittelgriechische, dorische und ionische). Ist für mehrere Orte Gemeinschaftlichkeit des Kalenders erwiesen, so werden nicht ihre Namen, sondern die der grösseren Gemeinschaft aufgeführt: so Boiotia für Orchomenos, Tanagra; Thessalien für Larisa u. dergl., die Namen haben also nicht geographischen, sondern kalendarischen Werth.[1])

I. Dekadeneintheilung.

A. Dekadenbezeichnung durch genetivische und präpositionale Zusätze.

Erste Dekade.

Zusatz (*μηνὸς*) *ἱσταμένου*

Boiotia Mitt. arch. Inst. VI Beilage 2 zu S. 304, 5; *Ἐφ. ἀρχ. περ. τρ.* 1886 S. 62 no. 22 *α'*; Hermes XI S. 98 d, 99 f. (vgl. Collitz 938. 940).

Kalauria Lebas 1754, 10. — Thera C. I. p. 1086 no. 2465 f. — Rhodos Bull. II S. 615 no. 1.

Delos Bull. VI S. 11 § 61; *Ἀθην.* IV S. 455 no. 2. — Tenos C. I. 2338, 40. 45. 48. 78. 103. 113; Newton no. 377. — Mykonos *Ἀθην.* II S. 237 Z. 29 (Dittenb. 373). — Imbros Bull. VII S. 154. — Ephesos Hermes IV S. 201, 12; Wood Disco-

1) Abkürzungen:
Ἀθην. = *Ἀθήναιον* hrg. v. Kumanudis 1872 ff.
Bull. = Bulletin de correspondance hellénique 1877 ff.
C. I. = Corpus inscriptionum Graecarum.
Collitz = Sammlung d. griech. Dialekt-Inschriften hrg. v. Collitz.
Dittenberger = Sylloge Inscript. Graec. ed. D.
Ἐφ. ἀρχ. = *Ἐφημερὶς Ἀρχαιολογική* 1837 ff.
Lebas = Voyage arch. en Grèce et en Asie-Mineure. Deuxième partie. Deuxième volume. Inscriptions de la Grèce et des Îles.
Lebas-Foucart = ebenda Explications des Inscriptions grecques et latines usw. Mégaride et Peloponnèse.
Lebas-Waddington = ebenda Asie-Mineure.
Newton = The collection of ancient greek inscriptions in the british museum. part. II.

veries at Eph. Inscr. fr. the great theatre no. 1 col. 2, 4. — Teos Lebas Waddington no. 90, 15 (vgl. C. I. 3062). — Iasos C. I. 2673 ff.; Bull. VIII S. 454, 1, 3. — Halikarnassos Newton Discov. at Halicarn. S. 687, 2 (Dittenb. no. 5). — Neapolis C. I. 5785. — Theira (oi? *ἐν Θείροις*) (Lydia) *Μουσεῖον* usw. *τῆς εὐαγγελικῆς σχολῆς* II 1 S. 117 u. 2 S. 29; Mitt. arch. Inst. III S. 56, 2, 3.

Zweite Dekade.

1. Zusatz *ἐπὶ δέκα*

Magnesia (Halbinsel) Mitt. arch. Inst. VII S. 72 I[a], 4.

Boiotia *Ἐφ. ἀρχ. περ. τρ.* 1886 S. 62 no. 22 *β'*.

Korkyra Vischer Kleine Schr. II S. 13 ff. (vgl. Newton no. 166; Cauer delect.[2] 89). — Kalymna Newton 299[b], 33. — Rhodos Ross Hellenika 1846 p. 112 no. 45.

Tenos Newton no. 377, 15. 35; der Raum gestattet auch die Ergänzung *δεκά[ται]*, welche von Boeckh C. I. 2338, 15 vorgeschlagen ist; doch kann ich diese Ausdrucksweise nicht belegen.

2. Zusatz (*μηνὸς*) *ὁλοκυκλίου*

Thessalia Duchesne Archives des missions scientif. 3. sér. III S. 312 ff. no. 163, wenn seine Lesart Δ̄, Δ und ihre Erklärung richtig ist (Z. 17. 21. 25); vgl. Ussing Inscr. Graecae ined. no. 8 und dazu Leipz. Stud. VII 320, 4.

Dritte Dekade.

1. Rückwärtszählung.[1])

a) Zusatz (*μηνὸς*) *ἀπιόντος*

Boiotia *Ἀθην.* IV (1875) S. 211 no. 3; Hermes XI (1876) S. 98; Mitt. arch. Instit. VI (1881) Beil. 2 zu S. 304, 19; Bull. VIII (1884) S. 66, 10[b] (Collitz I S. 392 f. no. 406[c]). — Kyme C. I. 3524.

Eretria C. I. 2265. — Delos Bull. VI S. 11 f. § 62. — Keos C. I. 2360. — Kyzikos C. I. 3658. — Ephesos C. I. 3028. — Priene Lebas-Waddington 200 f. — Olymos (Karia) Lebas-Waddington no. 323, 10. — Mysia C. I. 3597[a]. — Attaleia (Lydia) Bull. XI S. 399.

---

1) Ohne Zusatz: Rhodos Newton no. 344: ΚΘ (22.) usw. bis ΚΓ (28.); vgl. II[c].

b) Zusatz (μηνὸς) φθίνοντος

Paros C. I. 2374, 40. — Kyzikos 3657.

c) Zusatz (μηνὸς) ἐξιόντος

Erythrai *Μουσεῖον* usw. I (1875) S. 105, 45 (vgl. Revue archéol. XXXIII (1877) S. 108, 46; Dittenb. no. 370).

d) Zusatz (μηνὸς) ἐξήκοντος

Akragas C. I. 5491, 8 (Cauer[2] 199) πάνται = πέμπτη.[1])

2. Vorwärtszählung vom 20. ab.

a) μετ᾽ εἰκάδας

Salamis Lebas 1638, 2.

b) ἐπὶ εἰκάδι

Thessalia Hermes XVII S. 468, 10; Mitt. arch. Instit. VII (1882) Beilage 1 zu S. 61, 10. — Boiotia Ἀθην. IX S. 354 no. 1. Korkyra C. I. 1845, 2.

c) ἐξ εἰκάδος

Kalymna Newton S. 84 no. 299, 26. — Rhodos Bull. V S. 332 (ἐξ ἰκάδος).

Chios Mitt. arch. Inst. III Beilage zu S. 203, 24; Bull. III S. 48.

B. Dekadenbezeichnung durch substantivischen Zusatz.

1. Dekade: νουμηνία

Boiotia (Orchomenos) Bull. IV S. 2, 141; vollständig nach Latischews Ausgabe der Inschrift (üb. einige dor. u. ion. Kal. S. 188) Collitz no. 488: νιουμεινίη πετράτη d. h. zur Zeit der νουμηνία und zwar am 4. Tage.

2. Dekade: διχομηνία

Tenos C. I. 2338, 43 (Newton no. 377): πέμπτει διχομη-

---

1) Zur Form πάνται macht mir Joh. Baunack folgende Mittheilung: die agrigentinische Form π. ist durch die kretischen Formen verständlich. Die Inschr. v. Gortyn hat II 39 πέντον für *πεντ-τον, πέμπ-τον, und Bücheler vergleicht Rh. Mus. 40, Ergänz. p. 8 italisch Pontius neben Pomptius. Mit diesem kretischen πέντος ist jenes πάντος bis auf die locale Vocaldifferenz identisch.

ν[ίαι] d. h. am 5. Tage im mittleren Theile des Monats; daneben auf derselben Inschrift πέμπτει ἐπὶ δέκα.

II. Zählung der Tage ohne Dekadenbezeichnung.

a) Erstes Monatsdrittel.

Zusatz ἱσταμένου fehlt; ob grundsätzlich oder zufällig, bleibe dahingestellt. Jedenfalls wird er gelegentlich vermisst bei Angaben auch solcher Kalender, für welche sonst Dekadeneintheilung belegt ist[1]). Manchmal liegen die Gründe der Weglassung auf der Hand; vgl. A. Mommsen Chronol. S. 83f.

Boiotia Ἀθην. IV S. 376; Bull. II S. 506 no. 11, 15. — Thessalia Lebas 1192; Archives des missions scientif. 3. sér. III S. 312 no. 161. — Halos Rev. archéol. XXXI (1876) S. 253 Z. 74; Ber. d. berl. Ak. d. W. 1887 S. 557ff. — Thaumakoi Bull. VII S. 44, 1 (δε[υτέραι]). — Perrhaibia Heuzey Le mont Olympe usw. S. 465ff. no. 4, 3. 4; Ber. d. berl. Ak. 1887 S. 566ff. — Lamia Mitt. arch. Inst. VII S. 364, 4. — Magnesia (Halbins.) ebenda S. 71 I 1. — Lesbos Conze Reise auf L. S. 23; Bull. IV, 438, 11.

Daulis C. I. 1725.

Thera C. I. 2448. VII 19. — Korkyra C. I. 1845, 93. — Kalchedon Ἀθην. VII S. 208 Z. 19. — Kos Newton S. 104 no. 338. — Kalymna Newton S. 92ff. no. 336[e]. 307 (Ziffern). — Rhodos Bull. VII S. 96, 5; Newton no. 344 (Ziffern). — Kreta (Knosos, Latos, Olus) C. I. 2554, 207; Bull. III S. 292, 6.

Delos Bull. VI S. 17 § 129. — Kios Lebas-Waddington 1141. — Kyzikos C. I. 3657, 14; Ber. d. berl. Ak. d. W. 1874 S. 7ff. — Priene Lebas-Wadding. no. 202. — Miletos Arch. Ztg. 34 (1876) S. 128 Sp. 2. — Iasos Lebas-Waddingt. no. 281, 41. — Smyrna Lebas-Waddington no. 25, 9. — Lampsakos C. I. 3641[b]. — Samos Bull. V S. 480, 1 (Ziffern). — Magnesia (Lydia) Bull. VII S. 501f.; 504f. no. 10, 15 (Ziffern). — Gambreia (Mysia) C. I. 3562. — Sardeis C. I. 3467. — Kibyra Bull. II S. 610. — Vgl. noch Arch.-Epigr. Mitth. a. Oesterr.-Ung. XI (1887) S. 66 no. 141.

---

1) Ihre Namen sind im folgenden gesperrt.

b) Zweites Monatsdrittel.

Die mit Stern versehenen Belegstellen enthalten den Namen εἰκάς.[1])

Boiotia C. I. 1563ᵃ. 1608ᵇ·ᵈ·ᵉ·ᶠ·ᵍ; Bull. III S. 462, 95; VIII S. 65 A. 2; Ἀθην. IX S. 319 f.; 355 ff.; Mitt. arch. Inst. VI S. 304. — Thessalia vielleicht Ussing inscr. Gr. ined. no. 8, 17; Mitt. arch. Inst. VII Beilage 2 zu S. 61, 39; VIII S. 210; Bull. VII S. 52, 8, 8 (Ziffer). — Perrhaibia Heuzey Le mont Olympe usw. S. 465 ff. no. 4 u. 11; Heuzey et Daumet Mission archéol. de Macédoine S. 438 no. 222 (Ziffern); Lolling Ber. d. berl. Ak. 1887 S. 566. — Lamia Lebas 1143 (Ephem. I no. 63, Rang. 743). — Hypata *Ἐφ. ἀρχ. no. 823 (Collitz 1435) [εἰκ]άδι.

Delphoi C. I. 1710 (Ziffern); Bull. V S. 150, 28; Elateia Bull. XI S. 337, 10. — Daulis *C. I. 1732ᵇ, 7.

Thera *C. I. 2448, II 35 ff. — Chersonnesos Bull. V S. 74, 54 (Dittenberger 252). — Andania Lebas-Foucart 326 a, 116 (Dittenb. 388). — Kos Ross Inscr. Gr. ined. III no. 311. — Nisyros Ross ebenda *II no. 166 (Dittenb. 195). — Vielleicht Kalymna (vergl. Leipziger Studien VII 383) Newton S. 92 f. no. 306ᵃ·ᵇ·ᶜ (Ziffern). — Rhodos C. I. 2525ᵇ, 1; Ross Hellenika S. 114 A, 4; Newton no. 344 (Ziffern). — Rhegion Bull. dell' Instit. 1878 S. 125 (Dittenberger 251).

Delos *Bull. VI S. 11 § 59. — Mykonos Ἀθην. II S. 237, 5. 24 (Dittenb. 373). — Olbia C. I. 2059, 6 (Ziffern). — Kios (Bithynia) Lebas-Waddington *1140. — Ephesos C. I. 3005; Wood Discov. at Ephesos, Inscript. fr. the great theatre no. 23 (Ziffern). — Priene Lebas-Waddington 200 f. — Chios C. I. 2220; Bull. III S. 242, 24/5. — Neapolis C. I. 5838 (Ziffern). — Ios Arch. Ztg. VI (1848) S. 333 (Ziffern).

Lydia C. I. 3521. — Karia (Olymos u. Mylasa) Lebas-Waddington no. *339; ebenda 405 f.

c) Drittes Monatsdrittel.

Die mit Stern versehenen Belegstellen enthalten den Namen τριακάς.

Boiotia *C. I. 1608ᵃ·ᶜ·ʰ; Bull. IV S. 1, 109; *Ἀθην. IX S. 355 ff. — Thessalia *Rhein. Mus. XVIII (1863) S. 540:

1) A. Mommsen Chronol. S. 105: „Aus Inschriften ist der 20. nicht

[ἁμέρ]ᾳ τριακάδι; *Ber. d. berl. Ak. 1887 S. 557 ff. — Perrhaibia vgl. Rhein. Mus. a. a. O.

Mantineia (Arkadia) *Lebas-Foucart 352 n. — Buneima (Epeiros) Carapanos Dodone et ses ruines I S. 114 (Collitz 1339). — Physkos (Triteia) Wescher-Foucart Inscr. recueillies à Delphes *432 (Dittenb. 458). — Lakedaimon *Ἀθην. I S. 257. — Rhodos *Newton n. 344: ΚΑ (21.); ⳨ (30.). — Gela *C. I. 5475. — Kreta (Latos, Olus) *C. I. 2554, 6 ff. — Anaphaia Ἐφ. ἀρχ. no. 477, 8. — Erythrai *Μουσεῖον usw. I (1875) S. 109, 46 (Rev. archéol. XXXIII (1877) S. 118, 47; Dittenb. 370).

III. Einzelne Tagesnamen.

A. Ausdrücke, die auf Mondphasen Bezug nehmen.

1. *νουμηνία* (1.)

Boiotia Ἀθην. IV S. 210 no. 2; Hermes XI S. 98, b; Ἐφ. ἀρχ. 1883 Sp. 157 ff. — Thessalia Archives des missions scient. 3. ser. III S. 318 Z. 16. 18; Mitt. arch. Inst. VII S. 233, 5 f. — Perrhaibia Heuzey Le mont Olympe usw. S. 465 ff.; Lolling Ber. d. berl. Ak. 1887 S. 566 ff. II 4. — Lesbos C. I. 6850. — Achaia C. I. 1543, 25. — Lakedaimon Ἀθην. I S. 257, 17. — Knidos Lebas-Waddington no. 79; C. I. 3052. — Kallatis Arch.-Epigr. Mitth. a. Oesterr.-Ung. XI (1887) S. 33. — Kos Newton S. 104 no. 338, 8. — Vielleicht Tenos Newton no. 377, 91/2. — Priene C. I. 2906.

2. *διχομηνία* [1]) (15.)

Plut. Dion. 23; Hesychios s. v. *τὸ ἥμισυ τοῦ μηνὸς . . . τῆς σελήνης, ὅτε πληροσέληνός ἐστι. διχομηνίαια ὅτε πεντεκαιδεκαταία.*

3. *ὑστερομειννία* (21.)

Thessalia Mitt. arch. Inst. VII Beil. 2 zu S. 61, 40. A. Mommsen vergleicht den Ausdruck mit *δεκάτη ὑστέρα* (21. Tag) Bursians Jahresbericht 44 S. 412, 1; ich stimme dem bei, trotz

sicher zu belegen, weder unter dem Namen *εἰκάς* (*εἰκάδες*) noch als *εἰκοστή*!“

1) Der grösseren Vollständigkeit wegen hier mit aufgeführt, wiewohl es sich nur bei Schriftstellern und ohne Angabe der Heimat findet.

Leipz. Studien VII 320, 4, wo ich den Namen auf den 16. zu beziehen versuchte.

4. *ἕνη καὶ νέα* (30.)

Tenos Newton no. 377, 5 u. 75 (vgl. C. I. 2338).

B. Numerale Substantiva auf -άς.

1. *τετράς* (4.)

a) ohne Zusatz: Boiotia *Ἀθην.* IX S. 354. — Thessalia Mitt. arch. Inst. VII S. 233, 9. — Hypata *Ἐφ. ἀρχ.* 823 (Rang. 748, Lebas 1115, Collitz 1435) [*τετρ*]*άδι.* — Kos Bull. VI S. 250, 23 ff. — Chios Mitt. arch. Inst. III Beilage zu S. 203, 11; Bull. III S. 48, 11. — Samos Rhein. Mus. 22 (1867) S. 313 ff. — Mylasa C. I. 2694[a]. — Aigyptos C. I. 4697.

b) . . *ἐπὶ δέκα* Rhodos Ross Hellenik. 1846 S. 112 no. 45.

c) . . *μετ᾽ εἰκάδας* Salamis Lebas 1638, 2 (Rang. 675).

d) . . *καὶ ε*[*ἰκοστῇ*] Anaphaia *Ἐφ. ἀρχ.* no. 477.

e) . . *φθίνοντος* u. dergl. Boiotia Hermes XI S. 98; Latischew Bull. VIII 66. 10[b]. (Collitz 935. 937. 406[c]). — Kyzikos C. I. 3657. — Mysia C. I. 3597[a].

2. *ἑνδεκάς* (11.)

Mykonos *Ἀθην.* II S. 237 Z. 27/8 (Dittenb. no. 373): *δε*-[*κά*]*τηι ἑνδεκάδι; ἑνδεκάδι* scheint die Verbesserung zu sein für das fälschlich eingemeisselte *δεκάτηι.*

3. *εἰκάς* (20.)

Hypata — Daulis — Thera — Nisyros — Delos — Kios — Karia (Quellenangabe s. oben unter II[b]).

4. *ἀμφεικάς* (21.)

Thera C. I. 2448 III, 1: . . *θυέτω τᾶι μὲν ἐννεακαιδεκάται ταῖς Μούσαις, τᾶι δὲ εἰκάδι τοῖς ἥρωσιν Φοίνικι καὶ Ἐπικτήται, τᾶι δὲ ἀμφεικάδι Κρατησιλόχῳ.*

Kos Bull. V S. 238, 26, 1 (Cauer² no. 163) *Ἀρ*]*ταμιτίου ἀμφεικ*[*άδος*].

Hiernach muss man für den 11. Tag des Monats halten die [*ἀμ*]*φιδεκατία* Lakedaimon *Ἀθην.* I (1872) S. 257; Bull. dell' instituto 1873 S. 189 (vgl. Usener Rhein. Mus. 34, 424); und zwar trotz Hesychios s. v. *ἀμφιδεκάτη· ἡ μετὰ εἰκάδα*

ἡμέρα παρὰ Ἀρκάσιν; schon L. Dindorf forderte hier *δεκάτην* st. *εἰκάδα.*

5. *προτριακάς* (29.)

Boiotia C. I. 1562. — Rhodos Newton no. 344: ⳩, in den hohlen Monaten getilgt; vgl. U. K. Liter. Centralbl. 1883 no. 50.

6. *τρισεινάς* (29.) (vgl. Anm. zu III A, 2)

Hesiod. *ἔργ.* 814 (Ideler Handb. I 257); der 29. Tag nach der vorausgehenden *εἰνάς ἡ μέσση* u. *πρωτίστη εἰνάς;* zu diesen Ausdrücken vergl. *ἡ πρώτη ἕκτη, ἡ μέσση τετράς, ἡ τετρὰς φθίνοντος* Hes. *ἔργ.* 785. 794. 798. 819 (Göttling-Flach zu Vers 765).

7. *τριακάς* (30).

Boiotia — Thessalia — Perrhaibia — Mantineia — Physkos — Lakedaimon — Rhodos — Gela — Kreta (Latos, Olus) — Erythrai (Quellenangaben oben unter II[c]).

C. Einzelnes.

Πανάμου μηνὸς προτερεία d. i. d. 30. des dem Panamos vorausgehenden Monats; ein wohl dem lateinischen pridie Kalendas nachgebildeter Ausdruck: Herakleia (Siris) C. I. 5774/5, 101 (Cauer² 40/41).

IV. Zweifelhaftes.

Aiginion Lebas 1206[b]: . . *ιλιουτριτηα* . . . .

Kos Bull. VII S. 478, 1 Z. 2 *ΔΕΚΑΤΑ.*

Mykonos *Ἀθην.* II S. 237 (Dittenb. no. 373) Z. 15/16: *δεκάτηι ΕΠΙΟΓΔΙΙ.*

Alphabetisches Verzeichniss der Kalender, für welche sich Tagesnamen belegen lassen.

Achaia	Attaleia	Delos
Aiginion	Boiotia	Elateia
(Aigyptos)	Buneima	Ephesos
Akragas	Chersonnesos	Eretria
Anaphaia	Chios	Erythrai
Andania	Daulis	Gambreion
Arkadia	Delphoi	Gela

Halikarnassos
Halos
Herakleia (Siris)
Hypata
Iasos
Imbros
Ios
Kalaureia
Kalchedon
Kallatis (am Pontus)
Kalymna
Karia
Keos
Kibyra
Kios
Knidos
Knosos
Korkyra
Kos
Kreta
Kyme
Kyzikos
Lakedaimon
Lamia
Lampsakos
Latos
Lesbos
Lydia
Magnesia (Halbinsel)
Magnesia (Sipylos)
Mantineia
Miletos
Mykonos
Mylasa
Mysia
Neapolis
Nisyros
Olbia
Olus
Olymos
Paros
Perrhaibia
Physkos
Priene
Rhegion
Rhodos
Salamis
Samos
Sardeis
Smyrna
Tenos
Teos
Thaumakoi
Thera
Thessalia
Theira

Ernst Bischoff.

De pronominis interrogativi ΤΙΣ liberiore quodam usu.

Notum est apud Italos pronomen interrogativum in relativum nonnumquam sensum abiisse (Schoemann *Jahrbb.* suppl. V 26 not., Kienitz, ibid. X 527). Veluti fluctuant vario usu Umbrorum themata *po* (rel.) et *pi* (int.):

Sersi, pirsi sesust, poi aseriato est =
sede, qua sederit, qui observatum ibit.

Osci: *Statùs pùs set hùrtìn* (*stati qui sunt in templo*), eidem: *Pièi ex comono pertemest, izic* (*cui sic comitia perimet, is . . .*).

Latina quae similia videntur (Neue II² 219), eorum maxima pars vim prae se fert indefinitam, non relativam. *Pecuniam quis nancitor habeto* verba sunt foederis Latini apud Festum (p. 166, 25). Similem in modum Cato agr. 147, Cic. legg. III 4, 10 (Jordan, *krit. beitr.* p. 235, 15). Et mansit indefinitum in *siquis*, *ecquis*, aliis id genus. Est tamen, ubi vel relativum prope absit, velut Cato quod scripsit (agr. 145): *homines eos dato, qui placebunt aut custodi aut quis* (*qui* Polit.) *eam oleam emerit.* Quae libertas latius patet in particulis nonnullis, ductis de stirpe *qui*, de quibus disputavit Meunier (*mém. de la soc. lingu.* II 246 sq.). Quorum in numero relativum notissimum *quippe* significasse quondam *quidni* affirmat Festus (p. 257, 21), usus versibus Ennianis, ann. 357. 394 Vahl. *Quia* quoque collato *quianam* a sensu interrogativo profectum videtur habuitque semper duplicem vim *quin.*

Sed de his, uti iam dixi, satis constat: Graecos adeamus, quorum liberior pronominis τίς usus paullo est obscurior, vid. Schneiderum ad Callim. I p. 442, Kuehneri gramm. II 2, 1016.

Definire autem statim in initio liceat, id quod exemplis infra probabitur, ille notionis transitus quanam via factus sit. Fuit autem *τίς* interrogativum initio pro *ὅστις* item interrogativo. Quam pronominum mutuam vicissitudinem satis tuitus est Lobeck ad Phryn. p. 57, nuperque vel in repetitis quas vocant interrogationibus Uckermann, philol. XLVI 57 sq., exemplis hic usus Aristophaneis. Paullo autem latiorem campum huic licentiae patefecerat G. Hermannus ad Aesch. Ag. 1121, ubi scripsit:

τί τόδε τορὸν ἄγαν ἔπος ἐφημίσω,
καὶ παῖς νεόγονος ἂν μάθοι,

cum alii priorem versum interrogative acciperent. Nec tamen tulit adsensum, ne Wecklini quidem, licet firmissimum sententiae suae documentum proposuerit inter alios versum Prom. 650 (W.): *καὶ πρός γε τούτοις τέρμα τῆς ἐμῆς πλάνης*
δεῖξον τίς ἔσται τῇ ταλαιπώρῳ χρόνος.

Qui locus aliter distingui omnino nequit.[1]) Adde: *οὐκ ἔχω, τί φῶ* (Soph. O. C. 317), *ὅρα, τί δρῶμεν* (Plat. Crit. 48 D), plura id genus, veluti, quod innotuit ex titulo Eresio: *διαφόραν ποήσασθαι, τίνα τρόπον δεύει αὖτον ἀποθάνην* (Collitz I no. 281 A 19, saepius.)

Posito igitur semel *τίς* in hunc modum pro *ὅστις*, huius ipsius *ὅστις* vim induit etiam indefinitam (*quicumque*), unde rursus tendit ad sensum satis prope adludentem, relativum. Qua re non poterit stare Schoemanni sententia (animadv. ad vet. gramm. doctr. de articulo p. 26 not., vid. *Jahrbb.* suppl. V), qui in explicando illo usu proficiscendum dicit non ex interrogativo, sed ex indefinito *τὶς*. Quod vel inde refutatur, quod, licet sint pauca, praesto tamen sunt ut videbimus quaedam exempla, ubi non satis sit statuere *τίς* i. q. *εἴ τις*, verum prorsus idem quod *ὅς*.

---

1) v. Herwerden (*Jahrbb.* suppl. X 122) minime debuit versum 650 delere. Quo tantum abest ut stichomythia moleste interrumpatur, ut contra servato versu exsistat aptissima orationis inde a v. 640 usque ad v. 657 responsio haec: 2 + 7, 2 + 7. Priore parte de Prometheo quaerit Io, altera de se ipsa.

Et quoniam, ubicumque laesum videmus usum ceteroqui fixum et stabilitum, in suspicionem debemus vocare licentiam sermonis vulgaris, huic quoque quaestioni substruere liceat hoc fundamentum, praesertim cum ex usu cognatarum linguarum sciamus vel origine sua propendere *τίς* ad relativum.

Et Atticis quidem in titulis cum istius modi nihil, ut videtur, inveniatur, libet advocare Thessalos, quorum est forma *κίς*, nota mea quidem sententia vel ante lapides effossos Etymologo Gudi p. 323, 57, ubi legas: *κίς· εἰς τὸ τίς* (vid. horum stud. vol. VIII 267). Cuius formae huc facit usus, qualis est in tit. Larisaeo Caueri[2] no. 409 (= Coll. I no. 345, ca. 200 a. Chr.). *Καὶ τὰν ὀνάλαν, κίσκε γινύειτει* (l. 22) i. q. *ἥτις*. Cf. *φυλὰς ἑλομένοις ἑκάστου, ποίας κε βέλλειτει* (l. 20). Ab omni parte relativa ibidem sunt *διὲ κί* = *διότι* vel *ὅτι* et *ποκ κί* = *πρὸς* (*ποτὶ*) *κί*.[1]) *Φιλίπποι τοῖ βασιλεῖος γράμματα πέμψαντος ..., διὲ κί Πετραῖος καὶ Ἀνάγκιππος καὶ Ἀριστόνοος ... ἐνεφανίσσοεν αὐτοῦ, ποκ κί καὶ ἁ ἁμμέουν πόλις διὲ τὸς πολέμος ποτεδέετο πλειόνουν τοῦν κατοικεισόντουν* (l. 12). Cf. Coll. I no. 1332, 36. Nec tamen desunt relativa vulgaria: *καττά* l. 18, *πάντα ὅσσαπερ* l. 19, *οὕς* (*ὥς*) l. 12. 14, alia. Sed ex parte videtur in illis regionibus servavisse usum etiam ἡ *κοινή*. Vicini enim Thessalonicenses: *καὶ σὺ πολλὰ χαῖρε, τίς ποτ᾽ εἶ*, CIG II no. 1982, cf. 1987. 1988 B, Boeckhium ad no. 1956.

Cyprii quoque, quorum formam *σίς* et lapides tuentur et servavit Hesychius (*σί βόλε· τί θέλεις, Κύπριοι*), indefinitum usum admisisse videntur Deeckio (Bezzenb. VIII 153), qui legit in inscr. Coll. I no. 126: *σί[ς]τε τόδε ἄγος συλήσῃ, τὸ[ν] δόμε[ν] Ἅδῃ μισαάτω*. Quo in dirarum sepulcralium genere versantur etiam Asiani auctores titulorum CIG III no. 3827 *v*, 3843, 3883:

τίς ἂν προσάξει χεῖρα τὴν βαρύφθονον,
πολλαῖς ἀώροις περιπέσοιτο συμφοραῖς.

1) Recte sic Robert, Herm. XVII 473. In epist. Philippi (l. 4) cum respondeat *ὅτι*, interpretatus est *πόκκι* tamquam Aeol. *ὅττι* Blass, *Jahrbb.* 1882, 527.

His in Phrygia repertis accedant, quos eiusdem originis nuper publici iuris fecit Ramsay in Kuhnii *zeitschr.* XXVIII 381 sq., quibus ob admixtam barbariem noli refragari. Occurrit ibi: *Τίς δὲ ταύτῃ θαλαμειν κακὸν ποσποιήσει, κατηραμένος ἤτω* (I). Quod est φρυγιστί (ne in hac vicinitate causam ponas): *Ιος ταμαν και κακουν αδδακεττι ετιττετικμενος ειτου* (II, III saepius), in quibus *ιος*, cuius loco sunt etiam *ειος* (XII) et *ις* (V), Graecum est *ὅς*, cf. V. Graece rursus no. XXIII: *Τίς τούτου μνημίου κακὴν χεῖρα προσε[νέ]νκῃ, ζῶν αὐτὰς [παρά]δοιτο βε[β]ρω[μέν]ας ὑπὸ θηρ[ί]ων.*

Sequuntur laminae illae litteratae, quas Cnidi repertas edidit Newton a. 1863 in libro, qui inscribitur: 'A history of discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae', II 2 p. 719 sq., unde eas repetivit Wachsmuth, Rh. M. XVIII 570 sq. Sunt et ipsae ex dirarum genere, quarum sermo cum usu ac religione certius definiri soleat [1]), non sunt continuo reicienda, si quae rariora in eis occurrunt. [2])

Legitur autem no. 93: *ἀνατί[θημι] Δωροθέαν, τίς τὸν ἐ[μ]ὸν ἄνδρα εἶχε,* prorsus relative. Contra no. 87: ... *ν Δάματρι καὶ Κόρᾳ [καὶ θεοῖς το]ῖς παρὰ Δάματρι, τίς τὸν*

1) Ita ut vel apud poetas manifesta detegantur eius rei vestigia. Quode dixerunt Lenormant, Rh. M. IX 373, Bergk P. L. G. II[4] 132, Newton II 2, 727 sq., Bücheler Rh. Mus. XXXIII 3 sq.

2) Nimis bonae aetati (300 sq. a. Chr.) attribuit lamellas Newton, cui quasi miscella earum dialectus in mentem vocavit, quae de simili Iadis Ctesianae indole tradit Phot. bibl. p. 45 a, 6 B. Quod ad litterarum ductum attinet, cursiva illa veterum nimis facile fallit nec sunt cum Cnidiis comparanda Alexandrina. Ego in definienda aetate saec. I a. Chr. excedere non ausim, ductus maxime ipsius superstitionis ratione, qualem exhibent tituli a vetustioribus plane diversam (cf. Wachsm. p. 568). Olim enim laminae in sepulcris defodiebantur: Cnidiae in Cereris horto e muro publice pendebant. Olim nominatim omnique adhibita religione, ne irritum foret, devovebatur: Cnidiae nomina saepissime tacent, compensationem iniuriae admittunt, imo flagitant. Elei quondam rhetra *καθιεράνειν* quemquam vetuerunt: Cnidii publice idem instituerunt, ut furta nuntiarent, calumniatores notarent, alia id genus. Abiit pristina harum rerum formido: iam non sunt dirae. Ceterum simillimae sunt Latinae quaedam recentissimae: CIL VII no. 140. Herm. XV 588 sq.

Προσο[δίου τὸ]ν Προσοδίου ἄνδρα περιαιρῖται [Νάκωνα πα]ρὰ τῶν παιδίων . . . ., καὶ τίς ἅμα Νάκωνα . . . . ὑποδέχεται . . . ., μὴ τύχοι εὐιλάτου μὴ Δάματρος κτλ., indefinite, nisi excidit in initio mulieris nomen, unde penderet *τίς*. Ceterum vulgares formae ne hic quidem desunt: *ὅστις* (82, 5. 90, 5), *ὅ* (88, 2. 89, 1), *ἥν* (86, 1), *ᾧ ποτε* (85, *b*).

Restant quidam Romae effossi lapides, in quibus *τίς* relative positum errore fabrili excusabat Franz (CIG III p. 1265). Rectius opinor in suspicionem vocabimus vicinitatem Latinorum *quis, qui. Γονεῖς [τ]ῷ γλυκυτάτῳ, τίς ἔζησεν μῆνας ε̄*, CIG IV no. 9618, cf. 9552. 9709. *Ἀννία Ῥήγιλλα, Ἡρώδου γυνή, τὸ φῶς τῆς οἰκίας· τίνος ταῦτα χωρία γέγονεν*, III no. 6184, ubi colorem Latinum non sentiet nisi caecutiens. Inde *τίς ἔζησε* eadem ratione metiendum III no. 6223 b = Kaibel, epigr. no. 723.[1]) Verum vidit Kaibel (ad no. 722), cum CIG III no. 6210 hunc in modum distingueret:

Τίς δ' ἐτύπωσε τὰ γράμματα, εἰμὶ τὸ πρίν σου,

cum Franzio post *γράμματα* placeret signum interrogationis. Quamquam quod ille affirmat sescenties inveniri *τίς* relativum, vereor, ut nomen suum soluturus sit vir doctus.

Illud igitur vel missa hac Tiberina, ut ita dicam, licentia apparuit, procul dubio fuisse id quod quaerimus linguae vulgaris in usu multisque in regionibus non ultima demum aetate inveniri *τίς* i. q. *ὅστις*, rarius i. q. *ὅς*. Notabis etiam inscriptiones supra allatas ex sollemni aliquo genere fere omnes esse. Quae res non nihil valet ad firmandum id quod per litteras vetustissimum exemplum huius licentiae proditum est, oraculum dico notissimum, quo tripodem a piscatoribus inventum sapientissimo tribuit Pythia (exc. Diod. IX 3 et 13, 2. Plut. Sol. 4, L. D. I 1, 7, schol. Aristoph. Plut. 9, Val. Max. IV 1, 7, Auson. 20, 7). Scholiasta hoc ita:

---

1) Ibi quod edidit Kaibel: *ἣν ἥρπασαν ἀπὸ γονέων μοῖραι κατ' ἔρειπαν* cum nihili sit, obiter corrigam. Legendum: *κἄτερ' εἶπαν*, i. q. *χἄτερ' εἶπαν*, hoc sensu: Rapuerunt eam Moerae nil tale pollicitae. De aspiratione neglecta vide Wagneri quaestt. de epigr. Gr. ex lap. coll. gramm. p. 92.

Ἔκγονε Μιλήτου, τρίποδος πέρι Φοῖβον ἐρωτᾷς;
Ὅς σοφίῃ πάντων πρῶτος, τούτου τρίποδ᾽ αὐδῶ.

Unde illud ὅς Cobet intulit in Diogenem, cuius in libris omnibus scriptum quod erat τίς contra Menagium non satis defendisse videbatur Huebner, encliticum τὶς legens in versus exordio sane pessime positum. Verum tamen est solum τίς, quod Kaempfio teste exstat etiam in Val. Max. codice Bernensi. Quo recepto noli confugere ad sententiam Naekii, ita qui distinguebat (de Hecala p. 178):

Τίς σοφίῃ πάντων πρῶτος; τούτου τρίποδ᾽ αὐδῶ.

Currunt enim nimis praecipites hae interrogationes. Quod ab oraculi gravitate alienissimum Callimachea arte illustrandum erat Naekio. Mihi quidem recte Dindorf (apud Diodorum) et post ἐρωτᾷς punctum et post πάντων (infert enim πρῶτος πάντων) comma posuisse videtur. Quo facto τίς hic quoque retinebit indefinitam vim: Qui sapientia primus est, quisquis is est, eius esse tripodem iubeo. Liberioris igitur usus hoc non eiciendum est vetustate insigne documentum.

Nec fugit ea licentia acumen veterum grammaticorum. Iure enim Schoemann (l. l.) huc spectare dixit Apollonium Dyscolum, qui (synt. p. 106, 15) Aeol. τίοις natum vult per analogiam pronominis ὅς, cui τίς ἰσοδυναμεῖ. Accedit scholion adscriptum Oedipodis Colonei initio (v. 3):

Τέκνον τυφλοῦ γέροντος, Ἀντιγόνη, τίνες
χώρους ἀφίγμεθ᾽, ἢ τίνων ἀνδρῶν πόλιν;
τίς τὸν πλανήτην Οἰδίπουν καθ᾽ ἡμέραν
τὴν νῦν σπανιστοῖς δέξεται δωρήμασιν;

Ἔστι μὲν ἀφ᾽ ἑτέρας ἀρχῆς λαμβάνοντα λέγειν οὕτω· τίς τὸν πλανήτην Οἰδίπουν δέξεται; δύναται δὲ καὶ τοῖς ἄνω συνάπτεσθαι, τοῦ τίς μὴ πυσματικῶς κειμένου, ἀλλ᾽ ἀντὶ τοῦ ὅ ἄρθρου, ὥστε τῷ πόλιν συντετάχθαι καὶ τὸν λόγον ἔχειν οὕτως· τίνας χώρους ἀφίγμεθα ἢ τίνων ἀνδρῶν πόλιν, ἣ τὸν πλανήτην Οἰδίπουν δέξεται; ὅτι δὲ τὸ τίς ἀντὶ ἄρθρου χρῶνται, Καλλίμαχος φησὶν οὕτως· ὑπεὶρ ἅλα κεῖνος ἐνάσθη Ἀλκαθόου τίς ἄπυστος. Ἠθικώτερον δὲ τὸ πρῶτον.

Ad quae rectissime Dindorf: Prius illud non solum ἠθι-

κώτερον, sed plane necessarium est (scholl. vol. II 48). Hoc autem apparet, fuisse, qui putarent Sophoclem *τίς* relative ponere potuisse, ducti hi quidem exemplo Callimacheo (fr. 272 Schn.), in quo cur idem Dindorf non dubitandum dicat, quin sit *τὶς* indefinitum, nulla prorsus est causa. Adeamus igitur ipsum Sophoclem, cuius de usu videndus Nauck ad El. 316, ubi legit:

ὡς νῦν ἀπόντος ἱστόρει, τί σοι φίλον.

Quae suadent Jebbius: *ἱστόρει, τί σοι φίλον;* et Madvig: *ἱστορεῖν τί σοι φίλον;* facile reiciuntur versu qui sequitur: *καὶ δή σ᾽ ἐρωτῶ,* quod cum dicit coryphaeus, aperte indicat Electram sibi modo imperavisse, ut quaerat, non interrogasse, quid quaerat. Matthiae mutavit *τό σοι φίλον.* Sed tuentur traditam memoriam exempla alia, quorum omnium similis est quaedam species et forma: Eurip. Phaeth. fr. 775, 2 N.: *αἰτοῦ, τί χρῄζεις, ἕν,* Menand. fr. inc. 10 M.: *εὖξαι, τί βούλει,* quibus accedat Ptol. Euerg. ap. Ath. X 438 e: *τίνι ἡ τύχη δίδωσι, λαμβανέτω* (*ᾧτινι* Casaub., verum vidit Schweigh.) et Strato A. P. XII 219, 6: *λαμβανέτω, τί θέλει.* Priscos quoque Latinos advertas in re simili eadem usos licentia: *quis volet* E. Schneider, dial. It. exempl. I no. 94, *quid volet* Cato agr. 147.

Vis igitur pronominis indefinita cum satis stabilita videatur, adsentior Nauckio versum Eurip. Ion. 324, qui contra metrum in libris sic se habet: *τάλαινα ἡ τέκουσ᾽ ἥτις ποτ᾽ ἦν ἄρα,* restituenti hunc in modum: *τέκουσα, τίς ποτ᾽ ἦν ἄρα.* Et similiter iam Hermannus, sed inde a *τίς* interrogative. Cf. *τίς ποτ᾽ εἶ* in titulis supra p. 311 allatis.

Sed vel ex prosa oratione adest exemplum Demosthenis (56, 24): *ἐκλεγόμενοι, τίνων αἱ τιμαὶ ἐπετέταντο* i. q. *τίνων ἀεί.* Et Reiske quidem, qui liberioris usus haud ignarus *τίς* pro *ὅστις* dictum intulit in locos plurimos [1]), relative accepit *τίς* etiam adv. Lept. 13, ubi Westermann: *οὐ τὸ λυσιτελέστατον πρὸς ἀργύριον σκοποῦν, ἀλλὰ τί καὶ καλὸν πρᾶξαι.* Sed

1) Misc. Lips. nov. IX 2 p. 312. Nimis severa lege cohibuit hanc audaciam Reiz, praef. in Herod. p. 16.

adversatus est ei iam F. A. Wolf (ad Lept. p. 230). Equidem omnino malim: *ἀλλά τι καὶ καλὸν πρᾶξαι*, cf. Thuc. I 20: *βουλόμενοι δὲ, πρὶν ξυλληφθῆναι, δράσαντές τι καὶ κινδυνεῦσαι.*

Quae cum ita sint, Meineke, qui ad del. anth. p. 94 minus artis finibus circumscripserat usum, ad Callim. p. 281 iure edixisse videtur, vetustiorum nullo in loco pendere *τίς* ex substantivo, totum ut sit relativum.[1]) Quod ne in Nossidis quidem epigrammate est, A. P. V 170, 3:

Τοῦτο λέγει Νόσσις· τίνα δ' ἁ Κύπρις οὐκ ἐφίλασεν,
οὐκ οἶδεν κήνας τἄνθεα ποῖα ῥόδα.

Nam et hoc loco sufficit: ʻQuamcumque Cypria non diligitʼ, nec opus est coniectura Bentleiana: *τὰν δ' ἁ K.* Secuti igitur Meinekium relativum quidem *τίς* exturbabimus ex locis quibusdam Sophocleis, licet alii aliter iudicaverint Trach. 339:

Τί δ' ἔστι; τοῦ με τήνδ' ἐφίστασαι βάσιν;

Cuius distinctionis (quae Schneidewino quoque placuit) non potestas modo, sed necessitas fere est. Nam si cum Dindorfio relative accipis, prorsus ʼnulla est causa, cur Sophocles non scripserit:

Τί δ' ἔσθ', ὅτου με τήνδ' ἐφίστασαι βάσιν;

Hinc eadem ratione metiemur O. R. 1144:

Τί δ' ἔστι; πρὸς τί τοῦτο τοὔπος ἱστορεῖς;

et El. 1176: *Τί δ' ἔσχες ἄλγος; πρὸς τί τοῦτ' εἰπὼν κυρεῖς;* Advertis rursus in simili locutionis specie similem quoque usum (cf. supra p. 315).

Sed mirum forte videtur, quod seiunxi hucusque Callimachum, cuius maxime de locis grammaticorum haec lis orta sit. Quod feci propterea, quod longius quam alios progressum esse illum mihi persuasi. ʻStabit enim scholiastae Sophoclei auctoritas, qui si quis in Soph. l. l. *τίς* ad *πόλιν* referre voluerit, certe non admissurum esse dicat aliquid prorsus inauditum, sed vel Callimacho probatum.ʼ Ita fere

---

1) *Τίς περιπατεῖ, ἐκεῖνος κινεῖται*, quod ex L. D. VII 1, 70 affert Schoemann, omitto. Agitur enim in loco perdifficili et de indefinitis (*τὶς*) et de enuntiatis simplicibus.

Schneider, Call. I 423, cf. fr. 272 et philol. XX 155. Aucupari autem rariora Battiaden iam monuit Iacobs (Anth. III 740) et fuisse in lingua Graeca, quae huic studio indulgens poeta imitaretur, certiores facti sumus lapidum testimoniis supra collectis. Inde retineas, quod in epigr. 30, 2 (Schn., 28 Mein., XII 43 A. P.) scriptum est:

Ἐχθαίρω τὸ ποίημα τὸ κυκλικὸν οὐδὲ κελεύθῳ
χαίρω, τίς πολλοὺς ὧδε καὶ ὧδε φέρει,

praesertim cum ne ab hoc quidem loco prorsus alienum sit *τίς* i. q. *εἴτις (siqua).*[1]) Quod vero etiam in hymn. Iov. v. 92 intulerunt *τίς* relativum[2]), Naeke iam (de Hec. p. 178) et Meineke Callimachi curtum et praeceps dicendi genus in memoriam revocabant. Itaque caesim potius et interrogative legas: *τεὰ δ' ἔργματα τίς κεν ἀείδοι;*
οὐ γένετ', οὐκ ἔσται· τίς κεν Διὸς ἔργματ' ἀείδοι;

Quemadmodum distinxerunt et Schneider et Wilamowitz.

Sed ad finem tendo. Vides in universum recte se habere, quod iam pridem Schneidewin ad Soph. El. 316 dixit: Apud Atticos quidem rariorem hunc esse pronominis usum, frequentiorem maxime apud Alexandrinos. Cum autem ad Ni Ti quoque auctores provocet vir doctus, quorum sermo quam arte cohaereat cum dialecto Alexandrina satis omnes scimus, ultima haec appono exempla:

Matth. 26, 62: *οὐδὲν ἀποκρίνῃ, τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσιν;*
Marc. 14, 36: *ἀλλ' οὐ, τί ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τί σύ.*
Luc. 17, 8: *ἑτοίμασον, τί δειπνήσω.*
epist. Iac. 3, 13: *τίς σοφὸς καὶ ἐπιστήμων ἐν ὑμῖν, δειξάτω κτλ.*

---

1) Ex coniecturarum numero, praeter Meinekianam (*ὅτις*), polita arte excogitata est Passoviana (qua de vide Iacobsii l. l.), cuius tamen auctor de usu liberiore pronominis optime explicat in lex. Graec. IV 1910.

2) Burgess ad Dawesii misc. crit. p. 393, qui Theocritum quoque similiter locutum esse credidit: *δίζημαι δὲ, τίνι θνατῶν κεχαρισμένος ἔνθω* (XVI 68), quo tamen in loco ex libris mscr. *δ' ὅτινι* restituit Ahrens.

Denique totum fere relativum Act. 13, 25: *τίνα με ὑπονοεῖτε εἶναι, οὐκ εἰμὶ ἐγώ.*

Haec igitur hactenus. Licebitne autem tangere rem difficillimam, quam tam sicco pede ad liquidum ducturum me si promitterem, nescirem hercle equidem, quomodo ab arrogantiae crimine satis me tutarer? *Ποῦ ἴσασιν ἐνίους τῶν ἐπιστημονικῶν λέξεων, καθάπερ τὴν παρὰ Ἀριστοτέλει ἐντελέχειαν ἢ τὸ τί ἦν εἶναι;* Sed non uni Sexto non satisfecerunt grammatici. Et mihi et opinor aliis vel post operam Trendelenburgii (Rh. M. II (1828), 457 sq.) aliorumque (cf. Zellerum, II 2[3], 207 n. 2) tenebricosa mansit illius formulae non tam ipsa vis et significatio quam ratio grammatica. Qui enim istud intellexeris: *τὸ τί ἦν εἶναι λευκῷ ἀνθρώπῳ* (metaph. p. 1029 b 27), licet tibi satis constet de miro illo dativo praedicativo? An Aristoteli quoque, homini Stagiritae (cf. supra p. 311) nec ita remoto ab usu *τῆς κοινῆς*, donaveris liberiorem illum pronominis *τίς* usum? Non obscurum est, quod evadat: *Quidquid erat "esse album hominem"*, hoc est: Quaecumque species olim (i. e. donec *ἄνευ ὕλης* erat, cf. metaph. p. 1032 b 14 et schol. in Top. p. 256 a 31 ff.) erat essentia albi hominis. Viderint doctiores.

Otto Immisch.

Gargilius Martialis und die Maurenkriege unter Gallienus.

Ueber das Leben und die Persönlichkeit des Gargilius Martialis, von dessen grossem landwirthschaftlichen Werke nicht unbeträchtliche Stücke auf uns gekommen sind, giebt uns die antike Literatur so gut wie keine Auskunft. Da er den Galen mehrfach citirt (pag. 138, 139, 140, 155, 158, 161, 162, 178, 179, 183, 188, 191, 197, 198 Rose) und selbst wieder von dem im vierten Jahrhundert schreibenden Palladius benutzt ist (siehe die Stellen bei Teuffel Röm. Literaturg.[4] p. 890), so ist er in das dritte Jahrhundert nach Christus zu setzen. Dann wird er aber mit vollem Rechte mit dem Historiker Gargilius Martialis identificirt, den Vopiscus (vita Probi 2, 7) nennt und der, wie aus Lampridius vita Alex. Severi 37, 9 hervorgeht, unter und nach Alexander Severus (gest. 235 n. Chr.) lebte und schrieb. Die Zusammenstellung mit Sueton, Marius Maximus, Julius Capitolinus, Aelius Lampridius u. s. w. bei Vopiscus im Gegensatz zu Sallust, Livius, Trogus, Tacitus zeigt, dass Gargilius Kaiserbiographien in der Art der scriptores historiae Augustae verfasste, doch ist nur eine vita des Alexander Severus bezeugt, aus der Lampridius sehr detaillirte Angaben über den kaiserlichen Haushalt wiedergiebt.

Lassen uns also unsere literarischen Quellen bezüglich des Martialis fast gänzlich im Stich, so tritt dagegen auch hier, wie bei so manchem andern Schriftsteller — ich erinnere nur an Juvenal, Marius Maximus, Cornelius Bocchus u. A. — in erwünschter Weise das epigraphische Material ergänzend ein und giebt uns ein so klares, ja dramatisch bewegtes Bild

vom Leben unseres Autors, wie wir es von manchem weit bekannteren Schriftsteller nicht besitzen.

Zwei mauretanische Inschriften sind es, die hier in Betracht kommen, die eine (C. I. L. VIII 9047) aus der römischen Colonie Auzia, dem heutigen Aumale, stammend, die andere (eph. epigr. V 1300) zu Hr. Sûk el-Khemîs nördlich von Aumale gefunden, aber mit den übrigen dort befindlichen Inschriften (eph. epigr. V 1299—1301) von Dessau (ebenda 1479) richtig auf Auzia bezogen. Dieselben lauten:

I. eph. epigr. V 1300

Q GARGILIO · Q · F · Q · MARTIALI · VET · FL ·
P · P · COL · PAT · CVRATORI ET DISPVNCTO
RI REI · P · ET · IVLIAE · PRIMAE · EIVS · Q · GARGI
LIVS Q F MARTIALIS EQVES ROMANVS
MILITIAE PETITOR COL PAT FILIVS EORVM
PARENTIBVS DIGNISSIMIS

Q. Gargilio Q. f. Q(uirina) Martiali, vet(erano), fl(amini) p(er)p(etuo), col(oniae) pat(rono), curatori et dispunctori rei p(ublicae) et Juliae Primae eius Q. Gargilius Martialis eques Romanus, militiae petitor, col(oniae) pat(ronus), filius eorum parentibus dignissimis.

II. C. I. L. VIII 9047

Q. G/ARGILIO Q · F · Q · MARTIALI · EQ · R
pr/AEF · COH · I · ASTYRVM · PR · BRITTA
n/IAE · TRIB · COHISP · PR · MAVR · CAE
a(MIL · PRAEP · COH · SING · ET VEX
e(QQ · MAVROR · IN · TERRITORIO
a/VZIENSI · PRAETENDENTIVM
DEC DVARVM · COLL · AVZIEN
SIS · ET · RVSGVNIENSIS ET PAT
PROV · OB INSIGNEM IN CI ·
VES AMOREM · ET SINGVLA
REM · ERGA PATRIAM ADFEC
TIONEM ET QVOD EIVS VIR
TVTE AC VIGILANTIA · FA

RAXEN · REBELLIS CVM SA
TELLITIBVS SVIS FVERIT ·
CAPTVS ET INTERFECTVS
ORDO COL · AVZIENSIS ·
INSIDIIS BAVARVM DE
CEPTO P · P · F DD · VIII · KAL ·
a PR · PR CCXXI

[Q. G]argilio Q. f. Q(uirina) Martiali, eq(uiti) R(omano), [pr]aef(ecto) coh(ortis) I Astyrum pr(ovinciae) Britta[n]iae, trib(uno) coh(ortis) Hisp(anorum) pr(ovinciae) Maur(etaniae) Cae(sariensis), [a] mil(itiis), praep(osito) coh(orti) sing(ularium) et vex(illationi) [e]q(uitum) Mauror(um) in territorio [A]uziensi praetendentium, dec(urioni) duarum col(oniarum) Auziensis et Rusguniensis et pat(rono) prov(inciae) ob insignem in cives amorem et singularem erga patriam adfectionem et quod eius virtute ac vigilantia Faraxen rebellis cum satellitibus suis fuerit captus et interfectus, ordo col(oniae) Auziensis insidiis Bavarum decepto p(ecunia) p(ublica) f(ecit). D(e)d(icatum) VIII kal. [A]pr(iles) [anno] pr(ovinciae) CCXXI.

Dass zunächst beide Inschriften sich auf dieselbe Persönlichkeit beziehen und der jüngere Martialis der ersten Inschrift auf der zweiten wiederkehrt, beweist ausser der Gleichheit des Namens, der Tribus, des Ursprungsortes, vor allem die Bezeichnung des Gargilius als 'eques Romanus', sowie als 'militiae petitor' und 'a militiis.'

Die Zeit von Inschrift II ist genau bestimmt auf 'VIII kal. Apr. ann. prov. CCXXI', d. h. da die mauretanische Provinzialaera mit dem Jahre 40 n. Chr. anhebt, auf den 26. März des Jahres 260 n. Chr. Es ist dies das Todesjahr des Q. Martialis, dessen militärische Laufbahn also in die vorausgehenden 20—30 Jahre zu setzen ist. Seine Lebenszeit fällt demnach genau mit der des Schriftstellers Gargilius Martialis zusammen, der ja noch Zeitgenosse des Alexander Severus war ('Gargilius eius temporis scriptor' Lamprid. a. a. O. 37, 9), seine Biographie dieses Kaisers aber sicher erst nach dessen Tode, also nach 235 n. Chr. abfasste. Bei der Seltenheit schon des

Gentilnomens Gargilius, das nur in Africa häufiger vorkommt, brauchen wir nicht zwei gleichnamige und gleichzeitige Gargilii Martiales zu unterscheiden, sondern dürfen unbedenklich die beiden obigen Inschriften des Kriegsmannes Q. Gargilius Martialis auf Gargilius Martialis, den Verfasser der uns erhaltenen Schriften beziehen.

Dieser hiess demnach mit vollem Namen Q. Gargilius Q. f. Q. n. Quir. Martialis und stammte aus der unter Septimius Severus oder Caracalla zur römischen Colonie erhobenen Stadt Auzia in Mauretania Caesariensis. Seine Eltern Q. Gargilius Martialis und Julia Prima werden auf Inschrift I genannt; die Familie muss eine der angeseheneren der Colonie gewesen sein, da der Vater in den höchsten Stellungen als 'curator et dispunctor reipublicae', als flamen perpetuus und patronus coloniae erscheint. Die letztere Würde hat auch der Sohn inne, der dann noch Decurio von Auzia, sowie der nördlich davon gelegenen Küstenstadt Rusguniae war. Der Vater ist ausserdem Veteran, unbekannt welcher Truppe. Q. Martialis, der Sohn, begann die höhere Officiercarriere als petitor militiae (vergl. darüber Marquardt röm. Staatsverw. II p. 379) und erlangte als solcher den Ritterrang, den sein Vater noch nicht besessen hatte, in derselben Weise wie die bei Marquardt a. a. O. angeführten Tib. Claudius Claudianus, Sohn eines noch activen Centurio (Wilmanns 1602) und M. Ulpius Silvanus C. I. L. VI 3550. Zunächst ging Martialis als praefectus der cohors I Asturum nach Britannien, während aber sonst die militiae petitores nach der praefectura einer Auxiliarcohorte tribuni legionis wurden, erscheint Gargilius statt dessen als Tribun der in seiner heimischen Provinz Mauretania Caesariensis stehenden cohors Hispanorum, was sich durch die Annahme erklären liesse, dass diese Cohorte eine miliaria war und als solche in Bezug auf den Rang ihrer Commandanten den Legionscohorten gleichstand (cf. Marquardt a. a. O. p. 475).

Endlich wurde er praepositus der in seiner Vaterstadt Auzia in Garnison liegenden cohors singularium (cf. C. I. L. VIII 9054, 9055, 9058) und einer 'vexillatio equitum Maurorum

in territorio Auziensi praetendentium.' Vexillatio ist hier bereits als Name einer regulären Cavallerieabtheilung gebraucht (Marquardt p. 467) und es scheint dieselbe Truppe gemeint zu sein, die auf der im Jahre 255 gesetzten Inschrift aus Auzia als vexillatio equitum Maurorum unter dem Befehl des P. Aelius Primianus genannt wird. Diese Vexillatio hat wohl nicht ständig in Auzia gelegen, sondern ist nur zur Verstärkung der dortigen Garnison gegen die Ueberfälle der Wüstenvölker dahin detachirt worden und unterstand wohl dem Befehl des dortigen Commandanten.

Es fällt dies in jene unselige Periode, die Regierung Galliens, wo bei der Schwäche und Machtlosigkeit Roms die Provinzen den Einfällen der von allen Seiten hervorbrechenden Grenzvölker preisgegeben waren und sich meist ohne Hülfe Roms selbst gegen diese Angriffe vertheidigen mussten. Besonders war auch Mauretanien heimgesucht, und da Gargilius in jenen Kämpfen eine Rolle gespielt hat, wird es sich verlohnen, auch nach der Darstellung Mommsens (Röm. Gesch. V p. 640 Anm. 1) diese Ereignisse noch einmal einer Besprechung zu unterziehen.

Die Hauptquelle dafür ist die Inschrift des Legaten C. Macrinius Decianus (C. I. L. VIII 2615), die kurze Zeit vor 260 n. Chr., wegen der Erwähnung zweier Augusti aber schon in die Regierung des Valerian und Gallien, also nach 253, fällt. Dieselbe ist errichtet 'Bavaribus, qui adunatis IV regibus in provinciam Numidiam inruperant, primum in regione Millevitana, iterato in confinio Mauretaniae et Numidiae, tertio Qu[inquege]ntaneis gentilibus Mauretaniae Caesariensis, item gentilibus Fraxinensibus, qui provinciam Numidiam vastabant, capto famosissimo duce eorum, caesis fugatisque.'

Mommsen hält meiner Ansicht nach die verschiedenen hier angeführten Thatsachen nicht scharf genug auseinander, er scheint die Fraxinenses zu den Bavaren zu rechnen und den Faraxen selbst für einen der vier verbündeten Könige zu halten. Allein diese sind streng von einander zu scheiden. Macrinius zählt vier Siege auf, die er jedoch durchaus nicht

alle über denselben Gegner davongetragen hat, nämlich zwei über die Bavaren, einen über die Quinquegentanei und einen über die Fraxinenses.

Die Bavares waren ein maurischer Stamm (Mauri Bavares im laterculus provinciarum), die in der Inschrift des Aurelius Litua (C. I. L. VIII 9324) Transtagenses genannt werden; Mommsen bezieht dies mit Recht auf die Schott el-Hodna im Süden von Mauretania Caesariensis. Diese Bavaren nun unternahmen unter Führung von vier ihrer Scheichs — Könige nennt sie in prahlerischem Stolz der Sieger — einen Raubzug nach Numidien und drangen bis weit in das Innere der Provinz vor, bis Milleu, das wenige Meilen nordwestlich von der Hauptstadt Cirta liegt. Hier wurden sie jedoch von C. Macrinius Decianus, dem Statthalter von Numidien geschlagen und nach der mauretanischen Grenze zurückgedrängt. Dort kam es zu einem zweiten Gefecht, das für die Römer wiederum siegreich war und den Feldzug wohl beendigte.

Verschieden von den Bavaren sind die auf dem titulus des Decianus an dritter Stelle genannten Quinquegentanei, denn das Provinzialverzeichniss, das c. 297 abgefasst ist, zählt (p. 492 ed. Mommsen) nebeneinander auf: 'Mauri Gensani (sc. Quinquegentanei, cf. Wilmanns 68), Mauri Mazazenses, Mauri Bavares.' Sie wohnen ebenfalls im Süden der Caesariensis (Quinqu. gentilibus Mauretaniae Caesariensis C. I. L. VIII 2615) und als c. 290 n. Chr. der praeses der späteren Mauretania Caesariensis Aurelius Litua gegen sie zu Felde zieht, zieht er die Truppen aus der provincia Caesariensis wie aus der Sitifensis zusammen (C. I. L. VIII 8924). Das Volk wohnte also wohl westlich von Schott el Hodna, in dem Landstrich südlich von Auzia; diese Stadt war wenigstens ihren Angriffen ausgesetzt und eine dort gefundene Inschrift aus dem Jahre 290 (C. I. L. VIII 9041) bezieht sich auf den Wiederaufbau einer Brücke dicht bei der Stadt, die in jenem Kriege zerstört worden war. Vermuthlich hatten sich die Quinquegentanei, während die römischen Truppen durch den grossen Bavareneinfall beschäftigt waren, erhoben, und der Legat

Decianus wendete sich nun nach Besiegung jener Bavarenvölker gegen sie und trug über sie den dritten auf der Inschrift erwähnten Sieg davon.

Endlich können auch die Fraxinenses nicht mit einem der anderen Stämme, vor allem nicht mit den Bavaren identificirt werden, da dann die nochmalige Erwähnung 'qui provinciam Numidiam vastabant' überflüssig wäre. Ferner wird Faraxen nicht rex sondern nur dux genannt, während die Bavaren 'adunatis quattuor regibus' in Numidien einfielen. Auffallend wäre ferner die Uebereinstimmung des Namens Fraxinenses des Volkes mit dem Faraxen des Herrschers. Da nun die Leute des Faraxen auf der Inschrift des Gargilius seine satellites heissen, kann ich in den Fraxinenses nicht einen bestimmten Volksstamm erblicken, sondern halte sie für die Gesammtheit aller sich um die Person des Faraxen schaarenden und nach ihm benannten Aufständischen, denn in dem Faraxen einen Aufständischen zu sehen, berechtigt uns der in der gedachten Inschrift gebrauchte Ausdruck 'rebellis.'

Wie vor Zeiten sein grosser Vorgänger Tacfarinas entflammte auch er wohl, die ungünstige Lage der Römer sich zu Nutze machend, die einheimische Berberbevölkerung zur Empörung gegen die Fremdherrschaft und wie in Tacfarinas, so ruhte wohl auch in ihm die Seele des ganzen Unternehmens, das seinen Namen trug. Dass der Aufstand zunächst erfolgreich war, beweist der Schrecken, den der Name des Faraxen verbreitete — 'famosissimus dux' nennt ihn der Legat — und das besondere Verdienst, das sich Gargilius Martialis durch seine Gefangennahme errang. Auch eine directe Spur seines siegreichen Vordringens findet sich meiner Ansicht nach in der Inschrift eph. epigr. V 956, worin berichtet wird, dass unter Diocletian und Maximian — also vor 305, aber wohl erst nach dem Siege des Maximian 298 n. Chr. — das westlich nahe bei Auzia gelegene 'municipium Rapidense ante plurima tempora rebellium incursione captum ac dirutum' wieder aufgebaut worden sei.

Rapidum war unter Marc Aurel nur ein pagus und hat, wie ich glaube, das ius muncipii erst unter Commodus erhalten, der anlässlich eines Krieges gegen die Mauren (Lamprid. vit. Comm. 13) auch in der Nähe, bei Auzia, Befestigungen anlegte, eph. epigr. V 952. Die Zerstörung von Rapidum wird deshalb erst ins dritte Jahrhundert fallen und zwar wohl kaum vor Gallien, da noch unter Decius, 249—251, neue Meilensteine an der Strasse von Auzia nach Rapidum errichtet wurden, eph. epigr. V 1151. Viel später wird die Eroberung der Stadt aber auch nicht gesetzt werden können, da der Ausdruck 'ante plurima tempora' sonst nicht stimmen würde. Dass Rapidum von Faraxen zerstört wurde, schliesse ich auch aus den Worten 'rebellium incursione'.

Wenn aber der Berberführer mit seinen Schaaren feste römische Städte erobern konnte, so zeigt dies seine Macht und die Gefährlichkeit des Aufstandes für die Römer.

Von Mauretanien scheint sich Faraxen nach Numidien gewandt und dies fruchtbare Land verwüstet zu haben, bis sich ihm der Legat der Provinz C. Macrinius Decianus entgegenstellte. Ob dieser auch die mauretanischen Garnisonen, darunter die von Auzia, an sich gezogen hatte und Gargilius Martialis unter seinem Oberbefehl kämpfte, ist nicht zu bestimmen. Ich möchte eher annehmen, dass Faraxen sich nach einer Niederlage — dem vierten Siege des Decianus — vor dem Heere des Legaten aus Numidien nach Mauretanien zurückziehen musste und Gargilius ihn hier mit seinem Detachement, vielleicht noch verstärkt durch andere in Mauretanien stehende Truppen, gleichzeitig in der Flanke angegriffen habe. Jedenfalls gelang es dem Martialis, den gefürchteten Gegner gefangen zu nehmen und die afrikanischen Provinzen von der beständigen, drohenden Gefahr zu befreien. Vielleicht übertrug ihm anlässlich dieser Heldenthat die Provinz Mauretanien die Würde eines patronus provinciae, die er auf der früheren der beiden Inschriften noch nicht inne hat. Faraxen starb den Tod durch Henkershand und mit ihm war die Kraft der Empörung gebrochen, ja die Römer scheinen sogar wieder

so weit Luft bekommen zu haben, dass sie einen Rachezug gegen die Bavaren unternehmen konnten, um sie für die früheren Einfälle zu züchtigen. Wenigstens deutet die zweite Inschrift des Martialis eher hierauf als auf einen neuen Angriff der Bavaren. Gargilius nahm auch hieran Theil, fiel aber in einen vom Feinde gelegten Hinterhalt und starb den Heldentod. Seine Vaterstadt setzte ihm in dankbarer Erinnerung am 26. März 260 auf Staatskosten die obige Inschrift.

Eine genauere chronologische Fixirung aller dieser Ereignisse ist schwierig, doch müssen sie sämmtlich in die Regierung des Gallien fallen, nach 253 wegen der Erwähnung der zwei Augusti auf der Inschrift des Decianus und vor 260, zu Anfang welchen Jahres Gargilius Martialis gegen die Bavaren fiel. Aus dieser Zeit haben wir einige datirte, auf Kämpfe mit den Barbaren bezügliche Inschriften, die mit den oben besprochenen Ereignissen in Verbindung zu setzen sind.

Zunächst wird auf einer auziensischen Inschrift C. I. L. VIII 9045, vom 16. Februar 255 n. Chr., ein P. Aelius Primianus, der schon erwähnte Vorgänger des Martialis im Befehl über die vexillatio equitum Maurorum als 'defensor provinciae suae' gepriesen. Da die vexillatio während des Aufstandes des Faraxen jedenfalls unter dem Befehl des Gargilius stand, wird dieser Aufstand nach 255 und wohl noch vor 259 fallen. Primianus dagegen muss sich bei einer früheren Gelegenheit ausgezeichnet haben und zwar wird dies dieselbe sein, auf die sich die Inschrift eph. epigr. V 953 vom Juli 254 bezieht, welche zu Ain bu Dib nördlich von Auzia gefunden ist, und von M. Aurelius Vitalis, Procurator von Mauretania Caesariensis und einem Decurio der ala Thracum Aelius Castus 'ob barbaros cesos ac fusos' gesetzt ist. Da sich die Kämpfe gegen die Bavaren viel weiter östlich an der numidisch-mauretanischen Grenze abspielten, beziehe ich die beiden Inschriften eher auf die Bekämpfung der Quinquegentanei, auf welche die Localität am ehesten passt. Dann fiele der Aufstand derselben etwa ins Jahr 254 und der Bavareneinfall vielleicht in die Jahre 253 und 254.

Conrad Cichorius.

Druck von J. B. Hirschfeld in Leipzig.

